III. KÖTET. UJ FOLYAM. MDCCCLXXXIII. ÉV.

ARCHÆOLOGIAI ÉRTESITŐ.

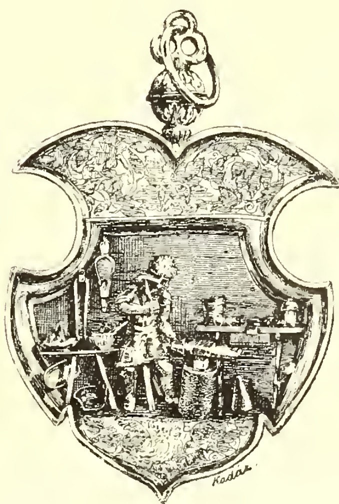
A M. T. AKAD. ARCHÆOLOGIAI BIZOTTSÁGÁNAK
ÉS
AZ ORSZ. EMB. S RÉG. TÁRSULATNAK KÖZLÖNYE

SZERKESZTI

PULSZKY KÁROLY.

KIADJA

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA.

BUDAPEST.

FRANKLIN-TÁRSULAT KÖNYVNYOMDÁJA.

1884

TARTALOM.

CZIKKEK.

VEGYES KÖZLÉSEK, KÖNYVISMERTETÉSEK.

HIVATALOS KÖZLEMÉNYEK.

RAJZOK.

ŐSKORI EMLÉKEK.

ANTIK EMLÉKEK.

NÉPVÁNDORLÁSKORI EMLÉKEK.

RENAISSANCE EMLÉKEK.

UJKORI EMLÉKEK.

III. KÖTET. UJ FOLYAM. I. RÉSZ.

ARCHÆOLOGIAI ÉRTESITŐ.

A M. T. AKAD. ARCHÆOLOGIAI BIZOTTSÁGÁNAK
ÉS
AZ ORSZ. EMB. S RÉG. TÁRSULATNAK KÖZLÖNYE

SZERKESZTI

PULSZKY KÁROLY.

KIADJA

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA.

1883 ELSŐ FÜZET.

BUDAPEST.

FRANKLIN-TÁRSULAT KÖNYVNYOMDÁJA.

1884.

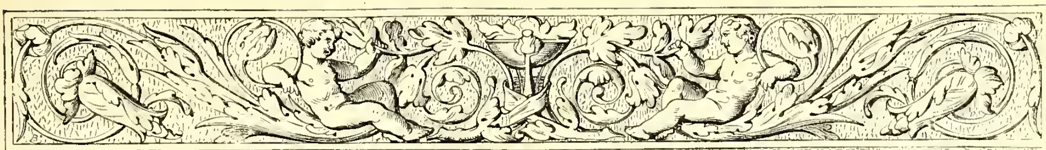
TARTALOM.

AZ ORSZ. RÉG. ÉS EMB. TÁRS. HIRDETMÉNYEI.

AZ ORSZÁGOS RÉGÉSZETI ÉS EMBERTANI TÁRSULAT f. évi ápril havi ülésében megválasztattak (rendes) tagokul: dr. Dankó József kanonok Esztergomban; aj. dr. Pulszky Károly; dr. Freisinger Lajos kir. közjegyző Váczon, aj. dr. Pulszky Károly.

AZ ORSZÁGOS RÉGÉSZETI ÉS EMBERTANI TÁRSULAT f. évi deczemberi ülésében megválasztattak tagokul: Daróczy Zoltán Paks, aj. Czanyuga József, Farkasházi Fischer Jenő Tata, aj. dr. Tergina Gyula.

A társulat pénztárába befolyt 1883. évi márczius hó 17-től deczember 31-éig:
a) Alapítványok: gróf Andrássy Gyula és Kossuth Lajos 100—100 frt.

RÓMAI CSERÉPEDÉNY BÉLYEGEK ÉS KARCZOLATOK.

II. KÖZLEMÉNY.[1]

Midőn az Archæologiai Értesítő II. kötetében megkezdett közleményemet folytatom, összeállításaim indokolásául némieket elmondani annyival szükségesebbnek vélek, mivel befejező III. közleményem részére a következő számnak még néhány lapját nyertem ki a t. szerkesztő úrtól.

Hogy minden, még egyszer írom le a szót: *minden* felírattani közlemény száraz s unalmas szokott lenni, tudja és tudhatja a laikus, valakinek csak ily olvasmány a kezébe kerül. «Nyers anyag, nincs feldolgozva, felesleges elolvasni» mondják néha még az esoterikusok hírében álló emberek is. De hát mindez a baj a dolog természetéből folyik. Epigraphia, tücskök, pókok, sáskák és sok más ilyen — hogy is mondjam csak: tudományos izék (tán örülhetnénk a munkafelosztás nagy elve ez eredményének) önként érthetőleg csakis azokat érdeklik, a kik az ilyesmit kutatják, a kik az effélékben gyönyörködnek. «Ilyen embernek (már hogy epigraphusnak) is kell lenni», mondta nekem az alföldön archæologiai vizsgálataim közben a józan gondolkodású magyar földmíves. S látszik, hogy mondatát jól meg is fontolta, mivel csakugyan olyan embernek is kell lenni, a ki — mint árva magam is — az ily alig számba vett tárgyakkal foglalkozik. Száraz dolog biz' az, nem tagadom, de isten segedelméből túl kell esnünk az ilyesmin is, hacsak azt nem akar-

[1] Az I. közleményt l. *Archæologiai Értesítő* új folyam II. k. 207–230. l. E közleményben, a mint annak helyén meg is említettem volt, kizárólag csak aquincumi proveniencziájú, jelesen az amphitheatrum, a kisebbik katonai fürdő s a palæstra romjaiban 1880—1882-ben lelt bélyeges és karczolatos régiségtárgyakat ismertettem; vétségből azonban nem említettem meg, hogy valamennyi darab a m. n. muzeum régiségtárának tulajdonát képezi. Midőn ezt utólagosan pótlom, egyszersmind azt is megjegyzem, hogy úgy I., valamint jelen II. közleményem ama bélyeges terra sigillata edényei, melyeknél a «figuralis» jelző nincs kitéve, símák vagyis felületükön dombormívű díszítés nélkül valók.

juk, hogy e kötelesség szerint ránk háruló dolgot *is* idegen emberek végezzék. Hisz ez — csak úgy mellékesen mondom — fájna, de a szégyent csakugyan tűrnünk kellene.

Ez az egyik, a mit — szolgáljon némi mentségemül, hogy *de me fabula narratur* elmondani akartam. Adassék gráczia fejemnek.

A másik pedig az, hogy minden ember, a ki az epigraphiával foglalkozik, jól tudhatja, hogy a felírattani anyag feldolgozásának e tudományág természeténél fogva fölötte szűk kerete van. Egy-egy lelkiismeretesen összeállított felírat- vagy bélyegsorozat; nehány biztos, de gyakran vajmi jelentéktelennek látszó következtetés vagy hozzávetés: minden, a mit a szegény epigraphus a történetíró vagy műrégész kezére adhat. De adni, kötelessége. S «ezt is valami» mint az egyszeri ember mondta. Nyugodjunk is meg benne s abban, hogy e folyóirat hasábjaiból nehányat betölteni merészkedtem s e merészségemet még folytatni is szándékozom. Hisz e lapok szerkesztője meg tudja mondani, hogy hazai legtöbb archælogusunk ez idő szerinti munkálkodásának nem szóval, de kézzel fogható nyílvánulásai csorbulást szenvednek-e azáltal, hogy közleményeimnek helyet adni hajlandó volt: vagyis megmondhatja, hogy elfogtam-e valamely érdekesebb czikk elől a helyet, melyeknek pedig különben e lapok hasábjai — ő tudja legjobban — folyton tárva-nyitva vannak? Hogy a nyers anyagot, mi kezem alatt állt, másként feldolgozni, mint a hogyan van, alig lehet, higyjék el nekem e lap tisztelt olvasói. Ha ki pedig el nem hinné, szíveskedjék a nyujtottam *nyers* anyagot ad regulus artis jobban feldolgozni. Bizony, mondom, megkeserüli.

Közleményeim egyik czélja különben az, hogy a hazai régiség gyüjtő-közönség figyelmét az archæologiának e nálunk meglehetősen neglect részére irányozzam. S biztos jelek alapján örömmel állíthatom, hogy czélomat részben már is sikerült elérnem.

Jelen sorozatom egyes, jelesen B., D., E., F., H., I. fejezeteit *(opus doliare- és téglabélyegek, edény s téglakarczolatok, lámpa-bélyegek, lámpa-formák)* könnyebb áttekinthetés végett önállóan, külön s folytonos egymásutánban véltem összeállítandóknak, vagyis az illető régiségtárgyakat nem csoportosítottam lelhelyeik szerint külön-külön szakaszokba, hanem tekintet nélkül proveniencziájukra valamennyi egy természetű darabot együvé, egyetlen fejezetbe soroztam.

E II. közleményem teljes sorozatát adja a m. n. muzeum régiségtárába 1883. augusztus 13-áig került összes e nemü tárgyaknak. Többet közülök részint a *Corpus Inscriptionum Latinarum* III. s az *Ephemeris Epigraphica* II. és IV. kötetei, részint pedig az *Acta nova musei nationalis Hungarici* I. része (*A magyar nemzeti muzeum római emlékei* nagyérdemü Rómerünktől, és *Monuments épigraphiques du musée national Hongrois* Desjadinstől), valamint az *Archaeologiai Értesítő* s a Benndorf-Hirschfeld-féle *Archaeologisch-epigraphische Mittheilungen aus Oesterreich* egyes kötetei már közlöttek; mivel azonban e közlemények a nevezett intézetben manapság létező *teljes* anyagot időrendi okok miatt nem nyujthatják, s mivel másrészt egyik-másik közlemény pótlásokat, helyesebb olvasást is igényel: szükségesnek véltem a m. n. muzeum e nemü felírat kincsét egy kis corpus absolutumban közreadni. S azt hiszem, hogy nem feleslegesül, mivel táplál a remény, hogy illető gyüjtőink s főleg azok, a kik a nevezett intézetet keresik fel adományaikkal, sorozataimnak s az egyes darabok leírásához füzött megjegyzéseimnek (epigraphiai kézikönyvünk úgy sincs) tán némi hasznát fogják venni.

Az egyes darabok irodalmát ez alkalommal mellőzhetőnek véltem, mivel sorozatom áttekintését csak nehezíté vala; a III-ik (befejező) közleményem végéhez csatolandó átnézetben azonban ennek is teljes összeállítását fogom megkisérteni.

S ez észrevételek előrebocsátása után áttérhetünk immár felvett tárgyunkra.

A) TERRA SIGILLATA-BÉLYEGEK.

Pannonia inferior.

Aquincum.

Az Aquincum területén lelt terra sigillata- s lámpabélyegek- és karczolatoknak I. közleményeimben összeállított sorozatához a következőkben bő pótlékot füzhetek. E pótlékot kizárólag a m. n. muzeum e nemben is igen gazdag régiségtára szolgáltatta, melynek korábbi készletét az amphitheatrum romjaiban több év óta tett ásatásaim jelentékenyen szaporították. Ehhez járúlnak azok a darabok, melyeket a Budapest fővárosa által a mult s a folyó évre elrendelt ásatások alkalmával a kisebbik katonai fürdő s a

palæstra romjaiban leltem. Hogy összesen hány e nemü tárgy került ki az Aquincum amphitheatruma, nagyobbik és kisebbik thermája, castrum stativuma s általán magának a városnak romjaiban 1880—1883-ban eszközlött ásatások alkalmával, lejebb statisztikailag mutatom ki. Sorozatomhoz jókora contingenst szolgáltattak a Grunwald és társai-féle ó-budai szeszgyár területén évek óta történő különféle építkezések alkalmával előfordúlt leletek is, melyekkel a nevezett gyár igazgatója, Knutzen Frigyes úr a m. n. muzeum régiségtárát sziveskedik gyarapítani; főérdeme azonban Zsigmondy Gusztáv királyi főmérnök úrnak van ez irányban, a ki az említett üzlettelepen történő ásatásokat folyton figyelemmel kísérvén, nagy szorgalommal közvetíti az ott lelt római régiségtárgyaknak nevezett hazai intézetünkbe való juttatását; úgy, hogy az említett két férfiú összhangzó müködése következtében a gyár területéről máris tetemes mennyiségü felíratos kő-, cserép-, tégla- s más régiségtárgy került a régiségtárba. Hasonló dícseretet érdemel a Dunagőzhajózási társulat gyárszigeti igazgatósága is, mely a gyárszigeten koronként lelt tárgyakkal évek hosszú során át a m. n. muzeum régiségtárát szokta gazdagítani. Különösen Wodičzka Lajos gyárszigeti építési-felügyelő úr kiváló érdemekkel bír az ott helyütt nem ritkán előforduló római régiségek gyüjtése, biztosítása s a lelt épületromok pontos felmérése s megóvása körül.

Az Ó-Budán és határán, vagyis az egykori Aquincum területén talált terra sigillata bélyegek — eddig 130 darab — számban messze túlhaladják a hazánk területének más pontjain lelt darabokét — 61 darab, — levén ugyanis az általam eddig közlött terra sigillata bélyegek összes száma 191 darab. Hogy az aquincumi leletek egyébiránt folyton gyarapodni fognak, biztosan következtethetni a főváros által évente tétetett ásatások eddigi tekintélyes eredményéből, mihez a remélhetőleg jövőre is folytatandó ásatások kétségkívül bő pótlékokat fognak szolgáltatni. S az aquincumi leletekhez járulván majdan az ország más részeiből a m. n. muzeumba adomány vagy vétel útján kerülni szokott bélyeges terra sigillaták is: nemzeti intézetünk maholnap e nemben is akkora gyüjtemény birtokában lesz, hogy azt méltán európai jelentőségünek fogjuk nevezhetni.

1. Grunwald és társai-féle szeszgyár Ó-Budán. Kisded csésze (?) fenekén (belül)

ALBVCI
Albuci.

2. Grunwald és társai-féle szeszgyár. Kisded csésze fenekén (belül)

sic A·MNDVSF
Amandus f(ecit).

3. Palæstra (1883-i ásatás). Csésze (?) fenekén (belül)

AM
Am[andus? f(ecit)].

4. Palæstra (1883-i ásatás). Picziny csészécske fenekén (belül)

AVENTINIM *sic*
Aventini m(anu).

5. Grunwald és társai-féle szeszgyár. Csésze (?) fenekén (belül)

AV

A v[entini / u[reli] m(anu)].

6. Palæstra (1883-i ásatás). Figuralis díszítésü csésze falán (kivül), az ábrázolatok közé alkalmazott s közvetlenül a szokásos tojástag alatt levő függélyes mondatszalagon. (Incus és retrograd)

SVSLE
[B]elsus.

7. Grunwald és társai-féle szeszgyár. Figuralis díszítésü csésze falán (kivül), az ábrázolatok közé vízszintesen alkalmazott mondatszalagon (Incus)

CERIALIS
Cerialis.

8. Palæstra (1883-i ásatás). Figuralis díszítésü nagy csésze falán (kivül), az ábrázolatok közé illesztett s közvetlenül a szokásos tojástag alatt szemlélhető vízszintes mondatszalagon. (Incus)

CERIA IS
Ceria[l]is.

9. Grunwald és társai-féle szeszgyár (?). Zsigmondy Gusztáv ajándéka. Kis csésze fenekén (belül)

CERIALI·MA
Ceriali(s) ma(nu).

10. Grunwald és társai-féle szeszgyár. Nagy csésze (?) fenekén (belül)

CINTVGN

Cintugn[*ati*].

11. Palæstra (1883-i ásatás). Figuralis díszítésü csésze falán (kivül), az alj felé, az ábrázolatok közé menedékesen alkalmazott mondatszalagon. (Incus és retrograd)

SIΛAITIMOƆ

Comitialis.

12. Az ó-budai úgynevezett Filatori-védtöltés készítésekor 1882-ben tett felső bevágásból. (Dr. Fröhlich Róbert tanár úr ajándékából került a m. n. muzeumba épen e közlemény öszszeállítása alkalmával). Kisded csésze fenekén (belül)

CRACVNA · F

Cracuna f(ecit).

13. Grunwald és társai-féle szeszgyár. Kis csésze fenekén (belül)

CVC|

Cuc[*ali (manu)*],

mivel a második C betüre csupán dőlt szárú, vagyis A betű következhetett, mennyiben más hasas vagy pedig függélyes szárú betű maradványa a törésig terjedő nagyobb teren bizonyára látszanék.

14. Grunwald és társai-féle szeszgyár. Picziny csésze fenekén (belül)

DAMINI · M

Damini m(anu).

15. Grunwald és társai-féle szeszgyár. Csésze (?) fenekén (belül), barbár betükkel

DOMITI

Domiti.

16. Palæstra (1883-i ásatás). Figuralis díszítésü csésze falán (kivül), az alj felé alkalmazott függélyes mondatszalagon. (Nagy incus betükkel)

FI Γ

Fir[*mus*], vagy *Fid*[*elis*].

17. Grunwald és társai-féle szeszgyár. Nagy csésze (?) fenekén (belül)

GAIVRIOꟻ

Gaiuri of(ficina), vagy *Gai Uri of(ficina).*

18. Grunwald és társai-féle szeszgyár. Kisded csésze (?) fenekén (belül)

GIPPI · M
Gippi m(anu).

19. A castrum stativum területéről. (Dr. Fröhlich Róbert tanár úr ajándékából került a m. n. muzeumba épen e közlemény összeállítása alkalmával). Csésze fenekén (?) (belül)

G[
G [. . .].

20. Grunwald és társai-féle szeszgyár. Tál (?) fenekén (belül)

IANVA
Janua[*ri*].

21. Palæstra (1883-i ásatás). Csésze fenekén (belül)

IVLIANVS · FE
Julianus fe(cit).

22. Grunwald és társai-féle szeszgyár. Figuralis díszítésű csésze (?) falán (kivül), az ábrázolatok közé menedékesen s fordítva alkalmazott mondatszalagon. (A csak pár nap előtt talált darabot, melyet azonban e közleménybe még felvehettem, Steiner Ignácz úr, az Ó-Budán lelt római régiségek szorgalmas kutatója ajándékozta a m. n. muzeumnak). Incus és retrograd

ƎSVILVI
Julius f(ecit).

23. Palæstra (1883-i ásatás). Tál (?) fenekén (belül)

/VSTVSF
[*J*]*ustus f(ecit).*

24. Grunwald és társai-féle szeszgyár. Kisded csésze fenekén (belül)

MAIAF
Maia(nus) f(ecit).

25. Grunwald és társai-féle szeszgyár. Tál (?) fenekén (belül)

MA\
Ma[. . . .].

26. Palæstra (1883-i ásatás). Tál (?) fenekén (belül)

MA/
Ma[. . .].

27. Találtatott Ó-Budán a Dunagőzhajózási társulat gyárszigete melletti kisebbik Duna-ág kotrása alkalmával 1882-ben. Nagy tál (?) fenekén (belül)

MEΚVTTAF
Melytta f(ecit).

Az edény fenekén (alúl) levő karczolatot l. e sorozat E. 26. sz. a.

28. Ó-Buda (közelebbi megjelölés nélkül). Tányér fenekén (belül)

·PATERATI·OF
Paterati of(ficina).

29. Palæstra (1883-i ásatás). Kisded csésze fenekén (belül)

PATERNI
Paterni.

30. Grunwald és társai-féle szeszgyár. Csésze fenekén (belül)

PRIMITIVOS F
Primitivos f(ecit).

31. Palæstra (1883-i ásatás). Nagy csésze (?) fenekén (belül)

PRIMVLΛ
Primul(i) m(anu).

Az edény fenekén (alúl) levő karczolatot l. e sorozat E. 15. sz. a.

32. Grunwald és társai-féle szeszgyár. Picziny csésze fenekén (belül), fölötte hanyagul metszett betűkkel

PRISCINI·M
Priscini m(anu).

Az edény fenekén (alúl) levő karczolatot l. e sorozat E. 21. sz. a.

33. Palæstra (1883-i ásatás). Csésze fenekén (belül)

PROP·P
Prop(...) P[....].

34. Találtatott a Dunagőzhajózási társulat gyárszigete melletti kisebbik Duna-ág kotrása alkalmával 1883-ban. Nagy tál (?) fenekén (belül)

REGINF
Regin(us) f(ecit).

Az edény fenekének alja össze-vissza van karczolva.

35. Találtatott az úgynevezett Filatori-védtöltés alkalmával 1882-ben a felső bevágásban. Nagy tányér fenekén (belül); roszúl, csak félig benyomott bélyeg

SΛT
Sat[urnini]

és nem *Sat[urninus]*, mivel az edény-fenék arányait a bélyeg hosszával viszonyítva, csak ez olvasás lehetséges.

36. Grunwald és társai-féle szeszgyár. Csésze (?) fenekén (belül)

RNINVSF

[Satu]rninus f(ecit).

Az edény fenekén (alúl) levő karczolatot l. e sorozat E. 18. sz. a.

37. Grunwald és társai-féle szeszgyár (?). Csésze fenekén (belül)

sic S·E//

Se [. . . .].

Az edény fenekén (alúl) levő karczolatot l. e sorozat E. 16. sz. a.

38. Grunwald és társai-féle szeszgyár. Csésze (?) fenekén (belül)

STA

Sta[bilis], Sta[ti], vagy ilyesmi.

39. Ó-Buda, a Hauser-féle telekről. Picziny csésze (?) fenekén (belül), betűcserével (F helyett E, és E helyett F)

sic OETFSE

of(ficina) Tese (. . .)

40. Grunwald és társai-féle szeszgyár. Tányér fenekén (belül)

TITTIVS

Tittius

Az edény fenekén (alúl) levő karczolatot l. e sorozat E. 17. sz. a.

41. Amphitheatrum (az I. közleményből esetleg kimaradt, habár az 1881-i leletekhez tartozik). Nagy csésze fenekén (belül)

VNIM

Uni m(anu).

42. Grunwald és társai-féle szeszgyár. Csésze (?) fenekén (belül)

VERINVSF

Verinus f(ecit).

43. Grunwald és társai-féle szeszgyár. Nagy csésze (?) fenekén (belül)

VERIN

Verin[us], vagy *Verin[i]*.

44. Grunwald és társai-féle szeszgyár. Csésze (?) fenekén (belül)

VERVSFE

Verus fe(cit).

45. Palæstra (1883-i ásatás). Tál fenekén (belül)

ORFE
[Vict]or fe(cit).

46. Grunwald és társai-féle szeszgyár. Kisded csésze fenekén (belül)

VICTORIAN
Victorian(us).

47. Grunwald és társai-féle szeszgyár. Csésze (?) fenekén (belül)

VICTORINVS F
Victorinus f(ecit).

Az edény fenekén (szintén belül) levő karczolatot l. e sorozat E. 10. sz. a.

48. Grunwald és társai-féle szeszgyár. Tál (?) fenekén (belül), barbár betűkkel

sic VISFORINV
Victorinu[s].

49. Grunwald és társai-féle szeszgyár. Csésze falán (kivül), a perem alatt

ASVERI
[. . .] *asveri*, vagy [. . .]*as Veri*.

50. Grunwald és társai-féle szeszgyár. Picziny csésze fenekén (belül). Archaistikus E.

RATIFI·FII
[. . .] *ratili(us) fe(cit)*, vagy egyszerűen *Ratili(us) fe(cit)*.

Az edény fenekén (alúl) levő karczolatot l. e sorozat E. 24. sz. a.

51. Grunwald és társai-féle szeszgyár. Tál (?) fenekén (belül)

ICIF
[. . .]*ici(us) fe(cit)*.

52. Grunwald és társai-féle szeszgyár. Csésze (?) fenekén, barbár betűkkel

VSFE
[. . .]*us fe(cit)*.

53. Grunwald és társai-féle szeszgyár. Csésze (?) fenekén (belül)

FE
[. . .] *fe(cit)*.

54. Grunwald és társai-féle szeszgyár. Tál (?) fenekén (belül). A betűk albumba voltak alkalmazva, a mint a fenmaradt bélyegcsücskön láthatni

·M

[. . .]i m(anu).

55. Palæstra (1883-i ásatás). Csésze (?) fenekének picziny töredékén (belül)

M

[. . .] m(anu).

56. Grunwald és társai-féle szeszgyár. Tál (?) fenekén (belül)

FF

[. . .] off(icina).

Az edény fenekén (alúl) levő karczolatot l. e sorozat E. 4. sz. a.

Az Aquincum területéről a m. n. muzeumba került terra sigillata edény-töredékeken előforduló bélyegek száma tehát, a mint korábbi s jelen közleményemből kitetszik, összesen 130 darabra rug, minélfogva a nevezett intézet régiségtárának ez osztályát az előbbkelő keramikus gyüjtemények közé sorozhatjuk.

A közlött bélyegeken nehány egészen új figulus név is fordúl elő, melyeket III. (befejező) közleményemben átnézetileg fogok feltüntetni s egyszersmind az illető bélyeges edények provenincziája körüli hozzávetéseimet is közölni; a gyárhelyek ha nem is kételyt kizáró, de legalább megközelítő meghatározása képezi ugyanis — a mint eziránti nézetemet I. közleményemben kifejteni igyekeztem — az ilynemü sorozatok valódi értékét.

Az eddig ismertetett terra sigillata bélyegek statistikája a következő:

1. a 130 bélyeges edénytöredékből 21 darabot az amphitheatrum, 40 darabot a palæstra s 28 darabot a kisebbik katonai fürdő romjaiban találtam; a nevezett helyeken 1880—1883-ban végezett ásatások tehát 89 darab bélyeges terra sigillata edénytöredéket hoztak napfényre; továbbá

2. a castrum stativum területén 1 darabot találtak;

3. a Grunwald és társai-féle szeszgyár telkén különböző időben tett építkezések alkalmával 34 darabot leltek;

4. az úgynevezett Filatori-védtöltés készítésekor 1882-ben 2,

5. a Dunagőzhajózási társulat gyárszigetének területén szintén 2,

6. a Hauser-féle telken 1, s végül

7. a lelhely közelebbi megjelölése nélkül 1, vagyis a nem rendesen folytatott ásatások alkalmával összesen csak 41 darab

került napfényre. E számok meggyőzően és ismételve tanúskodnak arról, hogy a kellő figyelemmel végzett ásatás a kívánatos eredményt az ilyenekben is mindig meg szokta hozni.

Baracska (Fehérmegye), az egykori **Matrica** *(Ercsi) mellett.*

57. Ép tányér fenekén (belül)

SACIRO·F
Saciro f(ecit).

Az edény fenekén (alúl) levő karczolatot l. e sorozat E. 9. sz. a.

Valószínűleg **Intercisa** *(Duna-Pentele, Fehérmegye).*

58. Figuralis díszítésü csésze falán (kivül), az ábrázolatok közé függélyesen (?) alkalmazott mondatszalagon. (Incus és retrograd)

ƎƧIJAIT'
[Comi]tialis f(ecit).

59. Tál (?) fenekén (belül), barbár betűkkel

sic IVSTI·OFF *sic*
Justi off(icina).

60. Csésze (?) falának piczíny töredékén (kivül), jobbról kissé lefelé görbített bélyegen

|VSFEC
[...]us fec[(it)].

Valószínűleg Baracs (Fehérmegye), az egykori **Intercisa** *(Duna-Pentele) mellett.*

61. Piczíny csésze fenekén (belül) a következő, hanyagúl metszett betűjü és két darabból összetett bélyeg szemlélhető, érdekesen tanúskodván a római bélyegzők készítése módjáról[2]

sic AIBII | ᴬ F |
Albil(lus) f(ecit)

vagy ha a rámázott bélyegtag balfelöli függélyes zárvonalát I betűnek veszszük

Albill(us) f(ecit).

Tricciana *vagy* **Gurtiana** *(?) (Ságvár, Somogymegye.)*

62. Kisded ép csésze fenekén (belül), barbár betűkkel

[2] A tégla- és edényfelíratok, vagyis a gyárbélyegek rendesen ugyan egyetlen, érczből vagy keményre égetett cserépből (sőt valószínűleg fából is) készített bélyegzőkbe voltak metszve, lelhetni azonban — kiváltképen téglákon — oly bélyegeket is, melyek felíratai két vagy több darabból is voltak összeillesztve, sőt némely bélyegző valamennyi betűjét egyenként rakták egymás mellé s fogták, a bélyegző anyagához képest különböző módon össze. Az összetételt legvilágosabban az oly bélyegeken mutathatni ki, melyeken a szabályosan álló betűkkel fordítottak váltakoznak, vagy a

sic C·ꓘ A P
Cl(audius) Ap(er).

63. Figuralis díszítésü nagy és épségben fenmaradt csésze falán (kivül), az ábrázolatok közé függélyesen alkalmazott mondatszalagon, kiálló nagy betükkel. (Retrogad)

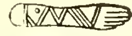
I M A И И I Ɔ
Cinnami.

Az edény fenekén (alúl) levő karczolatot l. e sorozat E. 12. sz. a.

64. Ép csésze fenekén (belül)

G E N I Λ L I S
Genialis.

65. Épségben fenmaradt kisded csésze fenekén (belül), emberi jobblábat ábrázoló bélyegecskén (term. nagys.)

L. Mu(...).

66. Kisded ép csésze fenekén (belül), barbár betükkel

И I M
Nim(phi)

vagy retrogradnak képzelve a bélyeget: *Min(...).*

67. Darabokból összeillesztett kis csésze fenekén (belül)

V A N O
Van(i?) o(fficin)a.

68. Szintén darabokból összeillesztett kisded csésze fenekén (belül)

M V I B I N I
M. Vibi(a?)ni.

Paks (Tolnamegye), az egykori **Lussonium** *(Kömlöd) mellett.*

69. Figuralis díszítésü, ép és nagy csésze falán (kivül), az ábrázolatok közé függélyesen alkalmazott mondatszalagon, kiálló nagy betükkel. (Retrograd)

I M A И И I Ɔ
Cinnami.

Mursa *(Eszék.)*

70. Csésze (?) fenekén (belül)

melyeken (mint például a sorozatunk 39. száma alattin) a betűk fel vannak cserélve, vagy végül az olyanokon, melyeken az egyes betűk vagy szótagok között vékony függélyes vonalak, az összeállítási hézagok nyomai láthatók. Csodálatos, hogy épen a bélyegzők készítésének technikája nem vezette a rómait a nyomtatás mesterségének felfedezésére.

LVCCI

Lucc(e)i?

71. Tálacska (?) fenekének töredékén (belül) emberi jobblábat ábrázoló bélyegen (term. nagys.)

Mannei vagy *M. Ann(a)ei.*

72. Kis csésze fenekén (belül)

ARTIVSF

[M]artius f(ecit).

73. Csésze fenekén (belül)

·MVXTVLLI·M

Muxtulli m(anu).

74—75. Figuralis díszítésü kis csésze falának töredékén (kivül), az edény alja felé álló ábrázolatok közé fordítva alkalmazva

PACATI

Pacati

és egy másik, szintén figuralis díszítésü csésze falán (kivül), az ábrázolatok közt

|ACATI

[P]acati.

76. Kis csésze (?) fenekén (belül)

VENICARVS·F

Venicarus f(ecit).

Tán Csávoly (Bácsmegye).

77. Darabokból összeillesztett s figuralis díszítésü nagy csésze falán (kivül), az ábrázolatok közé függélyesen alkalmazott két külön mondatszalagon, (incus és retrograd), és pedig az egyiken

ꟻƧI⅃AITIMOƆ

Comitialis f(ecit),

a másikon pedig

ITИƎVOI

(praedium vagy *officina?) Joventi,*

mivel a nevek megszakítása miatt ugyanazon egy emberre *Joventi(us) Comitialis*-ra alig gondolhatni. Ekként e bélyeg érdekes példányát képezi a figulus és gyártulajdonos neve összetételének.

Pannonia superior.

Brigetio *(Ó-Szöny)*

78. Csészécske (?) fenekének picziny töredékén (belül)

[ARVSFF/

[C ?]arus fe[(cit)].

79. (Gángó). Figuralis díszítésü csésze falának töredékén (kivül), az ábrázolatok közé alkalmazott függélyes mondatszalagon, nagy betükkel, (incus)

CERIAL·F

Cerial(is) f(ecit)

a bélyeg első betüje, mint látszik, meg volt hibázva.

80. (Gángó). Csésze (?) fenekén (belül)

DOMITIVSK

Domitius (ecit).

81. Figuralis díszítésü csésze falán (kivül), az edény pereme alatt

ELENIVSFEC

Elenius fec(it).

82. Csésze fenekén (belül)

GIPPI·M

Gippi manu).

Az edény falán (kivül) levő karczolatot l. e sorozat E. 19. sz. a.

83. Csésze falán (kivül), az edény pereme alatt. (Archaistikus E betük)

HIILIINIVS

Helenius.

84. Kis csésze fenekén (belül). (Archaistikus E)

LVTIIVSF

Lut(a)eus f(ecit).

85. Picziny csésze (?) fenekén (belül)

MACER

Macer.

86. Nagy tál (?) fenekén (belül)

PA·T·RI·CIMA

Patrici ma(nu).

Az edény fenekén (alúl) levő karczolatot l. e sorozat E. 13. sz. a.

87. Figuralis díszítésü csésze falán (kivül), az ábrázolatok közé alkalmazott függélyes mondatszalagon. (Incus és retrograd)

CEFSVNIGER

Reginus fec(it).

Savaria *(Szombathely).*

88. Kisded, feketéllő-vörösre égetett csésze fenekén (belül)

CAMBI·M

Cambi m(anu).

89. Kis csésze fenekén (belül)

CVRMILLVS *F*

Curmillus f(ecit).

90. Kisded és ép állapotban fenmaradt csésze fenekén (belül)

FERET vagy FERCT

Feret [. . .], vagy *Feret* [. . .].

91. Kis csésze fenekén (belül)

GENIALIS·F

Genialis f(ecit).

Az edény fenekén (alúl) levő karczolatot l. e sorozat E. 22. sz. a.

92. Ép állapotban levő kisded csésze fenekén (belül), barbár betűkkel. (Archaistikus E)

MA II I⊦A

Macla.

Az edény falán (kivül), a talp felé s a perem alatt levő karczolatokat l. e sorozat E. 7. sz. a.

93. Kisded csésze fenekén (belül), piczike bélyegen, barbár betűkkel

NYM

Nym(phi).

94. Csésze fenekén (belül)

VBICARVS

Ubicarus.

Az edény fenekén (alúl), a talp felé levő karczolatot l. e sorozat E. 6 sz. a.

Puszta-Szent-Mihály (Vasmegye).

95. Csésze (?) fenekén (belül), barbár betűkkel

MARCELLINV

Marcellinu(s).

Stridó (Zalamegye).

96. Picziny csésze fenekén (belül)

MAXIMF

Maxim(us) f(ecit).

Ismeretlen lelhelyekről.

A m. n. muzeum régiségtárában több bélyeges terra sigillata edény-töredék létezik, melyek proveniencziáját meghatározni azért nem lehet, mivel az illető ajándékozó, vagy vétel esetén az eladó a lelhelyet megjelölni nem tudta, vagy pedig — mivel néha ily eset is fordúl elő — nem akarta. Nincs azonban kétség az iránt, hogy mindezen névtelen lelhelyü darabokat hazánkban, jelesen Pannonia inferior s superior, és Dacia területén s nem másutt találták. Ez incerták sorozata a következő:

97. Kis csésze fenekén (belül)

sic A M N D V S Ƒ
Am(a)ndus f(ecit).

Az edény fenekén (belül), épen a bélyeg alatt levő karczolatot l. e sorozat E. 20. sz. a.

98. Figuralis díszítésü nagy csésze falán (kivül), az ábrázolatok közé alkalmazott függélyes mondatszalagon. (Incus és retrograd)

ꟻ Ƨ V Ƨ ⅃ Ǝ B
Belsus f(ecit).

99. Figuralis díszítésü csésze falán (kivül), az alj felé, az ábrázolatok közé fordítva alkalmazott vízszíntes mondatszalagon. (Incus és retrograd)

ᴵ M A И И I Ↄ
Cinnami.

100. Kisded csésze (?) fenekén (belül)

C I И T V G Ŀ NT
Cintugent(i).

101. Csésze (?) fenekén (belül)

C I N · T·
Cint[ugnatus ?], vagy *Cint[ugent(i)].*

Az edény fenekén (alúl) levő karczolatot l. e sorozat E. 25. sz. a.

102. Kisded csésze fenekén (belül). A bélyeg a második L betünél hibás (tán törött volt a bélyegző), a nevezett betü szárának felső része ugyanis kétszeres nyomatú, míg alját egyetlen függélyes vonal képezi

C · V C C I · L · L I M
Cuccilli m(anu).

103. Csésze fenekén (belül)

CRVMMVSF

Crummus f(ecit).

Az edény fenekén (alúl) levő karczolatot l. e sorozat E. 3. sz. a.

104. Figuralis díszítésü nagy csésze vagy tál fenekén (belül). A legritkább példányok egyike, mennyiben a római figulus az ábrázolatokkal díszített terra sigillata edényeknek, mondhatni kivétel nélkül, falára kivül szokta beütni gyári bélyegét és nem fenekére, mint példányunkon.

INGEN VI

Ing[e]nui.

105. Csésze (?) fenekén belül)

ISV

Isa[bini?], vagy fordítva [. . .]*usi.*

106. Két helyt kissé csorba, de azért meglehetősen ép tányér fenekén (belül), barbár betükkel s ligaturákkal. (Archaistikus A)

XVV F VVAKF

Au(relius) Menand(er) f(ecit).

107. Ép tányér fenekén (belül), barbár betükkel

II VV II R M A

Numer(iani?) ma(nu).

108. Figuralis díszítésü csésze falán (kivül), az edény pereme alatt

PATERIOF *sic*

Pater(n)i of(ficina).

109. Ép tányér fenekén (belül)

RVΓINVΓ

Rufinu(s) f(ecit).

110. Nagy tányér (?) fenekén (belül), finom metszetü bélyegecskén (term. nagys.)

M. Senti(us) Sex(tus) f(ecit).

111. Tányéron, melynek fala nagyánt le van töredezve, (belül), emberi jobbláb formájára készített bélyegen (term. nagys.)

Gn(aeus?) Tae? (. . .) Ar(. . .).

112. Kisded csésze (?) fenekén (belül). A bélyeg jobboldali vége (a megfordított M száránál) hibás s mint a benyomaton világosan láthatni, utólagos igazításon ment keresztül. Hanyagúl metszett betűkkel

VALE M

Vale(ri?) m(anu).

113. Ép tányér fenekén (belül)

OFVITA·

Of(ficina) Vita(lis?).

114. Nagy tál (?) fenekén (belül)

NTVS||

[. . .]*ntus*, vagy [. . .] *nus*,

mennyiben az N betű jobb felőli szárának felső vízszintes vonala rövid s tán nem ligatura; a két utolsó függélyes vonal nem képez betűt, hanem a bélyeg végének rámázatát.

115. Figuralis díszítésű csésze falán (kivül), az edény pereme alatt

VSFEC

[. . .]*us fec(it).*

116. Csésze (?) falának töredékén (kivül), az alj felé álló vízszintes mondatszalagon. (Incus). Az edényt egyenközű vonalakkal tarkított s csúcsaikkal lefelé fordított háromszögecskék díszítik, melyek egymás mellé rakva párhuzamos sorokat képeznek

VSFFC *sic*

[. . .]*us fec(it).*

117. Csésze (?) fenekén (belül)

M

[. . .] *m(anu).*

Az M után következő háromszögű pontocskák az albumvég rovátkolatát képezik.

B) OPUS DOLIARE BÉLYEGEK.

A bor, olaj s más folyadékok és tárgyak tartására, valamint egyéb czélokra szolgált durvább készítésű nagy agyagedények *(dolium, amphora, diota, mortarium, catinus* stb., gyüjtőneven *opus doliare)* töredékei, ha nem is épen nagy számban, de nem is ritkán fordúlnak elő római telephelyek romjai közt. Ez edények könnyen felismerhetők. Tömör, vas-

tag testük; széles peremük, melyeken (főleg a medencze- s mozsár-féléken) a folyadék vagy pép kitöltésére szolgált s kevéssé kiugró csücskű öntő-csatornácska rendesen nem szokott hiányozni; halvány vörös vagy sárga színük; kompakt készítésük; a tál-, medencze- s a mozsár-féle edények fenekének készítésmódja (a fenék belseje általán apró kavics-szemecskékkel van behintve): egyszóval egész technikájuk merőben elüt más római agyagedények készítése módjától, s minden arra vall, hogy a hazánk területén lelt ilynemű edényeket nem ott készítették, a hol töredékeit manapság leljük, vagyis nem helyi figlinákban, hanem külföldi fabrikákban gyártották, s az ily czikkek mint behozatali árúk a provincziákba kereskedés útján jutottak, és pedig minden valószínűség szerint kizárólag Italia óriási exporttal bírt igen számos gyártelepéből. De helyi gyártmányú opus doliare edények töredékei is elő-elő szoktak koronként kerülni; e provincziális gyártmányokat azonban amazokénál rendesen vörösebb szinökről, kevésbbé tömör testükről, általán pedig tökéletlenebb technikájukról könnyen felismerhetni.

Habár a figlinákban kimutathatólag nem is bélyegeztek meg minden opus doliaret, minélfogva gyárbélyeggel ellátott ilynemű edény-töredékeket nagy számban sehol sem találhatni (tapasztalásom szerint pedig hazánk területén legkevésbbé), mégis alig érthetjük meg, mi lehet annak a jelenségnek oka, hogy míg például Daciában (Alsó-Ilosván, Gyulafehérvárott stb.) több opus doliare bélyeget lehetett alkalmam feljegyezni, Aquincum romjaiból tartós ásatásaim daczára sem tudtam eddig egyetlen ily edénybélyegnél többet besorozni, s a m. n. muzeumnak római edénybélyegekben fölötte gazdag gyüjteményéből, ismeretlen hazai lelhelyekről, csak hármat. Esetlegnek kellessék-e, vagyis annak tulajdonítanunk e jelenséget, hogy az írígy föld zárja el előlünk az ilyeseket, vagy azt vélnünk, hogy Pannonia területe nem volt jó emporiuma az ily áruknak, mennyiben magát inkább öngyártotta opus doliare edényekkel látta el: nehéz volna elhatározni, és pedig az utóbbi esetet tartván valóbbszínűnek annál nehezebb, mivel helyi, azaz provincziális készítményű bélyeges opus doliare edényt eddig legalább nem tudunk kimutatni.[3]

[3] Mert a sorozatunk 3. sz. a. említett bélyeget, betűinek minden barbár jellege mellett sem tartjuk helyi, provincziális gyártmánynak.

Az opus doliare-gyáros rendesen az edény peremébe, az öntési csatornácska mellé, vagy ennek tájára hosszában, vagy keresztben nyomta bélyegét, kivételesen azonban néha az edény peremének más helyére is, mint például a sorozatunk 2. sz. a. közlött bélyeget.

1. *Brigetio* (Ó-Szőny). Nagy tál, jobban medencze széles peremén

FORTIS
Fortis.

E figulus bizonyára nem az a gyorskezű s mint tudjuk véghetetlenül nagy üzlettel bírt becsületes lámpagyáros volt, a ki gyártmányaival a provincziákat elárasztotta, s a kinek lámpáit — mint lejebb kimutatjuk — előszeretettel utánozták s hamisították a római világ minden részében, hanem valamely más italiai opus doliare gyár tulajdonosa.

2. *Aquincum*, Grunwald és társai-féle szeszgyár. Nagy, medenczeszerű tál széles peremébe, de nem mint szokásos volt az öntési csatornácska mellé, hanem az edény peremének úgy látszik közepére keresztbe nyomva; hibás metszetű bélyeg. (Incus)

C·PELLIC
ZMARAGD
C. Pellic(ius Zmaragd(us).[4]

3. *Ismeretlen lelhely.* Nagy tál, igazában medencze széles peremébe, az öntési csatornácska jobb és bal felére kétszeresen ütve (az egyik fordítva), fölötte barbár betűkkel (Retrograd)

ITAVIЯꟼ
Privati.

s túlfelől

▒▒▒▒ IЯꟼ
Pri(vati).

4. *Ismeretlen lelhely.* Igen nagy, medenczeszerű tál fölötte széles peremén, az öntési csatornácska mellett

SATVRNNS
Saturninus.

4 Közölve: *Archæologiai Értesítő* új folyam II. k. 66—67. l., következőleg

C·PELLIO
ZMAKALE

C) HELYI OFFICINÁK BÉLYEGEI.

Aquincum.

Már első közleményemben volt alkalmam elmondani, hogy az Aquincumban lelt s bizonyára helyi gyártmányú edény-töredékeken alig fordúl elő fazekas-bélyeg. Az említett közleményben feltüntetett egyetlen localis gyárbélyeghez ez alkalommal sem tudok egynél többet sorozni, habár Aquincum területén évek óta ásatunk s a helyi provenienczíájú készítményeket általán, de főleg a bélyegeseket kiváló figyelemben szoktuk részesíteni.

1—4. A nagyobbik katonai fürdő romjaiban dr. Hampel József által 1882-ben végzett ásatás alkalmával kékes-szürke agyagú s fekete (graphitos) mázú tálak (?) töredékei kerültek napvilágra. Az egyik tál fenekének töredékén (belül) két benyomott levél-ábra közé illesztve a következő, valószinüleg aquincumi figulus nevét megörökítő s barbár betüjü bélyeg látható.[5] (Archaistikus E)

RESATVS·F||CI
Resatus feci(t)

a másik tál fenekének töredékén pedig, melyen azonban a levéldísz hiányzik, szintén ugyanazon bélyeg van

ATVS·F||CI
[Res]atus feci(t).

A palæstrában 1883-ban folytatott ásatás alkalmával két, szintén kékes-szürke agyagú hasonló edény töredékeit leltem, melyeken ugyanazon figulus gyárbélyegét láthatni, jelesen az egyiken

\ATVS·F||CI
[Resa]tus feci(t)

a másikon pedig

VS·F||CI
[Resat]us feci(t).

Töredékes voltuknál fogva mindkét darabon csak egy-egy levéldísz maradt fenn, és pedig mindkettőn a bélyeg alatt.

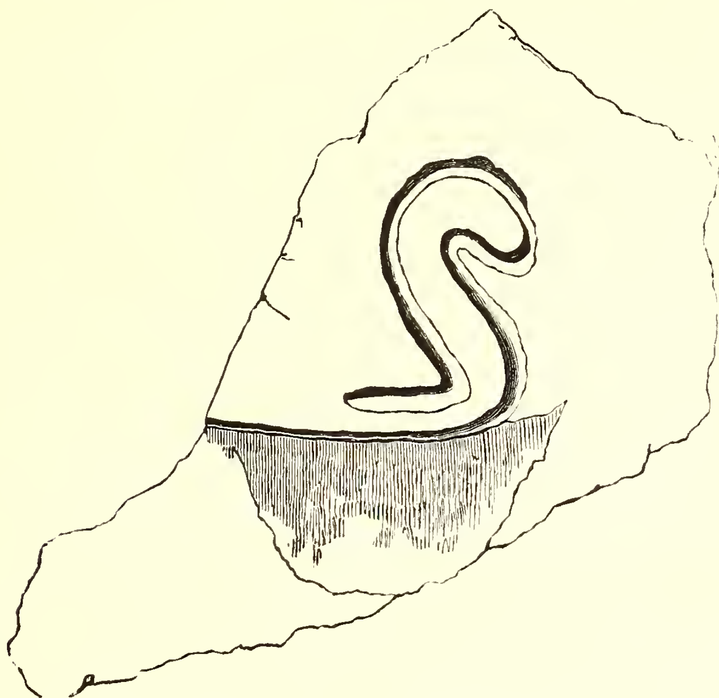

[5] L. *Archaeologiai Értesítő* új folyam II. k. 61. l. és 63. l. 5-ik ábra.

D) TÉGLABÉLYEGEK.

E szakasz alatt egy oly téglabélyeget közlök, melyet voltaképen sem a katonai, sem pedig az úgynevezett magán-téglák közé (sorozatukat máshelyütt teszem közzé) nem számíthatni. Bélyegünk ugyanis valószínűleg nem a gyáros nevének kezdőbetűjét rejti magában, hanem talán a készített téglák mennyiségét, minőségét, a technikai előállítás illető stadiumát jelölte meg, vagy végül, s ez a leghihetőbb, a gyári manipuláczió valamely más általánosabb signaturáját képezi. E bélyeget annyival szükségesebbnek véltem e helyütt közölni, mivel hasonló bélyeget még eddig nem leltem.

1. *Ismeretlen lelhely.* (A m. n. muzeumba Reményi Ede ajándékából került, ki a lelhelyet megjelölni elfeledte). Vékony tegula (fedélcserép) töredékén (term. nagys.)

[*l(aterculi)*] *s(ignati)*, vagy [*t(egulae)*] *s(ignatae)*.

E) EDENYKARCZOLATOK.

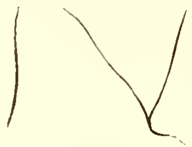
Korábbi közleményem ez osztályát nemcsak a darabok mennyisége, de érdekessége tekintetében is megkétszerezni van alkalmam. E sorozat jelentőségét különösen a felíratkarczok száma (összesen 11 darab) képezi. Mindannyit valamely hegyes eszközzel karczolták a már kész edényekbe; égetés előtti karczolat egy sincs[6].

1. *Aquincum*. Lelték a Dunagőzhajózási társulat gyárszigete melletti kisebbik Duna-ág kotrása alkalmával 1883-ban. Figurális díszítésű csésze falán (kivül), az edény pereme alatt

J(. .) P(. . .).

2. *Aquincum*. Grunwald és társai-féle szeszgyár. (A csak pár nap előtt lelt, e közleménybe azonban még besorozhatott darabot Steiner Ignácz úr ajándékozta a m. n. muzeumnak). Közönségesebb minőségű (utánzott) terra sigillata csésze vagy tányér falán (kivül), a perem alatt, fordítva

Jul(ius).

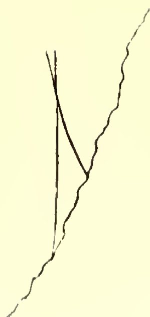
3. *Ismeretlen lelhely*. A sorozatunk A. 103. száma alatt említett csésze fenekén (alúl)

Justian(us).

4. *Aquincum*. Grunwald és társai-féle szeszgyár. A sorozatunk. A. 56. száma alatt említett tál (?) fenekén (alúl)

[6] Az ábrák részint természetes nagyságban, részint pedig kicsinyítve vannak közölve.

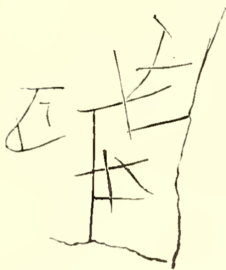
M[. . . .].

5. *Ismeretlen lelhely.* Csésze (?) falának töredékén (kivül)

[. . .] *nini?*

s ugyanazon (belül)

mely utóbbi bizonyára értelem nélküli szeszélyes karczolat.

6. *Savaria* (Szombathely). A sorozatunk A. 94. száma alatt említett csésze fenekén (alúl), a talp felé

Pr(. . .), vagy *P(. .) R(. . .)*.

7. *Savaria* (Szombathely). A sorozatunk A. 92. szám alatt említett kisded csésze falán (kívül), a talp felé

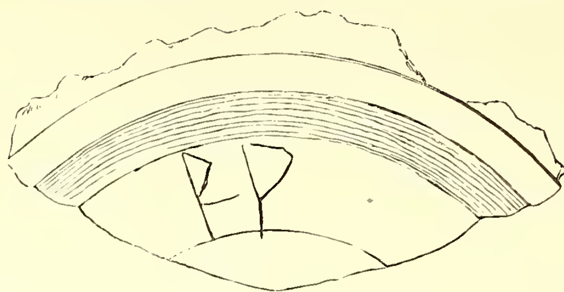
P(. .) Pr(. . .).

és felebb, a perem alatt

XXX. tán az ürmérték jegye.

8. *Aquincum.* Palæstra (1883-i ásatás). Csésze fenekén (alúl)

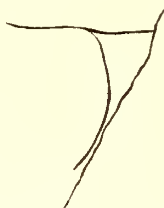
R(. . .) P(. . .).

9. *Baracska* (Fehérmegye), az egykori Matrica (Ercsi) mellett. A sorozatunk A. 57. száma alatt említett ép tányér fenekén (alúl)

Sos(sius ?).

10. *Aquincum.* Grunwald és társai-féle szeszgyár. A sorozatunk A. 47. száma alatt említett bélyeges csésze (?) fenekén (szintén belül).

T[. . . .].

E bekarczolt T betü szára a gyárbélyeg két első, V és I betüi közt hatol át.

11. *Ismeretlen lelhely.* 0·22 m/ magas, 0·12½ m/ hasátmérőjü, szük nyakú és szájú, egyfülü, gyengén (lágyra) égetett vörös agyag korsócska, mely valószínüleg a lelet helyén készült egykoron. Falának közepe táján

Q
S M T C A Q M R E ///

A felső átvont Q betü s a sor végén levő számjegy miatt, melyek nyilván római kézre vallanak, e karczolatot is ide soroztam, habár a felírat valódiságán némileg abból az okból lehetne kételkedni, mivel a betük a korsó testének mállékony volta daczára is teljes épségben maradtak fenn. A felíratot (ha csak-

ugyan római kéz karczolta az edényre) az utolsó számjegyet kivevén, mely XXX, értelmezni nem tudom. A korsó valódisága iránt azonban mi kétség sem foroghat fenn, bizonyára római s aligha nem aquincumi készítmény.

12. *Tricciana* vagy *Gurtiana* (?) (Ságvár, Somogymegye). A sorozatunk A. 63. száma alatt említett nagy, figurális díszítésű és épségben fenmaradt csésze fenekén (alúl)

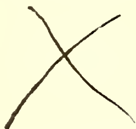
III. Ürmértékjegy ?

13. *Brigetio* (Ó-Szőny). A sorozatunk A. 86. száma alatt említett nagy tál (?) fenekén (alúl)

V? és *V.* Ürmértékjegy ?

14. *Aquincum.* Lelték a Dunagőzhajózási társulat gyárszigete melletti kisebbik Duna-ág kotrása alkalmával 1883-ban. Nagy csésze (?) fenekén (alúl)

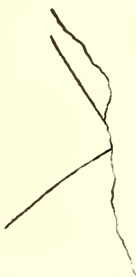
X. Urmértékjegy ?

15. *Aquincum.* Palæstra (1883-i ásatás). A sorozatunk A. 31. száma alatt említett nagy csésze (?) fenekén (alúl), az egészet átfogó karczolattal

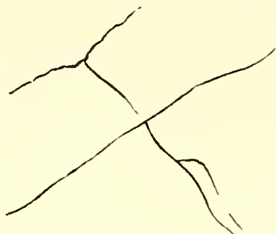
X. Ürmértékjegy ?

16. *Aquincum.* Grunwald és társai-féle szeszgyár (?). A sorozatunk A. 37. száma alatt említett csésze fenekén (alúl)

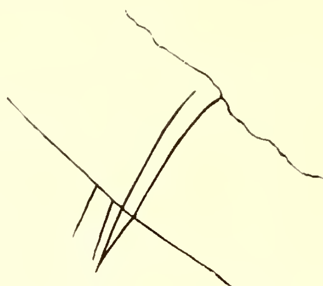
X. Ürmértékjegy ?

17. *Aquincum.* Grunwald és társai-féle szeszgyár. A sorozatunk A. 40. száma alatt említett tányér fenekén (alúl)

X. Ürmértékjegy ?

18. *Aquincum.* Grunwald és társai-féle szeszgyár. A sorozatunk 36. száma alatti csésze (?) fenekén (alúl)

X. Ürmértékjegy ?

19. *Brigetio.* (Ó-Szőny. Gángó). A sorozatunk A. 82. száma alatt említett csésze falán (kívül)

XI. Ürmértékjegy ?

20. *Ismeretlen lelhely.* A sorozatunk A. 97. száma alatt említett kis csésze fenekén (belül), épen a gyárbélyeg alatt

XI. Ürmértékjegy ?

21. *Aquincum.* Grunwald és társai-féle szeszgyár. A sorozatunk A. 32. száma alatt említett picziny csésze fenekén (alúl)

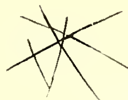
XV. Ürmértékjegy ?

22. *Savaria.* (Szombathely). A sorozatunk A. 91. száma alatt említett kis csésze fenekén (alúl)

XVI? Ürmértékjegy?

23. *Ismeretlen lelhely.* Kisded csésze fenekén (belül)

XXV? Ürmértékjegy?

24. *Aquincum.* Grunwald és társai-féle szeszgyár. A sorozatunk A. 50. száma alatt említett picziny csésze fenekén (alúl)

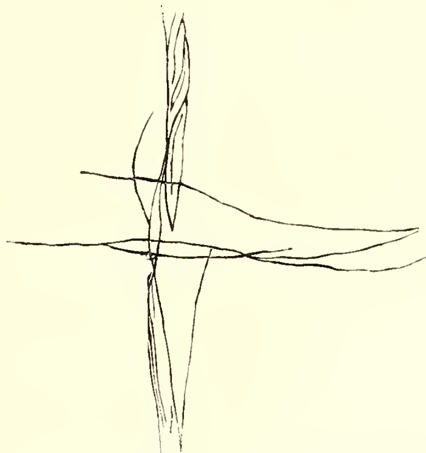
Jelentőség nélküli szeszélyes karczolat.

25. *Ismeretlen lelhely.* A sorozatunk A. 101 száma alatt említett csésze (?) fenekén (alúl)

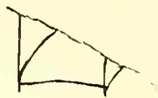
Jelentőség nélküli szeszélyes karczolat.

26. *Aquincum.* Lelték a Dunagőzhajózási társulat gyárszigete melletti kisebbik Duna-ág kotrása alkalmával 1882-ben. A sorozatunk A. 27. száma alatt említett nagy tál (?) fenekén (alúl)

Jelentőség nélküli szeszélyes karczolat.

27. *Aquincum.* Találtatott a nagyobbik katonai fürdőnek dr. Hampel József által vezetett felásatása alkalmával 1882-ben. Figuralis díszítésü csésze falán (kivül), a perem alatt

Jelentőség nélküli szeszélyes karczolat.

F) TÉGLAKARCZOLATOK.

A pannoniai eredetü téglakarczolatok kisded corpusa örvendetesen gyarapodik a következő számokkal; csupán azt lehet sajnálni, hogy e régiségtárgyak proveniencziáját négyének (2—3., 4. és 5. sz.) kivételével nem ismerjük; több mint valószínü levén azonban, hogy a többit Ó-Buda területén találták, mindannyit az aquincumi leletekhez soroztuk. Valamennyinek felíratát az égetés előtt

karczolták a még nyers állapotban levő téglákba valamely hegyes eszközzel, a 6. és 7. számú darabokra pedig ujjal vonták ki az illető betüket.[6]

1. *Aquincum.* (?) Tegula töredékén (term. nagys.)

[... *labo ?*]*ris congestus* [....], *t(e)cren(tenae* scilicet *tegulae,* vagy *tegularum) e(t ?) d(imidium ?)*

2. *Csurgó.* (Fehérmegye). Tégla töredéken, melynek alja le van pattanva ($^2/_3$ nagy).

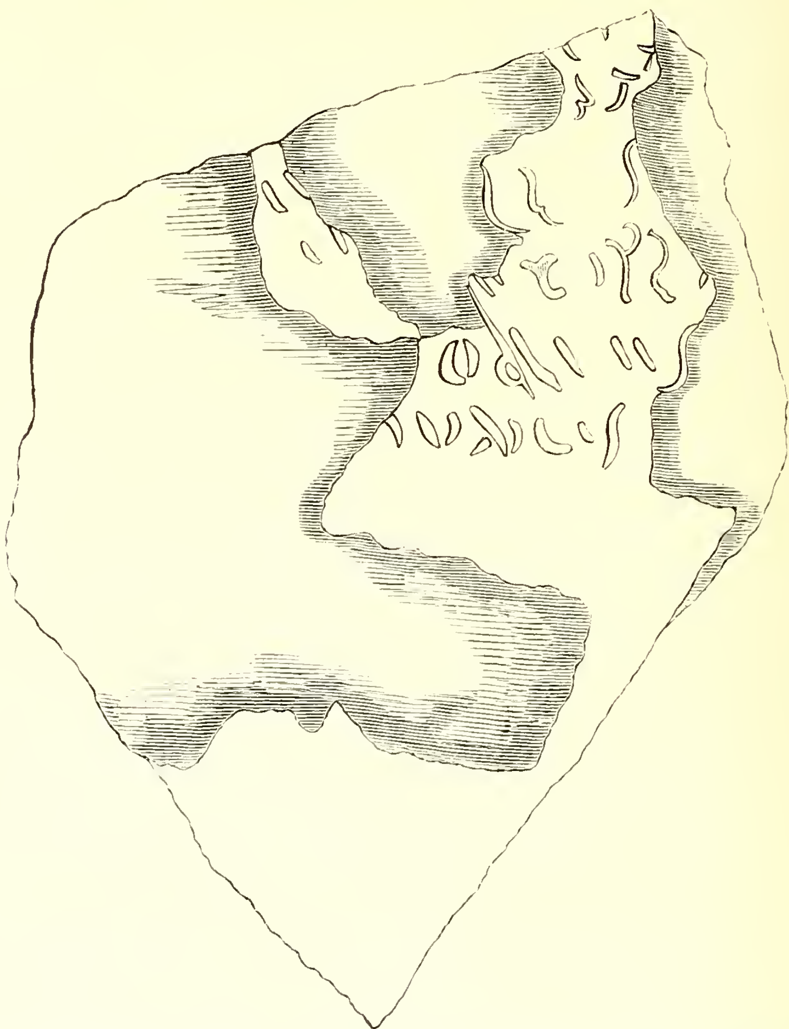
[....] *Au*[*relius ?* .... *Sev*]*eru*[*s ?* ...., ...] *nuru*[*s ?* ...., ...] *Satu*[*rninus?*....]

E feliratot Mommsen a *Corpus Inscriptionum Latinarum* III. k. 962. l. 4. sz. a. (1. ábra) két más téglakarczolattal együtt, melyeknek ábráit szintén közli, csurgói leletnek mondja

[7] A *Corpus Inscriptionum Latinarum* III. kötete 962—964. lapjainak 1—3., 6—7., 9., 20. és 22—23., valamint az *Ephemeris Epigraphica* II. kötetének 925—929. (v. ö. *Ephemeris Epigr.* IV. k. 554—555. sz.), 932., 938—940. s IV. kötetének 449., 556. száma alatt feltüntetett szombathelyi, ó-szőnyi, széplaki, dubiczai, sziszeki, puszta-lipoviczi, pécsi s ismeretlen lelhelyű, mint szintén a Ljubič és mások által később közlött téglakarczolatokat ez alkalommal közlendőknek nem tartottam.

s mind a hármat összetartozónak véli.[8] Én e három darab közül csak ezt s a következő 3. számút (l. *Corpus Inscr. Lat.* III. k. 962. l. 4. sz., 3. ábra) leltem meg a m. n. muzeum régiségtárában, s a két darabot figyelemmel összehasonlitván úgy találtam, hogy azok nem ugyanazon egy tégla töredékei; jelesen anyagjuk nem ugyanegy, míg t. i. e 2. számú tégla sárgás-vörös, a 3. számú vörösebb agyagú, s égetésök is különböző; de a két feliratkarcz betüinek nagysága és jellege is más, e tégla betüi ugyanis nagyobbak s másként vonottak, mint a következő 3. számú karczolaté Mindezeknél fogva a két darabot külön számok alá soroztam, s lelhelyökül Csurgót jelöltem meg.

3. *Csurgó* (Fehérmegye. Közölve: *Corpus Inscr. Lat.* III. k.

[8] Utánközlötte: Rómer, *A magyar nemzeti muzeum római feliratos emlékei (Acta nova musei nationalis Hungarici I.)* 166. l. 427. sz.

962. l. 4. sz., 3. ábra; v. ö. a fennebbi sz. a. mondottakkal). Tégla töredéken, melynek alja le van pattanva (½ nagys). A második sornak, a darab tetején jobbról látható két utolsó betűje kisded forgácsban le volt pattanva s fájdalom elveszett, szerencsére azonban a karcz lerajzolása után.

E karczolatot tán így lehetne olvasni:

1. sor [. . . .] *ni?* [. . . .]

2. sor [. . . .] *e* [. . . .] *ran* [. . . .]

3. sor [. . . .] *e* [. . . .] *s s s* [. . . .]

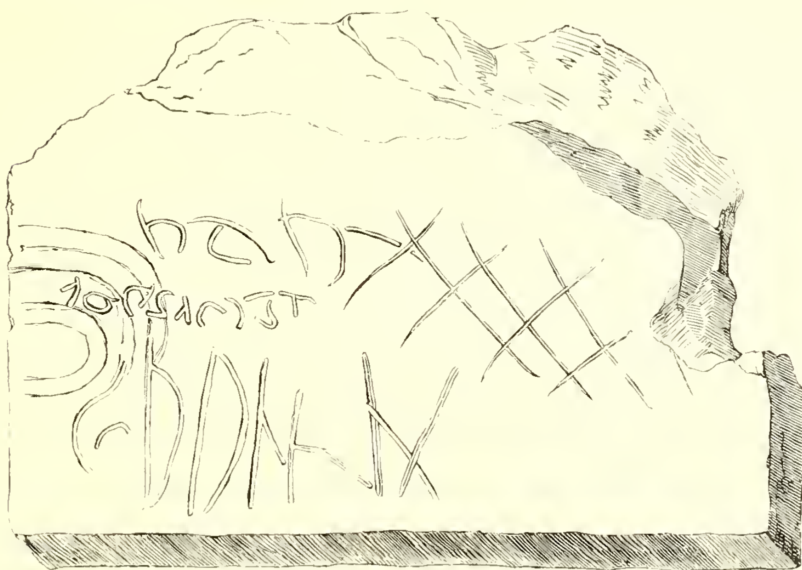
4. sor [. . . .] *et ipsa* [. . . .]

5. sor [. . . . *p?*]*odii es*[*t?* . . . .]

6. sor [. . . . *cu*]*m uncis* [. . . .].

Másként olvasni s a szöveget értelmezni sehogy sem tudom; cselekedjék meg azok, a kik az effélékhez jobban értenek.

4. *Brigetio* (Ó-Szőny). 0·40 m/ hosszú, 0·8½—0·27 m/ széles és 0·4 m/ vastag téglán

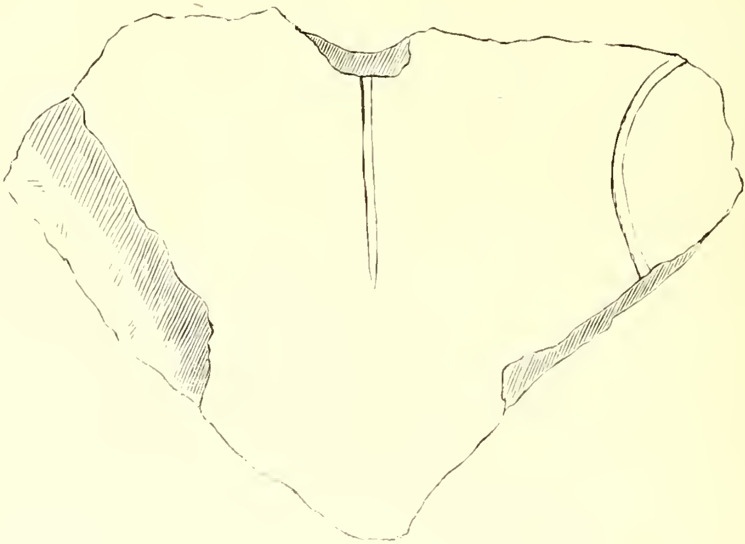

1. sor: *Pap (. . . .) XXXX.*

2. sor, mely talán más kéztől ered: *loci saciu(n)t(ur,* satiuntur helyett, scilicet tegulis), vagy t. barátom P. Thewrewk Emil hozzávetése szerint: *loci* (tegulas) *saciu(n)t.*

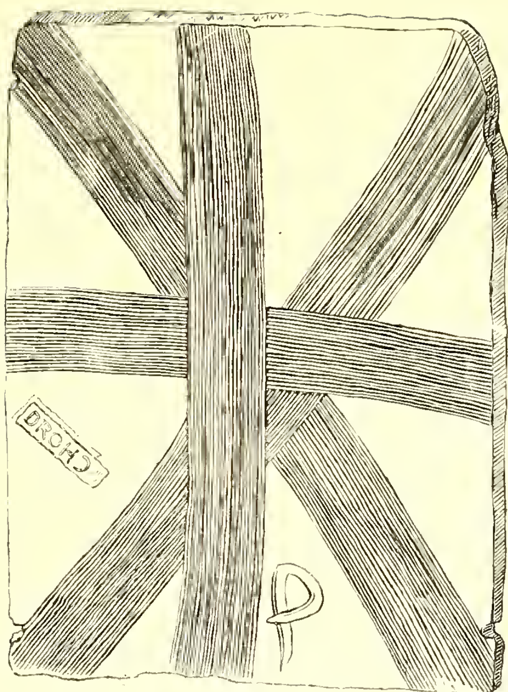
3. sor: *s(alus) dominis nostris X (deces).* Ez érdekes karczolat első sora tehát valószínűleg azt jelölte meg, hogy *Pap* ... nevű ember 40 vagy tán 400 darab téglát vetett; második sora pedig azt, hogy a téglavető-telepnek szárításra szánt helyisége immár téglákkal betellett, vagy Thewrewk olvasása szerint, a helyiség elégséges a téglák befogadására; a harmadik sorban végül a loyalis római tízszeresen akarta üdvkivánatait császárai jólétére kifejezni.

5. *Aquincum.* Palæstra (1883-i ásatás). Imbrex töredékén (term. nagys.)

I(. . . .) o[. . . .] (ez az utolsó betű lehet C, vagy G is); olvasni tán így lehetne *J(ovi) o(ptimo)* [*m(aximo)*].

6. *Aquincum (?).* 0·52 $^m/$ hosszú, 0·38$^1/_4$—0·40 $^m/$ széles és 0·2—0·2$^1/_2$ $^m/$ vastag terazza-fogó, vagyis vékony dongájú, s beméIyülő párhuzamos vonalakkal ellátott oly téglán, milyenek rendesen a fürdők, de néha más épületeknek falára is a vizállócement szorosabb rátapadása végett voltak mint falbéllet, oldalaikon vas szegekkel rászegezve. Habár az alján levő betű nem karczolva, hanem újjal volt a még nyers állapotban levő téglába vonva, mégis a karczolatosak közé soroztam mint voltaképen oda tartozót

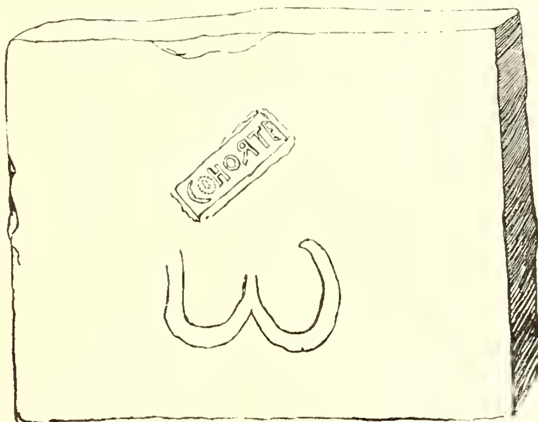

P(. . .).

A teguläba ütött retrograd-bélyeg felírata ez:

c(o)hor(s) D(elmatarum?).

7. *Aquincum (?).* 0·39¼ $^{m}/$ hosszú, 0·32 $^{m}/$ széles és 0·4½—0·7 $^{m}/$ vastag téglán, szintén újjal vonva (azonban mint az előbbit, e téglát is a karczolatosak közé soroztam)

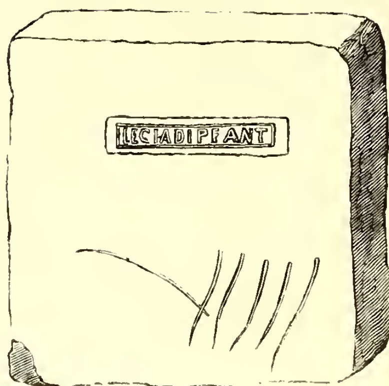
w

A téglába nyomott bélyeg felírata ez:

cohort(is) Fl(aviae?) [9]

[9] V. ö. *Corpus Inscr. Lat.* III. k. 6334. sz.

8. *Aquincum (?).* Minden oldalán $0{\cdot}27^{m}/$ széles és $0{\cdot}7^{1}/_{2}{}^{m}/$ vastag téglán

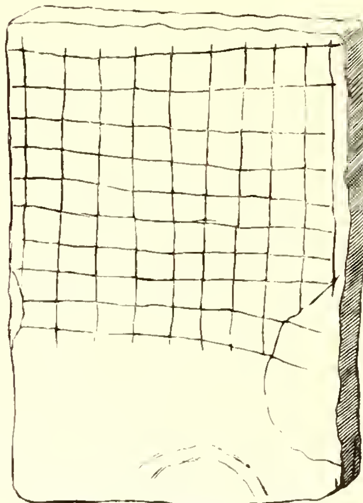

XIIII.

A téglába ütött bélyeg felírata ez:

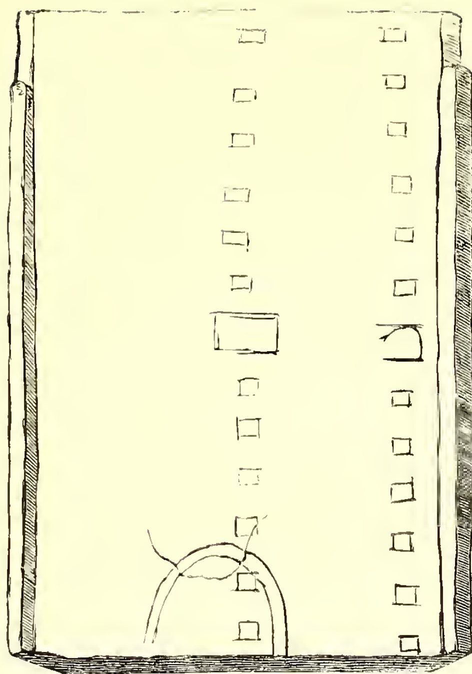
leg(io) I(I) adi(utrix) p(ia) f(idelis) Ant(oniniana).

9. *Aquincum (?).* $0{\cdot}38^{m}/$ hosszú, $0{\cdot}26^{1}/_{2}{}^{m}/$ széles és $0{\cdot}5^{3}/_{4}{}^{m}/$ vastag téglán

Jelentőség nélküli szeszélyes karczolat.

10. *Aquincum (?).* $0{\cdot}52^{m}/$ hosszú, $0{\cdot}38^{1}/_{4}{}^{m}/$ széles és $0{\cdot}2^{1}/_{2}$—$0{\cdot}3^{m}/$ vastag párkányos tegulán, melynek párkányai 2 cméternyi magasak

Szintén jelentőség nélküli szeszélyes karczolat.

G) FALKARCZOLATOK.

Aquincum.

A hazánk területén igen ritka falkarczolatok számát [10] fájdalom csak egyetlen darabbal szaporíthatom; s ez sem új, mivel ez érdekes lupanariai felíratot Mommsen az *Ephemeris Epigraphica* II. kötetében 405. l. 796. sz. a. Rómer rajza után már közlötte. Szükségesnek véltem azonban e karczolatot sorozatomba felvenni és pedig azért, mivel annak közreadott másolata nem teljes és nem correct. A felíratot feltalálása idején, 1866-ban volt alkalmam Rómer t. barátom társaságában még frissében látni és másolni, akkor tehát, midőn a stucco, melybe a felírat be volt karczolva, még eredeti fekvetében és helyén állt, ama római fürdő egyik osztályának pompejii vörös festetű falán, melyet a Dunagőzhajózási társaság ó-budai gyárszigetén abban az időben felfödtek volt. A felírat akkori, és mondhatom pontos másolatom szerint a következő

[10] Eddig csak az I. közleményem f) 1—2. száma alatt s az itt bemutatott falkarczolatokat ismerem.

BATOCVRA

GRATESQVIFVTVES
GREGAANCILLALVPI
OPTIONIS
LEGIONIS SECVNDES
QVIAESTINDOMOVESTRA
ETMALOTVO·EST
PERILLA·AT·NIL·PERDVCES
PARENTESTVOS
QVOTINDIE *sic*

AVRELIVS

MO

Grates (sic), qui futues (futuis helyett) *Grega(m) ancilla(m) Lupi optionis legionis secunde S(everianae) quia est in domo vestra et malo tuo est, per illa(m) at nil perduces parentes tuos quotindie* (quottidie helyett).[11] Fenn balról nagyobb betűkkel: *Bato cura;* lenn jobbról szintén nagyobb betűkkel: *Aurelius* s alatta: *Mo* (. . . .). A fametszetben feltüntetett utolsó sort alig lehet magyarázni, hacsak, az első névben betűcserét feltételezve. így nem olvassuk: *Zoteriocz* (Zoter'coz) *Cociloc*, azaz *Sotericus Cucil(l)us.*

A különben is elrepedezett vakolat leszedése alkalmával az egész karczolatból csupán a lupanariai felíratot lehetett megmenteni, a többi megsemmisült. De a megmaradt rész is sokat szenvedett; a vakolatot ugyanis a leszedéskor ráborított enyves vászon sem igen foghatta össze a stucco roncsalékos volta miatt, és a midőn a burkolatot eltávolitották, önként érthetőleg a felírat több részecskéje semmisült meg, habár e művelet a legnagyobb óvatással történt. Szerencsére azonban az egésznek legalább e fölötte érdekes részét, mely a m. n. muzeum

[11] Hogy az 1. sorban *Grates* és nem *Grate*, az 5-ikben *quia* és nem *quae*, s végűl a 9-ikben *quotindie* és nem *quottidie* áll: bárki is meggyőződhetik, a ki a felíratot megvizsgálja. Mommsen a karczolatot még a rátapadt enyvréteggel borítva láthatta, s ezért a felírat pontos másolatát nem sikerült vennie («Vidi,» — mondja — «sed ita pessum datam, ut non multa legi possent»); most azonban a karczolat tökéletesen tisztítva s 1866-i másolatommal is össze levén hasonlítható, az olvasásban többé nem tévedhetni.

régiségosztályának legkiválóbb darabjai közé tartozik, sikerült megóvni a szétmállástól. A megmentett falkarczolat-rész a rátapadt enyvtől letisztítva s gypsbe levén eresztve, meglehetős teljességben tünteti fel a furcsa értelmű felíratot.

H) LÁMPABÉLYEGEK.

Az I. közleményemben ismertetett 9 aquincumi leletű felíratos lámpához ez alkalommal 411 darabot sorozhatok a m. n. muzeum régiségosztályának gazdag lámpagyüjteményéből, melyek közül 349 darab felírattal, 62 darab pedig más gyárjegygyel van megjelölve. E számhoz még 35 darab olvashatatlan felíratú s 136 darab felírat nélküli lámpa és több töredék járúl, és így a m. n. muzeum római lámpáinak száma 582 darabra rug, minélfogva a nevezett intézet római lámpa gyüjteményét méltán tarthatjuk Európa legjelentékenyebb e nemű gyüjteményei egyikének.

A sorozatunkban ismertetett lámpák kisebb vagy nagyobb alakúak; egy vagy több orrúak, azaz egy vagy több lángra, illetőleg bélre készítettek; részint fogantyúval vannak ellátva, részint pedig fogantyútlanok; síma testűek, avagy tetejök figuralis díszítésekkel, czifrázatokkal van ékesítve; technikájuk különböző s többé-kevésbbé tökéletes; szinük fölötte változatos, leggyakoriabbak a vörös, vörös-barna, sárga-vörös, sárga, vagy sárgás-szürke, szürke, kékes-szürke, vagy szürkés-fekete testűek; jobbadán mázatlanok, némelyik azonban máz-féle festékkel van bevonva s az ilyeneken a lámpa vöröses alapszíne barna-vörös pettyekkel van tarkítva; a mázosak fölötte ritkák; legtöbb lámpa a gyáros nevét feltüntető felírattal, vagy más gyári jegygyel van ellátva; felírataikon a betűk kisebbek-nagyobbak s néha, még a külföldi eredetűeken is, barbár jellegűek; legtöbben a lámpagyáros neve (rendesen egy, de néha két vagy több sorra is osztva) vagy egészen van kiírva, vagy pedig, s leggyakrabban, rövidítve fordúl elő nominativusban (néha *fecit* hozzátétellel), vagy genitivusban (egyszerűen, vagy *officina*, ritkán *fabrica* hozzáadással); az összefont betűk (ligaturák) is gyakoriak; minél ritkábbak azonban az incus felíratúak.

A hazánk területén lelt római lámpákat proveniencziájuk szerint két osztályba lehet szoroznunk: a helyi- s import árúkéra;

a lámpák egy része ugyanis a kül-, a másik pedig a belföldön készült, minélfogva e megkülönböztetést, a mennyire csak lehetett, híven kivántam sorozatomban feltüntetni; *külföldi* jelzővel ugyanis az oly lámpákat jelöltem meg, melyek vagy Italia, vagy pedig más provincziák gyáraiban, tehát nem Pannoniában vagy Daciában készíttettek, tehát kereskedés útján kerültek oda, a hol találtattak; *belföldi* gyártmány alatt pedig az oly lámpákat értem, melyeket vagy épen a helyütt gyártották, a hol az illető darabot lelték, vagy pedig Pannonia inferior s superior, vagy Dacia valamelyik más figlinájában.

Tán felesleges is ismételnem azt, a mit már I. közleményemben elmondtam, hogy t. i. a külföldi keramikus árúkat, főleg az ismeretesebb gyárokéit, melyek kedveltebbek s így kelendőbbek is voltak, mily nagy mértékben utánozták a provincziákban s következésképen a részben hazánk területére esett három római tartományban is. E tényt érdekes terra sigillata edény- s főleg lámpa-specimenek alapján lehet kimutatni s befejező III. közleményem nem egy érdekes adalékot fog ez irányban tartalmazni. Söt még azt is constatálhatni, hogy a külföldi provenircziájú, vagyis a nem itt készült, hanem import útján ide került feliratos vagy felírat nélküli lámpák között is több oly példányt lelhetünk, melyekről bizvást elmondhatjuk, hogy valóban italiai gyárak készítményeinek utánzatai, tanuságáúl a rég tudott ténynek, hogy az árúk falsificátiója sem modern, hanem ugyancsak régi keletü találmány és szokás.[12]

S evvel, még csak azt jegyezve meg, hogy sorozatom feliratos és jegyes lámpái készítési- és lelhelyeinek, valamint a figulusok nevének kimutatását e fejezet végén átnézetileg tüntetem fel, átmehetünk az egyes darabok ismertetésére:

1. *Ismeretlen lelhely.* Külföldi gyártmány. (Incus és retrograd)

ꓘ A C C I L M
Accil(i) m(anu)

mivel az első K jegyet nem betűnek, vagyis nem a Cajus név rövidítésének, hanem az album csücske rovátkolatának tartom,

[12] Legyen e helyütt elég sorozatunknak, más figulusokat nem is említve, csak *Cerialis*, *Favor* és *Fortis*-féle darabjaira útalnunk; a falsificatió kétségtelen jelei gyanánt mi nagy varietását láthatjuk e fazekasok nem italiai provenircziájú gyártmányai felíratainak!

habár — mint láthatni — fordítva is van alkalmazva s párját a bélyeg másik végén nem is láthatni.

2. *Savaria* (Szombathely).[13] Külföldi gyártmány.

⊙
AGILIS
F
Agilis f(ecit).

Agilis lámpagyáros nevét tünteti fel a következő fejezetben (1. sz. a.) ismertetett s szintén Savariában lelt lámpaforma is, de ezen a név így van megjelölve: AGILIS. Kétségtelen tehát, hogy e figulus lámpáit is utánozták Pannoniában.

3. *Ismeretlen lelhely.* Külföldi gyártmány. Két ágú és fogantyús, dombormívű lámpán kisded bélyegen

AIATO
Aiat(i?) o(fficina).

4. *Savaria.* (Szombathely). Külföldi gyártmány. (Incus bélyeg vagy tán karczolat)

ANTERVS
Anterus.

5. *Ismeretlen lelhely.* Külföldi gyártmány

APRIO
Aprio.

6—7. Két darab: egy *Savaria* s a másik *ismeretlen lelhelyről* Mindkettő külföldi gyártmány

APRIO
Aprio.

8. *Ismeretlen lelhely.* Külföldi gyártmány

⊙
APRIo
Aprio.

9. *Ismeretlen lelhely.* Külföldi gyártmány

F
APRIO
f(ecit) Aprio, vagy *f(abrica) Aprio(nis).*

10. *Ismeretlen lelhely.* Külföldi gyártmány

C·ARNEI
C. Arnei.

[13] Majdnem valamennyi lámpa, melynek lelhelyéül sorozatomban Savaria van megjelölve, néhai Bitnicz Lajos, szombathelyi nagy-prépost gyűjteményéből került a m. n. muzeumba. Bitnicz jobbadán csak szombathelyi régiségtárgyakat gyűjtött s ezért bizonyára nem tévedtem, midőn a gyűjteményéből való összes római lámpák lelhelyei gyanánt Savariát neveztem meg e sorozatban.

11—12. Két darab: *ismeretlen lelhelyekről.* Mindkettő külföldi gyártmány

CARNEI

C. Arnei.

13—15. Három darab; egyik *Aquincum*-ból (palæstra, 1883-i ásatás) belföldi gyártmányú lámpa fenekének töredékén, kettő pedig (külföldi gyártmányúak) *ismeretlen lelhelyekről.*

ATIMETI

Atimeti.

16. *Ismeretlen lelhely.* Külföldi gyártmány

ATIMETI

Atimeti.

17. *Ismeretlen lelhely.* Külföldi gyártmány. Barbár betűkkel. (Retrograd)

E(. . .) Aur(eli) o(fficina), vagy *Te(. . .) Aur(eli) o(fficina).*

18—19. Két darab: *ismeretlen lelhelyekről.* Mindkettő belföldi gyártmány. (Egyiken apró betűjű bélyeg)

CAMPILI

Campili.

20. *Ismeretlen lelhely.* Külföldi gyártmányú kisded lámpán

CAMPIL

Campil(i).

21—25. Öt darab: *ismeretlen lelhelyekről.* Három darab külföldi, kettő pedig belföldi gyártmány

CASSI

Cassi.

26. *Apulum* (Dacia). Külföldi gyártmány

○
CASSI

Cassi.

27. *Ismeretlen lelhely.* Belföldi gyártmány

⊙
CASSI

Cassi.

28. *Ismeretlen lelhely.* Külföldi gyártmány

CASSI

Cassi.

29—30. Két darab: egy *Savaria,* a másik pedig *ismeretlen lelhelyről.* Mindkettő külföldi gyártmány

CAS

Cas(si).

31—32. Két darab: *ismeretlen lelhelyekről.* Egyik külföldi, a másik pedig belföldi gyártmány

CERIALIS

Cerialis.

33—35. Három darab: *ismeretlen lelhelyekről.* Kettő külföldi, egyik pedig belföldi gyártmány

CERIA
LIS

Cerialis.

36—38. Három darab: kettő *Savaria,* egy pedig *ismeretlen lelhelyről.* Mindhárom külföldi gyártmány

CERIALI
S

Cerialis.

39. *Ismeretlen lelhely.* Külföldi gyártmány.

⊙
CERIΛLI
S

Cerialis.

40. *Ismeretlen lelhely.* Belföldi gyártmány

CERIAL

Cerial(is).

41. *Savaria.* Figuralis díszítésű, fogantyús, külföldi gyártmányú lámpán (incus)

⊙
CIVNDRA

C. Jun(ius) Dra(co).

42. *Ismeretlen lelhely.* Külföldi gyártmány

COELI

Coeli.

43. *Ismeretlen lelhely.* Külföldi gyártmány

COMVNIS *sic*

Com(m)unis.

44. *Ismeretlen lelhely.* Külföldi gyártmány

COMNIS

Com(mu)nis.

Crescens gyártmányai nagy számban fordúlnak elő Pannoniában, habár a Fortiséinak szaporaságát nem is érik el. Soro-

zatunk tanúsága szerint, a mit a következő fejezetben (2. sz. a.) ismertetett Crescens-féle, bizonyára pannoniai eredetű lámpaforma megerősít, az ő gyártmányait is csak úgy utánozták, mint amazéit. A m. n. muzeumban 28 darab részint kül-, részint pedig belföldi gyártmányú felíratos lámpája őríztetik, melyeken neve a következő varietásokban látható:

45—50. Hat darab: egy *Savaria*, öt pedig *ismeretlen lelhelyekről*. Valamennyi belföldi gyártmány

CRESCES

Cresce(n)s.

51—71. Huszonegy darab: kettő *Aquincum* [egy — töredék: CR L S\ *sce(n)s* — a palæstrából (1883-i ásatás) s egy tán a Grunwald és társai-féle szeszgyár területéről]; kettő *Savaria*; egy *Brigetio*; s a többi tizenhat *ismeretlen lelhelyekről*. Kilencz darab külföldi, tizenkettő pedig belföldi gyártmány

CRESCE
S

Cresce(n)s.

72. *Ismeretlen lelhely*. Külföldi gyártmány

CRESCE
S

Cresce(n)s.

73—75. Három darab: egy *Aquincum* (a Grunwald és társai-féle szeszgyár területéről), kettő pedig *ismeretlen lelhelyekről*. Egyik ismeretlen lelhelyű külföldi, kettő pedig belföldi gyártmány, mely utóbbiak egyikén a betűk nagyobbak, mint a többieken

CDESSI

C. Dessi.

76—77. Két darab: *Mursa* (Eszék). Mindkettő külföldi gyártmány

C·DESSI

C. Dessi.

78. *Mursa*. Külföldi gyártmány

CDESSI

C. Dessi.

79. *Ismeretlen lelhely*. Külföldi gyártmány

DONATI

Donati.

80. *Ismeretlen lelhely.* Külföldi gyártmány

DONATI

81. *Ismeretlen lelhely.* Három orrú és lángú, külföldi gyártmányú lámpán, vízszintes mondatszalagon. (Incus és retrograd.) Igen érdekes példány, mennyiben a felírat, habár csak két betűje (az N és C) van retrograd alkalmazva, a többi pedig rendesen áll, mégis visszafelé olvasandó, vagyis a lámpa a retrograd felíratúakhoz sorozandó

Ɔ L F И E L E

Elen(ius) fec(it).

82. *Ismeretlen lelhely.* Öt lángú, külföldi gyártmányú lámpa

FAB

Fab(i).

83. *Ismeretlen lelhely.* Belföldi gyártmány

F A/ O R

F

Favor f(ecit).

84—85. Két darab: *ismeretlen lelhelyekről.* Egyik külföldi, a másik pedig valószínüleg belföldi gyártmány

F A/ O R

F

Favor f(ecit).

86—88. Három darab: *ismeretlen lelhelyekről.* Egyik külföldi, kettő pedig belföldi gyártmány

FAOR

Fa(v)or.

89. *Aquincum* (lelték a nagyobbik katonai fürdő romjaiban a dr. Hampel József által vezetett ásatás alkalmával 1882-ben). Külföldi gyártmány

FAOR

Fa(v)or.

90. *Ismeretlen lelhely.* Külföldi gyártmány

FAOR

Fa(v)or.

91. *Ismeretlen lelhely.* Külföldi gyártmány

FELIX

Felix.

92—93. Két darab: *ismeretlen lelhelyekről.* Mindkettő külföldi gyártmány. (Retrograd)

XILƎꟻ
Felix.

94—100. Hét darab: kettő *Aquincum* (a Grunwald és társai-féle szeszgyár területéről); egy *Savaria*, négy pedig *ismeretlen lelhelyekről.* Egyik az ismeretlen lelhelyüek közül belföldi, a többi hat pedig külföldi gyártmány

FESTI
Festi.

Az egyik aquincumi törött darabon: FE^s/ *ti.*

101. *Scarbantia* (Soprony). Kisded, külföldi gyártmányú lámpán

Q̲FLAV
I
Q. Flavi.

102. *Aquincum*, a Grunwald és társai-féle szeszgyár terüetéről. Négyszög-testü, külföldi gyártmányú lámpán

FLOREN⁻
Florent[(ini)].

A római világ legismertebb lámpagyárosa *Fortis* volt, jobban mondva a *Fortisok*, mivel e nevet atyáról fiúra szálló valóságos fazekas-családnévnek tekinthetjük. A Fortis-féle lámpákat minden egykori római provinczia területén nagy számban találhatni, így mint lejebb látandjuk egymagában a m. n. muzeum régiségosztályában 83 darab oly feliratos lámpa van, melyek a nagyüzletü gyáros nevét örökítik meg. Keresett árúit azonban, mint fennebb érintettük, nagyban utánozták a provinczialis figulusok, mit legvilágosabban a következő fejezetben (3—4. sz. a.) ismertetett két, bizonyára pannoniai eredetü lámpaforma bizonyít, melyek Fortis nevével vannak megjelölve. A m. n. muzeumban levő gyártmányai feliratai különbözősége szerint így következnek:

103—174. Hetvenkét darab: öt *Aquincum.* [2 darab a Grunwald és társai-féle szeszgyár területéről, 1 darab a nagyobbik katonai fürdő romjaiból (lelték a dr. Hampel József által vezetett ásatás alkalmával), 1 darab a palæstrából (1883-i ásatás) s 1 darab Ó-Budáról a Szentendrei út 359. sz. a. levő telekről]; egy *Cirpi* (Duna-Bogdány); kettő *Savaria*; egy *Brigetio*;

egy *Lugosról* (kétlem!); egy *Polából* s hatvanegy *ismeretlen lelhelyekről*. Jobbára külföldi gyártmányok, belföldi gyártmány gyanánt mintegy 20—25 darabot lehet megjelölni.

FORTIS

Fortis.

Az Aquincum palæstrajában lelt lámpa-fenék töredékén csak ennyi látható

FOR tis

175. *Ismeretlen lelhely.* Külföldi gyártmány.

sic FERTIS

Fortis helyett *Fertis.*

176—177. Két darab: egy *Aquincum* [palæstra (1883-i ásatás)], egy pedig *ismeretlen lelhelyről* (fenék-töredék). Mindkettő külföldi gyártmány

FORTIS
⊙
Fortis.

178. *Ismeretlen lelhely.* Külföldi gyártmány

FORTIS
◎
Fortis.

179. *Ismeretlen lelhely.* Külföldi gyártmány

⊙
FORTIS
Fortis.

180. *Ismeretlen lelhely.* Külföldi gyártmány, (a pont incus)

⊙
FORTIS
Fortis.

181. *Ismeretlen lelhely.* Külföldi gyártmány, (a pontok incusok)

○ ○
FORTIS

182. *Ismeretlen lelhely.* Külföldi gyártmány

• •
FORTIS
⊙
Fortis.

183. *Ismeretlen lelhely.* Külföldi gyártmány

• •
FORTIS
• •
Fortis.

184—185. Két darab: *ismeretlen lelhelyekről.* Egyik külföldi, a másik pedig belföldi gyártmány

FORTIS

Fortis.

186—187. Két darab: egy *Savaria*, egy pedig *Brigetio*-ból (utóbbit, mely töredék, dr. Fröhlich Róbert tanár úr épen e közlemény összeállítása alkalmával ajándékozta a m. n. muzeumnak). Mindkettő külföldi gyártmány

FRONTO

Fronto.

188. *Ismeretlen lelhely.* Külföldi gyártmány

FRONTO
F

Fronto f(ecit).

189. *Ismeretlen lelhely.* Külföldi gyártmányú kisded lámpán

C GA

C. Ga[....].

190. *Ismeretlen lelhely.* Külföldi gyártmány

TGELLI

T. Gelli.

191. *Savaria.* Külföldi, fehéres zöld mázú gyártmány, (incus)

CLO·HEL

Clo(di) Hel(vi).

192. *Ismeretlen lelhely.* Külföldi gyártmány

IANVAR
I

Januari.

193. *Mursa.* Külföldi gyártmány

I[   ]RI

J[anua]ri.

194—195. Két darab: *ismeretlen lelhelyekről* (az egyik kisded lámpa). Mindkettő külföldi gyártmány

IEGIDI

Iegidi.

196. *Ismeretlen lelhely.* Külföldi gyártmány

IEGIDI

Iegidi.

197. *Aquincum,* a Grunwald és társai-féle szeszgyár területéről. Külföldi gyártmány

IEGID

Iegid(i).

198. *Savaria.* Belföldi gyártmány

IVLI

Juli.

199. *Ismeretlen lelhely.* Külföldi gyártmány

LAETI

Laeti.

200. *Ismeretlen lelhely.* Külföldi gyártmány

LITOGENE

Litogene(s).

201. *Promontor* (Pestmegye). Külföldi gyártmány

LITOGENE

⊙

Litogene(s).

202—205. Négy darab: egy *Savaria* és három *ismeretlen lelhelyekről.* Két darab külföldi, kettő pedig belföldi gyártmány

LVCIVS

F

Lucius f(ecit).

206. Tán *Vetus Salina* (Adony, Fehérmegye). Külföldi gyártmány

LVCIVS

Lucius.

207—208. Két darab: egyik tán *Vetus Salina* (Adony, Fehérmegye), a másik pedig *ismeretlen lelhelyről.* Mindkettő kisded lámpa, egyik kül- s a másik belföldi gyártmány

LVCI

Luci.

209. *Savaria.* Külföldi gyártmányú kisded lámpán

LVPVS

Lupus.

210. *Ismeretlen lelhely.* Belföldi gyártmány. Sajnos, hogy e lámpa provenincziáját nem ismerjük és így a bizonyára pannoniai lámpagyáros fabricajának helyét megjelölnünk nem lehet

ARMEN

Aur(eli) Men(andri).

211. *Ismeretlen lelhely.* Külföldi gyártmány

MIA

Mia(ni?).

212. *Aquincum*, a Grunwald és társai-féle szeszgyár területéről. Külföldi gyártmány

MVRRI
Murri.

213. *Ismeretlen lelhely*. Külföldi gyártmány

MVRRI
⊙

L. Narius gyártmányait Pannoniában csaknem oly bővében találhatni, mint Crescenséit és sorozatunk tanúsága szerint e figulus lámpáit is csak úgy utánozták a pannoniai gyárosok, mint amazéit; a m. n. muzeum régiségtárában levő 14 darab L. Narius-féle lámpa közül ugyanis 6 belföldi gyártmány, tehát pannoniai utánzat. A nevével jelölt muzeumi példányok a következő varietásokat tüntetik fel:

214—218. Öt darab: egyet *Aquincum* romjaiban leltek (a nagyobbik katonai fürdőnek dr. Hampel József által vezetett felásatása alkalmával 1882-ben), négy pedig *ismeretlen lelhelyekről* való. Három darab külföldi, kettő pedig belföldi gyártmány

LNARI
L. Nari.

219—224. Hat darab: *ismeretlen lelhelyekről.* Három külföldi, három pedig belföldi gyártmány

L·NARI
L. Nari.

225. *Ismeretlen lelhely*. Belföldi gyártmány

L·NΛRI
L. Nari.

226. *Ismeretlen lelhely*. Külföldi gyártmány. Alig olvasható felírat, (incus)

LNλRI
L. Nari.

227. *Ismeretlen lelhely*. Külföldi gyártmányú kisded lámpán, (meghibázott bélyeg, melyen az A betű helyén egy kidudorodó s piczike rézsútos vonallal tetőzött gombocska látható)

LN●RI
L. N(a)ri.

228—232. Öt darab: egy *Savaria* s négy *ismeretlen lelhelyekről.* Három külföldi, kettő pedig belföldi gyártmány

NERI
Neri.

233—239. Hét darab: egy valószinüleg *Intercisa* (Duna-Pentele), kettő *Savaria* s négy *ismeretlen lelhelyekről*. Hat külföldi gyártmány, egy pedig belföldi. Két darabon a nyomás kettős

OCTAVI
Octavi.

240. *Savaria.* Belföldi gyártmány

OPTATI
Optati.

241. *Pompeji*

PHOETASPI
Phoetaspi.

242. *Ismeretlen lelhely* Külföldi gyártmány, barbár betükkel, (retrograd)

Pri(vati?)

243—250. Nyolcz darab (kettő mázos): három — s köztük a mázosak — *Savaria,* öt *ismeretlen lelhelyekről.* Hat külföldi, kettő pedig (a mázosak, melyek egyikén a felírat csak alig látszik) belföldi gyártmány

PVLL
Pulli.

Az említett mázos lámpák egyike sötét-, a másik pedig világosabb-zöld mázzal van bevonva s ez utóbbi sötétzöld pettyekkel tarkítva. Mindkettő máza azonban modern, a mit a lámpatestnek torhasága, a máz egyenletes és hibátlan fénye s a könnyen lepattogtatható mázréteg bizonyít. A valóban antik mázú lámpák teste ugyanis, valamint általán minden római mázos keramikus tárgy fölötte keményre volt égetve; mázukat a századokig való földben létel rendesen megviseli s mint az üveget a patina bizonyos nemével vonja be, minélfogva fényük épen nem egyenletes; végül az antik mázat, mely a cseréptestre keményen van rátapadva, lepattogtatni nem lehet mint a szombathelyi lámpákét. Úgy látszik, hogy egykori tulajdonosuk (bizonyára nem néhai Bitnicz, mivel e tudós férfiú lelkiismeretesebb volt, semmint hogy ilyesmit cselekedhetett volna, hanem valószínűleg valamely tudákos szombathelyi fazekas ember, a kinek a lámpák kezébe kerültek, máskülönben csakugyan

antik tárgyainak becsét vélte avval emelni, ha mázzal vonja vagy vonatja be azokat, nem gondolva meg, hogy csúnya interpolatiója felismerhető.

251. *Ismeretlen lelhely.* Külföldi gyártmány

SCA

Sca(uri?).

252. *Ismeretlen lelhely.* Belföldi gyártmány, nagyon barbár (retrograd) betük

ƆƎƧ *sic*

sic ꓤVΛV

IMI

Secundini.

A 2-ik sor utolsó (illetve első) betűje bizonyára D volt, de a lámpa készítése alkalmával valamely esetleg odakerült gazocska, szalma- vagy forgács-darab, a betűt jelen alakjára ferdítette.

253. *Ismeretlen lelhely.* Külföldi, tetején figuralis díszitésü gyártmány

ƧE

Se(.....).

254. *Savaria.* Külföldi gyártmányú kisded lámpán

SEXTVS

Sextus.

255—260. Hat darab: egy *Savaria,* egy *Scarbantia* (Soprony) vagy *Mogentianae* (Keszthely), négy pedig *ismeretlen lelhelyekről.* Valamennyi külföldi gyártmány

SEXTI

Sexti.

261. *Ismeretlen lelhely.* Külföldi gyártmány

SEXTI

Sexti.

A felírat felett álló jegyet nem vehetni betünek.

262—266. Öt darab: kettő *Savaria,* egy *Drobetae* (Dacia, Turnu-Severinu), kettő pedig *ismeretlen lelhelyekről.* Egyik szombathelyi darab kivételével, mely belföldi gyártmány, a többi négy külföldi figulus készítménye

STROBILI

Strobili.

267. *Ismeretlen lelhely.* Külföldi gyártmányú kisded lámpa

L V A

L. Va(leri?).

268. *Ismeretlen lelhely.* Külföldi gyártmány

M V A

M. Va(leri?).

269—271. Három darab: *ismeretlen lelhelyekről.* Valamenynyi külföldi gyártmány

V E R I

Veri.

Vettius lámpagyáros nevével 6 lámpa van megjelölve a m. n. muzeumban; szintén az ő nevét tünteti fel egy savariai lámpa forma is, melyet a következő fejezetben (7. sz. a.) ismertetek; bizonyos tehát, hogy — habár Vettius-féle belföldi gyártmányokat nem is ismerünk, mivel a muzeumban levő lámpái külföldön készültek — e figulus lámpa gyártmányait is utánozták Pannoniában. A muzeumi példányok a következő varietásokat tüntetik fel:

272—274. Három darab: *ismeretlen lelhelyekről.* Külföldi gyártmányok

V E T T I

Vetti.

275—277. Három darab: *ismeretlen lelhelyekről.* Valamenynyi külföldi gyártmány (a felső pont incus, az alsó relief)

⊙⊙

V E T T I

Vetti.

278—284. Hét darab: kettő *Savaria*, egy *Brigetio*, négy pedig *ismeretlen lelhelyekről.* Kettő (t. i. az egyik szombathelyi s az ó-szőnyi darab) belföldi, a többi öt pedig külföldi gyártmány

V I B I A N I

Vibiani.

285—288. Négy darab: egy *Savaria*, s három *ismeretlen lelhelyekről.* Egy belföldi, három pedig külföldi gyártmány

V I B I V S

Vibius.

Egyik ismeretlen lelhelyün csak ennyi olvasható:

V I B ≡≡≡ = *Vib[ius].*

289. *Ismeretlen lelhely.* Belföldi gyártmány

sic V T B I

Vibi.

Victor lámpagyáros készítményei is bővében lelhetők Pannonia területén (mint sorozatunkból láthatni, a m. n. muzeumban 14 lámpa van az ő nevével megjelölve). Hogy e fazekas lámpáit is utánozták a pannoniai figulusok, nemcsak gyártmányainak következő sorozata (a 14 lámpából, mint láthatjuk, 8 belföldi készítmény), hanem a következő fejezetben (8—9. sz. a.) ismertetett két mursai lámpa-forma is bizonyítja. A m. n. muzeumban levő Victor-féle lámpák a következők:

290—303. Tizennégy darab: három *Aquincum* (egy a Grunwald és társai-féle szeszgyár területéről, egy az ó-budai koronaútczai 715. számú ház- s szintén egy az ó-budai Wiese-féle telekről), egy *Brigetio*, egy *Mursa*, kilencz pedig *ismeretlen lelhelyekről.* Hat darab külföldi, nyolcz pedig belföldi gyártmány, s formájukat illetőleg négy darab háromorrú és lángú (3 külföldi s 1 belföldi készítmény) s két darab kétorrú és lángú (egy bel- s a másik külföldi gyártmány)

VICT
Vict(or).

Az ó-budai Wiese-féle telken talált lámpán VICT, s egy ismeretlen lelhelyünek töredékén csak VIC\ látható.

304—306. Három darab: *ismeretlen lelhelyekről.* Egyik belföldi, kettő pedig külföldi gyártmány (Retrograd)

IЯOTƆIV
Victori(s ?)

307. *Aquincum* (találták a buda-újlaki Luiza-gőzmalom előtt 1882-ben kiásott sarcophag töredékei közt). Külföldi gyártmány

VICTORIA'
Victorian[(i)].

308—309. Két darab: egy *Alcsút* (Fehérmegye), a másik pedig *ismeretlen lelhelyről.* Mindkettő külföldi gyártmány. Egyiken a felírat menedékesen áll

VICTORIA
Victoria f(ecit).

310—311. Két darab: egyik *Savaria,* a másik pedig *ismeretlen lelhelyről.* Mindkettő külföldi gyártmány. Az ismeretlen lelhelyü példány kisded lámpa

VRSVLI *sic*
Ursuli.

312. *Ismeretlen lelhely.* Külföldi gyártmány

VRSVI *sic*

Ursuli.

313—314. Két darab: egyiket *Aquincum* [palæstra (1883-i ásatás)], a másikat pedig *Cirpi* (Duna-Bogdány) romjaiban lelték. Az aquincumi példány külföldi, a duna-bogdányi pedig (melynek csak feneke van meg) belföldi gyártmány

VRSIO
F

Ursi of(ficina).

315. *Cumae*, (incus)

⊙
CCORVKS *sic*
⊙

C. Cor(neli) Urs(i).

E felíratos lámpa társát, melynek lelhelye Kertsch (a Krimben), a *Corpus Inscr. Lat.* III. k. 6244 sz. a. ismerteti.

A következő lámpafelíratokat értelmezni, illetőleg a gyárosok nevét meghatározni a miatt nem lehet, hogy a figulusok neve csak egyes kezdőbetűkkel van megjelölve, mi a hozzávetéseknek önként érthetőleg fölötte tág tért nyit. Ki nem elégítő magyarázatokat, vagyis merő hozzávetéseket nem akarván koczkáztatni, egyszerűen csak sorozatukat adom, avval a megjegyzéssel, hogy a gyárosok nevét a prænomenek s nem a cognomenek vagy nomen gentilek sorrendje szerint osztályoztam.

316. *Ismeretlen lelhely.* Belföldi gyártmány; barbár betűkkel

G C S

G(. . .) C(. . . .) S(. . . .).

317. *Savaria.* Külföldi gyártmány

L·D P

L(. . .) D(. . .) P(. . . .).

318. *Ismeretlen lelhely.* Külföldi gyártmány

•
L D P

L(. . . .) D(. . . .) P(. . . .).

319. *Ismeretlen lelhely.* Belföldi gyártmány

L·L C

L(. . .) L(. . .) C(. . .).

320. *Ismeretlen lelhely.* Külföldi gyártmány

⊙
L·L C

L(. . .) L(. . .) C(. . .).

321. *Ismeretlen lelhely*

L · L · C
L(. . .) L(. .) C(. . .).

322. *Aquincum* (e lámpát, melyet Steiner Ignácz úr ajándékozott a m. n. muzeumnak, pár nap előtt lelték a Grunwald és társai-féle ó-budai szeszgyár területén). Belföldi gyártmány

LI LI C *sic*
L(. . .) L(. . .) C(. . .).

323. *Ismeretlen lelhely.* Külföldi gyártmány

sic M I L C
M(. . .) L(. . .) C(. . .)

324. *Ismeretlen lelhely.* Külföldi gyártmány

Q F F
Q(. . .) F(. . . .) F(. . . .).

Q . . . . G . . . . C . . . . nevü lámpagyárosnak a m. n. muzeumban 13 darab gyártmánya van, ezek közt három belföldi utánzatú. Az ő nevével van egy sabariai lámpa-forma is megjelölve, melyet a következő fejezet 5. sz. a. ismertetek. E figulus gyártmányai tehát, mint sok más társáé, Pannoniában is utánzókra találtak. A muzeumi példányok a következő varietásokat tüntetik fel:

325—335. Tizenegy darab: egy *Aquincum* (valószínűleg az ó-budai Grunwald és társai-féle szeszgyár területéről), egy *Brigetio,* kettő *Savaria* s hét darab *ismeretlen lelhelyekről.* Három példány belföldi s nyolcz külföldi gyártmány

Q G C
Q(. . .) G(. . . .) C(. . . .).

336—337. Két darab: *ismeretlen lelhelyekről.* Mindkettő külföldi gyártmány

Q Ġ C
Q(. . .) G(. . . .) C(. . . .).

338. A következő, *ismeretlen lelhelyű* s bizonyára külföldi gyártmányú lámpát dr. Hampel József ismertette az *Archaeologiai Értesítő* XIV. kötetének 1—6. lapjain. A lámpa fenekén a figulus nevét rejtő e két betű látható

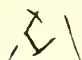
S I P
S(. . . .) P(. . . .).

A lámpa tetején a következő felírat áll

ANNM
NOVMFAV
STVMEE *sic*
ICEMIV
VND

ann(u)m no(v)um faustum fe(l)icem iucund(um)[14].

339. *Ismeretlen lelhely.* Külföldi gyártmányú s figuralis díszítésű lámpa fenekén, (incus)

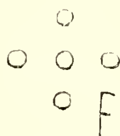
A(. . . .).

340. *Aquincum*, a Grunwald és társai-féle szeszgyár területéről. Figuralis díszítésű külföldi gyártmányú lámpa fenekén

C

C(. . . .).

341. *Ismeretlen lelhely.* Külföldi gyártmányú s figuralis díszítésű lámpa fenekén

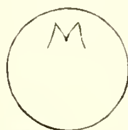
F(. . . .).

342—344. Három darab: *Pompeji.* Két kisded s egy nagyobb lámpa fenekén (utóbbin barbár jellegű betű)

H

H(. . . .).

345. *Ismeretlen lelhely.* Külföldi gyártmányú s figuralis díszítésű lámpa fenekén, (incus)

M(. . . . .).

346. *Ismeretlen lelhely.* Külföldi gyártmány

P

P(. . . . .).

347. *Ismeretlen lelhely.* Külföldi gyártmány

P◎

P(. . . .).

[14] A 3-ik sor két utolsó betűje tehát nem FE, hanem mint láthatjuk hibásan EE; a 4-ik sor utolsó V betűjébe pedig egy kis C van, mint kitüntettük, beillesztve.

348. *Ismeretlen lelhely.* Külföldi gyártmány

Tae(...), vagy *T. Ae(....)*.

349. *Ismeretlen lelhely.* Külföldi gyártmány. A lámpa czifrázott tetején, a két öntő-lyuk között.

vagyis Krisztus monogrammja. Ismertette dr. Czobor Béla az *Archaeologiai Értesítő* XIII. k. 177—178. l. (2. és 3. ábra) s *A keresztény műarchaeologia encyclopaediája* 157—158. l. (103. ábra).

A következő számok alatt csoportosított lámpák fenekén felírat helyett különböző jegyek láthatók gyári bélyeg gyanánt alkalmazva, jelesen egy vagy több s részint egy, részint pedig több körkörös (relief vagy incus) vonalból képezett pont; ily pontokkal combinált, vagy külön csak magukban álló jegyek, ábrák, számok stb. Az ekként jelölt lámpák, néhány belföldi gyártmányú kivételével, importált külföldi árúk valának; s hogy nemcsak a felíratos, de az ily gyárbélyegü lámpákat is utánozták a provincziális figulusok, sorozatunk több száma, mely nyilván pannoniai gyártmány, bizonyítja.

350—369. Húsz darab: kettő *Aquincum* (mindkettő az ó-budai kórház-útcza 416. számú telkéről), egy *Savaria*, s tizenhét *ismeretlen lelhelyekről.* Valamennyi külföldi gyártmány. E lámpák feneke közepütt incus, vagy relief

O vagy ◎

ponttal van megjelölve.

370—373. Négy darab: egy *Brigetio* s három *ismeretlen lelhelyekről.* Egy belföldi, három pedig külföldi gyártmány. A lámpák fenekén két-két incus pont

374—376. Három darab: *ismeretlen lelhelyekről.* E külföldi gyártmányú lámpák feneke három-három incus ponttal van megjelölve, így

377. *Savaria.* Belföldi gyártmány. Fenekén három incus pont

378. *Ismeretlen lelhely.* Figuralis díszítésü s külföldi gyártmányú lámpa fenekén

379. *Savaria.* Figuralis díszítésü külföldi gyártmány. A lámpa fenekén

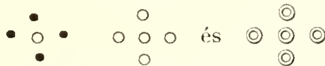
380—381. Két darab: *ismeretlen lelhelyekről.* Mindkét figuralis díszítésü lámpa külföldi gyártmány. Fenekükön

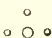

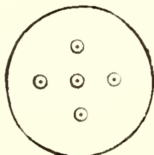

382—394. Tizenhárom darab: egy *Savaria* s tizenkettő *ismeretlen lelhelyekről.* Egy darab belföldi s tizenkettő külföldi gyártmány (köztük a szombathelyi is). A lámpák fenekén öt-öt pont, emígy

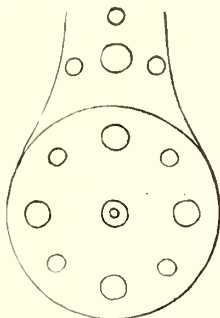

395. *Ismeretlen lelhely.* Külföldi gyártmány. Fenekén

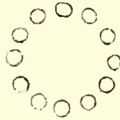

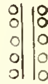
396. *Savaria.* Külföldi gyártmány. Feneke következőleg díszítve

397—399. Három darab: egy *Alcsút* (Fehérmegye), egy *Savaria*, s egy *ismeretlen lelhelyről*. Az alcsúti példány belföldi, a másik kettő pedig külföldi gyártmány. Fenekükön kisebb vagy nagyobb pontokból képezet kör, ekképen

400. *Ismeretlen lelhely*. Külföldi gyártmány. A lámpa fenekén következő jegy látható

401. *Savaria*. Valószinüleg külföldi gyártmány. Fenekén

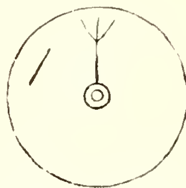
402. *Ismeretlen lelhely*. Külföldi gyártmányú, figuralis díszítésü lámpa fenekén

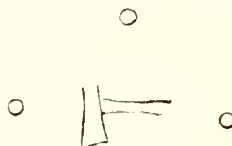
403. *Ismeretlen lelhely*. Belföldi gyártmányú lámpa fenekén

404. *Ismeretlen lelhely*. Külföldi gyártmány s figuralis díszítésü lámpa fenekén

405. *Ismeretlen lelhely*. Figuralis díszítésü, külföldi gyártmányú lámpa fenekén

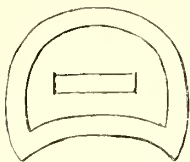
Tán *ascia* jegye.

406—409. Négy darab: egy *Aquincum* [palæstra (1883-i ásatás), lámpa feneknek töredéke], egy talán *Dél-Magyarország-*

ből (Schwerer János urtól, Pancsován), kettő pedig *ismeretlen lelhelyekről.* Valamennyi külföldi gyártmány. Fenekükön függélyes incus vonás

410. *Ismeretlen lelhely.* Külföldi gyártmány. A lámpa fenekén rámázatban vízszintes mondatszalag, melyen azonban felírat nincs

411. *Aquincum* (bővebb megjelölés nélkül). Külföldi gyártmányú lámpa, melynek fenekén madár (?) alig kivehető durva ábrája látható.[15]

Az elősorolt 411 lámpa közül 348 darab felíratos, 63 darab pedig különféle gyárjegygyel van megjelölve.

Lelhelyek szerinti kimutatásuk a következő: *Savaria* 43; *Aquincum* 29; *Brigetio* 7; *Mursa* 5; *Pompeji* 4; *Alcsút* (Fehérmegye), *Vetus Salina* (Adony, Fehérmegye), *Cirpi* (Duna-Bogdány, Pest-megye) és *Scarbantia* (Soprony) 2—2 darab, összesen 8 darab; *Promontór* (Pestmegye), *Intercisa* (Duna-Pentele, Fehérmegye), *Lugos* (?, Krassómegye), *Délmagyarország* (?); *Apulum* (Dacia, Gyulafehérvár), *Drobetae* (Dacia, Turnu-Severin Romániában), *Pola* és *Cumae* 1—1 darab, összesen 8 darab; mindössze tehát 104 darab. Az ismeretlen lelhelyüek száma pedig 307 darabot tesz ki, tehát háromszorosát a biztos proveniencziájúaknak.

Ezeken kívül még 35 darab oly felíratos lámpa van a m. n. muzeum régiségosztályában, melyeknek felíratát kopottságuk miatt olvasni nem lehet. A lámpák jobbára belföldi gyártmányúak s csak néhány darab van köztük külföldi import-árú. Készítésük, mint a belföldi gyártmányúaké általán, hanyag, a minek felíratai olvashatatlanságát is tulajdoníthatni egyrészben; egyrészben mondjuk, mivel e bajnak főoka abban rejlik, hogy

[15] Az egyes betűkkel, vagy pedig pontokkal jelölt lámpák, egy-kettő kivételével, általán figuralis díszítésekkel s más czifrázatokkal vannak tetejükön ékesítve.

a formák felírata a gyakori használat következtében meglehetősen megkopott.

A felírat nélküli s jobbadán külföldi gyártmányú lámpák száma, több töredéken kívül 136 darabot tesz ki.

S ekként a m. n. muzeum fölötte gazdag római lámpagyüjteménye, mint fennebb említők, összesen 582 darabra rug.

Ismertetett lámpagyárosaink, készítményeik számaránya szerint, így következnek:

Fortis	(83 darabbal)
Crescens	(28 darabbal)
L. Narius *Victor*	(14 darabbal)
Q. G. C.	(13 darabbal)
Cassius *Cerialis*	(10 darabbal)
Favor *Pullus* *Sextus*	(8 darabbal)
Festus *Lucius* *Octavius* *Vibianus*	(7 darabbal)
C. Dessius *Vettius*	(6 darabbal)
Aprio *Nerius* *Strobilus* *Vibius*	(5 darabbal)
Atimetus *Ægidius* *L. L. C.*	(4 darabbal)
C. Arneus *Campilius* *Felix* *Fronto* *H . . .* *Verus* *Victorinus* *Ursulus*	(3 darabbal)
Communis *Donatus* *L. D. P.* *Januarius* *Litogenes* *Murrius* *P. . . .* *Victoria*	(2 darabbal)
Ursus	(2 darabbal)
Acilius *Agilis* *Aiatius ?* *Anterus* *E.*, vagy *Te. Aurelius* *A . . . .* *Coelius* *C. . . .* *G. C. S.* *Elenius* *Fabius* *Q. Flavius* *Florentinus* *F. . . .* *Q. F. F.* *C. Ga . . .* *T. Gellius* *Clodius Helvius* *Julius* *C. Jun. Draco* *Laetus* *Lupus* *M. L C.* *M . . .* *Aur. Menander* *Mianus* *Optatus* *Phoetaspus* *Privatus ?* *S. P.* *Scaurus ?* *Secundinus* *Se . . . .* *Tae . . .*, vagy *T. Ae . . .* *L. Valerius* *M. Valerius* *Victorianus* *C. Corn. Ursus*	(1 darabbal)

Sorozatunkban tehát összesen 78 lámpagyáros nevét állítottuk össze. Elég jelentékeny szám. Vajha gyarapíthatnók.

A 348 darabnyi felíratos lámpából 246 külföldi- s 102 belföldi gyár készítménye; a 63 jegyes lámpából pedig 58 darab külföldi gyárban s 5 darab belföldi figlinában készült; s ekként (mellőzve az olvashatatlan felíratú s a jegyes lámpák proveniencziáját) az ismertetett 411 lámpa közül a külföldi gyárakra 304 s a belföldiekre 107 darab esik; a miből kitünik, hogy az importált külföldi lámpák mintegy háromszorosát tették a belföldi gyártmányoknak, ha ugyan a localis lámpagyártás s az import-árúkkal való kereskedés arányainak megállapítására a két Pannoniát illetőleg következtetést vonhatunk az eddigi leletekből.

Arra nézve, hogy mely külföldi lámpagyárosok készítményeit utánozták inkább a pannoniai s daciai figlinák, következő utolsó közleményemben lesz alkalmam némieket elmondani; ide vonatkozó nehány érdekes adatot azonban már e fejezetben érintettem, többeket pedig a következőben fogok felsorolni.

l) LÁMPAFORMÁK.

A m. n. muzeum gazdag római lámpa gyüjteményéhez, azt kiegészítőleg, a Pannonia területén lelt lámpa-formák jelentékeny száma járúl, milyennel kevés európai gyüjtemény dicsekedhetik; lámpa-formáinak száma ugyanis 28 darabra megy.

E formák részint lámpa-aljak, részint pedig lámpa-tetők készítésére szolgáltak. A lámpákat ugyanis a római figulus akként gyártotta, hogy a lámpa-aljat és tetőt külön formákban elkészítvén, a formákban levő két lámpa-részt nyers állapotukban egymásra illesztette, illetőleg egymáshoz ragasztotta s aztán a forrasztás vonalát lesímítván, az előállított lámpát kiégette. Ez önként érthető technika következtében, a jobban készített, vagyis tökélyesebben összeforrasztott lámpákat ép, vagy kevéssé sérült, de mindenként szabályosan összeforrt állapotban szokták lelni, a kevésbbé jól készítetteket ellenben, hacsak össze-vissza nem töredeztek, két darabban, vagyis tető-lapjukat és aljukat külön, egymástól elváltan.

A lejebb ismertetendő lámpa-formák kétfélék, t. i. alj- és tető-formák. Az alj formák száma 11, közülök 9 darab a gyá-

ros nevével, 1 pedig gyárjegyével van megjelölve a forma mélyedésének fenekén, végül 1 darab csak töredékben maradt fenn. A tető-formák száma 17; néhánynak felületére az officinák tulajdonosainak teljesen vagy rövidítve írt neve vagy más gyári jegye van bekarczolva; néhányon csupán a két formatest pontos összeillesztésére szolgált vonaljegyek s pontok vannak és pedig a formák oldalára alkalmazva; némelyiken végül semmi névvel nevezendő jegy sem látható. Valamennyi forma finomra gyúrott agyagból van készítve; rendesen tojásdad alakúak, többé-kevésbbé vastag és domború testüek s keményre vannak égetve. Az egyes lámpa-alj formák fenekén (belül) látható felíratok betüi s egyiken a jegy, vagyis a gyárosok neve avagy bélyege, önként érthetöleg incus és retrograd van metszve. A tető formák felületén levő felírat- és jegykarczokat (a gyárosok signaturáját), valamint az alj- és tetőformák pontos összeillesztésére szolgált vonalokat, melyek a felső formáról az alsóra hatoltak át, mint szintén az egyes pontokat természetesen a forma kiégetése előtt karczolták azoknak még nyers állapotban levő testébe.

A m. n. muzeum lámpa formáinak sorozata a következő:

1. *Savaria.* Lámpaalj forma. Fenekén (incus és retrograd)

ƧI⅃IϽA

Agilis.

A forma baloldalán —II— összeillesztési jegy.

2. *Ismeretlen lelhely.* Lámpaalj forma. Fenekén (incus és retrograd)

ƧƎϽƧƎЯϽ

Cresce(n)s.

3. *Ismeretlen lelhely.* Lámpaalj forma. Fenekén (incus és retrograd)

ƧITЯOꟻ

Fortis.

A forma felületén (kivül) bekarczolva

M

M(. . .).

és ugyancsak a forma baloldalán —II—, jobboldalán pedig —II— összeillesztési jegy.

4. *Ismeretlen lelhely.* Lámpaalj forma. Fenekén (incus és retrograd)

ƧITЯOꟻ

Fortis.

5. *Savaria.* Lámpaalj forma. Fenekén (incus és retrograd)

Ↄ Ↄ Ϙ

Q(. . .) G(. . . .) C(. . . .).

A lámpa orra irányában a forma oldalán —X— összeillesztési jegy.

6. *Savaria.* Lámpaalj forma. Fenekén, a formának a tartós használat következtében eredt kopottsága miatt, alig kivehető (incus és retrograd) betükkel

IИIЯƎV

Verini.

A lámpa orra irányában a forma oldalán ⊥ összeillesztési jegy.

7. *Savaria.* Lámpaalj forma. Fenekén (incus és retrograd)

ITTƎV

Vetti.

A forma felületén (kívül) bekarczolva

C · V · M

C(ai) V(aleri) M(aximi)?

baloldalán pedig _//_ összeillesztési jegy.

8. *Mursa.* Lámpaalj formának töredékén, barbár jellegú (incus és retrograd) betükkel

TↃIV

Vict(or).

9. *Mursa.* Lámpaalj forma (töredék). Fenekén (incus és retrograd)

T

valószínüleg [*Vic*]*t(or).*

10. *Ismeretlen lelhely.* Lámpaalj forma. Fenekén a következő (incus s természetesen retrograd) gyárjegy

a forma baloldalán ⊥, s belső színén (a lámpatörzs közepe irányában)

összeillesztési jegyek láthatók.

11. *Mursa.* Lámpaalj forma töredéke, felírat s jegy nélkül.

12. *Savaria.* Lámpatető formán (felül) bekarczolva

INGENUILLVS

Ingenuillus, vagy a végén betűugrást feltételezve: *Ingenui Lusi.* Közölve: *Archaeologiai Értesítő.* II. k. 245. és 305—306. l. (mely utóbbi helyen a karczolatról, az eredetit nem látván s idézett leírása nem levén pontos, mint lámpaalj forma fenekén (belül) levő figulus bélyegről szóltam, holott pedig az, mint látjuk, egy lámpatető forma felületén levő fazekasi signatura), s *Corpus Inscriptionum Latinarum* III. k. 6538. 2.

13. *Ismeretlen lelhely.* Lámpatető forma töredékén (felül) bekarczolva

LC

L(. . .) C(. . . .).

A lámpa orra irányában a forma oldalán ⊥\/⊥ összeillesztési jegy.

14. *Savaria.* Lámpatető-formán (felül) bekarczolva

LO

Lo[. . . .], vagy *L(. . .)* *C*/*G* *(. . .).*

15. *Ismeretlen lelhely.* Lámpatető formán (felül) bekarczolva

Q·V M

Q(uintus) V(alerius) M(aximus)?

a forma baloldalán ⊥II⊥, s jobboldalán ⊥\|\⊥ összeillesztési jegy.

16. *Mursa.* Lámpatető forma töredékén (felül) bekarczolva

E

E(. . . .)

vagy pedig a karczot dölten képzelve

TT\

mely esetben a TT\, vagy TTT jegy figulus signaturáját képezné.

17. *Ismeretlen lelhely.* Lámpatető töredékén (felül) bekarczolva

O\

aligha O betű, valószínűleg egyszerű összeillesztési jegy.

18. *Ismeretlen lelhely* (az 1851-i jegyzőkönyv nem tartalmaz bővebb adatokat proveniencziáját illetőleg). Lámpatető formán (felül), a lámpatörzs közepének irányában az oldalon bekarczolva

és a forma belső színén, az előbbivel majdnem egyirányban, hasonló összeillesztési- és nem betűjegy.

19. *Ismeretlen lelhely*. Lámpatető formán (felül) a következő bekarczolt signatura látható

XV
XV.

azaz valamely figulusnak 15-ik számú lámpa formája.

20. *Savaria*. Lámpatető forma. Baloldalán négy, valószínűleg újjal készített körded benyomás látható mint összeillesztési jegy.

21. *Ismeretlen lelhely*. Lámpatető forma. Baloldalán _IL_, jobboldalán pedig _II_ összeillesztési jegy.

22. *Savaria*. Lámpatető forma. Baloldalán _III I_, jobboldalán I, s a forma két végén III összeillesztési jegy.

23—28. Hat darab, felírat, signatura vagy összeillesztési jegy nélküli lámpatető forma [három darab *Savaria*, egy *Mursa* (töredék) s kettő *ismeretlen lelhelyekről* (egyik igen nagy példány)].

Az ismertetett 28 lámpaforma közül tizenegy darab *Savaria* (Szombathely), öt *Mursa* (Eszék) s tizenkettő *ismeretlen lelhelyekről* származik.

Gazdáiknak, vagyis azoknak a pannoniai fazekasoknak, kik részint idegen árúkat utánoztak, részint pedig valószínűleg saját becsületes nevükkel jelölték meg gyártmányaikat, névsorozata a következő:

E (. . .)? [16. sz., Mursa],
Ingenuillus vagy *Ingenuus Lusius* [12. sz., Savaria],
L (. . . .) C (. . . .) [13. sz., ismeretlen lelhely],
Lo (. . . .) vagy *L (. . .) C (. . .)* [14. sz., Savaria],
M (. . . .) [3. sz., ismeretlen lelhely],
C. Valerius Maximus? [7. sz., Savaria], és
Q. Valerius Maximus [15. sz., ismeretlen lelhely].

Sorozatunknak ama lámpaalj formái, a melyek fenekébe ismert külföldi figulusok neve van metszve, mindennél világosabban tanúsítják azt a, különben más adatokból is tudva levő

tényt, hogy a külföldi, import útján Pannoniába került lámpákat, jelesen némely ismertebb nevü idegen lámpagyáros készítményeit a pannoniai fazekasok is utánozták s csak úgy falsifikálták, mint más provincziák figulusai az oda importált külföldi árúkat. Így az ismertetett kilencz felíratos fenekü lámpaalj forma közül egy savariai példány *Agilis,* egy ismeretlen lelhelyü *Crescens,* két szintén ismeretlen lelhelyü *Fortis,* egy savariai *Q. G. C.*, egy szintén savariai *Verinus,* egy nemkülönben savariai *Vettius* s végül két mursai *Victor,* ismert külföldi lámpagyárosok nevét tüntetik fel. Az idegen mintájú lámpákat emígyen hamisító provincziális figulusok azonban néha egészen más nevű emberek voltak, a mint az ismertetett lámpaformák felületén levő signaturákból, vagyis gyártulajdonosi jegyekből láthatni; például az a becsületes pannoniai fazekas, a ki a külföldi *Fortis* lámpáit utánozta (3. sz.) *M*...., s az a savariai figulus, a ki *Vettius* gyártmányait hamisította (7. sz.), *C. Valerius Maximus* névre hallgatott; a formáink felületére s nem a lámpaalj fenekére karczolt neveket kell ugyanis az illető provincziális lámpagyárosok valódi nevének tartanunk. Söt bizvást még azt is feltehetjük, hogy ismertetett többi lámpaalj- és tetőformáink is, részben legalább, oly helyi mintákat képeztek, melyekkel pannoniai fazekasok külföldi figlinák gyártmányait utánozták.

Sajnálnunk kell, hogy a fenn kimutatott 17 lámpatető formának (12—28. sz.) nincs meg egyszersmind párja is, t. i. az illető aljforma, s hogy ekkép ugyanannyi külföldi lámpagyáros nevének ismeretével vagyunk szegényebbek, ha ugyan valamennyi lámpaalj forma meg volt az illető figulus nevével jelölve. Megeshetik, hogy e formák némelyikén helyi figulusok neve is lehetett bemetszve, a miért aztán ez alj-formák hiányát a pannoniai keramika ismeretének érdekében még inkább kellene sajnálnunk.

Az ismertetett lámpa-formákhoz járul, ha szorosan véve nem is tartozik oda

29. egy *ismeretlen lelhelyről* eredő, homokkal vegyített kemény gypsből készült öntő-forma, mely egy kétfülü, domború (umbo-féle) ércz boglár vagy pikkely, tán szíj- vagy övdísz öntésére szolgált. A forma tetejére az öntőmester neve emígy van bekarczolva

Ganna.

A forma jobboldalán |, baloldalán pedig || összeillesztési jegy látható.

K) POGÁCSA- VAGY LEPÉNYSÜTŐ FORMÁK.

Sorozatom befejezéseül két római pogácsa- vagy mézeslepénysütő forma leírását és rajzát közlöm, mennyiben ezek is az ismertetett felíratos agyag tárgyakhoz tartoznak. Mindkettő sabariai lelet s a m. n. muzeum régiségtárának tulajdona,[16] a hol még két más, szintén szombathelyi leletű pogácsasütő forma is létezik,[17] melyeket azonban, mivel rajzban is közölve vannak, ez alkalommal nem ismertetek.

E formák pogácsa vagy mézes-lepény, az ú. n. *dulcia* vagy *dulciola*, *placenta* vagy *placentula*, *cocetum*, *scriblita* vagy *scribilita* s több másnevű sütemény készítésére szolgáltak, mely közkedveltségű édes sütemények készítőit, kiket méltán római czukrászoknak mondhatunk, *dulciarius* vagy *pistor dulciarius*, *placentarius*, *scriblitarius*, *libarius* stbinek nevezte a római.

Az ismertetendő két, igen érdekes darab leírását és rajzát a következőkben adjuk, megjegyezve, hogy mellékelt ábráink nem a formáknak maguknak, hanem azok gyps-lenyomatainak rajzát tüntetik fel, minélfogva nem inversek, hanem az egykor e formákkal gyártott pogácsák mását ábrázolják:

1. *Sabaria.* Pogácsa-, vagy mézeslepény-sütő forma, két, de összefüggő darabra törve ($^3/_4$ nagys.). Az ábrázolat mint látjuk babérkoszorús s szárnyas Niket tüntet fel, nyakán torquessel s mindkét karján 4—4 egyszerű, vagy tán 2—2 tömörebb armillával; baljával egyszeres dudor-taggal rámázott clipeust tart,

[16] Ismertették, de rajzukat nem közlötték: Mommsen (ki a darabokat nem látta) *Corpus Inscriptionum Latinarum* III. k. 6009. 11—12. sz. s Rómer *A magyar nemzeti muzeum római felíratos emlékei (Acta nova musei nationalis Hungarici* T. I.) 165—166. l., 425—426. sz.

[17] Leírásukat, s részben rajzaikat is, l. *Corpus Inscr. Lat.* III. k. 6009. 9—10. sz., Rómer *i. h.* 136. l. 259—260. sz. (LIII. tábla 259—260. sz.) s Desjardins *Monuments épigraphiques du musée national Hongrois (Acta nova musei nationalis Hungarici)* 119. l. 259—260. sz. (LIII. tábla 259—260. sz.).

mely ballábára nehezül s a jobbjával tartott stilussal a paizsra az alább közlött felíratot látszik metszeni, mely azonban tényleg már fel van metszve; teste, lágyékáig, meztelen, innen azonban lefelé ránczos bő öltöny, tunica vagy stola (?) födi az alakot; dereka cingulummal van övezve; ülete mögött — így mondom, mivel nincs székre telepedve — tropæum, (lorica, s

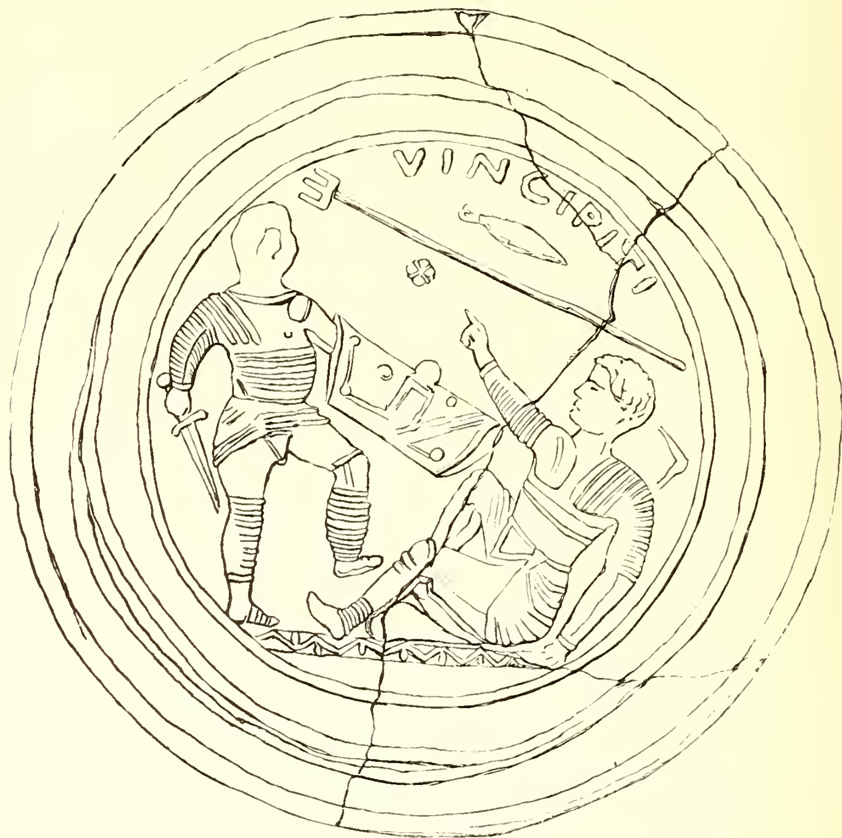
kétszeres dudor-taggal rámázott, umbós és kettős szíj-fogantyúval ellátott clipeus) van helyezve; előtte fenyő-tobozzal tetőzött ara áll, a melynek aljánál levő sertumból (?) pálmaág emelkedik fölfelé a paizs tetejéig. Az ábrázolat alatt levő s vonaldíszes taggal határolt szelvényben gömböcskékkel rámázott umbós paizs áll közepütt, jobb és balfelén egy-egy menedékesen helyezett contussal.

A paizson *Victoria Augusti*, s a forma karimájának belső, menedékes oldalán (retrograd): *Dulc(ia)* felírat olvasható, mely utóbbi a mézes-lepények bizonyos fajának megjelöléseül szolgált.

2. *Sabaria.* Pogácsa-, vagy mézeslepény-sütő forma, négy, azonban összefüggő darabra törve ($^2/_3$ nagys.). Az ábrázolat két (győztes és legyőzött) gladiadort tüntet fel küzdelmük utolsó stadiumában, midőn t. i. a győztes ad regulas artis készül ellenfelével elbánni. A balfelől szemlélhető gladiator, az ú. n. *mirmillo*, kinek fejét valószínűleg a szokotti gladiator-galea, vagyis a halékkel díszített sisak födte, mely azonban a forma durva metszete, vagy elhasználtsága miatt nem vehető ki, — manicával, azaz szíjazattal (fascis) övezett jobbjában lefelé fordított gladiust vagy parazoniumot tart; dereka és jobblába szintén szíjazattal van védve; balkarjával, védelméül, a szokásos gladiatori dudorospaizst tartja ellene felé; ballába, melylyel legyőzött ellenfelére készül tapodni, a mirmillók által közönségesen használt ércz lábszárvéd (ocrea) helyett, mint láthatni, szíjazattal van körülcsavarva. Legyőzött ellenfele, az ú. n. *samnis*, — kinek fejéről a galea (?) lehullóbban van s kinek jobb- és balkara manicával, dereka s jobb- és részben ballába szintén szíjazattal van védve, — előtte a földre, illetőleg a forma vonaldíszszel határolt szelvényére van rogyva, melyre balkarával támaszkodik, jobbkeze mutatóújját (s nem mint a gladiatori tusák ábrázolatánál baljáét) győztes ellenese felé tartván, tőle, illetőleg az amphitheatrum közönségétől kegyelemért esedezik. S ez valószínűleg meg is lőn hallgatva, mennyiben a győztes fél nem szegzi kardját merően előre, azaz nem irányozza öldöklésre, hanem lefelé tartja, vagyis abban a helyzetben van ábrázolva, a mint a gladiatori tusák ismeretes repræsentatióiban a győztes, de a közönség akaratánál fogva kegyelemre indított gladiator szokott feltüntetve lenni. Az ábrázolaton felül labda (pila, trigon), háromágú villa, vagyis szigony (fuscina, vagy tridens), milyenekkel a retiariusok, azaz a gladiatorok egy osztályának tagjai éltek, s tőr (parazonium ?) láthatók. E gladiatori attributumok közül a fuscina vagy tridens azért érdekes, mivel nem az ábrázolatunkon feltüntetett mirmillo és samnis, hanem a retiarius szokotti fegyverét képezte, s hogy miként került ide, érteni nem tudom.

Az ábrázolat fölött levő *Vincipiti* felíratot, melynek csak négy első betűje: VINC biztos, a többi öt betű pedig inkább csak hozzávetés, értelmezni nem tudom; a metsző valószínüleg a győztes fél nevét akarta e felíratban megjelölni.

Úgy hiszem, hogy mindkét forma nem savariai, hanem italiai készítmény, s oly vulgaris pogácsa-sütő mintáknak tekinthetők, melyeket a provincialis figulusok csak úgy, mint a kül-

földi gyárosok nevével megjelölt lámpa formákat külföldről szereztek be.

Midőn evvel meglehetős hosszúra nyúlt közleményemet (nem én vagyok oka, hanem szerencsére muzeumunk gazdagsága) befejezem, köszönetet mondok a m. n. muzeum régiségosztálya őrének, Hampel József t. barátomnak, ki a régiségtár gazdag keremikus gyüjteményét legnagyobb készséggel rendelkezésemre bocsátani szíveskedett. *Torma Károly.*

RADVÁNSZKY GYÖRGY NÁSZPOHARA 1576-BÓL.

Ha a XVI. és XVII. század leltárain és részben hozomány-jegyzetein végig tekintünk, láthatjuk, hogy őseink nemcsak az ékszerekben voltak fényűzők, hanem az arany és ezüstből vert házi edényekben is. Az ezüst edények használata különben régibb keletű; Árpád és Anjou-kori okleveleink is emlékeznek ezekről.

Királyaink ugyan folyton azon törekedtek, hogy a bányákból nyert nemes érczek minél nagyobb mennyiségben veressenek pénzzé, e mellett azonban a házi edények száma és szükséglete mindinkább szaporodott. Ez okért Zsigmond király eltiltotta az aranynak és ezüstnek az országból bármiféle alakban való kivitelét, sőt magában az országban is korlátozva volt a forgalom, miután a kamara kivételével senkinek sem volt szabad nyers aranyat vagy ezüstöt eladni vagy vásárolni,[1] azt azonban megengedte, hogy saját használatára, úgymint arany és ezüst edények, kelyhek, kanalak, ékszerek és fegyverek készítésére mindenki vehessen aranyat-ezüstöt, vagy ha bányabirtokos, akkor az általa termelt érczének egy részét ezen czélokra megtarthassa.[2]

Az ezüstből vert házi edények nagy keresletét bizonyítja az is, hogy az ötvösmesterek az ország különböző vidékein igen el voltak terjedve, majd minden magyarországi és erdélyi városkában lehetett őket találni. De azért conventiós ötvösök is találtak egy némely főúri vagy fejedelmi háznál alkalmazást.

Ötvöseink megrendelésben nem igen szenvedtek hiányt, leltárainkból tudjuk, hogy majd mindenik család mily sok ezüst edénynyel rendelkezett, mely többnyire itthon készült, e mellett azonban élénk kereskedelem folyt Augsburggal is, mely csak szaporította a tárházak készleteit.

Mindezen kedvező körülmények daczára, aránylag roppant

[1] 1405-ki II. tr. 15. és 21. czikk.
[2] 1403-ki III. tr. 13. czikk.

kevés azon díszes ezüst edények száma, mely korunkra maradt. A pusztulást két okra vezethetem vissza. Egyike ezeknek azon rosz szokás, hogy a régi időben is szívesen becserélték a régi szép ezüst műveket kevésbbé díszes új forma edényekért, ha változott a divat. Ezen pusztításban továbbá hatalmasan közreműködött azon másik szerencsétlen gondolat is, hogy ha egyes fegyvert fogott főúrnak javait lefoglalták, annak arany és ezüst művei pénzzé verettek. Ez történt Thököly Imrének Munkácson lefoglalt összes ezüstjeivel is, melyeket 1688-ban tizenhét egybejáró pohár kivételével mind pénzzé verettek Nagy-Bányán.[3]

Az ezüst edényeknek legnagyobb részét a tárházakban tartogatták, ünnepélyek alkalmával azonban valamennyit az ebédlőben lévő pohárszékre rakták ki.[4] Némelyik úrnak annyi volt az ezüst edénye, hogy el sem fért pohárszékeire. Többek között Báthory Kristóf[5] és Thurzó György[6] is kénytelenek voltak ezüst műveiknek legnagyobb részét az ebédlőben szerte rakni és még így is feles számú maradt tárházaikban. Pedig egy-egy pohárszékre is elegendő érték fért el. Drugeth Miklós legalább 1580-ban kelt végrendeletében három leánya mindenikének hathat ezer forintot hagy, hogy azon pohárszékre való ezüstöt vegyenek, miután neki addig nem volt elég ideje elegendő ezüstöt szerezni.[7]

Szép sorrendben lehetett szemlélni hajdan a pohárszék emelvényein a különböző nagyságú arany és ezüst poharakat, serlegeket, kupákat és bilikomokat, ezekkel egy sorban állottak a kannák, palaczkok, a mosdó medenczék és ezeknek korsói. A különböző formájú de alacsony csészék valamivel előbbre jutottak. Az öreg és közép tálak a tányérok és tormás tálacskák a háttért töltötték ki. Az egy és több ágú karos gyertyatartókat a polczok két végére helyezték. A kések, kanalak és villák, sótartók, nádméz-porozók, tojástartók és a confektnek való ezüst szelenczék a pohárszéknek szélesebb felső lapjára lettek kirakva, a melyre az állványok támaszkodtak.[8]

[3] Mon. H. Hist. Script. 24. k. 339. l.
[4] Radvánszky B. Családélet és Háztartás 3. k. 207, és 226. l.
[5] Századok 1877. év 547—555. l.
[6] Radv. B. id. m. 2. k. 166—177. l.
[7] U. ott 3. k. 115. l.
[8] 1593. Gerty Ferencz pohárszékre való ezüstjei. U. ott. 3. k. 145—8. l. — 1580. Bátory Kristófé. Századok 1877. év. 551. l.

A különféle formájú poharak között első sorban a tiszta aranyból készülteket kell megemlítenem, melyeknek használata majdnem kizárólag Erdély fejedelmeinél divatozott. Némelyiknek fedele jaspisból készült,[9] másokat drágakövekkel vagy zománczczal diszítettek,[10] de nagy értékük miatt nem nagyon terjedhettek el.

Annál több ezüst pohár volt forgalomban. Ebből ivott majd mindenik úr és asszony, azt kapták az udvari leányok és gyermekek is.[11] Némelyiket fehéren hagyták és csak belől aranyozták meg, legtöbbje azonban aranyozott volt. Az aranyozás leggyakoribb módja, hogy a pohárnak alsó és felső karimája vagy csak az utóbbi[12] a kivert művű poharaknál pedig annak kidomborodó részei voltak megaranyozva. Máskor ismét a dombor műveket hagyták fehéren és a síma részeket aranyozták meg. Találunk olyanokat is, melyeknek az aranyozás által csíkos volt a karimájok, vagy sávos egész síma külsejük. A kívül-belöl merőn aranyos pohár sem tartozott a ritkaságok közé.[13]

A poharak legnagyobb részt itthon készültek nagy ritkán akad közöttük egy-egy augsburgi vagy más idegen darab.[14] Ezüstműveseink különben nemcsak az aranyozás sokféleségében hanem a zománczozás művészetében is remekeltek. Eszterházy Ilonának hat fedeles zománczos poharacska volt birtokában.[15] Azon kívül a virágos pohár nevezet alatt előforduló poharak nagy részét is a zománczosak közé kell sorolnunk.

Az alak változatosságában is eléggé találékonyak voltak, azt az írásban és természetben reánk maradt különböző formájú darabok eléggé bizonyítják.

Nem egy ezüstműves gyakorolta művészetét a régi forma fortélyos, csalóka és czifrás fedeles poharak készítésében. A fortélyos és csonka poharaknak már neve is elárúlja, hogy azokba

[9] Koncz J. Bethlen G. Végrend. 36. l.

[10] U. ott és Radv. B. id. m. 2. k. 234, 3. k. 334. l. — Mon. H. Hist. Script. 24. k. 144 és 648 l.

[11] U. ott. 24. l. és Radv. B. id. m. 2. k. 96. és 133. l.

[12] U. ott. 74. és 257. l.

[13] U. ott. 2. k. 93., 150. és 274 l.

[14] U. ott. 357. l.

[15] U. ott. 312. l.

többféle bort lehetett önteni és a vendégek rászedésére voltak szánva.

Az egész síma poharak kisebb-nagyobb alakban aranyozva, vagy fehéren általános használatban voltak. Némelyikre olyan fedél járt, melynek közepébe kövek voltak foglalva. Fedeles poharak nagy számmal voltak a kincstárakban.

A nagy és kicsi, fedeles, rejtekes és virágos, valamint a fedél nélküli poharak egy része alacsony törpe, vagy magasabb lábakon állott. Másoknak ismét egészen körülfutó, magasan álló talpa volt a fenék alatt, vagy pedig csupán egy, a fenéknél szélesebb, lefelé hajlott karimára támaszkodtak.

A pohárnak síma felületébe gyakran foglaltak arányosan elosztott pogány pénzeket vagy ezeknek utánzatát. A barázdás és gerezdes poharaknak külseje olyan volt, mintha egészben vagy csak részben barázdákból, vagy czikkekből lett volna összeállítva. Sok helyet foglaltak el a pohárszékeken az úgynevezett «czápapoharak», melyeknek síma külseje czápabőr módjára volt igen fínom és egyenletesen pontozva. A czápapoharakat leginkább egybejáróra készítették, úgy hogy a három, négy, öt, hat, nyolcz, vagy tizenkét tökéletesen egyforma pohár mind egymásba illett, és a legfelsőre járt egy fedél. Az egy tokban levő egybenjáró 12 pohár divata különben igen régi; 1330 előtt már Drugeth Vilmos is használta ezeket.[16]

A formák végtelensége ezekkel még korántsem volt kimerítve. Az állatvilág is szolgáltatott mintákat. A Thurzó-kincstárban egy ökör, és egy másik szarvasforma poharat találunk. Ez utóbbinak szarva klárisból volt faragva. Használatra meglehetős ügyetlen formájú ivó szerszámok lehettek.

A szárnyas állatok alakjából már valamivel ügyesebb formát lehetett alakítani. A bagoly-, sas-, csóka-, pelikán- és sólyom formán készített poharak képviselték a poharakat. A vizi állatok közül a delphin- és másféle halak sávosan aranyozva találtak utánzókra. A csigapoharakat kétféleképen készítették; vagy magát a csigaházat foglalták ezüstbe, vagy pedig aranyozott ezüstből utánozták annak formáját.

A növényvilágból vett minták után még ízlésesebben és

[16] Fejér. Cod. Dipl. T. VIII. vol. 3. p. 507. (Többi adatokra nézve lásd: Magy. Családélet és Házt. II. kötet.)

ügyesebben lehetett dolgozni. A szép czifrázatokkal kivert körteforma fedeles, az almaforma lábas, vagy gránátalma formájú fedeles poharak megfeleltek czéljuknak. A makk alakját utánzó és a makkokkal kivert merőn aranyozott fedeles pohár egyáltalán nem volt ügyetlen forma.

A nagyon kedvelt szőlőforma pohár egészen a szőlőfürthöz hasonlított; fedelét a fürt vastagabb végének egyrésze képezte, melynek fogantyúja a gerezd lemetszett vége volt. A fürt vékonyabb vége egy hosszúkás szálra támaszkodott, mely egy szélesebb talpban végződött. Nagyon hasonlított ezekhez a hólyagos pohár, csakhogy ezeknek egyes hólyagjai nagyobbak és egyenletesebbek voltak a szőlőszemnél. Hogy még szebb legyen, némelyiknek hólyagjai közé vagy azokra virágokat vertek ki, vagy zománczoztak reá.

Az ananász alakját utánzó poharak olyan száras talpon állottak, mint a szőlő-formájúak. A harangforma poharakat jókora nagyságra készítették, kivert és síma felülettel, fedéllel vagy fedél nélkül. A fedélnélkülieket csak öblükkel lefelé fordítva, tehát csak üresen lehetett az asztalra tenni. Ennyiben hasonlítottak az utóbbiakhoz a leányforma poharak. Ezeket nem lehetett folyadékkal az asztalra tenni, mert a szoknya képezte a pohár öblét, a női felső testrész pedig úgy állott a szoknya felett, mint egy csengetyű fogantyúja. Az ilyen leánypoharak gyakran kettősek voltak, a mennyiben fejök fölé emelt karjaik között még egy gömbölyű fenekü mozgó csésze forma poharacskát tartottak.

Rendes használatra alig lehettek alkalmasak a malomforma, a gálya- és gondolaforma poharak. Ez utóbbit két mintára alakították; valószínüleg Velenczében készültek, annál is inkább, mert csak Thurzó György nádor, Bethlen Gábor és a Rákócziak kincstárában találom fel ezeket.

A csésze- és findsaforma aranyos vagy fehér ezüst poharak nem nagy keletnek örvendtek. Ritka volt a kehelyforma virágos, vagyis zománczos, fedeles lábas pohár is.

Sokféle volt még azon poharak száma is, melyeknek készítéséhez az aranyon, ezüstön kívül más anyagokra is volt szükség. Az elefántcsontokból dombor alakokra metszett poharak inkább csak a fejedelmi családok pohárszékein voltak láthatók. Az ezüstbe foglalt gyöngyház poharak is majdnem ezen soro-

zatba foglalhatók. Az aranyba és ezüstbe foglalt fedeles strucztojásból alakított poharak inkább elterjedtek; volt ezek között hímesre festett és egybejáró struczmony is. Ha valakinek megtetszettek ezek, de nem kaphatott strucztojást, egyszerűen lúdtojással helyettesítette azt.

Előszeretettel foglaltatták ezüstbe a szerecsendiót, hogy abból pohár legyen. Különféle formát adtak ezeknek; némelyiket talpas szárra helyezték, mások alá lábakat adtak, és a dió felső részét mint fedelet használták hozzá, vagy fedél nélkül való törpe pohárnak hagyták. Az egyszarvú szarvából készült, ezüstbe foglalt pohárnak szintén a kincses házban vagy a pohárszéken volt a helye.

A poharakon kívül mint ivóeszközök az ezüstből készült kupa-poharak, serlegek, billikomok, kupák, kannák és korsók valának használatban.

Mindezek között kiváló helyet foglaltak el az ajándékpoharak, melyeket leginkább a lakadalmak alkalmával a rokonok vagy jó barátok ajándékoztak a mátkapárnak; de a násznép többi része is hozott ajándékokat vagy emléktárgyakat. Ezért sajnálkozik Mátyás deák (1588.), hogy a Magdolna aszszony menyegzője csak kézfogásul volt megtartva, ez által nagy kárt tettek Magdolna asszonynak, mert különben a sok főúr és főasszony mind ajándékokkal jött volna a lakadalomra.[17]

A meghívott városok, vármegyék is kedveskedtek valami emlékkel a vőlegénynek. A szász városok küldöttsége Bethlen Miklósnak (1668.) szép virágos kupákat, Győrmegye pedig száz tallér lakodalmi ajándékot küldött Szapáry Endre alispán által gróf Esterházy István (1638.) menyegzőjére. A fejedelmek sem küldték üres kézzel követüket. Midőn 1680-ban az oláh vajda férjhez adta leányát, Apaffy Mihály fejedelem Vay Mihály követe által köszöntő levelet és ajándékokat küldött a vajdának és leányának. Ugyanő Bethlen Miklós lakodalmán (1668.) Bánffy Zsigmond által képviseltetvén magát, egy virágos kupával emlékezett meg a mátkapárról. Az így egybegyült ajándékok nagyobb összeget is képviseltek; a mondott lakodalomra küldött ajándékokat összesen 600—700 forintra becsülte Bethlen Miklós.[18]

[17] Deák F. Hölgyek levelei 53. l.

[18] B. Radvászky B. Lakodalmak a XVI. és XVII. században, 19. lap.

I.

A RADVÁNSZKY-FÉLE POHÁR DISZÍTÉSE.

A városok által lakodalmi ajándékul adott emléktárgyak között egy nevezetes darab az, melyet 1576-ban Beszterczebánya városa adott Radvánszky Györgynek, második házassága alkalmával. Ez egy széles karima talpon álló síma ezüst pohár. Magassága 191 mm., felső átmérője 122 mm., talpának átmérője 104 mm. Súlya 375 gramm. Fenekét gyöngysoros díszítés futja körül, ez meg van aranyozva. A pohár dereka fehéren van hagyva, felső széle 37 mm. szélességben aranyozott, ezen részén fut körül a komikus vadászjeleneteket ábrázoló vésett díszités, melynek középpontját egy korcsma képezi, ide futnak be a nyulak és ablakán át itallal kínálják a kutyákkal elősiető vadászt.

A pohár belől merőn aranyozott. Legérdekesebb díszítése fehéren hagyott derekára lett vésve. A három soros köriratból:

AD SECVNDAS EGREGI DOMINI GEORGII RADWANSKII NUPTIAS CIVITAS:

::: NOVI ZOLIENSIS PROPTER FVTVRAM AC PERPETVAM SVAM ET HOEREDVM

SVORVM · AMICITIAM : DONO : DEDIT · 1 · 5 · 7 · 6

megtudjuk, hogy ezen poharat 1576-ban Beszterczebánya városa adta örök barátság zálogául Radvánszky Györgynek, midőn második házasságát ünnepelte.

A felirat felett középen Beszterczebánya város czímere látható. Szemben ezzel a másik oldalon lévő közép helyet egy a bal karján csecsemőt tartó női alak foglalja el, jobb kezét

II.

A RADVÁNSZKY-FÉLE POHÁR DISZÍTÉSE.

egy fiúgyermek fejére teszi, azon túl egy játszó nagyobb fiú-gyermek látható, bal oldalról egy serdülő félben lévő leány. Ezen csoportot egy kutya, kotlós tyúk, kakas és kecskebak tarkítja. Az alakok aranyozottak voltak, de az már lekopott.

A nő hegyes orrú czipőt, szép ránczba szedett hosszú szoknyát, hímzett előkötőt, bő ujjú vállat visel. A babával és bababölcsővel játszó leánygyermek, hasonló de rövid ujjú ruhába van öltöztetve, feje fölött E. R. betűk. A kicsi fiú mez nélkül van, feje felett P. R. betűk. A nagyobbik fiú, csupasz lábbal, szalaggal derekára övezett szoknyaruhában egy fa rúdlovon lovagol, baljában egy játék madarat emelve a magasba, feje felett G. R. I. betűk.

A betűkből következtetve, ezek mind családi arczképek. A nő, tekintve a karján lévő csecsemőt, R. Györgynek első felesége, de lehet az is, hogy második nejének arczképe akar lenni, kihez az első házasságból származott gyermekek szeretettel közelednek. A gyermekek fejei felett lévő betűk megfejtése következő: G. R. J. = Georgius Radvánszky junior; P. R. = Paulus vagy Petrus Radvánszky; E. R. = Elisabetha Radvánszky. Ezeknek meghatározásában azonban még nem vagyok egészen biztos, mert családom levéltárát csak a XV. század végeig kutattam át eddig tüzetesen, a múlt században készült genealogiai táblázatokon pedig R. Györgynek csak egy felesége: Névery Ilona és két gyermeke: Anna és Ferencz ismeretes.

A pontos meghatározást ennélfogva későbbre kell halasztanom. De ez semmivel sem csökkentheti a pohár érdekességét, mert az bizonyos, az alakok felé metszett kezdő betűkből, hogy azok családi arczképek. Miután pedig a pohár minden valószínüség szerint Beszterczebányán készült és vésetett, csak növeli annak értékét. A mester jegye: H. K.

Báró Radvánszky Béla.

A QUÁDOK PÉNZEI.

A magyar nemzeti muzeumban egy múlt évi látogatásom alkalmával a zsolnai leletből származó 10—12 darab érmet volt módomban látni; e körülmény alkalmat szolgáltat nekem arra, hogy a «Num. Zeitschr.» XII. kötetében «Münzen der Quaden» czím alatt közlött tanulmányomat itt részben helyreigazítsam, részben pedig kiegészítsem. Nevezett folyóirat 1871. évi folyamának (III. kötet) 595. lapján egy római utánveretekből álló leletet ismertettem, melyet Drahotusky Fr. zsolnai kanonok úrnál tanulmányoztam. Újabban sikerült a lelet többi részét megszereznem. A 100—150 darabból álló kincset Zsolna közelében egy földmüves találta, s a mint ilyen esetekben történni szokott, a lelet csakhamar szerte-széjjel, sokféle kézbe vetődött. A leletmaradvány bélyegrokonságainak, úgy a nemzeti muzeum, mint a Resch úr birtokában lévő példányok staniol-lenyomatainak beható vizsgálata után immár szerencsém lehet, a *quád királyok* néhány érmét bemutatni.

Az úgynevezett barbár érmekkel a legtöbb numismata és numismatikai munka rendszerint röviden, mondhatnók kicsinylőleg szokott bánni, mintha ez éremfajok kevésbbé volnának beszédesek, mint egyéb, nagyobb figyelemnek örvendő éremsorozatok. De hiába, a barbár érmekkel való foglalkozás nem divat s azért csak kevesek szánják rá magukat, hogy a sokszor egészen helyes és világos feliratokat betüzzék; legtöbben az esetleges és értelmetlennek vélt ákombákomokkal mit sem törődnek. Ilyen felfogással a barbár érmek müvészi értékét sem méltányolják kellőképen, pedig közülök egyik-másik bátran mérközhetik e tekintetben késő római s még inkább byzanti veretekkel.

Az alább leírt érmek tudtommal kiadatlanok; vagy ha kiadattak, csak római consularis denárok utánzásai gyanánt tárgyaltattak; senki sem ismerte föl, hogy a quadoktól származnak. Legyen szabad tehát kissé behatóbban foglalkoznom a néptörzszsel magával is, melynek ez érmeket tulajdonítom.

A quádokat a germán népcsalád egyik ágáúl ismerjük. Vannak írók, kik germán származásukat kétségbe szeretik vonni, s őket inkább a szláv népcsalád egy tagjának tekinteni. Téve-

sen, mert római írók tanuságain kívül, melyek Zeussnál («Die Deutschen und ihre Nachbarstämme») összegezvék, a quádok germán nemzetiségét Marcus Aurelius császár érmei is bizonyítják, melyek a markomann háború ideje alatt verettettek. Ez érmeken e dics-czímeket «germanicus és sarmaticus» olvassuk; az elsőt a germánokon aratott győzelmeiért: Imp. VI és VII-tel (171—175), az utóbbit pedig Imp. VIII-al (175. Kr. u.)

Tudjuk azonban jól, hogy e hadjáratok (expeditiones germanicæ)[1] 170—172-ben a markomannok, 174-ben meg a quádok ellen voltak intézve, míg 175-ben az expeditio sarmatica, a jazygok s az ezektől keletre tanyázó törzsek ellen volt vezetve. Ha a markomannok, quadok, jazygok egy nemzetséghez tartoztak, akkor a rómaiak bizonyára mindezen győzedelmeket germánoknak nevezték volna, ők azonban különbséget tesznek és csak a markomannok s quádok fölött nyert győzelmeket mondják «Victoriæ germanicæ»-nek vagyis a németek fölött kivívott győzelmeknek.[2]

A quadok egyfelől az Ipoly és Garam folyók, másfelől a nyugati Kárpátok s a Duna között lakoztak. Nyugatra a markomannokig értek, északra a semnonokkal és buriakkal (egy ligiai nép), keletre pedig ismét ezekkel s a jazygokkal voltak szomszédosak, kik a Duna és Tisza közt foglaltak helyet Dáczia felé; délre pedig a római Noricummal és Pannoniával voltak határosak.

Nem szabad azt hinnünk, hogy a quadok minden műveltség híjával voltak. Az eddigelé ismert leletek bizonyítják, hogy földmíveléssel és iparral foglalkoztak; a béke és háború eszközeit szép ízléssel ékesítették; a napjainkig fenmaradt mesterséges szerkezetü védelmi és szertartásos építkezéseik[3] is azt bizonyítják, hogy a quádok, mikor ezeket alkották, nem vad nomádok, hanem nagy számú erőteljes, bátor nemzetet alkottak, mely

[1] Orelli Henzen 798, 2919, 3574, 5488.

[2] Hogy a Germanicus czím 175-ben is előkerül, annak az az oka, hogy M. Aurél azt mindig a senatus által is megerősíttette. Ez őszszel történvén, a győzelmi czím érmekre a következő évben kerül. Lásd Cohen M. Aurél 491, 496, 791, 576, 457, 460, 462, 551, 777. Catalogue de Moustier 1600.

Vagy Cohen: Commodus 440, 486, 484, 492, 495, 497, 595, 763. stb.

[3] Neudeck «Germanische Befestigungen des oberen Waagthales». M. Much «Germanische Wohnsitze und Baudenkmale in Niederösterreich».

szívesen ontotta vérét hazája védelmében.[4] Hiszen ők egy Marc Aurélon győzelmet arattak, a hatalmas Rómával hosszú háborúkat folytattak, számos baleset után újra meg újra sikerrel megállottak a síkon, s bár ezerszámra hullottak a csatatereken, nemzetiségüket s nyelvüket a hosszú ideig tartó római foglalás daczára megtartották. Ilyen tények mérlegelése után bizvást elmondhatjuk, hogy a quád nemzet nem volt barbár nép.[5]

Quádországon nagy forgalmú kereskedő út vonult át, mely az Adriát az északi tenger partjaival összekötötte. Carnuntumból, a nagyra becsült borostyánkő főpiaczáról, vezetett a Vág völgyén a csáczai völgyön fel a jablunkai szoroson át a Visztuláig s ennek hosszán le a borostyánkő balt-tengerparti lelhelyeihez. Ezen a kereskedő-úton már korán római köztársasági denárok, dyrrhachiumi drachmák kerültek az országba. E római denárokat, a legkedveltebb pénznemet, csakhamar utánozták. Az utánzatok, melyekre belföldi királyok nevöket iraták, a római folyó éremekkel együtt a balti tengervidékekig mindenütt forgalomban voltak.

Nagyjában az utánzatok súlya is megfelel a Nero alatt vert denárokénak ($^1/_{96}$ római font vagy 3·41 gramm). A római denárok, melyek Nero alatt (54—68 Kr. u.) már névértékű pénzzé lettek 98—117 Kr. u. közt belértékükben még egy ötöddel csökkentek.[6] A quád érmek az utóbbi, könnyebb pénzlábra verettek; később még csekélyebb súlyt képviselnek.

Könnyebb tájékozódás végett rövid históriai és chronologiai átnézetét adom a quádokra vonatkozó eseményeknek, a mit annyival is inkább szükségesnek vélek, mert vannak, kik a quádoknak a mai Magyarország területén való legalább is hatszázados szereplését nem tartják bebizonyítottnak.

[4] Ammianus Marcellinus 17.12 írja a quádokról, hogy meztelen gyilkaikra, melyeknek isteni erőt tulajdonítanak vala, esküdtek hűséget.

[5] Különben Marc. Aurel. judeai hadmenete alkalmából nem valami hizelgően nyilatkozott a markamannok, quádok és sarmatákról. (Ammian. Marcell. 22, 5.5. mondja: «Oh markomannok, oh quádok, oh sarmaták!» Így kiáltott fel Marc Aurél, mikor a zsidók országába (fœtentium Judeorum) vonult: «Végre egy nálatoknál utálatosabb népre is találtam».

[6] Mommsen «Gesch. d. röm. Münzwesens».

IDŐRENDI ÁTNÉZETE A QUÁDOKRA VONATKOZÓ ESEMÉNYEKNEK.

Kr. sz. u.

6—9. A pannoniai fölkelés.
17. Hermann küzdelme Marbod ellen.
19. Catualda Marbodot elűzi.
Catualda a markomannok királya.
A quádok adófizetői a rómaiaknak, kik Marbod kiséretét quád földön letelepítik.
Vannius király.
50. Vangio és Sido elűzik Vanniust.
Vangio és Sido királyságát elismerik a rómaiak.
50—69. Sido és Italicus királyok.
86. A markomannokat és quádokat megtámadják a ligiaiak. A quádok mint római cliensek segélyt kérnek. Domitian megtagadja a kért segítséget; ennek következtében a quádok sem állítanak segédcsapatokat.
Domitian a quádok ellen indul; a quádok békeköveteit kivégeztetik.
A quádok és markomannok a császár-vezette római sereget tönkre teszik.
A római clientela vége.
101—103.} 105—106.} A Traján két dáciai hadjárata.
107. A jazygok adófizetők.
140—143. Egy germán háború következtében a quád clientela megújul. (V. ö. Az erre vonatkozó ritka nagy bronzéremet. Coh. 759:
Av. ANTONINVS AVG PIVS PP.TRP COS III Antoninus Pius babéros feje jobbra.
Rev. REX QVADIS DATVS Antoninus balfelé néző alakja, jobbját az uj quád királynak nyujtja.)
Az ábrázolt ismeretlen quád király meghalt 169 (?)
164—166. A germánok zsákmányoló hadjárata római földre.
167. A quádok, markomannok, jazygok és victomálok szövetsége.
Macrinus Vindex præf. præt. 40—60,000 emberrel védelmezi a dunai határt. Az oroszlánáldozat a Dunánál.
Ütközet ad Flexumnál. Vindex 20,000 emberével a csatatéren marad.
Carnuntum és Bregetium megtámadva és megvéve. Előnyomulás Aquilejáig és annak vívása.
168 A germánok zsákmányterhelten huzódnak vissza; Carnuntumnál M. Aurelius megveri seregeiket.
169. Germán támadás a birodalmi határok ellen.
A rómaiak visszavonulása Pœtoviora.
A császár őszszel a hadsereghez jő.
171. Római győzelem a Dunánál.
172. Tavaszszal, átkelés Carnuntumnál, a markomannok legyőzetése.
174. Nyáron, a csodajelenettel emlékezetes ütközet. Békekötés a quádokkal.
Furtius király római adózó.
Ariogäsus választott király. Furtius elüzetik.
A békekötés megszegése; szövetség Ballomariussal, a markomann királylyal.
175. A jazygok és quádok télen Aquincum alatt a befagyott Dunán leveretnek; a quádok új békét kötnek. Ariogäsust kiszolgáltatják. Furtius újból quád király. A quádok a jazygok ellen segítik a rómaiakat. A jazygok megfosztják hatalmától békeért könyörgő királyukat, Benadaspust. A jazygokhoz ismét átpártolt quádok újból leveretnek.
176. A jazygok Zeuticus király alatt békét kérnek.
Marcus Aurelius hadjárata a quádok ellen, azok teljes leveretése.

A quádok országát 20,000 római szállja meg. A quádoknak a semnonokhoz tervezett kivándorlása megakadályozva. Nyáron új hadviselés; Condianus és Maximus pannoniai legatusok némi előnyöket vívnak ki.

177. Marcus Aurelius a harcztérre jő.

178. Augusztus 25. M. Aurelius és Commodus indulása Rómából Carnuntumba.

179. Paternus győzelme a germánok felett.

180. A tönkre jutott markománnok és quádok új békéért esdenek.
Márczius 17. M. Aurelius meghal Vindobonában.
Commodus legyőzi a germánokat. Győzelem a buriakon.
Békekötés a markomannok, quádok és buriakkal.
Commodus a germániai castellumokat kiüríti.

183. Végleges békekötés a jazygokkal.

193—211. Egy száműzött germán király Aistomodius, Carnuntumban.
A hűbérállam utolsó nyomai Caracalla alatt. A császár a bevádolt quád királyt Gajoborust (Gajobomarus) kivégezteti.

213. Sarmata betörés Illyricumba Caracalla uralma alatt.

233. Germán betörés Pannoniába Alex. Severus idején.

238. A sarmaták, karpok és góthok támadásainak kezdete.

282. Carus győzelmesen harczol a quádok és markomannokkal.

284. Diocletianus alatt győzelmes csata után a quádok, markomannok és karpok egyes csapatai római területre telepíttetnek.

380—400. A rómaiak I. Valentinianus idején Gabinius quád királyt megölik, erre quád és sarmát támadás Pannonia ellen; Carnuntum feldulása.

451. A quádok és gepidek részvétele Attila galliai hadjáratában.

510. A longobardok a herulokat s a szomszédos quád-sueveket meggyőzik.

568 A longobardok a quádokkal egyesülve, Albion alatt megsemmisítik a gepidákat s itáliai hadjáratuk előtt szerződésszerüleg a szlávoknak engedik át esetleges visszaadás kötelezettségével a Vág és March közötti területeiket. [7]

ISMERETLEN KIRÁLYOK PÉNZEI.

1. Av. Jobb felé néző Róma-fő, előtte háromágú szigony.
Rv. Emberi alak hosszú bottal, hármas fogatban állva, előtte tulipánféle virág, alatta + ; alúl a szelvényben ꟽONED és a lovak alatt ΛEXII. Súlya 4.80 grm. Jó fentartású.

2. Av. Jobb felé néző fedetlen fő.
Rv. Emberi alak, hegyes süveggel, baljában pálmaággal,

[7] Fr. v. Hellwald («Culturgeschichte» Augsburg 1874.) az 559. lapon a szlávok békés bevándorlását illetőleg helyesen jegyzi meg, hogy «a három nagy, vagyis a germán, szláv és turk-magyar népvándorlás között, melyek földrészünket egy ezer éven át tartották mozgásban, a szláv népvándorlás volt a legcsendesebb. Nem egyéb az, mint kietlen pusztákká változott területeknek minden nagyobb zaj, hősi események, vakmerő vállalkozások nélkül való lassú megnépesülése, mikor a vándorlás ösztöne csak lazán tartá össze a honkeresőket, sem hős királyok nem születnek, sem nagyobb fegyvertények nem teremtenek birodalmakat; ismerünk is hún és ozmán mondákat, egy germán népvándorláskori epost, de a szlávok ilyesfélét nem tudnak fel mutatni.»

négyesfogatban. A lovak alatt X; a szelvényben WVLI. Súlya 4.35 grm. Igen jó fentartású.

3. Av. Jobb felé néző Róma-fő.

Rv. Emberi alak ló mögött, melynek azonban hat hátulsó lába látszik. A szelvényben olvashatatlan írásjegyek; az egész előállítás koszorúban. Súlya 4.30 grm. Középszerű fentartású.

A nevezett három érem a m. n. muzeum birtokában van s magyarországi leletekből került az intézet gyüjteményeibe. Minden jel arra mutat, hogy quád érmekkel van dolgunk s veretési idejök közvetlen Kr. sz. előtti vagy időszámításunk első éveire esik.

A históriailag ismeretlen királyok pénzeinek beosztásánál azt a régi numismatikai szabályt alkalmazom, hogy az érmek az idővel súly dolgában általában csökkennek, azért a legnehezebb darabok rendszerint a legrégiebbek is; egy más körülmény is utal korukra s pedig a Kr. sz. előtti évekre, hogy t. i. a biga és quadriga sűrűn szerepelt a mintául vett érmeken.

POLTIVARUS KIRÁLY.

4. Av. Gyöngykörben. Jobbra néző női fő, hátul lecsüngő hajjal, diadémmal és fülbevalóval; a nyakon gyöngysorral; a fő mögött ϙ

Rv. Vonalkörben jobbra futó kutya, alatta vadászkelevéz, a szelvényben POLTIW. Ezüst. Jó fentartású. 3.70 grm. Fogazott karimával. Nemz. Muz.

Súlyára nézve a leírt érem a következő elé tartozik, melynek hátlapjával rokon.

SISSAVARUS KIRÁLY.

5. Av. Gyöngykörben jobbra néző, kontyos fej.

Rv. Jobb felé futó kutya, alatta fekvő lándzsa és a szelvényben SISSAV. Gyöngykör. Ezüst; jó fentartású. Súlya 3.61 grm. Neudeck gyüjt.

6. Av. Gyöngykörben bal felé néző szalaggal átkötött fö.

Rv. Jobbra futó kutya, alatta fekvő lándzsa és a szelvényben elmosódó SISSAV. Ezüst. Középszerü fentartású. Súlya 3.40 grm. Nemz. Muz.

VANNIUS KIRÁLY; KR. SZ. U. 19—50.

7. Av. Juno Sospita feje jobbra, jobbstragalba foglalva (gyöngy- és rováskör); hátul hét ágú lomb; jobb felől az áll alatt €

Rv. Gyöngykörben balra forduló női alak, előtte föl-ágaskodó kigyó emberfővel; mögötte •Ọ•, a szelvényben VANNIV.

Tíz hasonló példány, különböző mellékjegyekkel az előlapon: I, C, továbbá egy fekvő négy lábú állat (kecske?) Juno feje alatt. Ezüst. Jó fentartásúak. Súlyuk középszámítással 3.53 grm. Neudeck gyüjt.

Marbod, a markomann király, a nyugati germánok azon törzsei ellen csatázva, kik a cherusk Hermann fenhatósága alatt állottak: hatalmát és befolyását veszté el. A rómaiak e veszedelmes ellenségét teljesen ártalmatlanná teendő, az ifjabb Drusus Marbod országában az egyenetlenséget szította. Az ifjú Cadualda állt az elégedetlenek élére, megostromolta és kirabolta a királyi lakot s kikergette abból a királyt. (Kr. u. 19. évben.) Marbod a rómaiaknál keresett menedéket s Ravennában vonult meg, a hol még 18 év mulva is találjuk őt hatalma visszaszerzéséről álmodozva. A germánok pedig ezalatt veszteg maradtak, jeléül, hogy a rendkívül erélyes és büszke férfiutól még bukása után is tartottak.

A Drusus által növesztett meghasonlás a dunamenti quád földön római hűbértartomány keletkezésére vezetett. Marbodnak s a később szintén elüzött Cadualdának nagy számú kiséretét a római hatalom Quádországba visszatelepíté. Az új hatalom Vanniust nevezte ki a quádok királyává, hogy a markomannokat ez ellenséges elemekkel oldalról is fenyegessék. Vannius szövetségesekül megnyerte a veszedelmes zsákmányhajhász jazygokat is; így aztán mindannyian ártalmatlanok lettek a római hatalomra nézve. A dolgok ilyetén állása a Kr. u. 50-ik évig tartott. Az uralkodása elején jóravaló Vanniust később a nyereség és fékezhetetlen uralomvágy elragadta. Ennek következménye volt, hogy ellene unokaöcscsei Vangio és Sido, meg Vibilius, az öreg hermundur fejedelem, összeesküvést koholtak s őt uralkodása 31-ik évében a jazygok segítsége ellenére is megfosztották

hatalmától. Claudius császár nem avatkozott e viszályba; pannoniai legátusának, P. Atilius Histernek azonban utasításul adta, hogy egy legióval, a pannoniai segédcsapatokkal és a dunai hajóhad egy részével a birodalom határait esetleges zavaroktól megvédje, Vanniust pedig szükség esetén római területen biztonságba helyezze. Vannius kísérete Pannoniában kapott földet, öcséit pedig, kik az ország birtokán megosztoztak, a római hatalom elismerte s velük a barátságos viszonyt fentartani is igyekezett.

OMISARUS KIRÁLY, 169—174 KR. U.

8. Av. Gyöngykörben jobbra néző Jupiterfő.
Rv. Gyöngykörben lovas, fölemelt lándzsával, jobbra tartva; alatta kettős vonal mint szelvény, abban: OMISA. Ezüst. Igen szép fentartású. 4.45 grm. Nemz. Muz.

Nevezett alkalmasint szabadon választott, függetlenül uralkodó fejedelem volt s még a 30 éves (?) markomann háború idején élhetett, a mit onnan gyanítok, hogy pénzein Ariogäsus-féle érem reverséhez hasonló hadi ábrázolás látható.

ARIOGÄSUS KIRÁLY, 174—175 KR. U.

9. Av. Gyöngykörben jobbra néző Róma-fő.
Rv. Jobb felé tartó lovas, hosszú szakállal és fölemelt lándzsával. Az ügető paripa alatt, melynek nyakát három golyóidomú ékítés veszi körül: kiemelkedő táblácska látható ARI bevert betükkel. Az egész előállítás gyöngykörben. Neudeck gyüjt. Ezüst. Jó fentartású. 3.35.

A lovag, tekintve öltözetét s a lódíszeket, a királyt ábrázolhatja, a mire az ARI(ogäsus) királynév is vonatkozik. A lovas és lándzsatartó királyi kép megfelel azoknak a háborús időknek, melyben e denárt verték. Sajátságos a bevert (incusum) írás, mi barbár érmeknél a legnagyobb ritkaságok közé tartozik.

Bár Ariogäsus királyt a quádok a rómaiak beavatkozása nélkül emelték a trónra, érmei római typusok szerint vannak verve; újabb jelét látom ebben annak, hogy megszokott éremtypusok mily tartós divatnak örvendhetnek.

Miután a quádok a rómaiak által 174-ben, a hagyomány

szerint csoda által emlékezetes ütközetben legyőzettek, a vereséget békekötés követte s Marc Aurél a germánok elleni háborút befejezettnek tekintette. A béke föltételek egyik pontja az volt, hogy a quádok a rómaiaknak adózó Furtiust királyokul fogadják; továbbá, hogy a quád fogságba esett rómaiak és a zsákmányolt marhaállomány kiszolgáltassanak. A rómaiak ez időben a fő helyeket s néhány határvárost alkalmasint meg is szállottak. A markomannok és quádokkal kötött béke következtében a határokon biztosítva, Marc Aurél most nagyobb erélylyel indítá meg a jazygok elleni hadat. A quádok azonban nem tartották magukat a béke föltételeihez; elkergették Furtiust, a római megszálló csapatokat kizavarták állásaikból, Ariogäsust választák meg királyokul s Ballomariussal, a markomán királylyal, meg a jazygokkal kötöttek szövetséget.

Kis időre rá Ballomariust a March-mezőn Vindex és Candidus teljesen leverték; midőn pedig a jazygok a szövetséges quádokkal együtt a Duna jegén döntő ütközetet vesztettek 175 januárjában, utóbbiak ismét békekönyörgéseikkel fordultak a rómaiakhoz. Marc Aurél meghallgatta kérésüket, már csak azért is, hogy velük a jazygokkal tartott szövetségüket felbontassa s a markomannokat elszigetelje. Kikötötte azonban, hogy Ariogäsust ki kell adniok, kinek fejére nagy összeget tűzött ki. A császár megkegyelmezvén a hadi foglyoknak, azokat Alexandriába internáltatta s az otthon maradottakat a jazygok elleni hadjáratban való részvételre kötelezte. Furtius is visszanyerte uralmát s a régi békekötés egyéb pontjai is érvényre emeltettek.

ARIOGÄSUS ÉS BALLOMARIUS SZÖVETSÉGI ÉRME, 174- ÉS 175-BŐL KR. U.

10\. Av. Jobbra néző Róma-fő; alatta ARI.
Rv. Egy balra forduló bikára (?) támadó kutya, balról virág, a felett két félhold közt ᗺM; a szelvényen AMoR. Ezüst. Jó fentartású. Resch gyüjt. Brassóban.

A fennt leírt érem meglehet Ariogäsus quád és Ballomarius markomann király szövetségére vonatkozik; az előlapon ARI (ogäsus) mint pénzverető neve jő elő, a hátlapon a kutya (római) által megtámadott bika (germán) és B(allo) M(arius) kezdőbetűk láthatók; a szelvényen ROMA (visszafelé írva) vajjon nem a

római háborúra való emlékezés-e? vagy talán egyszerüen arra a szokásra vezethető, hogy a városneveket, a mint azok az eredeti érmeken állanak, utánvereteken is szerették látni. Nevezett Erdélyben előkerült érem lenyomatát közlés czéljából a tulajdonos volt szives rendelkezésemre bocsátani.

A markomannok 6000 longobárd és obival szaporodva fel, 174-ben a Dunán át Pannoniába törtek s zsákmányolva és pusztítva kóboroltak a tartományban. Vindex a római lovasság s Candidus a gyalog katonaság parancsnokai a longobardokra és obiakra vetették magukat, azok megrémült tömegeit a markomannok felé hajtották s utóbb még egy más ütközetben diadalmaskodnak felettük.

A római győzelmek oly félelmet keltettek a markomannokban, hogy királyukat Ballomariust tíz (minden törzsből egy) választott követtel Aelius Bassushoz, Pannonia helytartójához küldték, békéért esedezendő, a mi kedvező föltételek mellett meg is köttetett; a rómaiak a kért békekötésbe annyival is szivesebben belebocsátkoztak, mert szükséges volt, hogy a császár összes erejét a jazygok ellen fordíthassa, a markomannok pedig csendesen viseljék magukat.

IRATLAN ÉRMEK A MARKOMANN HÁBORÚ IDEJÉBŐL, 164—183 KR. U.

11. Av. Jobbra néző, szalaggal átkötött fő.
Rv. Gyöngykörben két gyalog harczos; a balról álló karddal és kinyújtott balkarral, mellette ág vagy fácska; a jobbról álló karddal, balkarján paizszsal, mögötte fácska. Ezüst. Igen jó fentartású. (A revers jobb fele rosszveretű.) Resch A. tulajd. Brassóban.

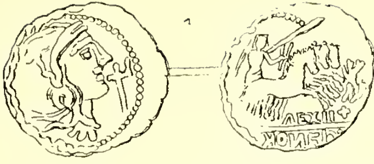
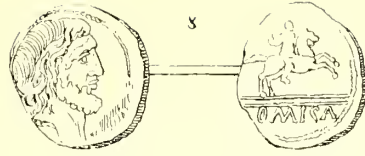
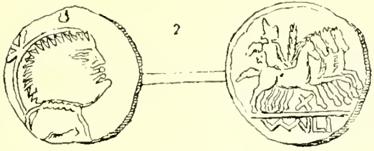
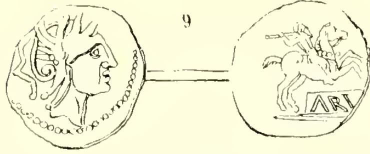
12. Az előbbenihez hasonló; (annak hibás veretét kiegészíti.) Igen jó fentartású.
Resch A. tulajd. Brassóban.

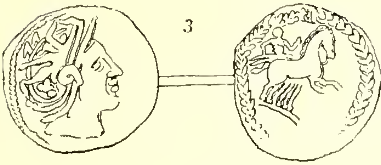
13. Av. Gyöngykörben jobbra néző fedetlen fő.
Rv. Gyöngykörben lándzsát forgató lovag sövényen átugratva. Ezüst. Jó fentartású. Resch A. tulajdona Brassóban.

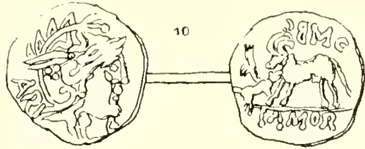
A 11., 12., 13. számú érmek harczias ábrái feljogositanak arra, hogy veretésök idejét a véres markomann háború idejére tegyem.

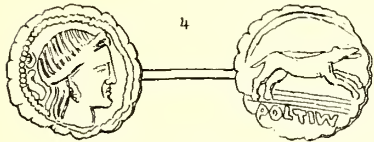
14. Av. Jobbra néző fedetlen fő.

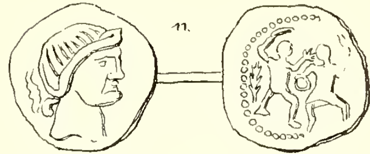
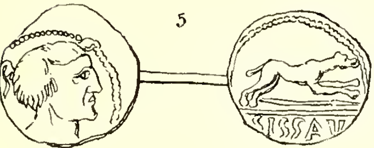
I.

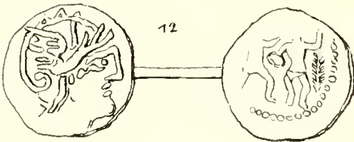

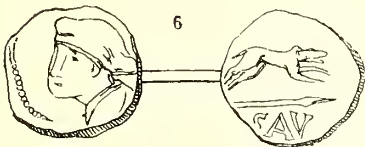

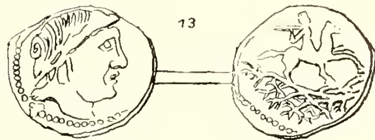

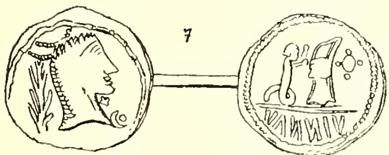

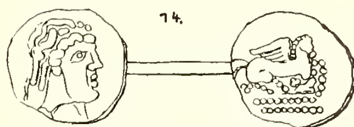

QUÁD PÉNZEK.

Rv. Két pontsoron nyugvó szárnyas Pegazus, jobb felé fordulva. Arany. Jó fentartású. Resch A. tulajd. Brassóban.

A ponttechnikával előállított aranyérmet az első századból valónak tartom. A quádok a körmöczi és selmeczi gazdag aranytelepeken egyéb aranyérmeket is verhettek, melyek császári arany érmek utánveretei közt lappanghatnak.

Az alább leírt érmek, melyek római minták után, de görög betükkel vannak verve, a római és görög befolyásoknak a germán és jazyg népek által való kicserélésére engednek következtetni, a mennyiben Jazygia a római és germán határokka érintkezett.

15. Av. Vonalkörben jobbra néző fő diadémmal.

Rv. Vonalkörben jobb felé ügető paripa. A szelvényben ZEXI. Ezüst. Jó fentartású. Nemz. Muz.

Talán Zeuticus jazyg király érme a markomann háború idejéből. (?)

A quád érmeknek, a sarmata géták és dákoknak tulajdonított veretekkel való összehasonlítására, több példány közül két denár-formában vert érmet választok ki, melyeken a görög befolyás félreismerhetetlenül nyilatkozik, a mi a sarmata népek körében érvényesülvén, azok érmein is nyomokat hagyott.

16. Av. Jobbra néző fő, homlokszalaggal, alatta X.

Rv. Álló és jobbra tekintő emberi alak; hadi jelvény és oszlop közt: TOΣ — TAI — Σ — ΩTON. Ezüst. Jó fentartású. Resch A. Brassó.

17. Av. Jobbra néző fő, diadémmal, mögötte golyó ΣI — XNIAE. Az egész gyöngykörben.

Rv. Gyöngykörben álló alak mindkét kezében pálczával, a fő X és Ψ közt, elosztott egyes betük: S, I, I, A, V. Jó fentartású. Resch A. gyüjt. Brassóban.

Lehet, hogy némelyek a leírt érmeket régi hamisítványoknak fogják tartani; ennek ellenében legyen szabad néhány szóval védelmezni álláspontomat. Ellene szólana ilyen felfogásnak az akkori érmelési viszonyoknak megfelelő ezüst-tartalom s azon körülmény, hogy az általam ismert érmek közt egy sincs, mely bélelve volna. De a történet följegyezte királyi nevek is ellene mondanak annak, mintha ez érmek hamis pénzverők koholmányai volnának, az is továbbá, hogy a háttér lapos bélyegvésetü

s a készítésmód egyáltalán nem római. A benyomás, melyet e veretek a szemlélőre gyakorolnak, általában annyira eredeti és sajátságos, a hátlapok pedig annyira magukon viselik az egykorú események képét, hogy a római hamis pénzverés gondolatával e helyen egészen töl kell hagynunk; érmeink inkább egy szabadság és hazaszerető független nemzet ősi erőre valló alkotó képességéről adnak számot az utókornak.

A zsolnai lelethez tartozó úgynevezett ravisci érmek, és a nemzeti muzeum birtokában lévő példányok több eddigelé ismeretlen bélyegváltozatot tüntetnek fel; alább ezeket is leírom s hasonmásaikat közlöm.

Ez alkalomból legyen szabad kérnem a magyar gyüjtőket, a kiknek gyüjteményeiben efféle érmek előfordulnak, hogy azok lenyomataival a súly és lelhely megjelölése mellett e sorok íróját szerencséltetni sziveskedjenek; csak ily együttes törekvés mellett lesz lehetséges azok hovatartozását közelebbről meghatározni.

Mommsen a «Geschichte des röm. Münzwesen» 696. lapján ezt írja: «Pannonia független szomszédosai és a tartomány félig függő törzsei római pénzlábra érmeket vertek; azok a denárok, melyek RAVIS vagy RAVSCI feliratot viselnek, alkalmasint az *araviskoktól* erednek, a mai Fehérmegye területén az utolsó juliai császárok idején [8]; egyéb felirat nélküli barbár denárok nagyobb része is mint e vidék népeinek gyártmányai tekinthetők.»

Azt mondja tehát Mommsen, hogy ez érmek a Pannoniával szomszédos független törzsek pénzverőitől származnak, e szerint sem Pannoniából, sem Fehérmegye területéről, csakis a szomszédországok vagyis Quádország, Jazygia, a géták és dákok országaiból származhattak.

Azt mondja továbbá, hogy a tartomány (Pannonia) félig szabad törzsei is vertek római pénzlábra denárokat. — Róma

[8] V. ö. Eckhel 4, 178. Arneth Dipl. S. 72. Bián (Fehérmegyében, Budától két mértföldnyire) 1796-ban egy 600 darabból álló denár-lelet merült fel, ebben 80 RAVIS vagy RAVSCI felirattal; a többi Augustus és Tiberius- s egy Caligulán kívül csupa római családi érem volt. Hogy az araviskok vagy eraviskok e vidék lakosai voltak, arra a régi geographok (nem elég világos) följegyzésein kívül (Tac. Germ. 28. v. ö. 43; Plinius 3, 25, 148; Ptolom. 2, 15, 3.) még egy Alsó-Szent-Ivánon (Fehérmegye) lelt Bato Trantonis F. Araviscusnak emelt kőemlék vall.

soha sem engedte meg, hogy meghódított népek arany és ezüst érmek verését gyakorolják; ez a császár jogai közé tartozott; csakis réz váltópénz veretését engedte meg, azt is csak a császár nevének alkalmazásával.

Ebből a két körülményből kiviláglik, hogy a nevezett s más iratlan denárok verőhelyeit egyáltalán nem kereshetjük Pannoniában.

Úgy a Bián talált ravisci pénzek, mint a hasonló styriai és zsolnai lelet lelhelyei nem bizonyítanak a verőhely dolgában semmit; azt azonban kiolvashatjuk belőlök, hogy ez érmeket kibocsátó néptörzs kereskedelmi viszonyai elég kiterjedtek voltak; különben is Pannonia s a mai Styria a markomann háború előtt és annak ideje alatt a határosok által többször meg volt szállva, közel esik az a föltevés, hogy ilyen alkalommal kerülhettek a kérdéses leletek a föld gyomrába.

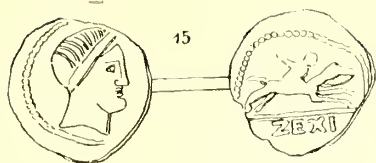
A régi földrajzírók nem elég határozott tudósításai e szerint nem sok bizonyosat mondanak; az alsó-szent-iváni kőfelirat pedig Bato Trantonis F. Araviscus-sal ép az ellenkezőt hirdeti, mert ha Bato Tr. fia belföldi volt volna, úgy sírkövére nem írták volna ki azt, hogy hova való, mint magától érthető dolgot, mint Rómában senkinek se jutott eszébe a sírkőre Romanust iratni; vagy például ki gondol arra Magyarországon, hogy a megtisztelt sírkövén annak magyarságát hirdesse. Az a kő csak arra vall, hogy Bato, ki Fehérmegyében halt meg, idegen eredetü volt, s idegen eredetét elég érdekesnek találták arra nézve, hogy azt sírkövén is feltüntessék.

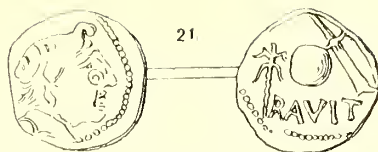
Mindezekből azt az eredményt vonhatjuk le, hogy az araviskok, a kiknek ez érmek tulajdoníttatnak, nem Pannoniában, de a szomszédos területeken tanyáztak.

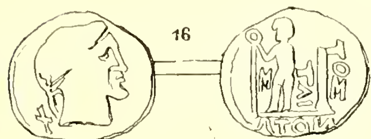
Merre tehát? A géta, dák (s a még napfényre kerülhető jazyg) pénzek határozottan görög befolyásra vallanak, a ravisci érmek azonban római mintákra készültek, azok közé tehát nem is sorozhatók. Mi marad egyéb hátra, mint a Dunától északra eső területek számbavétele, a quádok vidékei, hol hasonló dénárokkal találkozunk.

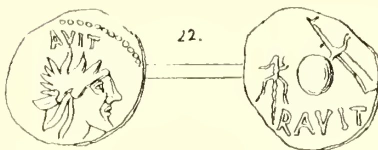
Érmeink súlyuk tanusága szerint (3.34 grm. átlag 10 darabnál) a Kr. u. 68—98 évek idejére vezetnek bennünket.

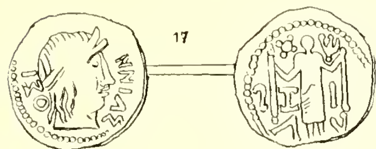
18. Av. Jobbra néző, medvebörrel fedett férfi-fő, gyöngykörben; mögötte T.

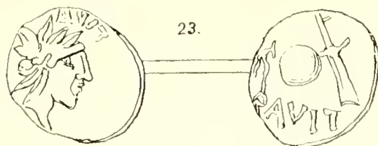

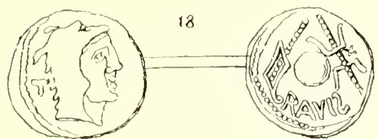

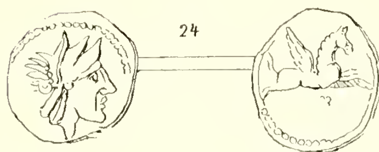

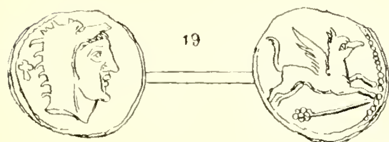

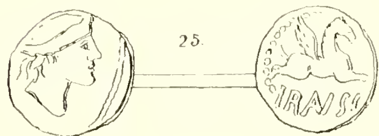

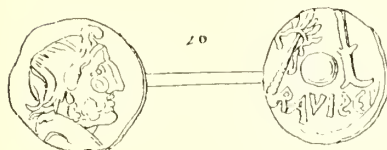

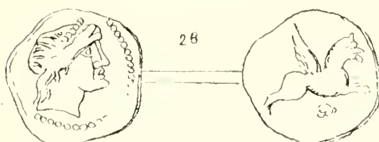

QUÁD PÉNZEK

Rv. Földgömb, mellette evező, villám és X, alul RAVIS. Ezüst. Igen jó fentartású, kitünő veret. Resch A. gyüjtem.

19. Av. mint a 18. szám a.

Rv. Gyöngykörben jobbra futó griff, alatta Tyrsus. Ezüst. Jó fentartású. Kitünő veret. 3 grm.

« « « « 3.30 « Nemz. Muz.

20. Av. Jobbra néző, hajfürtös, szakállas fő; a szem alatt karika.

Rv. Földgömb, balról keresztes bot, jobbra evező, alúl RAVISCI. Ezüst. Jó fentartású 3.50 grm. Neudeck gyüjt.

21. Av. Mint a 20. sz., de gyöngykörben. Rosszabb fentartású.

Rv. mint a 20., de gyöngykörben és balról a kereszt helyett emberi alak, alúl RAVIS; T betűhöz hasonló S. A háttér jó fentartású.

Ezüst. 3.56 grm.

« 3.26 « Neudeck gyüjt.

22. Av. Gyöngykörben, jobbra néző Róma-fő; felül AVIS, T-hez hasonló S.

Rv. mint 21. sz.

Ezüst. Jó fentartású. 3.30 grm. Neudeck gyüjt.

23. Av. Jobbra néző Róma-fő.

Rv. mint a 21. sz.

Ezüst. Jó fentartású. 3.18 grm. Neudeck gyüjt.

24. Av. Gyöngykörben jobbra néző Róma-fő.

Rv. Jobbra futó griff, alatta határozatlan jegy.

Ezüst. Meglehetős fentart. 3.56 grm. Neudeck gyüjt.

25. Av. Gyöngykörben, jobbra néző fiatal férfi-fő.

Rv. Gyöngyk. jobbra ugró griff, alatta IRAVSC (IRAVISC).

Ezüst. Jó fentartású. 3.40 grm. Nemz. muz.

26. Av. Gyöngykörben, jobbra néző fiatal fő diadémmal.

Rv. Jobb felé ugró griff, alatta határozatlan jegy.

Ezüst. Meglehetős fentart. 3.40 grm. Nemz. Muz.

Neudeck.

ADATOK A FESTÉS TÖRTÉNETÉHEZ BUDAPESTEN A XVII. ÉS XVIII. SZÁZADBAN.

II. KÖZLEMÉNY.[1]

Falkoner Györgygyel és gyermekeivel egyidejüleg még több festő is müködött Budapesten, kik részint megtelepedtek, részint pedig csak ideiglenesen tartózkodtak itt. Ezek némelyikének művei még most is szemlélhetők, másoknak csupán csak neve említtetik.

Könnyebb áttekintés kedveért a XVIII. században Budapesten müködött festőknek neveit betürendben mutatom be. Ezen sorozat összeállításában forrásaimúl szolgáltak az *egyházi* és a főváros levéltárában őrzött *polgári anyakönyvek.*[2] Ez utóbbiakban följegyezve találtam mindazon festőket, kik a polgárok közé fölvétettek. Továbbá használtam a népösszeírást 1755—84. évig, mely a budavári főplebánián őriztetik. Úgyszintén számos más forrást, a mint az idézetekből látható.

ALBERTSHAUSER JÁNOS. Bécsben született, de Budán neveltetett, a hol 1740-ben, október 3-án mint festő a polgárok közé fölvétetett. 1759-ben a vízivárosban megnősült, nőül vevén Teréz Gabriella nevű özvegyet.

ALBERTSHAUSER PÁL. Előbbinek fia, mint festő 1765-ben, márczius 1-én Budán polgárrá lett.

ALTERION FERENCZ. Pesten 1784 február 18-án 26 éves korában megnősült, feleségül vevén Strot Borbála 36 éves özvegyet.

AMON JÓZSEF, Pesten polgárrá avattatott 1751-ben november 20-án.

ANRUBRA JEROMOS, Pesten megtelepedve, 1753 január 29-én mint özvegy nőül veszi Köpper Mátyás özvegyét, Annát.

ARZT JÁNOS GYÖRGY. Pozsonyban született, mint festő Pesten telepedett meg, hol 1768-ban a polgárok közé fölvétetett. 1772-ben október 3-án feleségül vette Schikmájer Clara hajadont. Lehet, hogy a müncheni Arzt családból származott, kinek egyik tagja, Márton, kiváló ügyes mechanikus volt és 1726-ban a bajor választófejedelem udvarában tartózkodott.[3]

ARZT KÁROLY. Előbbinek fivére, Pesten megnősült, nejéül vevén 1774 január 16-án Tratmar Anna hajadont.

BARZIEN JÁNOS GYÖRGY. Mint családos ember Budán a Víziváιosban lakott, hol Gáspár nevű gyermekét, a temetkezési anyakönyvnek följegyzése szerint, 1738-ban szeptember 15-én eltemette.

A pest-belvárosi plebánia-templom főoltárképén öt sor chiffre-írás van, melyből Barzien 1735 betűzhető ki. A csúcsíves keretben elhelyezett kép művészeti szempontból dicséretet érdemel, a mennyiben igen gyér világítás mellett

1 Az első közlemény megjelent az «A. É.» új folyam I. köt. 256. és köv. lapjain.

2 A budai polgári anyakönyvnek neve: «Bürger-Roll», mely betűrendű beosztással bir. A pesti «Burger-Matrikl» czímmel és chronologikus beosztással bír.

3 Orell, «Künstlerlexikon» II. 20.

megitélhető. Tárgya a boldogságos Szűz mennybemenetele. A kép felső részében a mennybe emelkedő Szűz, angyaloktól környezve, az alsóban az apostolok csoportozata igen élénk mozdulatokkal van ábrázolva.

E képhez hasonlók a Szent-Háromság és a Szent család mellékoltárok képei, melyek valószinűleg szintén e művész készitményei, azonban a szerző neve nélkül. Az 1855-ben történt renoválás a vastag fénymázkéreggel legkevésbbé sem válik előnyükre. Ennek emlékeül olvasható rajtuk: «Renov. 1855. N. J.»

BERGL JÁNOS, Csehországban született, a bécsi festő-akadémiát 1750 körül látogatta.[4]

Kremsben Ausztriában működött, a honnan mint igen jeles fresco-festő 1776-ban meghivatott, hogy a pálos, most egyetemi templomot fesse ki. E megbizás eredményéről többek között Schams[5] mondja, «hogy az egyetemi templom e művészileg készült fresco által kiváló becset nyer. Ezen festvény oly magasztosan szép, hogy annak megszemlélésétől az ember elbájolva, néhány perczre a természet fölötti gyönyör élvezetében magát elragadva érezheti. Ennek szemlélete alkalmával ha a külföld bármely magasztalt remekművére is gondolunk, nimbusát úgy fogja veszíteni, mint az alkonyodó hold, midőn hajnalban a fölkelő nap előtt elhalaványodva, a hegyek mögé szerényen elrejtőzködik. A fenség, magasztosság és szent ihlet, mely az egészből szól, a figyelmesen szemlélőt oly tiszteletre gerjeszti, minőt csak ritkán érezhet. Nem tudja az ember, hogy tekintse e inkább az eszmék remek voltát, a kivitel kellemét, a hatalmas és gyöngéd közötti arányokat, a szinek vegyületét. Mily tisztán és világosan tükröződhetett vissza a művész lelkében az isteni embernek eszméje, midőn ő az Istenségnek közvetlen hatását az emberre ily nagyszerüen és tökéletesen képes vala kifejezni.»

Tárgya ez: A templom tornácza tetején Mózes az égő csipkebokor előtt térdelve. A hajó boltozatának egyes négyszögeiben: Szűz Mária szeplőtelen fogantatása, mennybemenetele és bemutatása. A szentély boltozatán a trónoló szűz Mária számos csoportozattól környezve. Ez utóbbi pendentivjein a négy evangelista. A hajó boltíveinek alján a nyugati négy nagy templomatya. A kar tetőzetén sarlós boldogasszony. A mellékkápolnák boltozatai szinte kifestvék. A jobboldaliakon: az elsőn: Nep. sz. János jelvénye, az öt csillag által környezett nyelv felhők között repdelő angyalokkal. A másodikon sz. Egyed. A harmadikon remete sz. Pál. A negyediken sz. Endre. Baloldalt az elsőben a szent kereszt. A másodikban sz. György. A harmadikban a fájdalmas anya. A negyedikben sz. Anna. Az olajfestvényekkel biró oltárok között a fal díszes angyalcsoportokkal van ellátva.[6]

BORNER MÁTYÁS. Pesten 1783 augusztus 5-én 24 éves korában házasságra lépett Hofnagl Katalin 18 éves hajadonnal.

ERI FERENCZ. Budai polgárrá lőn 1712-ben november 7-én, a várban lakott, hol 1719-ben január 28-án 28 éves nejét, Éva Katalint forró láz által elveszíté és másnap az örök nyugalom helyére kiséré.[7]

FALKONER XAV. FERENCZ. Polikarp és Mária Annának fia, született 1736-ban. Midőn atyja elhalt, még csak három éves volt, így tehát atyjának művészetét nem sajátíthatá el tőle, azonban élt benne az atyjától örökölt hajlam, melynek fejlesztésére igen szerencsés körülmények működtek közre, először is nagyatyjának, az öreg György mesternek szilárd jellemű iránya, mely zsinormértékül szolgált a korán fejlődő ifjunak. Továbbá anyja, mint fiatal özvegy, Schultz Frigyes festőnek nejévé lőn, kit alantabb mint ügyes és jellemes férfiút még bemutatandunk. Maga Schultz is az öreg György mesternek tanitványa és Polikarp munkatársa, hűen követte az irányt, melyet ezeknél tapasztalt s melyet mostoha, de mivel saját gyermekekkel nem birt, édes fia gyanánt szeretett Ferenczkéjének tulajdonává tett. Fölismerhetjük ezt Ferencznek műveiben még tökéletesb mértékben, miről alantabb. Nagyanyjának 1745-ben történt halála után a nagyatyjáról neki és testvérének hagyományozott vári házba költöztek, miután mindeddig a Vízivárosban laktak. Nővére Mária Borbála 1755-ben julius

4 Orell, «Künstlerlexikon» II. 63.
5 «Vollständige Beschreibung der k. Freystadt Pest», 81. l.
6 Ismérteti azokat Hevesi is «Budapest és környéke» 113. l.
7 A budavári főplebánia temetkezési anyakönyvéből.

7-kén Jakisch Endre vízivárosi jómódú harisnyakötő nejévé lőn, a háznak őt illető része neki kifizettetett s így egészen Ferencz és szüleinek birtokává lőn, melyet Ferencz 1759 május 28-án telekkönyvileg is saját nevére iratott.[8] Midőn mostoha atyja 1760 körül elhalálozott, a 24 éves ifjú művész önállóvá lőn és magát 1761 február 27 én a budai polgárok sorába fölvéteté. Illett, hogy mint önálló férfiú megnősüljön, azért 1763-ban nejéül vette Enters Borbála hajadont. Özvegy jó anyja ezentúl is, egész haláláig, mely 1781 ápril 30-án bekövetkezett, fia házánál megmaradt. Boldog családi életet élt, gyermekei valának: Jozefa, József, Anna, Borbála, Katalin, Ferencz, Antonia, Margit és Ignácz, kiket mind nagyra nevelt és igen jól elhelyezett. Ezekről alantabb külön megemlékezendünk. Itt mindenek előtt fordítsuk figyelmünket szelleme gyermekeire, műveire. Ezek nagyobb számban maradtak tőle, mint a Falkoner-család többi tagjaitól. Első helyen kell fölemlítenem frescoi közül azt, melyet a budai várőrségi templomban készített. A nép közt is fentartotta magát a traditionalis tudat, hogy e nagyszerű mű az ő ecsetével készült. Legyen az bár eredeti conceptió vagy másolat, mindkét esetben a kivitel elegendő arra, hogy mestere nevét megörökösítse. A festvény tárgya a keresztény vallás diadala a pogányság felett. Az allegorikus, szebbnél-szebb alakok csoportosítása oly módon eszközöltetett, hogy fenn a hit személyesített alakja foglalja el a diadal trónját, míg a pogányság leigázott alakjai a mélységbe sújtva, lehullani látszanak.

A második falfestvény a budakeszi templom szentélyének boltívén van, melyen négy körszelvényben alakok szemlélhetők, habár e mű is ügyesen készült, mégis az előbbivel nem versenyezhet.

Vászonra festett képei között első helyen megemlítendőnek tartom azon Madonnát pólyázott gyermekével, mely Földessy József úrtól került a nemzeti muzeum képtárába. Valamely nemes Mecænásnak költségén készülhetett, a miről a rajta levő nemesi czímer kezeskedik. A paizson daru (?) áll, melynek nyaka nyíllal át van lőve, fölötte csillag és félhold. A czímer mellett két oldalt e mondatnak: «Ego dormio et cor meum vigilat.» Cant. 3. (Tévesen 5, 3 helyett) néhány betűje olvasható. A kép hátlapján a restauratio előtt eredeti írásban ez állott: «Pinx Jos. Franciscus Falkoner Butæ 1773.»

Továbbá dicséretet érdemel sz. Xaverius ama képe, mely dr. Pald orvos birtokában létezik. A Pald-családban élő hagyomány szerint e kép Ferencznek műve. A haldokló Xav. sz. Ferencz India apostola, rendjének ruhájába öltözve, a földön nyugszik, halvány arczát mennyei vágyaktól ragyogó szemeivel, ég felé emelve. Kezeivel keresztet szorít magához. Körülötte indiai tájkép terül el. A festvény inkább széles mint magas. Műbecse előbbiét meghaladja. A ruha sötét színe daczára a színvegyület igen kellemes, a mi egyik igen jeles tulajdonságát képezi Ferencz műveinek.

Ezeknél sokkal jobbak a képek, melyek Novák Lajos m. k. honvédőrnagy nejének, született Murgács Teréz ő nagyságának birtokában vannak. Egyiken az egyiptomi József a tömlöczben, a mint a vele elzártaknak álmait megfejti. A sötét színekben készült kép világítása a legjobb művésznek művéül is beillenék. Szélessége 1.09, magassága 0.9.

Valamivel kisebb ennél, de műbecsre nézve vele egyenlő a fölfeszített Üdvözítő alakja. Nagy szorgalommal s ügyes anatomiával készült kép. Szintén igen sötét szinekben tartva, meglepő világítással.

Mint arczképfestő megörökítette magát saját, Novák Lajosné birtokában levő arczképével. II. József császár idejebeli ruházatot viselő erőteljes férfiu, igen szellemes vonásokkal bir. Nejét, Enters Borbálát, is lefestette.[9] Művészi tekintetben mindkettő igen ügyesen készített mű.

Ezek az általam eddig ismert művei Xaver mesternek, azonban hitelesen hallottam még néhányról, melyeket magánosok birtokolnak, nem volt azonban alkalmam őket szemügyre venni.

Összefoglalva mindazt, a mit a művészről eddig felsorolt műveiből tapasztalhatunk, őszinte sajnálatunkat kell kifejeznünk a felett, hogy mindeddig e kitünő művész mint hazánkfia kellőleg nem lőn méltányolva; de egyszersmind

8 Buda város telekkönyve az 1759. évben.

9 Szintén az őrnagyné ő nagysága birtokában.

azzal vigasztalódunk, hogy a mi eddig elmaradt volt, azt készséggel óhajtjuk pótolni, mert már is megnyerte a nemzeti Muzeum képtárában az őt megillető helyet.

Művei nagyobb kellendőségnek örvendhettek, mint az előtte működő budai festőké, mert Budának felvirágzása, sőt fénykorában élt. Ekkor ott összpontosíttattak a legfelsőbb hivatalok, a tud. egyetem; az országgyülés három éven át 1790—92. Budán székelt. Azért Xaver mesternek vagyoni helyzete kedvezően fejlődött, a mostoha által igen gyarapított családi vagyont ő tetemesen fokozá. 1764-ben már a családi házat, melyet nagyatyja mint telepedő nyert vala, 700 frt felülfizetés mellett a Hörger-féle házzal kicserélte, mely délnek szomszédja és szeglethház volt.[10] Míg az előbbi házat csak a család egyedül lakta, ebben lakót is tarthatott, és pedig 1767—9. a népösszeírás szerint 9 személy mint bérlő lakott benne. 1770—3-ig már 18. A következőben 21. A miből azt következtetém, hogy a 69-ik évnek végével Xaver mester építtetett. Midőn nagynénjét, Zsófia ex-clarissát házához vette, ismét építtetett, a miről már más alkalommal tettünk említést; de itt még sem mulaszthatjuk el ismételve fölemlíteni, mert azon kegyelet, melylyel nagynénje iránt viseltetett, jellemének oly nemes vonását tünteti fel előttünk, melyből szive jóságára következtethetünk. Különben ezen tulajdonát visszatükrözve találjuk gyermekeiben is. Xaver mesternek boldog családi életét 1788-ban február 24-én nagy szomoruság zavarta meg, szeretett nejét gutaütés következtében 45 éves korában veszité el, kinek ravatalát u. a. hó 26-án történt temetése alkalmával két fia és öt leánya állották körül. Xaver mesterre nézve a veszteség annál érzékenyebb volt, mert benne mint mondatik, nem csak hű nejét, de a művészetben segédét is veszité, kinek a várőrségi templom nagyszerű frescojában tetemes része van.

Xaver mesternek utolsó órája 1792 ápril 20-án ütött és pedig váratlanúl, igen tevékeny életének 56-ik évében gutaütés érte. Teteme harmadnapon kísértetett nagy részvét mellett gróf Stharemberg Manó vári plebános által nyugalma helyére a polgári köztemetőbe.

Gyermekeiről, kik a festészetet mint műkedvelők kisebb nagyobb mértékben gyakorolták, meg kell még, habár röviden is emlékeznünk.

Legidősebb leánya Mária Jozefa vala, ki 1763-ban junius 9-én kereszteltetett. Nevelését főkép nagyatyja nénjének, Zsófia clarissa-apáczának köszönheté, azért e szerzet iránt előszeretetet nyert és abba annak feloszlatását megelőző évben belépett, ott Hyacintha nevet vevén fel. Midőn a feloszlatás 1782-ben bekövetkezett, még fogadalmat nem tett volt, és egyszerüen kibocsáttatott a világba. Azonban eltökélt szándoka volt apáczává lenni, azért fölkereste Váczott az angol kisasszonyoknak nevezett apáczákat és ott fölvételét kérte, mit meg is nyert 1783 október havában.[11] Midőn ezen apáczák József császár parancsára 1787-ben Váczról Pestre a Dömések volt zárdájába áthelyeztettek, hol még most is tartózkodnak, az első 14 között szeptember 13-án Jozéfa is köztük volt. Szenvedésdús életének az 1814. év május 24-e vetett véget 51 éves korában.

József, kiről mint ex professo festőművészről külön fogunk megemlékezni.

Anna Mária Crescentia. Kereszteltetett 1767 február 15-én. Nevelése szintén a magasztos ihletségű Zsófia nagynénje ægise alatt történt, minek következtében Anna sem akart más lenni, mint apácza. Váczon azon zárdában, melyben Jozéfa nővére volt, a tagok túlszáma miatt fölvételt nem nyerhetett, de nővérének jeles magaviselete által már eleve is ajánlva, felküldetett St. Pöltenbe, a hol 1785 julius 31-én beöltöztetett 18 éves korában. Egy évre reá sz. Ignácz napján (jul. 31-én) letette a fogadalmakat. Ott 13 évet töltvén, 1798 május 27-én Pestre áthelyeztetett orvosi tanács következtében. 15 éven át az iskolai præfectori hivatalt viselte. Azonban hivatalos teendőin kívül örömest szentelte ő is szabad idejét a képzőművészeteknek. 1829-ben augusztus 24-én 62 éves korában halt meg. A zárdában még most is fenn van e szent életű két apáczának emléke.

Anna Borbála. Kereszteltetett 1768 deczember 30-án. Talán előszeretete

10 Buda város telekkönyvéből az 1764. évhez.

11 A zárda története erről így tesz bizonyságot: «1783. Okt. ist Josepha Falconeri, eines Mahlers Tochter von Ofen, in 21. Jahr ihres Alters eingekleid worden».

a festészet iránt érlelte benne az elhatározást, hogy 1788-ban szept. 9-én kezét Mertz János festőnek adja, kiről más helyen történend még emlités.

Anna Katalin. Kereszteltetett 1771 ápril 1-én. Mészes Endre magyar nyelvtanárnak nejévé lett.

Ferencz Alajos. 1773 ápril 2-án született, a gyógyszerészetet választotta élete pályájáúl. Nejéül a vagyonos Bogner Teréz hajadont vevé, kivel magának a Vízivárosban a Pägler-féle házat 4900 frton megszerezte, melynek értékét annyira emelte, hogy azt özvegye 12,000 frton adta el Hoffer gyógyszerésznek. [12] Gyermeke csak egy leányka maradt, a későbbi igen vagyonos Linkené.

Antónia Rozináról hiányzanak az adatok.

Margit Alojzia 1777 augusztus 13-án kereszteltetett, 1799 junius 24-én nejévé lett Venus György vagyonos pékmesternek a Vízivárosban. Ennek gyermekei és Linkené túlélték a Falkoner-családot és mint örökösei osztozkodtak azoknak tekintélyessé felszaporodott vagyonán. Ugyszinte Mészesén is, ki magtalanúl halt el.

Ignácz 1779 január 17-étől augusztus 1-éig élt.

Falkoner József Ferencz. Xaver mester második gyermeke és legidősb fia külön tárgyalást érdemel. 1765 márczius 22-én kereszteltetett. Nevelését és a művészetekben való oktatást atyjának köszönheté, kivel együtt működött. Atyjának halála után önállóvá lőn, megnősült, nejéül vevén Okkenfusz Annát és 1793-ban szeptember 2-án festői művészete után budai polgárrá lett, letevén a 12 frt díjat; a szüleitől öröklött házat 1794-ben saját nevére iratta. Neje 1806-ban február 5-én 32 éves korában elhalálozván, maga is egyre betegeskedett, a miért harmadnapra reá megírta végrendeletét, és vagyonát, gyermekei kiskorukban elhalván, fogadott fiának, Horvát Ferencznek és saját testvéreinek, névleg: Falkoner Ferencz, Venus Margit és Mészes Katalinnak, valamint meghólt neje testvéreinek hagyta. Vagyona ekkor tetemes volt, és pedig a vári házon kívül bírt még öt szőlőkerttel. Azonban egészsége ismét javulni látszott és annyira jobban érezte magát, hogy kedve jött nősülésre és elvette Hoffmann-Meichlin Rozália özvegyet, kinek emléke nem maradt áldásban, habár férje az 1808-ban május 1-én készített végrendeletben őt hű ápolásáért igen dicséri, de egyszersmind egyetemes örökösévé teszi, tökéletesen mellőzvén az előbbeni végrendeletet. Folyton tartó betegsége (convulsiones) életének 44-ik évében, 1808 október 23-án véget vetett. Özvegye pörbe keveredett a fent nevezett testvérekkel és azok örököseivel és a reá maradt nagy vagyonnak tetemesen kárára szolgált azon 17 év alatt, melyen át azt mint özvegy kezelte. Beszélik, hogy ügye előmozditására a törvény kezelőinek a Falkonerek festvényeivel kedveskedett volt, és így nem egy tanácsnok jutott becses festvény birtokába.

József műveit a krisztinavárosi plebánia-templom szentélyének freskói, többek véleménye szerint a sz. Józsefet ábrázoló főoltár-kép is. 1797 körül készülhettek, mert e templom ekkor szenteltetett föl; tehetségdús festőnek mutatják be, de sajnos, folytonos betegeskedése által művészete gyakorlatában igen akadályoztatott.

Vele a Falkonerek utolsó fi-ivadéka szállott a sírba.

Fischer Vincze. Született Fürstenzell, mások szerint Schmidhaimban Bajorországban 1729-ben; 1751-ben Bécsbe jött, hol csakhamar jó hírnevet szerzett magának, a bécsi Akadémia tagjává lőn. Hazánkban Budán, Székes-Fehérváron és Pozsonyban vannak emlitésre méltó képek tőle; utóbbi helyen ugyan műve elpusztult, mely a királyi várkert pavillonjában volt és Apollot a Helikonon a muzsák között ábrázolta. [13] Hazánk fővárosában becses emléket hagyott szent István király ama képe által, melyet Mária Terézia királynő parancsára a budavári királyi lak sz. Zsigmondról nevezett prépostsági temploma számára 1769-ben festett, mely kép azon kápolnában függ, a melyben sz. Istvánnak a sz. jobbja őriztetik. Ugyanezen motivumot nagyobb alakban elkészíté a székesfehérvári püspöki főtemplom számára, mely ott a főoltárt diszíti. [14] Szintén ecsetétől származik a sz. Zsigmond kápolnának főoltárképe, mely feszületet ábrázol, melyről

12 Budaváros telekkönyve. Most e ház a Laborácz-család birtokában van.
13 Nagler «Künstlerlexikon» IV. 354.
14 Pauer. «Hist. Dioec. Alba-Regalensis.» 199.

egy ismertetője így nyilatkozik: Kiváló becscsel bir a főoltár lapja, mely Krisztust a kereszten ábrázolja. Mennyire kellett a művésznek ismerni az emberi alakot szellemi kifejezéseivel és annak festői mozdulatait! Mennyire tárgyilag és tisztán kellett képzelődése előtt állani a képnek, hogy technikai ügyességével a fájdalmakat és lelki nyugalmat a szemlélet számára ily beszélő egészszé képes volt összeállitani. Minden e képet megszemlélőnek akaratlanul eszébe jutnak az Udvözitőnek utolsó szavai: «Uram bocsáss meg nekik, mert nem tudják, hogy mit tesznek.» [15] Midőn a budai királyi palota az egyetem számára berendeztetnék, a nagy teremben annak fedelére a négy facultás jelvényeit festette, számos dombormű (?) alakokkal, melyek ezekre vonatkoznak. [16]

Frenzl György Benjamin. Meghalt Pesten 1723 szeptember 27-én, élte 37-ik évében.

Friedl Károly. Nagy-pakai (Pozsonymegyében) születésű, 1770 január vétette fel magát művészete alapján Pesten polgárnak. Ily néven ugyan több művész fordul elő külföldön, de vele egy sem azonos.

Goltz Ignácz Döme. Budán a várban megtelepedett és 1752 ben május 2-án fölvétette magát ugyanott polgárrá. Neve számos variansban fordul elő, úgymint: Goltz, Gultz, Kultz és Kurtz, úgy, hogy nehéz volt kihozni, hogy mind ezen nevek egy és ugyanazon személyt jelentik. 1771 után neje, Erzsébet elhalálozott, kinek két élő gyermeke maradt, Anna és Ignácz. 1774 ben november 21-én ismét megnősült, ekkor körülbelül 50 éves volt, nőül vevén a Vízivárosban lakó Millarin Katalin 25 éves hajadont.

Hauzinger József született Bécsben 1728-ban, Magyarországban több falfestményt készített. Sajnos, hogy az, mely a pozsonyi királyi palota kápolnájában volt, megsemmisült. A nagyszombati egyetem dísztermét szintén ő festette ki.

A budavári királyi lakban a sz. Zsigmondról nevezett prépostsági templomban, mely 1769-ben készült el és szenteltetett fel, a boltivek frescoit a legjobb sikerrel készítette, úgy, hogy a már többször idézett műitészünk azt mondja róla: miszerint a művész feladatát oly remek sikerrel oldá meg, hogy az neki a művészvilágban elvitázhatatlanul maradandó nevet s tekintélyt fog biztosítani. [17] Nemcsak magában a templomban, de sz. István apostoli király ereklyéje számára készült díszes kápolnában létező és még most is élénk szinekben ékeskedő falfestvény szintén ecsetének műve. [18]

Hermann József. Poroszországi königsbergi születésű, 34 éves korában Pesten tartózkodott, hol 1739 november 4-ke körül megfagyott és ennek következtében meghalt.

Kranovetter Gábor. 1742 november 9-én lett pesti polgárrá. Családi életében nem volt boldog, gyermekei kiskorukban haltak el, [19] neje Teréz pedig 1759 márczius 23-án tétetett örök nyugalomra, élte 43-ik évében. 1759 május 3-án mint özvegy nejéül vette Stettner Sebestyén festőnek özvegyét, Teréziát, kiről, mivel maga is festő volt, még külön is megemlékezünk. Gábor, miután nejétől elvált, Budáról nyom nélkül eltünt. Neje túlélte őt, mert 1774-ben miht özvegy fordul elő a népösszeírásban. Pesten az eltemettek anyakönyvében 1768, szeptember 4-én előfordul ugyan: Kronevetter Gabriel 60 éves, ki a templom mellett tétetett örök nyugalomra, de mivel nincs megemlítve, hogy festő volt-e, lehet hogy a Pesten ez időben lakó hasonló nevű családok tagja lehetett. A budai összeírás a nőről 1771-ben még azt jegyzi meg, hogy férjétől elválva él. E szerint Gábornak 1771—4 között kellett elhalni.

Kranavetter József. 1734-ben január 14-én pesti polgárrá lesz, valószinűleg az előbbeninek bátyja volt. 1740-ben julius 10-én tartotta menyegzőjét Wittmann Tamás özvegyével, Anna Máriával. Imsben, a Felső-Innvölgyben létezett a múlt század derekán Kranewitter nevű család, kinek egyik tagja pékmester volt, ettől származott 1756-ban József, ki magának jó hírnevet szerzett. [20]

15 Schams «Vollst. Beschr. v. Ofen.» 161.
16 Orell, «Künstlerlexikon» II. 365.
17 Schams «Vollständige Beschreibung von Ofen.» 160. l. hibásan «Hauenzinger»-nek nevezi.
18 Orell, «Künstlerlexikon» II. 52. l. — Nagler «Künstlerlexikon» VI. 12. — Meusel Misc. XXI. 177—182.
19 1744 decz. 22-én Joanno, 1753 jan. 12. József, 1756 sept. 17. Clara.
20 Orell, «Künstlerlexikon» II. 645. és Nagler «Künstlerlexikon» VII. 160.

Valószínű, hogy a budapestiek amazokkal egy családból származnak. József már 1744-ben november 24-én nem élt, mert ekkor özvegye, M. Terézia, Strasner Károly festővel kelt össze.

KRONOVETTER STETTNER TERÉZ. Festőnő. 1741 október 9-én mint Stettner Sebestyén festőnek neje említtetik, kinek figyermeket, János Sebestyént, 1743 junius 24-én pedig leánykát, Anna Terézt ajándékozott; Stettner a várban házzal bírt, de 1758-ban november 7-én elhalálozott. Teréz, az özvegy, már a következő 1759 május 3-án kezét Kronovetter Gábornak adta, ki a Stettner-féle házba költözött; ott azonban nem sokáig éltek együtt, a férj elhagyta nejét és a várost, ez pedig özvegy czím alatt háztulajdonosnő és festőnő igen ismeretes személyiség volt, s többször említtetik mint «pictrix». A Stettner-féle gyermekekről többé szó sincs, valószinűleg korán elhaltak. 1789 május 11-én halt meg 73 éves korában.

KRISTOFF MÁRTON. Erdélyből Pestre érkezett festő, ki 1755 junius 6-án nejéül vette Veszprémből származó Simonyi Ádám leányát: Katalint.

LANDTRACHTINGER JÁNOS GÁSPÁR. Már 1701-ben julius 1-én Buda polgárává lőn, tehát több mint egy évvel korábban Falkoner Györgynél, ki 1702 november 7-én lépett a budai polgárok sorába. A várban telepedett meg, hol 1705-ben október 4-kén Anna, 1709 május 1-én Mariska leányait, de nemsokára nejét is eltemeté. 1713-ban január 8-án újra megnősülvén, elvette Sprenger Mária Krisztina vízivárosi hajadont, 1731-ben Ferencz Gáspár nevű fia született Mint polgár tekintélyre tett szert, mert a városi biróság ülnökévé neveztetett. Köztiszteletben halt meg a várban 1744 ápril 27-én, 74 éves korában. Tehát három évvel élte túl Falkoner Györgyöt, ki 1741-ben halt el és kinek hatalmas rivalisa volt, habár művészete azéhoz nem is volt hasonlítható.

LEDERER IGNÁCZ. Festősegéd 30 éves korában Pesten elhalt, 1747 márczius 30-án.

MARKOVICS SEBESTYÉN. Pesti születésű, 1749 november 17-én ugyanott polgárrá is választatott. Mint családatya 1748 szeptember 5-én temette el Zsuzsanna leánykáját. Maga pedig 1756 január 1-én «Fabianus» név alatt fordul elő az eltemettek anyakönyvében. Meghalt 34 éves korában és eltakaríttatott a plebánia-templom melletti temetőben.

MAULPERTSCH ANTAL. Cs. k. kamarai festő, a bécsi és berlini képzőművészetek Akadémiájának tanácsosa és tagja, született Langen-Argenben, a Bodentó mellett 1724-ben, meghalt Bécsben 1796-ban.

Magyarországban számos mű örökíti meg nevét. A fővárosban már 1759-ben találjuk őt, midőn a vári főtemplom számára, mely egyszersmind a jézustársaságiaké volt, a főoltárra a bold. Szűznek mennybemenetele képét készíté. A 6 m. magas és 3.14 m. széles kép, az eszme nagyszerűsége, az alakjainak szelleme és melegsége, valamint a szinek kelleme által igen becses. Minden műértőre a legjobb hatást gyakorolja. A főtemplom átalakítása óta a várőrségi templom karzatán függ.[21]

Ezen műve által magát a fővárosban, sőt az országban megkedveltetve, több megrendeléseket nyert, így a vízivárosi plebániatemplom számára 1763-ban Kögl Ádám jézustársaságbeli atya ekkor ezen templom lelkésze, vele összeköttetésben állott és őt Bécsben (aug 21. szept. 7-iki napokban) fölkereste, hogy temploma számára munkálkodásra megnyerje. 1764-ben a legszebben felelt meg Maulpertsch a benne helyezett bizalomnak. Elkészítvén a mély áhitatú Ádám atya eszmény-oltárát Jézus legszentebb szíve tiszteletére. E kép eszméje ez: a kép közepét sugarak által környezve, a legszentebb szív foglalja el, melyet tövisek öveznek. Belőle felcsapó lángok között kereszt emelkedik, e felett sugárzó napban Jézus legszentebb nevének jelvénye ragyog. A szív körül tizenöt angyal a legélénkebben repdes. Izlésdús elhelyezéssel felül lebegnek az angyali fejecskék, a középrészben a legkedvesebb gyermeki alakok csoportosulnak, míg a kép alsó részét füstölőt lóbáló nagyobb angyalok foglalják el. Az angyalok kedves arczairól a gyermekded ártatlanság az áhitat és boldog dicsőültség érzete tükröződik. A tárgy remek fogalmazása mellett a színek kellemes vegyülete az élet melegét kölcsönzi az egész képnek. Magassága 2.35 m., szélessége 1.3 m. Fel-

21 «Vári főtemplom története». 121. és 237. l.

állítása a remek fafaragványokban gazdag keretben az igen díszesen készült mellékoltárra 1764 decz. 1-én történt.[22]

Valamivel elébb, mint a Jegszentebb szív oltárát, elkészíté Maulpertsch az Immaculata képét, mely 1764 szeptember 18-án az epistola oldalon, az előbbivel szemben állíttatott fel. A csoportok szerencsés elhelyezése, a színek ügyes kezelése kivált a fénysugarak alkalmazása, a képet igen kedvessé teszik. Másolata rézmetszetben is megjelent.[23]

Van még ugyanazon templomban két más egykorú mellékoltárkép, szent László és szent Mária Magdolna. Vajjon ezek is Maulpertsch ecsetének művei, bajos megmondani, mivel az irásbeli adatokban mit sem találtam ez ügyben róluk följegyezve. Csupán azt említik az autorok, hogy a Magdolna-kép e templomnak legjelesebb festvénye.[24] Ugy a kivitel mint a mozdulatok gyöngédségét tekintve, előbbieknek adom az elsőséget, sőt ebben némi merevség tünik fel, a mi lehet, hogy a későbbi felülfestés következménye.

Kiváló jeles mű volt az, melyet Maulpertsch a kis-czelli Trinitariusok templomának főoltára számára festett, mely a rendnek 1784-ben történt megszüntetése alkalmával ápril 18-án fölvett jegyzőkönyv 15-ik mellékletében a következőleg van ismertetve: A főoltár, mely Szent-Háromságnak van szentelve, körülbelül 8 öl magas és 3 öl széles. Gips, márvány, aranyozott trón, oszlopok és virágok által igen díszes, rajta ékeskedik a Zichy-Berényi család czímere. Az oltárkép a Szent-Háromságot ábrázolja, mely körül van véve a rabkiváltó rendnek patriarchái és alapítói által, névleg ott van máltai sz. János és valoisi sz. Felix, a hírneves Mahlpeth (így) festőnek gyönyörű műve. Kerete fából faragva aranyozott virágfüzért képez[25] stb. E jeles kép rézmetszetben megjelent.

A templom megszüntetése után mi történt e képpel, nem tudjuk megmondani. Hanem mindenesetre fölemlítendő, hogy ezen főoltár 1766 után épült ki tökéletesen, tehát a kép festésének ideje is ezen évekre esik.[26]

Hazánkban más helyütt is történt működését fölemlíteni nem lévén feladatunk, csupán egész mellesleg említjük, hogy Győrött festette a székesegyház főoltára képét, Komáromban a jezsuiták, mostani plebániatemplomot, Váczott a székesegyház kupoláját, stb.[27]

Frescofestvényei igen jól sikerültek, nemkülönben olajfestvényei is, kivált azok, melyeket virágzása korában olasz modorban kiváló szorgalommal és sikeres tanulmánynyal festett.

Székesfehérvárott a jézustársaságbeliek (most zircziek) és a karmeliták (most papnövelde) templomaiban is festett,[28] mert midőn onnan Bécsbe haza utazott, Budán megpihent szeretett barátjánál, az említett Kögl Ádámnál, ki ezt mint érdekes eseményt naplójában följegyezte. Így történt 1768-ban junius 8-án és 9-én.

Mayer Antal. Budavár 1782 évi népösszeírása az özvegy Kronovetterné házában lakónak említi őt, a budavári főplebánia eskedtek anyakönyve pedig följegyzé róla, hogy 1783-ban október 16-án 34 éves korában házasságra lépett Csermák Rozinával és esküvőjét a kedvelt kegyelem-templomban, Ó-Buda melletti Kis-Czellben tartotta.

Mayr György. Pesten 1727. augusztus 5-én polgárrá választatik. Csakhamar elhalhatott, mert 1731-ben november 20-án özvegyét, Unterstauer Kristóf vette nejéül.

Mazzari Antal. Olaszországból származva, munkát jött keresni Pestre, a hol azonban hektika következtében, élete 60. évében 1727 május 3-án meghalt.

Mertz János. Mint budai Vízivárosban lakó festőt először találom említve

22 «Új Magyar Sion». 1878. 25. l. és u. o. 1881, 97. l. — Dr. Zádoni «Jézus szive» 324. l. — Az ur Jézus legszentebb szivének ábrázolási módja. «Religio.» 1881. II. félév. 52.

23 «Kögl Ádám életrajza» 6. l.

24 Sehams, «Vollständige Beschreibung von Ofen» 164. l.

25 Pauer, «Historia Dioecesis Alba-Regalensis», 189. és 192.

26 Hospites.... erant Pietores Vienenses qui Albensem Ecelesiam Hungarieae Nationis pingunt. Kézirat a felső-vizivárosi plebánia levéltárában.

27 Az orsz. levéltárban a volt m. k. udvari cancellaria irattárából 4526. sz. 784. a 15. melléklet. És «Egyházművészeti Lapok» A Szent Háromság ábrázolása 1881. 238. l.

28 Protocollum Residentiae Vetero-Budensis Ordinis Sanetissimae Trinitatis Redemptionis Captivorum. Kézirat az egyetemi könyvtárban. És «Katholikus Hetilap» 1880. 112. Az Ó.Buda melletti Kis-Czell története.

1788 szeptember 9-én, midőn Falkoner Ferencznek leányát, Borbálát nejéül veszi. 1790-ben ápril 19-én Budaváros polgárává lesz és leteszi a 12 frt polgársági taksát. Sem ő, sem neje nem élte túl a Falkonereket, mert az utolsónak, Józsefnek 1806-ban kelt végrendeletében nem említtetnek.

MINATI BÁLINT. Turinban született s Budára vetődött szerencsétlen festő 49 éves korában forrólázban végzé viszontagságdús életét, 1733 ápril 4-én.[29]

OBERZHAUSER JÁNOS. 1755—61-ig Budán a várban mint háztulajdonos fordul elő. Maga mellett fián, Ferenczen kívül még fogadott segédet is tartott. Öreg napjaiban fia vette át festő-műtermét. Ennek 1761-ben neje Teréz említtetik.

ORGANIST KÁROLY. 1738-ban november 30-án Budán a Vízivárosban 40 éves korában elhalt.[30]

ORIENT GÁSPÁR. Született Bécsben, unokája volt a Burbachban[31] Magyarországban 1677-ben született Józsefnek, ki Bécsben telepedett meg és nagy szorgalma a természet tanulmányozásában és annak hű utánzása szép hírnevet szereztek neki. Mint a művészetek Akadémiájának vicedirectora halt meg ugyanott 1737-ben. Gáspár Pestre tette át lakását, hol ORIAN néven 1768-ban október 3-án polgárrá lőn.

PAJER JÓZSEF. Mint festősegéd működött Pesten, hol 1773 május 23-án megnősült, nejéül vevén Perger Orsolya hajadont.

PICHLER SEBESTYÉN. 1759-ben május 25-én Budán polgárrá lesz. Valószinű, hogy József Sebestyénnek hivatott és azonos azzal, kit Nagler Joseph von Pichler név alatt említ,[32] kiről állítja, hogy Kutschahban, Felső-Ausztriában 1730-ban született, 1752-ben pedig Bécsben megtelepedett, onnan Magyarországba jött, Pozsonyban stb. festett. Kiváló ügyességet fejtett ki a virágfestésben.

PŐSZINGER FARKAS HENRIK. Egyike az elsőknek a festők közül Budán, hol már 1693-ban ápril 15-én polgárrá lett. A következő századra kiterjedt működése, mert még 1708-ban február 4-én is előfordul.[33]

PUCHARD MÁRTON. 1733-ban julius 6-án mint festősegéd 30 éves korában halt el a Vízivárosban. Budán ezen évben mint festőmesterek, kik magoknak segédeket tarthattak, működtek: Falkoner György és Polikarp, valamint Landtrachtinger János, ezek mind tekintélyes festők gyakran több segédet is tartottak, a mint azt a munka felszaporodása és sürgős volta megkívánta. Némelyek tanonczot vagy növendéket is tartottak, névleg följegyezve találom ezt Goltzról és Oberzhauserről.

RICHTER KONRAD. 1744-ben november 27-én Pesten polgárrá lett. Itt családot alapított; egyik gyermekét, Conradot, 1750 február 9-én temette el. Lehet, hogy jelen század elején Pesten működött Richter Fülöp Antal,[34] fentebbinek valamely descendense.

SCHÄFL JÓZSEF. Pesten 1776 deczember 17-én fölvétette magát a polgárok sorába, hol még 1803-ban is működött és a Festőutczában lakott, mely nevet ezen útcza neki köszönheti.[35] Polgárrá történt megválasztása alkalmával születéshelyéül Doberschau-t vallotta. Schoeft N. nevű festőt Nagy Iván is említ[36] a magyarországi képzőművészek lajstromában. Mivel ez az 1824—5. években működik, valószinű, hogy egy személy mindkét név alatt.

SCHEREVITZ MÁTYÁS. Budán egyike vala a legnépszerűbb alakoknak, ott 1741-ben junius 16-án polgárrá lett. Festői működéséről följegyezve találom,[37] hogy a budai kapuczinusok templomában 1757-ben a bethlehemi jászolyt festette, melyhez a színeket maga a szerzet szolgáltatta, neki pedig jutalmul két aranyat adott. Ezen műveért a nép részéről nagy elismerésben részesült, minek

29 Nagler, «Künstlerlexikon» VIII. 466.
30 A felső-vzivárosi plebánia temetkezési anyakönyvéből.
31 Igy Nagler «Künstlerlexikon» Burbach, helyesebben: Purbach = Feketeváros Sopronmegyében. Említi Nagy Iván, «Századok» 1864 187. l.
32 «Künstlerlexikon» XI. 275.
33 A budavári főplebánia kereszteltek anyakönyvében.
34 «Századok» 1874. 192.
35 Rath, «Adressbuch der Stadt Pest.» 1803, 168. l.
36 «Századok» 1874 194.
37 Historia Domestica Conventus Budensis PP. Capucinorum. Kézirat a zárdában. 63. l.

többek között abban is rejlett oka, hogy a sz. Ferencz rendű szerzetek ép azért, mivel maga a rend alapítója assisi sz. Ferencz vala az első, ki a jászolt késztíté, — többnyire minden templomukban állítanak fel egyet, Budán is volt, de 1756-ban mellőztetett és a főbb ünnepeket ábrázoló képek hozattak be helyette, a mi ugyan szinte tetszett a népnek, de nem találta bennök a jászolnak pótlását és annak visszaállítását sürgette, a mi Scherevitz ecsetével szerencsésen sikerült is. 1751-ben találjuk őt mint a polgári gárda tagját, a hol az első században vala besorozva.[38]

SCHULTZ FRIGYES. 1741-ben junius 16-án Budán polgárrá lőn, a hol a várban 1755-ben az összeírásban mint háztulajdonos említtetik. Scherevitznek kortársa levén, vele együtt mint polgári őr ugyanazon századba vala besorozva. Családi életéből fölemlítendőnek találom, hogy nejéül Falkoner Polykarp özvegyét vette, és ennek árváira, Ferencz és Borbálára kedvező eredményű volt szorgos tevékenysége, mert vagyonukat szépen gyarapítá. A ház is, melyben lakott, ezek tulajdona volt, melyet szintén jó karban tartott. Már 1761-ben nem említtetik, tehát 60- vagy 61-ben kellett elhalnia. Özvegye túlélte őt és csak 1781-ben ápril 30-án halt el 80 éves korában. Schultznak gyermekei nem maradtak.

SCHWARTZ JÁNOS. Mint nőtlen Pesten Virflein másképp Virstlein Borbálával, Jakab és Jozefa hajadon leányával 1766 junius 9-én házasságra lép.

SEENY másképp SERY FERENCZ. Így megnevezett festő temettetett 1737-ben május 21-én, ki gutaütés következtében 72 éves korában halt el a budai kórházban.

SIGHARDT ÁGOSTON. 1727 deczember 19-én 57 éves nejét Pesten a plebániatemplom mellett létezett temetőben eltemette.

STETTNER SEBESTYÉN. Született 1699-ben; Budán a várban megtelepedve, 1736-ban márczius 16-án polgárrá lőn. Teréz nejétől két gyermeke született: János Sebestyén, kit 1741 október 9-én és Anna Teréz, kit 1743 junius 24-én kereszteltetett. 1751-ben a polgári katonaság első zászlóaljában találjuk besorozva.[39] A várban 1755-ben mint háztulajdonos említtetik Gstettner név alatt. 1758-ban november 7-én 59 éves korában halt meg s a főtemplom mellett temettetett el. Neje és fia túlélték őt, előbbi Kronavetter Gábor festőnek nejévé lőn.

STRASNER KÁROLY. Pesten megtelepedve, 1744 november 24-én nejéül veszi Kranavetter József özvegyét, M. Teréziát, kitől származott leánykáját, Évát, 1748-ban febr. 10-én 2 éves korában eltemeti.

STRAUSZENBERGER LŐRINCZ BERTALAN. Született Ausztriában, Passauermarktban, megtelepedett Pesten, hol nejéül vette Heidinger János György özvegyét, Erzsébetet, 1738-ban május 26-án.

TAFERNER ANTAL. Özvegy anyja Budán a várban, a «Török fej»-hez czímezett házat 1755. évi összeírás szerint mint tulajdonát bírta, kinél akkor 25 éves fia is tartózkodott. 1760-ban, ápril 21-én polgárrá lőn és a reákövetkező évnek november 22-én nejéül vette Rittmeister Mária Johanna hajadont. Gyermekei voltak: Ferencz és Antal. 1770-ben említtetik utolszor.

UNTERSTAUER KRISTÓF. Bajorország fővárosából, Münchenből származó festő, nejéül vette Pesten 1731 november 20-án Mayer János György festőnek — kiről már történt említés, — özvegyét. Vele együtt csakhamar eltávozhatott, mert többé szó sincs róla.

WAIBL GYULA. Már 1693 előtt Wäbl név alatt Budán polgárrá lett, a hol 1711-ben október 12-én 80 éves korában meghalt. A ferenczrendűek vári temploma kriptájába temették.

WILLIME JÁNOS. 1721-ben márczius 17-én Pesten polgárrá lőn. Említve találom mint násznagyot 1724 augusztus 13-án. Meghalt 1730 május 7-én 60 éves korában. Özvegye Anna Mária 1732 október 11-én ismét férjhez ment.

WILTZL MÁTYÁS. Már 1693 előtt vétetett fel Budán a polgárok közé.

WINKLER FERENCZ. Szent-Gotthardi születésű, Pesten megtelepedett, hol 1770-ben január 17-én a polgárok sorába fölvétetett.

38 Miller. Epitome vicissitudinem urbis Budensis. 165. l.
39 Miller, Epitome vicissitudinum urbis Budensis 163.

Vogl Gerő. Váczon született, mint festő Ó-Budán telepedett meg, 1748 február 4-én a Vízivárosban nejéül vette Teréziát, Hoffmann kiérdemült városi őrmester özvegyét. 1753-ban deczember 17-én Budán polgárrá lett, György név alatt magának a várban házat szerzett, mert 1761-től fogva mint háztulajdonos fordul elő a népösszeírásokban. 1774-ben neje elhalt, de már november 6-án 50 éves korában ismét megnősült, nejéül vevén Péter Jozéfa hajadont, ki őt túlélte és a vári házat 1781-ben mint özvegy bírta. Vogl 1778 után halt el.

Wollenhofer János. Budán született s Pesten családjával megtelepedve, 1797 szeptember 9-én mint műfestő (Kunstmahler) 12 frt díjnak letétele mellett a polgárok közé fölvétetett. Még 1803-ban is működött.[40]

Némethi Lajos.

HAZAI ADATOK AZ ARCHÆOLOGIÁHOZ.

(Emlékek és leletek.) *Borsodmegye őstelepei.* Van az idők folyamában egy határ, a melyen túl, mint a tejút álló csillagainak pályája összekáprázik szemeink előtt, úgy itt is eltéved a kutató buvár a végtelen messzeségben. Naponként új és új emlékeket hoz napvilágra az eke, a munkás kapája vagy a véletlen, a melyek mindannyian emberek, nemzedékek culturájáról beszélnek; a nélkül, hogy midőn kézműveikkel, fegyvereikkel életmódjukat ismernünk engedik, — csak a legtávolabbról is sejthetnők kilétöket és az időt, a melyben határainkat hazájoknak ismerték. E korszakot, a melyre már a mondák derengő fénye sem vet többé világot, «*őskornak*» nevezte el a tudomány.

A történelem előtti idők cyclusában a szerint, a mint az ős ember eszközeit más-más anyagból készítette: kő-, bronz- és vaskort különböztetünk meg. A kőkor ismét két részre, t. i. durva kőkorra paleolith) és új vagy csiszolt kőkorra (neolith) oszlik fel.[1] Hazánkban a bronzkort talán rézkor előzte meg.[2] Természetes jelenség, hogy az őslakók, kik a Mátrán termésrezet találtak, eleinte azt tisztán használták s csak később tanulták el új jövevény népektől a réznek ónnal való vegyítését vagyis a bronzöntést, a mely keletről származva, a bronz-cultura megalapítására vezetett. A réz-eszközök, melyek, nem tekintve az Irland, Északamerika és Indiában előforduló csekély számú példányokat, hazánkban túlnyomólag szerepelnek, alakjok durvaságánál fogva is azt látszanak bizonyítani, hogy közvetlen a kőkort követték, mert leginkább kőkorszaki formákat utánoznak.

Azon nép, a mely a bronz használatát föltalálta vagy legelőször sajátította el, minden tekintetben jobb, kitünőbb fegyverekkel birván, a kő- vagy rézkori népeket mindenünnen kiszorította és helyökbe nem csak hazánk területén, de egész Európában a bronzkort alkotta meg.[3]

[40] Rath, «Adressbuch von Pesth.» 168 l.

[1] *Lubbock Sir John.* «A történelem előtti idők megvilágítva a régi maradványok s az újabbkori vad népek életmódja és szokásai által.» Fordította Öreg János. Budapest, 1876. 2. k.

[2] *Pulszky Ferencz.* «Az őstörténelmi leletekről Magyarországban.» 13. lap.

[3] *Troyon.* Sur les habitations lacustres.

A bronzkort a vas, részben már a történetileg jegyzett időkben a kelták, majd a classicus ókori népek által behozva s a mai napig is használva követte. Megjegyzendő, hogy a két nemes fém közül az arany használata már a bronzkorba, az ezüsté pedig a vaskorba esik. Egyébiránt biztos határvonalat vonni e korszakok között nem lehet. Sokáig használták még a bronzkorban is a kőeszközöket s viszont találni vaskardokat, a melyeknek markolatuk még bronzból van; sőt egyes esetekben a lebvas alakjában előforduló termésvasat már a bronzkorszakot megelőzőleg is kovácsolták.

A durva kőkor hazánkban koránt sem hagyott hátra oly nagyszerű emlékeket, mint pl. Angliában. Nincsenek carnak-jaink, stone hengejeink, sőt barlangi leleteink is, — kivéve talán a Majláth Béla úr által a baráthegyi barlangban állitólag mammuth-fog kiséretében fölfedett emberi koponyát, mint szintén kétes paleolith jellegű leletet, — alig figyelembe vehetők. Mindez alkalmasint akként fejthető meg, hogy midőn Anglia és Irland már paleolith-korát élte, hazánk nagy részét még tenger borította. A processus azután hazánk terü-letén kicsiben ismétlődött, a mennyiben az ember legrégibb nyomai nálunk is a felső vidékeken: Liptó-, Hont-, Bars-, Szepes-, Gömör-, Borsodvármegyékben fordulnak elő, bizonyságául, hogy midőn ott már emberek laktak, a mai magyar alföld még tenger volt.[4]

Másként állanak a dolgok a következő korszakokra nézve. Új vagy csiszolt kőkorszaki emlékeink már nagy számuak s az átfurt eszközök sokban önálló alakokban jelentkeznek a svéd és dán kőszerszámokkal szemben. A rézkor majdnem egyedül és mindenesetre hazánk területén nyilatkozik a legeclatánsabban. Bronz-korszakunk emlékei oly dúsak és változatosak, mint Dániát kivéve, talán sehol sem. Bírunk e korszakból gyakorta eredeti és területileg is elkülöníthető ornamentikával, bírunk typikus fajokkal és alakokkal, mint a minők, hogy többet ne említsek, a karvédnek tartott bronz tekercsek és a csészés markolatu liliomlevél-alaku bronz kardok. Végül a vaskort illetőleg ott vannak kelta emlékeink, a torques, az összehajtogatott kard, a vas fibula stb.

Borsodmegye területén sincs nyoma a paleolith korszaknak, mert mint azt fentebb jeleztük volt, azon időben egész területét tenger borította.[5] Hacsak magasabban fekvő pontjain a tapolczai és hámori barlangokban nem fog sikerülni a jövendő kutatásoknak a barlangi ember nyomaira vezetni.

Azon nép, a mely csiszolt kőeszközeivel először nyomúlt a még akkor egészen más fauna és flórával biró területre, — aligha bírt egy egységes nemzeti összetartozandóság érzetével. Még csak akkor emelkedett túl a családi szervezet formáin s kezdett törzsekké alakúlni;

[4] *Báró Nyáry Jenő.* «Az aggteleki barlang mint őskori temető.» Kiadja a magyar tud. akadémia arch. bizottsága. 4. r. Budapest, 1881. 169. lap.
[5] *Kandra Kabos.* Borsodi őskori leletek. «Arch. Ért.» 10. k. 1876. 46—50. l.

a mely törzsek bár bizonyára egy nyelvet beszéltek, nem ritkán egymás között is harczot viseltek. Megjelenésök idejét számszerűleg megállapítani természetesen épen nem lehet, de vannak, a kik hozzávetőleg Kr. e. 4000—5000 évet számítanak vissza.[6]

Ha figyelemmel kisérjük a leleteket és a telepek egymáshozi fekvését, látni fogjuk, hogy az éjszakkelet felől jövő ősnépek legelőször is a folyamvölgyeken települtek meg s lassankint a hegyek közül délnyugati irányban a síkra nyomúltak. E geographiai irányulást egy tekintet a megye őstelepeinek térképére teljesen igazolja.[7] A Bükkhegység völgyei két irányban vezetnek bennünket ez ős nyomok felismerésére.[8] Az egyik vonal a Sajó völgye a Hangony és Bán völgyi mellék sikátorokkal s a Hejő mellékével, a másik a Csincse, Kánya, Ostoros, Eger, Hor, sályi, bogácsi és kácsi patakok völgyei, a melyek a hegyek közül mindannyian a sík felé sietvén — melyékeik ép úgy, mint a Sajó, Hejő és Bodváé is terramarék és tűzpadféle telepektől vannak környezve. A megye felső hegyes, erdős vidékén fekvő Dövény, Felső-Kelecsény, Felső-Nyárád, Meszes, Lád-Besenyő, Erdőkövesd, Hegymeg, Domaháza és Bóta; Borsod, Edelény, Ecseg, Miskolcz és Tardonán keresztűl lépésről lépésre vezetnek le a Tisza völgyeihez, Ostoros, Novaj, Zsércz, Pazsag, Szihalom, Tisza-Valk, Csáth, Tisza-Tarján, Tisza-Keszi ésÁroktőhöz. Midőn így a fentebb jeleztük geographiai irányulást igazolva látnók, észre kellett vennünk, hogy ama ős népek leginkább folyók és vizek partjain ütötték fel tanyájukat. Itt emelkedtek kezdetleges kunyhóik és itt képeznek azok maradványai ma is kisebb-nagyobb halmokat, ú. n. tűzpadféle vagy konyhahulladéki telepeket.

E halmok keletkezése akként magyarázható meg, hogy kunyhóikat a földbe vert czölöpökre építették. A kiöntött szemét és hulladék azután lassanként elérte a kunyhót — a melyet ilyenkor, hogy minden féreg és piszok kiveszszen, rendesen leégettek; így képződött a halom réteg réteg után és innen a hamu és égési nyomok az ily telepekben.[9] Csaknem teljesen hasonlók e tűzpadféle és konyhahulladéki telepeinkhez az olasz terramarék.[10]

Magok a tulajdonképeni tűzpadféle telepek pedig úgy képződtek, hogy az idővel a hamu és hulladékok miatt használhatatlanná vált tüzelő helyet meghordták földdel és úgy kezdtek rajta megint tüzelni, míg nem újra ismételniök kellett ez eljárást. Így történt,

[6] Ez nem is oly merész számítás, ha meggondoljuk, hogy a paleolith-korba helyezett neander-völgyi koponya korát 15 ezer, az Uj-Orleánsban kiásottét pedig 51 ezer évre teszik.

[7] *Rómer dr. Fr. Fl.* «Résultats généraux du Mouvement archéologique en Hongrie» Magyarország őstörténelmi térképével a Compte-Rendu du Congrès international d'anthropologie et d'archéologie Préhistoriques. Budapest, 1876, 2-ik kötetében.

[8] *Szerző* czikke az «Archæologiai Értesitő» XIII. k. 1879. 281, 282. lapjain.

[9] *Pulszky Ferencz.* «Az őstörténelmi leletekről Magyarországban.»

[10] *Pigorini.* «Bulletino di Paletnologia Italiana» czímű folyóirat.

hogy idővel e tüzelő helyek tekintélyes halmokká nőttek, és innen van, hogy belsejökben a hamu és földrétegek rendszeresen váltakoznak. Ó kori mintája e telepeknek Olympiában, csaknem ugyanezen rendszer szerint alakúlt. (*Pausanias*. Olympia.)

Megyénk sík vidékein, — még a különben határozottan újkőkori jellegű őskori telepeken is föltünően sok csont, szarvasagancs fegyvert és egyébb eszközt találunk (p. Szihalom, Muhi), — amit azt hiszem, azon körülményből lehet megfejteni, hogy alföldünk akkor is nagy mértékben nélkülözte a követ és így őslakóinknak a csonthoz kellett fordulniok, a mely a vadak nagy száma mellett bőven állott rendelkezésükre;[11] a különben meglehetősen gyéren előforduló obsidiant pedig a hegyaljáról Tokaj és Abauj-Szántó vidékéről nyerték.

A rézkor, mely kifejlődése tetőpontját a Kárpátok és Mátra alján érte el,[12] megyénk területén is hagyott fenn nyomokat. Nem tekintve itt a szórványosan felmerülő vörösréz leleteket, különösen figyelmet érdemlők ama érczbányászati, illetőleg érczművelési nyomok, a melyek Felső-Kelecsény s az ezzel határos Dövényben kerülnek felszínre. Dövényben egész salakrétegek vannak, a melyek közt agyagöntő csövek darabjai bőven fordulnak elő. Felső-Kelecsényben egy «tóvölgynek» nevezett gödrös hely van, hol a vízfogó tó helye még felismerhető. Hasonló nyomok vannak a közeli Trizs és Imola határában is. Imolán a «Tóberek» nevű helyen a vízfogó védgát helye szintén látható s itt az agyagöntő csövek lelhelyén egy füles véső is fordult elő vörösrézből, mely jelenleg Butykay József mérnök úr gyüjteményében van.[13]

Úgy látszik, őslakóink kezdettől fogva ismerték és méltányolták e vidék ásványterményekbeni gazdagságát és a rézkortól fogva folytonosan műveltek ott bányákat. Előfordulnak e telepek környékén bronz tekercsek, vésők, cserépedények szintén a bronzkorra való diszítésekkel, továbbá vassalak rétegek és vas eszközök.

Tacitus feljegyzéseiből tudjuk, hogy a hanyatló kelta uralom idejében a quádok egy kisebb kelta törzset a mai felső Magyar országban «nagyobb szégyenökre» bányászatra kényszerítettek.[14] Könynyen lehet, hogy e rab nemzet is e helyen kovácsolta az elnyomó quád és svév hordák pallosait.

Feltünő, hogy e környéken a közelebbi időben horganypát és fakóérczet kutattak és fedeztek fel; e vidék tehát bír azon ónérczczel, a mely a bronzöntéshez szükséges. Ha sikerülne kimutatnunk,

[11] *N. Joly.* «Der Mensch vor der Zeit der Metalle.» Leipzig. Brockhaus 1880. 8-r.

[12] *François de Pulszky.* «L'age du cuivre en Hongrie» Compte Rendu 1876. I. k. 220—236. l.

[13] *Szerző.* «Őskori érczbányászat nyomai Borsodmegyében» czímű értekezése az «Arch. Ért.» XIII. k. 1879. 281, 282. lapjain.

[14] *Tacitus.* Hist. V. k.

hogy csakugyan az őskorban is aknázták felső Borsodban a rezet és különösen az ónt, — úgy bebizonyíthatnók, hogy hazánkra nézve nem áll feltétlenül, miszerint a bronz kulturát idegen népektől sajátították el; de hogy az részben önálló alapokon is fejlődhetett.

Ha már korszakilag és területileg is különbséget tettünk a leletek stylje s egyébb következtetések alapján az őskor népei között; sokkal nehezebb azon kérdésre feleletet adnunk, hogy kik voltak, az emberiség melyik népcsaládjához tartoztak ama őslakók? A történelem előtti idők utóbbi szakában Pannonok, Jazigok, Illirek, Quádok, ős metanasta Jászok és Markománok lakták hazánk területét.[15] Hogy azok közül melyik tanyázott a mi vidékünkön ismét nehéz volna biztosan kimutatni s csak is úgy volna lehetséges ha már megvolna állapítva, hogy mily emlékek tartandók jellemzőnek ama népek egyik vagy másik fajára. — Id. *W. Jankovics Miklóstól* van birtokomban egy levél a melyet 1830. márczius 16-áról keltezve Büdi András borsodmegyei táblabíróhoz ír s a midőn megköszöni a küldött cserép és szarvas agancs eszközökből álló régiségeket, — azokat Jász és Sarmat népek emlékeinek tartja. Működésök, hatásaik s emlékeik viszonylagos chronologiáját azonban mind ez ideig nem sikerült megállapítani. A legújabb kísérletet az őskori időszámitásra nézve egy kitünő portugal régész tette a Liszabonban 1880-ban ülésező ősrégészeti és embertani nemzetközi congresszus egyik ülésében előadott nagyszabásu értekezésében; azonban alig számba vehető positiv eredménynyel.[16] Mindazáltal kétségtelen, hogy a bronz-cultura kezdete egy ős nagy népnek Európába való tömeges bevándorlásával kezdődött[17] és úgy látszik, hogy ez invasio Ázsiából indult ki.[18] Magát a bronz használatát azonban e nép csak Európába ültette át; de annak eredeti feltalálóit valószinüleg a legtávolabb ázsiai Kelet-Indiában kell keresnünk;[19] és könnyen lehet, hogy ezek megint valamely mongol vagy még inkább chinai törzstől vették azt át.[20] Ez egybevetések szerint tehát bronz korszakunk első telepesei az árja vagy indogermán népcsaládhoz tartoznának. E nagy néptömeg letelepülése azonban úgy Európa, mint közelebbről hazánk területén is koránt sem bírt a békés colonisatio jellegével. Barbár népek az élelemszerzés, a kenyérkereset harczában még rokon fajokkal is harczot viselnek;[21] annál nagyobb

[15] *Pulszky Ferencz.* Bevezetése Sir Joh. Lubbock «Történelem előtti idők» czímű könyve magyar kiadásához. 19. l.
Arch. Közl. VI. k. I. f. 6. l. 1866.

[16] Ordre de Jour 14. sz. *M. Oppert.* «Sur la Chronologie préhistorique.»

[17] *Worsaee.* «Dänemarks Vorzeit» 21. lap.

[18] *Montelius Oscar.* Antiquités suédoises arrangés et décrites par O. M. Stockholm 1870. Âge du Bronze.

[19] *Mortilet Gabriel.* «Revue d'Anthropologie, Paris 1875. 621. lap.

[20] *Fr. Hellwald.* «Der vorgeschichtliche Mensch. Ursprung und Entwicklung des Menschengeschlechtes.» Leipzig 8° 1880. 134. lap.

[21] *Majláth Béla.* Barbárkori védrendszer nyomai Liptómegyében. «Arch. Közl. XII. 120. lap.»

féltékenységgel őrködnek az általuk elfoglalt területek közössége felett s a szomszédos településők foglalásai elé mindenkor a legnagyobb akadályokat igyekeznek gördíteni.[22]

E nagy őskori nép által előidézett harcz emlékei lehetnek a hazánk területén található őskori földmüvek. Hogy mily nagyszerüek lehettek e védmüvek, bizonyság reá, miszerint — bizonyára pár ezer év leforgása óta is — annyi természeti és esetleges romboló hatások alatt még mai napig is jó részben fenállanak s ki tudja még meddig, hány nemzedéknek fogják hirdetni ama nagy élet-halálharcz emlékét. Azok a roppant árkok, illetőleg sánczolatok, a melyek a Tisza és Duna közein úgy látszik öntudatos rendszer szerint keresztül vonulnak s hol itt, hol ott jelennek meg az ország különböző vidékein, hogy egy pár mértföldnyire ismét megszünjenek.[23] Az «ördög»- és «csörsz-árkok»,[24] nem különben a «kún halmok» nagy része és a «földvárak» mind e nagyszerű védrendszer-láncz szemei.[25]

Maguk ama köralaku földerődök, melyek hringek vagy gyűrűváraknak neveztetnek s hun-avar védmüveknek tartatnak, eredetileg szintén ama őskori védrendszer kiegészitő részei, a melyeket a később jött népek egész a legújabb korig felhasználtak, részint mint fedezeti, részint mint tulajdonképeni vár- és őrhelyeket.

Az egész védelmi müveletnek technikai terve a következő lehetett. Volt egy külső védvonal, a mely nem képezett teljesen zárt övet, hanem a hol az egyik sánczvonal végződött, attól szöget képezve, de bizonyos nagyobb távolságban háta mögött kezdődött a másik védvonal, úgy, hogy egyik a másikat hátulról támogatta és védelmezte; mígnem az egész egy óriási csillag-alakot adott volna ki. Ezen belűl halmok és sánczok teljesen zárt köröket képeztek, míg az egésznek magvát az egyes törzsek erődített tanyái és természetileg is alkalmas helyek, földvárak és körsánczok vagy elips-alakú erődök nagy számban képezték.[26]

Közelebbi vidékünkön, illetőleg Borsodmegye területén is léptennyomon föllelhetők az épen vázoltam barbarkori erődítmények maradványai.[27] A külső s legnagyobb védvonal a «Csörsz-árka» Ároktőnél a Tisza mellől indul ki; elmosódott észak-nyugati irányát nem sokáig tartja meg, hanem még azon határban megtörik, illetőleg két ágra szakad és míg egyik ágát Hevesmegyén át a Jászságot is érintve

[22] *Andrion.* Mittheilungen der Anthropologischen Gesellschaft in Wien. 1876. VI. k. I. és II. „füzet, 11,, 1. lap.
[23] *Rómer.* i. Östörténelmi térképe.
[24] *Réső Ensel Sándor.* Csörsz árka. Régészeti közlemény. Nyiregyháza 1878. 8°.
[25] *Majláth Béla.* f. i. Barbárkori védrendszer.
Szerző jelentése a nagykőrösi (Pestm.) régészeti ásatásokról az orsz. rég. és embertani t. 1879. évi nov. 25-iki ülésében. Közzé téve az «Arch. Ért.» XIII. kötet. 1879. 365—368. lap.
[26] *C. F. Riecke.* Die Urbewohner Deutschlands. 40. l.
[27] *Szerző* czikke az «Arch. Ért.» XIII. k. 1879. 199. lap és uj folyam I. k. 1881. IV, V. lap.

Valkóig terjeszti, a másik karját jobbra, Borsodon keresztül nyujtja ki a Bükk mentén egész Sajó-Szent-Péterig[28] és így a fentebb említettem óriási csillag-alaknak egy küllőjét adja ki. *Gyárfás István* állítása szerint[29] a Csörsz árok egy ága a jelzett iránytól eltérve, Nagy-Mihály és Gelejtől Cserépfalunak tart és innét hegyen-völgyön keresztül Diósgyőr érintésével nyulik a Sajóhoz. Azonban ez világos tévedés, mert igaz ugyan, hogy Cserépfalu határában délről észak felé az úgynevezett «mészoldali szőllők» alatt s innen északkeleti irányban a kis és nagy Galga hegy közt, ezeken túl ismét észak felé hajolva, változó mélységű árok vonul keresztül, melynek partja néhol két öl magasságra emelkedik;[30] de ez nem többé a Csörsz árka, hanem egy belső második erődítési öv körszelvénye, a mely azonban szintén nem megy a hegyeken keresztül, hanem csak mindenütt a Bükk hegység lábánál halad.

Ároktő felett, attól mintegy 18 kilometernyi távolságra Tisza-Oszlárnál kezdődik egy második külső védvonal vagy ismét «Csörsz-árok». Ez Oszlár déli részétől Nemes-Bikken keresztül a paraszt-bikki pusztának tart és onnét Igriczi alatt a geleji Csincséig nyugoti irányban halad, onnét meg éjszaki irányt vesz Vatta és Emőd közt haladva. A Sajón pedig Sajó-Kereszturnál megy keresztül.[31] A fő védvonalakon belül állottak a belső gyűrűzetek. Egy ilyen volt, mint emlitém, az is, a melyet Gyárfás Csörsz-ároknak nézett, s a mely a geleji Csincse-árokkal kezdődve, Nagy-Mihály, M.-Keresztes, M.-Kövesd és P.-Pazsagon keresztül Cserépfalunak kanyarodik.

Az épen vázolt nagyszabásu védmüvektől kerítve találjuk azután a törzsek tulajdonképeni lakhelyeit, illetőleg várait; a megerősített várdombokat és földvárakat. A Heves felé vonuló Csörsz-árok háta mögött ott találjuk a szihalmi, novaji földvárakat és az alsó-ábrányi halmot, a megyénkbe nyomuló vonaltól kerítve pedig, — nem tekintve a már messzebb eső gömöri «pogányvárakat»,[32] különösen figyelmet érdemelnek a sályi «Latorvár», a Balajttal határos sápi pusztai «Várcza», a lád-besenyői «Örcze», a Szendrőn túli «Meszes» erdőben lévő elips-alaku földerőd, a felső-kelecsényi «Örhegy», a felső-nyárádi nagy és kis Örhegy és mindenek fölött a diósgyőri Földvár. Ez utóbbi erőd, úgy látszik, a nemzeti irtó harcz utolsó szakaszában készülhetett, midőn a síkról a mai nagy magyar alföldről már végkép kiszoríttattak. Legközelebbi épitőik pedig *Miskolcz* területének, illetőleg a jelenlegi új miskolczi vasuti állomásnál lévő tűzpadféle telepek őslakói lehettek. Mint újabbkori török és egyéb dulások alkalmával, úgy

[28] *Lévay József*. Sajó-Szent-Péter és helynevei. («Uj Magyar Muzeum» 1855. évf. 95. l.)

[29] *Gyárfás István*. Jász-kunok története» I. k. 565. l.

[30] *Arch. Értesítő* 1872. évf. 78. lap.

[31] *Kandra Kabos*. «Diósgyőr vára,» «Arch. Közl.» XIII. k. 1879. I. f. 25. lap. 5. jegyzet.

[32] *Arch. Közl.* VII. k. 199. l.

akkor is a mai diósgyőri hegyek közé menekült a közeli környék népe. Ily körülmények között a diósgyőri völgy torkolatánál épült földvárnak, a mely külső gyűrűzeteivel a völgy nyilását a hegyek lábáig elkerítette, — a mit a «tatár árok»-nak nevezett földhányás mai helyzete is igazol, — az volt rendeltetése, hogy a mögötte elterülő hegyek szabadságát megvédelmezze.

Kandra a diósgyőri vár leírásában téved, midőn ez őskori erődöt hun-avar eredetűnek mondja, s különösen téved, a mikor azt mondja, hogy az a «Csörsz árok» egyik külső gyűrűje vagy őrszeme volt. A bronzkori nagy ellenséges invasio, ha a Kárpátok völgyein hatolt keresztül hazánk területére, — már csak tömegénél fogva is legelső sorban a síkra özönlött s csak azután nyomult a rengetegek s hegységek szorosai közé. Az egész őskori védrendszer tehát hazánk területén arczvonalát a síknak fordította, úgy, hogy hátvédjét a Vértesek, Mátra, Bükk és Kárpátok hegycsoportjai képezték. Így állván a dolgok, a diósgyőri földvár nem lehetett a Csörsz-árok egyik őrszeme azon egyszerű oknál fogva, mert ez árkon belül állott mint az összes védekezés egyik góczpontja.

A Tisza-Oszlárnál kezdődő második Csörsz-árkon belül ott találjuk a Felső-Zsolcza és Onga közötti kettős halmot, az arany dombot, a geleji és emődi nagy halmot, a sajó-ecsegi és a felső-vadászi vár-dombokat stb.

A mi a csörsz-árkok és földvárak építési anyagát és technikai kivitelét illeti, nem szabad felednünk, hogy e védmüvek első keletkezését mindenkor a Duna és Tisza közti medenczében kell keresnünk, a hol kellő mennyiségű kő épen nem állván rendelkezésükre — e hiányt az által igyekeztek pótolni, hogy földhányásaikat minél magasabbra és szélesebbre építsék. E traditiót azután később is, midőn hegyes, sziklás vidékekre szoríttattak, mindvégig megtartották, úgy, hogy bár a természetes előnyöket, dombokat, sziklahátakat felhasználták ugyan, de a tulajdonképeni védmunkálatokban akkor is túlnyomólag a földhányások szerepeltek. És ez annyira jellemző őskori védműveink fenmaradt emlékeire nézve, hogy a schweizi czölöpépítmények közelében fölfedezett néhány eféle földmű keletkezését Kerner egyenesen a magyar kunhalmoknak nevezett őskori földhányásokkal hozza kapcsolatba.[33]

A *csörsz-árkokra* nézve mint tudjuk, több elmélet lett a tudományban megbeszélve. Így voltak, kik szintén kőkori erődítményeknek tartották, míg legtöbb szószólóra a nevezett őskori földművek avar eredete és rómaisága akadt.

Az avarság vitatói elméletöket a szent-galleni barát közlése után *Adalbert* nevű s Nagy Károly seregében szolgált szemtanu elbeszélésére alapítják, ki is az avar ringeket írja le.[34]

33 *Kerner.* «Das Pflanzenleben der Donauländer.» 1863.
34 *Monachus S. Galli.* Vita Caroli magni II. 2. *Thierry.* Attila fiai és utódai

Várakra, erősségekre az avar uralom hanyatlási korában lett szükség, és ekkor, midőn a frankok egyik diadalmas hadjáratot a másik után intézték ellenök, építették, felhasználva olykor a már meglévő őskori földmüvek maradványait is, — ringjeiket. Ezek azonban korántsem voltak tíz-negyven mértföld kerületű gyűrűk, hanem igen is egyes megerősített telepek, a körsánczolás rendszerével épült földvárak.

A Bükk tulsó részén, hol a Hangony vize Borsodnak határt szab, mindjárt Diósgyőr közelében van egy helység, a mely *Várkonynak* neveztetik. E helynév, mely a Vár és cheunni törzs-nevekből származik, még jóformán egyetlen biztos nyelvemlékünk az avarok korából, addig bizonyára kétségtelenné teszi az avarok itteni telepességét.[35] E helységgel kapcsolatban méltányolnunk kell különösen a diósgyőri földvárat. E hely is egyike volt azoknak, melyekben, mint az előbb mondottuk, az avarok fölismerték a hajdani őserődöt és siettek azt saját czéljaikra fölhasználni. Így lőn, hogy midőn a várkunok Nagy Károly által Tiszamelléki ringjeikből kiszoríttatva a hegyek közé menekültek, itt a Bükk hegységnek mintegy bejáró kapuját zárandó el a völgy torkolatánál lévő földvárat bizonyára szintén ringgé, gyűrű-várrá alakították, a mely azután nevét is a gyűrűből Győrt alakítva nyerte.[36]

A «csörsz-árkokra» nézve *Fekete Zsigmond* legközelebb érdekes combinatiót vetett föl. — Azt mondja ugyanis, hogy azok igen könnyen lehetnek a folyók áradásai ellen emelt védő sánczolatok és töltésezések. Így azután könnyen megfejthető volna szeszélyes kanyargásuk. Hogy pedig az Ázsiából jött ősnépek vízmüvek alkotásához már azon korban értettek, bizonyítják az őshazában is létező hasonló emlékek. Igaz, hogy sok helyütt ma már nem folyik folyó, hol a csörsz-árkok elvonulnak. Miután azonban a folyók árterüket pár évtized alatt is mértföldekkel vándoroltatják tova, mint azt a Tiszánál is elég példa igazolja, óhajtandó volna, hogy a csörsz-árkok ily szempontból is szakértőleg megvizsgáltatnának.[37]

Végül, miután szintén tekintélyes tudósok vetették föl a csörszárkok rómaiságának kérdését, legyen szabad erre nézve is megtennem megjegyzéseimet.

Hogy a csörsz-árkok római müvek nem lehettek, teljesen meg

tört. 197. l. *Zeuss.* Die Deutschen 737. l. *Pray.* Annales Hunnorum, Avarorum etc. Vindobonæ 1761, 282. — *Salamon Ferencz.* «Budapest története.» I. k. 1878 178. l.

35 *Ipolyi Arnold.* Magyar müemlékek. «Arch. Közl.» I. k. 26. és 53. l.

36 *Bartal.* Hist Stat. Jurisque Publ. Hung. I. k. 130. l.
Ipolyi Arnold. A kunok bél-háromkuti apátsága. «Arch. Közl.» VI. f. 7. l.
Kandra Kabos. Diósgyőr vára, régészettörténelmi tanulmány. «Arch. Közl.» XIII. k. 1879. I. f. 26. l.

37 *Fekete Zsigmond.* Magyarország vizei multjának és vízépítkezésének történelme a magyarok beköltözéséig, tekintettel a művelődéstörténelmi viszonyokra. Budapest, 1882, 8-r. 155. l.

kell róla győződnünk, ha emez árkok rendszerét a római védekezési rendszerrel egybehasonlítjuk.

A csörsz-árkok, mint azt fentebb megmutattuk, többé-kevésbbé összefüggésben vannak a gyűrű- és földvárakkal s azokkal együtt legalább nagyjából körkörös vonal irányokban építvék, míg a római védekezési rendszer mindenek fölött jellemző sajátságai az egymás fedezési vagy contra castrumok és előre tolt védmüvek. Építési anyaguk pedig minden esetben a kő- és nem földsánczolás, mint a minő a csörsz-árka. A római kiválólag mérnök-nemzet és így összekötő hadászati manipulatiója különösen a gyors közlekedés fentarthatására jól rendezett kőutak építésében állott. — Ha római mű, úgy okvetetlenül szerves összefüggésben kell állania a castrumokkal, holott az egy-két véletlen érintkezési ponton kívül épenséggel ki nem mutatható. Fontos ok az is, hogy a római utak sugár-rendszerben készültek, a melyeket egy köralakú ily roppant védmű lépten-nyomon megbénított volna. De nem is volt arra nekik szükségök, hiszen *Tacitus* följegyzéseiből tudjuk, hogy a szarmát-jazygokkal utóbb szövetségben éltek, segítvén őket szomszédaik, a quádok ellen, a mely népek pedig, mint egy egykorú római uti könyvből tudjuk, a mai Mátra- és Bükkhegység aljában laktak, hol egyszersmind a «csörsz-árok» három ága vonul el.[38]

Különben pedig, ha római mű volna, miért található fel az alföldön ép úgy, mint Borsod és Heves területén? holott e helyeken a római uralomnak alig maradt fenn egyéb számba vehető emléke.

A római minden esetben nagy hadászati és politikai czélokat tartott szem előtt. Ilyennek volna-e tekinthető Pannonia különböző részeit, roppant idő- és erőveszteségbe kerülő vallumokkal vagy limesekkel egymástól elválasztani?! Lett volna-e ennek hadászati czélja? Hiszen akkor eme nagy védekezési rendszernek, mint már fentebb is mondottuk volt, okvetetlen szerves összefüggésben kellend lennie a castrumokkal; holott az épenséggel ki nem mutatható. A nagyobb folyókat, ha azok helyi erődök voltak, — természetes határokul meg kellendett tartaniok; s mégis azt látjuk, hogy azok keresztül mennek a Sajón ép úgy, mint a Tiszán, sőt a Dunán is.

De a hódítás nagy munkájának, a melyet mindenek fölött Augustus gyors műveletei jellemeznek, nem is volt ideje ily művek létesítésére. Az első nyolcz évben, hogy úgy mondjuk, napról-napra csatát kellett vívniok a legióknak. Azután pedig, midőn le voltak győzve a pannon népek, mint a kikkel föltehető, hogy csináltatták e limeseket a rómaiak; úgy ezek, mint a többi törzsek szövetségeseikké lettek: velök szemben tehát éppen nem lett volna értelme a védekezésnek.

Mit keresnének tehát ez esetben Borsodmegyében a római val-

[38] *Szerző* czikke az «Arch. Értesitő» uj folyam I. k. 1881. V. lapján.

lumok, holott ott éppen az ő egyenes szövetségeseik, a szarmát jazygok laktak.

És végre, ha az ókori írók és az uti könyvek a legnagyobb pontossággal határozzák meg egyes helységek geographiai fekvését s egymástóli távolságukat, valamint az útvonalak méreteit, föltehető-e, hogy ama roppant vallumokat is ne ismertetnék? S mind a mellett, mint tudjuk, azokról az irott kutfők mindannyian hallgatnak.

Jól mondja erről *Katona*, hogy «a midőn a rómaiak kisebb müveikről is megemlékeznek, alig hihető, hogy ezen oly fenséges müvet hallgatással mellőzik, ha ezt övéknek és övéik által előállítottnak ismerték volna.»[39]

Talán a fentebbiek szolgáltak arra indokul, hogy némelyek magának az erdélyi nagy limes Dacicusnak rómaiságát is kétségbe vonják.[40] *Torma Károlyé* az érdem e nagy ókori emlék felkutatása és ismertetése körül. Kutatásai folytán hovatovább kétségtelenül bizonyítja be, hogy azt csakugyan a rómaiak, colonistáik, hűbéres népeik által készíttették. Remélhető, hogy a nagyérdemű tudós kutatásai a magyarországi csörsz-árkok kérdésére is némi fényt derítenek. — Egyébiránt, hogy ez a földsánczolási védrendszer mennyire divott az őskor népeinél, bizonyság reá, hogy Olaszországban a Pó vidékén csaknem teljesen hasonló viszonyok között feltaláljuk azokat, a melyeket ott az Italikusoknak tulajdonítanak. Bizonyára még jobban érdekel bennünket a kérdés, ha tudjuk, hogy már *Plinius* is szól efféle őserődökről, a melyeket «fossa filisteonorum»-oknak nevez.

Az avarokat megelőzött diadalmaskodó jövevény nemzet, kiknek fentebb a nagyszabású ős erődítményeket tulajdonították, miután kiírtotta vagy kiszorította az őslakókat, megtelepedett azoknak földvárain és tüzelő telepein. És épen azért ama halmok nagyobb részében a kőeszközök fölötti rétegben bronztárgyakat találunk. Miután lezajlottak a harcz napjai, békés műveik gyakorlásához, a mindennapi szükségletek beszerzéséhez, mesterségeik üzéséhez, műeszközök és fegyverek öntéséhez fogtak. Mit hogy vidékünkön is gyakoroltak, bizonyság reá a szihalmi földvárban lelt öntő-minták s a megye határán fekvő füzes-abonyi öntőműhely maradványai, a melyekkel a Bükk belsejében létező s fentebb ismertetett őskori érczművelési nyomok könnyen összefüggésbe hozhatók.

A bronz-korszakban azonban még sokáig fenmaradt a kő- és csont eszközök és fegyverek használata; a mi könnyen érthető, ha meggondoljuk, hogy a hódító népnek érdekében állott az elnyomott és meghódolt nemzetekkel minél később ismertetni meg a bronz-öntés titkát.

Különösen jellemző nyomokat hagyott maga után e nép temet-

39 *Steph. Katona.* Hist. metròp. Colocens. Eccl. Concinn. shedio. I. Colocæ. 1800. p. 38.
40 *Ortvay Tivadar.* «Arch. Ért.» 1875. év. 8—10. szám.

kezéseiben. Míg a kőkorban többnyire guggoló vagy ülő helyzetben az egész hullát lapos kőlapokkal környezve temették el, addig a bronzkor temetői urna-sírokból állanak, a hol az előbb megégetett hulla hamvait egy hamvvederbe, kisebb-nagyobb agyagedénybe[41] téve, rendesen bronz ékszerek, sőt nem ritkán arany tárgyak kiséretében is a puszta földbe ásták le.[42] — Míg a kőkorban babonás tisztelet uralkodik a hullák iránt s széltiben divatozik a trepanatió,[43] a mely a halott koponyája bizonyos részének lemetszésében áll, hogy így míg egy részről a lemetszett darab a családtagoknak amulettül szolgál, másrészt a kivágott lyukon a megboldogult lelke könnyebben elszállhasson, míg, mint azt *Constantinus Porphirogenetos* meséli, vannak népek, a melyeknél divatban van a halott koponyáját eltemetése előtt összezúzni, hogy az többé ne gondolkodhasson, mert szerintök a sírban fáj a gondolat:[44] addig nem bizonyos szellemi fensőbbségre, józanabb gondolkodásra mutat e a bronzkori népek temetkezése, kik szakítani képesek annyi ezredéves hagyománynyal, kegyelettel s talán vallásos szertartásokkal is és halottaikat máglyára vetvén, csak hamvaikat őrzik meg urna-temetőikben.

Lépten-nyomon találjuk e hamvvedreket épugy Miskolcz város határában, mint Borsodmegye egész területén. Nem ritkán fogalmat nyujtanak e temetők a közelükben élő telep hajdani népességéről s hosszabb vagy rövidebb idejű tartózkodásukról. Így a muhi pusztán általam többször megásatott hamvveder-temető kiterjedését legalább 2 kat. négysz. holdra becsülöm.[45]

Hogy a bevándorlott bronzkori nép egyenlő fokán állott-e minden részében a czivilizatiónak, nem vitatom, — de tény, hogy a mint terjeszkedni kezdett s az európai continens más-más vidékén települt meg, a különböző családok sőt fajok között is egyre gyengült az összetartozandóság érzete s ez volt oka, hogy századok fejlődési folyama alatt a különböző népfajoknál különböző lehetett ugyan a bronz-készítés művészetének állapota; de azért míg a legkülönbözőbb bronzkori népek művein bizonyos közös jellemvonásokat mintegy traditiót fel kell hogy ismerjünk: — viszont mind ama önálló

[41] *Clair Vilmos.* «Az ipar az őskorban». Budapest, 1879. 31. l.

[42] *Lubbock S. J.* «Történelem előtti idők». I. k. 154. l. *Hellwald.* «Der vorgeschichtliche Mensch». 529—554. l.

[43] *N. Joly.* «Der Mensch vor der Zeit der Metalle». 404. l.

Broca. «Sur la trépanation du crâne et les amulettes crâniennes à l'époque néolitique». Compte Rendu de la huitième session Budapest 1876. «Az őstörténelmi és embertani VIII. nemzetközi congressus ülései és kirándulásai» 246. l.

Dr. Lenhossék. «A mesterséges eltorzított koponyákról.» Budapest, 1878. 128. lap.

Báró Nyáry Jenő. «Az aggteleki barlang mint őskori temető.» Budapest, nagy 4-r. 1881. 160. lap.

[44] *Const. Porphir.* 950. Kr. u. De administr. Imp. Bonni kiadás.

[45] *Szerző* «Régészeti ásatás a muhi pusztán» czímű czikke a «Miskolcz» 1879. 63. számában. — *Szerző* előadása az orsz. régészeti és embertaui társ. 1880. decz. 28-iki ülésében. «Arch. Ért.» uj folyam. I. 1881. IV. V. lap.

népcsaládok művészetében fejlődtek ki oly formák és typusok, a melyek minden máshol található jellényektől eltérve, épen csak azon ország leleteit jellemezik. Így pl. a nyéllyukkal ellátott bronz díszfejszék és fokosok kiválóan hazánk telepein jönnek elő; de míg Francziaországban ismeretlenek, addig ismét föllelhetők a skandinav muzeumokban.[46]

Nem hasonló eset-e, hogy a finn-ugor és orosz méri régiségek[47] némely alakjai; függő díszek, karvéd-tekercsek, fokos-balták, néhány bronz kard, fibula és közelebbről egy karperecz, mely egy a muhi pusztán még 1869-ben Kapeller F. királyi tanácsos által kiásott és kelta emléknek tartott bronz kardíszszel, melynek záródását kigyófejek szájukban hengeres pálczikákat tartva képezik: sokban megegyeznek.[48] Nem érdekes körülmény-e, hogy azon a finnugor, dán, oroszországi, sőt kaukáz-vidéki és fekete-tengermelléki emlékekben is oly gyakori symbolikus csészét tartó bronz-szobrocskák és alakok a későbbi ősmagyar azaz hun-scytha maradványoknak tartott faragványokon is föllelhetők?[49] Nem újabb bizonyságai-e ezek a finn-ugor és magyar népcsaládok testvériségének?[50] Legyen az bár csak nyelvi. És nem sokszorosan nyer-e e tárgy fontosságában, ha látjuk, hogy ugyanezen symbolikus alakok az ős merovingek emlékei közt is előfordulnak.[51]

S végül nem új korszakot jeleznek-e a mi őstörténelmünkben is *Schliemann* ásatásai, ki Trója romjai között a szihalmiakhoz hasonló edényeket ás ki?[52] Vagy *Torma Zsófia* érdélyi ásatásai, melyeknek a trójai leletekkel való rokonságát oly fényesen kimutatta.[53]

A KELTA URALOM EMLÉKEI.

Ha a történelem előtti idők utóbbi szakában hazánk területén élt népek közelebbi emlékeit vizsgáljuk, ismét egy árjai ősnépcsalád nyomaira lelünk, Irland legéjszakibb tengerpartjától egész a keleti tenger partjáig, a mely e roppant területen egyforma jellényeiben mindenütt fellelhető s a mely számos törzset ölelve magába, *kelta* gyűjtő névvel neveztetik.

[46] *Pulszky F.* Bevezetése Lubbock magyar kiadásához. XXXVII. lap.

[47] *Aspelin J. R.* Antiquités du Nord Finno-Ougrien. Helsingfors 1877—78. III. k. Le Comte *A. Ouvaroff* Étude sur les peuples primitifs de la Russie. Les Meriens. Saint Petersbourg 1875. 4° Tab. fol.

[48] *Arch. Ért.* I. 1869.

[49] *Jernei János.* Keleti utazása és «Való-e, hogy az orosz birodalom alapítói magyarok voltak?» Scytha emlékek az odessai orosz muzeumban. Két közlemény. A m. tud. Akad. által kiadott «Tudománytár» 1840. évfoly. Ertekezések VIII. k. és *Henszlmann* alább idézendő művében a 10—12. ábra.

[50] *Fr. Hellwald.* «Der vorgeschichtliche Mensch.» 173. l.

[51] *Henszlmann Imre.* L'age du fer étude sur l'art Gothique. Compte Rendu. Budapest, 1876. 501—541. l.

[52] *H. Schliemann.* Ilios. Leipzig. 1881. 440. lap.

[53] Az embertani, népismei és őstörténelmi társulat 1882-ik évi frankfurti nagy gyülése «Correspondenz-Blatt»-jának 9-ik száma. Ismertetve a «Századok» 1883. évf. V. füz. 477—82. l.

Hazánk területének kétségtelenűl a kelták voltak akkori telepesei s épen azért igen jól mondja Pulszky Ferencz a keltákról írott s Európa szerte feltünést keltett értekezésében, hogy «*Magyarország történelméből ép oly kevéssé szabad czentúl kihagyni a keltákat, mint a rómaiakat és az avarokat*». [54]

E történelem előtti időkre azonban még mindig meg kell elégednünk, ha a hasonló typusok alapján, a leletekben a kelták emlékeit egész általánosságban ki tudjuk mutatni, mert azok viszonylagos időszámítását itt is még hozzávetőleg sem vagyunk képesek meghatározni.

E korszak jellemző leleteiben megyénk területe is bővelkedik. Ilyennek tartom a fentebb leírt kigyófejekkel záródó karpereczet a muhi pusztáról. [55] Ilyen ugyan azon helyről egy csavart bronz torques fele része [56] és egy másik karperecz, a mely két végén sodrony tekercsekbe végződik. [57] Ide sorolandók még a Bábán talált s az 1876-iki őstörténelmi congressuson is kiállított sodrott bronz karperecz és egy hasonló Tardról, mindkettő Ipolyi püspök gyüjteményében. [58] Az Edelényben, Bótán, Borsodon és Miskolczon talált s nagy részben csészés markolatú bronz kardok szintén e nép és korszak maradványai. De bizonyára egyik legszebb emléke vidékünkön a kelták uralmának a Szuhogyon talált kincs, a mely két lánczból áll. Az egyik 72 darab szögletes arany karikából van összeállítva s valószínűleg pénz gyanánt szolgált, [59] akként, hogy fizetésnél megfelelő számú karika levétetett. A másik lánczot pedig 110 darab ezüst karika képezi. [60]

A *vaskorszakban*, melynek első kezdetét a Kr. e. 5—6. századba tehetni, még több és jellemzetesebb maradványaival találkozunk az ős kelta nemzeteknek, és daczára, hogy a vaskor jóval közelebb esik hozzánk, mint a bronz — s mégis sokkal kevesebb az épen fenmaradt leletek száma a vaskorszakból, — onnan magyarázható meg, hogy míg a bronzot a nemes rozsda, a zöld szirony (patina) ezredéveken keresztül képes megvédeni a felbomlástól, addig a vas gyorsan rozsdásodik vagyis élenyűl és így hamar tönkre megy.

54 *Pulszky Ferencz.* «A kelta uralom emlékei Magyarországban.» Arch. közl XIII. k. 1879. 22. l.

55 Egészen hasonló példányt talált utóbb *báró Nyáry Jenő* az aggteleki. barlangban. (L. «Az aggteleki barlang mint őskori temető.» Budapest 1881. 4-r. 24. lap.

56 Hasonló példányok ismertetve Francziaországból *Fr. Moreau. Collection Caranda* Pl. XVII. Torques. Bracelet.

Dictionnaire archéologique de la Gaule. II. k. 1-ső füzet. Paris. 1878. Torques 2. 3. Bracelet 6. sz.

57 *Gröber József* puszta-szakáldi bérlő úr birtokában. Kiásatott az 1879. év elején hamvvederben.

58 *Hampel-Beszédes.* Antiquités. Préhist. V. II. XXIII. Pl. 37. és 58. sz. alatt fényképnyomatokban közzétéve.

59 *Kiss Ferencz.* «A karika pénzekről, mint fizetési és ékszerekről a történet előtti korban.» Arch. közl. I. k. 1859. 8-r. és *M. Much.* Baugen und Ringe. Mittheilungen der Anthropologischen Gesellschaft in Wien 1879. 4—6. 89—131. l., továbbá, *báró Nyáry Jenő.* «Az aggteleki barlang mint őskori temető». 23. 24. lap.

60 *M. n. muzeumi* régiségtári napló 1865. év 27. szám. Kiállítva a III. sz. római teremben.

Hazánk területén mint különösen jellemzőket vette fel a keltákra nézve Pulszky Ferencz a vaskardot, kardlánczot, paizsfogantyút, vas fibulát, vágókést, lándzsahegyet, karpereczet, övet és a csavart torquest vagy nyaklánczot. — Ez utóbbi hármat leginkább aranyból.[61] E jellemalakokkal vidékünkön szintén gyakran találkozunk. A megyéből, Szendrőből került a n. muzeumba az a híres bronzmarkolatú vastőr, a mely három rétre hajtva tétetett az eltemetett kelta hős mellé, hogy többé senki ne használhassa; vagy talán azért töretett meg a harczos kiegészítő része, a kard, mint később hazánkban a kihalt ivadék koporsójánál összetörték czimer-paizsát, hogy példázzák vele a vitéz halálát?![62] Ide tartoznak még a muhi telepekben talált kelta vágókés, olló és vésőforma vaseszköz,[63] továbbá az 1876-iki őstörténelmi kiállitáson is feltünt vas fibula, karperecz állatfejeket ábrázoló végekkel, vas nyílhegy, vágókés, kardhüvely-töredékek, sőt egy szántóvas-féle eszköz is, mindannyi Ipolyi püspök gyüjteményében.[64]

A kelta uralom összes emlékei között hazánk területén úgy látszik leggyakrabban fordulnak elő az érmek. Borsodmegyében azonban gyérebben mint egyebütt. Nálunk a legközönségesebb faj Philippus Arideus görög király, Nagy Sándor utóda, tetradrachmáinak utánzata 317-ig Kr. e. Egyik oldalán szakáltalan Apolló-fő, a másikon pedig egy lovag látható. Főjellemvonások ez érmeknek a vastagság, súly, az ezüst rosszasága, valamint a veretek fokozatos értelmetlensége; a mi onnan származott, hogy a philippeusokon levő föliratokat és alakokat következetesen csak diszítésnek nézték és mindig roszszabbul utánozván a szintén rossz utánzatot, később oly vereteket készítettek, a melyeken az Apolló-fő és lovag alakja többé épenséggel föl nem ismerhető.

Pár hónappal ezelőtt egyik miskolczi aranymívesnél láttam több ily érmet, a melyek egy vaskos, durva mívű arany gyűrű kiséretében találtattak. Több szép példány van még a ref. lyceum éremgyűjteményében.

Egyébiránt e barbár érmek egészben véve mindenütt egyformák. Egészen hasonló veretek fordulnak elő belőlük mindenütt, a hol csak valaha a kelták megfordultak. Így különösen nagy számmal Francziaországban.[65]

[61] *Pulszky F.* A Keltákról 10—19. l.

[62] *U. o.* két rajzban is bemutatva 11. l. Lásd a jelen értekezéshez mellékelt II-ik táblát.

[63] Hasonló vésők közölve *Collection Caranda*. Pl. XXIV.

[64] *Hampel-Beszédes*. Ant. Préhist. 1876. V. II. Pl. XXIII. 58—61. sz.

[65] *J. Lelewel*. Études Numismatiques et archéologiques par J. L. I. V. «Tippe Gaulois ou Celtique.» Bruxelles 1841. 8, 266, 267. Pl. III. 29.

Dictionnaire archéologique de la Gaule époque Celtique. Paris, 1878. V. II. 288. sz.

Ed. Lambert. Essai sur la numismatique Gauloise du nord-quest de la France. Paris 1844. V. II. Pl. III. Nro 13.

Ennyit az emlékekről. Ami történelmi szereplésöket illeti, tudjuk már ó-kori írók feljegyzéseiből,[66] hogy mai hazánk területét több századig bírták. De egyidejűleg kelták lakták az Ir szigetet, Angolhont, Francziaországot, Helvétiát, az egész Pó völgyét, Bajor- és Csehországot sőt Galatiát is Elő-Ázsiában. Legkitűnőbb törzsük kétségtelenül a «Boiok» voltak, kik Kr. e., 190-ben Olaszországból jöttek hazánkba s körülbelől a Fertőtó környékén telepedtek meg. Itt szerepeltek egészen 40-ig Kr. e. a mikor a Géták által tönkre tétetnek s verességök érzetében úgy látszik Erdélybe vándorolnak ki, pusztán hagyván előbbi hazájokat, — a melyet azután mint Deserta Boiorumot a rómaiak foglalnak el. Később azonban vagy ismét visszatérnek vagy új boi törzsek lépnek föl, mert a pannon népek nagy lázadásában Kr. u. 6—8-dik évben Pinnetus nevű vezérükkel újra szerepelnek s később is számos római feliratos emlék szól rólok és tart fenn Boi származású neveket.[67] A közeli Olaszországban pedig még a történelmi időkben is szerepelnek s Bononia (a mai Bologna) is tőlük vette nevét.[68] Ujabb időben többen[69] kétségbe vonták a boiok kelta származását. Igy maga a hírneves *Broca* is ily értelemben emelt szót a budapesti 1878-iki őstörténelmi congressuson; azonban kevés eredménynyel, mert hiszen ókori íróink, *Strabó*[70] sőt maga *Julius Cæsar* is világosan mondják, hogy a bojok celták és hogy a mit a görögök celtáknak hínak, azt a rómaiak gallnak nevezik.

Megjegyezhetjük egyszersmind már itt, hogy a hazánk területén, illetőleg a Duna mellékén szereplő keltákat több író, így pl. *Polybius* galatáknak nevezi. — Ugyanezen író szerint legalább negyedfél századig bírták hazánkat s ezen idő alatt, illetőleg annak utóbbi szakában folytonosan háborúban éltek a rómaiakkal, a kiknél megjelenésök szokatlan kinézésök és új fegyvereik valamint harczmodoruk eleinte nem kis rémületet okozott. A görögök és rómaiak mint minden más nemzetet magukon kívül, úgy a galatákat vagy jobban keltákat is barbároknak mondották s nem ritkán nyilatkoznak felőlök úgy mint *Herodianus*, ki Pannoniáról azt mondja, hogy az «úgy látszik nagytestű, de kis lelkű emberek szülésére alkalmas».[71]

A kelta népek túl voltak a nomád élet kezdetleges állapotán. Voltak megerősített városaik, sőt *Julius Cæsar* Galliában szép kereskedelmi telepeket is látott. Állami szervezetök úgy látszik elég rendes, mert adókat vetnek ki s törvényszékeik vannak. A földmívelésben a

[66] *Titus Livius.* V. könyv. 34. fejezet.
[67] *Mommsen.* 867. lap, egy «Mogetissæ Camatullo filio Boio» tartalmú feliratot közöl.
[68] *Thierry.* Histoire des Gaulois I. 76. l.
Hellwald, t. i. m. 183—188.
[69] Igy *Paul Broca,* La Race celtique ancienne et moderne: Revue d'Anthropologie. II. B. 1873, 577—628. lap.
A. Bertrand. Archéologie celtique et Gauloise, Paris 1876. 8°.
[70] *Strabo* VII. p. 216. és 304.
[71] *Herod.* II. 74. l.

bajorországi (rhætiai) galloktól tanulják el magok a rómaiak is a trágyázás alkalmazását és a kétkerekű ekét. De mindenek felett tanuskodnak az azon korbeli kelták műveltségéről műipari emlékeik; míg a galaták a görögökkel jönnek érintkezésbe, elsajátítják a macedon műveltséget, a mit bizonyít az is, hogy érmeiket utánozzák, érem, bélyegeket metszenek, holott mint tudjuk, magok a germánok is csak *Nagy Károly* idejében verik első pénzeiket, addig az Olaszországból bejött boiok az etruszk művészet alakjait hozzák magukkal s bronzból és ezüstből vert edényeik Rómában is keresletnek örvendenek.

Míg Róma uralma alá hajtja az ú. n. alsó Pannoniát — hazánk egyéb vidékein ismét új barbár népek jelennek meg. A Duna és Tisza közti területen a mai magyar alföldön ott vannak a *szarmát jazygok* már a Kr. u. első században s bár rendetlen könnyű lovasságukért lenézik a rómaiak, mégis sokszor nyugtalanítják őket. Később a második században szövetkezve a mai Erdélyben lakó Dákokkal, határozottan támadólag lépnek föl; de Traján császár által leveretnek s ezentúl békés szövetségesei maradnak a rómaiaknak.[72]

Ugyanazon időben a 2-ik és 3-ik században a mai felső Magyarországban a kis Kárpátoktól a Mátra vonaláig quádok laktak.[73] Ugy ezek valamint a jazygokról, illetőleg szokásaikról alig tudunk valamit. A jazygok hadi szokásaikból Ammianus Marcellinus Kr. u. 358 említi, hogy oly picziny lovaik vannak, hogy azokból rendszerint kettőt kellett harczba vinni minden lovasnak. A quádokról pedig *Tacitus* mondja,[74] hogy dolgozni egyáltalán nem szeretnek.

Minden valószínűség arra mutat, hogy a jazygok és quádok Borsodmegye területén is laktak — s azon csiszolt csont-eszközöket, melyeket a muhi és szihalmi őstelepek szolgáltatnak, — megkülönböztetésül a korábbi valószínűleg új kőkorszaki szarvasagancs-szerszámoktól, — valamint a dúsan diszített s jól kiégetett, de nem grafitos edényeket is e népek emlékeinek hiszem.

BORSODMEGYE ŐSTELEPEI.

Költői szépen mondja *Homer* a nagy görög bölcs: «Olyanok az emberek, mint a fák levelei, eljő az őszi szél és behinti vélök a földet; bizony alig van ma már talpalatnyi föld, mely ne volna temető». — És Homernak igaza van, lépten-nyomon rég kihalt nemzetek sírjai fölött járunk — s az oly mindenek fölött gazdag történelmi multtal biró Borsodmegye bizonyára egész területét sűrűn behintve birja amaz ősnépek emlékeit; épen azért, midőn közelebbi vidékünk őskori emlé-

[72] *Salamon F.* Budapest az ókorban. I. 175. l.
[73] Érdekes, hogy *Zeuss*. «Die Deutschen» czímű munkájában persa-méd származásuaknak tartja a *scythákat* és köztük a *szarmát jazygokat* is.
[74] *Tacitus*. Hist. V. k.

keit s azok történetét vázlatosan bemutattam volna; szükségesnek látom, hogy geographiai és topographiai vonatkozásaiban is kellő világításba helyezzem e korszakot s így legalább ez által pótoljam az e helyen ma még lehetetlen chronologiát. Tennem kell ezt annyival is inkább, hogy megérthessük, miért kell *Miskolczot* kelta őstelepnek tartanunk. Ha látni fogjuk, hogy miként veszik körül a nevezett várost Szendrő, Muhi, Tard, Szuhogy kelta telepei, természetes lesz előttünk, hogy már csak geographiai fekvésénél fogva is, a mennyiben egy nagyobb folyó partján, patakoktól szeldelt területen a róna és hegység érintkezési pontján egy könnyen védelmezhető völgy torkolatánál feküdtek határunk elhagyott telepei; azt strategiai szempontokból is megszállották s bizonyára mind ama helyeknek ez volt a közelebbi környéken gyú- és központja, a törzs székhelye, egy kelta metropolis.

Borsodmegye területén őskori leletek és telepek, a fölvett korszakok szerint osztályozva, eddigelé következő helyeken merültek föl:[75]

a) Kőkorszak.

1. *Ároktő*, a «Csörsz árka» mellett, obsidián nucleus és Tridacna Gigas kagyló teknőjéből készült hosszúkás gyöngy átfurva, *Szalay Ágoston*-féle gyüjteményben. Ismertetve az «Arch. Közl.» 7. k. 182. lap. *Römer* őstörténelmi térképén feltüntetve és *Römer* «Résultats généraux du Mouvement archéologique en Hongrie» 13. lapján leírva. Analogia a Dictionnaire arch. d. Gaule époque Celtique. Paris 1878. czímű mű I. kötet 1. szám alatt.

2. *Bába.* Kőeszközök, kagyló gyöngyök, s egy kő balta (a kassai muzeumban).

3. *Bogács.* A «Tomorvárról» kőkalapács. Muzeumi rég. t. napló. 301. 3. sz. Ipolyitól.

4. *Borsodon* egy szétdúlt kősír maradványait találta Butykay József mérnök.

5. *Borsodmegye* területe közelebbi meghatározás nélkűl. Kőtárgyak a kassai muzeumban). Lajstromozta Dr. *Hampel József*. Catalogue de l'exposition préhistorique Budapest. 1876. 28. lap.

Csécs, lásd Nagy-Csécs.

Ders, l. Tisza-Ders.

6. *Ders puszta.* Kovakő penge. Muz. rég. t. n. 1873. 42. sz.

7. *Diósgyőr.* Három őskori barlanggal. Az elsőben a Kakszi János telkén a várral szemben csepkővel bevont koponyát ástak ki. A másodikat, melyet a fürdő vendéglőse pinczéül használ s a melyen állítólag Egerig lehetett hajdan menni, szerző ásatta meg dr. Sassy János úr kiséretében, 1882-ik évi október hóban. Emberi s állati csont-

[75] A lelhelyeket Borsodmegyének a bécsi cs. kir. katonai földrajzi intézet által 1871-ben fölvett hadászati térképén jelöltem ki.

törmelékek, apró őskori cserepek s egy örlő-kő kerültek onnan ki. A harmadik, szintén ez alkalommal megásott barlangban az úgynevezett «Kecske-lyukban» a «Király-kut» felett egy kősír (dolmen) romjai fedeztettek fel. Kétségtelen, hogy mindannyi a kőkori ember lakóhelyéül szolgált. (Lásd «Borsodmegyei lapok» 1882. évf. 84. szám. «Nemzet» 1882. évf. 47. szám és szerző fölolvasását az orsz. rég. és embertani társulat ülésében. Szerző czikkét: «Ásatások a diósgyőri barlangokban» «Archæol. Értesitő» új foly. II. kötet 1882. CI—CVII. l.)

Ecseg, l. Sajó-Ecseg.

Felső-Tárkány, l. Tárkány.

Felső-Vadász, l. Vadász.

Hatvan-miskolczi vasutvonal mentén l. Miskolcz.

Kürt, l. Tisza-Kürt.

8. **Miskolcz.** Az Avas-hegyen kovaeszköz-töredékek (l. Muz. r. t. n. 1876. 303, 26.). A hatvan-miskolczi vasut épitésénél szarvasagancs-eszközök (Muz. r. n. 1869. 880. 13. sz.) U. o. durva fekete agyag-edények és kőkorszaki tárgyak Butykay József mérnök gyüjteményében Miskolczon.

A m. áll. vaspálya rendezési indóháza mellett pár évvel ezelőtt egy összefüggő nagyobb kőkori tűzpadféle telep maradványai kerültek napvilágra s fájdalom kavics és föld nyerése czéljából folytonosan romboltatnak. Tömegesen vannak itt képviselve a legdurvább kovakőpenge-töredékek, szilánkok és csont-eszközök, valamint hasonlóan durva mívű agyag-edénytöredékek. A cserepek közt kevés a diszített s azok is jobbára csak ujj általi benyomogatásokból és zigzag vonalakból állanak. Szerző gyüjteményében van e telepről egy vörös agyagból készült edény egyik darabja, a melynek vastagsága 3 cm.-t is meghalad és így a főzés bármily nagy tűz mellett is lehetetlen volt benne; épen azért urnának vagy díszedénynek tartom. A felsőbb rétegekben a hamu között már szebben diszített és finomabb cserepek is fordulnak elő. Így egy egészen ép kis fekete grafitos csiszolt oldalú bögre ásatott ki, a mely azért érdekes, hogy fenekének gyűszűnyi nagyságú nyujtványa van, a mely miatt könnyen eldűl. E lelet már a t. k. bronzkorba látszik bennünket visszavezetni, — legalább a menynyire azt az edények igen kétes hitelű typologiájából mondhatjuk. Úgy látszik, hogy nagy kiterjedésű telepünk több egymásután következő nép és nemzedék tanyája lehetett s mindenesetre összefüggésben állott a közel fekvő Hejő-mellék többi őskori telepeivel. (Ismertetve az «Arch. Ért.» XIII. k. 1879. 35., 36. lap.)

Fölemlítendőnek tartom még azon szarvasagancs-eszközökből álló leletet, a mely városunk határából 1830-ban került *W. Jankovics M.* gyüjteményébe. (Jankovics e tárgyra vonatkozó eredeti levele *Szerző* birtokában.)

9. *Montaj.* Obsidián szilánkok, *Römer* Résult. Mouvement, őst.

térképe, szöveg 13 l. *Kandra Kabos* «Borsodi őskori leletek» «Arch. Ért.» 10. k. 1876. 50. l.

10. *Muhi.* Obsidián nyílhegyek, kőbalta töredékek, csont és szarvasagancs-eszközök (l. *Rómer*, Résult. Mouv. 13. l.) 1878. Aug. 18—22-éig a Magy. Tört. társ. kiküldött bizottsága, melynek czélja volt az 1242. évi ütközet terep-viszonyait megállapitani nagy mérvü ásatásokat rendezett a Muhi pusztán. Ez alkalommal szerző is részt vett a munkálatokban és így helyén lévőnek látja észleleteit a menynyiben az egész vidék és a miskolczi őstelepek viszonyait is megvilágitják — röviden elmondani. *Kandra Kabos* úr kíséretében már a bizottság megérkezése előtt hozzá láttunk az előzetes munkálatokhoz, megásatván a Lapis- vagy Bala-halmot. A feltünően rendszeres alkotású kerek halom megbontatván — a szokásos hamu és földrétegek váltakozó egymásutánját mutatta. A legfelső rétegben vastárgyak, a következőkben szép mívű edények, a legalsóban pedig kevéssé csiszolt kőbalta töredékek, számos szarvasagancs-részlet mindannyi metszés és csiszolás nyomaival találtattak. Érdekesek voltak e tűzpad féle vagy konyha-hulladéki telep leletei között a szépen csiszolt csont árak, tűk, nyílhegyek és egy szépen átfúrt csont kalapács szarvasagancsból, a melyek a szíhalmiakkal teljesen egyezők s a melyeket mint fentebb már jeleztem volt, — részemről a szarmat jazygok emlékeinek tartok. Jellemző volt még e rétegben egy féllábnyi átmérővel bíró 1 láb magas agyag eszköz, a mely alól és úgy látszik felül is trombitaszerűleg korongban végződik; úgy azonban, hogy alja síma és egészen tömör. Ez eszköz, melynek rendeltetését eddigelé nem tudják, a mint tudom, hazánkban még csak két helyen ásatott ki. Különösen bőven kerültek felszínre őskori telepeinkben oly gyakori felül átfúrt agyag kúpok, a melyeknek rendeltetése szintén kétes. *Rómer* tűzi kutyáknak nevezi őket, a melyeknek a tüzelésnél vagy főzésnél lett volna valami rendeltetésök. Némelyek háló sulyoknak és ismét egy másik vélemény szövőszék-nehezékeknek tartja azokat.

Miután e féle agyag kúpok a miskolczi őstelepekben is gyakoriak tért veszek magamnak e kérdéshez is szólani. Körülbelől találóan jegyezte ugyan meg *Hampel* tanár úr, midőn e tárgyról szóllottam vele, hogy e kúpok alakjok és különböző nagyságoknál fogva oly sokfélére lehettek alkalmasok, hogy aligha merítjük ki használatuk lehetőségét ha találgatjuk azt; — mind a mellett azt hiszem, a Muhin kiásott eféle kúpok rendeltetésével legalább a jelen esetben tisztában vagyok. Hálósúlyok nem lehettek, mert legtöbbnyire durván levén kiégetve, a vízben szét kellett ázniok. Ezt volt alkalmam tapasztalni, midőn az 1878-iki miskolczi árvízben gyüjteményem víz alá került — s noha csak pár óráig álltak azok benne, midőn a hullámok elvonultak — agyag kúpjaim nagy része szét volt ázva. Ez ellenében azon körülmény, hogy a schweizi czölöp-építmények között épségben emeltettek ki ily kúpok a víz alól — nem bizonyít, — mert

azokat sokszoros iszapréteg védelmezte a víz romboló hatása ellen. De meg oly helyeken is fordúlnak elő, a hol halászat éppen nem volt űzhető, pl. a makárhegyi, beregmegyei és a felsővadászi, abauji leletekben — és viszont a Fertő tóból kiásott e korbeli tárgyak között mind gömbölyü és kőből készült hálósúlyok szerepelnek.[76]

Ha jól emlékszem *Keller* állított fel egy eszményi őskori szövőszéket a melynek egyik kiegészítő részét agyag és leginkább kősúlyok képezik. Innen keletkezett a vélemény, a mely a mi kúpjainkat is annak tartja. Azonban ha megvizsgáljuk a Keller-féle szövőszéket,[77] látni fogjuk, hogy azon a súlyok felényi nagyságúak, gömbölyűek, körűlbelől úgy néznek ki, mint egy-egy alma és így nem kúpalakúak.

A fent jeleztem ásatás alkalmával, — a megásott halomnak körülbelől közepe táján a negyedik hamurétegben mintegy három láb átmérőjű területen 11 darab kisebb nagyobb ily agyagkúpot találtunk, körben felállítgatva. Mindegyik darab a szokott helyen át volt fúrva, s oldalain erős égési nyomokat viselt.

Látva azoknak helyzetét és egymáshozi viszonyát, a melyet az ásatások e ciclusánál szintén jelen volt br. *Nyáry Jenő* úr is constatált, meggyőződtem, hogy azok a fentebb emlitett czélok egyikére sem szolgálhattak, hanem igenis symbolikus, vallásos tárgyak voltak. Minden ősnépnél szokásban volt az áldozatoknak legkülönbözőbb alakbani bemutatása. E czivilizálatlan törzsek, melyeknek tüzelő helyök volt mindenök, — ha áldozataikat a szertartás méltóságához megfelelő helyen kivánták bemutatni, úgy azt a tűzhelyen kellett elkülöníteniök a többi profanus helytől. Arra szolgáltak tehát szerintem ez agyagkúpok, hogy a füstölgő áldozatot körül vegyék. A bennök lévő lyukak pedig valószínűleg apró pálczácskák végeit fogadták magukba, hogy így az egyiket a másikkal összekötve még teljesebbé tegyék a korlátot. A háló és szövőszék súlyok alakja a viszonyoktól függött és változott is, — de az agyagkúpok mindenütt majdnem teljesen egyformák s úgy látszik mindenütt elterjedtek, hova ama bizonyos ős istentisztelet elhatott. Ha ezen föltevésemet idővel talán több hasonló esetek alapján biztosabb alapra állíthatnók, érdekes világot vetne az ama barbár népek vallásos hitére is.

Érdekesek voltak még a «Bala» halmából kiásott tárgyak között az ételes edények növényi és apróbb állatok csont-maradványaival, valamint egy nagy edény, a mely színig töltve volt a közönséges béka-tekenő (unio pictorum) héjával, bizonyságául annak, hogy azt nagyban használták étszerül. Az állatok csontjai közül meghatározhatók voltak: az eb, sertés, szarvas, bivaly és apróbb kérődzők maradványai. A halakból pedig kettő volt felismerhető, a Cyprinus Carpio (potyka) és Silurus glavis (harcsa). — Az egész telep leírva, illetőleg

[76] *Gr. Széchenyi Béla.* Kőkori lelet a Fertő tava medrében. 1876. Budapest.
[77] *Mittheilungen* der antiquarischen Gesellschaft in Zürich. Dr. Ferd. *Keller.* «Die keltischen Pfahlbauten in den Schweizerseen. Band XIV., Heft I. 1861. 22. lap.

az ásatás ismertetve a «Századok» 1878. VIII. f. 85—89. l. Szerző czikkében a «Miskolcz» 1878. 69. és 1879. évi 63. számaiban. *Arch. Ért.* új folyam 1881. IV. lap. A kiásott leletek a m. n. Muzeumban, l. Muz. r. t. n. 1878. 134. sz. 1—102. sz. és szerző gyüjteményében. Nagyobbára muhi edények és hamvvedrek láthatók a jelen értekezésünkhez csatolt I-ső számu táblán is.

Németi, l. Sajó-Németi.

11. *Nagy-Csécs* a Muhi közelében a Sajó-parton álló «Testhalom» szintén a m. tört. társ. 1878-iki kirándulása alkalmával lett felásva. Csont-eszközök, durva cserepek (l. «Századok» 1878. VIII. f. 88. l.)

Örös, l. Sajó-Örös.

12. *Puszta-Szakáld* = Muhi.

13. *Sajó-Eeseg*, kővésű-töredékek (l. Muz. r. t. n. 1876. 323. sz.) «Várdomb» nevü földhányás.

14. *Sajó-Németi*, Nucleus-töredékek obsidinából, kova szilánkok (l. Muz. r. t. n. 1876. 303. 2—16. sz. *Rómer*. Résult. Mouv. 13. l.)

15. *Sajó-Örös*, csonteszközök, durva cserepek.

16. *Sajó-Vámos*, őskori cserépedény. *Kandra Kabos* «Borsodmegye az őstörténelmi congressuson» a «Miskolcz» 1876. évi 76-ik számában.

17. *Szalonna*, az ottani erdőben két hegyi patak összefolyásánál vékony cultur-réteg égetetlen, durva cserépdarabokkal és kovaszilánkok. A leletek Csoma József úr gyüjteményében, Devecserben.

18. *Szalonta*. Kun János úr birtokában e lelhelyről van egy kőbalta, melyen a nyéllyuk nem élén, hanem lapján van.

19. *Szihalom*. A megye délnyugoti szélén, Egertől másfél óra távolságra. Magában a faluban több kősír bontatott fel, a melyek mellett szarvasagancs-eszközök és csontkések találtattak. Főtelep azonban az «Árpád» vagy Földvár. Egyike a hazánkban eddigelé legrendszeresebben felkutatott s legnagyobb konyha-hulladéki halmoknak.

Kőkori tárgyak közül előfordultak még szépen csiszolt kagylóés serpentin kőkalapácsok, obsidián-szilánkok, durva szarvas agancsok, cserepek és egy kohóban 9 darab agyag-kúp.

Feltünő volt, hogy a kő- és csonttárgyak alatt vas- és arany lelet sőt tokos véső öntő-mintái találtattak. Szerintem ez utóbbiak a kelták emlékei, a felettök lévő rétegben pedig oly gazdag mennyiségben képviselt s szépen csiszolt csonteszközök a szarmat-jazyg népektől származnak és semmi esetre sem tartandók a hunok vagy ősmagyarok s egyáltalában nem Árpád emlékének. A névtelen jegyző halomról (Zenoholum, Szinhalom, Szihalom) beszél s természetes is volt, hogy a vezérnek sátorát egy oly magas dombra helyezték, honnan seregét szemmel kísérhesse. Ha csakugyan a szihalmi földvár az, melyen Árpád sátora állott, úgy az már akkor is olyan rétegenkint — az ősnépek konyhahulladékaiból megalakult halom volt — s így önkényt

elesik az az állítás, hogy azon halom a hátra maradt ősmagyarok vagy bessenyők tüzelőhelyeiből alakult, — mert hiszen akkor hol van az Árpád szinhalma? — De különben is a hunok és ősmagyarok túl voltak azon az állapoton, midőn köveket s csontot használnak fegyverül s eszközökül. Ha hitelt lehet adni ó-kori írók följegyzéseinek; fából szépen faragott oszlopokkal nagy házakat emeltek fejedelmeik s vezéreiknek, kocsikat gyártottak, bőrök kikészítésével s fegyverek kovácsolásával foglalkoztak; a riadozó krónikások nyilaik záporától az eget, illetőleg a napot elsötétültnek s kardjukat villámnak mondják. De nem is lehetett az másként — minden izében jó karddal kellett annak a népnek fegyverezve lenni, a mely — hazánknak akkor annyi különféle elemektől lakott területén — diadalmasan akart megállani. Őseinktől szerintem csak azon leletek származnak, a melyek a hatvan-miskolczi vasut építésénél ásattak ki, t. i. a lócsontvázak kíséretében vas és bronz-sarkantyukkal napvilágra jött temetkezések.

A szihalmi «Földvár» azonban mindenesetre egyike legnevezetesebb s leggazdagabb telepünknek, a mit azon körülmény is eléggé igazol, hogy első megásatása alkalmával 72 darab edényféle, 62 kőeszköz, 26 csontbalta és kalapács, 45 csontvéső, 38 csont-ár, 128 csonttű, 4 szarvas-agancs átfurva, furónak használva, 8 átfurt állatfog és 3 állatkoponya, melyek között legérdekesebb az a bivalyfő, melynek homloka kőkalapácscsal van bezúzva, került ki ezen halom belsejéből. — A leletek és ásatások ismertetve *Foltiny Jánostól* «Arch. Ért.» III. k. 137. l., «Arch. Ért.» I. k. 126. l. *Rómer* Résult. Mouv. 13. l. *Foltiny János* jelentése a Magy. tört. társulat 1870. juniusi gyűlésén. *Ipolyi Arnold.* «A szihalmi Árpádvári magyar pogánykoriaknak vélt leletek». Kisebb munkái I. k. 515—553. l. *Pulszky Ferencz* bevezetése Sir John Lubbok magyar kiadásához. A leletek a m. n. Muzeumban kiállítva az 1-ső teremben; l. Muz. napló 1871. 64. sz. — L. még *J. Hampel* Catalog. Préhist. 24., 34., 38., 39. l. — Báró *Nyáry Jenő* «Az aggteleki barlang mint őskori temető» 28., 29. lapján egészen hasonló tárgyakat mutat be.

20. *Tárkány.* Nucleus. Muz. r. t. n. 1876. 301. sz. Obsidián szilánkok *Ipolyi* gyüjteményében «Arch. Ért.» I. 126. l. és *Rómer* Résult. Mouv. 12. l.

21. *Tisza-Derzs.* Kőbalta töredékei és durva cserepek. Muz. n. 1851. 3. sz. *Rómer* Résult. Mouv. 12. l.

22. *Tisza-Kürth.* A Bori partnál kagylóból hosszukás gyöngy. Muz. n. 1876. 192. sz.

23. *Tisza-Keszi* cserép- és kőeszköz-töredékek az «uj temető» melletti dombról. Butykay József mérnök úr gyüjteményében Miskolczon.

24. *Tard.* Kőeszközök; ld. muz. n. 1876. 301. sz.

25. *Trizs* kovakő eszközök. Muz. n. 1876. 323. sz.

26. *Vadász*, a megye határán; kő balták, kő vésők, durva cserepek «Várdomb» nevű földhányás.

Pótlás.

27. *Domaháza*, kovakő eszközök (Hampel Cat. Préhist. 39. l.)

28. *Lád-Besenyő* Balajt mellett, az «Örcze» nevű halomról egy kősimító.

b) Bronz korszak.

E korszaki leleteink épen maga a bronz által határoztatván meg, könnyen osztályozhatók ugyan — de rendszerint a legkülönfélébb változatú edényektől kísértetvén, ezek sokban megnehezítik s kétessé teszik egy helyes rendszer felállítását.

Az őskori emlékekkel talált agyagművek anyaga, alakja és ornamentikája bármennyire helyeseknek látszanak is, rendszerek alapjáúl szolgálni, — valóban a legtöbb esetben a legingatagabb támaszúl szolgálnak. Úgy látszik éppen az agyag művek készítésének művészete volt legjobban alávetve ama visszaeséseknek, melyek egy vagy más oknál fogva az őstelepek culturáját érhették. Az égetetlen fekete cserép mindenesetre megelőzte a jól kiégetett vörös agyagot; de ugyan ezeket együtt találjuk még a fekete graphitos művekkel is. Az agyagművesség tetőpontját érte el a római terra-cották és sigillátákban, — a melyeknek készítését tőlük Pannonia barbár népei is átveszik. — És ime mégis midőn a római befolyás megszűnik, — alig egy félszázad múlva ismét visszaesve találjuk úgy az alakítási képességet mint a műízlést a kőkorinak nevezett formák mellé.

Hiszem ugyan, hogy az agyagművekben is vannak kőkori formák, hogy a fekete graphitos csiszolt edények zígzagos és félköríves valamint körkörös díszeikkel bronzkoriak, s hogy talán br. Nyáry Jenő úrnak sikerülni fog az aggteleki barlangban kiásott cserepek alapján ősmagyar agyagmívességünk ornamentikájára is némi fényt vetni, mind a mellett a legnagyobb tér itt még hadd legyen a jövő kutatásaé, a tapasztalásé s addig is vessük egybe a meglévő anyagot, következtessünk, — de ne állítsunk határozott tételeket.

Bronzkori telepeink:

1. *Balajt.* 100 frt aranyértékben a m. n. muzeum által 1883. év elején megvásárolt aranylelet. Találtatott a Ragályi Béla úr szőlőjében. Vékony arany sodronyból készült különböző tárgyak voltak, azonban a munkások által szét szedettek annyira, hogy a tárgyak eredeti formája, vagy rendeltetése többé fölismerhető nem volt.

2. *Bába.* Bronz karperecz a kassai muzeumban (l. Hampel. Cat. Préhist. 26. l.) Sodrott bronz karperecz Ipolyi püspök gyűjteményében (l. Hampel-Beszédes. Ant. Préhist. Hongr. II. k. XXIII. Tábla 37. sz.) Diszített cserepek.

3. *Bánfalva,* bronzeszközök és őskori aranyékszerek. «Arch. Közl.» VI. k. 7. l.

4. *Bogács.* Csipkés bronz karikák lefüggő díszekkel, csörgő lemezekkel. (l. Hampel. Cat. Préhist. 41. 42. l.) a «Tomorvárról.» (l. muz. n. 1876. 301. 3. sz. Látható a jelen értekezéshez csatolt II-ik számu táblán.

5. *Borsodmegye Bodva* part. Agyagedények, cserepek (Hampel. Cat. Préhist. 41. l.) muz. n. 1876. 323. 21—25. sz. u. a. 28—43. sz. Réz csatok, kettős bronz tekercs, tokos vésők, réz dárdacsúcs. Muz. n. 1852. 22. sz. Látható a II-ik számu fényképnyomatu táblán.

6. *Borsodfalu.* «Derékegyháza» nevű domb oldalában őskori cserepek. 1876-ban a határban füles vésők és egy bronz kard ásattak ki, melyek innen, Petrovics Gyula term. tud. társulati titkár gyűjteményébe kerültek.

7. *Bóta.* Hat darab réz kard (?) és 4 dárdacsúcs. (l. muz. n. 1858. 17. sz.) Klösz muzeumi fényképei 43. Tábla 16. szám.

8. *Cserépfalu* hamvedrek lelhelye (l. «Magy. Akad. Értesítő» VII. évfoly. 1847. IV. sz. 89. l.)

9. *Mező-Csáth.* Hamvedrek. (l. Kandra Kabos «Borsodi őskori leletek.» Arch. Ért. 10. k. 1876. 46—50. lap).

10. *Diós-Győr.* Az új vasgyár feletti vasút-építés földmunkálatai alkalmával complikált csavarodású, ritka formájú bronz fibula találtatott. Jelenleg Csoma József úr gyűjteményében Devecser (Abauj-Torna megyében). Ugyanott közelebbi lelhely megnevezése nélkül, de Borsodmegyéből bronz celtek, lándzsák, fibulák, egy bronz halászhorog és egy agyagsíp.

11. *Dövény.* Hamvedrek, díszitett és durvább szürke őskori cserepek. Muz. n. 1876. 323. sz. Őskori érczművelési nyomok salak rétegek agyagöntőcsövek. (Szerző «Őskori érczbányászat nyomai Borsodmegyében». Arch. Ért. XIII. k. 1879. 282. l.)

12. *Edelény.* Bronz kardok, vésők, lefüggő díszek, sodrony-tekercsek, lándzsacsúcsok, késpenge, buzogány, szíjvég (Muz. n. 1878. 94. és 1880. 72. sz.) Lásd II-ik számu táblánk.

13. *Egerlövő,* hamvedrek, díszített őskori cserepek.

14. *Felső-Kelecsény.* Őskori érczmívelési nyomok, agyagöntő csövek (muz. n. 1876. 323. 17. sz.).

15. *Felső-Nyárád.* Díszített őskori cserepek, bronzeszközök (l. muzeumi fényképek 43. Tábla 16. sz.).

16. *Felső-Vadász* a megye határán a «Várdombban» nagyszámú őskori cserép.

17. *Gelej* őskori cserepek. Maga a pinczékkel átfurt dombcsoportozat a község határában egy gazdag és nagy kiterjedésű őskori telep.

18. *Görömbölyi Tapolcza,* apróbb bronz tárgyak, egy sajátságos alakú

bronz csatt részlete e lelhelyről Bénisz Bertalan úr birtokában Miskolczon.

19. *Hatvan-miskolczi* vasutvonal építésénél Szíhalom táján számos hamveder, bronz fibulák és egy bronz sarkantyú ásattak ki. (Ipolyi. Kisebb munkái I. k. 542. l.)

20. *Hegymeg.* Őskori cserepek.

21. *Ó-Huta* a Bükkben. «*Nagy sáncz*» nevű földvárról őskori cserepek és örlőkő töredékek s egy ritka formájú bronz fibula az 1882-ik év végével a m. n. muzeum gyüjteményébe került.

22. *Igriczi.* Hamvedrek. Több darab a község házánál őriztetik, bronz tárgyak, u. onnan (l. muz. n. 1873. 139. sz.)

23. *Imola.* Őskori érczmívelési nyomok, öntő csövek (l. muz. n. 1876. 323. sz.) U. o. füles vésők, buzogány, sodrony-tekercs és egy kis füles véső *vörös rézből*; ez utóbbi Butykay József mérnök birtokában Miskolczon.

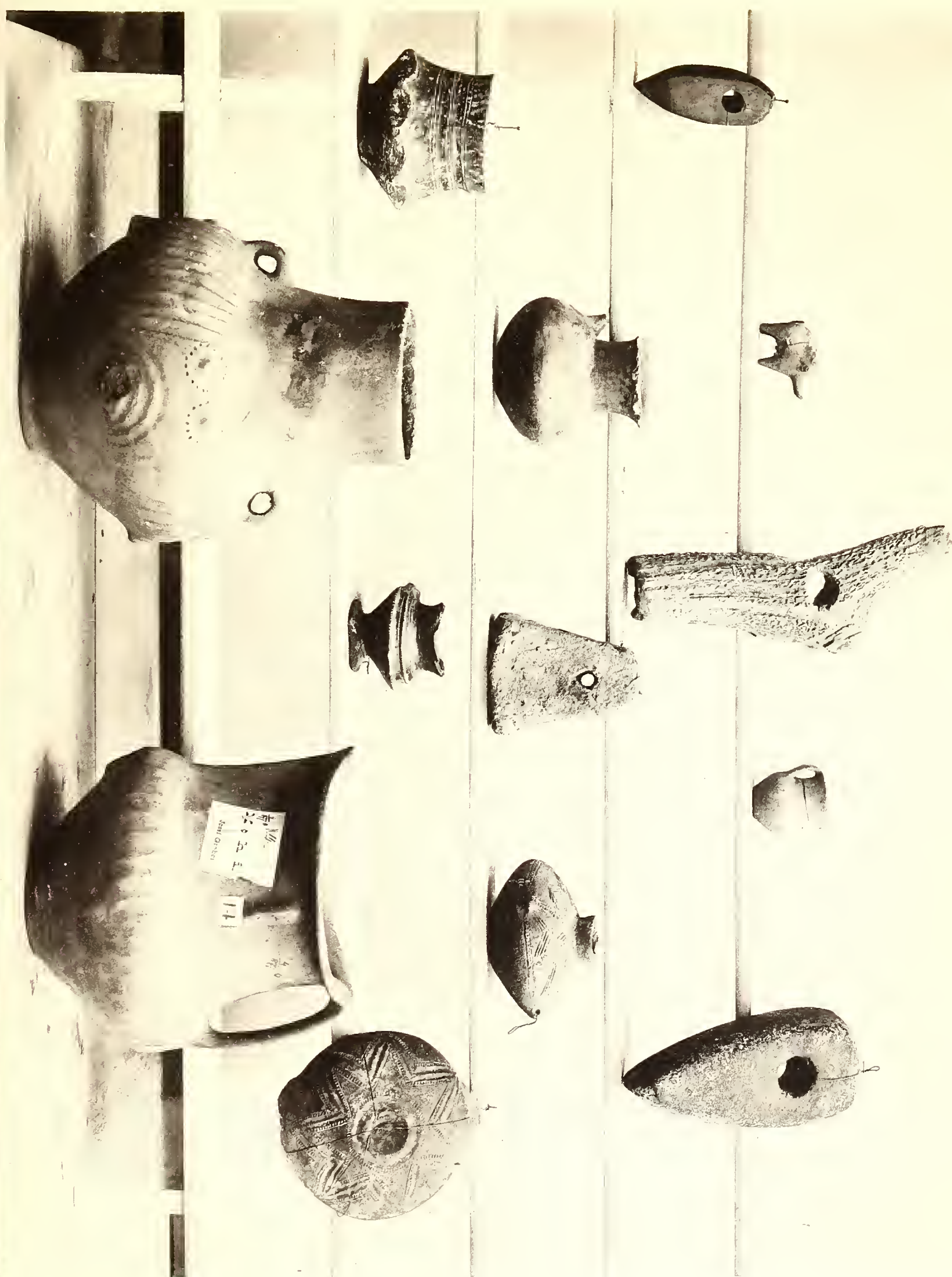
24. *Kis-Győr*, a Halomvár és Peter-tető nevű helyeken őskori cserepek, hamvedrek.

25. *Kis-Tálya.* Diszített őskori cserépedények.

26. **Miskolcz.** Lukács István ügyvéd 1847-ben a Sajó mellett a legújabban épült kőhíd alá vezető árokban talált hamvedrekről értesíti a Magy. tud. Academiát. (l. Magy. Acad. Értesítő VII. évfoly. 1847. IV. sz. 89. lap). De már előbb is az 1700-as évek végén merűltek fel eféle leletek városunk határában, midőn egy verem-ásás alkalmával nagy mennyiségű hamvedreket ástak ki (Kubinyi értesítése Arch. Közl. II. k. 81. lap). E leletek egy része az egri egyházmegyei muzeumba került. — 1856-ban egy bronz kard és sodronycsattok (fibulák) kerűltek Miskolczról a n. muzeum gyűjteményeibe (Rómer «Műrégészeti Kalauz» 119. lap. idézve Archiv XXIV. 376.). Legujabban pedig egy ritka nagyságú csészés markolatú bronz kard jutott innen a Graffenried-féle gyűjteménybe (ösmerteti Hampel József «A magyarhoni bronz kardokról» czímű czikkében Arch. Ért. XI. k. 1877. 54. l.). A rendező pályaudvar mellett 1879-ben fölfedezett őstelep legfelsőbb rétegeiben szépen díszített cserepeket tartalmaz. Természetes, hogy éppen a város területén maradt fenn legkevesebb emlék e korból, mert a folytonos építkezés folytán e helyen voltak azok kezdettől fogva legjobban kitéve a rombolásnak. Lásd II-ik számu táblánk.

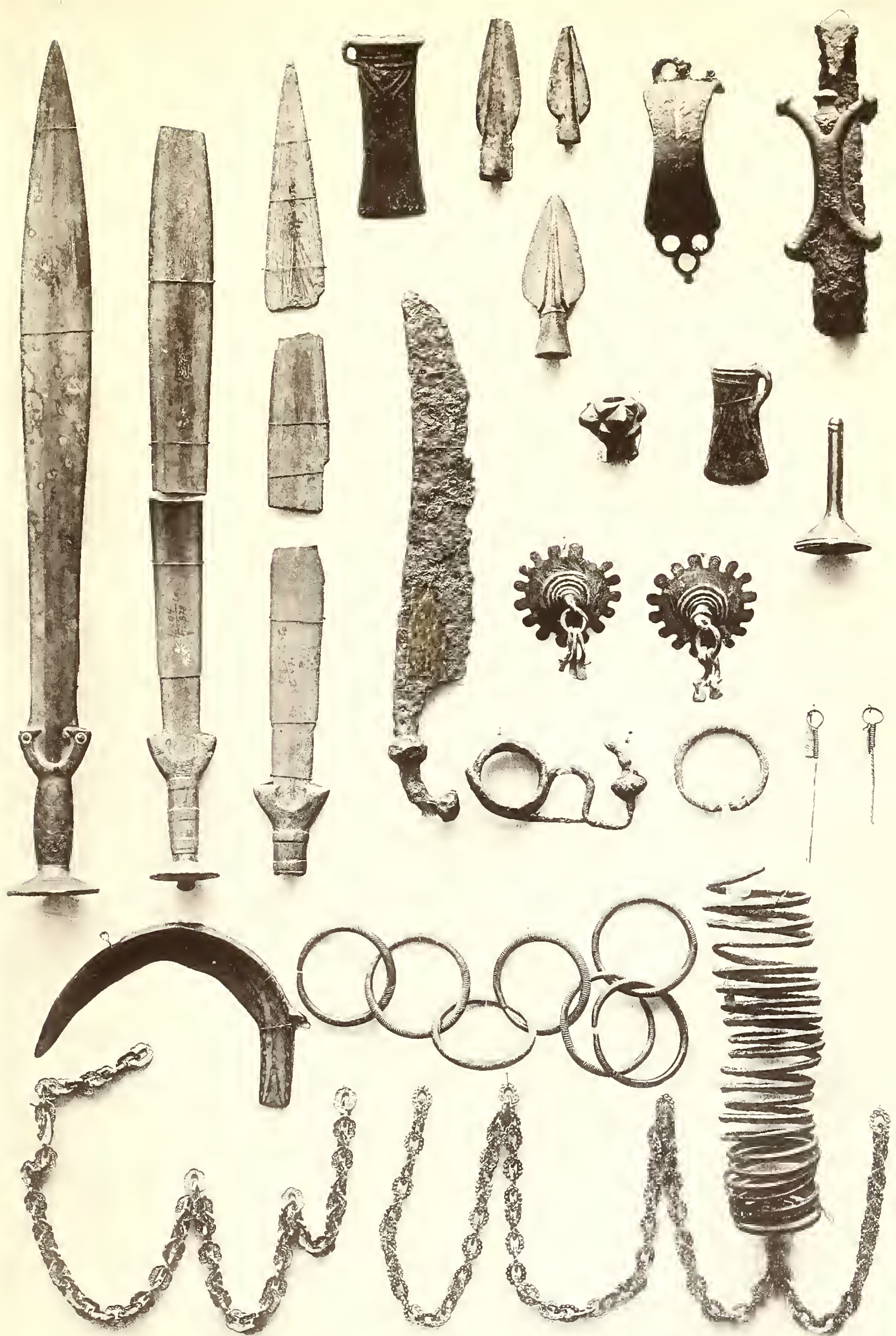
27. *Muhi.* A Balahalmánál s a Csüllődombban rendkívüli nagy kiterjedésű urnatemetővel. A hamvedrek alig másféllábnyi mélységben már elérhetők. Nagyság és alakra nézve a legnagyobb változatosság észlelhető. Uralkodó díszek az apró csücskék, kevésbbé a körkörök s túlnyomólag a vonalas combinatiók. Elhelyezésük s berendezésük a rendes. Találtam olykor három-négy kisebb urnát szorosan egy csoportba állítva s egy nagy tállal lefödve. Talán egy család volt? Viszont egy felette nagy edényt, a melyben egymásba rakva még két kisebb volt. Belsejökben ha a rendesen fedő tálat levettük, két

I. TÁBLA.

Fénykepnyomat DIVALD K. Budapest és Eperjes.

ŐSKORI EDÉNYEK ÉS HAMVEDREK BORSOD VÁRMEGYÉBŐL.

Fényképnyomat DIVALD K. Budapest és Eperjes.

ŐSKORI RÉGISÉGEK BORSOD VÁRMEGYÉBŐL.

Bronz kardok, tokos vésők, lándzsák, csatok, lánczok, karvéd, stb.

vagy több apró bögre, hamvak összeégett koponya- és lábszárcsontok maradványai és legalúl átlag minden 10-ik esetben bronz fibula rendesen rosz állapotban, gyűrü egyszerű sodronyból háromszor tekerve és ritkább esetben karpereczek voltak találhatók. A Bala vagy Lapis halomból kiásott tárgyak közt érdekesek a fekete graphitos csiszolt s rendkívüli nagy, hegyes bütykökkel ellátott edényrészletek — egypár dúsan díszített apró bögre és sálka s nehány olvasztó-tégely: 1869 ben Kapeller Ferencz királyi tanácsos bronz tekercseket, lemezt, agyag kanalat orsó-gombokat s egy bronz karpereczet végein kígyó fejekkel ajándékoz a m. n. muzeumnak. (l. Arch. Ért. I. 1869. 1877. 62. l. 1879.) Vázák kiállítva az 1876-iki őstörténelmi congressuson Gröber, Szvorényi, az egri egyházmegyei és a budapesti egyetemi muzeumok által (l. Hampel Cat. Préhist. 36, 37, 38, és 91. lapjain.) (Szerző czikkei a «Miskolcz» 1878. 69. és 1879. 63. számaiban.) A leletek föltalálhatók nagyobbrészint a m. n. muzeumban. (l. Muzeumi régiségtári napló 1868. 91. sz. 1876. 301. sz. emberarcz agyagból 1877. 4. sz. 1878. 134. sz. Szerző ásatásainak eredménye 102 drb. 1879. 6. sz.) Ipolyi A. gyűjteményében egy bronz lándzsa (l. Hampel-Beszédes. Antiquités. Préhist. Hong. I. V. IX. Tábla, 1. sz. II. k. XXII. T. 1. sz.) Végűl szerző és Gröber muhi bérlő gyűjteményei. (*Szerző* Arch. Ért. Új f. I. 1881. IV. lap. *Nyáry Jenő* Aggteleki barlang. 106, 107. lap. hasonló díszítésű cserepek.) Szerző ugyanott 1883 nyarán egy igen ritka és teljesen ép agyagkanalat ásatott ki.

28. *Nemes-Bikk.* Őskori cserepek.

29. *Novaj.* «Földvár» nevű őstelep; cserepek, szórványosan bronz eszközök (l. Foltiny szíhalmi jelentése és Arch. Ért. 1876. 10. k. 50. lap).

30. *Sályi* határban a «Latorvára» nevű halmon őskori cserepek. (l. Arch. Ért. XIII. k. 199. l.)

31. *Sajó-Németi*, díszített őskori cserepek.

32. *Sajó-Vámos* határában díszített őskori cserepek nagy mennyiségben. (Hampel. Cat. Préhist. 37. l.)

33. *Sajó-Szöged.* Hamvedrek. (l. Muz. n. 1877. 54. sz.) (Arch. Ért. XI. k. 1877. 192. l.)

33. *Senye*, díszített őskori cserepek.

34. *Szalonta.* Hamvedrek, cserepek.

35. *Sajó-Szent-Péter.* Tokos bronzvésők (l. Muz. n. 1878. 44. sz.)

36. *Szihalom.* A «Földvár» középrétegében tokos vésők öntő-mintái (l. Hampel-Beszédes Ant. Préhist. Hong. II. k. XIV. T. 4, 14 és 21. sz.) U. o. bronzrög, bronz fibula, agyagedények nagy változatban a muhi) akhoz teljesen hasonlók. (Hampel. Cat. Préhist. 39. 136. 137: l.) Irodalmát l. fentebb. (Muz. r. t. n. 1876. 301. 34. 35. sz. 1872. 72. sz. 1871. 64. sz.) Végül aranykarikák.

Schliemann, *Hampelt* idézve, a szihalmi korsókat, mint olyanokat hozza fel, melyek a trójaiakkal teljesen megegyeznek s a melyek-

hez hasonlókat látott még Betlehem mellől a British és óegyptomi sírokból a Louvre muzeumában. (l. Dr. Heinrich *Schliemann*. Ilios Stadt und Land der Trojaner. Forschungen und Entdeckungen in der Troas und besonders auf der Baustelle von Troja. n. 8. r. Leipzig. F. A. Brockhaus 1881. 440. lap.)

37. *Szuhogy*. Gazdag őskori aranykincs 72 lapos karikából álló aranyláncz (l. Muz. n. 1865. 27. sz.)

38. *Tard*. Bronz csattok, edények bélyegekkel. Bronz sodrott karperecz Ipolyi gyüjteményében. (l. Hampel-Beszédes, Ant. Préhist. Hongr. II. k. XXIII. T. 58. sz.) Muz. n. 1876. 301. sz. (Hampel Catalog 43. l.) Lásd a II-ik számu táblán.

39. *Tardona*. Hamvedrek, cserépkorongok.

40. *Tisza-Derzs*. Bronz gyűrűk, dárdacsúcsok, edények, (ld. Muz. n. 1851. 3. sz.), fibulák (Hampel Catalog 46. l.).

41. *Tisza-Kürt*. Hamvedrek.

42. *Tisza-Tarján*. Diszített cserépedények.

43. *Trizs*. Imola szomszédságában ős érczmívelési nyomokkal.

44. *Uppony*. Őskori kelta aranykincsek lelhelye. Aranysodrony karikák, dísztűk, lemezek, sodronyok (l. Muz. n. 1879. 57. sz.) Ugyane helyen 1844 okt. 14-én egy juhász 160 arany súlynyi 18 darab aranysodrony-karikából álló lánczot talált; de e lelet elkallódott. (A nyomozati iratok a budai országos levéltár kincstári irataiban az egri seminarium cleri junioris birtokaira vonatkozó akták közt.) Gyakori szórványos leletek a «Kaliczán». («Arch. Ért.» XIII. k. 1879. 115., 116. l.) Lásd a II. számu táblán lévő sodronyok e helyről.

45. *Valkó*, hamvedrek, diszített őskori cserepek.

46. *Verpelét*. Sodronytekercsek bronzból Plank gyüjteményében (l. «Arch. Közl.» VII. k. «Arch. Ért.» VII. k. 78. l.)

47. *Zsércz*, hamvedrek, diszített őskori cserepek.

c) Vaskorszak.

Telepek: 1. *Muhi*, a Bala halmában kelta vasvágó kések és egy véső-forma ugyanezen anyagból ásattak ki. (Irodalmát l. fentebb.) Az edényeket a pálczatag-dísz jellemzi. B. *Nyáry Jenő* 131. l.

2. *Tar*. Heves- és Borsodmegye határán, a «Tatárhegynek» nevezett fensíkon, tekert csatt és egy kigyó-fejű vas karperecz Ipolyi gyüjteményében (l. «Műrégészeti kalauz» I. 65. l. 112—3. sz. Ipolyi kisebb munkái, I. k. 487. l.)

3. *Tard*. Vasfibula, karperecz, szántóvas, karika, nyílhegyek, kések, sisak-töredék, kardhüvely részlete *Ipolyi* gyüjteményében (l. Hampel-Beszédes «Ant. Préhist. Hongr.» II. k. 58—61. sz. XXIII. Tábla. Muz. n. 1876. 301. sz.) (Analogiák, *Moreau* Collection Caranda XI. XVII. és XVIII. Tábla.) Lásd a II. sz. táblánkat.

4. *Szendrő*. Nagy, meghajtott vas kés. Háromrét hajtott vastőr

bronz markolattal (l. Muz. n. 1865. 72. sz. Pulszky Ferencz «A kelta uralom emlékei» 11. l. 6. 7. ábra.) Lásd II. sz. táblánkat.

5. *Szihalom.* A «Földvár»-ban. Vas kések, nyílhegyek, sarkantyúk, vas edény, ezüst karpereczek (Muz. n. 1871. 64. sz. Irodalmát l. fentebb.) Ezüst csatt. Muz. n. 1876. 66. 301. sz.

6. *Szuhogy.* Nyílhegyek és egy 110 karikából álló ezüst láncz arannyal futtatva. (Muz. n. 1865. 27. sz.)

7. *A hatvan-miskolczi* vasut építésénél kiásott vas sarkantyúkat s lócsontvázakkal együtt fölfedett temetkezéseket ősmagyarnak vagy általánosságban népvándorlás-korszakinak tartom.

Ugyancsak e korszakból valók azon két aranysodrony karika és egy arany lánczszem, a melyek Miskolcz környékéről kerültek a n. muzeum gyűjteményeibe. (l. Muz. n. 1878. 39. lap. 77. szám.)

Szendrei János.

A szádelői sziklavölgy természetrajzi és régészeti tekintetben. Feltünő jelenség hazánkban, hogy a neolith kőkorbeli emberek, kerülve a nyilt lapályokat, fővölgyeket, inkább félre eső s nehezen megközelíthető szűk völgyekben, fensíkokon s barlangokban szerettek tartózkodni. Vajon az egyes családok egymás iránti bizalmatlansága vagy az ellenséges törzsek és barangoló vadak támadásai elleni menekülés, elrejtőzés volt-e oka e körülménynek, meg nem állapítható; annyi azonban bizonyos, hogy különben e korbeli emberek a társaséletet kedvelték, mert a helyenként fölfedezett ily jelek szerint a megszállók tömegesen települtek le egy-egy területen s azon csekély távolságokban egymástól készíték lak és tűzhelyeiket. Ily őskori lak- és temetkezési helyül bizonyult Tornamegyében, Torna várostól mintegy két kilométernyire fekvő *Szádelői völgy* is, mely Szepsitől nyugot felé terjedő s hova tovább szűkülő két meredek mészkő-hegység képezte termékeny fővölgy egyik éjszak felé nyiló *sziklahasadékát képezi.* A természet folytonosan működő erejének egyik sajátságos alkotása e nevezetes hely, mely önmagában méltó arra, hogy a touristák által látogattassék. Külső fekvésére, távlati képletére sokban hasonlít ehhez az Erdélyben fekvő *tordai* sziklahasadék, a mint azt nehány év előtt volt alkalmam a hely szinén tapasztalni s képzeletben ott a szádelőivel összehasonlítani. Kétségtelenül mindkettő egy természeti oknak, egyenlő katasztrofának köszöni lételét.

A mint Tornavárost, kopár szürke kúpalakú mészhegyen búsongó várromjával elhagyjuk, Udvarnok felé haladva, a völgy északi meredek hegyoldalán két szűk völgy tünik szemünk elé: egyik az *Áji*, másik pedig valamivel lentebb, a *Szádelői* néven ismeretes. *Udvarnokon* észak felé fordulva, döczögős úton elérjük *Szádelő* szerény helységet, melyen keresztül menve, attól mintegy ezer méternyire előttünk áll a csodálatra méltó sziklahasadék.

Én augusztushó 28-kán egy gyönyörü nyári nap kora hajnalán, mint szoktam és legjobban szeretem, egyesegyedül látogattam meg e regényes völgyet azért, hogy zavartalanul élvezhessem a természet kiváló gyönyöreit s akadálytalanul, függetlenül tehessek tanulmányokat. Ily kirándulásoknál s régészeti ásatásaimnál sokszor volt alkalmam meggyőződni ama latin közmondás valóságáról: hogy «*qui habet socium, habet dominum*». Azért, hol egyedül is végezhetek valamit, nem igen keresek társakat. Egyedül rándultam tehát ki Torná-

ról, hol az éjt töltém s Szádelőn hagyva a fogatot, gyalog folytatám a rögös, vízmosta útat a *Szár* nevű hegy nyilásához. Megdöbbentem, midőn elhagyva a nyilás előtt egykor vidám zajjal működött s most az 1878. év nyarán szokatlanul dühöngött esőzések következtében megáradt *Szár* nevű hegyi patak által teljesen elpusztított, óriási kőtömbekkel s görgetegkövekkel félig betemetett *malmot*, a ketté vált szikla szűk részébe jövék. Nagyszerü! sóhajték fel, bámulva az ezer méternyire meredeken emelkedő szürke kőszirteket, melyek az alig 10—20 méternyi széles völgyet képezik s mintegy egymástól ketté repesztve lenni látszanak. E hasadékszerü völgy éjszak felé mintegy nyolcz kilométernyire húzódik, öntözve a völgyön át folyó zugó pataktól, mely szikláról-sziklára ütődve s helyenkint habzó zuhatagot képezve, rohan rajta végig, nehezítve az ösvényt, mely rajta és partjain huzódik. A tátongó, függélyes, különféle alakokat mutató sziklabérczeken csak gyéren zöldülnek egyes csalitok és törpe fák A kelő nap sugarai csak az egyik sziklafal felső ormát világítják meg s épen azért a völgy alant homályos, árnyékos, hűvös és csendes. Tovább haladva, a szűk völgyet magasra feltorlott sziklatömbök zárják el, melyek meredek oldalain kell átkusznunk, hogy tovább hatolhassunk, még alattunk a patak zuhatagszerüen dörög. Feljebb a *Czukorsüveg* nevű, ahhoz alakilag hasonló magas, hegyes szirthez értem; majd a dúsabb növényzettel, a kiálló sziklák oldalaiból kiemelkedő lombok és fenyőfákkal élénkített s a patak partjait beárnyékoló éger- és bükkfák közül besugárló *Bástya* nevű kőhöz; feljebb áll a fuvókő vagy a pizai torony és ismét feljebb ligetszerű lombos fák környezetében a *Nagy-zuhatag* és Paradicsom kapuja s ezen túl az Odvaskő és Tánczterem nevű tér. Innen hovatovább szélesbedni kezd a völgy, míg egyszerre a szabadban találám magam. Előttem egy malom (a barkás) vígan forgott s túl azon a *darázskő*-telepen ügyes kőfaragók dolgoznak; itt fakad azon patak forrása is, mely a völgyet eleveníti, de koronkint az elemek szeszélye szerint, rongálja is.

Visszatértem közben a völgy oly benyomást tett rám, mint ha az egykori *óriási barlangnak szinhelye volna*, mintha e nyilás tetőzete, boltozata hajdan földrengés következtében leroskadt s ekkép a barlang hasadásszerű üreggé, meseszerüen elátkozott rommá vált volna, melynek ég felé meredező csonka, kopár szirtfalait a vihar, a villám s az elemek duló ereje folyvást kiméletlenül tördeli, pusztítja. Hogy pedig e tájon egykor *a vulkán* csakugyan iszonyuan működött s tombolt, annak kétségtelen jele s tanusága a szádelői völgy éjszaki végén jelentkező, fentebb említett darázskő-telep, mely az egykori tűzhányás hamujából s üledékéből képződött (!) s mi több, hasonló tuff és darázskő-képletek nagy terjedelemben a völgy déli részén, *Görgő* helység közelében is találtatnak.

Mind alakjára, mind kissé kelet felé kanyaruló fekvésére nézve hasonlít a szádelői völgy az Aggtelek közelében egyenlő mészkőzetben fekvő *Baradla* nevü barlanghoz, valamint a szintén Tornamegyében, innen nem messze fekvő *sziliczei* barlanghoz is, mely, mint a hely szinén tapasztalám, nem egyéb, mint egy föld alatti nagy barlangnak egyik beszakadt s így véletlenül feltárult része, mely rézsutosan hajló lejtőjén enged behatolást a mintegy 40—50 méternyi mélységbe, a meddig tudniillik a talajt elboritó jégrétegig eljutni lehet; míg azon alúl s oldalt több még ismeretlen, át nem kutatott mély üreg tátong, jelezvén, hogy a rejtélyes mélység, a föld alatti üreg még tovább tart s lehet, hogy az óriási mészképletű hegységben s fensík alatt egy a közel eső aggtelekinél nagyobbszerü, emberi képzeletet felülhaladó barlang rejtekezik.

Úgylátszik, hogy e szádelői egykori barlang, most sziklahasadékszerű völgy,

a *víz vájásának eredménye*, mely feltevést azon körülmény is igazol, hogy e szűk völgyben helyenkint most is nem csak egyes üregek, odúk, hanem valóságos átlyukasztott, átvájt folyosók is találtatnak; így az *Odvas* kő nevű szirt igen magosan fekvő ormán, egy sziklatömböt átmetsző, több méternyi hosszú és magas folyosószerű átvájás található, melyről gyönyörű kilátás nyílik az alatta elterülő szirtes tájra.

Midőn déltájban visszafelé indultam, a nap függőleges sugarai ugyancsak tikkasztóvá tevék a sziklavölgyben a levegőt; ez azonban nem akadályozott engem abban, hogy a zugó patak mentében az ártól elmosott partot gondosan megfigyeljem, mert az egész völgy hosszában annak most függélyes partjain, t. i. hol a víz romboló árja az azelőtti lejtős partok földét egész a sziklák merev oldaláig le nem seperte, ott mindenütt fekete szén- és hamuval telt porlós föld, úgynevezett *culturréteg* tünedezik elé, mutatva a vöröses égett agyagú rétegeket, melyeken hajdan, ég tudja, hány évszázad vagy évezredek előtt az ide vonult ősemberek tanyáztak, tüzeket raktak. Ezekben durva urnaszerű fekete, vöröses és szürke színű, különféle vastagságú, kovarczfölddel, fövénynyel vegyített agyagedények töredékei, cserepei és a vadállatok különféle nemei, medve, szarvas, őz, róka s mások csontjai, agancsai, állkapcsai, fogai s egyéb részei hevernek; a vastagabb csontok többnyire meghasitvák, ámbár ép medve-lábszárakat találtam, valamint teljesen ép rókakoponyákat is. E tárgyakat augusztus 28-kán csak úgy pálczámmal vájtam ki s elhatározám, hogy másnap hozzá fogok a tüzetes kutatáshoz, e végből a faluban napszámosokat fogadván fel.

Augusztus 29-kén tehát Tornáról ismét korán reggel indultam ki s a már rám várt több helyismerő napszámossal mindjárt a völgy bejáratánál a betemetett malom előtt elterülő partokon kezdém az ásatást. A patak balpartja felett emelkedő hegy lejtője alján, hol egy kezdetleges alkotású út vezet a malom felé, feltárám a talajt, s mintegy 30 centiméternyi vastag televényföld réteg alatt fekete égetett porlós földre akadtam, melynek égetett agyagán, szén és hamurétegben különféle színű és vastagságú cserepek, egy 4 cm. magas és 3 cm. átmérőjű tojásdad alakú barna agyagból gyúrt és égetett gyöngy, valószínűen nyakék, egy zöld kőből készült 5 cm. hosszú és 2 cm. széles élesítő átlyukasztott kőeszköz, mely zsinegre fűzve hordatott, találtattak. Találtatott továbbá egy a mostani, szalmából font méhköpühöz alakra nézve teljesen hasonló, agyagból gyúrt terjedelmes szürő edény, mely mintegy 50 cm. magas és 30 cm. átmérőjű lehetett ép korában; az edény 6—8 cm. vastag s durván készült oldalain sűrűn volt ellátva újjnyi nagyságú lyukakkal, miből gyanítható, hogy ez edény olvasztásra vagy valamely italsajtolásra használtatott.

E tájon, a víz balpartján, mindenhol fordul elő ily égetet réteg, valamint a patak ellenkező, azaz jobb oldalán is, hol hasonló rétegben a most leírt szürő edényhez teljesen hasonlót találtam mintegy két méternyi mélyen, hol több méternyi hosszú vonalban különféle edények töredékei közt, kisebb-nagyobb állatok csontjai és közönséges csigák kagylói találtattak, mindenütt koromfekete földben.

Itt a culturrétegben három ember csontvázát is találtam, melyek azonban lehetséges későbbi időkben temetettek oda, azonban közöttük sem koporsónak, sem öltözéknek, fémnek legkisebb nyoma sem tünt fel, tömérdek durva cserép azonban igen, valamint a hullák felett a fent leírthoz hasonló színű agyaggyöngy és a föld felső rétegében egy 13 cm. hosszú és 2 cm. széles vas késpenge töredéke, mely azonban más módon s időben is kerülhetett ide; itt hevert egy

agyagból gyúrt és égetett tíz centiméternyi átmérőjű nehéz átfurt golyó is, mely kétségtelenül függő súlynak használtathatott és egy zöldesszínű 17 cm. hosszú és 8 cm. széles mindkét oldalon simított lapos kő, mely arra mutat, hogy vágó eszközök élesítésére használtatott ; az egyik korosabb oldalán éles eszközzel történt, karczolások bevájások látszanak.

Innen a szük völgyben tovább haladva, a víz által lesodort part meredek oldalain mindenütt fel-feltűnt a fekete és vöröses culturréteg, melyből hasonló cserepeket és csontokat vájtunk ki, egész edényekre azonban sehol sem akadtunk. Az úgynevezett «Kis zuhatag» táján egy sziklás hegylejtőn feltünt egy 3 cm. vastagságú fekete vonal, mely közelebb megszemlélve, *rozsrétegnek* bizonyúlt s minthogy felette a gyepen tömérdek legurult kő halmozódott össze, melynek eltakarítása hosszú idő és munkába kerülendett, kellett megelégednem azzal, hogy késemmel mintegy fél liternyi égetett rozst kaparhattam ki. A réteg felett közel a földszinhez egy 12 cm hosszú, vékony vaslemezre akadtam, melynek pántszerü két végében még két 2—3 cm. hosszú fejes szög is volt berozsdásodva s úgy látszik, egykor valamely deszkaláda megerősítésére szolgált.

Majd feljebb egy kissé távolabb területre értem, melyben oldalt egy sziklában mintegy négy méternyi magasan a talajtól egy 4—5 méternyi széles és oly magas üreg tátong ; ennek vastagon agyaggal, iszappal és korhadékkal behordott talaját némileg felkutatván, abban csupán néhány durva őskori cserepet találtam, a nagy sziklatöredékekkel ellepett s ép azért egyenlőtlen talajnak tüzetesebb megvizsgálása azonban sok munkát igényelvén, azzal most fel kellett hagynom s arra szorítkoztam, hogy a szabadban alatta a szintén elsodort meredélyes parton több méternyi hosszú vonalban feltünt culturréteget átkutassam.

Itt az alsó, t. i. a patak medre, sőt az azon alól fekvő culturréteg fölött is porlós, fekete, elszenesült s durva kézzel gyúrt idomtalan edényeket s állati csontokat tartalmazó föld emelkedik, melyet, sajnos, szintén a fölötte emelkedő magas sziklákból elvállott kőtörmelék — itt úgynevezett *csörgőkő*, fed ; e fölött ismét látható egy újabb égetett, 2—3 újjnyi vastag vörös és hamvas réteg, melyet ismét 2—4 ölnyi kőhömpölyög takar, mely felülről omlott rá. Ebben is állatcsontok, de már korongon készült ügyesebb szerkezetű edények cserepei is találtatnak.

Kár, hogy a part lejtőjén felhalmozódott veszélyes kőréteg, mely folytonos lezuhanással fenyeget, itt is akadályozta a behatóbb ásatást ; azonban midőn ezt mégis megkísérlendő, felülről a köveket elhengeríttettem, alattok a felszínen, *tehát culturréteg felett következő vastárgyakra* akadtam, úgy mint : egy 3 és $4^{1}/_{2}$ cm. átmérőjű karikára ; egy 11 cm. hosszú fejetlen szögre és következő három igen kezdetleges művű, durva, súlyos, idomtalan szántó eszközre, úgymint :

a) egy *csoroszlyára*, mely 59 cm. hosszú, lent 7 cm. széles ; négyszögő nyele $3^{1}/_{4}$ cm. vastag s nyom 3.71 kilogrammot ;

b) egy másik *csoroszlya* 51 cm. hosszú, lent az élénél 7 cm. széles, fent négyszögü nyele 4 cm széles és nyom 3.57 kilogrammot ;

c) egy írtó ásó alakú *szántóvas* 22 cm. magas, $13^{1}/_{3}$ cm. széles s behajtott peremes felületén 10 cmternyi ; nyom 1.30 kilogrammot.

Mely korból erednek e vaseszközök s mikor kerültek ide, nehéz meghatározni. Valószínüen valamely hadjárat vagy vész idején, talán tatárfutáskor rejték el itt a sziklahasadékban menekülést kereső lakosok, kik itt a patak partja feletti lejtőkön gunyhókat rögtönöztek s itt várák be — őskori tanyahelyek felett — a vész elmultát. Aligha a fentebb említett *rozskészlet* is ily időkből nem ered,

mely véletlenül a tűznek áldozatává vált s megpenészedvén, maiglan fentartá magát.

Hasonló tanyázó helyekre találtam fennebb a Czukorsüveg táján és tovább a Bástyakő körül is, hol a felszinen, de a rajta felhalmozódott kőtömeg alatt egyes vaseszközök tüntek fel és a gyep s földréteg alatt tüzelőhelyek ; de itt a patak fölött emelkedő partokon az őskori culturrétegek is szintén mindenhol mutatkoznak, melyekben lent a vízszinte vonalában igen durva, terjedelmes, kiálló csücskökkel s ujjnyi vastagságú fogantyukkal ellátott urnák s azok töredékei, fentebb pedig mintegy konyhahulladékok közt különböző szinű, vörös, fekete és szürke kisebb-nagyobb, különféle karczolatokkal s benyomásokkal ékitett edények, ujjnyi vastagságú grafitlapok, 3—4 ujjnyi vastag lapos őrlőkőtöredékek s ezek közt igen sok különféle állatcsontok találtatnak. Itt is találtam egy 4 cm. átmérőjű s egy annál valamivel kisebb agyagból gyúrt s szürkebarnára égetett golyót, mely nyakékűl használtathatott, egy 3 cm. átmérőjű agyagkúpot, melyben 1 cm. lyuk van ; egy 6 cm. hosszu és 2 cm. széles szintén mint az 5. szám alatti *átlyukasztott szürkeszinű élesitő követ* s egyéb apróságokat.

Mindezeknél azonban jellemzőbb volt itt azon lelet, mely a Czukorsüveg közelében a félig lemosott meredélyes part felső részén feltünt. Ugyanis itt a patak fölött mintegy 1½ méternyire emelkedő, a viz által elmosott lejtőn levő fekete égetett földből *két emberi lábszár-csont meredezett ki* ; ennek következtében gondosan lehányatván a fölötte volt földet, meglátszott, hogy a hulla, melynek felső részeit már elsodorta a víz, egykor nyugotról kelet felé volt fektetve a puszta földben ; a lábaknál durva cserép töredékeit és mi nagy örömemre szolgált, egy 8 cm. hosszu és 1⅔ cm. vastag *csiszolt fehér kövésőt* s e mellett egy 6 cm. hosszu és 4 cm. széles *fekete-zöldes szironynyal bevont igen vékony rézlemezt találtam* ; mely tárgyakból itélve, biztosan megállapitható : hogy e szűk rejtekvölgyben már a történelem előtti korban, valószinüen a neolithkő- és később a bronzkorban is tartózkodtak emberek.

S minthogy, mint többször érintém, az egész hosszu völgy majdnem minden alkalmas részeiben találtatik az igen terjedelmes culturréteg s a patak medre is mintegy el van hintve a tömérdek cserepekkel, kétségtelen az is, hogy itt hosszu ideig éltek a kevéssel beért igénytelen ősemberek, *kiknek főfoglalkozása a vadászat lehetett.* A tapasztaltak alapján következtethető, hogy az itteni lakók kedvező időjáráskor künn a szabadban felállított szinekben és gunyhókban tölték az időt, tél idején és zord napokban pedig a sziklák közötti üregekbe menekültek ; hogy a piperét kedvelték, edényeiket diszíték s halottaikat részint elégették, részint eltemették.

Bizonyos az is, hogy a völgyön át folyó patak, mely esőzések és felhőszakadások alkalmával szerfölött meg szokott áradni s rombolni, igen sok a partokból és lejtőkről kimosott s lesodort neolith és bronzkori tárgyat elhordott s az iszap és hömpöly alá elrejtett. Mint embereim beszélték, különféle bronz eszközöket, karikákat és csákányokat koronkint a víz egészen a faluig lehozott ; s kétségtelen, hogy azon lejtők a partok felett, melyek még érintetlenek s helyenkint 5—8 méternyi szélesek, tömérdek lakhelyet, sírt s egyéb őskori tárgyat rejthetnek, melyeket ott kutatás és ásatás közben meg lehetne találni ; csakhogy ez nehéz, kitartó munkát s hosszu időt igényelne, mert a felettök meredező sziklákból az elem és villám dúlásai következtében folytonosan új és új kőduczok és görgetegek halmozódnak fel rajtok, melyeket elébb szorgosan eltakarítani kellene, az ásatás különben, mint kisérlém, sok veszélylyel járván.

Mindenesetre megérdemli az érdekes völgy, hogy a természet nagyszerüségében gyönyörködő touristák sürübben látogassák s hogy reá tudományos szempontból a régészeti és embertani társaság figyelmet fordítson.

Lehóczky Tivadar.

A rómaiak aranybányászata Boiczán és Rudán Hunyadmegyében. Hogy az erdélyrészi Érczhegységben a német fémbányászat a rómaiak uralmát jóval megelőző időkre vezethető vissza: arról nemcsak Herodot után lehetünk bizonyosságban, ki az agathyrsek pompaszeretetét és fényűzési hajlamait históriájában tudvalevőleg megörökítette, hanem valódi tényleges bizonyítékúl szolgálnak idevonatkozólag a dús ezüst tartalmáról legott felismerhető u. n. elektronból készült Kozon és Lysimachus-féle aranyok, valamint az ezüst di- és tetra-drachmak is, melyek épen Hunyadmegyéből kerültek idáig legnagyobb bőségben felszínre s melyek kezdetleges alakjukban és technikájukkal azt is minden kétségen felül helyezik: hogy ezek csak utánzatai a Macedoniából beszármazott eredetieknek, s következőleg itt egy fémverő műhelynek is léteznie kellett.

E történeti igazság felderítésén túl azonban se *archeologusainkat*, se a *historicusokat* nem ragadta a buzgóság; a *geologusok pedig, kiknek munkakörébe és szakjába pedig még jobban beillett volna* az ősbányászat nyomozása: minden elejükbe ötlött leletet egyszerüen kikerültek, úgy gondolkozva valószínüleg, mint az előbb említett két szakma emberei; hogy bajlódjék vele más s ilyeténkép ezen emlékek a szomszédos tudománykörök határmesgyéire dobott lim-lomként szerepeltek. Ilyen viszonyok között nem csodálhatjuk, hogy még legtöbbször emlegetett s legjobban ismert híres bányahelyünk: Verespatak (a Csetatye mare és mike tulajdonosa) se dicsekedhetik mind e mai napig egy kimerítő bányász-történelmi monographiával. Még kevesebb okunk van hibául tudni fel ezek után: hogy a Hunyadmegye területéhez tartozó præhistoricus és római származású bányatelepek egy pár kivételével mégcsak említésben sem részesültek, mert ezen a földön szakembert és dilettanst egyaránt a dácziai metropolis (Ulpia Traiana) bilincselt le évszázadok óta; a nélkül azonban, hogy egy pár «kincsásót» és Aeker Mihály pár napi kisérletét leszámítva, a hunyadmegyei történelmi- és régészeti társulat létrejöttéig a nagyszerű maradványok rendszeres feltárására valaki elszánta volna magát a tudósok közül. Ha tehát még a közbeszéd tárgyául használt városok is csak ennyi méltatásban részesültek az irodalom matadorainál: szinte logicai következmény vala a félreeső voltuknál, elhagyatottságuknál fogva amúgy se valami erősen vonzó ősrégi bányahelyek mellőztetése.

E bányatelepek legtöbbjének tehát még helyrajzi megállapítása is a jövő teendői közé tartozik, mely feladat a részletes átvizsgálással együtt oly sajátos nehézségekkel jár, hogy azt megfelelő költség nélkül puszta jó akarattal és tárgy iránti lelkesedéssel megoldani nem fogja senki. Én is csak mellékesen a hunyadmegyei régészeti társulat muzeuma érdekében Maros-Fehér-Körös vízválasztó vonalán tett utazásaim alatt vagy barlangkutatásim közben bukkantam néhány elhagyatott római bányaműre, s ha a helynevek egyszerű felsorolásának olcsó dicsősége kielégítne, a «felfedezések» egész sorával léphetnék már is nyilvánosság elé. De e beiszapolt, részben erdőlepte s rendszerint nehezen megközelíthető magaslatokon, lejtőkön lappangó bányahelyeknek egyedüli megnevezésével, véleményem szerint a mai tudományos követelményeknek eleget nem teszünk; épen azért addig is, miglen a tetemes költségbe és időbe (hogy a munkát ne is említsem) kerülő részletes felvételt az erre vagyoni viszonyainál s kitűzött czéljánál fogva egyedül hivatott magy. tud. Akadémia nagylelkűsége lehetővé tenné: mintegy mutatványul és előleges jelentésképen legyen szabad két egészen megközelíthető s igazán typicus római bányahelyet megismertetnem. Ezek elseje *Boiczán*, másika *Ruda* bányahelységben esik és egyiknek felfedezéséért se vindicalhatom a pálmát magamnak, miután Köleséri Sámueltől elkezdve többen, mondhatni az erdélyrészi római régiségek feldolgozói mindannyian, mint Neigebaur, Ackner Mihály, Goos Károly, Vass József, sőt Cotta Bernát freiburgi barlangakadémiai tanár is újra meg újra felemlítik e neveket. De a kik épen a hivatolt irókat forgatták, nagyon jól emlékezhetnek arra is, hogy a

«*megemlegetésnél*» *egyébbel alig* elégítik ki kiváncsiságunkat, sőt a jó öreg *Ackner Mihály* a bécsi cs. kir. birodalmi műemlékek bizottságához (Centralcommission) 1856/57-ben benyújtott jelentésében épenséggel egy óriás tévedéssel hiresíté el Rudát, midőn *egy ott eléje ötlött, de határozottan újabb eredetű érczmozsarat az erdélyrészi bányaemlékek gyöngyeként minősített.* A topographiai műszaki adatok gyűjtése, a bányaüzem kiterjedtségének, az egyes telepek viszonyának kutatása és megállapitása még ujabbkori iróinkat se foglalkoztatá, azért e név szerint ismert bányahelyeknél se felesleges mindent elülről kezdeni.

Igy mindjárt a boiczai római bányatelep helyi fekvését iróinknál meghatározva nem találjuk ; azért mindenekelőtt e kérdés tisztázásával kell foglalkoznunk. A jelenlegi bányahelység (rendeltetése már nevében ki van fejezve) az odavaló érczteléreket vezető quaraporphyr fölé helyezkedett *Magura* nevű mésztömzs nyugati karimáját foglalja el völgymentére s a *József* nevű altárna körül csoportosult. A régi bányafeltárások is a mostaniak irányában a helységből délnek vezető mezei út vonalán sorakoztak s kimenve erre felé a boicza-füzesdi határkeresztnél egy téres hegynyergen találjuk magunkat, mely megállapodási pontunktól jobbra a Sfreggel (furó, mennyiben át meg át van a bányák által lyuggatva), balra (kelet) Kornyet (Somos) nevű magaslatokra esik tekintetünk. E körülbelül 250 méter magas pázsitos térségen körüljárva, több cserjével dudvával ellepett, kő- és téglatörmelékből keletkezett halmosodást vehetünk észre, ügy a Boiczára tekintő lankás lejtőn, mint a *Valye mike* nevű völgy- és patakra néző oldalon. Csakhogy utóbbin jobban elegyengették a szántóvető gazdák a helyet s ott jártomkor két házhelynél többet felismernem nem sikerült. Az egyik mindjárt a tető alatt fogad ; a másik 20 méterrel alább esik ; de még ezen is alul egy kis csalit szélén 1875-ben Muntyán Dumitra nevű boiczai földmíves szántás közben egy nagyobb fajta feliratos táblára akadt volt annak jeléül, hogy ott épen valami nagyobbszabású nyilvános épület foglalt helyet. A becses és egyetlen okmányszerű lelet, fájdalom a tudomány nagy kárára Boiczán eltévedt s újból feltalálnom sehogy se sikerült, következőleg tartalmáról is bizonytalanságban maradunk.

Ugyanezen oldalon több ízben fordított ki az ekevas római pénzdarabokat ! 1871-ben meg egy aranyzuzatra használt kőmozsarat emeltek ki a földből, melyet a pásztorfiúk durva kedvtelésből később a *Valye mike* medrébe hengergettek le, hol durva tréfájuk betetőzéséűl vandali módon szétkalapálták. Igy semmisülnek meg a római uralom annyi becses emlékei Erdélyszerte, ha csak a vidéken kivételként egy-egy érdeklődő földesúr, vagy egyházi ember buzgalma immunitást a leleteknek nem biztosit !

Visszatérve az általam 70 méter szélesnek mért nyereghátra : egyenkint kezdtem szemügyre venni az ott található épületmaradványokat. A legelő-tulajdonosok gondosságából a széthullott törmelék többnyire az alapfalazat fölé van összegyüjtve Első sorban tehát ezeket kelle megbontani s ily módon járva el 10 nagyobb épület tárult fel előttem, még pedig hármas sorban elhelyezkedve a nyeregháton. A külső sorban 4 alapfal sorakozott, arra két más épület következett, még pedig az egyik mindannyinál nagyobb szabású s közvetlen szomszédságában egy 8 méter hosszú, 5 méter széles teknős üreg tátong, mely üreget alakjánál fogva inkább fürdőnek, mint pinczének kell vennünk. Végre a boiczai oldalon szegélyzetűl 3 újabb épület sorakozik s ezektől távolabb már a *Kornyet* emelkedési vonalán találjuk meg a tizedik nagyobbszerű épületet, mintha csak egykori tulajdonosa az éjszak és dél felé egyaránt kitáruló gyönyörű panorámát akarta volna onnan élvezni.

Most Boiczának visszaindulva, minduntalan újabb romhalmazok állítottak meg. Egyik ilyen tégla és kőhalmazt már messziről feltünővé tesz a rajta diszlő facsoportozat, s közé hatolva, ismét terjedelmesebb épület-complexum alapzatát ismerjük fel, melyek rendeltetését félig meddig érthetővé teszi az itt általam megtalált két aranyzúzó kőmozsár és három aprózó (őrlő) kőlap. A velem volt emberek állítása szerint régente bőviben voltak ilynemű tárgyaknak : de azok legtöbbjét is a valye-mikei sorsára juttatá a tudatlanság. Az általam feltalált s a hunyadmegyei régészeti társulatnak épen felügyeletemre bizott muzeumába szállított mozsár és őrlőkövek mindenike meg van rongálva, még pedig a mozsarak hosszukban szétrepedtek ; az őrlőkövek megcsonkultak. A mozsarak anyaga brecciaszerű mész és pedig a nagyobbnak magassága 45 cm. a kisebbé 25 cm.,

amannak átmérője 15 cm. emezé 10 cm. lehetett. A kézi mozsarak ketteje quarczconglomeratumból a harmadik quarczporphyrból készült s a használat folytán erős kopás és dörzsölés nyomait viselik.

E kőeszközök czéljáról és rendeltetéséről specialiter Dáciára vonatkozólag az egykori irók felvilágosítást nem nyújtanak ugyan, de a Strabo Plinius és Diodor által Hispania, Agyptom, Cyprus, Kis-Ázsia bányászatáról feljegyzettek után per analogiam, mivoltuk felül mégis tisztába jöhetünk.

Strabo szerint pl. a bánya-aknákból, vagy tárnákból serdülő gyermekek másztak elé a rabszolgák által lefejtett termés aranynyal vagy érczczel. A bányatorkolatnál 30 éves, vagy idősebb, tehát meglett korú és jó erőben levő férfiak vették át a szállítmányt s kőmozsarakban borsónyi nagyságúvá aprózták el. Az ilyetének eleállított érczdara most nők és elgyengült férfiak kezébe került, kik ketten-hármanként egy-egy ilyen öblös őrlőkőhöz ülve körbeforgatott kőtuskókkal lisztfinomságúvá őrölték azt. Az érczliszt, vagy mai elnevezés szerint, *mara*, azután a mosás alá vétetett, mi végből a munkások eleve be voltak gyakorolva. Ezek azután oly módon, mint napjainkban az Aranyos, Kőrös vizében dolgozó czigányok teszik, egy feltámasztott deszkalapra hintve vagy teknőkben öblögetve eszközölték a kimosást. Elöbbi módon az arany nagyobb fajsúlyánál fogva a deszka haránt léczbordáin, vagy a rádobott durva szövetekben fennakadt, a honnan azután különféle módon felgyüjtötték.

Pliniusnál akadunk rá a mívelet végső folyamának ismertetésére, ki szerint valamely fehéres agyagból, a mit ő tasconiumnak nevez, s a mi tűzálló agyagnál egyéb alig lehetett, olvasztó tégelyeket készitettek, melyekben az arany leválasztása végbement. Csakhogy a kohászati mívelet további részleteit nála se találjuk meg.

Az itt mondottakat a boiczai bányatelep leleteiből mind képesek vagyunk illustrálni. Megtaláltuk a kőmozsarakat, melyekben az érczek elaprózása történt ; azok mellett feküdtek az öblös őrlőkőlapok, melyekben egészen a festékdörzsölő módjával az érczdara őrlése eszközöltetett. Hátra volnának az olvasztó tégelyek s jóllehet ezekre rájönni nem tudtunk, az előforduló salakhalmok által feljogositva érezzük magunkat a helyben létezett kohászat feltételezésére. Az aranymosásról még határozottabban beszélhetünk, mert annak tanubizonyságait szemtől-szembe láthatjuk a vízvezetékeknek még el nem mosódott s lépcsőzetes reservoir-sorra támaszkodó rendszerében. E vízvezetékek a felfogott esővizen kívül egy máig létező csermelyből nyerhették első táplálékukat s egészen Boicza szélső házaiig lekísérhetők.

Most tehát a bányászat módjáról és kiterjedtségéről kell megbizonyosodnunk, mi végből többé nem elégséges a föld felszínére szorítkozni nyomozásunkkal ; hanem a most is mívelés alatt álló bányaüregekbe kell alászállnunk.

Boiczán ma is ez idő szerint az itt leírt magaslat és a *Sfreggel* tető alá mélyedőleg fokozatos egymásutánban három délnek irányuló tárnát hajtnak. Legalúl a rom. cath. templom közelében *találjuk a József altárnát ;* a fölött következik a *Rudolf-tárna* és legfelül az *Anna-tárna* nem számítva a sok kisebb-nagyobb rendszertelenűl folyó míveletet. A két elébb nevezett altárnában a rómaiak tevékenységének semmi jele ; ezek tehát későbbi időkből származnak ; de az Anna altárna (mely legfelsőbb is) a rómaiaknak köszöni származását s ez altárna a *Sfreggel* különböző pontjairól behatolt aknarendszerrel állhatott részint szállítási, részint vízvezetési összeköttetésben. És ha végig járjuk e máig teljes épségében szemlélhető altárnát s annak technikai rendszerét, s mai kornak a robbantó anyagokban oly hatalmas segéderőkkel rendelkező s a természettudományok és erőműtan másnemű vívmányaira támaszkodó bányászatával összehasonlítjuk : a rómaiak munkáját szebbnek kell declaralnunk, jóllehet az eltávozásuk óta lefolyt 16 század leforgása alatt az egyszerű kézi munkás szerepe is sok gyakorlati fogással, tapasztalattal bővült és könnyebbedett. Ennek az altárnának nem csak méretei t. i. 2 méter magasság 56 cm. felső és 65 cm. alsó szélesség lepik meg az ide-oda mozgásában teljességgel nem korlátozott látogatót ; de a kőzetnek falszerű leszámitása a tető és oldallapok hajlásának minutiosus kitüntetése a keresztszelvény geometriai szabatossággal, a hajlások pontossága s a nievellirozás pontossága mind oly jelenségek, melyek mai bányamunkálatainknál se lehetnek különbek, sőt részben költség és időkimélés szempontjából mellőztetnek is. Csak azt az egy mulasztást követték el ezek az ügyes bányamér-

nökök és munkások, hogy egyetlen árva betűvel, vagy kimagyarázható jellel itt létükről s munkarészleteikről nem tájékoztatnak bennünket. Ötszáz méter hoszszuságra ebbe a kemény kőzetbe még tökélyesbült technikai eszközökkel dolgozó korunk is vajmi lassan és nagy munkaerővel véshetné be magát, hát még akkor midőn vésőn és kalapácson kívül egyébbel a szegény bányász munkáját nem könnyítheté s legfeljebb az eczet és tűz csekély hatású alkalmazására volt utalva. Mennyi könybe, átokba sőt emberi életbe kerülhetett egy ilyen óriási bányavállalat, melynek nagyobb részét a beomlások, utólagos betömések vagy épen a víz iszapja hozzáférhetetlenné tették s melyet rövid 150 évi uralma alatt létesitett a dáciai bányaigazgatóság! A kormánygépezet összevágó voltán felül vajmi sok munkás kéz és vaserélylyel űzött felügyelet kelle e bányászat folytatásához s bizonyára nem volna érdekben és fontosságban utolsó vívmány, ha ezt a mintaszerű műszaki organisatiot a római írók valamelyikénél épen bennünket illetőleg megtalálni sikerülne. Idáig fájdalom semmi biztos újjmutatás segítségünkre nem áll s mindössze az említett ókori íróknak Palestina, Egyiptom, Cilicia és Cyprus bányászatát tárgyaló passusaiból nyerhetünk felvilágosítást; jóllehet az egyes territoriumok és népfajok szerint a technicai sőt az egész míveletben lényeges módosításokat tételezhetünk fel. Dr. Benndorf bécsi egyetemi tanárnak épen Pannoniából adott közleménye szerint itt a keresztény rabszolgák felhasználása érvényben állott. Az erdélyi bányászat központján, Verespatakon szerencsére régibb idők óta s legalább 1856-ban több viasztábla került felszínre, melyek egyikéből a rabszolgagyermekeknek (puer) bányászati czélokra történt elárúsítása constatálva van. Ugyancsak Verespatakon, sőt itt Boicza tőszomszédságában *Trestian* a tárnákban csontvázakra akadtak sőt ezek mellett az örökös rabság szomorú tanújeleként a lánczok se hiányoztak, Trestian az illető tárnán épen ilynemű lelet miatt a Csontbánya (Baja cu osiluj) nevezet örökösödött meg és ilyen hasonló leleteket Hunyadmegyének a rómaiak által szintén nagyban mívelt gyalári vasbányái szintén szolgáltattak.

Semmi kétség tehát nem foroghat fenn ezek után az iránt: hogy a fémbányászat az egykori Daciában szintén császári monopoliumot képezett s a fiscalis bányák mívelésére a felügyelők vasvesszeje és kiméletlensége olyan könyörtelen módon rákényszeríté a sokszor örökös deportatióra kárhoztatott rabszolgákat, mint azt Diodor után az egyiptomi bányászatról tudjuk.

Csakhogy egy szintén Verespatakról ismeretes s Finály Henrik kolozsvári egyet. tanár által az Erdélyi muzeumegylet Évkönyveinek III. kötetében magyarázott másik viaszkos tábla szerint, bizonyos Memnius a saját bányáit kihaszonbéresíti, miből beigazolva látszik az a másik gyakorlat is, hogy a bányák némelyikénél a házi kezelést mellőzve, haszonbérbeadás divatozott s a nagyobb haszonbérlők albérleteket foganatosítottak. Hogy Boiczán melyik eljárás volt alkalmazva: annak eldöntésére elégséges bizonyítékkal nem rendelkezünk. A leírt altárnában közönként keskeny párkányszerű kiszögelléseket ismerhetünk fel s ezekben korunk bányászai az egyes munkaszakok határjeleit hajlandók tekinteni, mire természetesen a saját hasznára dolgozó munkásnak szüksége kevésbbé volt, de a rabszolgákkal vagy fizetett munkásokkal üzött vállalat egyenesen rá lehetett utalva. Két vakablak-szerű mélyedést is láttam, még pedig egymás átellenében a tárna belsőbb részében. Ezek magassága 1.211 méter szélessége 45 cm. mélysége 5 cm. Tekintve azonban e tárna mintaszerű kivitelét, nagy terjedelmét s a fölötte helyet foglalt szilárd építkezéseket annyiban, megnyugodhatunk, hogy ilyen munkát kevesebb szakértelemmel és mérnöki készültséggel dolgozó privat industria elé nem állíthatott. Sokkal valószínűbb tehát s ez összetett bizonyítékok alapján tán nem hibázunk, ha épenséggel biztosra is vesszük: hogy itt a bányászat pillanatnyi jövedelmezőségen túl, a jövő biztosítására is tekintő valamelyik művezetőség székhelyét feltételezzük, melynek hatásköre hihetőleg a szomszédos kisebb bányákra szintén kiterjedt. Egy ilyen hatóság soha se nélkülözhette a megfelelő katonai assistentiát s ennek elhelyezésére a Kornyet és Sfreggel tetők közé eső nyereghátou elégséges tér kinálkozott; sőt az épületek mennyisége egyenesen erre látszik utalni. Innen a vidéket domináló *Magura* tetőre is kiterjeszthető a katonai őrség biztonsági szolgálatát, noha ott semmi ilynemű őrtoronynak, vagy más nemű épületnek nyomára jönnöm a leggondosabb vizsgálat daczára sem sikerült.

Annál szorosabb szolgálati viszonyban állhatott a boiczai bányatelep a

szomszédos Trestiaval például, melynek Dealu Mielu nevű hegyébe haladó bányái közül a már érintett *Baja cu osilujon* kívül az *István*, *Sybilla*, *Maria Victoria* bányákban találni római miveleteket ; sőt a délről tekintve legszélsőnek eső bánya épen e miatt a nép nomenclaturájában is «*római*» jelzővel (*Baja roman-yilor*) van felruházva.

Ezek beható tanulmányozására azonban idő és alkalom hiján kiterjeszkedni nem tudván, a többi itt kereken körül létező római bányákkal együtt mellőzve, egyenesen *Rudára* vezetem át az olvasót.

A hazánkban annyiszor ismétlődő *Ruda* nevezet épen úgy tájékoztat már eleve e maroknyi bányászhelység rendeltetése felől, mint a *Boicza* nevezetben a bányász ipargyakorlata. Hunyadmegyében *Nagy-Ág* után jelenleg Ruda szolgáltat legtöbb aranyat s a tulajdonos társulat (mely tizenkét apostol nevezetet visel) az erdős magaslatok között alig pár hivatali helyiséget és munkáslakot ékelhetett be, a főigazgatást pedig *Brodról* eszközli. A rómaiak idejében se igen létezhetett itt még akkora colonia sem, mekkorát Boicza felett kimutattunk ; legalább erre nézve biztos és kétségbevonhatatlan leletek tudomásomra nem jutottak. Annál nagyobb arányokban folyhatott a bányaipar, melynek egyik máig használt terméke az ú. n. Anna-szint vagy pinczebejárat. Minden változtatás nélkül használják mai napig ezt a sajátságos tárnát mely 180 méternyi hosszúságában csupán közönként igényli a beszivárgó talajviz ellen az ácsolatot. Mint nevéből következtetni lehet, iránya befelé lejt és pinczegádorhoz hasonlóan lépcsőzetek mélyednek alapzatába. Keresztszelvénye a boiczaitól eltérőleg oblongus, magassága valamivel csekélyebb, mert csak 1.80 méter, de azért a bányákban használt lovakat minden akadály nélkül be lehet rajta vezetni. Alapzatában a lépcsőfogak egyenetlenül 30—40 centiméternyi magasságban vannak kivágva s a felső boltozat ezeknek megfelelőleg 15 centiméternyi kiszögellésekkel tartja meg párhuzamos lejtését. A munka finomsága, a vésetek párhuzamossága és biztossága a boiczaiénál hátrább mivel sem áll s ép oly gondosan ki van a falazat egyengetve, sőt itt nagyobb levén a vizbeszüremlés s nem kifelé ferdülő hanem merőleges iránynyal birván a falazat : a víz oldatával még a vésetek közeit is majdnem simává egyengette.

Ott hol a *pinczebejárat* vízszintesbe igazodik, jobbról egy más altárna torkollik ide be, mely szeliden lejtve 650 méternyi távolban ide a rudai patak völgyénél a szabadban kitorkollik s ott oly közel jut a felülethez, hogy több helyen külső süppedések, sőt omlások jelölik irányát. E tárna azonban jóval törpébb a többinél s azon, a mint egy bányatolvajlás kalandos részesei bebizonyították, csak guggolva sikerül végig haladni. Korábban teljesen el vala iszapolva s csak mióta ráakadtak, tisztitották ki annyira, hogy a bányaviz azon keresztül szabad lefolyást nyerhet. Magasságát alig 1 méternek mondták előttem s szélessége is felényi a már látottaknak, vagyis alig 60—70 centiméter. Ily ívezetű üregen azután részük lehetett az érczek szállítására alkalmazott rabszolgagyerekeknek a Diodornál említett fáradságos ki- és bemászkálásban.

És Rudán a római miveletet még nem merítettük ki. A «*Három király*» és 12 apostol nevű tárnákban újabb római származású tárnákkal találkozunk s akkoriban a Bárcza-völgyi altárna szintje kivételével az összes bányahatár munkába volt úgy látszik már véve. Az érczzúzás is itt helyben mehetett végbe, mert ha az Ackner M. által tévedésből rómainak declarált érczmozsarat nem acceptalhatjuk is : gyakran jelentkeztek itt már kőmozsarak s többi közt egy ilyet az egyik tárna bejárója fölött befalazva láttam s Szabó József bányatiszt lakása előtt még örlő-kőlappal együttesen találtam meg a másodikat. A rómaiak aranybányászata azonban a *Mrecs* nevű hegy déli oldalára is kiterjedt. Számos salak- és kőzethalom képviseli ott egykori tevékenységüket ; s annak jeléül : hogy a bányatoroknál rögtön megkezdték az érczzúzást : az innen lefolydogáló kis patak árkában is találtak kőmozsarat. Időnkint éremleletek is fordulnak elő s minthogy nagyon valószinűnek látszott előttem, valamint Szabó József bányatiszt előtt, hogy a *Mrecstől* a *Muncsel* hegyig terjedhető téres hegynyakon lakozott az egykori őrség és művezető személyzet : azt több helyen ásatással vizsgáltuk meg, mely fáradozásainknak azonban csupán negativ eredménye lett. A *Mrecs* hegy alakjánál messzire szolgáló tág kilátásánál fogva *őrhelynek* igen alkalmas lehetett ; de ez irányban se juthattam semmi positiv bizonyítékhoz s az oda kiterjesztett ásatásokból csupa aknamíveletekre vonhatok következtetést.

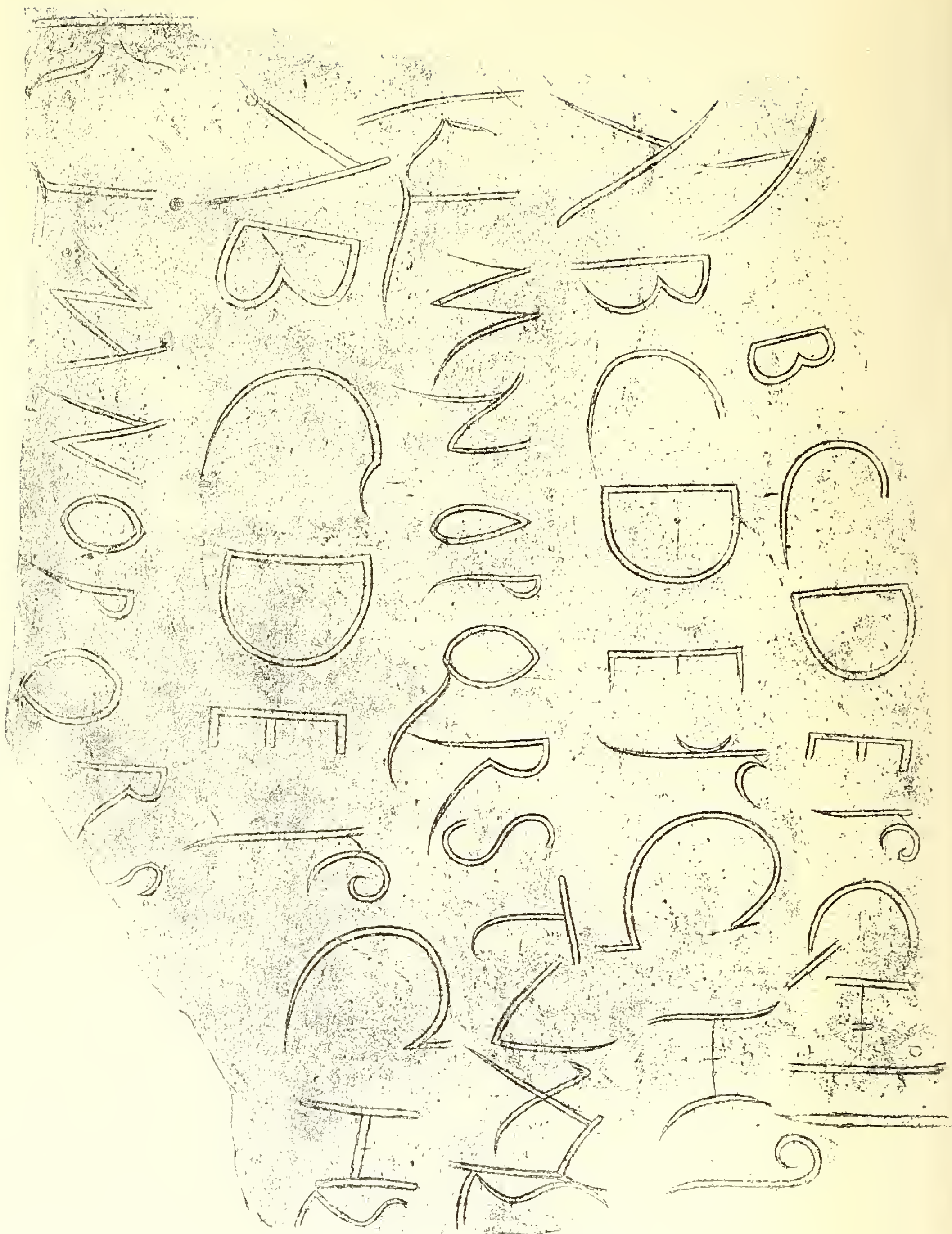
Magától érthetőleg érdekes volna e bányatelepek eredeti neveit szintén kitudni, mert a jelenlegi elnevezések egyikében se származtak át reánk a római helynevek. Rudát ugyan crudumból származtatják bányászaink, de azt ily alakban mindenesetre szláv ajkú nép ruházta e bánya-coloniára egészen oly módon, mint az éjszak-magyarországi vagy temesközi Érczhegységben. Tudvalevőleg amott Rudabánya emitt Rudaira ismeretesek. A Boicza nevezet Bajiczából alakult át s az oláh nép nyelvén bányácskát jelent. Hunyadmegyében nagyon rövid idővel ezelőtt magyarul nevezett helységek a múlt században megindult rohamos elmagyartalanosodás következtében rohamosan elenyésztek s román neveknek engedtek helyet. Így Kőröstőből Kristyor lett, Nagy-Ágból Nozság Mihályfaluból Miheleny stb. s ez az átalakulás épen a bányavidéken tett legnagyobb pusztítást. Bajiczának is lehetett ősi magyar neve, de okmányilag még kimutatni azt nem sikerült. Trestia = Nádasfalva.

De nem folytatom tovább már is túlhosszúra terjedt megjegyzéseimet, mert hitem szerint ennyiből is kiderült kellőképen, mennyire kívánatos volna az erdélyrészi Érczhegységnek részben a rómaiak, részben még elődeik által folytatott bányaiparát tüzetes helyszini szemlék alapján tisztába hozni. E vállalat nemcsak az egykori aranytermelésnek még hozzávetőleg se tudott mennyiségére a Verespatak-Abrudbánya-Zalanta határain túl létezett bányahatóságok szervezetére vetne világot; de Dacia helyrajzát is egészen új adatokkal gyarapítná. Részemről a mi erőmtől és szerény anyagi helyzetemtől telik, készséggel megteszek mindent az érdekesnek igérkező kutatás folytatására, csakhogy munkám sikerét legkivált az Archæologiai Bizottság hathatós támogatásától várom és remélem.

Téglás Gábor.

Epigraphiai curiosum Várhelyről. A hunyadmegyei történelmi régészeti társulat idei közgyűlésének befejeztével Emich Gusztáv és dr. Studnitzka Ferencz urakat König Pál collegámmal Várhelyre kísértük, bemutatandók ott idáig foganatosított ásatásaink eredményét s tervet készítendők a további munkára. A mint a helység látnivalóit vendégeinknek sorra mutogattuk, eljutottunk Janza görög kath. lelkész úr telkére is, hol rendesen találni egy-egy újdonságot s a kinek háza fala több Studnitzkát érdeklő faragványt tartalmaz.

Itt a folyosón mindjárt megragadta figyelmünket egy nagyobb fajtájú tégla, mert annak előlapján öt sor ABC-et láttunk bekarczolva. Epigraphiával ugyan nem foglalkozom, mindazonáltal e leletet, mint sajátos curiosumot annyira érdekesnek találtam, hogy annak bemutatásával és rövid ismertetésével az Archæologiai Értesítő olvasóinak kedveskedni kívánok. A téglalap közönséges vörös agyagból készült s technicájában a Várhelyen használt téglaféleségektől legkevésbbé sem tér el. Befalazva azonban aligha volt s nyilván folyosója padlózatába illeszté az egykori tulajdonos. Közelebbi lelőhelyét Janza lelkész sem bírta megmutatni, mert ő is úgy kapta egyik hivétől. A téglának bal felső és jobb alsó csúcsa letörött s utóbbi helyen a másodszor újra kezdődő ABC tagjai az S-en túl, a töredékkel együtt megsemmisűltek. Eredeti hossza 56 centiméter; fenn valamivel keskenyebb, mert csak 47 centiméterre mértem, míg alant 51 centiméter s így majdnem ép négyszöget mutató alakkal bír. Vastagsága 5 cm. Felűl az épen maradt rész szélessége 28 cm.; alúl ugyanaz 32 cm. Az 56 cm. hosszuságból csak 35 cm. tér van telekarczolva még pedig

EPIGRAPHIAI CURIOSUM VÁRHELYRŐL.

az alsó félen; míg felül 24 cm. üres terület maradt. A betűk szemmel láthatólag hegyes eszközre, de egyúttal gyakorlott ügyes kézre is vallnak és semmi esetre se teszik a szemlélőre azt a benyomást, mint egy kezdő tanuló palatábláján girbe-görbén szétszórt ákombákomok. Egyedűli szabálytalanság e sorok irányában mutatkozik, mennyiben a négy első sor vége felé «Sinai hegyre mászik»; az ötödik, vagyis utolsó pedig egy kis hullámzással fejlődött ki. Ezt azonban oly esetben midőn kezünket nem nyugtatjuk le: a legtapasztaltabb calligraphus se kerülheti el, a miről igen könnyen meggyőződhetünk p. egy homokba eszközölt írási próbával. Pedig a homok igen laza közeg az agyaghoz képest, melybe e tégla írója stylusát egykor mélyeszté kinek kezét alkalmasint az ulpia-trajanai helyőrség szolgálati unalma, s nem tanulási kísérletezés vezeté e sorok létrehozatalánál. Erre utalnak takaros biztos kézvonásai, melyeket még tetszetősebbekké tett.

A szöveget, mint jelzém is, csupán ABC képezi. Az első sorban az I-ig haladt el a scriptor, s a másodikban, mintegy önmagával tetszelegve, újra kezdte munkáját így menve e sorban az I-ig; a harmadikat K-val kezdi, a mi semmi esetre se tartozik a tiszta latinossághoz. Várhelyen a K egyebütt is lábatlankodik s a híres Mithras-lelet egyik szép (Nabarzének szentelt) oszlopán a VIKAR szó képzéséhez járul. A negyedik sorban újból elől kezdődik. Az ötödik sorban a K első, s az utolsó a saroktörés következtében kitörött. Ha a betűk típusát ügyeljük, minden ismétlődés rejt valami eredetit magában s a szabad biztos vonások szintúgy kiéreztetik az író kezének könnyed játékát, e sorok bekarczolásában talált kedvtelését.

A sorok szélessége némileg különböző. Az első soré 4.5 cm., a másodiké ugyanannyi; a harmadik sor már 3 centiméterre keskenyűl; holott a negyedik sor 6 centiméterre szélesedik; az ötödik sor valamivel szűkebb téren szorong a 3 cm.-nél is. A bekarczolt terület 35 cm. széles.

Az érdekes téglát Hunyadmegye főispánjának Pogány György úrnak szíves közvetítésével rövid időn kézhez kapja a társulat dévai muzeuma.

Déván, 1883 június.

Téglás Gábor.

Attila sírja. Nyugati szomszédainknak vérükben van az «annektálás.» S e tekintetben épen nem találjuk a legfelötlőbbnek azt az esetet, hogy napjainkban meghódították Alsace-t. Mert hiában, az utóvégre is hosszú-hosszú időkön át az ő birtokuk volt s még nem oly nagyon rég került franczia kézre. De ők nemcsak osszágokat annektálnak. Igen nagy gyönyörűségöket találják abban, a történelem nagy alakjaira ráfogni, hogy azok németek. De mindennél nagyobb gyönyörűségükre szolgál, ha tényeket elhódíthatnak. Szinte érzik e törekvésen, hogy az a nemzet, a mely saját nyilakozatai szerint, kivált gondolkozni, álmodozni szeret, lázasan keres «egy tettet,» a melyre elmondhassa: ez az enyém.

Hosszú időn át a «gót» stil megalapítását maguknak tulajdonították,

míg az újabb kutatások teljesen bebizonyították annak franczia eredetét, sőt azt is, hogy még Magyarországon is előbb fordul elő mint náluk. A középkori intézményekre ráfogták, hogy azok tőlük eredtek s nagy prosopopeával beszélnek a «keresztyén-germán» czivilizáczióról, a melyre pedig ugyancsak ráillik a «keresztyén-római» elnevezés. Újabb időben elhódítják már a skandináv mythológiát, mely az iskolai tankönyvekben az istenek neveinek változtatásával német mythologia gyanánt szerepel. De a legnagyobb tény, a melyet a németek maguknak tulajdonitottak, az a népvándorlás. Azt egyenesen úgy tárgyalják, mint egy részét a német nemzet történetének, egy fényes részét, mert hisz ekkor volt a népek «romlatlan erkölcse» és «nyers (derb) erélye» arra hivatva, hogy az «elerkölcstelenedett» rómaiak vérét fölfrissitse. A mai német ifjú hányszor neki is lelkesül annyira, hogy Radagais rablóhadjáratát az erkölcs kereszteshadjáratának képzeli s a női erény példáját Fredegunde-ban keresi. Pedig alig van annexiójuk, mely jogosulatlanabb volna. Mi távolról sem találunk a népvándorlásban oly nagyszerű valamit, mint nyugoti szomszédaink. De ha van benne ilyen is, azt nem ők hozták létre. Ha van ebben a költözködő népcsoportban valami rendkívüli, az a hún nemzet, mely képes volt szinte egy századra egész sorát a kisebb-nagyobb népeknek egy nagy egészben együtt tartani, a mely egésznek élén Attila, mint a barbárok képviselője harczra hívta az egész akkori czivilizált világot, a két római császárságot, azon felül az azok klientelája alatti német fajta törzseket.

Mily nyomorúságos ehhez képest az a szerep, a melyet a különböző germán népek játszottak, a kik mint a rómaiak zsoldosai csúsztak be a birodalomba s a kiknek fejedelmei a maguk szemében sem voltak mások, mint a római császároknak, hol hű, hol hűtlen tisztjei. S a középkornak mind román, mind germán eredetű népei jobb történeti itéletet tanusitottak, mint a mai német történészek. Az ő szemükben mindig Attila volt a barbár világ képviselője s míg a germán fejedelmek mind a feledékenység örvényébe merültek, az ő neve mindig elég volt arra, hogy emlitésére franczia, német, olasz figyelmes hallgatóvá legyen.

Ki csodálkozhatnék ezek után azon, hogy Attila körül valóságos legendakör támadt. S e legendakörben nem utolsó helyet foglal el Attila halála, mert ennek hirtelen való bekövetkezése igen alkalmas volt arra, hogy mindenféle regényes körülményekkel körülvétessék.

Ez uttal nem feladatunk a mondákkal foglalkozni. Egyedül Attila eltemetése tartozik reánk. Egykorú tanuságunk nincs róla. Az egy századdal később élt Jornandes (De rebus Geticis 49. fej.), s utána Thierry (Attila története. Szabó Károly forditásában 199. és 200 l.) úgy irja le, hogy miután egész nap pompás sátorában a ravatalon feküdt, s hivei mindenféle pogány szertartásokat tettek tiszteletére s miután torát megülték, hármas koporsóba tették holt testét, előbb aranyba, ezt ezüstbe, ezt viszont vasba. Azután számos drágaság kiséretében elásták éjszaka,hogy senki ne lássa hova. Hogy pedig a munkások ki ne rabolják a sírt, hogy általuk hire ne menjen hollétének, azokat megfojtották. Jornandesnek tehát nemcsak semmi tudomása nincs Attila sírhelyéről, de abban a hitben volt, hogy a húnok arról gondoskodtak, hogy azt senki ne is tudhassa.

Hosszú idő telt el Jornandes után, de mint emlitők Attila nevének fénye nem halványult el. Azok között az országok között, a melyekben Attila neve leginkább élt, volt hazánk is. S igen természetesen. Hisz a mi nemzetünk, ha nem is volt egy eredetű a hunnal, azzal igen sok összeköttetésben állott s igen valószinű, hogy eleink néhány csapata a hún király kiséretében nemcsak a Duna, hanem a Rajna vizében is itatta lovait. S ez összeköttetés emléke oly nagy volt, hogy a magyar fejedelmi ház magát Attilától származtatta, s hogy ennek tagjai, de kívüle számosan a nemzet többi tagjaiból, viselni szokták a hunok két nagy fejedelmének Attilának (Etele) és Balamirnak (Bala-mir azaz Bala fejedelem, nálunk Béla) nevét. De nemcsak az volt az oka annak, hogy eleinkben élni kellett a hún mondának. A mi népünknek lett székhelye az a föld, a melyen egykor a húnok laktak, képzelhetni-e, hogy az előző lakosokról is ne ment legyen elég sok monda át őseinkhez?

A nálunk leginkább kifejlett hún mondák közé tartozik az Attila sirjára vonatkozó is, a melyből hagyományunk egy Székes-Fehérvárra emlékeztető általános hún fejedelmi temetkezési helyre vonatkozót csinált. A magyar krónikák-

ban, a melyeknek köszönjük mondáinknak olyan, a milyen megőrzését, elég bőven találjuk e dolgot tárgyalva. Első részünkben, a hún krónikában, ily czímű fejezettel találkozunk: «A tárnok-völgyi és eiselmanczi (cesumauri) csatákról.» Ezek bőven beszélnek arról, mily iszonyú csaták voltak a húnok és rómaiak között. Az elsőben elesik a húnok közül százhuszonötezer s a megmaradottak visszavonulnak, de a rómaiaknak még nagyobb a veszteségük s felhasználják az éjszakát arra, hogy nyugotnak fordulva a húnok szomszédságát elhagyják. «A húnok aztán, hogy Kézai előadását kövessük, észrevevén, hogy Macrinus és Detus a viadal helyéről táborukat visszavonták, a viadal helyére visszatérve bajtársaik tetemeit, melyeket megtalálhattak és Cuwe (Szabó Károly fordítása szerint Köve, a későbbi krónikáknál Keve) kapitányt, az országút mellett, hol a kőbálvány van felállítva, scytha módon, ünnepélyesen eltemették s azon táj környékét azért Cuwe azoa-nak (Szabó Károly szerint Köve-háza) nevezték.» [1]

Krónikáink tovább beszélvén a húnok történetét, elmondják, hogy ezen helyre temették el a cesumauri ütközetben elesett Bélát, Révát és Kadocsát, majd magát Attilát is.

Ime tehát ismerjük, vagy legalább ismerhetjük azt a helyet, a hol a magyar monda a nagy hún király sírját lenni vélte. És csodálatos, hogy minden régibb iróink elmulasztották annak megállapitását, pedig az ő korukban ennek még sokkal nagyobb érdeke volt, mert ők krónikáink elbeszélését nemcsak mondának, hanem történelemnek, habár kúszált történelemnek, tekintették. Ők a hún fejedelmek sírhelyének meghatározására csak oda vetett megjegyzéseket tettek. Podhraczky a Chronicon Budense illető helyében tett megjegyzésében így nyilatkozik: «Forte Túrkevi in Cumania Majori.» Hogy mondhatja azt, valósággal megfoghatatlan, mert pár sorral előbb a Tárnok-völgyet meglehetős helyesen határozza meg. Milyen itéletet tanúsit Szabó Károly, ki a Kézai fordításának illető helyéhez a következő jegyzetet csatolja: «Köveháza vagy Keveháza, szövegünk leírása szerint Cuwe azoa, emlékét tartja fen, a szárhalmi kún sirokhoz egy mérföldre fekvő Kajászó-Szent-Péter falu, melynek Kajászó előneve Keveházából van elrontva.» De az ő mondása sem adja pontosan a hely megállapitását. Nála újabban a kúnok nagyérdemű történetirója Gyárfás István is megemlékezett. «A tárnokvölgyi ütközet és a hún scythák temetkezési módja» czímű tanulmányában erről, a hol — úgy látszik habár félreértve minden indokolás nélkül mondja: «Keveháza, ma Kajászó-Szent-Péter.» [3]

Valóban csodálhatni, hogy Szabó Károly nem ment egy lépéssel tovább s nem mondta ki, hogy a hún fejedelmek mondai temetkezési helye nem lehetett másutt mint a Kajászó (váli) völgynek a Budától Fehérvárra menő országút átmetszésén, vagyis a mai Baracska községnek területén és pedig vagy a mai Baracska faluban vagy az ahhoz tartozó Sz. Iván pusztán.

De jelenleg még több biztonsággal szólhatunk. Jelenleg nemcsak krónikai, de oklevéli adatok is állanak a hely meghatározása céljából rendelkezésünkre, s azok útján a meghatározásban még pontosabbak is lehetünk, mintha egyszerűen csak a krónikákra támaszkodhatunk.

A legrégibb tárgyunkra tartozó oklevél 1271-ből való, melynek tanúsága szerint Péter, Uzsa (Wza) fia, Jenő, Ság, Zechen, Gedeld, Kortul, Bodan és *Keve ozou* helységekben levő öröklött és szerzett birtokait a Boldog Asszonyról nevezett nyúlszigeti (mai néven margitszigeti) apáczazárdának hagyományozza.[4]

A másik az ó-budai káptalannak egy 1307-ki kiadványa. Ez arról értesit bennünket, hogy a nyúlszigeti apáczák a mondott évben Chatár és Hanta nógrádmegyei helységeket, továbbá a Buda mellett fekvő Solmárt, Sumudart (Somodor), az esztergommegyei Symegdet és a Fehérmegyében fekvő *Kevei ozou vagy Zenthyuan* helységet Druget Vilmos nádornak tíz évre haszonbérbe adja.[5]

Ime tehát oklevélben látjuk Kézai-Cuwe oazo-ját, mert ki kételkedhetnék,

1 Kézai előadásával majdnem szóról-szóra megegyezik a budai krónika és Thuróczy előadása. Csak abban különböznek, hogy a kőszobrot, melyet Kézai csak a hely megállapitására hoz fel, úgy képzelik, mint az ott eltemetett fejedelmek, illetőleg Kevének síremlékét s hogy a helyet Kewe ozva és Kewe háza néven említik.

2 «Kézai Simon mester magyar krónikája.» Fordította Szabó Károly. 21. l.

3 «Századok» 1867. 357. lap.

4 Az Országos Levéltárban Dd. 762.

5 Ugyanott 3659.

hogy az 1271-ikt oklevél Keve ozou-ja s az 1307-ki Kewe-j-azou-ja azzal ugyanaz, annál is inkább, mert Cuwe azoa-t a későbbi krónikákban ily módon írva találjuk.

E szerint tehát a krónikák és oklevelek egybe hangzó tanusága szerint a *hún fejedelmeknek, tehát Attilának is sírja* a Kajászó-Szent-Pétertől délre eső s *Baracskához tartozó Szent-Iván puszta*, a melynek délkeleti sarka egészen kijön a Budapest és Székes-Fehérvár közti országútra. Ezen egykor az apáczák birtokát képezett helységet pogány eredetű neve iránt tulajdonosai — a kik a Margit-szigetnek Nyúl-sziget nevével is elégedetlenűl azt Boldogasszony-szigete kivánatos névvél ruházták föl — nem viseltettek jó indulattal. Innét van az, hogy egy 1345-ki oklevélben már csak Szent-Ivánnak neveztetik[6] s úgy látszik, azon túl mindig: azóta legalább nem láttam más néven említve.

E kérdés megoldásánál azonban még egy dologra kell gondolnunk. Mi volt tulajdonkép a neve ennek a helységnek, hogy hívták azt? Középkori íróink már korán elkezdik a Keve ozou-t Keveházára magyarázni, abban a meggyőződésben levén, hogy az csak Keveházának elrontása. Pedig ez nyelvtörténeti lehetetlenség. Keve ozoá, Keve azoa nem lehet más a mai kiejtés szerint, mint Keveaszó vagy Keve aszóa azaz Keveaszója.

Iróink mindazáltal — Szabó Károly is — megmaradtak a Keveháza mellett s őket követte költészetünk. Arany János egyik remek alkotása «Keveháza» czímet visel s a «Buda halálában» is olvassuk: «Már Keveházába Bendegúz megtére.»

Egyedüli kivételt Hunfalvy Pál képez, a ki a «Székely kérdéshez» czímű czikkében, habár csak oda vetőleg elitéli a Keveháza magyarázatot s arra utal, hogy a kérdéses hely neve csak Keveaszó lehetett.[7]

Az általunk közlött adatok is megerősítenek a Hunfalvy által vallott nézetben. Az a körülmény, hogy a kiejtésben a Keve és aszó közé egy *j* betűt toldottak, nem tanusága-e annak, hogy a két magánhangzó egymásutáni kiejtése terhes volt a magyar embernek. Vajjon csak azért hagyták volna ki a *h*-t, hogy helyébe egy *j*-t tehessenek?

A Keveaszónak elrontása nem állott a Kevejászó-nál. Folytattatott tovább. A tizennegyedik és tizenötödik században három elrontott alakjával találkozunk. A eredetihez legközelebb áll Keászó (Keazo), a hogy Thuróczi írja, a másik két alak az *e*-nek alhangúvá hasonításával támadt. Kayaszon azaz Kajászó[8] és Kayaza azaz Kajasza.[9] Végre az utolsó előttiben állapodott meg a nyelvszokás nem a helységet, mely mint említők, Szent Iván nevet nyert, hanem a róla nevezett völgyet illetőleg.

Attila mondai sírja ügyét a következőkbe foglalhatjuk össze. Keveaszó helység, mely a Buda és Fehérvár közti útnak majdnem a közepén, kis távolságra attól a helytől, a hol állítólag a húnok és rómaiak közti nagy csata vívatott, fekszik, felköltötte a figyelmet s Kevével, a hunok közül állítólag elsőnek elesett vezérrel hozták kapcsolatba. Székes-Fehérvár analogiájára pedig oly fejedemli sírhelyet csináltak belőle, melyben az összes hún vezérek találtak volna örök nyugodalmat. Ilyképen Keveaszó a magyar közönségnél szent helylyé nőtte ki magát. Róla az egész völgyre is átment e név.[10]

De idővel elhangzott a traditió. A török idő alatt a közönség figyelmét újabb események vonták magukra. A Kajászóvölgyet is a benne fekvő legnagyobb helységről mindinkább váli völgynek kezdték nevezni. S az új korban csak oklevelek segélyével állapíthatjuk meg, hol volt az a hely, a melyre egykor eleink oly nagy kegyelettel tekintettek.

Szalay József.

6 Ugyanott 3761.
7 «Századok» 1881-ik évfolyam 99.
8 Hazai Okmánytár II. 130.
9 Az Országos levéltárban. DL. 15860.
10 Valószínűbb, hogy eredetileg csak a helység neveztetett valamely szakadékról aszónak s csak a helységről ment át arra a völgyre, a melyben fekszik, e név, mert nem valószínű, hogy oly nagy téres völgyet aszónak neveztek volna. Az is valószínűtlen, hogy miután az egész völgyet Keveaszónak nevezték volna, azután ruházták volna fel nevével az egyik benne fekvő helységet.

A kumándi ősi sirtemetőről. Torontál vármegye tiszamenti nyugoti határvonalán, Török-Becsétől déli irányban egy óranyira, Melencze, Elemér és a vezérek korából ismeretes Torrhus (Tarras) községek érintkező határainak központján fekszik *Kumánd* községe. Csinosan épült, terjedelmes falu. A négyezret meghaladó lakosságnak zömét most ráczok képezik, kik a múlt század derekán a tiszamarosi határszélekről költöztek ide. Eredeti telepük jóval közelebb esett a Tiszához, de ott is ugyanazon a fensíkon terült el, melynek beljebb eső egyik szögletében a mostani község épült, a József császár eszközölte reguláczió következtében. A fensíkot, melyen üde legelők és szép szőllőkertek virúlnak, köröskörül kihalt vizek medermélyedései övezik. Az általam kiadott 1723. évi Mercy-féle térképen a kumándi fensík valóságos félszigetnek van feltüntve, melyet északról egészen Becse alá elnyuló tó, nyugatról egész Borjasig egymásba futó vadvizek, délről a tarrasi mocsár környeznek. Még jobban fel van tüntetve e vízmosta vidék Torontál megye első eredeti mappáján, az 1785. évi Szentiványi-féle térképen. De a térképek segitsége nélkül is, csupán helyszini autopsia mellett, első pillanatra legott szemébe ötlik a gyakorlott vizsgálónak, *hogy a kumándi magaslat egyik tagja azon ősi telepsorozatoknak, melyek a Tisza balpartján, Szöreghtől le egész a Dunáig, ritka nagy mennyiségben találtatnak.* A torontáli őstelepekről írt egyik értekezésemben említém már, hogy a kumándi határ tele van tumulusokkal, melyek már távolról mutatják, hogy itt állandó otthona volt a præhistorikus népeknek. Csak a ritkább nagyságú tumulusok száma tizenegyre megy, nem említve itt a rét felé fekvő szőlők hatalmas dombfüzérét, mely a hajdani őstelepek félre ismerhetlen jellegét viseli.

Mindazonáltal eddigelé még nem eszközöltetett e talajnak mesterséges feltárása, sem tudományos czélból, sem köznapi szükségből. Már számtalanszor koczkáztattam szakférfiainkhoz a figyelmeztetést, hogy a *Tisza balpartjának torontáli vidéke több tekintetben megérdemelné a tudományos átbúvárlást, mert az őstelepeket sehol sem találjuk Magyarországban oly sértetlen eredeti formáikban, mint itt Torontálban.* Állitásom beigazolására érdekes leleteket is mutattam be társulatunknál Budapesten s a délmagyarországi régészeti társulat ülésein Temesvárott, de abbéli fáradozásaim, hogy valahára ezen a vidéken is tudományos ásatások eszközöltessenek, mind ez ideig sikertelenek maradtak. Még csak anyagi segélyt sem kaphattam, hogy legalább nagyjából önmagam fürkészhettem volna át e talajt, mely eddigi tapasztalataim után itélve, kétségkívül igen gazdag kincsbányája a hazai præhistorikumoknak. *A kumándi sirtemető fölfedezésére is csak a véletlen vezetett.* A most épülő kikinda-becskereki viczinális vasutvonal Kumándot is érintvén, az alapmunkákkal foglalkozó mérnökök egy szélmalom tövében, a község éjszaknyugati részén elterülő magaslaton, az ősi vízmeder fölötti tömött part hosszában, mintegy száz méternyi távolban a községtől, fúrásokat eszközöltek és a train feltöltéséhez megkivántató homok után kutattak. Az eredmény fényesen igazolta föltevésöket. A magaslat egész területét vékony, korhanyós televénytakaró borítja, helylyel-közzel sárgás, homokos tályaggal, mely alatt három-négy méternyi mélységre szép tiszta homokot találtak. Az építő vállalkozó négy holdat vásárolt meg e területből Kumánd községétől 1200 frton és homokbányát rendezett be rajta.

Mindjárt kezdetben, még múlt évi novemberben, midőn a homokbánya megnyittatott, jelentették nálam a kubikos munkások, hogy a talaj, melyben dolgoznak, *telesded tele van régi, korhadt sírokkal, és azokban csontok, temérdek agyagedény-cserép, ércztárgyak stb. találtatnak.*

Elsiettem Kumándra. Ekkor már mintegy 20—30 sír meg volt ásva, félig-meddig feltárva, nagyobb részben azonban megrongálva. A sirok styljében változatokat, eltéréseket találtam. *Alkalmasint nem tévedek, midőn állitom, hogy itt két őskori temető van egymás fölé épitve.* Találtam ugyanis sirokat, melyekben a kétszeri temetés jellege igen jól kivehető. A mélyebb, vagyis az alsó sír feneke homorú és benne a csontrészek is úgy voltak egymás fölé helyezkedve, hogy azt kell föltennem, hogy a halottat, miként Letenyén, Geszteréden, Keszthelyen, Szeged-öthalmon vagy Anáreson, guggoló állapotban ültették a sírba, és a sír alját azért vájták homorúra, hogy benne a túlvilági örök álom annál kényelmesebb legyen. Az alsó sírgödrök némelyikét későbbi temetkezések háborgatták. Ezen későbbi sírok öblösebbek és hosszabbak a régiebbeknél. Bennök a halottak napkelet felé fordított arczczal, fekvő helyzetben találtatnak. De a csontvázakat többnyire összemorzsolta már a nagy idő, habár a talaj, melyben porlottak, meglehetősen száraz. A legmélyebb sírvermek öt, a legcsekélyebbek három lábnyi mélységben vannak a földszintől, párhuzamosan egymás mellett, miként a keszthelyi, sorjában futó sepulchrumok. A sírok járulékai: *szabad kézzel idomitott durva gölöncsérművek, bronz ékszerek, különféle gyöngyök és nagyobb emlősállatok csontjai, melyek gyakran kisebb darabokra tördelve fordulnak elő.*

Ez a culturréteg természetesen csak azon a négy holdnyi területen lett feltárva, melyből a vasuti munkások a homokot meritik; de hogy ez az egész környék mintegy 50 holdnyi szélességben és hosszuságban, hasonló culturtárgyakat rejt magában, azt kétségtelenné teszik az emberi kéz által felhányt számtalan emelkedések, domborulatok, melyek ezt az egész határt tarkázzák. *Csak ásni kellene szorgalmasan, szakértelemmel: a siker felől, az eddigi leletek után itélve, biztos vagyok!*

Megjegyzem, hogy a találók számtalan tárgyat, melyekről utóbb csak mások elbeszéléseiből értesültem, részint nyerészkedési vágy, részint babonás hiedelmek által vezéreltetve elsikkasztottak és most kiadni semmi áron sem akarják, mert félnek a büntetéstől. De az eddigelé kiemelt tárgyak közül azok, melyeket *Steingassner Kálmán* törökbecsei mérnök összevásárolt és magánál tart, elegendő anyagot szolgáltatnak arra nézve, hogy a kumándi ősi sírtemetőnek præhistorikus jelentőségét méltányolhassuk.

Steingassner birtokában van jelenleg 8 *bronz karperecz;* ezek közül 3 kapcsokkal, 4 pedig szélesedő végtagokkal, 1 egészen köszönséges bronz karika. A kapcsok sodronyalakú csavarulatokkal és hajlatokkal vannak ellátva. Más ékszerek, csatok szijvégek, fülbevalók, fibulák, vagy vaseszközök nem találtattak. A *cserépedények* közül nyolczat láttam. Ezek mind első népvándorláskori cserépedények, rosszúl égetett barna szinű agyagból ékités nélkül, a legügyetlenebb barbár agyagművességnek, minden jellemző kellékeivel. Egészen hasonlók más lelhelyek,például a csallóközi, ordasi, szilágy-nagyfalusi, tiszafüredi és keszthelyi ismeretes őscserepek formái. Kihajló széleiknek s a nyak karimájának rendetlen idomítása, az aránytalanúl vastag oldalfalak, két öblönyükön a körmökkel bemélyesztett körülfutó girbe-görbe nyakszalag és az újjak durva benyomkodásai arra vallanak, hogy e cserépedények készitői előtt ismeretlen eszköz volt a gölöncsér korong. Az egyik csésze sok analógiát mutat a somlyói leletben előfordult, szintén szabadkéz idomította csészével.

A talált *üveg és agyaggyöngyök* igen szép példányok. Ez a körülmény semmi proporczióban sincs a cserépedények primitiv durvaságával. A gyöngyök tehát importált kereskedelmi czikkek. Köztük számos csiszolt, szabályos és com-

binált geometriai alakokat feltüntető borostyán és májkőgyöngy fordúl elő; sőt egyen fehér berakásos mozaik is van. Nagyságuk és alakjuk különböző; van galambtojás nagyságú is, szegletes vagy gömbölyű gyöngy. Színök: sötétzöld, fehér, vörösbarna és sárga.

Találtatott még két lyukas *agyagkúp* is. Olyanok ezek, mint a borsodmegyei muhi puszta körüli őskori telepekben talált agyagkúpok, melyeket hálósúlyoknak tartottak. Jól megnéztem e sajátságos agyagdarabokat. De én inkább vagyok hajlandó azokat szimbolikus vallási jelvényeknek, amuletteknek tartani, melyeknek lyukaiba alkalmasint apró bűvös pálczákat dugdostak az őskori kuruzslók. Igen érdekes egy nagyon jól conservált *agyagkanál* is. Csücskeszerű rövid nyelének a végén benyomás van, melybe evés közben hüvelykujját tette az ősember, hogy a kanalat ki ne ejtse kezéből.

A *soros temetkezés*, a mint azt Kumándon találjuk, régibb kultura utóhatása lévén és a római késő imperium temetési szokásaihoz tartozván, *valószinű, hogy a feltakart kumándi őstemetőben VI—VII. századbeli szlávok és avarok vannak eltemetve.* A kumándiakhoz hasonló keszthelyi leletek tudvalevőleg szintén azon kor emlékei, mely Kr. u. 476-tól Nagy-Károlyig tart. A szlávok a VI. században telepedtek le a Tiszán, de alig vannak itt, máris rájok törnek Ázsiából az avarok, kiket ottani ősfészkeikből a törökök üldöztek ki. Baján avar khán elfoglalja egész Pannoniát és a mai Magyarországot. 568-ban legnagyobb kiterjedése volt az avar birodalomnak, mely akkor a Volgától az Elbáig terjedt. De már a VII. század végével elvész az avarok neve az annálesekben. *Ezen századokra teszem a kumándi őstemető korát.*

Végül azon óhajomnak adok még itt kifejezést: vajha mielébb intézkedés történnék, *hogy a délmagyarországi Tiszavidék tudományosan is átbuvároltassék és az itteni kegyeleti emlékek hazai régiségi muzeumainkban elhelyezve, az azokat ismerni és tanulmányozni akaró közönség rendelkezésére bocsáttassanak.* Így, mint most van, számtalan becses emlék elkallódik, elvész és végre teljesen elenyészik a magánosok kezében. Intelligens laikusnak tisztelettel adózik a tudomány, ha az őshajdan iránti tiszteletből megmenti annak drága ereklyéit avatatlan és ragadozó kezektől. De azt a sportot, melyet némely magánosok a régiségekkel űznek, midőn azokat a könnyű hozzáférhetéstől és nyilvánosságtól elvonják s akár szobáik díszítésére, akár tudákosságuk fitogtatására felhasználjuk, én legalább soha sem tudtam helyeselni.

Dr. Szentkláray Jenő.

Somlyóvidéki ásatás. A Nagy Somló északkeleti részén, éjszakra mintegy félkilométernyire Szt-Márton nevű forrástól, az úgynevezett kerekdombon kezdtem az ásatást 2½ mély rigolirozással, melyet 92 □ölnyi területen hajtottam végre. Az első csaknem 2½′ mély humus-réteg alján a következő tárgyak kerültek elő. A kerek domb alján egy 0.18 m. magas, hasas, rövid nyakú, kissé kihajló karimájú, vörös barna edény; nyaka kezdetén néhány vonal fut körül s ezekhez több összeszögellő vonal által képezett, lefelé álló csipkézet fekszik. Közvetlen szomszédságában, magas, csonka, kúp-alakú talpon álló nagy öblű edény feküdt szén, csont és hamu-keverékbe ágyalva egy lapos tálban. Öblét a közepén átvonuló rekesz ketté osztja. Mellettök két fényes graphit-mázas füles bögrére, hat tálra, végre egy 0.2 m. magas, az először leírthoz hasonló, de feketeszürkés graphit-mázzal készített edényre akadtunk. E cseréptárgyakkal még két vaslándzsacsúcs és két vaspatkó került elő. Számos vas- és cseréptárgyról csak alaktalan, elmállott és elrozsdásodott töredékek tesznek tanubizonyságot. E tárgyak mind mintegy 2 m. hosszu, 1 m. széles siralakú helyen feküdtek szén- és hamuval kevert földben. E leléttől mintegy öt meternyire hasonló sírszerű

helyre akadtam. Itt 9 tojásdad alakú, keskeny nyakú 0.08, 0.09 m. magas hamvas és szenes földdel telt feketés barna edény egy 0.25 m. átmérőjű graphitmázas lapos tállal voltak leborítva. Még egy második lapos tál volt a közelben, mellette egy graphit-mázas, kerek hasu, rövid nyaku edény kis csücsökkel és egy elrozsdásodott vaslándzsacsúcs. Valamivel mélyebben, egy méternyire e tárgyaktól egy nagy, lapos fenekű edény kúpalakú töredéke került elő. Az agyagba, melyből ezt égették, kovakavicsok vannak keverve. E két lelettől 15—16 méternyire a második agyagréteg fölén egy kis lapos bronzvésőt s egy hornyolt oldalú graphit-edény töredékeit találtam.

A kerekdomb keleti részén az emlitett leletektől s a Szt-Márton-forrástól ¹/₄—¹/₄ kilométernyire mintegy 25 □ölnyi területet forgattam fel. Egy lábnyi mélységben került itt elő egy 0.3 m. átmérőjű hosszukás vastag falu tálacska. Mellette két kis lapos kővésőt, egy kova késpengét és két nucleust, végre egy 0.3 m. átmérőjű, 0.04 vastag őrlőkő-töredéket találtam.

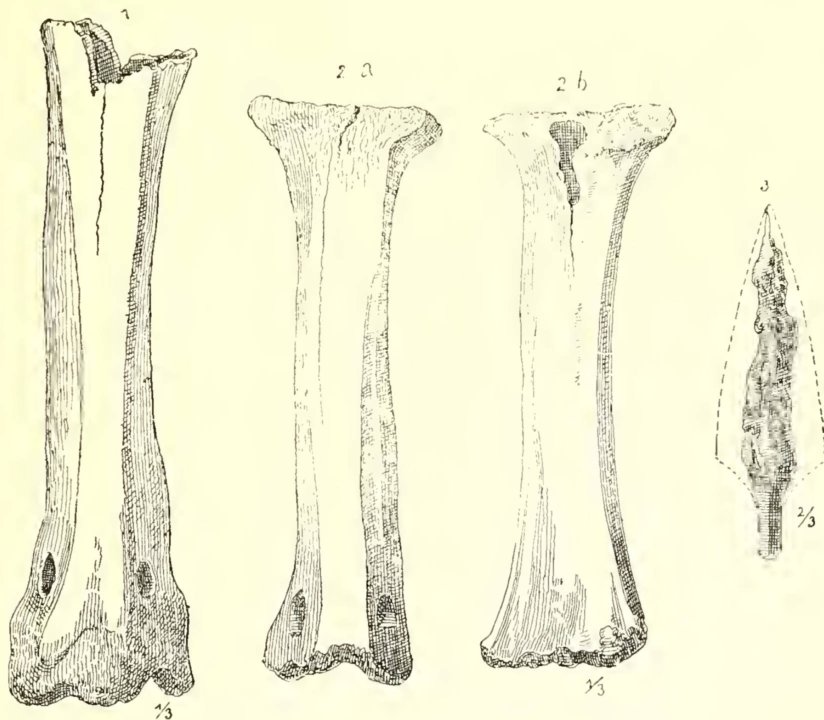
Ezeken kívül nem saját ásatásaimból, hanem másoktól a következő, a somlai hegyen előkerült tárgyakat sikerült megszereznem: 5 kővésőt, 1 kőgyalut, 31 u. n. orsógombot, 1 u. n. hálósúlyt, 2 bronzfibula-töredéket, 1 vaslándzsacsúcsot, 1 kisebb urnát, 1 üvegedény-töredéket, 1 lapos agyagtárgyat közepén lyukkal, 1 Valens s 1 Valentinianus-féle bronzérmet. *Kleiszl Károly.*

Alpári ásatások.[1] A kecskeméti kör életrevalóságának első tanújelét akkor adta, midőn a város és környéke múltjának felderítését tűzve ki feladatává: a történelmi nevezetességű Alpár mezején régészeti ásatásokat rendezett. Az ásatások rendezésére Kecskemét város tek. tanácsa egyelőre 50 frtot ajánlott fel, a hiányzó többletet részben a kör pénztára pótolta, részben aláírás útján fedezték. Kada Elek képviselő úrnak s a kecskeméti kör elnökének jutott a munka oroszlánrésze; ez ásatások tervezése, előkészítése és rendezése; úgy, hogy mikor dr. Török Aurél, és alólírott mint a régészeti társulat segédtitkára az ásatásokhoz meghivattunk, már mindent rendben találtunk, s a munkálatot lehetett látnunk. Az ásatások helyéül Alpár mezején a Tisza partjától egy félórányira fekvő Dunszt úr tanyáján elterülő nagy halom lőn kijelölve, mely előtt a Tisza felé alacsonyabb, most is vízjárta nádas terül el; körülötte az alföldi síkság terül el itt-ott kisebb területű halmok láthatók; nyugat felől a Tasi-ér nevű patak önti vizét a nádas talajára. A kijelölt dombtól nyugat felé fekvő halmok folytatólagos lánczolatot képeznek. E táj magasabb fekvésénél fogva, már az őskorban is alkalmas lakhelyül kínálkozott az embernek, kik főleg ilyen vizek melletti halmokat szerettek otthonukká tenni, melyek kellemes telepekül szolgáltak, megvédve őket a víz áradásai ellenében, s nem egyszer az élelmi szerek s táplálék beszerzését is megkönnyítették. Számos példát mutat fel a régészet, hogy az ilyen alkalmas telepeket egyik generatió a másik után lakta.

E halomból már előbb is napfényre kerültek elő őskori régiségtöredékek, s ezért e hely jelöltetett ki általunk az ásatások szinhelyéül. Az első nap f. évi augusztus hó 19-én 32 napszámossal láttunk a munkához. A halmon éjszakról délnek 35 méter hosszú s 2 méter széles próbaárkot húztunk, melyet 1·50 méter, helyenként hol apró törmeléket, csontokat találtunk, 3 méternyi mélységre ástunk le a humus alatti kemény sárga agyagos talajban, mely itt-ott lőszszel volt keverve, de régi agyagedények apró töredékein, csontdarabokon, kovaszilánkon s egy szép őrlőkő töredékén kívül semmi egyebet nem találtunk. Az ásatások eredménytelensége mindinkább azt a meggyőződést erősítette meg bennem, hogy e nagyobb kiterjedésű halom a régi lakótelep lehetett, s a halmot lakó népek temetkezési helyét valahol annak közelében kell keresnünk. Én tehát még a próbaásatások folyama alatt szemügyre vettem b. Fechtig Imre úr társaságában a halom környékét, hogy a régi temető helyét megtaláljam, s a halomtól déli irányban, s ettől körülbelül 300 lépésnyi távolban a szomszédos szántóföldeken csakugyan találtunk is egy szénnel kevert, hamvval födött kisebb halmot, a melyről br. Fechtig úr is azt hitte, hogy az a régi telep temető helye, s a melyen mindjárt délután meg is kezdtük az ásatást, a nagy próbaárok ásatását abbanhagyva és azt betemetve. A halmot mindjárt három parcel-

[1] Fölolvastatott az orsz. rég. és embert. társulat f. évi november havi ülésében.

lára mértük ki kelet-nyugati irányban, melyeknek mindegyike 14 méter hosszú és 8 méter széles négyszöget képezett s a kijelölt táblák közül az elsőben megkezdtük a munkát. A leletek körülményeinek feljegyzését s a tabellákba való berajzolását én vállaltam el, dr. Török Aurél, dr. Machleid Gyula és dr. Horváth Gyula fiatal orvosokat vette maga mellé, kik neki a munkánál segédkeztek ; mert alig kezdtünk a munkához, napszámosaink 3 helyen jelezték a feltalált sírokat. A csontvázak megvizsgálásánál kitűnt, hogy azok kelet-nyugati irányban voltak eltemetve, fekvő helyzetben, kiterjesztett karokkal és lábakkal, kelet felé néző arczczal. Ezeknél még semmiféle régiségre nem találtunk ; hanem a tábla déli részéből a 2-ik mellett a felszíntől 30 cm. mélységben egy ép őskori csontkorcsolyát (1 sz.) és elhasznált baltát csiszolt serpentin kőből, s valamivel odább a felszínttől 50 cm. mélységben egy átfúrt csontkorcsolyát (2.

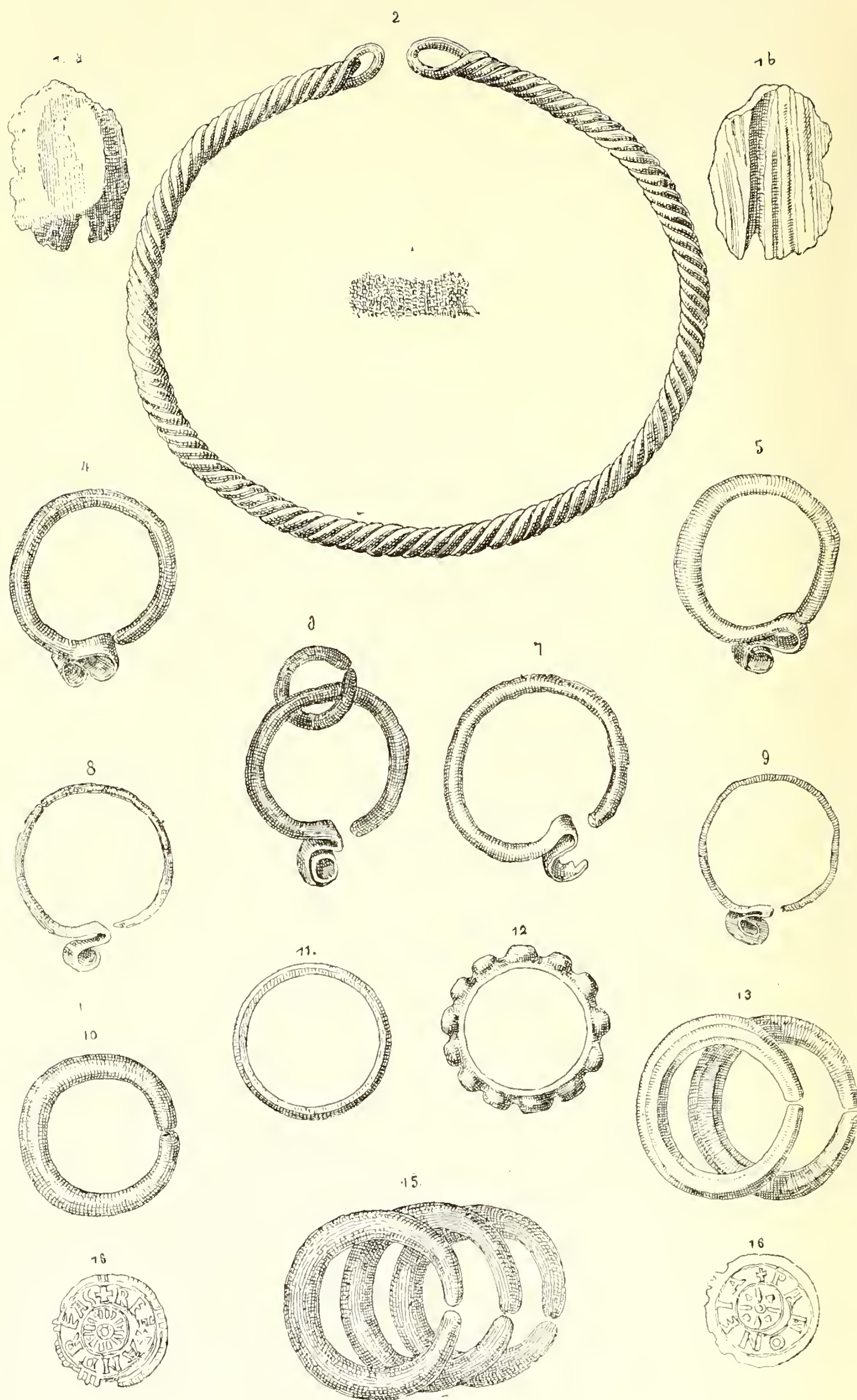

CSONTKORCSOLYÁK AZ ALPÁRI LELETBŐL.

sz.) találtunk E leletek azonban nem látszottak a sírokhoz tartozóknak, valamint a 3. sz. alatti bronz nyílhegy sem, melyet másnap találtunk, ezek csak a mellettök elterülő földrétegbe voltak elhányva. Egy zúzó kő töredékét is itt az I. tábla déli részében találtuk meg. Most már bizonyosak voltunk az iránt, hogy itt egy régi temetővel van dolgunk, melynek korát ez eddig lelt tárgyak után még nem lehetett megállapítani, mert a csontvázak mellett a temető korára következtetni engedő régiségek nem fordultak elő ; újult reményekkel vártuk tehát a reggelt, hogy a munkát tovább folytathassuk, s reményeinkben nem is csalódtunk, mert munkánkat szép siker jutalmazta.

Másnap augusztus 20-án az első tábla ásatásának vezetését br. Fechtig Imre úr, a második tábláét dr. Machleid Gyula, a harmadikét dr. Horváth úr vállalta el ; dr. Török Aurél úr a csontvázak kiszedéséről és elhelyezéséről gondoskodott, én a leletek körülményeinek följegyzésével foglalkoztam.

Legelőször a II. táblában találtunk egy sírra, melyben a csontváz mellett egy fülönfüggő (8. sz.) volt a medencze táján, s egy bronzgyűrű (10 sz.) a bal kéz

ALPÁRI LELET.

újján. Alig ásta ki dr. Török tanár úr a vázat, mikor az I. táblából is jeleztek egy sírt, melyben régiségeket találtak. E sír 50 cm. mélyen volt a földben, a csontváz mint mindenütt úgy itt is kelet-nyugati irányban, kelet felé néző arczczal, kiterjesztett kezekkel és lábakkal volt eltemetve. E sír volt a leggazdagabb régiségekben. A csontváz bal vállánál két bronzgyűrű (13. sz.), baloldali kezénél három egymásra fűzött bronzgyűrű (15. sz.), bal fülénél egy ezüst fülönfüggő (4. sz.), a jobb fülénél egy hasonló ezüst fülönfüggő (5. sz.) volt, s a nyak táján az elkorhadt, de itt-ott még látható szövetszálról lepergett üvegből készült gyöngyszemek hevertek szanaszét. A csontváz feje alatt pedig korhadt falapnak és azon a szövetnek maradványait leltük meg, a nyakán pedig egy háromszoros bronzsodronyból csavart felhajlott végű bronznyakék is volt. (2. sz.) Török tanár úr, ki a csontvázat megvizsgálta, úgy találta, hogy egy fiatal nőé volt; ezt látszanak bizonyítani a sírban talált ékszerek, fülbevalók, és a nyakék is.

A lelt tárgyak közelebbi megvizsgálásánál mindjárt sejtettük dr. Beliczay Jónás tanár úrral együtt, hogy itt egy ősmagyar temetőt fogunk felásni, miután a lelt régiségek oly feltünő módon hasonlítottak a gerendási hasonló leletek tárgyaihoz, mely hitünkben csakhamar megerősített a II. táblában Kada Elek képviselő úr által felbontott sír.

E sír az előbbieknél jóval mélyebben feküdt, 1.50 cm. mélységben, az egy méternyi homokréteget követő fekete földben, az előbbieknél vastagabb homokréteget a szél fúhatta így fel. A csontváz itt is kelet-nyugati irányban feküdt, arczczal kelet felé, kinyújtott helyzetben; — jobb kézújján két bronzgyűrű (11., 12. sz.), nyaka táján két ezüst fülönfüggő (6., 7. sz.) volt, állkapczájába fogai közt pedig egy magyar ezüst denár (16. sz.) volt betéve, melyet gondosan megtisztítva I. Endre magyar király pénzének ismertem fel, az egyik oldalon REX ANDREAS, a másikon PANONEIA fölirattal.

Aug. 21-én még tovább folytattuk az ásatást, de az anthropologiai tekintetben rendkívül érdekes csontvázokon kívül, mindössze még egy fülbevalót (9. sz.), egy amulette-féle agyag tárgyat (1 sz.) találtunk, s miután a rendelkezésünkre álló anyagi segédeszközök kifogytak, sajnálattal kellett legalább egy időre beszüntetni ez érdekes ásatásokat, s azon közös igérettel váltunk el, hogy a legrövidebb idő alatt beszerezni iparkodunk az anyagi segélyt, melylyel az igen érdekes temető ásatását megkezdhetjük s bevégezhetjük. A lelet a kecskeméti kör tulajdonát képezi, mely azt Kecskemét valamelyik felsőbb tanintézetével kapcsolatos muzeumában fogja deponálni, hogy alapját képezze a felköltött lelkesedés folytán létesítendő kecskeméti régészeti muzeumnak, miután a város határában több helyen fordulnak elő régészeti leletek, melyeket különösen Kada Elek képviselő úr a régészeti tudomány lelkes barátja és művelője vett gondozása alá. Az ásatások már eddig is oly szép eredményre vezettek, hogy a további ásatásokat minden esetre folytatni szükséges. Én azt hiszem, hogy a további ásatások bőségesen fogják a fáradságot jutalmazni. Addig kell az időt és munkát fölhasználni, míg arra alkalom nyílik, s a szántó-vető ekéje és az alföld homokja őstörténetünk e kitárt könyvét be nem temetik.

Fogadja a kecskeméti kör lelkes ifjúsága köszönetemet azon tudományos élvezetért, melyet nekem akkor szerzett, mikor engemet ezen ásatásokhoz meghívni szíves volt.

Kecskemét sz. k. város tekintetes tanácsának adományát, melylyel az ásatásokhoz járult s ez által a hazai régészetet is előmozdította, a fiatal s már is oly szép eredményeket feltüntető kör évlapjai fogják megörökíteni. Legyen szabad e sorokban azon reményemnek adni kifejezést, hogy az elért eredmény csak fokozni fogja azon nemes érdeklődést, melyet Kecskemét városa hazai régészeti tudományunk iránt tanusított.

A kecskemét-alpári ásatások leírásával kapcsolatban az alábbiakban rövid jegyzékét és összeállítását adom azon leleteknek, melyek a föntebbi lelettel rokonságban vannak, vagy egymást kiegészítik, hogy itt felujítsam a már régebben felásott és tudományosan leírt leleteket, s esetleg felkeltsem az előforduló hasonló tárgyaknak gondos gyüjtését, megóvását. Eddigelé mindazt, a mit a régi magyarok szokásairól, mivelődési viszonyairól tudtunk, a krónikások sovány följegyzéseiből régibb okleveleinkből összeböngészett adatokból merítettük, melyeket Ipolyi nagy munkájában oly nagy gonddal és kitartó szorgalommal látunk ösz-

szehordva, ki még akkor panaszkodik a leletek kevés volta miatt, melyek az irott kútfők állitásait igazolnák. Mindössze egy pár adat az, a mi pl. őseink temetkezési szokásaira vonatkozik, azok is inkább a fejedelmek vagy főnökökről szólnak; mint Attila temetésének leirása, Jordanesnél (49. fejezet) a honalapító Árpádé, s egy-két pogány ősünké, kikről okleveleink tesznek emlitést. Ipolyi emlitett munkálatán kivül, Érdy, de főleg Pulszky Ferencz alább emlitendő értekezéseiben nyujtott hű képet őseink mivelődési viszonyairól, s összegezte azon eredményeket, melyeket az eddigi ásatásokból s ismert leletekből levonnunk lehet; újabban tudomásom szerint egy kiváló régészünk foglalkozik e kérdéssel, azért nem tartom fölösleges munkának, ha az alábbiakban röviden összeállitom a már eddig ismert leleteket, hogy azokból majd egy avatottabb kéz teremtse meg mivelődéstörténetünk egy érdekes szakaszát. A leletek összeállitása betűrendben így következik:

Abony (Jász-Nagy-Kún-Szolnokm.). Leirva az Archaeologiai Értesitő X. kötet 198. lp.

Az abonyi öreg szőllőkből kerültek elő lószerszám-részek és kengyel vasak.

Ugyancsak az abanyi határból (Bolhás part) Abonyi Lajos (Márton Ferencz) földbirtokos küldött be a muzeumnak egy bronz-torquest, bronz karpereczet, nyilt síma gömbölyű sodronyból, mely tárgyak csontvázak mellett fordultak elő. Lásd Muzeumi régészeti Napló 22/1879.

Adony. A leletben előkerült két fülbevaló hasonlít a többi magyar leletekben is előfordulókhoz, azért soroljuk ide. Leirva és lerajzolva. Arch. Ert. XIV. kt. 348. lp. 71., 72. számú rajz a szöveg között. A lelet egyéb tárgyai Archaeologiai Értesitő XIV. kt. XLIII. tábla. Hampel Catalogue 77., 78. lf.

Alpár. Kecskeméti lelet. A föntebbi leirás. Történeti vonatkozások Alpárra Fehér: Codex diplomaticus I. 428. u. o. II. kt. 74. Anonymusnál a XIV., XXVIII., XL. fejezetek. Részletesebb leírást lásd Hornyik József: Kecskemét város története. I. 87—108. lp. Oklevéltár I. sz. Arch. Ért. II. 108.

Baracs puszta (Fehérm.). E leletben egy akasztóval ellátott csavart sodronyból készült bronzkarperecz, 3 drb. mindkét végén kígyófejjel ékes nyilt bronzkarika, 1 darab szeggel ellátott háromszögalakú boglárka, és 5 drb. csúcsos bronzlemez került elő. V. ö. Muzeumi régiségtári Napló 1871/137. Arch. Ertesitő V. U. o. 1871. 102., 138. lp.

Batta (Komáromm.). V. ö. Muzeumi Napló 17/1877.

Blatnicza (Turóczm.). Arch. Ert. XIV. kt. 351. 352. l. I. tábla.

Békés-Gyula (Békésm.). Arch. Közlemények VIII. kt. 1871. 73. l. leírta id. Mogyorósy János. A leletben az emberi és lócsontváz mellett sarkantyú és zabla fordult elő.

Bene puszta (Beregm.). Őskori magyar leleteink közt igen nevezetes. A lelet még 1834-ben került napfényre, Berengár pénzeivel. A lelet leírását lásd: A magyar tudós társaskör évkönyvei. 1835. II. kt. 281. lp. Vadas Jankovits Miklóstól. Dr. Lenhossék József: A szeged-öthalmi ásatások 13. lp.

E sírban az emberi csontváz mellett ott volt a lóé is, volt benne 30 drb. átfúrt Berengár-féle ezüst denár, nyílhegyek, egy ezüst lószerszám az aranyozás világos nyomaival, zabla és kengyelvas, egy kard, mely azonban összetört és elveszett.

Batta (Fehérm.), a hires érd-battai halomtemetőtől mintegy másfél kilométernyire. A vitéz lovastól volt eltemetve, csontjait a munkások szétszórták, az aranyozott ezüst boglárokat pedig egymás között fölosztották. V. ö. Arch. Ert. XI. kt. 77., 78. l.

Denta (Temesm.). Ezüst övrészletek. Nevezetes e lelet azért, mert az övrészek hasolitnak a nagylaki ásatásokból származó csontlemezekhez, melyek valószinűleg szintén egy öv tagjai lehetnek. V. ö. M. N. 139/1882. A lelet rajzát és leirását lásd a jelen füzetben.

Ernesztházán (Temesm.). Ezüst tányérok, ékszerek, lánez- és szerb érmeket találtak. A lelet egy részét a m. n. muzeum tartotta meg, a másik része a temesvári muzeumba került. A lelet stylus és technika tekintetében sorakokozik a kúnhalasi ékszerekhez és ez miként emezek a hazai ízlésről a XIV. sz. elején úgy az erneszthási lelet a vele járó érmek tanusága szerint a XIV. sz.

végén, s a XV. sz. elején dívó ízlést képviselik. A lelet rajza és leírása. Arch. Ért. Új folyam I. kt. 175—177 l.

Galgócz (Nyitram.). Az emberi és lócsontváz mellett ezüst érmek voltak 913—944-ből, 1 arany fülbevaló, egy ezüst sodronyból font nyakék és egy dombormüves ezüst övrészlet. Leírta dr. Rómer F. Flóris, az Arch. Értesitő I. kt. 105. l. u. o. IV. 165—168. l. és Arch. Ért. u. o. IV. kt. 165. l. II. kt. 117. l. Lenhossék i. mű 14. l.

Gerendás (Békésm.). A lelet leírása Arch. Ért. XIV. kt. 91. l. XXI. tábla. A Békés vármegyei rég. és művelődéstörténeti társ. évkönyve. Szerkeszti Zsilinszky Mihály. 1878/79. Békés-Csaba 1874. Dr. Lenhossék József i. m. 21. l. A lelet az országos rég. és embert. társulat költségén lett fölásva, s a m. n. muzeum érem- és régiségosztályának lett ajándékozva, hol az R. N. 15/879., 27/1879 és 43/879 sz. a. van beirva.

Ezen ősmagyar leletben sz. István és Péter pénzei kerültek elő, a nyugat felé fekvő csontvázak mellett bronzgyűrűk (30), karpereczek, gyöngyök fordultak elő, s az emlitett érmeken kivül egy bronz csörgőgomb.

Gödöllő: Ezüstlemezkék félholdas diszitéssel, bronzdíszek stb., melyeket a m. n. muzeum a gödöllő-vidéki muzeumtól cserélt be. R. N. 73/1877.

Hugyaji és Balkányi lelet a nagy-kállói muzeum tulajona. Rajzát lásd dr. Hampel József «Catalogue de l'exposition préhistorique a Budapest» 1876. 33. lf. 19., 24. ábra Arch. Ért. III. 176.

Karczag. Két arany fülönfüggő, egészen hasonló a magyar leletekben előfordulókhoz, melyek egy frisatikus éremlelettel jöttek elő. Arch. Ért. Új folyam II. kt. II. r. 148. l.

Keszthely (Zalam.). A keszthelyi ásatásokról dr. Lipp Vilmostól megjelent egy monographia fog legközelebb napvilágot látni a m. t. akadémia kiadásában.

Letenye (Zala m.) Töttösy Béla kir. járásbiró ajándéka. Muzeumi régiségtári Napló 94/1879. A leletben volt 2 db. nyilt ezüst fülönfüggő gömbölyű sodronyból egyik végén kilapitva és lefelé kunkoritva fülbevaló bronzsodronyból nyilt, egyik vége laposra kalapálva, s tekercsszerüleg összekunkoritva, rovátkolt bronzgyűrű. E tárgyakhoz hasonló több db. jelenleg is az ajándékozó birtokában van. V. ö. Arch. Ért. XIV. kt. 348. l.; hasonló a szécsényihez u. o. XIV. kt. 347.

Mezőtur. (Béri kettőshalom.) A lelet Pavlicsek Sándor tanárjelölt ajándéka. Muzeumi régészeti Napló 53/1881. A leletben volt ezüst törött bronzgyűrű, bronz fülönfüggő, vas kés. Lapos vaskarika, gyöngyök, korhadt fadarabok.

Mogyorós (Pestm.). A lelet a váczi muzeum birtokában van; Varázséji Gusztáv közlése szerint apró ezüst boglárkákból áll, a minők a piliniek. Lásd még Arch. Ért. V. kt. 192.

Mindszent (Csongrádm.). V. ö. Muzeumi Napló 90/1863. A leletben van 1 drb. kettős bronzsodronyból font nyakkarika, 1 drb. kettős bronzsodronyból font kisebb zárt karika. Hasonló nyakkarikák töredékei s apróbb karikák.

Nagy-Lak (Csanádm.). A leletet fölásatta dr. Réthy László a m. n. muzeum megbizásából. Nagylakon egy mesterséges halom ásatott fel, az arad-csanádi vasut anyagi segélyezésével, hol bronzcsatok, szijra szegzett hatlevelű rozettek, csatok fordulltak elő, az utóbbiakon háromszor ismétlődő M minusculával, továbbá mi a lelet korára világot vet, az egy szíjvég, mely szent Györgyöt ábrázolja a mint a sárkányt leszúrja a XIV. század stylusában előállitva.

Nagy-Teremia. 1876. V. ö. Pulszky, Ferencz úr emlitett értekezését.

Nemes-Ócsa (Komáromm.). Arch. Ért. XIV. kt. LI. tábla 1—7. sz. 291. l. leírta Végh Adorján. Legnevezetesebb e leletekben a kard, melynek bronz kardmarkolata védővel van ellátva, s a kard hüvelye csont lemezből áll, csatlakozik a szolyvai kétélű kardhoz, és a benei leletben előkerült, de elveszett kardhoz.

Neszmély (Komáromm.). Weninger Mátyás küldte be a muzeumnak. Lásd. R. N. 91/ 1877. V. ö. dr. Lenhossék J. i. m. 14. l.

Nevezetes főleg a leletben előforduló 2 ezüst denár a IX. és X. századból. A leletben az emberi csontvázak mellett lócsontvázak, kengyelvasak, zabla, pitykegombok, stb. fordultak elő.

Pécs, az ú. n. budai vámház közelében. V. ö. M. R. N. 132/1870 és 185/1870.

A leletben van bronzsodronyból csavart karperecz, gyűrű, gyöngy stb.

Pilin. Hársas hegy. Leírva : Arch. Közlem. IX. kt. 16. és köv. lapokon.

Pilin (Nógrádm.), felásatta br. Nyári Jenő pilini birtokán. Leírva : Hampol Catalogue 118—121. lf. kom.-pilini lelet rajzai.

Dr. Lenhossék József id. mű 11., 12. l.

E lelet feltűnő rokonságot mutat a nemes-ócsai, pesti lóversenytéri, verebi s más leleteinkhez. Pilini lelet. Hampel Catalogue 148—151. lf.

Pőrős puszta (Csongrádm.) Leírta Széll Farkas az Archæologiai Értesítő VI. 1872. 40., 43. l. Az emberi és lócsontváz mellett kengyelvas, zabla, pitykék stb.

Puszta-Tóti (Veszprémm.). Leírta Bischitz Mór az Arch. Ért. VI. kt. 16., 17. l. Az emberi csontváz mellett volt egy kardtöredék, érem, nyakék, csat, gyűrű, fülbevaló és egy ezüst csésze.

Puszta-Almás (Komáromm.). Bejegyezve a m. n. Muzeum Régiség-Naplójába 206/1883. stb. a.

Sobor (Sopronym.). Leírva az Arch. Ért. IX. kt. 252. l. Hampel Catalogue 60., 61. lf.

Székesfehérvár : v. ö. dr. Henszlmann Imre : A székesfehérvári ásatások eredménye.

Szeged-Öthalom (Csongrádm.). Leírta ifj. Varázséji Gusztáv az Arch. Ért. XIV. kt. 323—336. l. LIV. tábla. Dr. Lenhossék József : A szeged-öthalmi ásatásokról. Budapest, 1882. negyedrét, a m. t. akadémia könyvkiadó hivatala.

Szeged-Sövényháza. Arch. Ért. Uj folyam. I. kt. 151., 152. l.

Szent-Endre (Pestm.). Főleg azért említem, mert ebben a leletben fordul elő nálunk legelőször a kengyelvas 6. és 7. századbeli érmekkel együtt Justinus (518—527) és Phokas (602—610) aranyával. V. ö. erre vonatkozólag dr. Rómer F. Flóris czikkét is : Sarkantyú és kengyelvas. Arch. Ért. IV. kt. 167., 168. és 264. l. A lelet be van jegyezve M. R. N. 288/1871.

Szécsény (Nógrádm.). Felásatta dr. Pulszky Károly. Az érdekes sírokba I. Endre pénze került elő. V. ö. Arch. Értesítő XIV. kt. 39. l. és Arch. Ért. XIV. 347. és Arch. Ért. Uj folyam. II. kt. II. r. 149. l. Hampel Catalogue 47—50. lf.

Szilágy-Nagy-falu. Arch. Ért. Új folyam I. kt. 156., 161.

Szabad-Battyán (Fehérm.). Ezen lelet a középkor végéről való, de nevezetes, mert az őskorból a keresztény világ emlékei felé a legtermészetesebb átmenetet képezi ; és hogy benne a magyar leletekben jellegzetes fülbevalót is feltaláljuk. M. R. N. 157/1881. V. ö. Arch. Ért. Uj folyam. II. kt. II. rész 144—147. lapokon

Szolyva (Beregm.). Arch. Ért. III. kt. 201—206. l.

Lehóczky Tivadar : Bereg megye monographiája. 1883. III. l.

Volt a leletben a csontváz mellett bronzsisak, kard, korhadt fahüvelyben, ezüst lemezek, kengyelvas, patkó, zabla, nyílhegyek stb.

Nevezetes, hogy e leletben valamint a nagy-teremiaiban is a koporsó nyomaira találtak, s előfordult még benne a galgóczihoz hasonló lombozatos díszítésű ezüstlemez.

Tápió-Szele. V. ö. M. R. N. 100/1869.

Nevezetes, hogy e leletben előfordult egy Beladux-féle ezüst denár ezüst fülbevalókkal és egy bronzkéssel együtt.

Nagy-Teremiai lelet. Hungár János tanító úrtól, ki, a leletet még 1875. évben találta, a leletben voltak arany- és ezüstlemezek, gombok, vászon foszladékok stb.

Nevezetes, hogy itt is koporsó maradványaira leltek, azonfelül, hogy az előbbi leletekhez hasonló pitykegombokon kívül két aranylemez is fordult elő.

Tömörkény (Csongrádm.). Ósrégi magyar telep, oklevelek is emlékeznek róla ; 1326-ban említtetik először egy határjáró oklevélben, mikor a puszta Szűry Pál és testvére birtokában volt ; Mátyásnak egy 1462. évi okmánya is tesz róla említést. Innét egy sodrott bronz nyakéket kapott a muzeum Szél Farkas útján M. R. N. 307/1876, 1334.

Vereb (Fehérm.). Leírta Érdy János. A m. tud. társ. évkönyvei IX. kt. I. r. 18 l.

Ezekhez sorolandók még Pulszky Ferencz említett értekezésében felhozott lelhelyek; azok, melyeket ifj. Varázséji Gusztáv állított össze értekezésében (Arch. Ért. XIV. kt. 332—334 l.), dr. Lenhossék József úr művében ismertetett leletek, hol azonban több tévesen van a magyar telepek közé felvéve.

Ide tartozik végre számos lelhely, melyekből egyes tárgyak kerültek a muzeum birtokába, valamint azon sok tárgy is, melyek egyes gyüjteményekből kerültek a muzeumba, nevezetesen a Ráth György, Bittnicz Lajos, Szalay Ágoston, Ebenhöch Ferencz gyüjteményeiből, melyeket röviden feljegyzek.

Ráth György gyüjteményéből: egy sodrott bronzsodronyból készült nyakék. M. N. 1/874.

Bittnicz Lajos szombathelyi prépost gyüjteményéből M. N. 132/1872.

Szalay Ágoston gyüjteményéből M. N. 119/1877.

Ebenhöch Ferencz győri kanonok gyüjteményéből 258/1871.

Stachovicz R.-tól 166/1877. II. Egy bronzkarperecz két fonalú sodronyból.

A nagyváradi 1878-ik évi műrégészeti kiállításon volt kiállítva egy báró Gerliczi Felix tulajdonát képező bogláros díszlószerszám, mely kétségkívül az Árpád-korszakból származik.

Ezen leletek közül nevezetesek főleg azok, melyeknek kora kétséget kizárólag volt meghatározva, a mellettök előjövő érmekkel.

Így: Benén Berengár (915—923); Vereben Kopasz Károly, II. Lajos, Együgyü Károly, Sergius pápa és Berengár (840—924.), Pilinben kegyes Lajos (814—840.) Gödöllőn Athelstan angol király; Galgóczon Nasr-ben-Ahmed 911-ből. Gerendáson Szent István és Péter 1000—1047. Alpár Kecskeméten I. Endre (1947—1060) Tápió-Szelén Béla dux 1060, ezekhez csatlakozik még a karczagi, s a legújabb nagy-laki, melyeknek segélyével körülbelül a XV. századig lehet a magyar leleteket fölvinni, melyeknek legnagyobb része a nagy magyar alföldön vagy lapályos helyeken, síkságon fordult elő.

A föntebb elősorolt leletek jegyzékébe iparkodtam összefoglalni mindazt, a mit eddig a késő népvándorláskori, u. n. ősmagyar leletekre vonatkozólag irodalmunkban följegyezve találtam.

Mindez még korántsem elégséges arra, hogy az eddig elért eredményekkel megelégedjünk; bár az eddigi kutatások is jelentékeny adatokkal járultak ahoz, hogy őseink művelődési viszonyairól képet alkossunk magunknak, mint ezt Pulszky jeles értekezésében fel is találjuk. Hosszú, kitartó munka kell még ahoz, és számos, a legapróbb részletekre is kiterjedő ásatás és gyüjtés, hogy csak azzal is tisztába jőjjünk, mit hoztak magokkal őseink az ázsiai hazából és így mi a rokonság e finn-ugor népek és őseink régiségeiben, és mit fogadtak el a mindenfélekép megváltozott életkörülmények közt a szomszédos népektől és az elfogadottakat hogyan alakították át saját czéljaiknak megfelelőleg.

Ugy tudom, hivatott kezekben van e nevezetes kérdés megoldása, s én használni vélek az ügynek azzal is, hogy a munka megkönnyítése czéljából e sorokban legalább az irodalmat állítottam egybe.

—a —a.

Még egy szó Fehéregyház és Árpád sírja érdekében. Miután 1596-ban Pálffy 2000 emberrel a folyton zaklatott ó-budaiaknak segítségére jött és közülök 5380 embert 375 ökrösszekeren és 20 hajón Esztergomba szállított,[1] Ó-Budának épületei végleg az enyészetnek martalékává lettek. A török foglalás korszakában, a gyakorta ott táborozó keresztény seregeknek, egyik-másik közülök, mint ágyútelep vagy sáncz szolgált, s ilyenkor átidomíttatott. Midőn a török kiűzése után ott új telepedők szállottak meg, természetesen nem ismerték többé a helyek elnevezéseit és a mégis felmaradt neveket annyira elferdítették, hogy azok eredetijét bajos eltalálni. Így történt az Fehéregyház nevével is, melynek hollétét Schier Xistus ágoston-rendű szerzetes egy budai polgártól kivánta meg-

1 Fünfferley Zeitungen. Augsburg 1596. 4-r. (Akadémiában.)

tudni, ki azt: «Terejgh-ház»-nak nevezete,[2] mit Pray «Török-ház»-nak értelmez és pedig Schier és Knauz[3] szerint helyesen.

Ennek helyét meghatározni több tudós férfiúnak volt már törekvése s azért Árpád sírja a Fehéregyházzal már irodalommal is bír.[4] Legujabban ismét lázas tevékenység fejlődött annak felkeresésében; s nagy valószínüség van a mellett, hogy Tholt József és fia Titus szerencsésen meghatározták annak helyét, amit hihetőleg az ásatások eredménye igazolni fog.

Itt csupán Fehéregyháznak keletkezését és utolsó nyomait kivánom néhány adattal dilucidalni, mert maradványainak felkeresésénél okvetlenül tájékozva kell lennünk aziránt, minő stylű vagy terjedelmű építményen ismerhetjük fel Fehéregyháznak maradványait, hol kell keresnünk azokat.

I. A történetírók tekintélyes száma Fehéregyháznak alapítását *Nagy Károly* római császárnak tulajdonítja, támaszkodván a meséket kedvelő Bonfinnak eme elbeszélésére: Miután Károly a magyarokat legyőzte, Sicambria erődítvényeit leromboltatta, adót vetett ki, a fegyvereket beszedette és a régi bálvány-templomokat lebontatta. Azokkal a kik a keresztény vallást felvették kegyesen bánt, nekik, hogy legyen helyük a keresztény isteni szolgálatot gyakorolhatni, «in extrema parte urbis sub monte, divæ genitricis Mariæ templum statuit: quo devotissime finitimi undique tempestate nostra populi supplicatum confluunt, et Albæ Mariæ sacellum primum Christianis in Vulgaria numinibus dicatum, appellant: idque lapis adhuc indicat excissus.[5] Vagy a mint *Heltay Gáspár*[6] Bonfinnak hű követője mondja: «És az város végén, az hegy alatt, egy Boldog Aszszony Egyházat rakata, mellyet fejér avagy fényes Boldog Asszonynak nevezének».

2 Buda Sacra. 30. l.

3 Magyar Sion. 1863. 747. l.

4 Legyen szabad a sajtó által eddig közzétett értekezéseket itt felsorolnom:

Schier. B. Mariae Albae. — Buda Sacra 1774. 30—31. ll. A Frankl, most Radl-féle malomnál keresi.

Fuxhoffer. Templariorum manseria de Buda, S. Albae Mariae Dictae. — Monasterologia 1803. II. 234. l. (Szintén a Frankl-malomnál keresi.)

Érdy. Az ó-budai Kis-Czellről. — Magy. Akad. Értesitő. 1851. 26. l. (A castrum, azaz amphitheatrumnál véli.)

Ensel Sándor. Árpád sírja. — Budapesti Hirlap. 1860 jun. 16. 109. sz. és folytatólag 142., 167., 168., 172., 174., 177., 181, 185., 192., 209., 228., 251., 262. sz. (Kis-Czellnél, utóbb a mai amphitheatrumnál és végre Schwanfelder malmánál.)

Ensel Sándor. Árpád sírja. — Sürgöny. 1860. 6., 7. sz.

Nádasdy és *Thaly.* Az ó-budai Fejéregyház. — Pesti Napló. 1860. jul. 17., 18., 19. sz. (Schwanfelder-malomnál keresik.)

Nádasdy és *Thaly.* Az ó-budai Fejéregyház mint Árpád temetkezési helye. — Pest. Kiadja a Pfeiffer Ferdinand. 1860. 16-r. 24. l. Ára 30 újkr. Küllönnyomat a Pesti Naplóból.

Czinár. Manseria S. Albae Maria de Bud. — Monasterologia. 1860. II. k. 164. (Egy véleményben Fuxhofferrel.)

Ensel Sándor. Árpád sírja. Sürgöny. 1861. 111., 134., 135., 163., 262. (Schwanfelder malmánál.)

Ensel Sándor. Árpád sírja. Vasárnapi Ujság. 1862. 37., 38., 39., 40., 41., 42. sz. (Ugyanott.)

Knauz Nándor. A sz. Máriáról nevezett Fehéregyház. Magyar Sion. 1863. 739—749. (Az amphitheatrumnál.)

Frankl Vilmos. Adalékok a sz. Máriáról nevezett Fehéregyház történetéhez. — Magyar Sion. 1863. 913—917. (A vérthi pusztán.)

Rupp. Az ugynevezett «fehér Mária» temploma. Budának és környékének helyrajzi viszonya a középkorban. — Különnyomat az Arch. Közlemények VI. kötetéből. 1866.

Rupp. Fejér boldogasszony temploma. Budapest helyrajzi tört. 1868. 32. (Schwanfeldernél.)

Széchi-Szigethi, Árpád sírja Ó-Buda felett. — Magyarország képekben. 1870. I. k. 230. l. (Sewanfeldernél.)

Salamon. Kell-e még keresnünk Árpád sírját? — Nemzet. 1882. okt. 4-iki tárcza.

Tholt Titus. Hol van Árpád sírja? Függetlenség. 1882. 12. és 13. (Radl-malomnál.)

(?) Árpád emléke. — Pesti Napló. 1882. okt. 22. (Radl-malomnál.)

(?) Árpád sírja. — Budapesti Hirlap. 1882. okt. 22. (Szinte a Radl-malomnál.)

Havas Sándor. Az ó-budai, hajdan a bold. szüz Máriáról nevezett «Fehéregyház» és Árpád sírja. — Arch. Értesítő. 1882. LJ. l. (Kis-Czellnél.)

Havas Sándor. Fehéregyház és Árpád sírja. — Budapest. Franklin-társulat könyvnyomdája. 1883. n. 8-r. 42. l. térképpel. Előbbinek különnyomata.

Tholt Titus. Az ó-budai Fehéregyház és Árpád sírja. Arch. Értesítő 1882. LXXX—XCVI.

Tholdt József Kristóf. Fehéregyház (Ecclesia Alba) és Árpád sírja. A magyar állam alkotmányos fennállásának ezeredik évéhez. Minden igaz honfinak ajánlva. Budapest, 1883. Nyomatott Fanda József könyvnyomdájában (sic) 8-r. 41. Ára 50 kr.

5 Dec. I. Lib. IX. az 1568. évi Zsámboki-féle kiadás. 171. l.

6 Magyar Krónika. 1789. 103. l.

Ezen elbeszélésből csak annyit lehet hitelesnek elfogadnunk, a mennyit Bonfin saját idejéről beszél: hogy a Fehéregyház a város végén a hegy tövében állott, melybe a szomszéd vidékiek nagy számban seregleттek, hogy az értetik róla, miszerint Magyarországban az első egyház volt, mely a keresztények Istenségének állíttatott, miről egy vésett kő is tanuskodik. Hogy a Pálosok ez időben valami feliratos követ ily értelmi szöveggel alkalmazhattak egyházukra, igen elhiszem. Ezt ők tehették a nélkül, hogy valamely pia fraust követtek volna el. Hisz a nevezetesség után való törekvés, az emberek gyöngéje volt mindég, feltaláljuk azt fővárosunk történetében akárhányszor. *Eszterházy Pál* nádor, a kinek igazságszeretetéhez a kételynek egy paránya sem férhet, a budavári főtemplomban márványba véseté és a főoltár felett alkalmaztatta a feliratot, mely szerint azt 1015-ben sz. István építteté,[7] pedig ezen évben sz. István az ó-budai káptalan templomát és a Fehéregyházat helyezte a pécsváradi apátság kegyúri jogai alá.[2] Vagy Budavárban elhelyezett emléktáblák hány ily, már rég megczáfolt állítást hirdetnek még mai nap is.[9] Ki kételkedhetnék a m. tud. Akademiának egy perczig is legőszintébb szándokában. A tévedést nem a nevezettek, hanem ama történetbuvárok tették, kiknek megbizhatóságában az illetők nem kételkedtek.

Inchoffer, ki Fehéregyháznak alapítását Nagy-Károly által 803-ra teszi[10] valamint *Eggeres*[11] és mások, kik ezen állítás mellett lándzsát törnek, Bonfinnak feltétlen hivei.

Nem úgy áll a dolog *Eginhardttal*, ki Nagy-Károlynak barátja és utazásaiban kísérője, tehát tetteinek tanuja volt.[12] Ez habár az avarok elleni hadjáratok történetét[13] kimerítően tárgyalja, mégis valamely egyháznak alapításáról Sicambriában, mint azt Bonfin állítja mitsem említ. Pedig ezt tenni el nem mulaszthatta, mivel történetében a császárnak egyházi intézményeiről mindenütt igen lelkiismeretesen és terjedelmesen megemlékszik. Eginhardtnak hallgatása már elegendő arra, hogy ne Nagy-Károly személyében keressük Fehéregyház alapítóját. Azonban Eginhardtnak nemcsak hallgatásából vonhatunk biztos tudomást, hanem állításai is mellettünk bizonyítanak, midőn Khagan (Chaba) székhelyéről (Aqincumról) mondja: «Maga a hely hol a Khagan egykori palotája állt, nyomát sem mutatta fel többé, hogy ember lakott benne.» Tehát szó sem lehet róla, hogy templom építtetett volna, annál kevésbbé, mert nem is volt ki számára, mivel az írtó háború után a megmaradtakat templom körül csoportosítani lehetetlenség volt. Ekkor történhetett az, hogy a bálványemlékek szétromboltattak és a föld mélyébe eltemettettek, és pedig úgy, hogy a dombormüvel vagy betűkkel ellátott része a kőlapoknak lefelé lőn fordítva. Mint már több kőleletnél tapasztaltatott.

Sőt feltűnő Anonymusnak nyilatkozata[14] is, melyből semmiképen sem lehet következtetni, hogy Árpád a Fehéregyházhoz temettetett, hanem hogy a Fehéregyház Árpád sírjához építtetett. «Ubi etiam post conversionem Hungarorum (nem Avarorum) ædificata est Ecclesia, quæ vocatur alba.» Itt a conversio mint később bekövetkezett tény állítatik, melynek létre jötte után, mint még később történt esemény említtetik az ædificatio ecclesiæ. A magyarok megtérése alatt nem lehet mást érteni, mint a Géza és szt. István idejebelit, mert az avarok conversióját, mely tényleg csak átmeneti, ideiglenes volt, Anonymus a magyarok conversiója alatt sehogy sem érthette. Ezen conversio után sem volt az Alba ecclesia az első ker. egyház hazánkban, de még Ó-Budán sem. Túróczi János mester szavára[15] hihetjük ezt, ki midőn sz. Péter és Pál templomának sz. István által Ó-Budán történt építéséről beszél, nyiltan állítja, hogy: «Midőn

7 Némethy Budavári főtemplom története. 13. és 226. ll.
8 Koller. Hist. Episc. Quinqueecl. I. 77. és Fejér Cod. Dipl. I. 300.
9 Ez ügyben egyetmást közzétettem: Török mecsetek Budán.
10 Annales Eccl. Regni Hung. Romae. 1644. 13. l.
11 Fragmen panis corvi. 239. és 252. ll.
12 Eginhardnak hitelességét, ki magáról mondja: «A Carolo regia in dula cnutritus,» lásd Bollandnál, Acta Sanctorum, Januarii Tom. II. 875. l.
13 De Vita et gestis Caroli Magni. 13. caput.
14 52. fejezet.
15 I. r. 31. f. Schwandtnernél Scriptores rerum Hung. I. 96. fol.

(sz. István) ott (vetus Budán) semmiféle jámbor művet (opus) Krisztusban nem talált, melyben mindnyájának teremtője dicsértethetnék,» azaz sz. egyházat nem talált, építé a sz. Péter és Pál székesegyházát.

Tehát ez megelőzte a fehéregyházat, mert ha az már ott áll, Thuróczi mester nem beszélt volna így.

Már most okvetlenül ki kell nyomoznunk, hogy mikor építteté sz. István e székesegyházat? Thúróczi,[16] Muglen Henrik[17] krónista, a bécsi képes krónika,[18] a Chronikon Budense[19] és Ranzanus[20] egyhangulag azt állítják, miszerint sz. István az ó-budai székesegyházat Kan (Kean) meggyőzött bolgárok vezére kincséből építteté és pedig sz. Péter és Pál apostol fejedelmek tiszteletére. Feltünő ezen relatiokban az egyöntetüség, azonban feltünő az is, hogy egyik sem említi a templom alapításának évét, pedig az újabb történetírók Katonával együtt azt 1022-re teszik, a nélkül, hogy okát tudnák, amint ezt Katona nyiltan kimondja.[21] Katona, kit ezen esetben hajlandó vagyok követni, elvitázhatlanúl bebizonyított ténynek tartja,[22] miszerint Kean 1003 győzetett le. A tőle elvett hadiprédából már a következő évben alapitá a székesfehérvári basilicát. Ezután kezdte meg az ó-budait, sz. Péter és Pál tiszteletére épiteni, melyet, miután római útját megtette, mely Pray[23] és Katona[24] szerint 1012-ben történt, bőkezűen felszerelt és dotált.

Hogy még római útja előtt kezdett az ó-budai templom építéséhez, azt ama közvetlenségből magyarázom, melyet a történetírók az 1004-ben alapított székesfehérvári és az ó-budai között tüntetőleg kiemelnek: Muglen miután elmondotta a székesfehérvári basilika alapítását «darnach» szóval azonnal átmegy az ó-budaira. A latin krónisták, Thúróczi és a budai krónika pedig az átmenetet «deinde» szóval eszközlik, s csak mint későbbi eseményt említik fel a templom megadományozását és felszerelését, a római egyháznak mintájára emlékül és tiszteletből a római curia iránt, melyet sz. István személyesen meglátogatott volt.

Ha már most a hallottak után ítélünk, okvetlen el kell vetnünk az a nélkül is minden alapnélküli 1022 évet és az 1004 és 1012 közt eső időszakot kell az ó-budai káptalani egyház alapítása idejének elfogadnunk.

Ezt pedig annál is inkább, mivel sz. Péter és Pál templomáról, mint létezőről, már 1015-ben találunk egyidejüleg a Fehéregyházzal említést, sz. Istvánnak azon okmányában, melylyel a pécsváradi egyházat dotálja és az annak adományozott javak között felemlíti mindkét egyházat, mint királyi kápolnát, a következő szavakkal: «Duas præterea capellas regias, capellam, videlicet B. Petri monasterio connexam et alteram, quæ vulgo alba ecclesia vocatur,» melyek felett a kegyúri jogot a pécsváradi apátságnak adományozta.[24]

Igy tehát bizonyos, hogy mind két templom, mint «capella regia» tehát királyi alapítványból építve 1015-ben már létezett. Mivel pedig ezen okmány először tesz mindkettőről hitelesen említést, feltehető, hogy mindkettő egy időben épült, úgy azonban, hogy midőn sz. Péter és Pál basilikája építtetni megkezdetnék, ott még más templom nem találtatott.

Erre nézve ugyan Podhraczky azt állítja, miszerint a Fehéregyház azért nem vétethetett tekintetbe, mivel nem a városban, hanem azon kívül állott.[25] Ez azonban alig lehetett így, mert valamint az 1015. évi okmány, ép úgy IX. Bonifacius pápa bullájából és[26] Hunyadi Mátyás király 1470. évi okmánya[27]

16 U. o. Coepit in medio civitatis, aedificare grande coenobium, in honorem apostolorum Petri et Pauli, ditando illud multis praediis, et simili libertate Romanae ecclesiae fulciendo in memoriam et honorem curiae Romanae, quam corporaliter visitarat.

17 Chronik der Hunner, Kovachich. Sammlung kleinerer Stücke. l. 36.

18 Idézve Szeremleynél, Magyar hajdan és jelen. 39. l.

19 Podhraczky kiadásában. 67. l.

20 Indici VIII. Schwandtnernél. I. 356.

21 Quod recentiores, *etsi nullum* ex vetustioribus *certum tempus assignari possit*, ad hunc annum (1022) pium hoc opus sancti Stephani assignant. Hist. Crit. I. 284. l.

22 U. o. 106. és kk. ll.

23 Dissertatio de s. Steph. 141. l.

24 I. h. 174. l.

25 Katona. Hist. Crit. I. 198.

26 Chronicon Budense. 69. l.

27 Melyben mondatik, hogy «Alba Ecclesia sanctae Mariae prope Veterem Budam», habár a veszprémi egyházmegyében fekszik, mégis az esztergomi érsek joghatósága alá tartozik. Pray, specimen Hirerachiae I. 12. Péterffy, Concilia. II. 288. l.

bizonyítják, hogy Fehéregyház plébánia templom volt. Már pedig a plébánia templom ugyancsak a hívek isteniszolgálata czéljainak szolgál, ha tehát Fehéregyháza, mint plébánia templom, akkor midőn sz. Péter és Pál temploma alapíttatott már létezett volna, sz. Istvánról nem lehetne állítani, miszerint azért állítá e templomot, mert más nem létezett, melyben Istent dicsőíthették.

Fehéregyháznak és az ó-budai káptalan egyházának építése, a «capella regia» kifejezés után ítélve sz. István műve. Utóbbit, mint látjuk krónikásaink mindnyáján neki tulajdonítják; előbbit pedig mivel vele egyenlő czímen «capella regiá»-nak neveztetik, méltán tarthatjuk szinte az ő művének. A székesfehérvári templomról is állítja a Carthuilius,[28] miszerint, azt sz. István «in propriam capelam sibi reti nuit.» Amit csak is azért tehetett, mert maga volt az egyház ala-Alapítója.[29]

Annál is inkább elhihetjük, miszerint sz. István építteté azon egyházakat, melyeket a «capella regia» czímmel illetett, mert decretumaiban mondatik, miszerint azért alapítá a királyi kápolnákat, hogy a hajdani és idejebeli fejedelmek példáját kövesse.

Már most vonjuk le a mondottakból a következtetést: Fehéregyházról az mondatik, hogy in ipsa conversione hungarorum alapíttatott, ezzel nem érthetjük az avarok megtérését Nagy-Károly alatt, hanem a magyarokét sz. István alatt, ki Ó-Budán két királyi kápolnát állíttatott, előbb a sz. Péter Pál apostolok tiszteletére szentelt káptalani templomot, kevéssel utóbb a Fehéregyházat, mely mindkettő 1015-ben már létezett.

Így tehát a Fehéregyház alapfalaiban sz. István korabeli építkezést kellend majd felfedeznünk, lehet, hogy későbbi felülépítést is találhatunk, mint például találtak a székesfehérvári főegyház vagy a budavári Nagyboldogasszony czímű plébánia templom alapjainak kiásatásánál.

A templom román stilben vala építve, félkör alakú apsissal, négyszögű hasáb toronynyal. Sok tekintetben hasonló lehetett a székesfehérvárihoz,[30] melylyel majdnem egyidőben épült. A templom mellett pedig a Pálos zárda épülete alapfalainak kell majd fellelhetőnek lenni.

Vannak ugyan, kik azt vélik, miszerint fehéregyháza hajdan «pogány sír épület volt, s hogy őseink megtérése után szenteltetett fel keresztény szentegyháznak.»[31] Ezt kérlelhetlenül megdönti Anonymus maga, mondván: «post conversionem Hungarorum ædificata est Ecclesia». Egyáltalán ezen állítás csak akkor nyerhetne helyet, ha megengedhető volna, miszerint Nagy-Károly volt a Fehéregyház létrehozója, de mivel mint be van bizonyítva ő nem volt az, ezen állítás magától is elesik, mert bizonyos, miszerint a frankok által történt pusztítás után bálványtemplom sehogy sem maradhatott fenn, annál kevésbbé állhatott olyan sz. István király idejéig, hogy belőle akkor lehetett volna keresztény templomot alkotni.

Ezekben szorítkozom arra, a mit Fehéregyháza keletkezéséről mondandónak tartok; menjünk már most át a második szakaszra, Fehéregyház utolsó nyomaira.

II. Fehéregyháza okmányban, mint eddig ismeretes, utólszor 1510-ben említtetik bővebben, Perén Imre nádor által,[32] azonban Oláh Miklós még 1536-ban befejezett művében is körülményesen leírja.[33] Későbbi időből róla csak sporadikusan találhatók adatok. A török időkből tudomásomra jutott érdekesbeket egybefoglalva részint azon czélból említem fel, hogy azokból Fehéregyház végső fátumait megismerjük, részint pedig, hogy egykori helyére következtethessünk.

1527-ben, aug. 19-én I. Ferdinánd Visegrádról jőve, seregével az ódon emlékekkel telt Ó-Buda város mellett táborozott. Ursinus Velius Gáspár a királynak hű kisérője és udvari történetírója feljegyzéséből tisztán megérthetjük,

28 Annal. O. S. Pauli I. Erem. Viennae. 1663. fol. 252.
29 Vita s. Stephani. Praynál. Dissertatio de s. Dextera. 139. l.
30 Decr. Lib. 2. cap. 1.
31 Szvorényi. De capellis regiis in Hungaria. Hist. Eccl. Amoenitates. Fasc. I. 10. kk. ll.
32 Henszlmann. Magyarország műemlékei. I. 54. l.
33 Podhradczky. Béla király névtelen jegyzője. 369.

miszerint Ó-Buda ekkor ép állapotban volt, s nem lett áldozatává a török által 1526 szeptember 14-én okozott tűzvésznek,[34] mert akkor okvetlen Velius Ó-Budának ezen pusztulását is felemlíti, miután annak Valentinián, Nagy-Károly és Pipin alatt történt pusztítását felsorolja.[35] Az elmondottak után bátran a figyelmes olvasó itélete alá bocsátom egyik történetírónak[36] szavait, ki midőn Budának 1526 szeptember 14-én tűzvész által történt elpusztulását élénken ecsetelte, a következőket mondja: «A városon kívül pedig azon bájteljes dombon, hol most a sérvvitézek épülete áll, hol országunk feledhetlen alapítójának, Árpádnak tetemei is porlanak, remete szent Pál zárdája, az ősöktől hajdan Fehéregyháznak, korunkban az idegen ajkúaktól Klein Zellnek nevezett, a lángok martalékává lett. A hány szó, annyi tévedés! Igen érdekes adat van feljegyezve Fehéregyházáról 1529-ből, midon II. Szolimann serege Bécs ellen indult. Ekkor az őrség Ferdinánd által parancsnokul Budán hagyott Nádasdyt lánczban a töröknek átadta, mire a török Budát Szapolyai János király számára elfoglalta. Ibrahim basa Nádasdynak szabad elmehetést igért, ki azonnal Ó-Buda felé vonult társaival s csak sietségének köszönhette életét; mert 300 török a fehéregyház mellett (prope aedem virginis, ad collis radices, haud longe ab oppido) lesben állani és őt megtámadni szándékozott; de mielőtt ezek oda értek, Nádasdy már elhaladt volt.[37]

Ezen felette érdekes adatból látjuk először, hogy akkor még Fehéregyháza ép volt, de másodszor helyére nézve is határozott támpontokat találunk: a domb tövében, nem távol a várostól és az esztergomi országút mentében, a melyben Nádasdy Kis-Jenő felé menekült.

1529-ben, II. Szoliman Bécs alól visszatérve, október 18-tól 26-ig, tehát kilencz napon át időzött Ó-Buda mellett, hogy seregével megpihenjen. Ezen időben Budán tartozkodott, Szörény, János király udvari lelkésze, ki ezen táborozásról emlékiratában megemlékszik, és mint a legcsekélyebb események megfigyelője és feljegyzője, minden esetre említést tett volna róla, hogy ezen táborozás alkalmával pusztíttatott el Ó-Buda, erről azonban hallgat.

Ezen viszontagság dús időben minden nap új veszélyt hozhatott Fehéregyházára és környékére, azonban 12 év alatt semmi biztost sem róla, sem környékéről nem tudunk. 1541-ben aug. 26-tól szept. 22-ig ismét tábor volt szomszédságában, melyeket Szoliman serege ütött. Verancsics Antal szerint[38]: «Az Terek chaszar mentyben Skanboria (Sicambria) mezeyre szala mynden nypiwel.» A török seregnek 1529 és 1541-ben Ó-Buda síkságán történt táborozása, ha mindjárt nem is bírta következményeül Fehéregyház felégetését, de bizonyára annak kizsákmányolását. Habár az itteni Pálosok, mint igen valószínű, a sz. lőrincziekkel együtt becsesebb tárgyaikat biztosabb helyekre már idejekorán elszállították. Ó-Buda s vele Fehéregyház végelpusztulásának 1596 körül kellett történnie, mert, mint a bevezetésben említve volt, Ó-Buda keresztény lakossága a törökök megtelepedése óta a folytonos veszedelmeket és zaklatásokat elviselni képtelen volt, azért már 1594 és 95-ben kérték Mátyás főherczeget és Esztergom elfoglalása után 1596-ban Pálffyt, mentse meg őket helyzetükből. Ekkor Pálffy eszélyes eljárása következtében Ó-Buda összes lakossága onnan elköltözött, s így az a pusztításnak prédáúl adatott. Mi volt természetesebb, minthogy az, nehogy az ellenséges csapatok abban fedezett helyet találjanak, szándékosan felgyújtatott és halomra döntetett; mert a legközelebbi adat, melyet Ó-Budáról bírunk, már romjait említi. Ezen adat 1598-ból volt, s mondja, miszerint: Mátyás főherczeg fővezérsége alatt Pálffy és Schwarzenberg csapatai szeptember 29-én Ó-Buda és Sicambria, mint mondatik, omladékai és még fenlévő romjái között, a Duna hoszszában táborukat elhelyezték, megerősítvén a dombokat és az elfoglalt alkalmasb helyeket.[39] Két különböző helyről van itt szó, Ó-Budáról és Sicambriáról és ezeknek megfelelőleg: omladékokról és romokról. Ha Ó-Buda ez időben omla-

34 Knauz Nándor. A budai káptalan regestái. Magyar Tört. Tár. XII. 42. l.

35 Oláh, Hungaria. Bélnél, Apparatus 10. l. és a Kollárféle kiadásban. 22. l.

36 Szulejman naplója. Hammer. Geschichte des Osmanischen Reiches. III. 643.

37 De Bello Pannonico. Kollárféle kiadás. 14. l. Ensel Sándor. Árpád sírja. 14. l. Ezen alkalommal mondja megtörténtnek Fehéregyháza elpusztulását.

38 Jászay. A magyar nemzet napjai a mohácsi vész után. 16. l.

39 Katona. Hist. Crit. XX. vol. I. 477. l.

BUDA TÉRKÉPE 1602-BŐL.

dékokból állott, annál inkább feltehető, hogy az egyedül álló Fehéregyház már ekkor csak puszta falakból állott.

Ezt bizonyítja a következő évbeli adat is, mely elbeszéli, miszerint 1599 augusztus 7-én Dív Szulejman pasa, Buda kormányzói között a 31-dik, csupán 60 kisérőjével Fehéregyház környékén lovagolva, az omladékok között rejtődzött hajdúk[40] által megtámadtatott és midőn övéi által, kik vad futásban menekültek, lováról letaszíttatott, elfogatott.[41] Ugyanazon 1599. év szeptember havában táborozott Fehéregyház közelében Ibrahim pasa nagyvezér a Vág vidékére szánt sereggel.[42]

Felette érdekes Aquincum, Ó-Buda és Fehéregyház környékére nézve az 1602. évben szeptember 29-től november 5-ig Miksa főherczeg parancsnoksága alatt történt táborozásnak nagy pontossággal készített térképe.[43] Az e vidéknek legrégibb térképe behatóbb megtekintésre méltó azért is, mert oly præcisióval van készítve, minővel a régi térképek csak ritka esetben bírnak, kedves kötelességünknek tartottuk tehát azt hű másolatban figyelmes olvasóinknak bemutatni. Szorítkozunk e térkép megtekintésében csupán azon részére, melyen Aquincum illetőleg Ó-Buda maradványai vannak felvéve. A Nyúlak szigetétől nyugatnak szemközt, sánczok vonulnak a Dunától befelé egész a római theatrumig, mely később «Király-domb» név alatt ismeretes. A térképet értelmező szövegben: «Ein berglein, darauff geschütz» jelzéssel fordul elő, mert ágyú teleppé lőn átalakítva. Ezen átalakítás abból állhatott, hogy a falakban a hol szükség volt rá, rés készíttetett, a többi pedig földdel feltöltetett. A sáncz innen egyenesen nyugatnak tartva felemelkedett a hegyre, hol az értelmező szöveg szerint: «Redutta auff der höhe» volt. Behatóbban megfigyelve terjedelmesb romok tünnek fel, melyek helye a mostani újlaki temetőtől nyugatnak volna keresendő. Ezek romok a regényesen fekvő hegyoldalban, nézetem szerint nem lehettek másé, mint a királynői vár maradványai, melyeknek meghatározása iránt fővárosunk nagy tudományu történetírója, Salamon Ferencz úr, óhaját nemrég fejezé ki.[44] Hogy ezen épület romok a török időben még tekintélyesek lehettek, bizonyítja az is, mivel ugyanazon Schäfer művében Budának távlati látképén szintén fel vannak tüntetve és hosszú falazatot mutatnak.

Délre a királydombtól, illetőleg az imént leírt sáncztól puszta térség terül el egész a mai Császárfürdőig, melynek alakja, habár miniaturban, a felmaradt képek után ítélve, szorgalmas pontossággal van készítve. Hogy ezen területen valóban üresség volt, bizonyítja Toll Jakab is,[45] ki 1687-ben tehát kevéssel a visszafoglalás után, itt járt és e vidéket következőleg irta le: Budáról kimenve, egyfelől szőlős dombok, másfelől szántóföldek és mezők vannak, míg Ó-Buda következik. Kiérve a hegyi «reduttá»-ból, a sánczról több kanyarulattal éjszak felé vonulnak, átmetszvén három hegyi útat, melynek másodika átmetszéséből északkeletnek két forrás szemlélhető, melyekből tavak alakúlnak, ezek lefolyásai keleti irányba haladva, kis távolságban egyesülnek. Ezen kettős forrást, mely csekély távolságban egyesül, tartom ama forrásnak, melynek tövében Fehéregyház állott. A térkép ott fel is tüntet egy őrállomást, mely fedezett helyet tételez fel.

A sáncz folytatólag még egy darabig éjszak felé húzódik, azután keletre kanyarodik és egyenes irányban a Dunának tart. A tábor ezen éjszaki sánczáról jobbra és balra romok szemlélhetők, melyek legsűrűbb csoportja a Dunaparton van, az ó-budai szigettel, mely most gyársziget, szemben. Ezen rom-csoportozat a térképet értelmező szövegben «Altofen» szóval van jelölve.

40 Podhradczky. Eredeti két magyar krónika. 52. l.

41 Nicolai Istvánfi. Historiarum de rebus ungaricis. Libri 1758. 450. l.

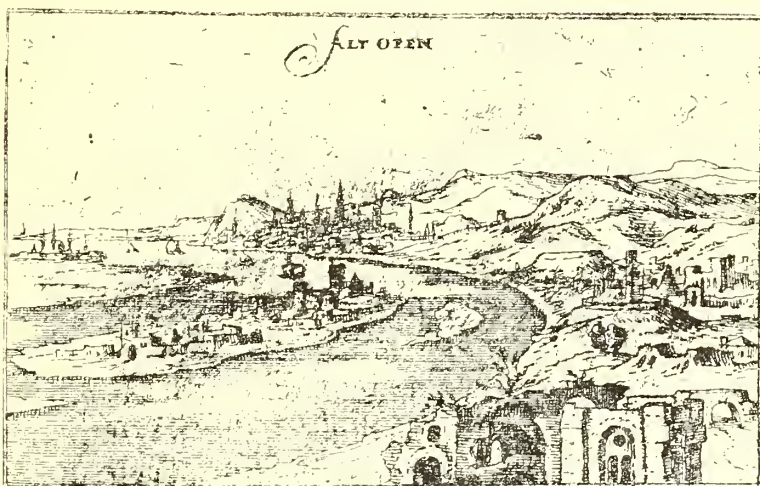
42 Ortelius Redivivus 1665. I. 260. szerint csak 30 kisérője volt, a hajduk pedig csupán 18-an voltak.

43 Pethő. Rövid Magyar Krónika. Kassa. 1729. 147. l. és Gévay Antal. A budai pasák. 19. l.

44 Gar Newe Ungerische Zeitung. H. u. 1599.

45 Wilhelm Schäfer, genannt Dilich. Ungarische Cronika. 1606. 347. l. és Kurtze Beschreibung und eigentliche Abrisse dero Länder und Festungen, so der Turcke bis dahero in Europa, besonders aber in Ungern etc. zum theil mit krieg angefochten, zum theil aber gantz under sein Joch bracht, sampt der Ungarischen Chronica Wilhelmi Dilichii. Cum Gratia et Privilegio, Gedr. zu Cassel, durch Wilhelm Wessel, Anno MDCIX. 4-rét 381. l.

Az 1602-dik hadjárat alkalmával a keresztény seregben alkalmazott mérnököknek, illetőleg rajzolóknak Ó-Budának látképét is köszönhetjük, melyen annak romjaiból a legérdekesebb részlet van feltüntetve.[46] A képnek előterében románstylű épületromot látunk emelkedni, rajta kerek és kettős ablakok, több félkörű boltív, erőteljes falpillérek és főfalak még épek. Valamelyik templom és melléképületeinek romjai ezek. De melyiké azon sok templom és zárda közül, melyek egykor e vidéken állottak? Ezt már most nehéz meghatározni. Még mai napon is áll egy fennmaradt képviseljök a szentendrei út mellett, a Dunaparton egy irányban Békásmegyerrel, mely «a budai névről nevezett Boldogasszony» — prépostsági templom és laképület romjának mondatik.[47] Azonban a képünkön látható romok a nevezett prépostság romjai nem lehetnek, részint mivel irányukban a budai nagy sziget alsó csúcsa (a mai gyártelep) látható,

Ó-BUDA LÁTKÉPE 1602-BŐL

részint pedig mivel előttük derekas kőhíd mutatkozik. A révről nevezett prépostság romjai irányában van ugyan a Dunában szigetcsúcs, de ez a szentendrei sziget déli csúcsa. Ömlik a Dunába patak is, a Kálászról jövő árok, de nem délről, hanem éjszakról a romok fölött.

Ezeket tekintetbe véve, a képünkön látható romok a Filátori árok (Kántorfoka-patak) Dunába ömlése fölött állottak, a mely árkon át a képünkön szinte látható kőhid vezetett, itt pedig nézetem szerint az 1301-ben jámbor alamizsnából assisi sz. Ferencz tiszteletére épült ferenczrendiek temploma és zárdája állott,[48] mely zárda udvarának kapuja a bold. Szűz Fehéregyháza felé nézett. Így Nagy-Lajosnak 1355. évbeli okmánya. És valóban az ezen okmányban előforduló határkijelölés idevágó szavai ezt kétségtelenné teszik, melyek így szólanak: . . . . . per murum dirutum (a római vízvezeték omladékai mellett) cujus lapides usque ad finalem lapidem (az utolsó kőig, mely akkor sem lehetett más, mint a mai utolsó kő) sunt pro metis signati et inde per quandam metam terream (földből készült határ mellett; tehát közvetlen az utolsó kőnél volt a határjelző is) ad murum curiæ fratrum minorum (a zárda udvarához, melynek tekintve a helyszínét, éjszakkeleti irányban kellett elterülni s a temp-

46 Nemzet. 1882. okt. 4. sz.

47 Epistolae Itinerariae. 200. l.

48 Dilich máskép Schäfernél. Ezen rajz gyakran lett az egyidejü, de az újabb müvekbe is fölvéve, a legidősebb mű, a melyben találtam, Dilich müve, azért ebben hiszem először megjelentnek és ezt tartom leghitelesebbnek. A kép az első pillanatra nagy szorgalommal készített munkára vall s bizonyosan azon kéztől való, mely a térképet is rajzolta.

lomhoz, vagy dél, vagy éjszak felől csatlakozni) cujus porta respicit versus Ecclesiam Albam B. Virginis» (természetesen az udvar kapuja nem mehetett a Duna felé, hanem annak nyugatra kellett irányulnia, a mely oldalon volt az országút is, mely a murus dirutus mellett most is létezik. A képünkön szemlélhető romokkal nyugaton egyenes irányban szemközt áll a Radl-féle malom, mely mellet kellett a Fehéregyháznak is állania. A metalis okmányt folytatólag megfigyelve tapasztaljuk, hogy csak a minoriták templomán túl jön be a városba és halad az utczák között, tehát a minoriták templomának a városon kívül kellett állani. Innen magyarázható az is miért vette rajzolónk e templom omladékait előtérben, midőn Ó-Budának romjait kivánta rajzolni.

Napjainkban azon vélemény kezd lábra kapni, miszerint a mostani «Victoria» téglagyárnál ásták ki a sz. Ferencziek temploma romjait. Ezt azért sem lehet elhinnem, mert először az imént említett metalis kijelöléssel e hely sehogysem egyeztethető meg, mert a murus dirutustól odáig a határnak ház- és kert-telkeken, diagonál irányban, keresztül-kasul kellett volna haladnia. Másodszor tudvalevő dolog, hogy a barátok saját temetővel nem bírtak,[49] minek oka a nedves talaj lehetett, melyen egyházuk állott, már pedig ha ott áll vala a templom, hol a «Victoria» téglagyár van, ott kriptát és temetőt is kényelmesen készíthettek volna magoknak.

De mégis miféle templomnak alapfalai lehettek azok, melyek a «Victoria» téglagyárnál felássattak? Más templomé nem lehettek, mint a Clarissa apáczáké. Már először azért is, mert ott a 60-as években számos sír találtatott, már pedig mint láttuk a Ferenczrendiek temploma körül temető nem volt. Az apáczáknak kolostorát épiteni engedélyező 1335 julius 15-én kelt pápai bulla pedig nyiltan emliti: «Unum monasterium cum ecclesia, cœmeterio stb.»[50] Továbbá közelében patak volt, mely «Krumhelt ferdejének» neveztetett, Fehéregyházán felül futott a kolostor felé és már idősebb Erzsébet királyné, utóbb pedig 1380-ban I. Lajos veje Mária adományozták a Clarissáknak.[51] Nem távol állott a zárdának a királynéktól kapott malma, mely a Fehéregyházhoz is közel volt. Így tehát a «Victoria»-téglagyár mellett kiásott templom alapfalai csakis a Clarissák templomáé lehettek.

Mivel tehát a látkép előttünk fekszik, tekintsük meg annak többi feltűnőbb épületromjait is. A hidon túl terjedelmes és magas tornyokkal ellátott épületcsoport tünik fel, mely kőfallal van övezve. Hajlandó vagyok ezt a sz. István király által sz. Péter és Pál apostolok tiszteletére alapított ó-budai collegiata egyháznak tartani, ama feltünő hasonlatosság miatt, melyet ezen templomrom a képes krónikában található sz. István által alapított ó-budai templom ábrájához mutat.[52] Képünkön a templom éjszaki tornya négyszögű alacsony és zömök, a déli sugarabb és magasabb. A templom hajója alacsony és támpillérekkel bír. Minden ép úgy, mint a krónikában található ábrán. A külömbség csak abban áll, hogy a krónikában a szentélyt félkörű apsis képezi, holott képünkön magas ablakokkal bíró terjedelmesebb szentélyt látunk, mely későbbi idők styljét mutatja, s valószínűleg az, melyet Lajos királynak anyja Erzsébet építhetett. «Unam (ecclesiam solemnem) videlicet pro Collegio Præpositi et Capituli, Nos Regia de Nostris Sumptibus Reginalibus».[53]

A rom-csoportozaton túl köralakú, sík tetejű domb látható. Ez nem más, mint a földdel boritott római theatrum. Ez volt határa, mint már emlitettük, az 1602-ben itt elhelyezett tábornak s a régi Ó-Budának is,[54] mert ettől délnek, egész a Felhévviz elővárosig, a mostani Császárfürdő környékeig semmiféle épület, sem a látképen, sem a fentebb emlitett térképen nem látszik.

49 «Praepositura de Rew prope Budam» v. ö. Podhraczky J. Historia Diplomatica Urbis Budensis et Pestiensis. Kézirat a Muzeumban. T. II. 546. l. Vannak, kik a prépostság czímét: «Praepositura s. Joannis Bapt. de Rév prope Budam» írják. A Liber Regius Eccl. és az egyházi Schematismusok egyszerüen: «De Rév prope Budam»-nak nevezik.

50 Fratris Eugenis Kósa Antiquarii Collectanea.» Tom. I. 616. Kézirat a sz. Mária tartománybeli ferencziek főnöki levéltárában Pozsonyban.

51 Rupp. Budának s környékének helyirati viszonya. 30. l. és Buda-Pest Helyrajzi Története. 43. l.

52 Katona. Hist. Crit. IX. 49.

53 Magyar Országos Diplom. Levéltár.

54 Szeremley Miklós. Magyar hajdan és jelen. 39. l. és a megfelelő tábla.

Az 1602-ben történt hadjárat alkalmával készült tér- és látképe Ó-Budának talán tovább is igénybe vett a kelendőnél, azért siessünk Fehéregyháznak további eseményei megtekintéséhez. 1602-től 1684-ig a történelmi adatok mindeddig hallgatnak róla. Az utóbbi évben fölemliti azt a török történetiró Rasid[55] s mondja: «A császári (török) sereg *Ak-kil-isza* (Fehéregyház) nevű helyen telepedék le. Musztafa pasa tábornagy, Ibrahim és Herszeghi-Ozmán pasákkal, Mohammed, Kadisade és cserkesz Achmed pasa, csapataikkal a keresztények ellen kivonulván, a nevezett Fehéregyház közelében szembeszállás végett, mindkét felről a rendezéshez, a lándzsa és kardhasználáshoz a kezdet megtétetett.» Hammer a török államtörténésznek ezen helyét így értelmezi: «A császári (török) sereg Sz.-Endrénél állittatott fel, melyet a törökök Fehéregyháznak neveznek.»[56] Itt kezdődik a zavar Fehéregyház tekintetében. Hammer tévedett, midőn azt állitja, hogy a törökök Sz.-Endrét nevezték Fehéregyháznak. Hisz ha előttük Buda lakossága által ismeretes volt «Fehéregyház» név, mindenesetre ismeretesnek kellett lenni még annak helye is. Hogy Hammer tévedett, midőn a török sereg felállitása és csatához készülése helyéül Sz.-Endrét emliti, az kitetszik ezen hadjárat leiróinak szavaiból,[57] leghitelesebben pedig Lajos Vilmos badeni őrgróf leveléből, melyben ezen csatározásról hivatalos jelentést tesz.[58] Igy tehát elfogadhatjuk Rasid állitását, hogy a sereg Fehéregyháza mellett készült a csatára, miből e templom romjainak létezését constatálhatjuk.

Az 1686. évi hadjárat alkalmával és közvetlen utána nem történik róla emlités.

A törökök kiüzetése utáni időben beállott Buda helyei iránt a chaos ideje. A történetbuvárok felvilágositásért agg férfiak labilis memoriájához valának kénytelenek apellálni. Stocker, midőn Buda fürdőinek állapotát leirná, agg ráczokat interpellál.[59] Schier Buda templomainak történetét illetőleg egy névtelen budai polgárhoz fordul.[60] Jankovich Miklósnak édesatyja ifjukorából maradt emlékezetére támaszkodva mond el némelyeket,[61] stb.

Csak mellesleg legyen itt emlitve meglepetésem, melyben részesültem, midőn nem rég az Arch. Értesitőben azon budai polgárt, kitől Schier Xistus a múlt század második felében Buda hajdani egyházi épületeire nézve egyetmást megtudott: *Windeck Eberhard*-nak találtam nevezve. Tehát e szolgálatkész budai polgár épen azon nevet viselte, a megbizható (!) szerző alapos (!) nyomozása folytán, mint ama jeles történetiró, ki Zsigmond király kortársa és rendes kisérője volt.[62] Még nagyobb és örvendetesebb lesz vala meglepetésem, ha azon alapos szerző kisütni képes, miszerint Zsigmond király kitünő történésze budai fi vala. Ezért a főváros részéről is méltó elismerésre számithatott volna. Azonban Windecknek ez sehogy sem válnék dicsőségére, mert akkor rajta száradnának amaz esetlen nyilatkozatok, melyeket Schier a budai polgár szájából hallott. Azonban megsugom szerzőnek, hogy Schiernek többször idézett művéből is megtudhatta volna, ki volt Windeck Eberhard, mert abban két helyen, 58. és 97. lapokon találhatja idézve Chroniconját.[63] Egybevetve ezen idézeteket a budai polgár által Schiernek mondott nyilatkozatokkal, szembeötlő lesz, hogy egy és ugyanazon egyén a két idézett személy nem lehet. Még a botlás helyére is szivesen figyelmeztetem a szerzőt. Schier a 66. lapon idézi a budai polgár német szavait s őt «memoratus»-nak is jelezi, kevéssel előbb (az 58. lapon) pedig Windeckből idéz szinte német szavakat. A két német idézetnek szerző logikája szerint ugyanegy forrásból kell származnia, tehát szerinte a «memoratus» nem lehet más, mint Windeck. Sic fabricatur historia. Tessék a «memoratus» kifejezésre nézve a mű előszavát megnézni, ott e tekintetben elég felvilágositás adatik.

55 Nagy Lajosnak többször idézett okmánya bevezetésében.
56 Tarichi I. k. 113. l.
57 Geschichte des Osmanischen Reiches. 1835. III. 761.
58 Igy például: «Anuincinatosi il Campo a Buda vecchia.» Bizozeri, La Sagra Lega. 109. l.
59 Röder. Ludwig Wilhelm von Baden, Feldzüge I, 88 l.
60 Thermographia Budens. 50., 51. l.
61 Buda Sacra. 66., 75., 80. ll.
62 Gazdag sirbolt. 19. l.
63 Windeck Eberhard von Mainz bürtig, hielt sich 40 Jahr bey dem Kayser Sigismundo als dessen Rath auf und beschrieb dessen Leben in alt-deutscher Sprache, welches in Menkens Scriptor. rerum germ. steht. Jöcker, Gelehrten-Lexikon. IV. 2011.

E csekély eltérés után siessünk vissza a Fehéregyházra vonatkozó további adatokhoz. A törökök kiűzetése után Fehéregyház fölkeresése leginkább érdekelte a Pálos-rendet, mely azt rehabilitálni kivánta és habár a templomot nem is, de a vérthi pusztát megnyerte és eltörléseig birta is. A vérthi dülőben már a múlt század elején történtek ásatások Fehéregyháza fölkeresésére, nem ugyan Árpád sírja kedveért, hanem mivel ott kincset véltek találni. A pesti pálosok levéltárából több okmány került erre vonatkozólag az országos levéltárba, melyek az «Alba Eccl.» czímű csomagokhoz vannak csatolva, de a kincskeresés kalandjait kivéve, más érdekest nem tartalmaznak. A pálosoknak az országos levéltárban letett okmányainak áttanulmányozása a legbiztosb adatokat nyújthatná Fehéregyháza hollétének constatálásához. Ez oknál fogva is sajnos, hogy mindeddig senki sem találkozott az Akadémia által pályakérdésül kitűzött Pálos-rend története megirására.

1848 előtt Vasváry Pál s társai fáradoztak Fehéregyház felkutatásában, és találtak is valamely nagyobb templomnak romjaira, melynek hajója fákkal vala benőve, de mivel Vasváry a szabadságharczban elesett, a kutatás abban maradt s azóta a templomromok is eltüntek. Többen voltak, kik Fehérgyházát a mostani Kis-Czellnek helyén vélték, de belátván állításuk tarthatatlanságát, attól elállottak, véleményem szerint is igen helyesen; mert: ha ott a török kiűzetése után templom és zárdarom lett volna, azt a Pálosok jure neoaquistico bizonyára keresték, sőt megszerezték volna. Ha ott romok állanak, azok Kis-Czell épitésénél épületanyagúl is szolgáltak volna, de Schoenvisner szerint az épületanyagot oda kellett szállítani.[64] A Zichyek által a Trinitariusoknak kiállított kis-czelli alapitványlevélben,[65] melyet 1738 augusztus 20-án III. Károly király megerősitett az adományozott helyre nézve «Zwischen den Weingärten» kifejezés fordul elő, de romokról szó sem történik. A telek átengedési, 1743 augusztus 17-én kelt okmányban[66] szinte nincs szó romokról, hanem a telek így iratik le: «A templom, zárda és kert számára az «Einsidlerische Huet» nevű helyen, a hol jelenleg a Kis Mária-Czelli kápolna áll» délnek 88° hosszú, és nyugatnak 10° széles telket a szőllővel együtt, mely a kápolna mellett van, és hozzá tartozik.» A kápolna más helyen: «von Grund auf erbawet»-nek mondatik. Ezen adományozás 1747. január 18-án bővitést nyert, részint hozzáadott telek, részint kút és környezete által, hogy ott halastavat készíhessenek.[67] A Trinitariusok házi protocolumában[68] le van írva az építkezés, melynek bennünket érdeklő momentumai a következők: Enzenhoffer János, bécsi épitész, kimérvén a telket 1744. november 22-én kijelölte a helyet a kút számára, melynek az udvar közepén kellett lennie. Az ásatás alkalmával 8 lábnyira kemény sziklára akadtak, mely 11 lábnyi mélységre terjedt. Egyidőben ezek az alapok és csatornák ásatása megkezdetett, melynél ismét sziklákat találtak. Az építkezés a legcsekélyebb részletekig le van írva, melyhez a megnevezett épület anyaga faragott kő és tégla vala. A halastó ásatásánál homokos talajra akadtak. A templom alatti kripta ásatása 1747 május 29-én kezdetett meg. Itt szintén minden akadály nélkül történt az ásatás és régi alapfalakról szó sincs. El nem képzelhető, hogy ily a legcsekélyebb apróságig kiterjedő figyelem mellett, midőn a sziklaréteg mélysége is feljegyeztetett, épen az előfordult régi alapfalak kerülték volna el az illetők figyelmét. Annál kevésbbé mulasztották volna el felemlíteni, ha ott még álló falromokat kellett volna előbb eltakarítani. Sőt bizonyára kegyelettel említették fel a Trinitáriusok, ha valamely egyháznak romjaira találtak, kivált ha ott a bold. Szüznek Fehérnek nevezett egyháza áll vala, mert ez a czelli szűz Mária szobornak, melyet a vallásos érzületű Zichy családtól nyertek, dicsőségére és a kegyelemhely iránti buzgalom fokozására szolgált vala.

Végre hetedszer még hozzá adom a mi már számtalanszor volt mondva, hogy Fehéregyháza domb megett síkon feküdt: «in Campo», Mátyás okmánya

64 De Ruderibus Laconici Caldarii. 167.
65 Acta Conv. Trinitariorum. V. Bud. 1. cs. 6. sz. Orsz. levéltár.
66 U. o. 1. cs. 8. sz.
67 U. o. 11. sz.
68 Protocollum Residentiae Nostrae Vetero-Budensis Ordinis Discalceatorum Sanctissimae Trinitatis Redemptionis Captivorum. Kézirat az egyetemi könyvtárban.

«in montium radice», Oláh «ad collis radices» az 1529. évi adat stb. kifejezések kézzel foghatólag bizonyítják azt.

Értekezésem második szakaszában mondottakból a következtetéseket levonva, kitünik: miszerint Ó-Buda s vele Fehéregyház a XVI. század végeig, vagyis a reá nézve végzetteljes 1596. évig midőn belőle a lakók elköltöztek még épen, habár kizsákmányolva állott, de azután elhamvasztva, sőt lerombolva mindinkább a föld szinével egyenlővé lőn, úgy, hogy a törökök kiűzetése után már helye sem tudatott. Azonban, ha mindjárt belőle kő kövön nem maradt, mégis egykori helyének felkutatását hazafiúi kötelesség parancsolja. Ennek előmozditására soroltam fel adataimat, melyekből kitünik, miszerint, Fehéregyház nem távol a várostól, forrás mellett, melyen malom volt, melytől nem távol állott a Clarissák temploma, szemközt vele a minoriták curiájának kapuja, — (ennek holléte az 1602-beli látkép nyomán meghatároztatott) — az országút mellett, s végre domb tövében állott. Mindezen ismertető jelek csakis a Radl-féle malom tőszomszédságára illenek, azért a Tholdt helymeghatározásával egyetértek.

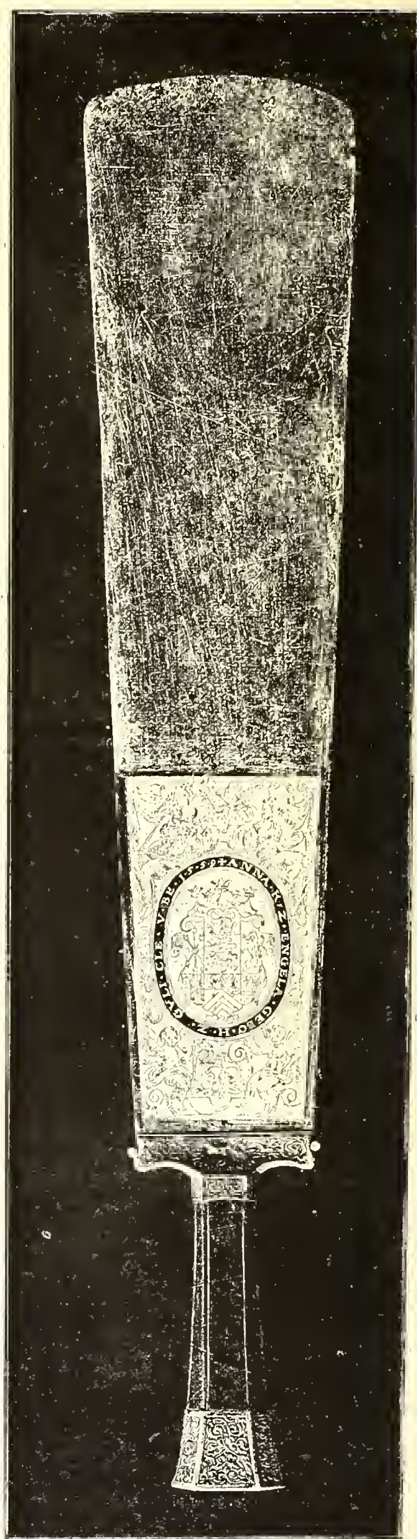
Némethy Lajos.

Renaissancekori tárgyak a vasmegyei régiségtárból. Az «Archæologiai Értesítő» utolsó kötetében megjelent rokonczímű értekezés folytatásaként irtam meg ezen ismertetést, azon nézetből indulva ki, hogy minden nevezetes műtárgy, legyen az vagy a m. nemzeti muzeumban, vagy bármely más vidéki nyilvános muzeum vagy régiségtárban, mindig az egész haza közkincsének tekintendő.

A vasmegyei régiségtár Szombathelyen, daczára aránylag nagyon is fiatal, alig egy évtizedet meghaladott fönállásának, sok, igazi műbecscsel és történelmi érdekkel biró tárgyat tartalmaz. Ezekből — miután legnagyobb részök eddigelé tágasabb körben épen nem ismeretes, — egyelőre csak kettőt akarok a nyilvánosságra hozni és pedig azért: mert ezek mind kor, mind alak, mind díszítésre nézve a fenthivatolt értekezés II. pontját egészítik ki.

Az egyik ismertetendő tárgyan egy cinquedea, rövid olasz kard, melyet 1875-ben Sefert pashától kaptam ajándékba, én pedig ismét a a vasmegyei régiségtárnak, melynek akkoriban őre voltam, ajándékoztam.

Az egész kard hossza 0·52. Pengéje rövid, a középvonalon mérve 0.37, — kétélű, hegyes, alúl széles — 0·089 — és két keresztben álló bordával három mezőre van osztva; a csúcstól tekintve a legfölsőbben két, a középsőben három, a legalsóbban négy véresatorna mutatkozik. Mindkét oldalán az egymástól ellentett részen levő legszélsőbb vércsatornába határozatlan alakú bélyeg van ütve. A legalsó mezőt mindkét oldalon vastag aranyozással előállított képek foglalják el. Az erős aczél kézvéd, melynek karjai a penge felé előre hajlanak, középen 0·03 széles, egész hossza 0·185, a két csúcs egymástól 0·14-re esik. A kézvéd oldallapjai bevésett és aranyozott levél- és indadíszt mutatnak. A két elefántcsont lemezből álló fogantyú két nagyobb, és két kisebb áttört műves, lapos, kerek aranyozott rézgombbal van a gerinczhez erősítve. A fogantyú patkóíves felső 0·06 széles végét aranyozott rézkeret foglalja be, melynek két oldalán bevésett

CINQUEDEA ÉS KÉS A VASMEGYEI MUZEUMBÓL.

levél-, hátán öntött levél- és virágdísz foglal helyet. A markolat gerinczén két oldalt felírat létezik és pedig az egyik oldalán:

NVNQVAM POTEST NON

a másikán:

ESSE VIRTVTI LOCO

A pengét illetőleg a csúcs felé való legfölső mezőben semmi díszítés nincsen. A középső mező alját széles arabesk tölti el, mely vonalkeret között a középső véresatornában egészen a felső keresztgerinczig húzódik.

Az alsó mező az egyik oldalon kettős aranyozott vonalkeretben Páris ítéletét ábrázoló képet tartalmaz. A meztelen Páris balról sziklán ül egy fa alatt, jobbjában az almát, baljában pedig pásztorbotot tart. Jobbról közeledik feléje egymás mögött a három istennő, a háttérben lombos fa, jobbról napsugarak látszanak. Legelől jár Junó, fején apró szárnyakkal, jobbját követelőleg nyújtja az alma felé, baljával nagyon is kurta ruháját tatja. Mögötte áll Venus egészen meztelenűl, balját mellére hajtja, mintha csak azt mondaná: «az almát én kapom meg,» a melyre epekedve néz. Leghátul a szintén meztelen Minerva, jobbjával leemeli sisakját, hogy Páris megítélhesse szépségét, balján paizs lóg. A meglehetős elevenségű kép az istennők mohó vágyát és Páris habozását elég élénken tünteti fel.

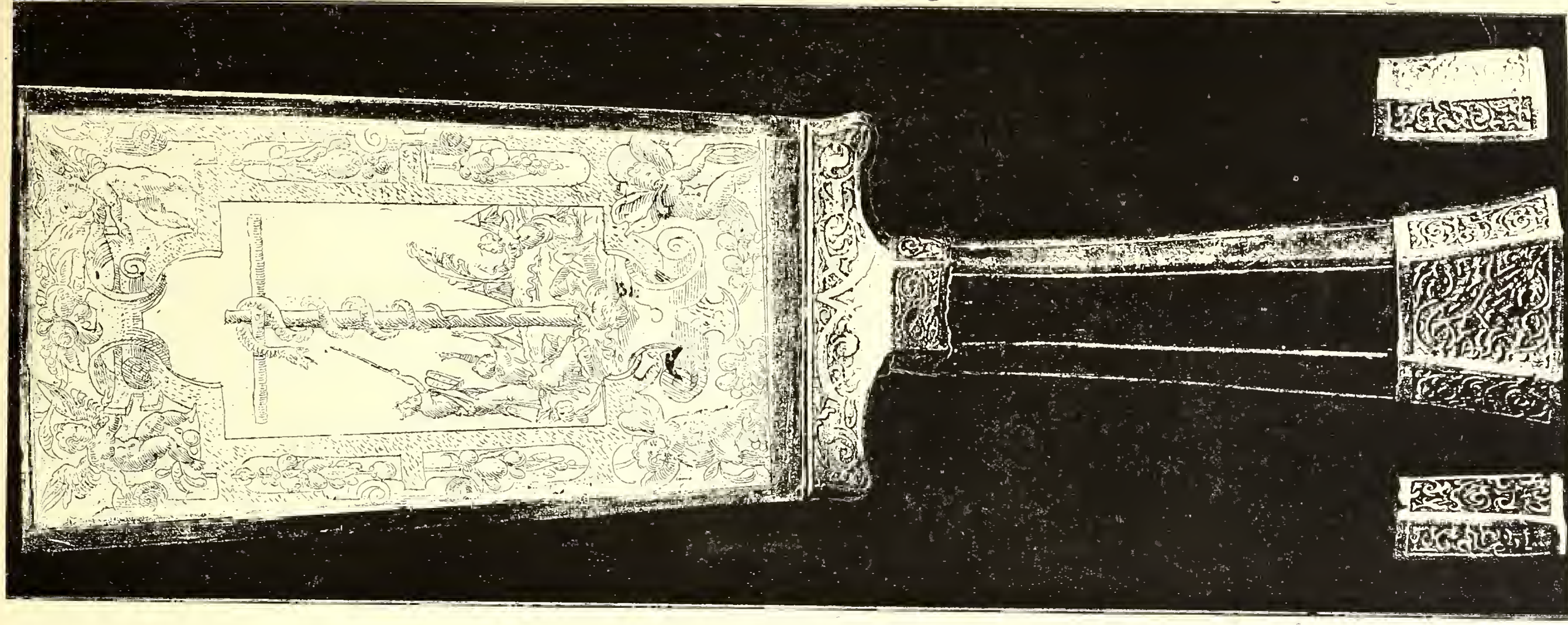
A másik oldal hasonló keretben Mucius Scævola történetét ábrázolja. Jobbra magas mennyezetes trónuson űl a szakállas Porsenna, fején babérkoszorúval, balja a szék támláján nyugszik, jobbjával szemrehányó és egyuttal meglepetést kifejező mozdulatot tesz a kép közepén és egészen előtérben álló Scævola felé. Scævola sisakos pánczélos alakja az elhatározottság bús de hű kinyomata. Jobbjában fölfelé tartja a kardot, a melylyel a király helyett annak írnokát leszúrta, balja pedig a közte és a király közt álló oltár lobogó lángjai között van. Fölötte napsugár, egész tartása azt mondja: «longus est post me idem petentium ordo». Mögötte a bal oldalon két szörnyüködő és bámész fegyveres alakja látszik.

Másik tárgyam, melyről szólani akarok, nagyon prózai eszköz, egy kés, ehhez tartozik még két közönségesebb asztali kés és ugyanannyi villa, mind az öt darab tartóját egy aranyozott préselésekkel díszített bőrrel bevont fatok képezi. Az egész a herczeg Batthyáni-féle letéthez tartozik. — Az említettem kések és villák, bár igen csínos alakuak és részben aranyozottak is, nem tartoznak ide mert képes alakítás nincs rajtok, nyelük alsó foglalatja pedig a tortakés alsó foglalatjával azonos. Azonban a tortakés valódi műbecsű példány, a melylyel tüzetesebben kell foglalkoznunk.

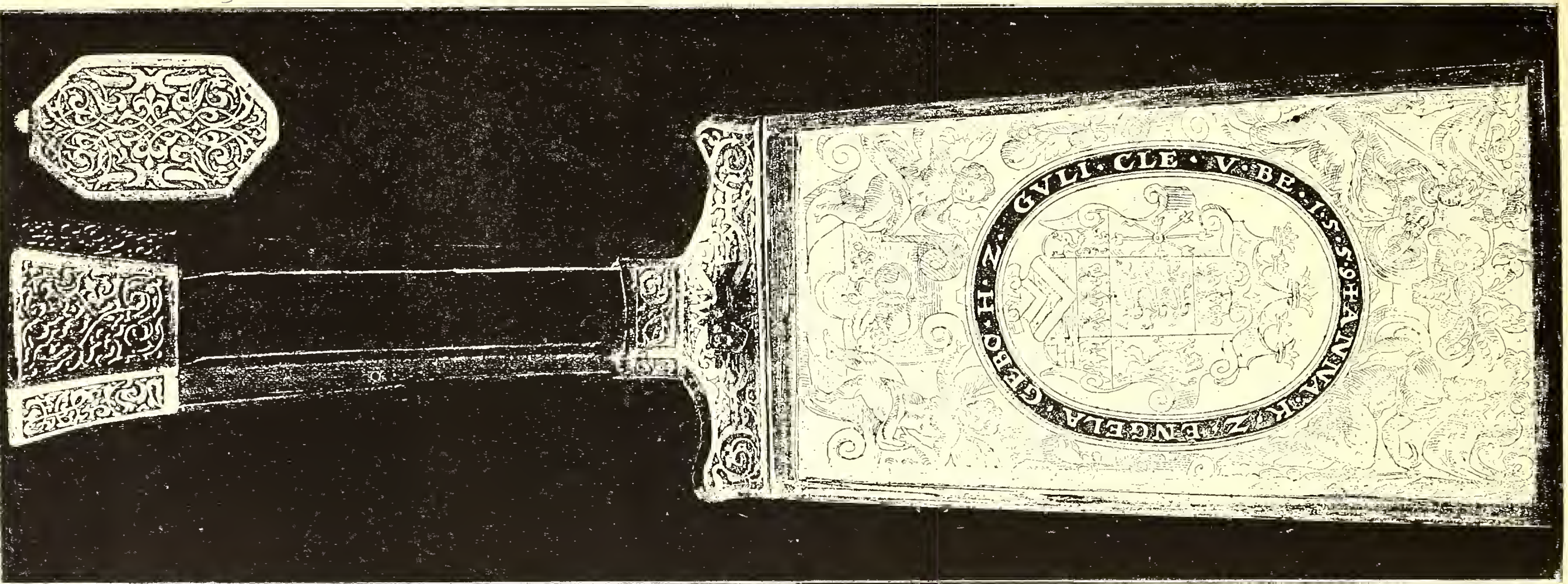
A kés egész hossza 0·47, a penge hossza 0·35, szélessége fönt 0·09 alul 0.06. Vékony, jó minőségű, igen rugékony aczél. A penge

II.

KÉS A VASMEGYEI MUZEUMBÓL.

III.

KÉS A VASMEGYEI MUZEUMBÓL.

alúl egy 0·01 széles és a nyel felé szélesbedő aranyozott rézből való és bevésett arabeskekkel ékeskedő tagba szolgál: a csontnyél nyolcz szegű, a penge alatt 0·024, a végén pedig 0·04 hossztengely átméröjű és mind fönt, mind alúl aranyozott és gyönyörű inda és levéldíszt mutató rézlemmel van beborítva.

A penge alsó része 0·10 magasságig aranyozott alapon vésett képes alakításokkal bír.

Ugyanis az egyik oldalon díszes renaissance keretben, melyet fölül is alul is két-két angyal tart, és a melynek oldalmezőiben gyümölcsfüzérek lógnak, bibliai jelenetet látunk. A háttérben állanak a zsidók sátrai, a jobb oldalon egy sudár fával. Az előtér közepén magas kereszt emelkedik a rája tekerődzött kígyóval. A kereszt balján Mózes áll, baljában a tízparancsolatot tartja, kiterjesztett jobbjában pedig bottal a kígyó felé mutat; előtte térdelő zsidó nyújtja ki esedezőleg mindkét karját a kígyó felé. Jobbról a kereszt alatt egy holttetem, mellette valamivel feljebb térdelő nő, ki az őt maró kígyóval küzködik. A sátrak felé pedig egy kígyó mászik a földön.

A másik oldalon renaissance díszítésű tojásdad keret melyen fönt két egymás felé forduló női alak ül baldachin alatt, és a melyet alúl két ülő angyal tart. A keret széle köröskörül ezen felíratot mutatja kimélyített betűkkel:

+ANNA · K · Z · ENGELA · GEBO · H · Z · GVLI · CLE · V · BE 1 · 5 · 5 · 9

Vagyis Anna Königin zu Engelland, geborene Herzogin zu Jülich, Cleve und Berg 1559.) Ezen kés tehát VIII. Henrik angol király nejének utazási evőkészülékéhez tartozott, a kések és villákkal együtt.

Megemlítem még, hogy a vasmegyei régiségtárban van még egy renaissance ízlésű magyar ezüst kanál 1601-ből, valamint egy magyar kés is, melynek nyele igen szép zománczczal van borítva, ezeknek leírását más alkalomra halasztom.

Dr. Lipp Vilmos.

A szobotyisti «Habanerek». Az «Arch. Értesítő», új folyam, II. köt. III. rész, 1883. 265—266. lapjain Majláth Béla és Pulszky Károly urak közt fölkerekedett polemia körébe legyen szabad nem ugyan Brennus pallosát, hanem azon igénytelen megjegyzést odavetni, hogy az egész punctum deutri úgy látszik mindkét részen tévedésen alapul s így tárgytalan. Mert az előadottakból következtetni kell, hogy sem értekező, sem biráló tüzetesb tudatával nem birnak, mik és kik voltak a Szobotyisti Habanerek, honnét jöttek, hova lettek, mikép száradt rájok ez elnevezés? stb.

Báró Mednyánszky Alajos 1810-ben a Christ Karl André által kiadott Hesperus, Blätter für Unterhaltung und Belehrung 11-ik füzetében: «Nähere Nachrichten über die Habaner» czímű czikkében röviden ugyan, de okmányolva s elég kimeritően leírta ezen kis erraticus göröngy lerakodását hazánk nyugati határszélén, valamint annak mint felekezetnek elolvadását a múlt század második felében; a nélkül, hogy azzal együtt typicus sajátossága azonnal elmosódott volna. Ipar tekintetében az agyagedény-készítés és a késes-mesterség nemcsak divott náluk, hanem bizonyos országos hírnévnek örvendett, mert vágópengéik és korsóik messze vidékre vitt és keresett belkereskedelmi czikkeket képviseltek.

Az idézett helyen részletezett adatokból kivehető, hogy – eltekintve az Anabaptisták korábbi előzményeitől – a jelen kérdésben szereplő magyarországi telepek alig foglalhattak magukban közvetlenül hollandi elemeket, a mennyiben az exodus a szomszéd Sziléziából történt és szakadt ide, hol már hitfeleik nyomai I. Ferdinand óta léteztek s később, 1622-ben erősbödést nyerve, tovább is szétterjedtek, «új keresztyén» elnevezéssel. Közvetve Johannes von Leyden prófétájuk után mennyi hollandi visszaemlékezés vagy eszmejárás maradhatott fenn és örököltetett náluk itteni hazájukban is? nem koczkáztatom taglalni. Hanem igen természetszerüen kitünik, hogy a bevándorlott nép iparában tót és sziléziai motivumokat magával hozott és tovább használt; mert hiszen ezek szülőföldjéről elszármaztak ide hozzánk.

Tehát értekezőnek van igaza, midőn e jelenséget állitja és birálónak is van igaza, midőn, bár csupán inductio fonalán, a direct hollandi befolyást el nem fogadja.

A magyarföldi három Anabaptista község története megoldja egyúttal a biztosan adatolt alap hiányából vitába jutott művészeti s művelődéstörténeti kérdés diatribáját s szűkebb körre localizálja.

Az emlitett czikk a megfejtő tájékozást nyújthatja.

Rakovicz, 1883. május.

B. Mednyánszky Dénes.

KÜLFÖLDI ADATOK AZ ARCHÆOLOGIÁHOZ.

(Kutforrások.) *Az agathyrsek.* Az a tárgy, melyet ez alkalommal fejtegetni szándékozom, nem tartozik ugyan szorosan a régészet körébe, hanem a tudománynak egy szoros összefüggésben álló ágához: az ókori földrajzhoz. Nem kísértem meg tehát az agathyrsek régi földjén, Dáciában, napfényre került leletek alapján e nép művelődési álláspontját jellemezni, hanem oly kérdést fejtegetek, melynek megoldása nélkül e leletek értékét sem itélhetjük meg helyesen; azt t. i.: hogy az agathyrsek voltak-e csakugyan Erdélynek, illetve Havasalföldnek legrégibb lakosai? E kérdést ilyenformán is föltehetjük: Herodotosnak — rendszerint elfogadott — állitása, hogy Kr. e. a VI. és V. században az agathyrsek birták Erdély és az ettől délre fekvő területet a Duna partjáig, hiteles-e? Ha hitelesnek bizonyul, akkor a régészek alapot nyernek annak kutatására, mennyiben lehet az e területen lelt emlékeket az agathyrsekkel összeköttetésbe hozni és iparkodhatnak földeríteni az emlékekben is bizonyára nyilvánuló különbséget az agathyrsek és Erdély későbbi lakói, a dákok közt. — Ezen kiindulási pontot nem csak jeleznem, hanem legalább röviden igazolnom is kell. Fel kell emlitenem, mi alapon vonhatjuk kétségbe Herodotnak adatait, melyek szerint az agathyrsek a Maros forrásai körül laktak. Utalnom kell tehát már itt arra, hogy későbbi írók is említik az agathyrseket, de egyikök sem tartja őket Erdély lakosainak, egyik sem állítja, hogy a géták és dákok előtt ők birták ezen területet. Kutatásunknak azon ismeretes tényből kell kiindulnia, hogy Herodot éjszaki Európára vonatkozó ismereteit bizonyos rendszerbe foglalta, melynek egyik főpontját a Duna képezi. — Az Istrost már Herodotos idejében Európa leghatalmasabb folyójának tartották és e nézetet magáénak vallja ő is; sőt különös érdekkel viseltetett iránta, mert az Istrost szerette a Nilussal összehasonlítani és reá mutatni a köztük levő különbségre és hasonlatosságra. — Herodotos a Nilust nem csak torkolatainál ismerte saját tapasztalásból, hanem egész alsó folyását is, mert fölment rajta egészen Elephantinaig, Egyiptom déli határáig. Tovább, igaz, nem juthatott, de felső folyásáról mégis elég bőséges adatokat szerzett. Ismerte és elő is adja Kambyses æthiopiai hadjáratának történetét, tudott Meroe államáról is, sőt hallotta, hogy a Nilus délen nyugot felé kanyarodik, vagy helyesebben mondva, hogy forrásai Libya nyugoti részeiben vannak, honnan hosszasan keletnek folyik, míg végre éjszak felé kanyarodik. Az Istrosról ellenben csak kevés és sajátságos

dolgokat hallott; mert az Istrost a pontosi hellenek korántsem ismerték annyira, mint az egyiptomiak a Nilust. Azt nem mondhatjuk, hogy az említett görögök mit sem tudtak Európa legnagyobb folyójáról; de a mit tudtak, kevés és megbizhatatlan volt. A hellenek és a dunamelléki barbarok, úgy látszik, keveset érintkeztek egymással. Feltünő az a körülmény, hogy az Istros torkolatainál nem volt hellen gyarmat, Istria városa,[1] Arrian szerint[2] 300 stadiumnyira volt a Hieron szomától a torkolatnak déli ágától (most Szt-György ága). A gyarmatok alapításában s az erre való legalkalmasabb helyek kikeresésében oly ügyes hellenek, kik *Ophiusa*, *Nikorion* és *Tyras* városokat, a Hypanis torkolatánál *Olbiát* és *Tanais*-enál *Tanais*-t építették, bizonyosan elfoglalták volna a Duna egyik torkolati ágát is, ha ők az Istros mellékével sokat érintkeznek. Herodotos csak annyit tud e folyón való hajózásról, hogy a tengertől hajón két napi járásnyira szakad a folyó több ágra,[3] arról pedig, hogy feljebb mi fekszik, semmit sem mond. Ha a hellenek az Istroson is úgy hajóztak volna mint a fent említetteken, az író mint a többieknél, bizonyára ennél is följegyezné, hogy a torkolattól mi mennyire fekszik. Hogy az Istrosnál ezt nem teszi, erős érv a mellett, hogy a hellének e folyón nem közlekedtek.

A torkolatok földrajzi fekvéséről Herodotosnak igen sajátságos, csakhogy téves nézete volt. Mikor a Nilus torkolatairól szólva megjegyzi, hogy éjszak felé szemben velök Kilikia fekszik, honnan gyalogos ember — mondjuk gyalog pósta — egyenest éjszaknak menve, öt nap alatt Sinopébe ér; e várossal pedig szemben vannak az Istros torkolatai. Az Istros torkolatai tehát a Niluséval egy délkör alatt fekszenek. Ez a végeredmény magában véve nem nagyon téves, hiszen a Nilus deltája a keleti szélesség 29-ik, a Dunáé pedig 27-ik foka alatt fekszik. Herodot még akkorát sem hibázik, mint Ptolemaeus. És úgy mondja, hogy a Nilus a 60—63, az Istros az 56- és 57-ik fok alatt szakad a tengerbe.[4] Kilikiára és Sinopére nézve azonban nagyot téved Herodot, mert az első nem fekszik a Nilus torkolataitól egyenesen éjszakra, Sinope pedig nincs szemben az Istros torkolataival. A Kiepertféle térkép szerint e város a keleti hosszuság 52—53. foka között fekszik.

Az Istros forrásairól is figyelemre méltó nézetet mond Herodot. Ezt természetesen nem a Pontos mellékén lakó hellénektől hallotta, hanem más tudósítóktól. Szerinte az Istros forrása is hasonlít a Niluséhoz, mert mindkettő ugyanazon hosszusági fok alatt ered, és valamint a Nilus Libya nyugoti részeiből keletnek folyik és e földrészt két felé osztja, úgy az Istros is nyugotról haladva, hasítja keresztül Európa közepét. Herodotos még azt mondja, hogy a Herakles oszlopán túl levő keltáknál ered az Istros vagyis mint mi mondanók, a Gibraltari szorostól északnyugatra. A folyó eredetét tehát az igazi forrásoktól meglehetősen távol nyugot felé keresi. Irónk még azt mondja, hogy a folyó Pyrene városánál fakad.[5] E név hallatára önkénytelenül a pyrenæi *hegyekre* gondolunk. Sokan csakugyan úgy vélekedtek, hogy Herodotos a hegység nevét város nevének tartotta.[6] Azt a magyarázatot is koczkáztatták Avienusra[7] támaszkodva, hogy Pyrene csakugyan egy régi, kereskedéséről híres város. Minthogy azonban egyedül Avienus ismeri Herodoton kívül e várost, ez csak azt bizonyítja, hogy Herodot említett részét ismeri és az egész ókor példájára a nagy történetíró után indult. Herodot nem veszít tekintélyéből, ha fölteszszük, hogy tudósitói szándékosan vagy nem tévesen értesítették és hogy ennek következtében *Pyrene* alatt nem várost, hanem hegységet kell értenünk.[8]

Herodot az Istros forrásairól úgy beszél, mintha sokan ismernék őket, ellentétben a Nilus forrásairól, melyekről senki sem tud bizonyosat. Épen azért,

1 Herodotos is (II. 33.) *Istriának* nevezi; azt mondja, hogy ott van, a hol az Istros hajdan a tengerbe torkollott. E miatt kapott lábra a nézet, hogy a Dunának csakugyan e város mellett volt egykor egyik torkolata. Ezt lehetetlennek kell tartanunk, ha tekintetbe vesszük a földrajzi viszonyokat, a mint a dunai bizottság nagy atlaszában fel vannak tüntetve.
2 Peripl. Ponti Eux. 35.
3 II. 89.
4 Ptol. Geogr. III. 10, 6. IV. 5, 10.
5 II. 33.
6 L. Baehr a. l.
7 Ora marit. 558. L. Zeuss «Die Deutsehen» 160.
8 L. Farbiger. «Alte Geogr. v. Europa» 6. l.

mert sokan ismerték az Istros eredetét, azt várhattuk volna, hogy helyét pontosan jelölheti meg abból, hogy ő ezt még sem teszi, következtethetjük, hogy azok, kiktől adatait vette, *szándékosan* hibás adatokat közöltek vele.

Herodotosnak nincsen arról tudomása, hogy az Istros nem mindig keleti irányban folyik, hanem hogy hazánk földjén dél felé kanyarodik. De ezen nincs mit csodálkoznunk. Kimutattam,[9] hogy még Strabo idejében sem sejtették a régiek e körülményt, annál kevésbbé várhatjuk tehát, hogy Herodot ismerje. Azt azonban inkább várhatnók tőle és kortársaitól, hogy a kanyarodást ismerjék, mely *Rassova* táján kezdődik, a hol a folyó éjszak felé fordul; ezen irányban halad *Galatzig*, a honnan újból keletre folyik; mert Darius hadjáratában a skythák ellen, e kanyarulat jobb partján haladt lefelé, seregében pedig kis-ázsiai hellenek is szolgáltak, ne feledjük azonban, hogy a hellenek főleg a hajóhadnál szolgáltak és bizonyosan közreműködtek. Ez esetben ők Isakcánál feljebb a Dunán alig juthattak és mivel e tájt a folyó iránya keleti, azon nézet képződhetett náluk, hogy az mindig változatlanul ez irányban halad. Néhány tekintélyes újkori író[10] Herodotos szavait úgy magyarázza, hogy az Istros északról délnek szakad a tengerbe, megfelelőleg a délről északnak tengerbe szakadó Nilusnak, úgy, hogy a két folyó torkolata egymással szemben volna. Igy azonban aligha magyarázhatjuk Herodotos szavait. Egy hely van ugyan az írónál, mely némileg eme nézet mellett bizonyítani látszik. Azt olvassuk t. i., hogy az Istros egész Európán keresztül folyván, ἐς τὰ πλάγια τῆς Σκυθίης ἐσβάλλει.[11] E kitételt úgy magyarázták, hogy a folyó Skythiának határát hosszában érinti, «*a latere alluit*»; miután pedig Scythia nyugati határvonala mindenesetre éjszaki irányban huzódik a fekete tenger partjától, illetőleg az Istros torkolatától, világos, hogy a folyó a határral párhuzamosan, tehát éjszakról dél felé halad. A szavak ezen magyarázata azonban helytelen, a mint Baehr[12] kimutatta és csak annyit jelent: «*Ister iniicit (se) in latera Scythicae terrae, ut adeo hanc attingens misceatur.*[13]

Ha szándékunk volna, hogy Herodotnak az Istrosra vonatkozó vagy ezzel összeköttetésben lévő minden adatát összegyüjtsük és megbeszéljük, figyelmünket mindenek előtt az általa felsorolt[15] számos mellékfolyóra is ki kellene terjesztenünk. Ez azonban nem czélunk s így csak a szerinte Skythák földjét érintő folyókra nézve jőjjünk tisztába. Ezt nem azért teszszük, mivel az illető folyók érdekesebbek volnának a többieknél, hanem azért, hogy ezen folyókra vonatkozó adatok segitségével megállapíthassuk: körülbelül meddig terjed a Skythák földje nyugot felé, illetőleg, hogy hol lehet a határ a skythák és agathyrsok között. Herodot az Istrosba torkolló öt folyót ismer a Skythák földjén: a hellének által *Pyretosnak* nevezett *Poratat*, *Siarantost*, az *Ararost*, a *Naparist* és az *Ordessost*. Valamennyi között az első a legnagyobb; nyugotról kelet felé folyik. Akár skytha, akár hellén nevét tekintjük, bizonyára nem lehet más, csak a mai *Pruth*. Nem igaz ugyan, a mit Herodot róla mond, hogy kelet felé folyván, szögellik az Istrosba, mert iránya egészben éjszak-déli, az sem áll, a mi Herodot szavaiból következik, hogy e legkeletső Skythiának azon folyói között, melyek az Istrosba ömlenek, mert a Dunának van tőle keletre még több éjszak felől jövő mellékfolyója, a kisebbeket nem is említve, a *Jalpach*. Másrészt azonban, ha tekintetbe veszszük, hogy ez a folyó sokkal kisebb a Pruthnál, nincs okunk megütközni azon, hogy Herodot nem említi, mert sem ez, sem az ennél kisebbek nem számítottak a hellének előtt semmit. Nehezebb a többi folyókra nézve megállapodásra jutni. Nyugoti irányban folyik és egyszersmind nyugot felé ömlik az Istrosba a *Tiarantos*. *Niebuhr* és *Danville* szerint[16] ez az *Aluta*, *Mannert* szerint[17] a Syl stb.[18]; épen így különböznek a nézetek ama három folyót illetőleg,

9 II. 25.
10 «Egyet. Phil. Közl.» 1881. 6.
11 P. o. Niebuhr «Kl. Sch.» I. 356. l. s hol *Ideler* idézve van.
12 IV. 49. végén.
13 I. k.
14 V. ö. Bobrik «Geogr. d. Her.» 88. l.
15 IV. 8. k.
16 Niebuhr i. h.
17 IV. 73. l.
18 L. Baehr Herod. II. 397. l. és Ukert «Geogr. d. Gr. u. R.» III. 2. 184. l. jegyzettel.

melyek a *Tiarantos* és *Pyretas* között a Dunába torkolnak. Miután ezeknél a név hasonlatossága, mely a *Pruthnál* megvan, hiányzik, nem is lehet másra támaszkodni, mint a sorrendre, a melyben a Pruthtól nyugotra a Duna éjszaki mellékfolyói egymás után következnek. Ezek a *Seret*, a *Jalomicza*, az *Arger* és a *Vede*. Ez utolsó a Tiarantus, mivel a Pruthtól ez a negyedik. Ha tekintetbe veszszük azonban, hogy az utána következő *Alutá*-hoz képest jelentéktelen, hajlandó vagyok inkább ezt a *Tiarantos*-sal azonosítani. Akár melyiket tartjuk a kettő közül a Tiarantusnak, az nem sokat határoz arra nézve, hogy hol gondolta Herodot az agathyrsok és skythák közötti határt.

Az *agathyrsek* Dariusnak a skythák elleni hadjárása alkalmával tünnek föl először a történelemben. Herodot tudósítása rólok annyira kapcsolatos a skythákra vonatkozó adatokkal, hogy kétségtelenül mind a két népre vonatkozó ismereteit ugyanazon forrásból, t. i. a Portos mellett lakó hellénektől [19] merítette.

Az agathyrsek eredetét Herodot egy hosszabb elbeszélésben mondja el; vegyük mindenekelőtt ezt szemügyre.

A Pontos melléki hellének beszélik, hogy mikor Herakles Geryoneus nyáját elhajtotta, ő az akkor puszta Skythiába érkezett, Geryoneus a Pontoson kívül lakott, Erytheia szigetén, Gadeira mellett; Herakles oszlopokon túl, az Okeanos mellett. Hideg és zimankós időjárás lévén, Herakles betakarózott az oroszlánbőrbe és elaludt. Mialatt aludt, lovai rejtélyes módon eltüntek. Fölébredvén, bejárta az egész környéket, végre a Hylaia nevezetű vidékre jutott. Itt egy szörnyet talált az *echidnát*, mely derékig emberi alakú, azon alúl pedig kigyóalakú volt. Csodálkozva nézte és végre megkérdezte, nem látott-e eltévedt lovakat. Az echidna azt válaszolta, hogy nála vannak, de addig vissza nem adja, míg Herakles vele nem él. Herakles megadta a kivánt árt, echidna azonban halogatta a lovak visszaadását, mert ezzel marasztotta magánál a mentől előbb távozni akaró Heraklest. Végre visszaadta neki a lovakat és egyuttal tudatta vele, hogy három fia lesz tőle, mondja meg tehát Herakles, mi történjék velök, ha felnőnek; ott telepítse-e le a földön, melynek ő egyedüli birtokosa, vagy atyjukhoz küldje őket? Herakles azt válaszolá: «hogy ha felnőnek a fiuk, akkor add át nekik ez íjjat és övet; a ki tud az íjjal bánni és az övet a derekára köti, az legyen e földnek ura (οἰκήτωρ), a ki pedig erre nem képes, azt küldd el innen. E szavak után átadá neki az ijjat és az övet és eltávozott. Amaz echidna pedig annak idejében elnevezte három fia közül a legidősebbet *Agathyrsos*-nak, a másikat *Gelonos*-nak, a legfiatalabbikat *Skythes*-nek. A két idősebb nem volt képes a Herakles-szabta föltételeknek megfelelni és ezért anyjuk kiűzte őket ama földről, a legfiatalabb pedig, ki azokat teljesítette, ott maradt. [20]

E genealogiai mythos szerint az agathyrsok és gelonok is rokonai a skytháknak. Kérdés azonban: vajjon a Pontus mellett lakó hellénekről föltehető-e, hogy helyesen megitélhették, mennyiben rokonok az említett barbarok egymással? Tudományos irányú kutatás ama helléneknél nem létezett, és valószínüleg csak annyiban érdeklődtek a barbarok iránt, a mennyiben velök kereskedést folytattak. De talán a hellénekről általában elmondhatjuk, hogy egynehánynak kivételével — kikhez maga Herodot tartozik, — sem hajlammal, sem érzékkel nem bírtak, hogy a barbár népek sajátságaival megismerkedjenek. Nincs okunk a pontosi hellének kivételeknek vélni ezen általános szabály alól; ők sem kutatták a barbárok sajátságait, annál kevésbbé rokonsági viszonyukat. Nyelvöket szükség szerint megtanulták; de nem gondolom, hogy a barbarok közti rokonságot nyelvből kiindulva, állapították volna meg. Ha azonban a rokonságra nézve nem tarthatjuk e mythost megbízható forrásnak, akkor a magyarázatnak más módját kell keresnünk. Az való, hogy a skythák, agathyrsok és gelonok egymás szomszédjai voltak és hogy életmódjuk, szokásaik és erkölcseikre nézve bizonyos mértékben egymáshoz hasonlítottak. A mythos, mikor testi rokonságot tesz fel köztök, első sorban világosan e külső hasonlatosságot igyekszik kifejezni. Más kérdés az, hogy miért szerepel épen Herakles

19 IV. 8. Ἑλλήνων δὲ οἱ τὸν πόντον οἰκέοντες.
20 Her. IV. 8.

és a félember, félkigyó echidna. Ez utóbbi alak gyakran fordul elő a hellén mythologiában, csak a Kekropsza leányaira és a reájuk bizott kigyó-alakú hősre vagy Kadmarra emlékeztetem az olvasót; a kigyó a hellén mythosban a földet mint istenséget, mint ősanyját a lakosságnak jelenti. Az echidna, a skytha királyok ősanyja nem egyéb, mint a skytha föld személyesítése. A mythos következetes, mikor Heraklest mondja a három nép ősének. Heraklesről már Pindaros beszéli,[21] hogy Európa hideg vidékéről a Hyperboreusoktól hozta az olajfát. Igen természetes, hogy ezt az istent, ki a hideg éjszakon megfordult, hozzák összeköttetésbe a skytha földdel. Még azt is fölhozhatjuk, hogy Herakles egyike azon számos mythosi alakoknak, melyekben a hellének a *napot* személyesítették; mythosuk tehát egyszerüen csak azt jelentené, hogy a *skythák*, *gelonok* és *agathyrsek*, a nap és föld fiai, azaz *autochtonok*.[22]

Herodot azonban a skythák eredetéről szóló tudósítások közül egy ezen felfogással ellenkezőt tart leghihetőbbnek[23] A nomád skythák állitólag egykor Ázsiában laktak. A massageták haddal megtámadták őket, minek következtében átkeltek az Araxes folyón a kimmeriek földjén, kiket onnan kiűztek, sőt mikor a kimmeriek Azsiába átkeltek, ott is üldözték őket. Ezen tudósítás, mely a skythák ázsiai hóditásaival függ össze, nem azt mutatja, hogy a skythák autochtonok voltak, de nem is mond ennek ellent, mert a különböző forrásból eredő két tudósítás mindenik másképen akarja ama nagy és számos nép eredetét magyarázni. De e mellett arra is szolgál magyarázattal, hogy miért neveztetik Skythes a legfiatalabbnak; azért, mert legkésőbben telepedett le Európában, és e szerint az agathyrsekről közvetve azt mutatja ki, hogy ezeket a hellének Európa régebbi lakosainak tartották, mint a gelonokat és skythákat.

Már feljebb említettük, hogy az agathyrsek a skytháktól nyugotra vagy éjszaknyugatra laknak Hogy azt a helyet közelebbről meghatározhassuk, vegyük szemügyre, hogy Herodot milyen alakúnak képzelte a Skytha földet. Ennek déli határvonala az Istrostól a Borysthenesig terjed; innen a Mæotisig huzódik; e két határvonal hossza két-két ezer stadium, azaz körülbelül 100 mértföld. Ugyanily hosszú az éjszaki és a nyugati két határvonal is. Az utóbbi szintúgy, mint a déli az Istrosnál kezdődik. Négyzetnek képzelte-e Herodot az így befoglalt tért vagy ferdénynek, azzal e helyütt nem foglalkozhatunk, röviden csak annyit mondunk, hogy ha fel is teszszük, hogy Herodot a nyugoti, éjszaki és keleti határvonalat egyenesnek képzelte, azért négyszögalakú még sem lehetett, mert a déli vonal két egymást csaknem derékszögben metsző kisebb vonalból van összetéve. Ezen nyugoti oldalon először az *agathyrsek* vannak az Istroson túl, azután a *neurok*, továbbá az *androphagok*, végre pedig a *melanchlainok*.[24] Pusztán e szavakat tekintve, azt vélnők, hogy négy néptörzs egymás után határolja a skythákat, de hogy ez csakis látszat, bizonyítja az, a mit Herodot a melanchlaenokról még elmond. A skytha föld két rövidebb vonalból álló déli határának leírása után azt mondja a melanchlainokról, hogy a tengertől húsz napi, azaz 4000 stadiumnyi távolságban laknak a *skythák felett.*[25] E kitétel mutatja, hogy Herodot szerint e nép telepei a skytháktól nem nyugatra, hanem *éjszakra* fekszenek. A nélkül, hogy a melanchlainok lakóhelyeit meghatározni iparkodnánk, ebből következtethetjük — föltéve, hogy ama 100 mértföldet = 4000 stadiumot az agathyrsek, neurok és androphagok között osztjuk fel, — hogy az agathyrsok az Istrostól északra, legalább 30—35 mértföldnyire terjeszkedtek.

Onnan, hol az Olt a Dunába torkollik, éjszak felé körülbelül 40 mértföldnyi távolságban a Marost és Marosvásárhelyt találjuk, a mi megfelel Herodotos tudósításának, hogy a *Maris* az agathyrseknél fakad. E nép tehát a mai Oláhországban és Erdélyben a *Maros*ig vagy azon túl is lakott. Nehézséget csak az okoz, hogy Herodot szerint a *Maris* az Istrosba szakad. Az ugyan világos, hogy itt tévedés forog fenn, melyet bizonyára Herodotos kútforrásai követtek el, de azért e tévedéssel összekötött adatnak van némi értéke. Lehetséges,

21 Olymp. III. 13 kk.
22 Erre nézve l. Baehr 304. és köv. l. és az ott idézett helyeket, kinek magyarázatával tökéletesen egyetértek.
23 IV. 11.
24 IV. 101.
25 Her. IV. 100.

hogy a régiek a Marost és Tiszát egymással összetévesztették, vagy hogy a Tiszát egész hosszában *Maris*-nak nevezték. Én ez utóbbit tartom valóbbszinűnek, habár ez volna a legtévesebb felfogás, melylyel a régieket vádolhatnók. De ez még sem nyomós vád, mert ha Augustus idejében Strabo nem ismerte a pannonok földjén az Istrosba ömlő folyók egymáshoz való viszonyát, akkor Herodotosnak és kortársainak megbocsáthatjuk, ha a hozzájuk távolabb eső folyók rendszeréről téves nézetök volt. Ha pedig fölteszszük, hogy a *Maros* nevét a *Tiszá*-ra alkalmazták, akkor az agathyrseket feljebb éjszak felé is kell keresnünk, a Tisza forrásai körül, Erdély határán túl a *Kárpátok*-ban. E vélemény természetesen annál valóbbszinű, minél hitelesebben kimutatható, hogy Herodot nem ismerte helyesen az Istros mellékfolyóit, mi az író szavaiból elég világosan kitünik. A *Maris* említése után előadja, hogy a Haemos csúcsairól három más nagy, az Istrosba ömlő folyó folyik éjszak felé: az *Atlas*, *Auras* és *Tibisis*. A hasonlatosság e folyónév a Tisza többi nevei és a *Temes* nevei között [26] mindenesetre a mellett szól, hogy a Herodotnál előforduló név nem a Duna jobbparti mellékfolyók egyikére, hanem a balpartra illik, továbbá azt is tekintetbe kell vennünk, hogy az *Atlas* és *Auras*-nak megfelelő nagy folyókra egyik parton sem lelünk.

Az agathyrsek a skythák szomszédjai közül legközelebb laktak a ponthoz, hol Darius a Dunán átkelt és így őket is érdekelte e hadjárat. Természetes, hogy ez alkalommal lépnek föl először Herodotos szerint. A skythák, a mint hirét vették, hogy a perzsa király nagy hadsereggel jön ellenök, a szomszéd népekhez fordultak segítségért: a *taurok*, *agathyrsek*, *neurok*, *androphagok*, *melanchlainok*, *gelonok*, *budinok* és *sauromáták*-hoz. Királyaik összejövén, a skythák előadták ügyöket. Elmondották, hogy mekkora veszélyben forognak, hogy a perzsák nem csak a skythák, hanem mindannyiok ellen indultak. A királyok tanakodván ez ügyről, nézetök kétfelé oszlott: a *gelonok*, *budinok* és *sauromaták* királyai a skytháknak segítségére akartak menni, a többiek vonakodtak, mert úgy vélték, a skythák maguk okai a háborunak; ők kezdették régen az ellenségeskedést. Az agathyrsek tehát tétlenül nézték a skythák vereségét. Mert hogy ezek és nem Darius szenvedte a vereséget, az a hadjárat eredményéből látszik. A skytháknak szomszédjaikhoz kellett menekülniök. Előbb a melanchlainokhoz, majd miután ezek is felriasztattak, az androphagokhoz, majd a neurok földjére, végre nyugtot itt sem találva, az agathyrsek földje felé törekedtek. Az agathyrsek e hír vételével izentek a skytháknak és megtiltották nekik, hogy az ő határaikat átlépjék. Ki is állottak határaik védelmére, minek következtében a skythák saját földjükre tértek vissza, a perzsák pedig követték őket.[27]

Herodotos ez elbeszélése annál inkább hiteles, minthogy ő a skythákkal rokonszenvez s még sem palástolja harczaiknak szerencsétlen, eredménytelen voltát. Az előadott események fontos felvilágosítással szolgálnak az agathyrsoknak helyzetéről a skythákkal és a többi szomszéd népekkel szemben. Herodot szavaiból következtethetjük, hogy e nép a skythákhoz mérve is hatalmas vala, mert nem csak őket, hanem az őket követő melanchlainokat, androphagokat és neurokat visszariasztották határaikról, de még a perzsák is bántatlanul hagyták az agathyrseket. Azt mondhatnók ugyan, hogy a perzsáknak nem volt szándékuk az agathyrseket megtámadni; de ha ez Európába jöttükkor nem is volt szándékuk, kecsegtető körülmények közt bizonyára mégis megkísértik emez aranyban oly feltünő gazdag nép meghódítását. Hiszen ismerjük a perzsák terjeszkedési vágyát és azért föl nem tehetjük, hogy a többi népek után ha tanácsosnak tartják az agathyrsokat fel ne zavarták volna; tartózkodásuk oka csak az lehet, hogy nem mertek velök szembeszállni.

Herodotosnak jegyzeteit követve, sikerült az agathyrsok lakhelyét meglehetős pontossággal kijelölni. Mihelyt azonban a későbbi írókat is tekintetbe veszszük, azonnal összedűl minden ez alapon épített hypothesisünk.

Herodotosnak ellentmond az agathyrsekre nézve már *Ephoros* hosszabb földrajzi adatokat tartalmazó ἱστορίαι czímű művében. Ennek csak töredékei léteznek; de a földrajzi adatokat egy ismeretlen író versekbe szedte, melyek a

26 L. *Ortvay* «Magyarország régi vízrajza» *Temes* a.
27 IV. 125.

chiosi Skymnos neve alatt ismeretesek.[28] Az Anonymus e kivonatban az Istrosról és környékéről mondja, hogy Ephoros szerint a folyó mentében laknak legelőször a *karpidok*, azután feljebb az *arolerok*, végre pedig a *neurok*.[29] Kelet felé következnek a *Borysthenesen* túl a skythák, azután a *georgok*, ezek után nagy pusztaság; felettök laknak az emberevő (androphegos) skythák, ezeken túl pedig újra pusztaság terül el. A *Pantikapesen* túl vannak a Limnaeusok és több más nomád népek, kikből való a bölcs Anacharsis; köztök legnevezetesebbek a *sauromaták*, a *gelonok* és az *agathyrsek*. E nevekből kitetszik, hogy Ephoros általában Herodotos nyomán indul, mint már Müller megjegyezte,[30] az agathyrsok lakhelyére nézve azonban eltér tőle; mert szerinte az első nép az Istroson túl a *karpidok*,[31] nem pedig az agathyrsek; az agathyrseket pedig a nomádok között sorolja fel, kik a *Pantikapesen*[32] túl laknak; e folyó, bár helyét nem ismerjük pontosan, minden esetre keletre esik a Borysthenestől és így az agathyrseket is Ephoros szerint ott kell keresnünk, a hol Herodot szerint a nomád skythák laktak.[33] Hogy miért tér el e tekintetben a későbbi író a korábbitól, azt, ha nem akarjuk Ephorost gyanusítani, csak abból magyarázhatjuk, hogy az ő idejében ez éjszaki népeket már jobban ismerték, és hogy ő e rectifikált tényállást adja elő. Lehetséges az is, hogy az agathyrsek a skytha hadjárat után megváltoztatták lakhelyeiket. Ephoros után e népről először Plinius szól.

A Bosporus Cimmeriust említve, mondja, hogy szélessége 12,500 lépés, mellette van *Hermisium* és *Myrmecium* városa, lefelé van *Alopece* szigete; továbbá előadja, hogy az isthmus végétől, *Taphrae*-től a Bosporus torkolatáig 260 mértföldnyi a távolság,[34] *Taphrae*-től befelé, a szárazföld felé laknak az *auchetàk*, a kiknél a Hypanis fakad, a *neurok*, a kiknél a Borysthenes, a *gelonok*, *thyssageták*, *budinok*, a *basiliddk* és a fekete hajú *agathyrsek*.[35] — Itt is azt látjuk, hogy az agathyrsek nem az Ister mellett és attól éjszakra lakó népekhez vannak számítva, hanem azokhoz, melyek a Borysthenes körül telepedtek meg. A Duna mellett lakó népeket felsorolva, említi a getákat, dákokat és több más népet, az agathyrsekről azonban hallgat. Igaz, hogy Plinius szavai után indulva, lehetetlen egész pontosan megállapítani, hogy hol képzelte ezen író az agathyrsek lakhelyét, de már ezen negativ eredmény, hogy nem az Istroshoz éjszakra találjuk őket, fontos bizonyiték Herodot adataival szemben.

Figyelemre kell méltatnunk azon körülményt is, hogy Plinius mint más könyvre, úgy ezen negyedikre nézve is számos kútforrását idézi, köztük olyanokat, melyeknek adatai az ő korára nézve elavultak. Kétségtelen, hogy a mit az agathyrsekről mond, nem a Flaviusok korára vonatkozik, hanem sokkal régibb korra.

Plinius után még Ammianus Marcellinus és Mela Pomponius keresik az agathyrseket a Mæotis körül. Ama történetíró előadja, hogy a Mæotis tava körül több nép lakik, melyek nyelvök és intézményeik által egymástól különböznek: a *Jaxamaták*, *Maeoták* és *Jazygok*, a *Roxolanok*, *Alanok*, *Melachlaenok* és a *Gelonokkal* az *Agathyrsek*, a kiknél a gyémánt nagy mennyiségben fordul elő.[36] — Más helyen fölemlítvén, hogy a hunok minő népeket rohantak meg útjokban, bővebben szól ugyanezen népekről, e helyből azonban csak az tünik ki, hogy a gelonok és agathyrsek egymás szomszédjai. Ammianusnál és az utóbb megbeszélendő Dionysiosnál feltünő, hogy a felsorolt népek első csoportja a történetből ismeretes, a második csoport pedig Herodotból van véve. Azon megjegyzés, hogy az agathyrseknél előfordul a gyémánt, arra mutat, hogy Ammianus vagy egy forrásból szerezte ismereteit e népről Dionysiossal vagy épen ez utolsót használta fel, de megtoldotta ennek lajstromát a nevekkel, melyek az ő idejében a rómaiak tudomására jutottak. Másrészt szavai bizonyos összefüggésben állanak

28 L. Müller «Geogr. Gr. Min.» I. LXIV. köv. ll.
29 841. köv. versek.
30 231. l.
31 L. ezekről Müller i. h.
32 L. Forbiger «Alte Geogr. v. Europa» 785.
33 IV. 19.
34 Nat. Hist. IV. 880.
35 XXII. 8, 31.
36 2, 2.

Pliniussal, ki a gelonokat és agathyrseket szintén a Mæotis körül említi. Ugyanott keresi őket Mela is,[37] mikor mondja, hogy a Mæotisba a Buces folyó ömlik, melynek partján tartózkodnak az *Agathyrsok* és *Sauromaták*, a kik szekereken élvén, *Amaxobioe*-nek neveztetnek. A *Buces* folyót Plinius is említi a *Gerrhus* és *Hyparis* mellett, de ezek mint a hasonló nevű Buges tónak lefolyását, a melyben mind a három folyó vize egyesül. Annyit kivehetünk Plinius szavaiból, hogy a *Buges* nem felel meg a mostani *Bug*-nek, melynek régi neve *Hypanis* volt, de hogy melyik legyen a mostani folyók között a Buges, ezt ép úgy nem tudjuk, mint azt nem tudhatjuk, hogy melyik volt a Gerrhos.[38] Mela mindenesetre a Mæotis nyugoti partján képzelte az *agathyrseket* és *sauromatákat*, mert azt mondja, hogy a legelsők ezen vidéken a lakhely fekvése tekintetében a skythák és a skythák közt a félszemű *Arimarpok*, azután az *Essedonok* a Mæotisig.[39] Ezen népek után közvetetlenül az *agathyrsek* és sauromaták említtetnek. Hogy az agathyrsek magokat festik és pedig oly szerrel, melyet lemosni nem lehet, azt Mela is tudja; és ez által szorosabbnak tünik fel a kapocs közte és a többi írók között. Különösen Pliniusnál nem lehetetlen, hogy Melát, kit negyedik könyve kútforrásai közt említ, kiírta.

Összefoglalván mindezt, a mit Ephoros Mela, Plinius és Ammian-Marcellinus az agathyrsekről mondanak, látjuk, hogy ők mind e népet a Mæotis éjszaki partjára helyezik; szövegeik összehasonlításából továbbá kitünik, hogy ők Herodot nyomán haladva, népeket sorolnak fel, melyek az ő korukban a kijelölt helyeken nem találhatók, sőt egészen a mythos országába valók, azonkívül pedig a római hódítások terjedésével megismert népeket sorolják fel. Világos, a népismét illetőleg nem tudtak megszabadulni Herodot befolyásától, a minek legkirívóbb példáját mutatja Ammianus, ki a *melanchlaenokat* még a IV. század végén, a góth és hun mozgalmak közepette ott keresi, hol Herodot őket képzelte.

Ptolemaeos is ismeri és a sarmatiai népekhez számítja az agathyrseket. Ezen író már rendszeresen feldolgozza anyagát, és ha gyakran téved is, mégis képviselője kora földrajzi ismereteinek. Szerinte Sarmatiának legnagyobb népeihez számíttatnak a *Vendek* (Οὐενέδαι) az egész *vend* — ma balti — tengeröböl mellett. E tengerparton laknak a *velták* (Οὐέλται) is, felettök a *hosiok* vagy *Osiok* (Ὅσιοι) és legéjszakabbra a *karbonok* (Κάρβωνες); ezektől keletre a *kareoták* és *salok* (Καρεῶται, Σάλοι), alattuk, azaz délre az *agathyrsok*.[40] Hogy legalább megközelitőleg megállapíthassuk, hogy ezen adatok szerint hol kell az agathyrsokat keresni, kiindulunk abból, hogy a *velták* a balti tenger mellett laktak. Miután ennek egész hosszát Ptolemæus szerint a vendek foglalták el, a *velták* csak északkeleti végét bírhatták a finn tengeröblön túl, a mai Finnországot; ettől éjszakra kell a *hosiokat* és *karbonokat* keresni, már Lapporszäg határán, ezektől keletre a Fehér tenger partja körül a *kareotokat* és *salokat*, dél felé az *Onega* és *Ladoga* tó körül az *agathyrsokat*.

Ptolemæossal egy nyomon halad *Marcianus*, a ki, mint tudjuk, Kr. u. 400 körül írta *Periplus* czímű művét. Már Müller kimutatta,[41] hogy ez író nagyobbára Ptolemæost írta ki, csaknem szóról-szóra, azon helyen azonban, hol az agathyrsokról szól, Ptolemæosnál valamivel pontosabban jelöli ki e nép lakhelyét. Azt mondja, hogy az *agathyrsok* a *Chesynos* folyó mentében laknak, a mely a *Rhipaea* nevű hegységből ered.[42] Úgy látszik tehát, hogy ebben Ptolemæoson kívül más forrást is használ, vagy pedig azon térképekből merítette az adatot, melyek Ptolemæos kézirataihoz csatolvák. Akár hogyan áll a dolog, adatát fel kell használnunk, Ptolemæos segítségével, a ki szintén ismeri a *Chesynost*. Szerinte e folyó (nála Chersinos vagy Chesinos) a hosszuság 57·5, a szé-

37 *Lindner* «Skythien u. d. Skythen des Herodot» 53. l. azt hiszi ugyan, hogy a *Tiasmin* azon folyó, melyet már Herodot is *Gerrhosnak* nevez; ez képtelenség, valamint egész könyve is képtelenségek tárháza. Többet nem is hivatkozom rá, habár több helyen lehetne az ő nézeteit is megemlíteni. — V. ö. Baehr IV. 19. jegyzet.

38 U. o.

39 2. 10.

40 III. 5. 19. 22.

41 I. CXXIX. l.

42 Müller műve 559. l.

lesség 59·5 foka alatt ömlik a tengerbe, és pedig a Visztulától keletre 12·5, éjszakra 3·5 fokkal. Hogy melyik folyó felel meg ezen Chesynosnak, azt nemcsak azért nehéz pontosan mĕghatározni, mert Ptolemæos mértékei hibásak, [43] hanem azért is, mert a Visztulától keletre még három folyót említ: a *Chronost*, a *Rhubont* és a *Turuntost* (vagy Tauruntost). A *Visztulá* tól pedig keletre van a *Memel* és a *Düna*, tovább a *Narva*, a *Peipuszti* lefolyása és a *Neva*, mely a Ladoga tó vizét levezeti; e két utóbbiról csak annyit mondhatunk, hogy a több kisebb folyó között a legfontosabbak. Ezek között az utolsó a *Neva* felelne meg a *Chesynos*-nak. Igy ugyan oda jutottunk az agathyrsok lakhelyétől, a hol azelőtt megállapodtunk, a Ladogató tájára. Ez eset persze nem vonatkozhatik Marcianus korára, hanem Ptolemæoséra, tehát a második század közepére.

Kiepert H. térképén, melyet az Ukert-féle mű harmadik kötet második feléhez mellékelt,[44] szintén a balti tenger keleti partja mellett találjuk a *karbonokat*, ezektől keletre, éjszakról dél felé menve, a *kareotokat*, *salokat* és *agathyrseket*. Ennél többet bizonyít egy Athos-hegyi zárdában talált Ptolemæos-féle kézirathoz mellékelt térkép.[45] Az idézett kiadás LXXVI-ik lapján európai Sarmatiának rajzát látjuk, mely azon a helyen tünteti fel az említettem népeket, a melyet Kiepert is kijelölt nekik, azzal a különbséggel, hogy *agathursok* ama nép neve, és hogy a velták, *horiok* és *karbonok* mind a *Chesunos*-hoz *éjszakra* vannak.

Dionysios Periegetes «Periegesis» czímű művében megemlékezik azon vidékről, melyen Herod. szerint az agathyrsok laktak. Az Istrostól éjszakra a Mæotis torkolatáig laknak a *Germanok*, *Sarmaták*, *Geták* és *Bastarnok*, valamint a *Dákok* és az *Alonok*.[46] Nem kereshetjük tehát az *agathyrseket* ott, a hol Herodot említi őket, mert a *dákok*, a mióta csak ismerjük, mindig a későbbi Daciában fordulnak elő; Dionysios e nép *határtalan* földjéről szól s ez jele, hogy akár honnan vette ezt, más nemzetet nem ismert ezek földjén. Az agathyrsokat Dionysios több más néppel az Istroshoz éjszakra lakó népek között említi. Itt vannak a *taurok*, kik Achilleusnak u. n. *dromos*-át — a mostani Tender sziget a Dzsaxilgæs hegyfokig — elfoglalják és a *Maeotis* torkolatáig — a kercsi szoros — terjednek, vagyis a mai Krimet lakják. Felettök éjszakra, így folytatja Dionysios, terjeszkednek a lókedvelő *aganok*, és itt vannak a *melanchlaenok* és a *hippomolgok*, a *neurok*, a *hippopodok*, a *gelonok* és *agathyrsok*.[47] E nevek között az *aganok* és *hippomolgoké* már Homernál fordulnak elő [48] a *hippopodok* vad népét Mela [49] és Plinius is [50] az éjszaki tenger mellett említik. Ez adatot egy régibb irótól, lampsakosi Xenophonból merítették,[51] és belőle következtethetjük, hogy Dionysios nem a Mæotis mellett közvetlenül, hanem fölfelé, éjszak felé terjedő népekről akar szólni. A többi nevek, a *melanchlaenok*, a *neurok*, *gelonok* és *agathyrsok* Herodotból ismeretesek. Miután ezeket is a *hippopodok*-kal együtt sorolja fel, valószínű, hogy ő ezeket is a távoli éjszak felé lakóknak képzelte. De ezen valószinüség más felől nagyon leapad, ha azt olvassuk folytatólag, hogy a hol a Borysthenes folyónak szélesen terjedő vize az Euxeinossal összekeveredik; a nevezett népek tehát Dionysios szerint a Borysthenes (Dnieper) torkolata körül voltak letelepedve, és ugyanez következik Dionysios azon állításából, hogy a *Pontikapes* és a különben egészen ismeretlen *Aldeskos* vizei a Rhipæai hegyeken két felé zúgnak s (μορμύρουσι), mert a Pontikapes Herodotosnál mint a Borysthenes egyik mellékfolyója említtetik. [52] De akár hol képzelte is Dionysios e hegyeket, az bizonyos, hogy az azokból eredő *Aldeskos* és *Pontikapes* mégis csak az *éjszaki* tengerbe ömlenek és ez abból látszik, hogy a periegesis szerint e folyók torkolatainál előfordul a borostyánkő (ἤλεκτρός), [53] melyről tudjuk, hogy az

43 Ismeretes, hogy nála egy fok csak 500 stadium, holott ez tényleg 600-nak felel meg.
44 «Skythien und das Land der Geten oder Daker.»
45 Géographie de Ptolémée, reproduction photolitographique du manuscript grec du monastère de Vatopédi... Paris Firmin Didot, 1867.
46 Dion. Periegesis 302. s köv. ll.
47 306—310.
48 Ilias.
49 3, 56.
50 IIII. 95.
51 L. Müller «Hist. Gr. Fr.» III. 209. i.
52 IV. 54
53 316—318.

a balti tenger partjáról került a rómaiak és görögökhöz. Azt magyarázni, hogy miképen folyhatik a Periegota szerint azon folyó éjszak felé, mely Herodotos szerint éjszakon ered és dél felé veszi útját, nem a mi dolgunk, mi megelégszünk azon ténynyel, hogy ez úgy van és hogy az agathyrsok e szerint a balti tenger közelében laktak.[54]

Ugyanezen író azonban még egy körülményt fölemlít, mely a mellett bizonyít, hogy az az *agathyrsokat* csakugyan az éjszaki, a balti tenger partján képzelte. Azt mondja, hogy az agathyrsok közelében található a *csillogó gyémánt.*[55] Ugyanazt állítja Ammianus Marcellinus is.[56] Iróink ez adatának forrását megtudjuk Pliniusból: «*Metrodorus Scepsius in eadem Germania et Basilia insula (adamantem) nasci, in qua sucinum solus quando equidem, dicit, et praefert Arabicis; quod falsum esse, quis dubitet?*»[57] E szavak szerint már a Kr. előtti első században mondta Metrodorus, hogy a gyémánt Germaniában és Basilia szigetén (Baltiának nevezi Pytheas) a borostyánkövel együtt fordul elő és ott, a hol a gyémánt előfordul, laknak Dionysios és Ammianus szerint az agathyrsok. Igaz, hogy e két író nem Germaniáról, hanem *Sarmatiáról* szól, de a hellenek és rómaiak a Kr. e. első században aligha ismertek határt éjszaki Germania és éjszaki Sarmatia között, Metrodorus Germaniája és Dionysos Ammianus Sarmatiája tehát éjszak felé a régiek képzeletében egybeolvadt. Aligha tévedünk, ha fölteszszük, hogy az agathyrsokat Dionysios is azon a tájon ismeri, a hol Ptolemæos.

Az idézett írók adataiból láttuk, hogy az ókorban az agathyrsokról többféle nézet uralkodott. A legrégibbet egyedül Herodotos képviseli; az ő adatai szerint e nép Erdélyben és délre a Dunáig lakott, éjszak felé pedig talán a Kárpátokban is. Ephoros s utána Plinius Mela és Ammianus szerint az agathyrsok a Mæotis éjszaki partjain tanyáztak. Végre Ptolemæos térképén az agathyrsokat a balti tenger közelében, körülbelül a Ladogató táján találjuk, a Chesynos folyó partján és e nézetet vallja Marcianus, melyet már Dionysios Periegetes és talán Metrodorosnál is megtalálunk. Mielőtt arról szólnánk, e nézeteknek melyike legvalószínűbb, tárgyalnunk kell, vajjon az ókori írók nem azért jelöltek-e ki az agathyrseknek háromféle lakhelyet, mert ők csakugyan változtatták hazájokat s legelőször Erdélyt lakták, azután déli Oroszországban, végre pedig a balti tenger tájára költözködtek. Herodotos idejében tudjuk, hogy a geták a Dunától délre, Thrakia keleti részében laktak;[58] itt találta őket Darius, ki alá is vetette őket. Nagy Sándor idejében azonban ők már megváltoztatták lakhelyöket, mert e hódító király a *Duna balpartján*, a későbbi Dacia területén találja őket, ott van városuk, melyet fel is gyujt.[59] A király a Dunához való útjában, a thrákokon kívül a triballokkal kénytelen megütközni, de arról nincsen szó, hogy a folyó jobb partján gétákkal találkozott volna. Arrion ezen előadása mellett szól Strabo[60] is, ki azon időben, midőn már a rómaiak Dacia elfoglalását tervezték, a gétákat és dákokat szomszédokul ismeri a Dunához éjszakra, úgy, hogy ezek inkább nyugot felé, azok pedig kelet felé laktak. Niebuhr[61] ugyanezen adatból következteti, hogy az agathyrsok a dákok elődei, de ezen nézete mellett semmiféle bizonyitékot nem hoz fel.

A Herodotos és Nagy Sándor között lefolyt idő alatt, az V. század végén vagy a IV. század első felében, a geták tehát átmentek a Dunán és elfoglalták a Dunától éjszakra fekvő területeket, melyekben azelőtt az agathyrsok le voltak telepedve. Ezen változás bizonyára azt eredményezte, hogy az agathyrsok ott hagyták Erdélyt és kelet felé vonultak, hol azután elfoglalták a Mæotis éjszaki partjait. Igy nagyon is érthető volna, hogy miért találjuk őket Ephoros korában, déli Oroszország síkjain. Hasonlóképen megmagyarázható azon körülmény is, hogy Ptolemæos idejében az agathyrsok a balti tenger mellékén fordulnak elő. Tudjuk, hogy a Kr. e. harmadik századtól kezdve igen jelentékeny változások

54 V. ö. Müller «Geogr. M.» II. 120. l.
55 Dion. Perieg. 318. k. sor.
56 XXII 8, 30. Agathyrsi, apud quos adamantis est copia lapidis.
57 37, 4, 15.
58 IV.
59 Arrion Anab. I. 2.
60 VII.
61 «Kl. Schr.» I.

mutatkoznak a Pontos Euxéinos éjszaki partján; itt tünnek fel a bastarnok, a roxolanok, a jazygok és a sarmaták, mind megannyi ujonnan bevándorolt nép, melyek talán a Kaukasus felől jöhettek,[62] és ezek elől kitérve, vonultak az agathyrsok éjszak felé, minek következtében Ptolomæos őket a balti tenger közelében ismeri. Igy kiegyenlíthetnők a fölsorolt írók adatai között mutatkozó különbségeket. Mindazonáltal nem tagadhatjuk, hogy ez ellenmondások eltávolításának ezen útja nagy nehézséggel jár. Először tekintetbe kell vennünk, hogy az agathyrsok e szerint épen ellenkező irányban jártak volna, mint a melyet a többi vándorló népeknél látunk. Az egész népvándorlási korszak alatt Európában a népek nyugot felé és dél felé törekednek, nem valószínü tehát, hogy az agathyrsek először kelet felé vonultak volna, azután éjszak felé. Másrészt nem szabad elfelejteni, hogy midőn az agathyrsek kelet felé akartak volna menni, és a Mæotishoz éjszakra letelepedni, legelőször a skythák állották volna útjokat, kik nem engedték volna, hogy az agathyrsok köztük letelepedjenek. Ephoros adatainál pedig nem bízhatunk abban, hogy a saját korabeli állapotokat mondja-e el, mert ő ismereteit másoktól kölcsönözte s nem szerezte utazásokkal mint Herodotos. Mela, Plinius és Ammianus az agathyrseket ép úgy mint Ephoros Mæotis környékére helyezik. Mela talán nem követte Ephorost, de róla általán azt tartják, hogy földrajzi adatait nem csak irott müvekből, hanem *térképből* is merítette és ha olyanféle térkép volt előtte, mint a *Fabula Peutingeriana*, melyben a fődolog az egyes helyek közötti távolság, projectiója pedig a lehető legrosszabb, akkor természetes, hogy az éjszakdéli kiterjedés hiánya miatt az agathyrsok, kik már Dionysios szerint éjszak felé laktak, dél felé a Mæotis környékére jutottak. Plinius, mint említettük, e kérdésben talán Melát követte. Ammianus Marcellinus szavainak pedig épen nyincs súlya, mert ő egyszerüen csak ez írók traditióit követte, midőn az inagathrsekről szól. Mindez adatok tehát, melyek az agathyrsek lakhelyét a Mæotis tájára teszik, nem nagyon hitelesek.

Mindazonáltal ezen adatok hitelességét mindaddig nem tagadhatjuk, míg oly írót nem hallgatunk meg, a ki képes volt a Mæotis mellett lakó népekről de egyáltalában Sarmatiáról megbizható adatokat gyüjteni, t. i. Strabót.

Strabó nagy müve bizonyíja, hogy Dacia elfoglaláság csak kevéssé ismerték európai Sarmatiának éjszak-déli kiterjedését. Néhány népen kívül, mely mind a fekete tenger éjszaki partján lakott, Strabó nem emlit egyebet, csak a sarmaták nevét, kiknek lakhelyét körvonalazni meg sem kisérti, és mivel a Herodotnál és más íróknál előforduló adatokat nem tartotta hiteleseknek, ezeket még meg sem említi. Ez fontos bizonyitéka annak, hogy Strabo idejében a Mæotis partján agathyrsek nem éltek. Strabo említi Mithridates pontosi király ismételt hadjáratait a Sarmatiai népek ellen s ő többet még sem tud róluk és földjükről. Ephoros tehát és követői szintén nem ismerhették pontosabban Sarmatiát, daczára hogy a Pontos Euxeinos partján több hellen város a belfölddel nagyszerű kereskedést űzött. Ezeknek alapján nem tartjuk lehetőnek, hogy az agathyrsek valaha ott laktak volna, hol Ephoros helyöket kijelöli, azt azonban nem tagadhatjuk, hogy lakhelyök ha nem a Mæotis körül, mégis Sarmatiában keresendő. Ha az agathyrsok csakugyan léteztek és ha Sarmatiában laktak, nem csodálhatjuk Ephoros tévedését. Épen azért, mert Sarmatiáról csak kevés ismeretekkel birt, de mert tudta, és pedig mint látni fogjuk, biztosan tudhatta, hogy e nép ama földön lakik, nagyon könnyen megtörténhetett, hogy azt, mely éjszak felé volt letelepedve, dél felé kereste, és a kik utána indultak, épen így tettek.

Ez által megszünik azon ellenmondás, mely egyrészt Ephoros és követői, másrészt Ptolemæos és utánzói között fennforgott. Mind Ephoros, mind Ptolemæos szerint az agathyrsek Sarmatia népeihez tartoznak; mindenik saját korának földrajzi ismereteihez képest jelöli ki lakhelyöket, az egyik Sarmatia déli, a másik Sarmatia éjszaki részén. A kettő közül természetesen Ptolemæos nézete a helyesebbik.

Most már csak azzal a kérdéssel kell foglalkoznunk, hogy Herodotosnak vagy Ptolemæosnak adjunk inkább hitelt: Daciában keressük-e az agathyrseket

[62] L. Müllenhoff «Ueber Sprache und Abstammung der pont. Skythen». Monatsbericht der Akad. 1866. 12. l.

avagy a balti tenger partján? Az agathyrsek vándorlásával Erdélyből Kurland-Livland- vagy Estlandba, bár ez útjokon a skythákkal nem is találkozhattak, nem egyeztethetjük össze e két író nézetét. Dacia népe a balti tenger partján soha sem vándorolhatott. Herodot szerint oly hatalmas volt az agathyrs nép, hogy a skythákat eltilthatta határaitól és hogy maga Darius király sem támadta meg. Ha pedig fölteszszük, hogy a geták az agathyrseket megrohanták, talán ez által arra kényszeríttettek volna, hogy Erdélyt is elhagyják? Ez lehetetlen. A mely nép a skytháknak és ezeken felül a többi szomszédainak ellent tud állani, azt a geták, kik a thrákoknak csak egy részét képezték, képesek lettek volna, nem mondom Havasalföldből, de Erdélyből kiszorítani? És még ezt megengedve, mi kényszeríthette volna az agathyrseket, hogy a balti tenger partjáig meg sem álljanak? — Egy szóval, épen Herodot adatai alapján lehetetlen, hogy a geták még egy évszázad mulva is úgy elhatalmasodtak volna, hogy az agathyrsekkel megmérkőzhessenek. Herodot vajjon többet tudott-e Sarmatiáról mint Ephoros, kiről kimutattuk, hogy az agathyrsek lakhelyére nézve tévedett; ebbeli ismereteinek jellemzésére elegendő, hogy szerinte[63] senki sem mondhatja, hogy mi van Thrákiától éjszakra és hogy miféle emberek laknak itt, és hogy az Istroson túl puszta és ismeretlen föld van. Csak egy népet ismer Herodot a Dunán túl, illetőleg északra, a sigyuneket pedig ezek sem laktak itt, hanem Strabo szerint[64] a Kaspi tó körül. Tudjuk, hogy Herodot Thrakiát éjszak felé a valóságnál nagyobb terjedelmünek képzelte, tehát az agathyrsokra nézve is tévedhetett, hallotta, hogy északi Európában laknak és mivel rendszerébe bele kellett őket illeszteni, a nála Marisnak nevezett folyó forrásai körül jelölte ki lakhelyöket s az éjszakon képzelt Duna balpartjára. Valószínü ezek szerint, hogy Herodot maga rosszul lévén értesülve az agathyrsekről, rosszul is értesített bennünket.

Ennek helyre igazítása végett oly író adataiból kell kiindulnunk, kinek szavaihoz kétség nem férhet, ki maga látta, ha nem is Erdélyt, de legalább a Dunát és a későbbi Daciának déli részét. Ilyen pedig Ptolemæos Legos fia, Nagy Sándor egyik fővezére, a későbbi egyiptomi király. Ő részt vett és leírta a háborút, melyet feljebb említettem. Művét később felhasználta Arrion és Strabo. Azt beszéli, hogy a Dunától éjszakra, azon helyen t. i., hol Herodot szerint az agathyrseket kerestük, geták laktak, a kiket Herodot Thrákia keleti részeiben helyezett el. Már említém, hogy a változást úgy iparkodtak megmagyarázni, hogy a getákat a Duna éjszaki partjára vándoroltatják. Ptolemæos e vándorlás hypothesisének ellentmond. Szerinte a getáknak az említett helyen városuk van, melyet Nagy Sándor feléget; pedig egy oly népről, mely még másfélszázaddal azelőtt nem tudván mi okból, új hazát keresett, föl nem tehető, hogy ily rövid idő alatt városépítéshez hozzáfogott volna; az átmenet a baromtenyésztéstől, mely a vándornépek sajátsága, a városépítéshez nem történhetik meg ily rövid idő alatt. De ha ez megtörténhetnék is, van más bizonyiték is arra nézve, hogy a géták már régebben foglalták el a mai Havasalföldet, és ez azon körülmény, hogy földmüveléssel, gabnatermeléssel foglalkoztak; Ptolomæostól tudjuk, hogy Nagy Sándor idejében már oly nagyszerü vetések voltak a géták földjén, hogy a király harczosai azokban elrejtőzhettek. Ez szerintem határozottan bizonyítja, hogy a geták már Herodotos idejében is e földet lakták. Sem Herodotos művében, sem Thukydidesnél, a ki Thrakiát Herodotosnál sokkal jobban ismerte, nem találunk semmit, a mi a géták supponált vándorlását indokolná, pedig bizonyos, hogy igen fontos, életbe vágó indok nélkül egy néptörzs sem határozza el magát arra, hogy hazáját elhagyja. De hogy sem Herodotos, sem Thukydides ellen túlságos kritikát ne alkalmazzunk, meg lehet engedni azt, hogy a geták csakugyan a Dunához délre is laktak és így a folyó mindkét partját foglalták el.

Eddigi érvelésünk helyességéből kiindulva, most már eredményképen kimondhatjuk, hogy Herodot tévedett, mikor az agathyrseket Erdély és Havasalföld lakóinak tartotta, valamint abban is, hogy a getákat csak Thrákiában helyezte el, és ezek után még Ptolemæosnak csak azon nézetét tarthatjuk helyesnek, hogy t. i. az agathyrsek a balti tenger mellékén laktak. Tekintve

63 V. 9.
64 Strabo XI. 12, 8.

azon pontosságot és lelkiismeretességet, mely Ptolemæos művében mutatkozik, nincs okunk kételkedni, hogy ezen író csak megbízható adatok után indulva helyezte el ide az agathyrseket. Pedig épen a balti tengerről lehettek is és voltak is megbizható adatai, mert a görögök és rómaiak innen kapták a borostyánkövet. A feljebb idézett helyekből látjuk, hogy az ókorban az agathyrseket a borostyánkővel hozták összeköttetésbe, sőt azt tudták, hogy e népnél fordul elő az a sokra becsült gyanta. Tacitus szerint is a balti tenger mellékén, *Aesthek*-nél lelik. Ha ez helyes, akkor helyes Ptolemæos állítása is, mert ez is ama népet a borostyánkő lelhelyeinél ismeri.

Figyelmeztetnünk kell még arra, hogy míg e későbbi írók az agathyrsekről szólva, a borostyánkövet említik, Herodot aranydús voltukat emlegeti. Herodotos a borostyánkövet ἤλεκτρον-nak nevezi, de ugyanez neve az ezüsttel kevert, fehér színű, csekélyebb értékü aranynak is. Lehetséges, hogy Herodotos a Pontos-melléki városokban az agathyrseknél előforduló ἤλεκτρον, azaz borostyánkőről hallván, vagy saját vagy tudósítóinak hibájából ezen szót aranyra értette és így művében is, melyet csak nagy utazásai befejezése után írt, azt mondja, hogy az agathyrseknél az arany fordul elő nagy mennyiségben, nem pedig azt, hogy a borostyánkőben gazdagok. *Frölich Róbert.*

(Irodalom.) *Urnatemetők és őstelepek Krajnából. Prähistorische Ansiedelungen und Begräbnissstätten in Krain. Erstattet von Karl Deschmann und Ferdinand v. Hochstetter. Nebst einem Anhange über zwei Skelette aus den Gräbern von Roje bei Moräutsch in Krain von Dr. J. Szombathy. Mit 28 Figuren im Text und 22 Tafeln. Besonders abgedruckt aus den XLII. Bande der Denkschriften der mathem. naturwissenschaftlichen Klasse der kaiserlichen Akademie der Wissenschaften. Wien, aus der kaiserlich königlichen Hof und Staatsdruckerei.*

A bécsi tud. akadémia kebelében dr. Hochstetter Ferdinánd elnöklete alatt tudvalevőleg egy külön *præhistoricus commissio* működik, mely évről-évre nagy szolgálatot tesz a szaktudománynak, irodalmi kiadványaiból van szerencsém egyet az alábbiakban bemutatni, abban a meggyőződésben élvén, hogy a velünk szomszédos területek leleteit saját tanulmányaink érdekében minél terjedelmesebben és részletesebben szükséges megismernünk. A szóban forgó mű pedig nemcsak gazdag adatainál fogva, de már a tárgyalt hely miatt is felette érdekelheti szakembereinket.

Hochstetter Ferdinánd bizottsági elnök a laibachi muzeum őrét: Deschmann Károlyt, a krajnai tőzeglápok szerencsés kikutatóját maga mellé véve, a császári akadémia költségén rendszeres vizsgálat alá vonta Krajnának néhány őstelepét. E tekintetben a hely- és dülőnevek nagy könnyebbségre szolgáltak, mert Deschmann kirándulásai közben régóta észrevette, hogy a *gradiše*, *tubor*, *straža* nevek alatt régi erődítvények, őrhelyek lappangnak; *roje*, *rove* régi sánczokat, *cvinger* (a német Zwingerből), földvárakat, körtöltéseket, trnova, *trnovo* cserjékkel ellepett ősi lakóhelyeket; *stara cesta*, *ajdovski pot* (pogány-út) római útat; *gomila* mesterséges halmokat, tumulust; *ajdovca*, *ajdovšna* egykori áldozathelyeket jelentenek.

Figyelmüket tehát első sorban e nevek valamelyikével ellátott pontokra fordíták, melyek némelyikén Deschmann már korábban sikeres ásatásokat foganatosított.

1. Első megállapodásúl Zirknitz közelében a St.-Lorenz és St.-Wolfgang nevű magános templomok közt kimagasló Teržišče halmot vették. A halom tetejét kereken körül föld- és kőtöltés övezte, minek egyes részletei egész épségben fenmaradtak. A keleti (tó felőli) szegélyzeten egy urnatemető feküdt, melyből valami 60 urnát sikerült napfényre hozni. A nagyobb edények az ide való juramészpadok lépcsőzetesen sorakozó rétegein foglaltak helyet s vörös agyag födte el azokat. Alakjuk bögre-, fazékforma; a legnagyobb sem multa felül az 50 cmt; mindannyi homokos agyagból durván, nagyolva készült s igen-igen fogyatékos kiégetést mutat. Kivételt csupán egy kisebbrendű 10 cm. magas füles edény képez s ezt a benne rejlett bronz-karpereczek, egy ólomgyűrű és számos bronz-sodrony is nevezetessé tette. Az urnák harmadát vagy felerészét faszénnel kevert csontszén és hamu töltötte ki. Nyakörvök, karpereczek, gyűrűk

és különféle alakú bronz-fibulák,majd vasgyűrűk, kis kések, achat-, üveg-, borostyánkő-gyöngyök, agyagorsó-gyűrűk stb. járultak még ide s rendesen 1—2 kisebb fajta csésze és bögrécske tetézte be az egészet egészen oly módon, a mint dr. Hampel József a soroksári urnatemető sírfészkeit az «Archæologiai Értesítő» II. kötete III. részének 308. lapján az 1—11. ábrák alatt rajzolta. Az edények formája az ugyanitt lerajzolt 10. ábra mása, csakhogy fül nélkül s egy-egy kőlap teljesíté a fedő szerepét. A bronztárgyakat szép fényes patina jellemzi s e tekintetben a hallstadti leletekhez közelítnek. A éjszaki lejtő konyhahulladékai közt a disznó csontjai voltak legerősebben képviselve.

2—3. A *Metullon* Oblach mellett Schönburg herczeg nevelője, Kurtze lelkész constatált 1876-ban egy sánczvárat, de a bizottság azt mellőzve, Adelsberg közelében a szent-mihályi «*Grad*»-halmot látogatták meg, hol terjedelmes ősi erődítvény nyomai ismerhetők fel még mindig, s bár falazattal vegyest (mész nélkül) jelentkeznek a maradványok: a talált bronzgyűrűk, karpereczek, fibulatűk, vas lándzsahegyek, üveg- és email-gyöngyök, urnák és érmek alakja, technikája kétségtelenné teszi az emlék barbár voltát. A bronz-tárgyakat kivétel nélkül kékes-zöld patina ékiti s a megejtett vegytani vizsgálat e patinában következőket eredményezé:

Zinnoxydhydrat $(Sn\ O_3\ H_2)$	60.92	vasoxyd nyomaival,
Malachit $(Cu\ Co_3\ Cu\ O_2\ H_2)$	34.55	aluminiumoxyd és kovasav nyomaival.
Cerusit $(Pb\ Co_3)_2\ Pb\ O_2\ H_3$	4.51	
	99.	

Az itt talált bronztárgyak anyaga világos rézvörös s 110° *C.* hevítve, aranysárgává változott. Vegyalkata következő:

Cu (réz)	89.78 %
Sn (ón)	6.83
Pb (ólom)	1.85
Cobalt és *Nickel*	0.90
Fer(rum)	0.28
	99.54 (Laibachi muzeum)

Tehát ez ötvényben a réz aránytalanúl gazdagon van az ónnal szemben képviselve; holott a patina réztartalma épen ellenkezőleg mutatkozik (19.81 %) szemben a túlnyomó arányban vegyülő ónnal (52.85%). A patina ólomtartalomban is dúsabb, a mit *jó részt abból magyarázhatunk ki: hogy a szénsavban bővelkedő víz a rézcarbonatot* megtámadja, holott az *ónéleghydratot* érintetlenűl hagyja. Utóbbi tehát változatlanúl marad, míg a talajvíz folyvást apasztja.

4. A Birnbaumerwald aljában, Strucza helység mellett régi földvár fekszik.

5. A legjutalmazóbb s valódi culturhistóriai jelentőséggel biró ásatási szinhely Watsch közelében *Klenik* nevü kis falu fölött várta a kutatókat, mert az Alpok vidékén csupán *Hallstadt*-nál ismerünk még ilyen gazdag urnatemetőt. Egy erdős hegyháton minden külső ismertető jel nélkül 0.5—2.5 m. mélységben bukkantak reá ez érdekes temetőre, melyen megfelelő munkaerővel és költséggel heteken keresztül ásatva, összesen 225 sírhelyet nyitottak meg (7a). Mindezekben 133 valódi urnafészek vala; 92 esetben pedig a gödörben szabadon égették el a hullát, sőt a mai temetkezésnek is példái mutatkoztak; mert 10 koponyát eredményezett az ásatás. Figyelmet érdemlő körülmény azonban, hogy a végtagok rendesen hiányoztak, miből arra a Hallstadtban is észlelt gyakorlatra kell következtetnünk, hogy e testrészeket is elhamvasztották. A koponyákat rendesen kőlap fedte, mint a mi aggteleki barlangunkban, a test nyugatkeleti irányban feküdt. Rendes gyakorlatként egyébként a hullaégetés uralkodott s az urnasírok szabály szerint 2—2.5 meter mélységig hatoltak, míg a vázrészeket alig ásták le 0.5—1 m. Az urnatemetkezés módja a hallstadtitól is elüt, mennyiben ott a csontszén gondos elkülönítést mutat a faszéntől s csakis azt tartalmazza a kőlappal leboritott apróbb edényféléket és emléktárgyakat rejtő urna; holott a kle-

niki hegyeken e mellett a kettőnek kevesebb gondosságra utaló összevegyitése is szerepel.

Az urnákat, cserépfedőket vagy természetesen formálódott kőlapok fedték be, a mi ismét eltérést képvisel a hallstadti urnáktól, hol csupán kődarabokat használtak fedőanyagul. E különbséget mindazonáltal kőzettani okokra kell visszavezetnünk; mert a Watschnál uralkodó mész táblásan és padosan válik el, nem pedig tuskókra, törmelékre, mint a hallstadti. Feltünő gondossággal igyekeztek az idevaló urnákat a talajvíz behatásától megvédni. E végből dolomitdarával, agyagburkolattal vonták körül s ennek daczára alig akadt ép példány mégis s a legtöbb épen a felnyitás alatt hullott szét, hogy utólagosan kelle összeragasztani. Ily módon jutott a laibachi muzeum 60 urnához, még pedig 16-nak fedője is megkerült. Alakban, nagyságban, sőt technikában is fölötte nagy különbséget találunk az urnák közt. Leggyakoribb a fazék- és pohárforma s a dr. Hampel József által a soroksári urnatemetőből felmutatott 4., 6., 10. ábrák párjait, valamint a tálformákat is megtaláljuk, csakhogy utóbbiak fedőt voltak hivatva itt helyettesíteni. A nagyobb szabású urnák a kereskedésekben szereplő kénsavas kőedényekre emlékeztetnek, de a leveses tálak másait is szemlélhetjük egy pár szépen ékített, gondosan alakított edényben. Epen egy ilyen őrizte meg a *korong* használatát is, mert a többi kivétel nélkül szabad kézzel volt idomitva. Az edények finomabbjait cziráda-ékítések, betüzdelések diszitik. A Virchow ajánlatára *slavty put*-nak vélt hullámos ékités csak szórványosan szerepel; egyen barázdált ékitést látunk. A legnagyobbak 50—60 cmt is megütik, de többnyire kisebbrendű, alig 20 cm. urnákkal értek be, s a füleket vagy csücsköket szorgalmasan alkalmazták. A legnagyobb és legépebben megtartott urnák egyike a mai fazék-alakzatot mutatja, magassága 0.67 m., öblözeti kerület 1.77 m., szájának átmérője 0.30 m., alapzatáé pedig 0.23. Ilyenforma jött elé hazánkban több helyen. Anyaga durva homokos agyag, felső oldalán 5 alúl öt kis csücsköt visel, kezdetleges mívű, fogyatékosan égetett példány. Egy másik edényen fénylő graphitmáz villog, annak magassága 0.22 m., legnagyobb peripheriája 0.91 m. s szájánál 0.20 m. átmérővel bír. Előbbi 0.70, utóbbi 1.30 mélyen feküdt.

Az urnákban a szén mellett túlnyomólag bronztárgyak találtattak; de vasneműeket, csontkészítményeket is hoztak napfényre s tájékozásul legczélszerűbb lesz egy táblázatban foglalni össze az ipari termékeket.

A tárgy neve	Bronz	Vas	Borostyánkő	Üvegtárgy	Agyagnemű	Kőszerszám	Elefántcsontból	Szarvasagancsból
Tű	6	3						
Fibula	33	5						1
Karperecz	38	10	1					
Nyakörv	2	2						
Fülbevalók, gyűrűk	15	15						
Buzogány	4	2						
Öv és csat	2						1	
Gyöngyök	1		5	4				
Metszett alak								2
Sisak	1							
Lándzsahegy		7						
Kés		15						
Szurony (Picke)		2						
Véső		8						
Nyilhegy	3	2						
Csiszolókő						10		
Orsógyűrű					19	1		
Szövőszék-nehezék					5			
Discusidomú agyaggyűrű					2			
Összesen	109	73	6	4	26	11	1	3

A vasneműek, fibulák, hajtűk, késpengék, kar- és nyakpereczek, vértek, nyil- és lándzsahegyek, minden hihetőség szerint itt helyben készültek, hol a

vasbányászat a nép egyik keresetforrását képezi mind e napig. A bronzneműk alkalmasint kereskedelmi úton jutottak be s itt a fibulák nagy változatossága a legszembeötlőbb. Ezek közt csak egynél látjuk a spirális formát ; a többinél a nyílalakzat uralkodik (IX. tábla 4—17. és 19. ábrája). A vasfibulák ilyen alakuak (XV. tábla, 23. ábra). Az olaszkori és hallstadti fibulákon ismeretes borostyánkő és csontkirakás itt ugyan nem divatozott, de említésreméltó nevezetessége Walschnak egy 30 cm. hosszu fibula szarvasagancsból (XV. tábla 1. ábra), melynek tűfokát szép rosettedíszítés köríti.

A gyűrűk közül egyet fel kell említenünk, mert azt egy koponya orrlyukából vették ki. Strabo (VII. könyv Cap. 5) tanusága szerint Noricum határán a *japodok* szintúgy tätovirozták magukat, mint az myriaiak és thrakok. Nem lehetetlen tehát, hogy ennek a szokásnak emlékét birjuk e gyűrűben s az egyik sírban a pyramisalakúlag felhalmozott agyagvas szintén szépítőszerük vala, mint azt a magyarországi őstelepekben és barlangokban szintén észrevehettük. A borostyángyöngyökhöz is nagy érdekű következtetéseket fűzhetünk. A keleti tenger partjáról alkalmasint szárazföldi csereviszonyban állottak Közép-Európa népei. Itáliáig le s e kereskedelmi utvonal e tájon vihetett át. Az egyes gyöngyszemek 2—23 mm. átmérőjűek, többnyire kördedek, felületük mállott, de törési lapjuk méz-sárga vagy jáczintpiros. Egy karperecz különösen szép mívű, mert öt sor borostyánfüzéren 5 borostyánlap van átfektetve s azokkal csatolódott össze is. Üveggyöngyöket százával kapartak csontszén közül ki, csakhogy ezek jobbadán salakozódva maradtak ránk. Hordó tojás-alak az uralkodó s a kék (6), sárgás szinek mellett gyakoriak a beégetett irisalakú körrajzok és ráforrasztott granulatiós ékítések is. Egy esetben egy nagy vasgyűrűre csavarmenetesen égették rá az üveggyöngysort. Ugy látszik, a kinek nem telt gyöngyökre, bronzsodronynyakékkel (5a) pótolta pipere-szükségletét (XI. t. 9., 10.) s ilyen spiralis sodronydísz Hallstadtból szintén ismeretes már (Báró Sacken XVIII. táb. 18. ábra). A hivalgási leleményesség olykor bronzgyöngyöket vegyíttetett be s a nyaklánczoknál, ezek a mai keresztek, medallionok helyettesítői lehettek.

Az összes leletek közt becsre nézve egy sisak áll első helyen, melyet a síroktól 200 méterrel odább keletre valami 1 m. mélységből juttatott a szerencsés véletlen közvetlen a mezei út mellett jóval az ásatás után egy pásztorfiu kezébe. A sisak tulajdonosának váza nyugat-keleti irányban szintén ott feküdt két lándzsahegy társaságában, csakhogy a koponyáról állítólag hiányzott volna a kőfedő. A sisak valódi dísznmű s igen épen maradt meg ; magassága 21 cm., kisded nyilata 20 cm. átmérővel bir. Súlya 1.88 klgr., kissé felcsúcsosodik, széle 3 cm. és sodronyszegélyzetben végződik. Belsején a bélés számára kisebb, az állszijazatnak pedig nagyobb nyilás látható. Közvetlenül a karima felett piczi palmettaékítés fut körül ; míg a karima alsó lapját 2 sor concentricus kördiszítés szépíti egy-egy központtal tetézve. E sisakot hihetőleg egyetlen bronzlemezből kalapálták ki, bár a kalapálás jele csupán a karimán mutatkozik. Ennek párját valami 50 év előtt ásták ki Ternavánál s 1812-ben Negaunál, Alsó-Stájerországban 20 hasonlót találtak. Mindannyit etrusk származásúnak tartják. A műkészítmények közül igen érdekes még egy szarvasagancsból faragott lófigura, melynek fejetlen lovagja épen felülőben van. Ezt, valamint egy hasonló anyagból faragott férfi és női figurát a fennebb említett agancs-fibula mellett találták. Mindezen alakzatok fejlettebb míveltségre utalnak még a hallstadtinál is, hol csupán öntvényekben (B. Sacken XV. t. 4., 5., 6., 7. ab és XVIII. t. 31., 32. ábra) találunk hasonlókat, a miknek elkészítése akkora kézügyességet nem igényelt, mint az itt szereplő és csakis metszés útján előállított alakok.

A leletek kora kétségtelenül a vaskor kezdetére helyezhető s a rómaiak uralma előtti korról tesz tanuságot. Strabo VII. köt. 5. fej. 314. lapján (Causabonaf. kiadás) írja, hogy Aquilejától Nauportusig (mai Felső-Laibach) a tauriskok hazájáig az árúkat szárazon szállítottuk s az Okra hegységtől (a mai Birnbaumerwald) 350, némelyek szerint épen 500 stadiumnyi út van még odáig. Ugyanő IV. k. 6. fej. 207. l. leírva a Nauportus és Segestica (Sziszek) közti hajózást, említi : «az Okra az Alpok legtörpébb ága s ezen át Nauportusig 400 stadiumnyira tengelyen viszik az árúkat, hogy onnan folyón (Sava) az Isterhez és azt követő országokba juttassák. Nauportus mellett t. i. egy hajózható folyó a κορκορας halad el, mely a *Savus*-ba ömlik s így rajta a kereske-

delmi czikkeket igen könnyen el lehet a pannoniai lakosokhoz és a tauriskokhoz usztatni.» Önkényt érthetőleg Strabo itt a Gurkot érti a Korkyras alatt, mely Alsó-Krajnában szakad a Szávába, mindazonáltal annyi constatálható, hogy Nauportus képezte a tauriskok déli határát, miután ezentúl délnek épen Strabo a *japodokat* említi fel. Nincs messze tehát a vélelem, hogy Watsch mellett ezt a kiterjedt temetőt épen a tauriskoktól örököltük, kik tudvalevőleg a hallstadti sóbányáknak is urai valának. És hogy e keskeny hegyszorosokba nem a rómaiak[1] plántálták át a culturát, azt számos más e tájon fekvő őstelep és a watschinál is régibb mívelődési korszakra mutató leletek (így a 30-as években Oberlognál bronztárgyak, tumulusok Gorafalunál stb.) szintén kétségtelenné teszik; de azért a vérkeverés már ez őskorban is teljesen érvényesülhetett, mert a kiásott 10 koponyából 3 *mesocephal (a sorsírokra emlékeztet)*, 2 *subbrachycephal*, 2 meghatározott *brachycephal* jelleggel bir és 3-nál pathologicus deformatio nyomai mutatkoznak (1 calvaria, 2 calva-alakú).

Földvár (gyűrű, Győr) és tumulusok Sittich és St. Veit közt Alsó-Krajnában Egy kisded, alig néhány házból álló község (Vier) felett körülbelül 50 holdnyi földvár romjai láthatók. Az erdőbe járó földmivesek több helyen átvágták, de fele részben még épen áll s 4 m. magas, 6 m. széles koronájú töltése a fák közt is jól kivehető. A nép «római tábornak» Zwingernek nevezi ezt a mi várgyűrűinkre emlékeztető töltést; de szerkezetében egészen elüt a legiók castrumaitól s minthogy semmi biztos lelet nem támogatja ezt a véleményt: valóbbszínű, hogy az alatta sorakozó tumulusokkal együtt præhistoricus eredetü. A gomilak (szám szerint 15) nem birnak szabályszerű elrendeződéssel, térfogatuk se egyenlő s a legnagyobb 6—7 m. magas s 30 m. átmérővel bir. A föld népe azt hiszi, hogy aranyborjut temettek ide valamikor s a sok halmot a kutatók félrevezetésére hányták csak fel. Alig negyedórányira ide Skufza nevü házcsoportnál a parasztok 0.5 m. mélységben vastag cserepekkel, vasdarabokkal együtt szénmaradványokat és csontokat találtak. Sokkal nevezetesebb lelettel jutalmazá még fáradozásukat a moraitsi (Moräutsch) hegytető, melyen alig 0.5 m. mélyen s egymástól csupán 3 m. távolra két emberi vázat ástak ki. Ugyanitt 1860-ban a kőfejtés alkalmával 5' 8" hosszu, 2 6" magas és ugyanily széles sírkamrát nyitottak volt fel a munkások. Ennek terméskövekből rakott falazata 1' 4" széles vala s egy csontváz feküdt benne, karján bronzdíszt viselve. Az alsóbb sziklaüregek is tele voltak emberi csontokkal. Nem messze ide, Roje falunál dolomittörmelék közt ástak ki egy 3' mély 4' hosszu urnafészket s abból egy kis edényen kívül egy csontnyelű vaskést, lózablát és lánczot. Ennek tőszomszédságában már csak a szétzúzott csésze és hamu hirdette az üreg rendeltetését. Visszatérve a két vázhoz, azokat éjszak-déli helyzetben, hanyat fekve találták. Fejük éjszaknak irányult. Az első női váztól keletre egy párhuzamos barázdasorral ékített korongon készült nagyobb edényrészlet, egy vaskés, csontfésü (kettős fogsorral) feküdt. A második (férfi) váznak jobb karja mellén nyugodt s kezében széles pengéjű vaskést tartott. Lábánál hullámvonallal czirádázott edényre akadtak. Ezekről Szombathy Gyula, polytechnicumi assistens kimerítő tanulmányt közölvén, a végeredményt helyén látjuk bemutatni. — Az első váz nagyon kilugozott és rongált állapotban került ki. Gerinczoszlopát az atlas, epistropheus, 4 töredezett más nyakcsigolya, 12 hát, 5 lágyék, 4 keresztcsigolyarész képviseli. A végtagi csontok is igen hiányosak s legépebb része szerencsére épen a *dolichocephal*-jellegü koponya. Bölcseségfogai épen kinövekvőben, felső állkapcsában egy fölösleges præmolaressel bírt, tehát következőleg módosult a fogképlet: incisivus 2, caninus 1, præmolares 3, molares 3.

[1] Római régészeinket érdekelni fogja, hogy ámbár nagyobb település nyomai a felső Szávavölgyön nem ismeretesek, a folyó kereskedelmi fontosságát 3 feliratos kő fényesen igazolja.

Az első: SAVO. AVG.
SAC.
P. RVFRIVS.
VERVS.
V. S. L. M.
(SAVO AVGVSTO SACRUMPVBLIVS RVERIVS VERVS
VOTVM SOLVIT LVBENS MERITO.)

Találtatott Watschhoz egy félórára Werneck falunál, Krecsnitz állomással szemben.

A férfi csontjai jobb állapotban találtattak. Végtagjain sikerülvén méreteket eszközölni, kiderült, hogy középtermetü egyén lehetett, mert

jobb	humerus	296 mm.	jobb	fenur	414	mm.
«	ulna	246 «	bal	«	414	«
bal	ulna	245 «	jobb	tibia	338	«
«	radius	226 «	bal	«	344	«
jobb	«	228.				

Az áll kissé előrerugó, a fogak prognath-jellegüek. A bal metsző-fogat odvás irthatta ki, de a jobb első és második úgy törhetett ki s gyökérzete tovább használódott. Alsó zápfogai kihullottak. Az összes fogazat erősen lekopott s minden hihetőség szerint legalább 50 éves egyéntől származhatik ez a koponya. A cranologiai adatok tehát a hosszu sírokéval (Reihengräber) egyeznek meg s az eszközök technikája a meroving-időszakra IV—VII. századra utal; vagyis a mi népvándorláskori telepeinkkel analog.

Mariathal mellett még érdekesebb sírhelyre bukkantak Hochstetterék. Itt állitólag 1842-ben már 5 vázat fedeztek fel egy alap ásásánál több bronzkarpereczczel és kék gyöngy-nyakékkel. A magánosan kimagasló hegykúpot körülbelül 300 méternyi sánczgyűrű övedzi s ez csak éjszaknyugatra van természetes összefüggésben a szomszédos magaslatokkal, melyeken több tumulusféle ismerhető fel. Egy alig 1.5 cm. magas, 6 m. hosszu sírhalom alatt szabályszerü, kiboltozott üregbe ütközött a lemélyesztett ásó. Az altalaj dolomit s annak törmelékével boltozták be egész kezdetlegesen a sírt, hogy abban az arczczal keletnek (nyugat-kelet) irányuló hanyat fekvő váz mellett még csészék, urnák, két orsógyűrű és egy kis kés is jól elfértek. A karok feltünő módon hiányozának, lábánál szépen czirádázott füles urna állott, jobbra két törött edény, balra ismét két csésze s ezek egyike rejtette az orsógyűrűt, odább, a czomb táján, a vaskés.

Az edények technikája, ornamentikája szakasztott párja a watschinak. Az eredményes ásatáson felbuzdulva, a hely tulajdonosa, Gutsmannthal lovag is folytatta a kutatást s tisztjeivel Jaguenza helység felett (Sapolha-völgy) a balparti fokterün 130 m. magasban a völgy felett egy 15 m. hosszu (E—D.) 12 m. (K—Ny.) széles sírhalomra akadt. Ez alatt 3 *körded* sírhely feküdt, a 2 déliben egy-egy vázzal (fej *keletre*, láb *nyugatra*) egy-egy urnával. Az egyiknek ékszertára csupán bronzfülbevalókból állott; a másiknál e mellett karpereczek is voltak.

Untererkenstein uradalmi helységben a *Gomilá*-nak nevezett várkastélyhoz alig egy negyedórányira épen 11 sírhalmot fedeztek fel. Mindenikben szabályszerüleg megvolt a kőfedőlap (mész és homokkőből) egy-egy hamvveder, némelyikben kisebb fazekak, csészék társaságában; de csak egyben akadtak egy vaskésre s egy másikban 2 lándzsa-nyilvégre.

Most *Rudofswerth* és *Teplitz* határába tették át a kutatók főhadiszállásukat. Itt mindenekelőtt a waltendorfi «*Jellenza*» (Szarvaslyuk) nevű s 69. m. hosszu, de bejáratánál csak 1.5 m. magas (később 8—10 m.) barlangot keresték fel. A barlang falán az ismeretes barlanglakó, *Phalangopsis cavicola* mutatkozik, agyagos talajában kutya, tulok juh és embercsontok feküdtek, de oly rendetlenül s a csereplelet oly szegény volt, hogy nem sikerült eldönteni *recens* vagy őskori eredetüek-e? Épen átellenben, a Gork balpartján *Felső-Strasna* falu mellett 3 m. magas föld- és kőtöltés vonta magára figyelmüket. Ez patkóalakulag támaszkodik a Gurkra, s minthogy a lakosok kőanyagát elhordogatják, sok

A második: SAVO. ET AD
SALLVTAE
A. SACR
P. N. SC. VN.
V. SL. M.

Knabl lelkész szerint Savo et Ad sallutae Augustae Sacrum. Pannonii Norici Scapharii ananimes votum solverunt lubens merito.

A harmadik: NEP. AVG
SAC.
C. CASTRIC
S. L. M.

Neptuno Augusto Sacrum. C. Castricus votum solvit lubens merito.

cserép, csont mellett néhány bronztárgyat is nyertek abból. Nyugat felé két jól felismerhető tumulus egészíti ki ezt az őstelepet.

Hasonló földvár fogadja az utast a tepliczi uton, *Gradisa* falunál egy nagy vidéket domináló hegyfokon, Mala Vratencánál meg egy érdekes kutyabarlang érdemel említést, mert abban épen 13 kutya-koponyára bukkantak s ezek egyike a bronzkor jellemző faja: *Canis* matres optimæ Feittel. Ugyanitt egy más barlang emberi testrészeket szolgáltatott napfényre.

Teplitz fürdőről a Gurk jobb partján *Gomila* falut keresték fel, mely nevével is teljes reménységet nyujtott. És valóban urnatemető lehetett itt, csakhogy a mívelés folytán elpusztult teljesen. Némi csalódással folytatták útjokat Gesindeldorf felé, midőn közvetlenül az országút mentén 10 sűrűn egymás mellett emelkedő sír ötlött szemükbe. Az alapzat egy ellypticus kivételével köralakú; közepükön a szokásos besüppedés; jobbadán lelapultak (2–2.5 m. magasság) 16 m. átlagos átmérővel. Kevéssel odább a gesindeldorfi szőlőhegy tetején díszlő tölgyesben 80 sírhalmot számláltak össze. A parasztok előtt véletlen ásatások következtében nem ismeretlen e halmok rendeltetése, mert évek előtt egyikök 12 font bronzneműt aknázott ki egy ilyen halomból, csakhogy a gyönyörü bronzcsészék s másféle edények fájdalom elkallódtak. Most a bécsi császári muzeum (2), az akadémia præhist. osztálya (4), a laibachi muzeum (10) különkülön kutatást rendeztettek itt s még a watsehinál is gazdagabb bronz-vaseszközökhez, cserépnemüekhez juttatá nevezett intézeteket az ásatás.

De a Gurk-völgy még másutt is bővelkedik urnatemetőkkel. Klingenfls kastély közelében *Gric* (kőhalom) nevü falu igen szép bronzművekkel és urnákkal lepte meg a kutatókat egy 20 m. hosszu halom. E mellett egy durva kőfalazattal körített előtornáczra nyilik a pogánybarlang (Ajdovska jama) s negyedórával odább még három más tumulus fekszik az erdős magaslatokon. Stkaurian mellett valóságos óriása tünik fel a tumulusoknak (50—55 m. hosszu, 20 m. széles) DK-ÉNy. irányú s nyugati felén 10, keleten 7 m. magas). A halmot az erdőségtől árok vágja el, a falu felé pedig lépesőzetesen végződik.

Minkendorfnál 15, Archnál (szlávul Raka = sírhalom) egy óriási, Gurkfeldnél (az akasztófahegyen) 3 újabb sírhalom található.

Laibachtól délre, Gradisenél sánczvár és tumulusokra akadtak, melyeket a német Schatzból rontva *sacnak* hívnak a gyakori bronzleletek miatt a földmívesek. Laibach közelében még egy Straza (őrhely) nevü erdős hegyfokon találni kiterjedt sánczvárat, melyet helyenként egy törpébb külső sánczolat övez. Soneggnél, az Auersperg-féle kastély mellett hasonló fekszik (a neolith, bronzkori és római telepeket nem is említve) s Roobnál és Thoniselnél sírhalmok találhatók.

Krajnának eme gazdag præhistoricus telepeit csaknem oly rég még kizárólagosan rómainak tekintették. Az 1875- és 1877-ben a laibachi tőzegből szerencsésen kiemelt kőeszközök nyújtottak támpontokat arra nézve, hogy a római uralom előtt is sűrű népességnek örvendett e vidék, még pedig a neolith és bronzkor átmeneti időszakát (kezdő bronzkor) a tőzegfalukban birjuk s az itt érintett földvárak, tumulusok túlnyomólag a vaskor kezdetére esnek, mely kort a francziák után hallstadtinak (epoque hallstattienne, des tumullus 1-re du fer) is neveznek. A leleteknek e nagy változatosságán nem is csodálkozhatunk, ha fontolóra veszszük a laibachi medencze kedvező geographiai helyzetét. Itt keresztezik egymást a különféle világtájakról kiinduló utak s az appenini félsziget ezen át közlekedhetett Közép-Európával. Könnyü tehát elképzelni, hogy e kedvező helyrajzi fekvés évezredek előtt érintkezésbe hozhatá a bronzipart üző phœniciaiakat, etruskokat, a vadászattal foglalkozó őslakókkal, míg keletről a Duna, Dráva, Száva völgyén a Laibach keletkezésével viszonyba hozott Jazon (argonauta) monda (Kr. e. 1250 év) tanusága szerint már nagy idők előtt érvényesíték befolyásukat a phœniciai — illyr (jazid) törzsek s az ilyeténkép létrejött vérkeveredést betetőzték a nyugatról éjszak felé áradott kelta törzsek, mint a tauriskok és noriniak.

Ez egymást követő, üző népcsaládok kiváló előszeretettel foglalták el a messzire tekintő, védelemre, támadásra egyaránt alkalmas hegyfokokat, széles hegyhátakat s erődítvényeik közelében tették örök nyugalomra elhunyt családtagjaiknak hamvait. És épen e sírhelyekbe rejtett kegyeletes emléktárgyak tesz-

nek az egykori élénk forgalomról, előhaladott iparos életről tanuságot, jóllehet se az őslakók kilétéről, se szereplésük idejéről a história biztosan számot adni nem tud s csupán annyit állapíthatunk meg, hogy egyes helyeken, mint Sittichnél, maguk a rómaiak is e földvárakra alapíták táborhelyeiket.

E rövid áttekintésből csak tájékoztatni kivántuk olvasóinkat a derék és eredményes munka felől, melyet Krajna palæethnographiája érdekében Hochstetter és Deschmann urak kifejtettek. Vállalatuk még folytatásra vár; de az eddigiekből is sok tanulságot meríthetünk és saját őskori telepeinknek legalább vidékenkénti egyöntetü átkutatására ez a munka biztató példányképül szolgálhat.

Téglás Gábor.

b) alapitványi kamatok: Csaszka György 1883-ra, — herczeg Montenuovo Alfréd 1882-re, — báró Nyáry Albert 1883-ra, — herczeg Odescalchi Arthur 1883-ra, — gróf Pálffy-Daun Vilmos 1881, 1882, 1883-ra, — dr. Rómer Flóris Ferencz 1884-re, — gróf Széchényi Béla 1879—1882-re 5—5 forint.

c) évdijak 1879-re: a békésmegyei régész-egylet, Gajdossik Rafael, a hajduszoboszlói olvasó-egylet, Károly János, Németh Imre, id. Storno Ferencz, ifj. Storno Ferencz, Szalay János, Szinnyey Ottmár, Tholdt Titusz, Thoma József, Zboray Bertalan 5—5 forint. — 1880-ra: a békésmegyei régész-egylet, ifj. Bölöny Sándor, Deininger Imre, Fröhlich Róbert, Gajdossik Rafael, Görgey István, hajduszoboszlói olvasó-egylet, Károly János, dr. Kohn Samu, Kubinyi Ferencz, dr. Lisznyay Elemér, Németh Imre, Pauer János, Pesthy Frigyes, id. Storno Ferencz, ifj. Storno Ferencz, Szabó Károly, Szalay János, Tholdt Titusz, Thoma József 5—5 forint. — 1881-re: békésmegyei régész-egylet, ifj. Bölöny Sándor, Burchardt Konrád, Csikás Antal, Déghi István, Deininger Imre, Gajdossik Rafael, Görgey István, hajduszoboszlói olvasó-egylet, dr. Heinrich Alajos, Károly János, dr. Kohn Samu, Kubinyi Ferencz, gróf Kun Géza, Lehoczky Tivadar, dr. Lisznyay Elemér, Melhardt Gyula, Myskovszky Victor, Németh Imre, Pauer János, Pesthy Frigyes, Serák Károly, id. Storno Ferencz, ifj. Storno Ferencz, Szabó Károly, Szlávik József, Tholdt Titusz, Thoma József, Tussla Tivadar, dr. Unterberg Adolf, Vizsolyi Ákos, Zboray Antal 5—5 frt. — 1882-re: Abaffy Sándor, Ádám Iván, aradi főreáltanoda, Baloghy Dezső, Baly Albert, Barcza Sándor, Barkóczy Sándor, Barla Szabó József, Bartók Géza, békésmegyei régész-egylet, Belcsák Károly, Benka Pál, dr. Berkovits Zsigmond, Beretvás János, Bikkesy Béla, Bokor József, Bolemann Ede, Bölöny Sándor, Brach Ferencz, Burchardt Konrád, dr. Buzinkay Gyula, Cséplő Péter, Csépán Géza, Cserebo Lajos, Cserhalmy József, Csetneki Jelinek Elek, Csikás Antal, dr. Czobor Béla, Déghy István, Deininger Imre, Demko Kálmán, Dervarits Kálmán, Dillesz Sándor, Ebner János, Eder Géza, Elek Salamon, Eördögh Gyula, Érdy Kálmán, Ertl János, esztergomi érseki könyvtár, Fábry Nándor, Farkas László, báró Fechtig Imre, Frank Ferencz, Gajdossik Rafael, Gond Ignácz, Görgey István, Graeber Miklós, Gyalokay Lajos, Haán Lajos, hajduszoboszlói olvasó-egylet, dr. Hampel Jós., dr. Heinrich Alajos, Hencz Ödön, dr. Henszlmann Imre, Hetényi Lipót, Hindy Árpád, Hoffmann Jakab, Horváth Ákos, Högyes Károly, Hrátzky Antal, gróf Hunyady László, Hümpfner Béla, Inkey László, Jedlicska Pál, Jeszenszky Alajos, Károly János, Kammerer Ferencz, Keller Emil, Hirschner Lajos, Kiss Kálmán, Kiss Lajos, dr. Kohn Sámuel, Kovács Albert, Kolosváry László, Könyöky József, Krecskay Antal, Krivány József, Kubinyi Ferencz, Kubinyi Kálmán, Kubinyi Miklós, gróf Kun Géza, Kun Róbert, Lehoczky Tivadar, dr. Lipp Vilmos, dr. Lisznyay Elemér, Löwi Sámuel, Madarász Viktor, Magasházy Károly, Melczer István, Melhardt Gyula, Meskó Jenö, miskolczi reformatus lyceum, Mocsáry Ödön, Mogyorossy János, Molnár Ferencz, Myskovszky Viktor, Németh Imre, Natafalusi Kornél, Niertit Vilmos, dr. Öreg János, dr. Ortvay Tivadar, dr. Oszterlamm Szilárd, Pauer János, Pazár Károly, Perczel Dezső, Pesthy Frigyes, Pethő Gyula, Petyko Elek, Pilaszanovits Antal, Pironcsák István, Placz Bonifácz, Pletikoszits Sándor, Pozsonyi régészeti egylet, dr. Reinitz Adolf, Reizner János, Reményi Károly, Rostaházy Sándor, Rudnay Béla, Saárossy Kapeller Ferencz, dr. Schulek Frigyes, Schwiedland Jenő, Serák Károly, Sohárné-Tóth Gizella, Sólyomfekete Ferencz, Sőtér Agost, Stépán Gábor, id. Storno Ferencz, ifj. Storno Ferencz, Szabó Károly, Szalay Péter, Szendrey János, Szente Bálint, dr. Szentkláray Jenő, Szivos Géza, Szikszay Lajos, Szlávik József, Szmrecsányi Pál, Szobissek József, Tariczky Endre, Téglás Gábor, dr. Tergina Gyula, dr. Téry Ödön, Tholdt Titusz, Thoma József, Torma Zsofia, Töttösy Béla, Trecsányi Imre, Tussla Tivadar, Vajdofszky János, Valkofszky Miklós, Varasdy József, Varga András, dr. Velits Antal, Veszter Gerő, Villányi Szaniszló, Vizsolyi Ákos, Vlassits Nándor, Wagner József, Walther Gida, dr. Zaáry József, Zboray Bertalan, Zittrisch György, Zsivora György 5—5 forint. — 1883-ra: Beliczay Jónás, Butykay József, Csontos Ferencz, Deák Farkas, Déchy Mór, Deininger Imre, dr. Despinits Péter, Doby Antal, Forster Gyula, Frank Ferencz, Fuchs Rudolf, Göndöcs Benedek, Hampel-Pulszky Polyxena, Hantken Miksa, Heksch Sándor, dr. Henszlmann Imre, Haraszty Jákó, Hoffmann Jakab, Hraczky Antal, Hunfalvy Pál, gróf Hunyady László, Kálóczy Lajos, Kammerer Ernő, Kammerer Ferencz, Kirchner Lajos, Kiss Lajos, Kovács Ferencz, dr. Krenner József, Ledniczky Ipoly, Lehóczky Tivadar, dr. Lenhossék József, Magasházy Károly, Markusz Gyula, Marossy János, Melczer István, Milletz János, miskolczi evang. közkönyvtár, Modrovich János, Morlin Emil, báró Nyáry Gyula, dr. Ortvay Tivadar, Paur Iván, Placz Bonifácz, Pulszky Ferencz, Ragályi Miklós, Schwiedland Jenő, Sperlágh József, Szent-Iványi Zoltán, Tallay Nándor, dr. Teutsch D. G., Torma Zsófia, Tussla Tivadar, Vanke József, Vári-Szabó Antal, báró Vécsey Józsefné, Végh Adorján, Vigyázó Sándor, Wosinszky Mór, Zsigmondy Gusztáv, Zsigmondy Vilmos, Zsilinszky Mihály, Zsolnai Juliska 5—5 forint. — 1884-re: Doboczky Ignácz, Göndöcs Benedek, Kremsperger József, gróf Hunyady László, Kiss Lajos, dr. Ortvay Tivadar, Melczer István, Zsigmondy Vilmos 5—5 forint.

AZ ORSZÁGOS RÉGÉSZETI ÉS EMBERTANI TÁRSULAT pénztári állása 1883 márczius hóban.

Bevétel.		*Kiadás.*	
Pénztármaradvány február hóról	558.16	Igazgatási költségek	85.66
Alapitványi kamatok	5.—	Készpénz	567.50
Évdíjak	90.—	Összesen	653.16
Összesen	653.16		

Vagyon.

Értékpapirok	6000.—
Készpénz	567.50
Összesen	6567.50

Budapest, 1883 márczius 31-én. *Czanyuga József, pénztárnok.*

AZ ORSZÁGOS RÉGÉSZETI ÉS EMBERTANI TÁRSULAT pénztári állása 1883. évi április—szeptember hónapokban:

Bevétel.		*Kiadás.*	
Pénztármaradvány márczius hóról	567.50	Igazgatási költségek	247.01
Alapitvány befizetés	100.—	Póstaköltségek	113.83
Alapitványi kamatok	35.—	Tőkésítés	119.17
Évdijak befizetése	1000.—	Kiküldetés	8.78
Értékpapirok kamatai	167.28	Kiadások	488.79
Rendkivüli bevétel	46.96	Készpénz	1427.95
Összesen	1916.74		1916.74

Vagyon.

Ertékpapirok	6200.—
Készpénz	1427.95
Összesen	7627.95

Budapest, 1883 október hó 30-án. *Czanyuga József, pénztárnok.*

AZ ORSZÁGOS RÉGÉSZETI ÉS EMBERTANI TÁRSULAT pénztári állása 1883. évi október hóban.

Bevétel.		*Kiadás.*	
Pénztármaradvány szeptbr hóról	1427.95	Igazgatási költségek	22.66
Alapitvány (Kossuth Lajostól)	100.—	Póstabérek	33.10
Évi tagdijak	160.—	Tőkésítés	87.40
Összesen	1687.95	Kiadások	143.16
		Készpénz	1544.79
			1687.95

Vagyon.

Értékpapirok	6300.—
Készpénz	1544.79
Összesen	7844.79

Budapest, 1883 október 31-én. *Czanyuga József, pénztárnok.*

TAGDIJ. Kérjük azon t. tagtársainkat, kik tagdíjaikkal különösen az előző 1879—1882. évekből hátralékban vannak, hogy tagsági hátralékaikat (évi 5 frt) a társ. pénztárnoknak (Czanyuga József Budapest, Nemz. Muzeum) minélelőbb beküldeni sziveskedjenek, mert társulatunknak jelentékeny kára van, ha befizetéseikkel késnek. A folyó évi költségvetésbe különben is fel lévén véve ezen hátrálékok összege, arra kérjük t. tagtársainkat, szíveskedjenek ezen kötelezettségeiknek eleget tenni, annyival is inkább, mert ellenkező esetben társulatunk anyagi érdekeinek tekintetéből kénytelenek leszünk hivatalos uton bekérni a hátrálékos összegeket. A befizetés legkényelmesebben póstautalvány által történik. A befolyt tagdijakat a társ. pénztárnok e folyóirat boritékán nyilvánosan nyugtázza.

LAKHELYVÁLTOZTATÁS. Kérem tagtársainkat, hogy saját érdekükben pontosan tudassák a segédtitkárral (dr. Tergina Gyula, Budapest, Nemz. Muzeum) lakhelyüket és lakhelyük változtatásáról is értesítsék minél előbb a titkári hivatalt.

FIGYELMEZTETÉS ÉS KÉRELEM. Kérem társulatunk tagjait, hogy a magok körében társulatunknak pártfogókat nyerni sziveskedjenek.

Társulatunk alapszabályai 6. §-a szerint alapitó tag lehet mindenki, *a)* a ki az «Orsz. Rég. és Embertani Társ.» czéljainak megvalósitására legalább 100 (száz) o. é. forintot készpénzben vagy teljes biztositékot nyujtó 5% - os megfelelő értékű papirban adományoz. *b)* Évdíjas taggá választatnatik egy tag ajánlatára, minden, a régészet és embertan iránt érdeklődő, ki kötelezi magát, hogy három éven át 5 o. é. forintot fizet. A társulati év mindenkor januáriusban kezdődik. Tagsági bejelentések a társulati titkárhoz (nemzeti muzeum), pénzküldemények *Czanyuga József* társ. pénztárnokhoz (nemzeti muzeum) küldendők. Társulatunk tagjainak a tagdij fejében az *Archæologiai Értesitő* jár, szakfolyóirat képes táblákkal és a szöveg közé iktatott számos illustrátióval. Reclamátiók a titkárhoz intézendők.

KÉRELEM. Kérjük tagtársainkat, hogy előforduló leletekről és egyéb régészeti mozzanatokról a társulati titkárt vagy a n. muzeum érem- és régiségosztályát lehetőleg gyorsan értesíteni szíveskedjenek. — Az ujonnan belépő tagokat e folyóirat borítékán szoktuk megválasztatásukról értesíteni s a társulat folyóiratát az Archaeologiai Értesítőt czímökre azonnal megküldjük.

III. KÖTET. UJ FOLYAM. II. RÉSZ.

ARCHÆOLOGIAI ÉRTESITŐ.

A M. T. AKAD. ARCHÆOLOGIAI BIZOTTSÁGÁNAK
ÉS
AZ ORSZ. EMB. S RÉG. TÁRSULATNAK KÖZLÖNYE

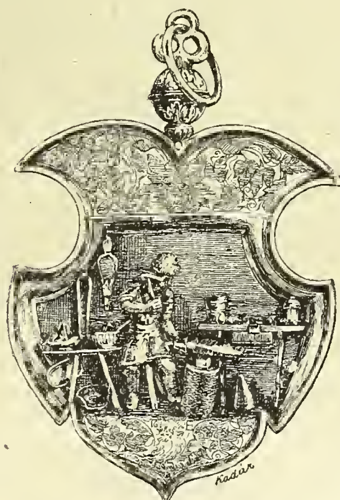
SZERKESZTI

PULSZKY KÁROLY.

KIADJA

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA.

1883 VÉGSŐ FÜZET.

BUDAPEST.
FRANKLIN-TÁRSULAT KÖNYVNYOMDÁJA.
1884.

TARTALOM.

Az 1883-iki évfolyam czímlapja és tárgymutatója a jövő füzettel adatik ki.

KECSKEMÉTI W. PÉTER ÖTVÖSKÖNYVE.

BEVEZETÉS.

Kecskeméti W. Péter ötvös-mester, a XVII. század derekán, a drágakövekről, s azoknak bűvös-bájos hatásáról, valamint az ötvös-műipar technikájáról szóló könyvet írt, melynek szépen megtartott eredeti példánya birtokomban van. E munka, a maga korában párját ritkító élénk történelmi érzékkel van írva. Kecskeméti számot ad mindenről, mit s hol tanúlt, kitől látott, hol s mikor tett papirosra; úgy hogy az ő életrajzát, saját művében elszórt jegyzeteiből, s azok alapján tett kutatások nyomán, csaknem egészen összeállíthatjuk.

A XVII. században az ötvösséget vagy a legkülönb mesterségnek, vagy épen, a nyomdászattal együtt, «liberalis ars»-nak tekintették.[1] Még a következő század elején is, midőn ez iparművészet már ugyancsak benne volt a rákfordulóban, így magasztalja egy verselő :

Ollyan az ötvösség,
Hogy minden mesterség
Könnyen azt fel nem veri ;
Olly igyekezetem
Nincsen, hogy dícsérjem,
Maga-magát dícséri ;
De megvallom azt is,
Hogy edgy mesterség is,
Mindenben el nem éri.

Ez az iparművészet minálunk különösen jó talajra talált. Bethlen Gábor aligha fejezte ki az egész magyarság véleményét, azt mondván, hogy «az tékozlással való köntösbeli luxus nem az magyar humorhoz való».[2] Szavaiban legföljebb annyi az igazság,

[1] Utoljára 1701-ben említtetik mint «Bruederschafft der Freyen Goldschmidt Kunst», *a körmöczi ötvösök czéhlevelében*, art. 1. Eredetije az egyetemi könyvtárban.

[2] *Történelmi kalászok.* Szerk. Thaly Kálmán. Pest, 1862. 96. l.

hogy a magyar ember arany-ezüst házi szereire, ló-szerszámra, drága-köves fegyvereire s egyéb «köves marhára» még többet költött mint testi ruhájára. Egyébként a magyar díszruha sem lehetett el ötvös munka nélkül; csat, boglár, gombok, ötvösműhelyből kerülnek a dolmányra. Az egymással vetélkedő mindkét religió, egyházi szentedényekkel; a közszokás, mely értékes ajándéktárgyúl mindenkor kupát vagy serleget osztogat: ezek készíttetésével segíté elő az ötvösséget.

Szóval a XVII. század, a föld minden javainak szabadalmazott birtokosainál szükségessé tette a fényűzést, s ezzel nélkülözhetlenné az ötvöst. Innen magyarázható, hogy e korban nincs az országban valamire való város, hol ötvös-czéh ne volna. Sőt igen gyakran találkozunk «kontár helyen» vagy «czéhetlen helyen mívelő» s «várbeli» ötvösökkel is, kik alatt egyes főurak udvari ötvösei értendők. Igy pl. a gróf Csáky család kassai levéltárában maig őríztetik egy szerződés az 1630-as évekből, melyben Kolozsvári Lugosy Mihály szendrői ötvös hite alatt fogadja, hogy igazán és híven szolgálja «Csáky István uramat ő Nagyságát — úgymond — nem egy sem két esztendeig, hanem valameddig ő Nagysága kívánja az én mesterségem szerint való munkámat, úgy mint az ötvös mívemet ő Nagysága kedveli.»

A XVII. század fényűző légkörében úgy érzik magukat ötvöseink, mint a hal a vízben. Meggazdagodnak s befolyásra tesznek szert. Ez időben nincs ugyan már köztük alispán vagy várkapitány, mint volt az Anjouk korában;[3] azonban ha nem is lépnek ki rendjük, a polgári rend sorából, ott legalább mind vagyonukra, mind állásukra nézve, határozottan a legelsők. Az úrnapi körmeneten a legrégibb czéhek előtt lépdelnek,[4] s tagjai nagy szerepet visznek a városi közéletben. Nem csoda ha ő nagy jólétökben elbizakodva, fennhéjázásuk szinte közmondásossá válik, s mint «kevély ötvösökről» gajdol róluk a hegedős.

Úgy látom annál nagyobb volt az ötvösök befolyása, minél nagyobb és gazdagabb volt a város, melyben laktak. Főkép oly helyeken, mint Szeben és Kassa, hol időnkint a város által

3 Róbert Károly oklevele, dd. 1331.: «Magister Petrus, Filius Simonis de Senis dictus, & fidelis aurifaber noster, Viceque Comes & Castellanus Scepusiensis.» Wagner: *Analecta Scepusii.* Viennae, 1774. I. 131., 132.

4 «zu allen Zeithen unwüdersprechlich den Rang u. Vorzug haben». *A budai ötvösök czéhlevele.* 1696-ból. Art. 25. Az egyetemi könyvtár kézirattárában.

haszonbérelt aranyfinomító ház, vagy pénzverde állott fenn, okvetlen ötvösöknek is kellett szakértőkűl benn lenni a tanácsban, mert többnyire ez ítélte meg a czément minőségét. Igy a szebeniről ezt az adatot találtam:

«. . . non solum de lucri summa, uerum etiam de bonitate aureorum cogitur Cementarius reddere rationem, ne decliuiori quam par est gradu emissi adulterini iudicentur. Quamobrem Cibinienses ab initio consueuerant, ex uno quoque Cemento, nummum unum aureum quasi specimen totius summę in senatum accipere, atque tot patrum oculis prouideri an gradui genuino corresponderet dignusque foret emissione.»[5]

A czement-próbák ilyetén bemutatásának szükségessége, egyik nagy oka annak, hogy az ötvösök beférkőznek valamennyi város tanácsába, s ott csakhamar szóvivőkké válnak. Ezért mondja 1675-ben egy írigy nemesnek «Az világhoz szabott éneke»:

Kovács bocskort csinál,
Ötves nagy vasat vér.[6]

azaz nagy dolgokat emel, nagy szerepet játszik.

Annyi bizonyos, hogy az 1600-as évek folyamában, már nemcsak a senatorok, hanem a városi főbírák sorában is nagy számmal vannak az ötvösök. A biró-pálczát a század első felében Kolozsvárt Ötves András (1623), majd Ötves Márton (1649), Kassán Debreczeni Mihály (1640), Brassóban Goldschmidt S. Mihály (1639—1659), Medgyesen Eöttves vagy Goldschmidt Mihály. Szatmár-Németiben Szegedi Eötvös Mihály (1642—1646) ötvösmester viselte, kellő dignitással s becsülettel. Ez utóbbinak keze munkáját maig őrzi az ottani ref. egyház ily feliratú ezüst kannája: «Én Szegedi Eötvös Mihály készíttettem el Istenhez való indulatomból 1627»; továbbá, egy urvacsorai ezüst tányér, mely «ex amore erga Deum et Ecclam Nemethianam per Dom. Michaëlem Eötvös Szegedi judicem primarium» ajándékoztatott «ad distributionem Cœ(n)æ D(omi)ni a. D. 1646».

A XVII. század második felében Nagy-Váradon Eötvös Demjén (1653), Ráczkeviben Ötves János (1656), Szatmár-Németiben Egei Ötvös András (1670) uraimékon áll a birói magas

[5] *Commentarius super auri praxim.* Auctore ladislao Debrecino. Lib. VII. ca. 1. Az 1540-es évekből való eredetije az erdélyi muzeum kézirattárában.

[6] Közli Thaly: *Figyelő* (szerk. Abafi), V. 58.

tisztség. Erre, t. i. az ötvösök gyakori bíróságára czéloz egy régi magyar nyomtatvány következő verse:

Nézd el mi köztünk is,
Gyakran áll bíró is,
Ötvös mester emberbül.[7]

Ha már a városi lakosság úgy megtisztelte az ötvös-czéhbelieket; ezek is megakarják becsülni önmagukat az által, hogy minden jött-mentet nem eresztenek be maguk közé, hanem ugyancsak megválogatják kit vesznek föl «apródúl»[8] vagyis inasnak, zárkózott czéhökbe. Minden általam ismert czéhszabályban vagy első helyen, vagy a szövegben erősen hangsúlyozva fordúl elő, hogy a czéhbe csakis «jó házból» való fiúk vehetők fel inasokúl. E tekintetben már 1473-ban így intézkedik a kolozsvári ötvös-czéh jegyzőkönyvének első pontja: «Czw dem ersten . . . her sey geporn recht vnd redlich, von erlichin fromen eldern, beyde von vatir vnd mutter, vnd daröbir zal her brengin pryfflich geczewgnisz». A következő században az erdélyi szászok így rendelkeznek e tárgyban: «Zum ersten, Welcher in die zech auffgenommen wyll werden soll ehlich geborn und from sein, es szey Meister Lehriungh oder Gesell,»[9] etc. A XVII. században szintén az első pontban kivánják meg, mintegy előre bocsátva («vor allen Dingen») hogy a belépő jó házból való legyen.[10]

A felhozottak után bizonyosnak vesszük, hogy Kecskeméti W. Péter is jó házból származott, tisztességes szülék gyermeke volt, mert különben nem vették volna be a czéhbe. Valószínű, hogy atyja is az érdemes ötvös mesterséget folytatta, mert a maig fönnmaradt ötvös jegyzőkönyvek tanúsága szerint, a czéhbe fölvett inasok közt legtöbb az olyan, a ki apja mesterségét folytatja, valamint protestáns helyeken, mint Erdély városaiban igen gyakoriak a papok gyermekei. Ha pl. a brassói ötvös czéh iratait vesszük kezünkbe, azokban egymásután a következő inas-szegődtetéseket olvassuk:

[7] *Az ötves mesterségről való vetélkedés.* H. n. 1716. 168. vers.

[8] latinúl is «approdianus». *A pesti ötvösök czéhszabályai 1529-ből,* a trencséni ötvös-czéh 1662-iki átiratában. Eredetije az egyetemi könyvtár kézirattárában.

[9] *Az erdélyi szász ötvös-czéhek rendszabályai,* megállapítva és kiadva a szász universitás által. Eredeti hártyaokirat 1561-ből, Brassó város levéltárában.

[10] *A beszterczebányai ötvös-czéhnek* kiadott *«Zech- u. Artickl-Brieff».* 1630. Egykorú, a tanácsnak bemutatott másolat. Beszterczebánya levéltárában. F. 347. N. 52.

Anno 1586 Am 14 Augusti. Haben dy Ersamen meiszter einen Jungen eingedingtt dem M. Jeremia Greph. Wndtt heiszt mitt Namen Welten Wrbÿger, greger Wrbÿgersche son, von Clausemburgh.[11]

Anno 1586. Dÿ Ersamen Meiszter, haben dem M. Greger Kindler einen Jungen verdingtt am. 6. tagh Martÿ, mitt Namen Bartholomeus katner, Christel katnerschs sein son, ein Croner.[12]

Anno 1587. haben dÿ W. h. dÿ Meister, einen Jungen verdingt, dem M. hans Kannerdtt, mitt Namen Andres, eines Pharreschs son von der Rotterbach in Bwrtzlandtt.

Anno 1589. Haben dÿ Ehrschamen hern dÿ meister ein Jungen verdingt dem Erbaren Ma. M. Merthen gwbeschs, der Jung heist Johannes Taschner, h. Simonis Taschnerss son eines Prædigers in Cronæ stadt.

Item 1589. Haben dÿ Ehrschamen hern dÿ Meister einen Jungen verdinget dem M. Nikles mitt Namen Piter, Piter Perlhefftterschs sein son der ein goltschmid ist gewest.

1589. Am 10. tagh Septembris Haben dÿ Weÿse Hern dÿ Meister ein Jungen verdingtt dem M. Hannes Leffler, der Jungh heist Bartes hannes Igells (ez is brassai ötvös volt) sein son.[13]

A Kecskeméti W. Péter nevében előforduló «W» betű alatt bizonyára családi neve rejtőzik. Kecskemét törzsökös családai között a XVII. század elején Weres, Végh, Wajda nevűeket találtam. Weresék egy ága Jász-Árokszállásra költözött, melynek levéltárában maig őríztetik egy: «Fassiones ad instantiam uxoris Georgii Weres alias Kecskeméti» felíratú, III. Károly korabeli boszorkányper. Szerzőnk az említett családok közűl melyikhez tartozott, nem tudjuk eldönteni, mert ő maga seholsem irja ki. A kérdés kinyomozása annyival nehezebb, mert szerzőnk atyját, ki valószinűleg szintén ötvös volt, (mivel a XVII. században a mesterfiak örökölni szokták atyjok mesterségét) Kecskeméten laktában, a kor szokása szerint, nem Kecskemétinek,) se nem

[11] Urbiger Bálint 1597-ben kolozsvári ötvös-mester. Lásd a *kolozsvári ötvös czéh jegyzőkönyvét*, az erdélyi muzeumban.

[12] Katner Keresztély brassai ötvös volt. L. *a brassai ötvös-czéh vagyonjegyzékét.*

[13] *A brassai ötvös-czéh «Von den Lehrjungen» feliratú apródkönyvében.*

Weres, Wégh vagy Wajdának, hanem foglalkozása után egyszerűen Ötvösnek hívták.

Az 1600-as években a prædicatum, polgári családoknál, mindenkor a származási helyet jelentette. Ennélfogva, a szerzőnk családi neve elébe tett «Kecskeméti» jelző alatt, okvetetlen származási helyét kell értenünk.

Kecskeméten az ötvös-czéhet 1557-ben alakította meg Szeged városának török kézre kerűlte után oda menekűlt három ötvös mester, úgymint Ötvös Sebestyén, Ötvös Benedek és Ötvös Imre, kik czéh-szabályaikat a debreczeni ötvös czéhtől kölcsönözték.[14] Már a XVI. század végén s a XVII. elején, úgy látszik, hogy szép virágzásnak indúlt a kecskeméti ötvös-czéh. Az ottani ötvösök, műiparuk czikkeivel, nemcsak az Alföld egy nagy vidékének magyar lakosságát látták el, hanem a török és tatár tisztek számára kedveskedésből oly gyakran kiszolgáltatott ezüst csákányokat, aranyos botokat, gyöngyhátas késeket s drágaköves szablyákat is ők készítették. Később azonban a török által «az váras elpusztulván, az ű czéhbeli tisztek is megfogyatkozott». Ennélfogva 1625-ben a városi tanács, a kecskeméti «böcsületes ötvös mesterek, úgymint Ötvös György, Ötvös Balázs, Cseh György és Ötvös Péter» kérelmére, üzletük gyarapítása végett, az 1557-ben Debreczenből hozatott czéhszabályokat megerősítette, «hogy űk is az mely böcsületes Atyánkfiainak gyermekeket az mesterségre taníttyák, azoknak is szabadon leveleket adhassák pecsétek alatt, hogy minden böcsületes várasban elő állathassák igazságokat, és művet adhasson nekik minden böcsületes mester ember, az ű tanulásoknak és tudományoknak öregbűlésiért».[15] Az itt idézett sorokban az az újítás van kifejezve, hogy a kecskeméti ötvösök, mint ötvös czéh, kitanult szolgáiknak közérvényű bizonyítványt adhatnak, mire 1557-ben nem voltak felhatalmazva. Oly helyeken, hol az ötvös-czéh nem állíthatott ki bizonyítványt a felszabadúlt inasnak, ki «inas apród esztendeit az ötvös vagy más míven kitöltötte»: rendesen a városi vagy egyéb hatóság adott ajánlólevelet. Igy pl. szintén 1625-ben az ónodi kapitány ád ajánló levelet egy inasnak, mely szerint «legyen szabad ő neki is minden kulcsos városokban, mezővárosokban, várakban, udvarokban és falukban járni,

[14] Hornyik János: *Kecskemét város története.* Kecskemét, 1861. II. 271.
[15] Hornyik, *i. h.* II. 279., 280.

tanulni és vándorolni, mívet adván neki bízvást kegyelmetek»[16] t. i. a czéhmesterek.

Kecskeméti W. Péter épen az említett kecskeméti szabadalom kelte és érvénybe léptekor vagyis 1625 után hagyhatta el szülötte földét, miután kitöltötte «apród» vagyis inasszolgálatának négy esztendejét.

Brassóban, a czéhjegyzőkönyvek szerint 2, 3, 4 vagy 5 évig tartott az inas-szolgálat ideje, mert tekintetbe vették, hogy az inas kinek a gyermeke, hova való, meg tudja-e adni a «czéh igasságát», ki ruházza, stb. stb. Azért még Brassóban is a legtöbb inas négy évig szolgált. Kassán, Szatmárban, Debreczenben, Váradon, szóval a magyar ötvösöknél, a czéhszabályok szerint minden inas négy évi szolgálatra volt kötelezve, mely után az illetőt ura és mestere «a czéh előtt szabadossá vallotta» azaz felszabadította. A czéhmester útravalóúl, kegyes, jóakaró intésekkel látta el: «Te neked az előtt — úgymond — pálcza azvagy vessző volt az te büntetésed; de immár ezután ha úgy nem cselekeszel az mint kellene, tisztességessen nem viseled magadat, bizonyára ezután törvénynyel nyúlnak hozzád és így tisztességedben is megfogyatkozol. Az tisztesség dolga penig csak egy czérnaszálon áll, azt igen kell az embernek oltalmazni, mert ha annak az kötele egyszer elszakad, igen nehez azt helyére állatni».[17]

Szerzőnk mint «szolga (famulus, ministrans) vagyis legény, szokás szerint vándorolni, világlátni ment, hogy soha többé vissza ne térjen szülővárosába, hol, a mint láttuk, abban az időben már a régi mesterek is alig tudtak megélni, s honnan ép ez időben jött ki azon Kecskeméti Eötwös János, ki 1648-ban a rimaszombati ötvösök czéhmestere volt.[18]

A mesterlegényeknek keserves sorsuk volt a XVII. században. Az ötvös-legények azonban, a többiekhez képest tűrhető állapotban éltek. Legalább a nyomorral nem igen jöttek közelebbi ismeretségbe. Az ipar ez ága virágjában áll, s ügyes legényen kapva-kaptak a mesterek. «Hetibérök» pontosan kijárt s több volt mint bármely más mesterlegényé. A czéhszabályok

[16] *Magyar történelmi tár.* XXII. 250.

[17] *Az kassai Eötwös-Czehnek Regestroma.* 1600-ból; az utolsó lapon. A felsőmagyarországi muzeum kézirattárában.

[18] *A rimaszombati ötvösczéh régi jegyzőkönyve,* a magyar nemzeti muzeum kézirattárában.

hallgatnak ugyan fizetésökről, de annál világosabban nyilatkozik erről többször említett verselőnk:

Ha felszabadúlsz is
Jobb lesz a fizetés,
Mint szabólegényeknek;
Sőt merem mondani,
Többet fognak adni,
Mint akármellyfélének.[19]

A mellett az ötvös-legény nem volt helyhez kötve. Két heti felmondás után, azon eset kivételével, ha ura az ő személyére vállalt munkát: bármikor távozhatott. A két heti kölcsönös felmondás már a XVI. században előfordúl, a kolozsvári czéhszabályokban, ekkép: «quando famulus wlt recedere a magistro tunc famulus debet dicere magistro ante quatuordecim dierum spacium, in duorum ebdomadis, et quando magister wlt dare licenciam tunc debet sibi dare scire ante xiiij dies antequam det sibi licenciam».[20] Ettől fogva egész a XVIII. századig, minden ötvös-czéhszabály kétheti felmondást rendel. Ha ez megtörtént, s az ötvös-legény kiszolgálta a «búcsú-hetet»: mehetett a hova kedve tartotta. Szerzőnk e szabadságával, a mint látni fogjuk, ugyancsak gyakran élt.

Mindenekelőtt odahagyta a hódoltság területét, s kulcsos *Nagy-Szebenbe*, az ötvös műveiről messze földön híres városba vette útját, vagy akkori mester-műszóval élve, oda «bujdosott». Ő Szebenben, saját mondása szerint «*Slisszer Jakab* uramnál laktában» kezdette tanúlni az ötvös-mesterséget, körülbelől az 1640-es évek legelején. Nevezett gazd' uram kilétét nyomozva, rájöttem, hogy Schliesser Jakab már 1638-ban a nagyszebeni «Societas Aurifabrorum» tagja, vagyis czéhbeli ötvös-mester volt,[21] s még 1657-ben is gyakorolta mesterségét. A szebeni præbendák lajstroma, a czéh-lajstrom s eskü-másolata tanúsága szerint, Nagy-Szebenben ötvöseink főutczájában a Reisper Gasséban lakott, hol rajta kívül még öten laktak ötvösök,[22] kiknek úgynevezett

[19] *Az ötves mesterségről való vetélkedés.* 128. vers.

[20] *Az erdélyi muzeumegylet évkönyvei.* Kolozsvár, 1862. II. 7. — Jakab Elek: *Oklevéltár Kolozsvár történetéhez.* Buda, 1870. I. 245.

[21] «Jacob Schlüsser». A Szeben városi rendtartás és szabályok megerősítése. Másolat a nemzeti muzeumban lévő *Tunyogi József-féle kéziratgyűjtemény* X. kötetében. 1638. april (recte 25. aug.)

[22] «Schliesser Jacob, Reispergasse.» *Archiv des Vereines für siebenbürgische Landeskunde.* Neue Folge. XVII. 284.

szomszédsági pohara, maig meg van a nemzeti múzeum régiségtárában e fölirattal:

Reisspergas
1675

Egy más ily pohárnak, szintén a nemzeti múzeumban, ez a fölirata: «Anno 1.6.6.4. der Farkeschgass Nachbar. Becher.»

Szerzőnk Nagy-Szebenbe vetődve, jó helyt kezdte tanulását Az a várós egyik főhelye volt az erdélyi ötvös-műiparnak. A szebeni hírneves ágyúöntő-műhely, az aranyfinomító ház s a pénzverde, mint Erdélynek legnagyobb effajta intézete, igen sok ötvösnek adott kenyeret, kiknek ügyességéről tanúskodnak a maig ismeretes szebeni veretű érmek, melyek nemcsak számosabbak, hanem egyúttal jóval változatosabbak s művésziebb kivitelűek is, mint akár a kolozsvári, akár a gyulafehérvári, akár a nagybányai veretek. Szebenben akkortájban maga a fejedelem is dolgoztatott, és pedig úgy látszik ott rendelte meg legértékesebb, s legszebb drágaságait. Maurer Mihály portai követ 1640-ben, vagyis alkalmasint épen abban az évben, midőn Kecskeméti W. Péter Szebenbe ment: ekkép ír Szebenből egy szebeni ötvösről — meglehet épen Schliesserről — és munkájáról a fejedelemhez:

«Nagyságod parancsolatja szerént ide Szebenbe az aranyműveshez betérvén, munkáját az arany szerszámhoz mennit művelt megnézegettem. Minthogy Kegyelmes Uram az kövek, az előbbeni csinált-boglárokhoz nagyok, az fékhez való gyöngy és rubint boglárokat mind éppen újabban kellett megönteni és az mostani kövekhez formálni, de azok az zománczozáson kivől már készek; vagyon Kgs. U. mint az fékhez s mint az sziegyelőhez (így!) való boglárokban egy nehány kész is: azokat legelső alkalmatossággal hogy Ngodhoz vigye és Ngdnak megmutogassa az ötvesnek meghattam. *Az boglárok igen igen szépek, nem itilem az egész keresztyénség közett is ennél szebb lóra való szerszám legyen, ha elkészül.*»[23]

A szebeni ötvösök ilyetén szép munkája okozhatta, hogy műiparuk épen a XVII. század közepén nagy lendületet vesz. Alig győzik a munkát. A czéhbeli mesterek száma 1648-tól 1657-ig kilenczről huszonháromra emelkedik.[24] Szeben 1660-diki

[23] *Levelek és okiratok I. Rákóczy György keleti összeköttetései történetének.* Szerk. Szilágyi Sándor. Budapest, M. Tud. Akad. kiadv., 1883. 612. l.

[24] *Archiv für siebenbürgische Landeskunde.* N. F. XVII. 263., 284.

ostromakor, már egy egész torony (Goldschmiedthurm) van védelmökre bízva.[25] S már a század végén soraikból támad oly művész, mint Hann Sebestyén mester, kinek a nemzeti muzeumban lévő, franckensteini Franck Bálint erdélyi kormányszéki tanácsos, szász ispán és nagyszebeni királybíró számára mívelt remek kupáján, ez a büszke mondat hirdeti jogos önérzetét:

Heermanstad ist durch der Kunst dieses Meister Augspurg worden. Lebe Lang Sebastian Hann. In werther Menschen Orden. V. F. J. R. 1697.

Ki tudná felszámítni, mennyi homályban maradt szebeni ötvös, hány különböző művészi kísérlete s technikai fogása dicsőűl meg az egyetlen Sebestyén mesterben és az ő remekműveiben! Művészetének kútfejét ugyan minek keressük külföldön, mikor dagadó forrását lelhetjük idehaza, a szebeni ötvös iparművészet háromszázados virágzásában! Az ő nagy tehetsége, véleményünk szerint, csak szerencsés felhasználója a Nagy-Szebenben kifejlett ötvösi műgyakorlat dús örökségének, s ha valakire, reá legjobban illik Quatremère-de-Quincy szellemes theoriája a nagy művészekről s a művészet átörökléséről (ld. *Le Jupiter Olympien*, ou l'art de la sculpture antique. Paris, 1815. p. 211. 212.)

Nagy-Szebenben, melynek ötvösei közűl, már a legközelebbi nemzedék-soron egy Sebestyén mester s nagy művészete, a viszonyok productuma gyanánt állhatott elő: szerzőnknek igen természetesen rendkívül bő alkalma nyílt tapasztalatok szerzésére. Kecskeméti élt az alkalommal, s ugyancsak megűlt Nagy-Szebenben: 1644 szeptember havában még mindig ott tartózkodott. Nem tudjuk minő korú lehetett ekkor, de hogy már felnyílt a szeme, onnan következtethetjük, hogy még Szebenben, *Kéncses Mihály* ottani «drótműves» vagyis filigránnal dolgozó ötvösmestertől eltanúlja, s megjegyzi magának, mikép kell késhüvelyet, aranydrótművet, s ehhez való kétféle forrasztót készíteni.

Kecskeméti 1644 végén Szebenből, tapasztalatokkal gazdagon, *Brassóba* vándorolt, hol akkoriban mindenféle érczmunka nagyban gyakoroltatott. A pénzverde 1601-től bezárólag 1674-ig állandóan működött. 1604-től 1658-ig, az egész Székelyföld és a Barczaság egyházait, úgyszólván kizárólag Neidel János és Pál brassai

[25] Gr. J. Kemény: *Deutsche Fundgruben der Geschichte Siebenbürgens*. Klausenburg, 1840. II. 196.

harangöntők látták el harangokkal. Ugyanott az ötvösöknek a szebenivel vetekedő nagy és virágzó czéhe volt, annyi mesterrel és legénynyel, hogy 1614-ben már bástyát építtettek maguknak, melynek védelme egészen rájok volt bízva, s ezenkívül ők oltalmazták, az asztalosokkal együtt, a «Goldschmied- und Tischler-Zwinger» nevet viselt kettős falat.[26]

A brassaiak eme büszke czéhe még a XVIII. századba is oly erőben s tekintélyben ment át, hogy a segesváriak, ha mintegy nemeslevéllel különös ajánlattal akarták ellátni műveiket: hamisúl a brassaiak jelével éltek. S e nagy visszaélést csak az szűnteti meg, hogy a brassaiak törvényes úton panaszt nyújtanak be: «wegen verfertigter, falscher Arbeit und aufgedruckten, fremden Zeichen oder Wappen so sonsten der Cronstädter eignes Wappen ist.»[27]

Míg másutt országszerte már a XVIII. század legelején: a brassai ötvös czéhben csak a század közepén tűnik fel az enyészet képe, a hanyatlás, a megsemmisülés előjele. 1745-ben Olesel (Öhlesel) György brassai ötvös-czéhmestert (primarium cehæ aurifabrorum Coronensium) a királyi táblára idézik, «contra Ceham aurifabrorum in . . . . . Corona existentium, ob usum falsorum in distractione manufacturarum ex auro confectarum mensurarum,» etc. indított pör miatt.[28] Ily csalási pörök biztos jelei az ötvös-czéhek közeli felbomlásának s végső megsemmisülésének. Mert nem szabad felednünk, hogy mivel a czéhek maguk ellenőrzik önmagukat: afféle csalásba többé-kevésbé be kellett avatva lenni az egész czéhnek. Az ötvös-czéhekben ugyanis vagy az egész czéh, vagy a czéhmester, vagy a «látómester» minden hónapban, vagy legalább minden harmadik hónapban köteles volt «meglátogatni» az egyes műhelyeket «próbaszedés» végett. Ha tehát az ellenőrzést lelkiismeretlenűl teljesítették: magok az elöljárók is czimboráivá lettek a csalónak, s így a depravatio, a czéhrendszer természeténél fogva, kiterjedt az egész czéhre. Ily szomorú viszonyok, úgy látjuk, kapcsolatban álltak a munka- és keresethiánynyal, mely a magyar-világ megszűntével legerősebben a gomb-

[26] Orbán Balázs: *A Székelyföld leírása.* Budapest, 1873. VI. 309.

[27] Dd. 24. jan. 1724. Eredetije *Segesvár város levéltárában.* Nr. 3338.

[28] Az erdélyi fiscalis levéltár «*Specificatio litteralium instrumentorum multifarios diversos Cehalistarum excessus tangentium*» feliratú fasciculusában. Nr. 3.

kötőket s ötvösöket sujtotta, kik a XVIII. század közepéig, sorra tönkre mennek s elzüllenek.

Bezzeg máskép volt Erdély aranykorában, midőn a pompakedvelő fejedelmek, az itthon lakó főúri dynasták, s az országban tanyázó «arany- s köves marha» ajándékhoz szokott török-tatár vezérek s német generálisok számára folyton-folyvást dolgoztak ötvöseink. Brassóban akkor, a XVII. század közepe felé, több mint tizenhárom-, tizennégy próbás az ötvösök ezüstje[29] s becsülete egyaránt. Delelő pontján áll művészetök. S a mi szerzőnk, Kecskeméti W. Péter, épen ekkoriban, 1644 végén szegődött be hetibéres legényűl Brassó, ama régi czivilizátiójú hatalmas ötvösváros legelső mesteréhez, *Zomer* (néha *Zommer*-nek írva) *Mihály* uramhoz.

Zomer uram, Ipolyi sejtelme szerint,[30] alkalmasint azon ötvöscsaládból való, melynek ősapja, a kolozsvári biró és esküdt-polgárok által a Kolozsvárt alakult ötvös-czéh választott czéhmestereinek 1473-ban kiadott szabadalomlevélben,[31] «Petir Zömer»-nek neveztetik. E család nevét Ipolyi Zomornak vagy Zömörnek, Finály Henrik Zömörnek, Jakab Elek Zönernek és Zömernek olvassa. Szerintem Szomer vagy Sommernek olvasandó. Az említett XV. századi, németűl írt kolozsvári ötvös czéh-szabályokban ugyanis, az egyetlen «Miclossy» név kivételével, mely azon kornak átalában szabálytalan írásmódjából kifolyólag, Miklóssynak olvasandó: minden más névnél a lengyel helyesírás érvényesűl. Mert ezen iratban cz = cs, s = élesen sziszegő sz, mint a franczia ç, tehát «Czyssar Petir» = Csiszár Péter; sz = s, tehát «ambrusz dyag» = Ambrus diák, «Marcus Janusz» nem Márkus vagy Markos János, hanem Márkusz Jánus; végre a z = olyanforma zizegő hang, mint a német ſ, tehát «Zegin» = Szegíny, «Zetsch» nem Széchi, mint Jakab E. írja, hanem = Szécs, vagyis Szőcs, mely néven maig több kolozsvári család virágzik, s végre Zömer = Szomer. Az *o* fölötti két pont itt is, mikép a XV. századtól a XVIII. elejéig igen gyakran: henye, czéltalan. Szerzőnknél szintén többször fordul elő borkő börkőnek, ón önnek, csupor csüpornak írva. Az említettem

29 *Az erdélyi szász ötvösök rendszabályai.* 5-dik «item». Eredetije Brassó város levéltárában.

30 *Századok.* 1876. 554., 555. l.

31 Közölte Finály Henrik, *Az Erdélyi Muzeum-Egylet Évkönyveiben.* II. 1—9. és Jakab Elek: *Kolozsvár története.* I. 498—500. *Oklevéltár.* I. 242—244.

lengyeles helyesírás kimagyarázása végett nem szükség arra utalnom, hogy Kolozsvár a XV—XVII. századig rendkívül élénk összeköttetésben állott Lengyelországgal; mert a XV. századtól a XVI. század közepéig, hazai magyar s német könyvekben átalában gyakori jelenség a lengyel orthographia. Abádi Benedek helyesírása, mikép ezt a Nyomdászat történetében bemutattam, szabatos lengyel orthographia.

Sommer Mihály nevénél sokkal fontosabb egyénisége, mely kimagasló hőse egy hősiségnélküli társaságnak. Ő, azt hiszem, jelentékenységre nézve bizvást összemérhető azon Hann Sebestyén szebeni ötvös-mesterrel, kiről föntebb szólottunk. Ha ez Augsburggá tette Nagy-Szebent, Sommer Nürnberggé Brassót.

Sommer mester azonkívül, hogy átalában méltó a műtörténész figyelmére; különösen érdekelhet bennünket; mert elhatározó befolyást gyakorolt szerzőnkre, ki hálás szívvel van eltelve iránta. Mindenkor «édes jámbor uram»-nak nevezi. Hódoló csodálattal emlegeti Zomer uram műveit, «kinél jobb nem lehet». Előszavában pedig így emlékezik róla: «több sok szép intési és tanítási voltak hozzám, kiért az Úr ő kegyelmét megáldgya, sok esztendeig éltesse, hogy sok szegény legényeket oktathasson és taníthasson, mert *Isten után én belőlem ő kegyelme tett embert*, mint tudós, okos és bölcs ember,» stb.

Sommer után kutatva, átnéztem számos XVII. századi brassai memoire-t, naplót, tanuló- s polgár-lajstromot, s a mi legfontosabb, átnéztem a brassai ötvös-czéh apród- és vagyonjegyzékének eredeti példányát. Azonban a Sommer névnek híre-nyoma sincs bennök. Ebből az következik, hogy mesterünknek okvetetlen más nevének is kellett lennie, máskép tiszta lehetetlenség volna, hogy egy nagyhírű mester, ki szerzőnk tanúsága szerint évek hosszú során át gyakorolja Brassóban az ötvösség nemes mesterségét: elő ne fordulna legalább egyszer-kétszer azon említett ötvös-jegyzőkönyvekben, melyekben kivétel nélkül valamennyi brassai ötvösről, sőt ötvös-inasról is, ha nem többször, legalább egyszer, t. i. fölvételekor, említés tétetik.

Alább következő adatokból azt hiszem be fogom bizonyíthatni, miszerint Sommer Mihály és az ötvös-czéh jegyzőkönyveiben gyakran előforduló, mesterségéről Goldschmidt vagy egyszerűen csak Schmidt Mihálynak nevezett brassai ötvös, egy és ugyanazon személy.

Hypothesisből indulva ki: elfogadom s alkalmazom a történet vizsgálat terén is azon módszert, melynek a természetvizsgálat legnagyobb fölfedezéseit köszönheti. A föntebbi hypothesis fölállításával, Sommer, Goldschmidt vagy Schmidt Mihály életében, úgyszólván a történelmi mathematika segélyével, utolsó perczenetéig egybevágó, pontos időrendet állapíthatunk meg, mely egyúttal próbaköve számitásunk helyességének. Magából előadásomból ki kell tűnni, vajjon helyes-e okoskodásom vagy sem?

Sommer Mihály 1579-ben született (mert Goldschmidt Mihály név alatt 1659-ben 80 éves korában hunyt el).

Tizenöt éves múlt, mikor apródnak, vagyis inasnak áll be a brassai ötvös czéhbe, mikép a jegyzőkönyv eme sorai tanúsítják: «Im 1595. Jar am 12 Aprÿll. haben die ersame Herren di goldschmidt einen Jungen eÿngedingt dem Erbaren Tomasz Herman Mid nam.(en) Michael schmidt ein sun vnd Inuoner des Jerich schmides, diser Jung sol dienen 4. Jar. erkleidedt sich die halbe Zeidt vnd gibt das lergeldt. di tzeidt seines ausdienes ist der 14. Tag nach Osterren.»[32]

Ebből az a tanulság, hogy Sommer Mihályra a Schmidt név, atyjáról, György (nem Erich vagy Erik, mert az erdélyi szász dialectusban Jerch vagy Jerich a. m. Georg) brassai kovácsról ragadt. Továbbá, hogy nem lehetett szegény-fiú, mert lefizette a czéh-pénzt (lergeldt), mely akkoriban négy évre nyolcz forint volt; holott ha szegény fiú lett volna, a czéh-pénzt mestere adta volna meg érette, azon föltétellel, hogy felszabadúltakor visszafizeti. Az a körülmény pedig, hogy apród idejének fele részében maga költségén ruházkodik: egyenesen arra enged következtetni, hogy jobb módú szülék gyermeke volt.

Négy évi apród-szolgálat után, vagyis 1599-ben felszabadúl, mely akkoriban «mester-asztal» adásával, s egyéb eszem-iszommal volt egybe kötve. Még ebben, vagy a kor szokása szerint, a következő évben megkezdte «bujdosását». Erre nézve hiteles adatokat szolgáltat Kecskeméti W. Péter. Elmondja róla, hogy Németország, Hollandia, Angol-, Svéd- és Francziaországban tizenöt évig vándorolt, vagy a mint akkor mondották: «*15 éveket töltött bujdosásában*, és napkelet fele is az tengerig Konstan-

[32] *A brassai ötvös-czéh «Von den Lehrjungen» föliratú eredeti apród-jegyzőkönyve*, 43. l. Brassó város levéltárában.

tinápolyig járt.» Négy évig volt udvari ötvöse a svéd királynak, vagyis, az időrendet tartva szem előtt, IX. Károlynak és még tán II. Gusztáv Adolfnak, a lützeni hősnek, ki 1611-től 1632-ig uralkodott.

A Kecskeméti által említett tizenöt évi bujdosás 1614 végén telik le. S valóban, azon tizenöt év alatt a brassai apród-jegyzőkönyv mélyen hallgat róla, s épen ama tizenöt év elteltével említi újra, mint mestert, ki apródot fogad:

«Im Jar 1615 den 4 Tag Augusti ist dem Erbaren meister michel schmied fon der Erbarer goldschmid zech ein jung ferdingett worden auff 4 Jar der Jung heist paull weisz Dawid weisz son,» etc.[33]

Ezen adatból részemről azt olvasom ki, hogy Sommer 1615-ben visszatérve hazájába, Brassóban műhelyet rendezett be, s az inas-szegődtetés napja egyúttal az ő brassai műhelye megnyitásának napja. 1625-ön innen már gyakran fordúl elő neve az apródok jegyzőkönyvében. Igy a 64-ik lapon ez áll: «1621 den 27 Aprill Hatt dy erbare Segt (i. e. Zech) dem Mechgell Schmidt einen Jungen fer denedt mitt Nommen Daüidt prodtner Daüidt prodtner Sonn Gold schmidt son,» etc.

Nézetem szerint semmi sem bizonyítja oly meggyőzően Schmidt Mihály és Sommer Mihály személy-azonosságát, mint azon körülmény, hogy 1620-ban, a Brassóban csak öt év óta megtelepedett Schmidt Mihályt, az ötvös-czéh már ifjabb vagy «kis czéhmesterré» a mint Marosvásárhelyt,[34] vagy a mint Debreczenben neveztetik: «kulcsos mesterré» (ennél állott a czéhláda kulcsa)[35] választja:

«Anno 1620 die 14 Julÿ. Seÿn die ehrsame Herren zu zechmeister erwelet worden, ... alsz erstlich zum worttman, Herr chrestell kattner, zum elsten zechmeister Pitter perelhefter, zum Jungsten zechmeister Mechiell schmitt.»[36]

33 *Brassai apród-jegyzőkönyv*, 62. l.

34 *A marosvásárhelyi lakatgyártó-czéh jegyzőkönyve*, dd. 1647. A lakatosok ládájában M.-Vásárhelyt.

53 «az uy Ceh meftôr peniglen megeskûven, valazzon maga melle az Cehnek gongia viselesere egi meftôrt, a melj vele egetômben az Cehnek gongiat visellie, ki mondafsek kulczos meftôrnek, az melljet az Ceh meftôr, ô maga az kulczos meftôrségre, meg' eskûttefsôn.» *A debreczeni ötvös czéh törvénye*. 1600. I. Art. Latin eredetije a nemzeti muzeumban; egykorú magyar fordítása Lőrincsák László debreczeni aranyműves tulajdonában.

36 *A brassai ötvös-czéh eredeti vagyonjegyzéke*, dd. 14. Jul. 1620.

Nyilvánvaló, hogy ez esetben, nem Brassóban, hanem egyebütt szerzett nagy hírt és igaz érdemet jutalmaztak a brassai ötvösök választásukkal. Máskép, mondom, egy mester gyanánt csak öt év óta működő fiatal embert, bizonyára nem emeltek volna oly megtisztelő állásra. Még inkább megerősít e föltevésünkben az, hogy Schmidt Mihály, miután a következő 1621-ik év jun. 23-án, ugyanazon brassai vagyon-jegyzék tanúsága szerint, ismét másod-czéhmesterré választatott: már két év múlva, példátlan gyors emelkedéssel, átugorva az idősb czéhmesterséget, egyszerre szószólóvá, vagyis az ötvös-czéh főnökévé lett:

«† Anno 1622 den 27 Junÿ Seÿn die Ehrsame Herrn Wortmann vnd Zech meistern ehrwelet worden: als H. Michaell Schmidt, wortmann, Wolff kemmel, Bartesch Igell zu zechmeistern.»

A szószólói magas hivatalra Schmidt Mihály 1625 jun. 23-án, s 1629 júl. 17-én ismét megválasztatott; az utóbbi választás ekkép van följegyezve:

«Anno 1629 den 17 Jullÿ Hat die Ehrlige Goltschmit Czech . . . . den *W*(aisen). H(erren). Herren Michael Schmit zum Wort man . . . . ehr wehlt.»

Schmidt czímzetében itt már a *W* betű vagyis, «Waiser = bölcs» jelző is előfordúl, mi biztos jele annak, hogy Schmidt már ekkor brassai tanácsbeli (senator) lehetett, mert a bölcs titulus csak azokat illette meg.

A következő évek adatai kétségtelenné teszik, hogy Schmidt és Goldschmidt Mihály ugyanegy személy; mert a brassai ötvös-czéh vagyon-jegyzékében, ugyanazon polczon, hol az előbbi, hol az utóbbi néven fordul elő:

1630 den 29 Julÿ . . . hatt die Ehrlige goldt Schmidt czeg den V. H. den her *Mechel schmitt* zum H. Wortman Ehr welt worden und den H. pitter perlheffter czum Elsten zegmeÿster Ehrweldt worden vnd H. pitter schun zum Junsten zeg meÿster Ehrweldt worden, etc.

Anno 1631 den 7. Jullÿ Ist Auffs Neÿ Eine erwehlunkh gehalten worden ist der Weÿser Herr H. *Michael Goltschmit* zu einem fürmundt der erligen Czech erwehlt worden. Zu den Beÿden Czech meistern Herr Mattias Gemmel. zum Jünsten Czechmeister H. pitt: Schun, etc.

Anno 1632 den 12 tag Julli nach verbrachter erwehlunk

erstlig den W. Herren H. *Michæl Schmitt*, zum fürmundt der Czech. Vnd zu beiden Czechmeistern. H. Pitter Schun vnd Jeremias Gekhel, etc.[37]

1633-ban újabb nagy megtiszteltetés éri mesterünket. Brassó második tisztviselőjévé, városi sáfárrá (Stadthann) választották, s újra megválasztatott 1635., 36- és 37-ben.[38]

Lehet, hogy ez új hivatala miatt nem vállalt czéhbeli tisztséget 1633- és 1634-ben, midőn Weltzer István (Steffen Welczer) volt a szószólója.

De már a következő 1635-ik évben ismét ő a szószóló:

Anno 1635 den 24 Julÿ Sein anffs Naÿ ehr weld worden zu zechmeÿstern vnd H. wordman, alsz H. *Mechiell Schmit* zum wortman, H. Bartesch Igell, Mechiell Schölling.

1636-ban nem volt szószóló vagy fürmender-választás. 1637 sept. 7-én szószólóvá ismét «H. *Michael Schmit*», czéhmesterekké Igell Bartus és Goldschmidt Jeremiás választattak, kik az 1638 aug. 9-én tartott czéh-gyűlés által ismét meghagyattak hivatalukban. Már a következő évről ily bejegyzés maradt fenn:

Anno 1639. den 12 Julÿ Haben die ehrsamer Herrn der ehrliger goldschmit zech eine Newe erhwelungk gehalten. Sein ehrweld worden erstlig zum Herr Wortman *der fürsichtig weise Herr H. Richter H. Michael Goldschmit*. Zum elsten Zechmeyster H. Michael Schölling, zum Jüngsten Zechmeyster Hannes retsch,[39] etc.

Ötvösünk tehát hatvan éves korára elérte a legmagasabb rangot, melyre polgár-ember emelkedhetett. Goldschmidt Mihály a brassai királybíróságot 1639,. 40, 42—46, 49—52, 57—59-ig, összesen tizennégy éven át viselte.[40] Nevét, mint brassai bíróét, maig őrzi a bíróságában kijavított brassai főtemplom keleti oldalán lévő kopott felirat, melyből Orbán Balázs szerint ennyi még kivehető: «Michaelis Herr — — — — et Michaelis Goldschmidt 1656.»[41]

Orbán ez adatát kiegészíthetjük azzal, hogy a «Herr — —» alatt Herrmann értendő, mert 1656-ban Herrmann Mihály volt

37 *A brassai ötvös-czéh eredeti vagyonjegyzékében* az illető éveknél.
38 *Siebenbürgische Provinzialblätter.* Hermannstadt, 1807. II. 38.
39 *A brassai ötvös-czéh vagyonjegyzékében*, az illető éveknél.
40 *Siebenbürgische Provinzialblätter.* II. 39.
41 Orbán Balázs: *Székelyföld.* VI. 320.

a brassai főbiró, kit aztán Goldschmidt Mihály váltott fel a főbiróságban.

Goldschmidt Sommer Mihály a főbiróságon kívül, egyidejüleg az ötvös-czéh szószólói tisztét is gyakran viselte. Így 1640, 41, 45, 46, 53—58-ig, összesen tíz esztendeig. Az erre vonatkozó utolsó följegyzés, már betegeskedését sejteti velünk:

Anno Domjnj 1658. Die 2. X-ber Wőjter ist zu wissen, dasz dÿe Ehrliche Aldtschaft döhr Lieblichen Zöch Zunft, Haben zum Hőrn Wortmahn Erwöchlet, als Nömlichen döhn N: F: Vndt Wolwöyssen Hőrn *Mychael Goldtschmiedt, Gott Bőschere Wőjtersz Lőben.*[42]

Nem telt bele fél esztendő, s ötvösünk már halálra vált. Egy brassai ember, egykorú történelmi jegyzeteiben, így tudósít halála napjáról: «1659 den 12. May stirbt *Mich. Goldschmidt* im 80. Jahre seines Alters, 14 jähriger Richter und 4 jähriger Honn.»[43]

Ezen kitűnő ötvösmester és polgár, Goldschmidt Sommer Mihálynak, mai napiglan fennmaradt egy ötvösműve. Az ő műhelyéből került ki ugyanis, az a vastagon aranyozott, vert mívű (œuvre poussé) ezüst tál, mely mint egyházi szent-edény a barczasági feketehalmi ág. h. ev. gyülekezet tulajdonát képezi. Közepén I S betűk láthatók egybefonva, mi a mellett szól, hogy e tál, előbb a Sommer vagy Schmidt család tulajdonát képezte. A tál fölirata következő:

Zeÿden 1646.

Gott zu ehren vnndt gebrauch dieser Christlichen Kirche verehret von Mich(ael) : Gold(schmidt), : Iud(ex) : Cor(onensis) :

daß blutt Jhesu Christi Machet vnns Rein von allen vnsren sunden.

E patena valószinűleg Kecskeméti W. Péter keze műve, vagy legalább az aranyozta meg; mert épen 1646-ban, a tál készítési évében, szolgált a mi ötvösünk Zomer uram műhelyében. Már pedig nálunk akkoriban — nem úgy mint Nürnbergben, hol négy legényt s két inast tarthatott a mester[44]: — egy-

[42] *A brassai ötvös-czéh vagyonjegyzékében.*

[43] Trauschenfels: *Deutsche Fundgruben zur Geschichte Siebenbürgens.* (Neue Folge). Kronstadt, 1860. S. 347.

[44] *Gesetze für die Silberarbeiter in Nürnberg,* dd. 1579. Közölve: *Viertel-jahrschrift für Volkswirthschaft, Politik und Kulturgeschichte.* Berlin, 1881. LXX. 112.

egy ötvös-mester rendesen csak egy legényt s egy vagy két inast tartott. Még az 1529-diki pest-városi ötvös-czéhszabály megengedi: «quod nullus Magistrorum possit et debeat tenere, nisi ad summum tres famulos et tres approdianos;»[45] de már a XVII. században a mesterek legény-szegődtetését a legtöbb czéhszabály akkép korlátozza, hogy egy-egy mester, két legénynél többel nem dolgozhat, sőt oly czéhszabály is van, mely csak egyet enged meg. Igy pl. a debreczeni czéh-levélben ez áll:

«Végeztük ezt is állandoul az meſtőröknek haznokra, hoǵ heti berős ſzolga legent eginel többet ne tarthaſson egiſsőr kőzzülők ſenki, hanem az Ceh meſtőr altal oda mutattaſsek es adattaſsek, az hova ſzűksegősb az ſsolga legeni, jol rea vigiazvan az eő hiti ſserent, valaki peniglen az meſtőrők kőzull fel haboritana ez rend tartast, tehat mind annizor valo niolcz forintot vegiőn az ollian meſtőrőn az Ceh meſtőr, az eő tizti ſserent.»[46]

Ezzel, mint legszigorúbbal, szemben áll a XVII. században páratlanúl álló beszterczebányai rendszabály, mely: «iedermann, nach seinem Vermögen, Gesellen zu halten bewilliget».[47] Nálunk az ötvösmestereknek a legény- és inas-szegődtetés körül ilyetén szabadsága, általánossá csak a múlt század derekától fogva vált, mely korból, e részben a legrégibb intézkedés így szól:

Singulis contubernÿ hujus magistris fas sit tot sodales, tyronesque assumere, quot res sua domestica exigit, eô tamen ordine et regulâ: ne tales ab alio conmagistro quavis arte aut dolô sub pœna arbitraria . . . . avocare, seducereque præsumat.[48]

A feketehalmi egyház említett áldozó tála reánk nézve még azért is érdekes, mert megőrízte Goldschmidt S. Mihály ötvösi bélyegét, mely, mint az idenyomott ábra mutatja, *G S* betűkből áll. Ez jelentheti azt is, hogy *G*old *S*chmidt, de azt is, hogy *G*oldschmidt *S*ommer, annyival is inkább, mert a német Goldschmidt, a magyar Ötvös, a horvát

[45] *A trencséni ötvös-czéh átiratában* megvan az egyetemi könyvtárban.

[46] *A debreczeni ötvös-czéh articulusai* 1600-ból. XII. Art. E czéhlevelet Révész Kálmán úr szívességéből használhattam.

[47] *A beszterczebányai ötvös-czéh articulusai* 1630-ból. Art. 19. Egykorú másolata Beszterczebánya város levéltárában Fasc. 347. Nr. 52.

[48] *A pozsegai ötvös, rézműves és gombkötő czéh szabadalomlevele 1761-ből.* Art. X. Az egyetemi könyvtár kézirattárában.

Zrebernar, e korban ötvös-mestereknél nem tulajdon-név, csak mesterségük jelzője, melyet ritkán hagynak el. A rimaszombati ötvösök, egész 1633-ig valamennyien nevök előtt víselik; úgy szintén a galgócziak kivétel nélkül mindnyájan.[49] Kassán, minden ötvös mester, a czéhbe való beállásától fogva veszi föl nevébe az ötvös jelzőt: a ki legény korában Dédesi János, Bakay György, Rácz Ambrus, Veress Mihály, mesterré lévén Dédesi Eöttvös Jánosnak, Bakay Eöttvös Györgynek, Rácz Eöttvös Ambrusnak, Veress Eöttvös Mihálynak hivatta magát.[50] Úgyszintén a varasdi ötvösök, Kuthassy Márton, Szentgyörgyi Márton és Csáktornyai György révén kapott szabadalomlevelükben, bár mindnyájan gyűjtőnévvel «Mestri Zrebernarÿ» gyanánt említtetnek: még külön is, egyenkint használják az ötvös jelzőt, ekkép: «Zrebernar Peter Zkenderouich, Zrebernar Mikula Tarnekouicz, Zrebernar Janchi, Zrebernar Janos Babich, Zrebernar Szentgeörgÿ Marton.»[51]

Már csak az itt előadottakból is kitűnik, hogy Goldschmidt S. Mihály nevében a Goldschmidt jelző semmi nem egyéb, mint foglalkozásának megjelölése, mely vélemény mellett döntő bizonyságot szolgáltat önmaga Goldschmidt S. Mihály az által, hogy ha magyarúl ír, lefordítja a nevét. Az erdélyi országos rendeknek 1649-ben a török vezérhez intézett kérelmét ekkép írta alá: «Eöttves Mihály Brassai Biró.»[52]

Brassóból Kecskeméti *Gyulafehérvárra* akkoriban fejedelmi székhelyre vándorolt, mint «hetibérös iffiú ötvös legény».

Gyulafehérvárt már 1480-ban, a pápai nuntius jelentése szerint, évenkint 20.000 arany került ki a pénzverdéből, mely ez időtájban szintén leginkább arany pénzeket szolgáltatott, Zalathna, Abrudbánya s Verespatak bányáiból hozott érczanyagból.

Kétséges, vajjon lakott-e Gyulafehérvárt Kecskeméti, mert könyvében csak «Gyula-Fejérváratt létében» s nem laktában, tett tapasztalatait emlegeti. Úgy látszik ugyanott tanúlt 1653 april 6-án *Csontos István* ötvös-mestertől illuminálni, s ugyan-

49 *A galgóczi ötvösök levele* «Szombatj Eöttucös Giörgjnek Cze mesternek». «Datum Galgócÿ 17. Octobris A. (15)84. Eredetije, egy ív papiron, Nagy-Szombat város levéltárában.

50 *A kassai ötvös-czéh regestroma* 1600-ból A felső-magyarországi muzeumban.

51 *Privilegium cehale Ferdinandi II. Imp. et R. Aurifabris Varasdiensibus an. 1628. collatum.* A nemzeti muzeum kézirattárában.

52 Szilágyi Ferencz: *Hon és külföld.* Kolozsvár, 1841. II. f. é. 290. l.

ezen időtájban *Komor István* uramtól vakarásból mű-aranyat csinálni.

Gyulafehérvárról Kecskeméti, körűlbelűl 1654-ben elvándorolt kincses *Kolozsvárra*, hol szintén hatalmas ötvös-czéh állott fenn. A fejedelmek is sokan dolgoztattak kolozsvári ötvösökkel, és pedig még a távoli «tizenhárom vármegye» számára szánt holmit is. Igy pl. Tolnai István 1637 jun. 9-én Sárospatakról ezeket írja öreg Rákóczi György fejedelemhez, az ezáltal a sátoralja-újhelyi ref. gyülekezetnek ajándékozott szent edényekről: «én úgy tudom kegyelmes Uram, hogy azokat az kannákat fizetésért csinálták az kolozsvári ötvösök, tudjuk ki mit csinált közűlök. Azért Filstis uram kezéhez kellene talán küldeni, hogy ugyanazon ötvös éppitené meg az ki csinálta.»[53]

Öreg Rákóczi György annyira bízik kolozsvári ötvöseiben, hogy mikor fölméreti tárháza kincseit: azokat viteti becsmesterekűl Gyulafehérvárra. Igy nyújtják át a fejedelemnek fehérvári tárháza becslevelét Felstich Lőrincz, Hunyadi András, Werner Mátyás és Brozer István kolozsvári ötvösök «Anno Domini 1633 die 19. Decembris, Albæ Juliæ, Urunk ő Nagysága kegyelmes Urunk parancsolattyából bizonyos számú arany és ezüst marhákat felmérvén és estimálván.»[54]

Kolozsvárt az ötvösség rég idő óta virágzott. Már 1473-ban, mikép említettük, több tagból álló ötvös-czéhe volt, mely oltárt állított szent Eligius hitvallónak, az ötvösök védszentjének, s már 1516-ban, egy újabb czéh-szabályban, annak számára (in usum Altaris Sancti Elegÿ) birságolja meg a czéh igazságán maradt ötvösöket.[55] Később, a pénzverde, majd 1530 óta a «czement» vagyis aranyfinomító-ház, sok és állandó munkát adott az ötvösöknek. Ez utóbbi, Debreczeni László tervei alapján épült, ki leírván előbb a szebeni, aztán a nagybányai aranyfinomítót, a kolozsváriról így emlékezik: «Ad exemplum prioris Ciues Coloswarienses Anno salutis nostrę 1530, & Domum, & fornaces meo ingenio, industria, studio atque diligentia, a fundamento erexerunt, instrumenta denique omnia compararunt.»[56]

53 *Prot. egyházi és iskolai lap.* Budapest, 1875. 973. l.

54 Eredetije az *országos levéltárban.* Actorum Neo-Regestratorum Fasc. 742. Nr. 33.

55 Eredeti latin szövegben közölve Jakab Eleknél: *Kolozsvár története.* I. 342—344.

56 Debreceni: *Commentarius super auri praxim,* etc. Lib. I. cap. 6. XVI. századi eredeti kézirata az erdélyi muzeumban.

Hogy a XVI. s XVII. században a virágzás mily magas fokán állott a kolozsvári ötvös iparművészet: tanusítja az ottani ötvös-czéhnek az erdélyi muzeumba letett azon korbeli magyar jegyzőkönyve. A virágzás huzamosságát pedig az a körülmény, hogy a XVIII. század elején még mindig az ötvösök gondjaira volt bízva a város falainak egyik legerősebb bástyája, a lakatosok és kovácsok bástyája között lévő «ötvesek bástyája, úgy mint a szeglet bástya».[57]

S még 1706-ban is, a «Claudiaca Musa valde dolorosa» Kolozsvár számos ötvösét emlegeti:

Talám hozod — rakonságod
Szép Fejér Mihályról,
Sok ötvesed — lehet ősed,
Azoknak számokról![58]

Mindez a mellett szól, hogy aligha túloz Deák Farkas, midőn azt állítja, hogy «Magyarországon a XV., XVI. és XVII. században egész 1657—60-ig az arany-ezüst művészség leghatalmasabb volt Kolozsvárt, mert 1453-tól kezdve a jelzett határidőig tehát 200 év alatt, sokkal több, mint 400 arany-ezüst műves nevét szedtem össze — úgymond — az erdélyi muzeum régi irataiból — mely számmal egy város sem dicsekedhetik.»[59] Ez valóban igen nagy szám, kivált ha meggondoljuk, hogy Németország legnagyobb ötvös-városaiban, Augsburg, Nürnberg, és (a legújabb publicatiók után bízvást hozzátehetjük) München lakói közt sem sokkal több volt az ötvös. A nürnbergiek lajstroma közzé van téve a város halotti könyveiből 1500-tól 1600-ig, mely közleményből kitűnik, hogy 160 év alatt amaz ötvös-metropolisban 595 ötvös mester élt és működött (*Kunst u. Gewerbe*. J. g. 1876.)

Kecskeméti W. Péter Kolozsvárott *Szigeti Tamás* ötvösmester házában lakott, ki régi mester volt, mert már 1638 junius 5-én állott be az ötvös-czéhbe.[60] Szerzőnk, mint Szigetinek legénye, attól tanúlta el mikép kell a zománczot kipattogtatni.

57 Jakab Elek: *Oklevéltár Kolozsvár története első kötetéhez.* Buda, 1870. I. 401., 405.

58 Thaly: *Történelmi kalászok.* 221. l. és Thaly: *Adalékok a Thököly- és Rákóczi-kor irodalomtörténetéhez.* Pest, 1872. II. 126.

59 *Századok.* 1880. 678. l.

60 *Regestrum universorum «Magistrorum Aurifabrorum Claudiopolitano-*

Kecskemétinek Szigeti Tamásnál való lakozása reánk nézve különösen érdekes. Itt kezdette meg 1656 jun. 4-én az ötvösi műgyakorlatra vonatkozó töredék jegyzeteit összegyűjteni, itt kezdte összeírni az alább közlendő ötvös-könyvet. Nézetem szerint a XVII. századból fennmaradt tömérdek magyar emlékíró s könyvszerző átalában ekkép dolgozott. Minutákat jegyzett, s ha ki akarta dolgozni művét, azokat gyűjtötte össze, s állította egybe. Igy pl. Nagy Szabó Ferencz marosvásárhelyi polgár, nagybecsű memoriáléja közepén ezt a megjegyzést teszi: «Ezeket az írásokat *régi minutáimból* én Nagy Szabó Ferencz, kezeimmel kezdettem kiírni die 20 febr. 1653, én Szabó Ferencz, és *ma végeztem el* úgy mint die 15 july. Ezentúl a mi illendő lészen, meglátom mire segít Isten ő szent felsége. Gloria Deo.»[61] Kecskeméti W. Péter is ilyenformán fogott műve kidolgozásához. Az ő ötvöskönyve első felének végső soraiban ugyanis ekkép nyilatkozik: «Kezdettem *elsőben* le írnyi ezeket az eggyetmásokat, Kolozsváratt Szigeti Tamás Uramnál laktomban, most *ujjobban* végeztem el,» stb. Nyilvánvaló, hogy az újabb elvégzés alatt, minuták másolását és összeállítását érti.

Szerzőnk igen sok kolozsvári ötvös nevét, s a mi fontosabb, műipari technikáját őrízte meg. Említi *Bányai Istvánt*, ki a kolozsvári ötvösök magyar jegyzőkönyvének tanúsága szerint, már 1638 jun. 5-én állott be a czéhbe, tehát az 1650-es évek végén, már öreg mester volt. Tőle hallotta Kecskeméti, mikép kell beverő ponczolt csinálni.

Kékesi Benedekről, kitől szerzőnk a forrasztó készítésének titkát leste el, ezt a följegyzést olvassuk:

«Anno Domini 1641. 6 Aprilis. Állott bé az czében iffiu Kékesy Benedek; kezesek érette Brozer István és Désy János, hogy minden engedelmességgel lészen a czéhez, mint jó iffiú.»[62]

Úgy gondolom, hogy szerzőnk 1655-ben *Réz Márton* ötvösmesternél szolgált. Mert azon egy év alatt tanúlja el attól, a sárga, veres, fekete és zöld-színre illuminálást, az arany- és ezüst-forrasztó, valamint a gypsz készítésmódját.

Szerzőnk Réz Mártonnál is sokat tanúlt, azonban határozot-

rum» vagy «*A czéhbe való állásról való könyv*». Eredetije az erdélyi muzeum kézirattárában Kolozsvárt.

[61] *Erdélyi történelmi adatok.* Szerk. gr. Mikó Imre. Kolozsvár, 1855. I. 155. l.

[62] *A kolozsvári ötvös-czéh regestroma.* Eredetije az erdélyi muzeumban.

tan legtöbb hasznát látta *Kolozsvári Kis Seres István* körűl való forgolódásának, kit néha Kis Seresnek, néha Seres a kolozsvárinak, néha csak Seresnek nevez. Tőle tanúlta a kétféle zöld arany-festék, forrasztó és eresztő viasz készítését, a pisklocz általöntését stb.

Kolozsvárt a XVII. század elején három Seres István nevű ötvös mester működött. Az egyik: *ifjú Seres István*, 1611 julius 9-én; a másik: *Seres István, Márton fia*, 1617 junius 10-én állott be a czéhbe; a harmadikról pedig így ír a kolozsvári ötvös czéh beállásról való könyve: «Anno Domini 1642. 23. Januarÿ. Állott bé az czéhben *Zécsy István*, kezessek érette Illyefalvy István és Zilahy Pál. — Anno 1650 Die 1. Octobris. Czéhal edgyütt levén az próbát meglátogatván *Szécsy Seres István* esett meg az próbálásban, büntetődött meg két latt ezüsttel.»

E három Seres István közűl melyik volt a szerzőnk ügyes, tapasztalt mestere: bajos eldönteni. A két előbbi egyike mellett szól az «ifjú» jelző, mely a Kolozsvári Kis Seres István nevében synonim lehet a «Kis»-sel. Az utóbbi mellett az időrend tanúskodnék. Azért, hogy ezt Szécsi Seres Istvánnak említi a regestrom, szerzőnk bízvást Kolozsvárinak, vagy «a kolozsvárinak» nevezhette, mert ép ez utóbbi jelzés, kétségtelenné teszi, hogy szerzőnk nem Kolozsvári prædicatumú, hanem egy Kolozsvárt működő Seres István nevű ötvös-mesterről beszél.

Akármelyik legyen azonban a három közűl, annyi bizonyos, hogy régi ötvös-családnak ivadéka volt Seres István uram; a minek ötvösöknél, kik féltékenyen őrízték titkaikat, legfőbb jelentősége a traditiók átörökítésében, firól-fira való átszállításaban állott.

A Seres család Kolozsvár ötvösei közt régidő óta nagy szerepet játszott s több tagból állt. A czéh-regestromban már 1584 előtt említtetik *id. Seres István*, 1595-ben *Seres Gáspár*, 1606 *Seres János*. Ez utóbbi valószínűleg ugyanazon Seres János, kiről és munkájáról Segesvári Bálint krónikájában ezeket olvassuk: 1633. «25. octobr. tevék ismét fel az nagy gombot, (t. i. az unitáriusok tornyára), ujólag ismét visszaforrasztván, és tevék reggel napkelet előtt fel, és vonák az lábas-ház felől fel pokróczban betakarván; forrasztotta Seres János szénutszában öszve.»[63] 1646-ben *ifj. Seres Jánost*, s ugyanabban az évben *Seres Tamást*

[63] *Erdélyi történelmi adatok.* Szerk. Szabó Károly. Kolozsvár, 1862. IV. 207. l.

mint «kibúcsúzottat» vagyis kivándoroltat említi a czéh jegyzőkönyve.

Kolozsvári Nagy Sámuel, kit szerzőnk néhol egyszerűen csak Sámuelnek nevez, mint már előneve is elárulja, szintén kolozsvári ötvös volt. Atyja, vagy atyjafia Kolozsvári Nagy István, a XVI. század végén jő elő a kolozsvári ötvös-mesterek sorában.[64] Kolozsvári Nagy Sámueltől tanúlta el szerzőnk a zománcz és bőrtű felrakását, az arany filigrán készítését stb.

Végre, a kolozsvári ötvös-czéh jegyzőkönyvében nem fordúl ugyan elő *Czimbalmos István*, szerzőnk azonban oly helyt említi, hogy föltehető, miszerint az szintén kolozsvári ötvös-mester volt.

Kolozsvárról Kecskeméti *Nagy-Váradra* ment. Elzavarta a háborús világ, mely minden iparos tevékenységnek megölője. Jól mondta a «Vetélkedés» 168-ik verse:

Nem hallasz olly dolgot,
Hogy háboruságot
Kivánnók békeségbül:
Mert az való dolog,
Mihelyt sok had forog,
Munkánk szűnik ezentúl.

Kolozsvár és környéke az 1650-es évek végén állandó hadi villongás szinhelye. Jó dolga van ott a kardcsiszároknak, míg az ötvösökre beköszöntenek a nemszeretem napok. Egymásután bocsátják el legényeiket. Igy Kolozsvárt lakó Eötvös Kassai Pál 1659-ben elbocsátja Szegedi Sándor nevű becsületes legényét s ajánlja a rimaszombati ötvösöknek, mivel — úgymond — «a mostani felháborodott időben» sem neki, sem inasának nem adhat elegendő munkát. A szegény legény egy álló esztendeig hiába keres gazdát, végre akad egyre, s 1660-ról már e följegyzést találjuk: «Bozássi Ferencz Uram szegődtette be az inasát Szögdi Sándor nevűt, mely Kolosvártól jött levelet szolgálni *két* esztendeig.»[65]

Kecskemétit is ugyanez időtájban bocsátja el megszorúlt gazdája. Ő azonban nem akarna még két esztendeig szolgálni, s azért oly helyre megy, hol egy év alatt felkövetheti a czéhet s beállhat mesternek. Ezért megy Váradra, hol a jövevény (advena)

[64] *A kolozsvári ötvös-czéh beállásról való könyve.*

[65] *A rimaszombati ötvös-czéh régi jegyzőkönyve* a nemzeti muzeum kézirattárában.

vagy «idegen legény (ein Frembder)» mindössze egy évi szolgálat után szabadon követheti a czéhet.

A czéh felkövetésénél mester-remeket kellett készíteni, mely különböző helyeken különböző volt. Különösen érdekes e részben a pesti ötvösök azon rendszabálya, mely szerint a legény:

«pro ostensione suæ artis, disponat particulas magistrales, vulgo *mester remek*, vocatas, videlizet unum calicem, unum sigillum, *helymes* (e szó magyarázatát lásd a Glossariumban) vocatum, et unum annulum aureum, in qvem includat lapidem sex vel octo angulos habentem, ut aqva ad folium sub tali limite inclusum penetrari non poßit.»[66]

Váradon miben állott a mester-remek, s mikép követte fel az ifjú mester a czéhet, pontosan meg van írva a debreczeni ötvös czéh 1600-ki articulusaiban, melyek, szószerint egyeztek a váradi articulusokkal. Az ifjú mesterek rendtartása így szól:

XVI. ARTICULUS.

1. Mikor az jambor ötvős legeni maganak akar lenni, mivel tartozik es mi modon nierheti ki az mestőr remőkőt és miczodas az remek.

2. Vgian it mivel es meni fizetefsel tartozik.

3. Az jővedelemnek harmada az Ecclefiaje.

4. Az kőzőnő pohar miczoda es meniből allion.

Hanemha valamelj őtvős legeni maganak akarna művelni (tehat az mestőr remőkőt fel kővetven, meg' csinallia) ez ha az remeköket kővetnie az Chetűl, ez illien ßokasnak illien rendi vagion, hoǵ ha nem ez varosi es ifmeretlen, ollian az ki a' művet es meftőrsegőt nem ez varoson tanulta volna es mafunnat valo mindőn modon, az ollian legeni tartozik egi jambor meftőrt egi egez eztendeig fzolgalni, ennek okaert hoǵ jamborsaga elete es erkőlcse meg' lafsek, hoǵha az Cehőt illeti elete es maga hordozafa, tovabba nemfzetsegeről levelet hozzon, azonkeppen tanufagarol bizonios es meg' hihető peczetős levelet hozzon, hoǵ ő jambor nemzetsegh es hoǵ az művet meftőrsegőt Cehős heliőn tanulta leǵen, es nem varban fem valami gianos heljőn, ezőket meg' telliefitven es az meftőrőknek be mutatvan az remekőket jo indulatbol nekiek engedgiek (es az szokas fzerent fzep harom remek művet kezitsenek) ezőket megkezitven, az Ceh ladajaban adgion niolcz forintot, meljnek harmad reße az Ecclefiaje, es melle egi kőzőnő pohart adnia tartozik tudnia illik mindőn aztalra ket tal etket jot, egi pecseniet mindőnik heljre es harom pint bort, kenieret annit az

[66] *A pesti ötvös-czéh szabályai* 1529-ből, a trencséni ötvös-czéh 1662-ki átiratában.

5. Az meftőr aztalról. menivel megerik az meftőrők. Ezőket is megh advan megis tartozik adnia az uyonnan lőt meftőr egi meftőr aztalt, akkor mikor az Ceh meftőr kevannia, tudni illik kefziteni mindőn aztalra harom fűtal etket es egi pecseniet, kenieret elegődendőt, es

6. Az mafunnat jőt jambor őtvős legenniel jol tehetni az probalo eztendő felől. neg neg pint bort. Ezőket is megh advan, kővefse eletet iften fzerent. Vifzontag ha valamelj jambor eőtvős legeni (idegőn) az ki mafunnat jőt es kivanna mingiarast jővetelinek idejen az meftőr reme-

de mint és hog'. kőt az Cehtűl, de ollian az kinek kezenel kefzőn volna nemʒetsege es tanulo levele (az mint megh vagion mondvan) es megis az meftőrők tűle probalo eztendőt fzolgalnia kevannanak ez illien nem tartozik az probalo eztendőt fzolgalnia, hanem az probalo eʒtendő heliőt (ha nem akarnak fzolgalni) tartozik adni niolcz forintot (de nem az be allo penʒre) az Cehnek, ugian ezzel tartoznak azokis az kik az felliűl megh mondot idegőnők kőzzűl valakik immar az probalo eztendőt el kezdőttek ßolgalnia es azon kőzben harom avag negh holnapot immar jamborul fzolgaltanak volna

Azokkal is az kik immar az probalo eztendőt fzolgalni kezdőttek. es az Cehőt ha meg' talalnak kőniőrgefőkkell, es halatangiak jamborfagat hog illendő az Ceh kőziben ez feleektűl fem tarthattiak meg az remekőt, hanem ki adgiak az niolcz forintot ha le tefzi, de az nemfzetsegh es tanulo levelet ugian akkor elő advan lehet fzabadfaga az remek csinalafra.

XVII. ARTICULUS.

1. Az remek menemű es hani fele. Az meftőr remek peniglen egi fzep őfzve jaro aranias kupa egi arani gjűrű, kiben legen' foglalvan egi fzep draga fzineős kű, niolcz fzegű, az

2. Az ki meg nem tudgja czinalni az remekőt, mit kelliőn olliannal cselekődni. harmadik remeők egi helymős peczet, de nem roftelios es nitot heljmős, melljeket el kezitven, az meftőrők jó itilettel megh lassanak fzemelj valogatas nelkűl, hog ha megh erdőmli az mestőrsegőt avag nem, ha azert meg nem erdőmlj mafszor csinallia, ha akkor fem jo, harmadzor csinallia, ha harmadzor fem jo tehat (mongianak nekie valêt) az utan tanullion.

XIIX. ARTICULUS.

1. Az idegőn iffiu meftőrt be kel mutatni az varos birajanak. Az remőkőt meg' kezitven az idegőn iffiu legent az Ceh meftőr mas meftőr tarsaval az ő hiti fzerent tartozik az varos birajanak be mutatni, az remek csinalas felől megis mindőn meftőrre lejendő legennek az remek kezitesre ezűftőt es araniat adni az Ceh tartozik elegődendő keppen hog fogiatkozas nelkűl veghőz vihefse az remőkőt, mellieket Ceh meftőr hazanal kelle-

2.
Az remekőt ceh meſtőr hazanal kezitik.

3.
Ket nehezekős giűrűvel tartozik az bironak az iffiu mestőrtik keziteni, de hetiberet elegődendőkeppen megh fizetnie az che meſtőr tartozik, az varos birajanak peniglen tartozik az uyonnan lőt mestőr egi pecze-tős giűrűvel, az meli ket nehezekből kezűljőn [67]

Önálló ötvös műhely megnyitása és berendezése nagy nehézségekkel járt, kivált oly szegény legényre nézve, ki nem valamely mester özvegyét vagy leányát vette nőűl. Az új mester «társúl» vagyis szövetkezve egy másik mesterrel, nem mívelhetett. Efféle szövetkezés nem csak az ötvösök, de általában minden czéh által keményen tilalmaztatott. Tudomásom szerint, legelőször csak 1721-ben fordúl elő, hogy: «két személly pedig együtt mesterséget ne válthasson, mindazáltal, hogy két mester egy társaságon lehessen, megengedtetik.» [68] Itt már legalább föltételesen meg van engedve, hogy két mester vállvetve, közös erővel rendezze be műhelyét s ott együtt működhessék. A XVII. században azonban az ötvösöknek ily eljárással szorosan tilos volt könnyíteni helyzetükön.

Hozzájárúlt ehhez, articulariter kikötött áldomás-ivás, valamint a czéh igazságának s a beálló-pénznek lefizetése. Úgyszintén a míveléshez okvetlen szükséges folyadékok, ásványok, patikai szerek beszerzése, melyek akkoriban nálunk különösen drágák. «Allhier — úgymond egy XVII. századbeli hazai czéhszabály — alle Materie so zum Vergulden nothwendig musz gebraucht werden, viel theurer zu bekommen alsz in den Reichs-Städten, da sie ihre Apotecken für der Thür haben, und mit geringen Uncosten dazu kommen.» [69]

Végre, mindezeknél súlyosabb teher kezdő-mesterek vállain a műszer vásárlás. Ezért adja jó tanácsul az ötvös, a hozzá kínálkozó inasnak:

. . . . inas koradban
Ne tölts a torkodban,
A mi keveset keressz;
Hanem apródonként,
Jövendő hasznodért,
Műszerecskét szerezz . . . .

67 *A debreczeni ötvös-czéh magyar rendszabályai* 1600-ból. Lőrincsák László debreczeni aranyműves tulajdonában.

68 *A tokaji szabó és posztónyíró czéh articulusai.* 1721. Egykorú másolata az országos levéltárban. Act. Neo-Regestr. Fasc. 720. Nr. 50.

69 *A beszterczebányai ötvös-czéh articulusai,* 1630-ból. Art. 12. Egykorú másolata Beszterczebánya város levéltárában. Fasc. 347. Nr. 52.

. . . . legénykorban
Ne ülly mindjárt sorban
Korcsomákon bort innya ;
Hanem a heti bért
Adgyad jó műszerért, ...

Inas korban pénzt gyűjts,
Azt mind műszerre kőltsd.[70]

Műszert és patikai szert nálunk, a XVI. és XVII. században, nem készítettek. Efféleékkel ötvöseinket Bécs, Prága, Boroszló látta el, azonban, legfőkép a közlekedési és kereskedelmi viszonyok rendezetlensége miatt, méregdrágán. 1576-ban Besztercezebánya mind a nyolcz ötvöse, méltán hivatkozik e körülményre, kérve a városi tanács elnézését: «In bedenckhung das alle arbeit jecziger Zeut viel subtiler, als vor allters gemacht werden mus, auch das Allerlay Zugehör Vnd Materien zu Vnserm handtwerg gehörende, Jecziger Zeut Viel Theürer, als vor Jaren, Wir khauffen mussen».[71] Ettől fogva egész a XVIII. század elejéig, a magyar ötvösség emlékiratai telvék a szerszámok drágasága miatti panaszszal. Hozzájárult még, hogy ötvöseink csak esetleg, vásárok alkalmával juthatnak műszerekhez, s akkor is merő véletlen, ha épen oly műszerre találnak, a minőre épen szükségök van.

Ily sajátos körülményekből tisztán kimagyarázható a műszerek nagyrabecsűlése, melyről viszont világos és igen érdekes tanúbizonyságot tesz a következő czéhszabály:

«Ha valaki valami műſzert hozand az varoſra olliant, az ki az eötvôſôknek jllendô volna, nem ſokadalomban, hanem valami kôßônſegôs napokon, tehat az fele műßert az eôtvôsôk elôt ſenki meg ne veheſsôn, melliet ha valaki az eôtvôsôk ellen meg venne, es ha fel talalhattiak, annak fele az biroe, fele az Cehe legion, mindôn arra meg fizetes nelkůl. Az sokadalmakban is, ha ki ez felet venne, tehat az biro erejevel el veheſſek, de az arrat igazan megh' advan, ha penig valaki az meſtôrôk kôzzůl az Ceh meſtôr hire nelkůl ollian műßert megh veßôn, es ha abban az tôb meſtôrôknek reßt nem adna, kik az ollian nelkůl ßůkôlkôdnek, tehat ket forintal bůntetteſſek.[72]

1. Műſzernek kôzônsegôs embôrtůl el vetele.

2. Az műſzerſzamnak eloſztasarol ugian ott az ki nem engedne annak bůntetese.

[70] *Az ötves mesterségről való vetélk.* 127., 129., 134. vers.

[71] *Ann die . . . . Richter Vnd Rath dieser khunniglichen freyen Pergstadt Neusol. Vnterthäniges Suppliiren der Mayster des Erbarn Goldtschmidts Hanndtwerg.* dd. 1576. Eredetije Besztercezebánya város levéltárában. Ad Fasc. 98. Nr. 13.

[72] *A debreczeni ötvös-czéh articulusai,* 1600-ból. V. Art.

A műszerek drágasága nálunk csak III. Károly korától vagyis a postajáratok rendszeresítésétől fogva, szállott alább. Míg azonban egyfelől a műszer-beszerzés szerfölött megnehezítette a sok czéh-articulus által megtakarított pénzökből különben is kifűrösztött ifjú mestereknek a műhely-nyitást; másfelől, a későbbi kor ötvöseihez képest, nagy könnyebbségökre szolgált, hogy minél kevesebb arany s ezüstkészletre volt szükségök.

A XVII. században ugyanis az a szokás, hogy a «míveltető ember» t. i. a megrendelő, helyébe viszi az ötvösnek az aranyat vagy ezüstöt, melyből míveljen, ép úgy, mint a szabónak a ruhaszövetet, a csizmadiának a bőrt. Nagyobb munkához többnyire az egész czéh, apróbbhoz rendszerint a megbízott ötvös-mester veszi át az érczanyagot. A megrendelés előbbi fajtájára például szolgálhat a kassai czéh következő megbizatása: «Anno 1624 die 23. Aprillis. Adott volt ű felsége Bethlen Gábor Urunk számos gira ezüstöket mívelni, az melikben csináltunk tálakat és csészéket, tudván azt, hogy apad az ezüst, minden girára adott három nehezék ezüstöt, az aranyra is hasonlóképen megadatta az apadást.»[73] A megrendelés másik fajtájára példa gyanánt idézhetők: «1654. Adtam ötvösnek ezöst vételére fl. 122, d. 40. adtam ugyan ötvösnek szögek aranyazására fl. 50, d. 40. adtam ugyan ötvösnek az munkájáért fl. 46.» «1657. Vettem volt egy kevés ezüstöt is pénzemen, melyből Krakkó városában egy lóra való kantárt, szügyellőt s farmatringot csináltattam vala».[74]

E szokásnak legfőbb, átalános oka az ötvösök tőke-szegénysége. Nem csak nálunk, hanem Augsburgig s Velenczéig mindenütt, főkép a tőkehiány okozza, hogy az ötvösök legtöbbnyire a megrendelő aranyából s ezüstjéből dolgoztak. Mednyánszky Jónás 1655-ben jelenti Rákóczi Györgynek, hogy ötvös-művekért négyszáz aranyat adott Bécsben a «jubilérnek», ki azonban «nem igen lén contentus vele, többet kívánván, hogy *az interesre vett ezüstnek* az árát megadhatná», «már két esztendőre interest is fizetett rá». Így aztán annyiba került a megrendelt munka, hogy Rákóczi ezentúl, már abban az évben «beküldetett ezüst mívből», vagyis általa küldött ezüstből dolgoztat a bécsi jubilérral.[75]

Az arany s ezüst beküldése sajátságos szokásának másik neve-

[73] *A kassai ötvös-czéh regestroma.*
[74] *Történelmi tár.* 1878. 358. l. és Thaly: *Történelmi kalászok.* 18. l.
[75] *Történeti lapok.* 1875. I. 362., 377.

zetes oka a kereskedelmi és közlekedési viszonyok kezdetleges állapota. A bányavidékek ötvösei, u. m. az erdélyiek s felső-magyarországiak, egyenesen a bányákból szerezhették be az érczkészletet; de az alföldi s dunántúliak e részben is a vásárokra voltak utalva, hol vajmi ritkán juthattak elegendő aranyhoz, ezüsthöz. Innen van, hogy az Alföldön s Dunántúl ha volt is oly mester, ki beszerezhette volna érczkészletét, a czéhszabályok attól egyenesen eltiltották. A pesti ötvösök pl. e részben így intézkednek: «Item, nemo Magistrorum audeat sibi plus quàm tres marcas argenti comparare, sed si plus argenti repererit, teneatur cœteris magistris significare, ut volentes emere, possint, si vero noluerint, omne illud argentum sibi appropriare, et emere poterit».[76]

Ötvös-czéhszabályaink szigorúan megkövetelik, hogy az ötvösmester a megrendelőtől átvett érczanyagot megméresse s próbáját megállapíttassa, hogy feldolgozás után, meghatározhassák, vajjon nem vett-e el az érczből s nem szállította-e le finomságát? Mindamellett e «becsületes czéh» tagjai nem kerülhetik el a gyanusítást:

Kevély ötvösök
Rám hallgassatok —
Eja!
Miként az üstöt
És az aranyot
Megolvasztjátok:
Igy sokat loptok —
Hej, jo jo jo jo![75]

Bizvást föltehetjük, hogy e szép hegedűszóban elmondott rhytmusokban aligha van egy szemernyi igazság! Épen azon korban, midőn a hegedős a föntebbieket gajdolta: országszerte jóllétben úszó ötvöseink szigorúbbnál szigorúbb törvényeket hoztak önmaguk ellenőrzésére, s jegyzőkönyveikből tudjuk, hogy azokat ép oly szigorúan megtartották. A XVII. században a ki «czéhtartó» mesternek adott aranyat-ezüstöt mívelni, biztos lehetett benne, hogy az rá nem szedi; mert a csalásnak útját szegték magok a czéhszabályok, melyek közül e tárgyban legjellemzőbb a beszterczebányai ötvösöké.

76 *A pesti ötvösök czéh-szabálya, 1529-ből.*
77 *Mívesek lakodalma.* Közli Thaly Kálmán. *Régi magyar vitézi énekek.* Pest, 1864. I. 370.

«Wann iemand eine Arbeit mit von seinem Silber anfrimmet, soll derselbe Meister, dem es zu verarbeiten gebracht wird, das Silber alsobald in An-Gesicht des Anfrimmers schmeltzen, und Beedes dem Anfrümmer eine Prob davon geben, und ihme selbst eine behalten, auch nach verfertigter Arbeit die Prob und die Arbeit gegeneinander streichen, dasz Stadt Zeichen aber, noch sein eygenes, keines Weegs drauf schlagen, wans die 14 Löthige Prob nicht hält.

Deszgleichen sollen auch die Goldtarbeiter das überlieferte Gold, von den Partheyen in seinem Grad und Werth zu verarbeiten schuldig seyn, und dahero dem Anfrüimmer von seinem Gold, eine Prob geben, nach welcher hernach die gefertigte Arbeit, wiederumb zugleich gestrichen geliefert werden solle.

Da nun jemand betretten wurde, der wieder solche Ordnung zu handlen sich unterstunde, der soll von einem gantz versambleten Handtwerck ernstlich gestrafft werden.

Wie dann zu dem Ende der Ältiste, mit seinem zugegebenen zum öfttermahls im Jahr die Silber zu besichtigen, sonderlich aber bey denen so desthalben in Verdacht kommen möchten, bey seinen Ambts Pflichten nicht unterlassen solle».[78]

Az érczanyag minőségének itt említett megszemlélése, miképp külföldön, úgy minálunk is, egyik legfőbb teendője a czéhmesternek s egyéb czéh-elöljárónak. Az ezüst próbája 13 vagy 14 latban volt megállapítva.

Az ellenőrzésnek két módja gyakoroltatott. Az egyik szerint az elöljáróknak minden két hét vagy legalább minden negyedévben meg kellett látogatni a műhelyeket, mely alkalommal próbát szedtek. Másik módja abban állott, hogy minden ötvösmester kötelezve volt kész művét a czéh előtt vagy a városházán, a próba megjelölése végett bemutatni.

Pesten, a XVI. század elején, a czéhmesternek, miután a városi tanácsnál föleskűdött, kötelességévé tétetett: «quod ipse ad opus et labores omnium Magistrorum Aurifabrorum fideliter et diligenter providebit, ne in operibus aut laboribus eorundem Magistrum, aut in argento dolus, aut fraus aliqua, inveniatur, et ad minus singulis *duabus septimanis*, quando sibi visum fuerit,

78 *A beszterczebányai ötvös-czéh articulusai,* 1630-ból. Art. 8. Egykorú másolata Beszterczebánya levéltárában, Fasc. 347. Nro 52.

per officinas omnium Magistrorum debeat perscrutari, et argenti puritatem, et mensurarum probitatem».[79]

Beszterczebányán az 1560—80-as években, a legrégibb ötvösrendszabály e részben így intézkedik: «Erstlich soll zum ernstlichsten einem ieglichen aufferlegt sein beÿ seinen treüen vnd Ehren, die silber auff 14 lot gerecht vnd gutt zu arbeiten, vnd zu verfertigen, wo sichs anders befunden wurdt, soll solcher von einer Versamblung ernstlich gestrafft werden, Vnd gleichwol *von einem quartal zum andern* die Prob gemellter Sylber zu besichtigen lassen».[80]

Egészen más eljárás gyakoroltatik húsz-harmincz évvel ezután Debreczenben, hol erre vonatkozólag így rendelkezik a czéhszabály:

«Senki az eötvösök közzül peniglen, tizen harom lottos ezüstnel alab valo efzüftből meftörsege el veztefe alat ne merjön mivelni, kire az Ceh Meftör vigiazvan minden tizen ötöd napon probat szeggiön, melj ezüftöknek megh probalafara egi bifzonios napon az eötvös meftöröket öfzve hiia, egi forint birsag alatt, kikkel egetömben meg proballiak az meftöröknek az ö müvöket, es hog ha azok közzül valakinel hamis es al müvet talalhat, tehat az ollian meftört elfőben neg lot ezüftel, mafodzor fel geraval büntefsek, harmadzor meftörsegetül foztafsek meg, ezt hozza teven, hogi ha valakinek az al müvet czinalta lejend, tartozzek azt az embört mindönökröl igazan meg elegiteni».[81]

A kassaiak rendtartása: «Minden a czéh próbája szerint míveljen és a mit csinál, mingyárt az ő maga jelét rea üssön, annakutánna a czéhmesterhez menvén, azt az ő csinálmányát megmutatván neki, ha javallja és helyén hadja, azt az czéhmester ő is össön rea a próba szerint a város jelét, de ha a próbát fel nem éri, azt az czéhmesterek előtt összerontsa. — A czéhmesterek *minden fertály esztendőben* a több mesterek művét meglátogassák és próbát szedjenek».[82]

Nevezetes, hogy a kassaiak 1601-iki ilyetén szabályával, az «összerontás» kivételével, mindenben teljesen megegyezik a győri ötvösöknek több mint százötven év mulva kiadott szabadalom-

[79] *A pesti ötvös-czéh articulusai*, 1529-ből. Art. I.

[80] *Auszczug etlicher Artickel des Erbarn Goldschmidthandtwergs.* Egykorú irat Beszterczebánya város levéltárában. Ad Fasc. 9ᵇ. Nro 14.

[81] *A debreczeni ötvös-czéh articulusai.* IV. Art.

[82] *A kassai ötvös-czéh articulusai*, 1601-ből. I., II. Art.

levele, mely a czéhmestert szintén kötelezi «*alle Quartall* von Laaden zu Laaden einmahl umb Gold und Silber, wie auch Gewichter und Waag zu probiren gehen».[83]

A trencséni czéh ugyane tárgyban így intézkedett:

«Præterea volumus, quod talis Magister, qvi argentum laboraverit, cum duobus Magistris ad minus teneatur talem sui laborem ad Magistrum Cehæ ad probandum portare, et ubi talis labor probatus fuerit et bonus reperietur, insculpatur in illum laborem Sigillum (*Cehæ*, kitörölve) hæc litera in tali forma T.»[84]

Kolozsvárt és Rimaszombatban úgy látszik nem volt meghatározva a próbaszedés ideje. Mindamellett, mikép az ottani czéhek irományai tanusítják, mindkét helyen igen szigoruan vették az ebbeli kihágást, melyet Rimaszombatban, műszóval, «*próbamaraccságnak*» neveztek. Kolozsvárt «czéhül edgyütt lévén», vagy «számvevő uraim», vagy maga a czéhmester viszi a «látómester» tisztét, kik ha valakinél hibát találnak, beírják a czéh jegyzőkönyvébe, hogy «esett meg a próbálásban N. N.» Ez után van följegyezve a büntetés összege, mely országszerte két lat, czéh próbája szerinti, azaz 13 vagy 14 latos ezüst szokott lenni. Nagyobb csalásoknál a büntetés is szigorúbb. Erre vonatkozólag ím egy bejegyzés:

«Anno 1629 die 29 Martÿ. Számvevő uraim eszekben vevén Váradi Mihályra való sok panaszokat, házához küldvén ő kegyelmek s tellyességgel megtapaztalván hogy minden mívei az kik többen voltak az 12 lattot sem vette fel», (azaz 12 latosok sem voltak) «ezokáért azmi míet találtak ő kegyelmek azt elvötték, ha pedig többször megtapaztalódik, ő kegyelmek concludálták, hogy az czéh nélkül el legyen»[85] (azaz kicsapassék).

Mindezekből az a tanulság, hogy a XVII. század folyamában szükségszerüleg alaptalanúl vádolják az ötvöseket a megrendelő megkárositásával. Mert az ő czéheik kebelében átalánosan meggyökerezett vasfegyelem és kérlelhetlen szigor, mely összetörte vagy elszedte a nem egészen a czéh próbája szerinti ötvösművet: nemcsak hogy erősen féken tartotta az ötvösök

83 *A győri ötvös-czéh rendszabályai*, 1766-ból. Art. XII. Az egyetemi könyvtár kézirattárában.

84 *A trencséni ötvös-czéh rendszabályai*, 1662-ből. Az egyetemi könyvtár kézirattárában.

85 *A kolozsvári ötvös-czéh regestroma*. Az erdélyi muzeumban.

nyervágyát s visszariasztotta őket a csalástól, hanem még ha a czéhtartó mesterek közül valamelyik csalásra vetemedett volna, akkor sem engedték meg, hogy a vállalt munka meghamisítva vagy hitványúl jusson a megrendelő kezébe.

Ily viszonyok között állott be a mi szerzőnk, Kecskeméti W. Péter, úgy 1658- vagy 59-ben a váradi ötvös-czéhbe, mint «ifjú mester». Ettől fogva «czéhtartó» tagja annak a hatalmas testületnek, melyben az egyén megsemmisül, föltétlenül alárendeltetvén az egésznek: a czéh ügyel fel minden dolgára, s nemcsak ezüstjének próbáját s műveinek árát szabja meg, hanem kipéczézi magánélete korlátait is.

Az ifjú mesterség nem nagy uraság volt abban az időben. Alig több az öreg legénységnél, s vannak hivatalok, a czéh kebelében, melyekre egyaránt választható az ifjú mester vagy az öreg legény. «Item — így szól egy XVI. századi czéhszabály — ex junioribus Decanum eligant sive ex Magistris sive ex socÿs, qui circa infirmos in confraternitate eorum existentes, vigilare faciat».[86]

A «czéhtartó» ifjú mester kötelessége volt a «künn járó jellel», a czéhmester nevében minden czéhtartó mester ajtaján kopogtatni s mindeniket gyűlésbe hívni. Azonkívül ő szolgál nagy serénységgel a czéhnek minden ügyes-bajos dolgában s kötelezve van arra, hogy egy év leforgása alatt megházasodjék: «Az iffiu meſtőr — így szól a váradiakra, tehát Kecskemétire nézve is kötelező czéhszabály — egi eztendeig lehet hazassag nélkűl mind az altal hanem ha olj ok kenfzőritene az megh nem hazafodasra, mint az kinek ereje es hatalma nem volna az hazafsagra, de igi leven az dolog' bizoniofsan, de ha ereje vagion az hazafsagra, es el mulatangia az eztendőt, tehat tablaja be tetefsek (s ne haggiak művelni);»[87] vagyis hiába készítette a mesterremeket, hiába adta meg a beálló pénzt, a köszönő-poharat, a mester-asztalt: nem veheti hasznát, eltiltják a czéhtől!

Nyilvánvaló, hogy a czéhbeliek gondolkodásában míg egyfelől a «legény» névvel kapcsolatos a nőtlenség fogalma (a nőtlen embert ma is «legény» vagy «legény-embernek» hívják): másfelől a «mester« névvel szorosan összefügg, hogy annak viselője

[86] *A pesti ötvös-czéh rendtartása* 1529-ből, a trencséni ötvös-czéh átiratában.
[87] *A debreczeni ötvös-czéh articulusai.* XIX. Art.

házas ember legyen. Ily irányú gondolkodásmód okozatáúl tünik föl előttünk az, hogy az 1600-as években vannak egyes czéhek, melyekben mester-próbára sem mehet az ifjú mindaddig, míg valamely tisztességes leányzóval jegyet nem váltott. Ha aztán a tisztességes hajadonból rossz asszony vált: a «szegény tatár»-férjnek nem csak az asszonynyal, hanem a czéhvel is meggyűlt a baja. A czéh logikája ugyanis ily nyomon járt: az asszony becsülete a férj becsülete is, s a férj becsülete az egész czéhé; consequitur ergo: megfogyatkoztatja a czéhet tisztességében az a «czéhtartó» férj, kinek a felesége tisztességtelen asszony. XVII. századi czéh-irományokban több oly eset fordúl elő, hogy a mester felesége miatt «üres lett a czéhtől» vagyis kicsapatott abból.

Ily fegyelem alól csupán a «himpellérek» vagy kontárok voltak kivéve; kik azonban a czéhbeliek által megengedett s meg nem engedett úton-módon kegyetlenül üldöztettek. Kissebb czéhek szabályai enyhébbek; ellenben minél nagyobb s tekintélyesebb valamely czéh, annál féltékenyebben őrzi becsületét. Várad ötvös-czéhe már az utóbbiak közé tartozott, s azért föltehető, hogy szerzőnk házasság dolgában is felkövette a czéhet, máskép nem tűrték volna meg a czéh kebelében.

Nagy-Váradon, mikoriban Kecskeméti ifjú mesterré lett, igen előkelő ötvös-czéh virágzott. Tagjai nagy becsületben állnak a város lakói előtt, s épen ez időtájban (1653) Várad főbírája is közülök került ki Eötvös Demjén személyében.[88] Várad nagy szerepét a város fekvése magyarázza meg. Mint Erdély, Magyarország s a török hódoltság szélén fekvő hely, czéhszabályokat ad le egész a távoli Kecskemétig több város czéheinek, s természetes központja volt az alföldi, az erdély-széli, bihar-, arad- s szatmármegyei ötvösöknek.

Váradtól délre különösen Belényesen és Borosjenőn laktak nevesebb ötvösök, mely utóbbiaknak I. Rákóczi György fejedelemtől 1642 julius 10-én adományozott s hártyára írt kiváltságlevelét, Lugossy József ajándékából, a magyar akademia kézirattárában őrzik.[89]

Gyula vára és városa Váradtól délnyugatra fekszik. Ez volt az ajtósi Ajtósiak fészke, honnét ezek a török világ kezdetén,

[88] Hornyik: *Kecskemét története.* II. 300.

[89] V. ö. *Tudománytár.* 1838., 383. l. — *A magyar tud. társaság évkönyvei,* IV. 159. — *Magyar történelmi tár.* I. 190.

Dürer név alatt Németországba, de még többen menekültek Váradra s Kolozsvárra, hol rendkívül gyakori a Gyulai előnevű ötvös.

Váradtól északnyugatra esik Debreczen, melynek egész a XVIII. század közepéig virágzó czéhe már a XVI. század elején úgynevezett confœderationalis levelet váltott a váradi czéhvel, s ennélfogva az ő «cehek és cehbeli rendtartások edgiezet mindenekbe». Szerződésöket megújítják «Debreczenben 18 Juli Anno Domini 1590 Giulay Eötvös Andras es Witzmandy Eötvös Leorintz», debreczeni czéhmesterek.[90] A szövetkezés feltételeit mind a váradiak, mind a debreczeniek, rendszabályaik közé igtatták. A debreczeni ötvös-czéh külön articulusban szól «Az Varadi ötvős Chehel valo eggiezésűnkről», melyben a többi közt ezeket mondja:

«vannak azert oly Cehők bizonios varafokban, kikkel eggiez mindőnben az Debreceni Eötvős Ceh, es egi rendtartafsal is elnek el annira hogi valaki itt Debrecemben remekőt csinalt, es mi kőzzűlűnk el akarna menni, tehat Varadra az Eötvős Cheben fzabadofsan mehet bifzonios es helien hagihato okkal, azonkeppen az Varadi Eötvős Cheből, ide Debrecemben az Eötvős Cheben fzabadofsan jűhetnek, az kik immar az Cehőt minden részéről igazan meg elegitőttek volna, ez fele meftőrők akar itt, akar ott egi meftőr aztallal tartoznak, egiebbel femmivel nem».[91]

A váradi ötvös-czéhvel a debreczeniekéhez hasonló confœderationalis levelet váltott 1625 junius 23-án a szatmári és németi ötvös-czéh, «ez három városban lakozó etves mestereknek czéhek és czéhbeli rendtartásuk egyezvén mindönökben».[92]

Szóval, tisztán látható, hogy Várad egy nagy vidékre nézve központja az ötvös iparművészetnek, s ennélfogva oly tanult mesternek, mint szerzőnk, mindenkép jó hely lett volna. Neki azonitt sem volt maradása. Szerencsétlenségére közbejött egy elemi csapás-szerű, egész váratlan catastropha, mely őt gyors távozásra kényszeríté. Várad ugyanis török kézre került. Az ottani nagyfontosságú erősség, az 1660 augusztus 27-ikén kötött capitulatio szerint, Ali török fővezérnek átadatott.

Várad ostroma, nagy előkészületek után, julius 14-én kezdő-

[90] Eredetije *a felsőmagyarországi muzeum kézirattárában*, a kassai ötvös-czéh-irományok között.

[91] *A debreczeni ötvös-czéh articulusai*, 1600-ból. XX. Art.

[92] *A szakmári és németi etves mesterek eggyességlevele*, 1625-ből. Papirra írt eredetije a felsőmagyarországi muzeumban.

dött. A török közeledtének hirére a polgárság seregestül menekült. Szerzőnk is a menekvők közt volt. Maga mondja, hogy «mikor Váradot az török megvette», az elől bujdosott ki. Az ostrom alatt nem lehetett a várban, mert a mint Szalárdi krónikájából tudjuk, a várba szorult lakosság a vár kapuit befalazta, betömte, úgy, hogy az ostrom kezdetétől fogva lélek a kapun se ki, se be nem ment, nem mehetett.

Sőt az is megállapitható, hogy szerzőnk a legelső menekvőkkel együtt hagyta oda Váradot. Mert a töröknek Várad ellen intézett utolsó rohamja napján, 1660 augusztus 24-én, ő már Kassán dolgozik, mikép alább közlendő művében előforduló eme dátum mutatja: «In Cassovia, Anno 1660. 24. Augusti. Per me: Petrus Kecskeméti».

Hirtelen kellett elhagynia a várost, mert arra sem ért rá, hogy készitményeit elszállitsa, s így azok is odavesztek. A gypszöntésről szóltában ugyanis, ekkép nyilatkozik: «én próbáltam és tudom nyilván, és igen szépeket öntöttem, mellyek Váradban vesztek». Magával vitte azonban a váradi czéhnek a debreczeni és szatmári czéhvel kötött confœderationalis levelét. Nem áll tehát Myskovszky Viktornak «adalék középkori kézműiparunk történetéhez» czímű czikkében ismertetett ama két levél egyikéről kifejezett föltevése, mely szerint «ezen levelet a szatmárnémetii aranyműves mesterek talán azon okból küldték el kassai társaiknak, hogy ez által a kassai ötvös-czéhet is rábirják ezen egyezségbe — confœderatióba való belépésre».[93]

A confœderationalis levelek váltásánál ugyanis az a szokás divatozott, hogy, a mint a szatmáriakéban olvassuk «erről levél is kelne közöttünk mind két féltül; *az mi pecsétes levelünk az ü kegyelmük* (t. i. a váradiak) *ládájában legyen*, és az váradi böcsületös Uraink *pecsétes levele viszontag itt az mi czéhünk ládájában be tétetvén*, tisztán mögtartatnék».[94]

Mivel pedig a kassai ötvös-czéh ládájában a debreczeni, szatmári és németi ötvös-czéheknek a váradi czéhvel kötött, SIGILL. AVRIFABR. DEBR. — A ZAKMARI EÖTVÖES CECH PECZETI — továbbá HOC EST SIGILLVM COETVS AVRIFABRORVM OPPIDI SZ. NEMETI. feliratú pecsé-

93 *A felsömagyarországi muzeum-egylet harmadik évkönyve.* Kassa, 1879. 18. lap.

94 *A szakmári és németi etvesmesterek eggyességlevele*, 1625-ből.

tekkel ellátott eredeti confœderationalisa őríztetik: azok oda máshonnét nem kerülhettek, mint a váradi ötvös-czéh ládájából, hol letétemény gyanánt tartattak. E levelek kelete 1590, illetőleg 1625, mely körülményt egybevetve a már említettekkel: biztosra foghatjuk, hogy mindezeket 1660-ban a váradi czéh-ládából Kecskeméti vitte magával nyilván azon czélból, hogy Debreczenben, hova menekült, mindössze egy mester-asztal költségén, bevétesse magát a czéhbe.

Kecskeméti e tervét nem valósíthatta meg. Debreczenben, szintén háborús világ lévén, eresz alól csurgó alá jutott volna; nem akart hát fészket rakni oly helyen, hol az ő békés munkájához okvetlen szükséges állandó nyugalmat nem találhatott.

Megvalljuk, hogy az itt előadottak jó részben hypothesisek. Kecskeméti egy szóval sem említi debreczeni tartózkodását. Mégis bizonyosnak tartjuk, hogy Debreczenen át menekült Kassára. Mert Váradról Kassára a legrövidebb út Debreczenen keresztül vezetett, s szerzőnknek a legrövidebb úton kellett haladnia, hogy 1660 julius 14-dike, Várad ostromának megkezdése után valamivel több mint egy hónap múlva, már kassai műhelyben írogathassa ötvös-könyvét.

Kassán sok munkája és pedig finom munkája akadt az ötvösöknek. E városban, mint az akkori élénk vallási vitákban, mind a katholikusok, mind a protestánsok egyik legkiválóbb mérkőző helyén, számos megrendelést kaptak ötvöseink egyházi szent edényekre s egyéb fölszerelésekre. Kecskeméti is egyaránt dolgozott Sámbár Mátyásnak, a hírneves polemizáló jezsuitának s Czeglédi Istvánnak, a híres írónak és református főpredikátornak.

Kassa ezenkívül akkoriban Felső-Magyarország fővárosa s a felsőmagyarországi főkapitányság vagyis főhadparancsnokság székhelye lévén: ezen a réven szintén sok munka jutott ötvöseinknek. Kecskeméti is sokat mívelt gersei Pethő Zsigmond kassai alkapitány és ónodi várkapitány számára.

A kassai ágyúöntödéből ki voltak zárva az ötvös-czéhbeliek; 1650-ben így ír Wesselényi Ferencz: «Ő felsége az mi kegyelmes urunk az kassai ágyúöntő házat restauráltatni akarja», csakhogy «ő felsége ágyúöntője» vagyis császári, s valószínűleg német mester által;[95] de annál több dolguk van a pénzverdében, mely

[95] *Történeti lapok.* Szerk. K. Papp Miklós. Kolozsvár 1875. I. 473.

Bethlen Gábor által 1625-ben, egyenesen Kassa városának adatott haszonbérbe.[96] Ettől az időtől fogva Kassán, épen mint Baselban, csaknem kizárólag ötvösök a pénzverők.

Kassának s környékének azonban legfőbb vonzereje az erdélyi ötvösökre nézve egyfelől abban állott, hogy ott előhaladtabb technikájokkal könnyebben boldogulhattak, másfelől abban, hogy mind az erdélyi, mind a hódoltsági, mind a tizenhárom vármegyei ötvösök, Kassán és vidékén, mint a királyi Magyarország háborútól mentesebb táján, békén munkálkodhattak. Hogy Kassára tódul Halics, a szepesi városok, a sárosi öt kulcsos város, Gömör-, Borsod-, Zemplén-, Ungmegyék ötvöseinek színejava: annak magyarázatát Kassa közelsége adja; de hogy seregestől jő ide s ostromolja a czéhet a czéhbe való fölvételért a távoli Erdély, a hódoltság, a tizenhárom megye ötvöse: annak megfejtése legfőbbképen e hely s környékének nyugalmas voltában keresendő.

A kassai czéhben a XVII. század alatt többség volt az Erdélyből s környékéről kiszármazott ötvös. Ilyenek: Bonchidaÿ Öttvös István, Váradi Öttvös János, Némethÿ Öttvös Mihály, Becskerekÿ Öttvös Ferencz, Debreczeni Öttvös Imre, Békéssi Ötvös István, Válazútÿ Veres Mihály öttvös, Váradi Öttvös András, Kolosvári Veres Mihály öttvös, Szegedi Öttvös Ferencz, Nagybányai Öttves István, Hunyadi Öttves István, Halasi Öttves György, Kolosvári Öttvös Lőrincz, Váradi Öttves György, Váradi Poch Miklós, Debreczeni Molnár János, Debreczeni Öttves Mihály, Brassai Ötvös János,[97] stb., kik mindannyian erdélyi, hódoltsági s tizenhárom vármegyei eredetű kassai ötvösök voltak. Kassa környékén is jó csomó erdélyi ötvös vert állandó tanyát. Rozsnyóbányán 1673-tól 92-ig, Erdélj Ötvös György, Brassai Ötvös Mihál, Segesvárÿ Ötvös István áll be a czéhbe; úgyszintén Rimaszombatba is több erdélyi ötvös telepedik.[98]

Az ötvösök ekkép annyira megszaporodtak Kassa városában, hogy 1637-től fogva rájok bízzák a város falainak egyik tornyos

[96] Datum in Civitate nostra Segesvar, die 18. Mensis Julii, anno 1625. *Kaprinai kéziratgyüjteményében*, B. Tom. XXIX. Az egyetemi könyvtárban. — *A kassai pénzverde okiratai*, Mátyás király korától Bethlen Gáborig, sz. k. Kassa városa levéltárában. Prot. Civit. Cassov. Tom. I. lit. H. Monetaria Nr. 1—12.

[97] *A kassai Eötwös Czehnek Regestroma.*

[98] *A rimaszombati ötvös-czéh jegyzőkönyve*, a nemzeti muzeumban.

bástyáját. Erre vall az a körülmény, hogy a kassai ötvös-czéh-mesterek a mondott évtől fogva, évenként átadják egymásnak a czéh-ládában való megőrzés végett «az torony kólcsát».[99]

Magok a már megtelepedett kassai ötvösök nem jó szemmel nézik, hogy egyremásra érkezik városukba mindenféle jövevény ötvös. Ez az oka, hogy az új embereknek mindenkép megnehezítik a czéh felkövetését. Kissebb helyek czéheinek jogait tekintetbe sem veszik, s pl. a rimaszombati ötvös-czéh által felszabadított legényeknek nem adnak munkát, úgy, hogy az ottani czéh jussai megvédelmezéseért a kassai czéhvel szemben, kénytelen II. Ferdinándhoz folyamodni.[100]

Ily viszonyok voltak Kassán, mikor Kecskeméti odamenekült. Ő nagy ügyesség és kiváló tapasztalatok által válván ki társai közűl, a kassai czéhben kapott ugyan helyet, de nem valami jót. Mint szegény bujdosó, egyelőre *Váradi György* ifjú mester műhelyében vonja meg magát, kiről a czéh-jegyzőkönyv, miután elmondja, hogy: «Anno 1649. Die 6. Junÿ. Szegődtetett egy inast Gockel András 4 eztendeig Néhai Váradi János fiát Gyurkát»; — ezeket a nem épen épületes dolgokat beszéli: «Anno 1660. Die 3. Februarÿ. Az Becsülletes Czében állott be Várady Eöttves György és totaliter meg elégittette az Becsülletes Czéhet, letévén a czé igasságát. Rhfl. 4. Item vetett az Becsülletes Czé remek büntetést ő kegyelmére 4 géra ezüst ..... Rhfl. 32. Továbbá remek bemutatásakor Váradÿ Eöttves György mocskos illetlen magaviseléséért tudniillik ő kegyelme az czémestereket hamis lelkűknek mondván és az egész Becsülletes Czéhet is ördöglelkűknek mondván, ezt semmi úton módon el nem szenyvedhette az Becsülletes Czé hanem beállásakor ő kegyelmét érdeme szerint való büntetéssel megbüntette az Becsülletes Czé, úgy mint fl. 10. den. 80».[101]

Ezen Váradi Györgyről 1664-ig vannak még följegyzések a kassai czéh-könyvben. Ő egyébként tárgyunkra csak annyiban tartozik, a mennyiben szerzőnk, ötvös-könyvének első felét, Kassán, az ő házában írta le, mikép e végszavakból kivehető: «Most

99 *A kassai Eötwös Czehnek Regestroma.* A felsőmagyarországi muzeum kézirattárában.

100 *A rimaszombati ötvös-czéh irományai* közt, dd. 1639.

101 *A kassai Eötwös Czehnek Regestroma.* A felsőmagyarországi muzeum kézirattárában.

ujjobban írtam le (1644-ben tett jegyzeteit) Karsán (t. i. Kassán; régi iratokban gyakran írják Karsának), Váradi György uram házánál 1660. 2. Novembris, mikor Váradot az török megvette, azelőtt ide bujdostunkban».

Kecskeméti utolsó gazdája Kassán 1663-ban, az ötvöskönyvében említett «*Debreczeni Mihály* uram» volt, kinek czímzetében az «uram» szó alatt gazd' uram, vagy mest' ram is érthető.

Debreczeni Mihály, valószinűleg a hasonnevű kassai főbiró fia, az előkelőbb ötvösök közé tartozott, s java férfikorában állott. A kassai ötvös-regestrom szerint: «Anno Domini 1645. die 2. Novembri (!) Állott be az czében iffiu Debreczeni Mihály és megatta az czéh igasságát tudni illik fl. 4. Vetett az Böcsülletes Czé Debreczeni Mihály uramra remek büntetésbe 3 gira ezüstöt egyenlő consensusból«. Szerzőnk e mestertől tanulta 1663. július 2-dikán a plancsöntést.

Kassán Kecskeméti, ki már kinőtt az öreg legény-sorból s iffjú mesterségén is túl volt, nem egyhamar követhette a czéhet, bár a legtöbb czéhszabályban nagy könnyebbségek voltak biztosítva a véletlen szerencsétlenség által sujtott mesterek számára. Így pl. a debreczeniben ez áll:

1. Helt valtoztato ötvös-meſtörröl.

Viſzontag, ha valami varosbol jüne ollian eötvös-meſtör az ki helt akarna valtoztatni, ſzabad akarattia ſzerent, avag mint az orſzagnak haboruja miat az kik ſzelliel budoſtatnak, ezöknek illien rendök vagion, tudni illik ha varoſat es heljet akarja valtoztatni, elſö rendben azok az kik ha Chetarto meſtörök voltanak heljökben, olliak kik heliökben bar az meſtör remeköt meg'csinaltak legiön is, de mind az altal az meſtörsegnek felvaltaſaban, ſzinten annival tartoznak, mint az idegön iffiu legeniök mindönökben mind remek csinalas es fizetes felöl (Cehitül az ollian jo bizoniſaggal jühet el), de ha Ceh tarto meſtör volt, ki ha remeköt czinalt az Cehnek ki mindön igaſsagat meg atta ot az hol lakot, es budoſaſanak az meſtörök ha olj okat latangiak, annak fölötte venſeget, karat es ſzeginſeget, de ollianok az kik immar az remek csinalasra az venſeg' miat elegek nem lehetnenek, ez felekkel iſten ſzerent jol tehetni, inaſt ſzegödtetni es legent tartania melto engednie az Cehtül, kik mind az altal, egi meſtör aztalt adnia tartoznak az mellet az be allo penzt tudni illik az niolcz forintot meg'adnia tartoznak, kiknek azert holtok utan meſtörſegök nem marad hazok nepere, miert hog az ö meſtörſegök engödelömböl volt halalokik.[102]

2. Azonkeppen budoſot esven jambor ötvösröl.

[102] *A debreczeni ötvös-czéh articulusai,* 1600-ból. XX. Art.

Kecskeméti azonban csak szerencsétlenűl járt, de egyébként jó magabíró ember lévén, a kibujdosott vén mesterek számára biztosított könnyebbségekben s jótéteményekben nem részesülhetett. Ennek tulajdonítom a következő nagyérdekű följegyzést, mely reávonatkozólag a kassai ötvös-czéh regestromában olvasható:

Anno 1663. die 2. Aprillis.

Állott be az Böcsülletes Czében *Kecskeméti Péter* és megatta az B(öcsülletes): C(zéh): igasságát. Rhfl. 4.

Illyen dolgot, mivel ő kegyelmek *Kecskeméti Péter* uramat remek nélkül vötték be, azért emlékezetnek okáért iratták fel illyen okon, hogy ususban ne mehessen, mert ő kegyelmét az töröktűl való búdosása miatt vötték be azért fizetett az Böcsülletes Czének Rhfl. 90.

Két terminusra atta meg ő kegyelme.

Ebből az megnevezett pénzből attunk biró uramnak ő kegyelmének Rhfl. 10, den. 80.

Jellemző, hogy szerzőnk műve annyira szabatos történelmi adatokat nyújt írójuk életvíszonyaira, hogy még mielőtt ismertem volna a kassai regestrumot, ezeket írtam róla, tisztán ötvöskönyve alapján: «Önálló műhelyét Kassán 1663 végén vagy 1664 elején rendezhette be. Erre vall az, hogy csakis 1664 legelejétől fogva jegyzi föl részletes pontossággal saját maga czége alatt készített műveit. 1664 február 25-én már önérzettel írja a plancs-öntésnél: «Próbáltam, mikor az Czeglédi uram kannája planczával, és az ecclésia urvacsorához való szőlyőfőpohara planczát, Tatran János *vélem* öntette, akkor próbáltam, jó volt, így öntöttem. P. W. K.» 1665. nov. 9-ikéről így ír a forrasztó egyik fajtájáról: «magam próbáltam, mikor az Pető Zsigmond tábláját és klammáris ládáját csináltam». A forrasztó másik fajtájánál: «Az Czeglédi uram és Frater uram Kassán (hézag) inak az file felforraztására csináltam. 1. Ap. 1667». Harmadik fajtájáról így ír: «Forraztó, igen jó. 15. Martÿ. 1668. Próbáltam, igen jó, az sáfár gombjaihoz és az Harai makjaihoz csináltam».

Kecskeméti W. Péter ezen itt elősorolt művei közűl egyikről bővebb felvilágosítással szolgál egy általam a marosvásárhelyi Teleki-levéltárban lemásolt 1690-iki eredeti okirat, melynek czíme: «Az kassai reformata ecclesia bonumi, mellyek néhai kővári vice kapitány Katona Mihály uram keze alatt voltanak, és ugyan oda-

való udvarbíró Diószegi István uram Fogarasban hozván Tekintetes Nemzetes Vay Mihály uram kezéhez ez szerint adattanak». E jegyzék harmadik pontja így szól: «*Egy öreg ezüst fejér kanna mellyet Frater István uram csináltatott*, maga és felesége Szilágyi Anna nevek rajta».[103] Mivel itt a kassai ref. egyház egyik ezüst kannájáról van szó, s Kecskeméti épen ezüst-forrasztót alkalmazott a Czeglédi István kassai ref. predikátor és Frater patrónus által megrendelt ekklézsiai szent edényen: kétségtelen, hogy a fennebbi lajstromban előforduló ezüst kanna Kecskeméti Péter műve volt.

Kassán Kecskeméti ettől fogva mesterűl dolgozott; de azért bejár a tudós mesterek műhelyeibe, eltanulja fogásaikat s azonnal papirra teszi. Valóban, jó pap lett volna belőle, mert ő csakugyan holtig tanúlt!

Könyvében a kassai mesterekről sehol sem mondja meg, hogy hova valók. De nevök után s egyéb jelekből megállapítható, hogy kassai mesterek voltak a könyvében említett Nummer Pál, Váradi Miklós, Timár Mihály, Mátyás és Sámuel mester.

Nummer Pálról így ír a kassai regestrom:

Anno 1656. Dÿe 14. Julÿ. Numert Pál állott be az Böcsületes Céhben és megatta az céh igasságát, ... Rhfl. 4. Vetett reja az becsületes céh remek büntetést . . . gira 3.

Anno 1658. die 23. septembris szegőttetett egy inast Eötves Pál Nagy Bánai Laskay Mihálj fiát Jancsit 5 esztendőre és megatta az C(éh) igasságát . . . . den. 64. Löttenek kezessek Szentkirálj Márton, Debreczeni Mihály uraimék.

Váradi Miklós mindössze egyszer van említve, de Váradi Györgygyel ép oly összeköttetésben, mint a hogy Kecskeméti hivatkozik rá. A regestrom ugyanis ezt mondja:

«Anno 1661. Die 3 Octobris. Szegőttetett egy inast be Váradi Ötves György, Szüttő Péter fiát Szüttő Gyurkát 4 esztendeig; lettek kezesek érette Szentkirály Ötves Márton uram és Várady Miklós.»

«Sámuel uram» alatt kétségkivűl *Eötvös Sámuel* mester értendő. Kecskeméti azért nevezi egyszerűen Sámuelnek, mert a czéhbeliek előtt az Eötvös jelzet nem vétetik vezeték név gya-

[103] «1690. 7. Maÿ Fogaras: *Cassai Reformata Ecclesiának javai Regestruma*». A gróf Teleki-család levéltárában Marosvásárhelyt.

nánt, s ha nincs egyéb megkülönböztető neve, akkor csak keresztnevén szólítják, hozzá téve a «mester» czímzetet. Hogy Sámuel uram csakugyan Eötvös Sámuel volt, mutatja a kassai ötvös regestromban róla szóló következő három bejegyzés, melyek Kecskemétivel való összeköttetése mellett is bizonyítnak:

Anno 1663 die 4 octobris. Állott be az böcsülletes czében (vaÿ; sor fölé, későbbi kézzel, zárjel közé írva) Eöttves Sámuel és megatta az böcsülletes czé igasságát Rhfl. 4. Vetett rea a böcsülletes (czé) büntetést girát 4.

1666 Dÿe 15 Martÿ Szegőttetett egy inast Eötvös Sámuel Patakon lakó Bihari Ötvös István fiját Istókot és megatta az czéh igasságát den. 64. Kezesek érette Eötvös Gergely és Kecskeméti Péter uramék négy esztendeig.

Anno 1671 Die 5 8-bris. Szegőttetett egy inast Tokajban lakozó Szécsénÿ Mihály fiát Mihókot 4 esztendeig és megatta az czé igasságát, voltanak kezesek Kecskemétÿ Péter és Vásárhelÿ Eötves István uramék.

Ez utóbbi bejegyzés Kecskeméti Péter keze írása, ki közelebbi ismeretségben állott Sámuel urammal. Attól tanúlta szerzőnk 1663 május 1-sején a czement-por készítését s ugyanaz napról szól egy másik följegyzése, mely szerint: «Sámuel mester az Sámbár feszületképet így aranyazta meg, kit Pető Zsigmond aranyaztatott meg».

A kassai mesterek közűl, tanúlt még szerzőnk *Máttyás* mestertől; ez javallotta neki 1667 jun. 10-én a próbakő különböző alkalmazását. Mikép kell «testet csinálnyi, *Tímár Mihály* uram mondotta 1671. 23. Februarÿ». Végre, meglehet hogy szintén kassai ötvös volt Bányai István, kitől szerzőnk beverő ponczolt tanúlt csinálni. Ilynevű mester Kecskeméti korában Kolozsvárt is (azok közt már említettük), Kassán is volt a czéhben. A kassai 1608-ban állott be, s *Bányai* vagy *Nagy-bányai Ötvös István* név alatt 1625-től 1637-ig hat ízben választották czéhmesterré. E szerint már 1637-ben öreg ember lehetett, s így, közel harmincz év múlva, aligha tanúlhatott tőle Kecskeméti. Ezért tartom valószinűbbnek, hogy Kecskeméti a kolozsvári Bányai Istvánnal állott összeköttetésben.

Szerzőnk 1663-tól fogva, már mint czéhbeli ötvös-mester dolgozgatott Kassa városában. Róla még a következő feljegyzéseket találtam a czéh-könyvben:

(Anno 1663) Die 30 octobris szegőttet egy inast Kecskeméti Péter, Nagy István fiát Nagy Mihókot, és megatta a hatvannégy pénzt, kezesek érette Szegedi János és Laczi Inos (János helyett).

Anno 1667 Dÿe 3 octobris Kecskemétÿ Péter mondotta szabadon az inasát Nagy Mihályt.

Anno 1672 Die 7 marcÿ Mondotta szabadon Kecskemétÿ Uram inassát, Gönczy István Uram fiát, Jancsit.[104]

E szerint, szerzőnk 1672-ben még életben volt, bár ötvöskönyvén legalább kelet-megjelöléssel, már ekkor nem dolgozott. Az ő művében a legutolsó dátum 1671. szeptember 7-ike.

A czéhregestrom nem nyujt ugyan további adatokat Kecskeméti életére, mert az 1670-es évek közepétől fogva igen rendetlenül s hézagosan van vezetve: de azt még megtudjuk belőle, hogy 1676-ban szerzőnk életben volt. Mert azon év 7. x-bris kelt bejegyzés Kecskeméti keze írása.

Mi lett vele ezentúl, nem tudhatjuk. Valószínű, hogy már mint élemedett ember, az 1670-es évek végén húnyt el Kassa városában.

Szerzőnk sokat vándorolt, sokat tapasztalt a hazában, s bár nem volt külföldön, mégis nagy hatással volt rá a külföldi ötvösök technikája. Leírja, hogy a zölddel való illuminálást, «*az német* így csinálta». Ez a német, hazai ötvös is lehetett. Említi azonban szerzőnk egy holland és egy török ötvös technikáját is. Leírva ugyanis, hogy a «töröly konstnak kirajszolása rézre» mikép történik, egyszersmind utána veti e nagyérdekü jegyzetet: «*Csepregi* öccsétül tanultam. *Vischer*tül látta *Amsterdamban*».

Aztán a fövénybe öntés módjáról szóló cikkét e szavakkal végzi: «Az *török ötvös*tül láttam Gyula-Fejérvárott létemben». Ez adat magában véve is szerfölött fontos, mert a török befolyás kétségbevonhatlan emléke ötvösműveinkre. De még inkább fokozódik érdekessége, egybevetve azon adattal, melyből megtudjuk, hogy Rákóczi György fejedelemnek udvari török ötvöse volt gyulafejérvári székhelyén, kit maga az öreg fejedelem hozatott Konstantinápolyból.

Öreg Rákóczi György ugyanis ekkép ír Gyulafehérvárról 1633. deczember 18-án hidvégi Mikó Ferencz portai követéhez

[104] *Az kassai Eötwös Czehnek Regestroma.*

Konstantinápolyba: «Ha Kegyelmed egy jó aranyazó mestert hozhatna, nagy szükségünk volna reá, most is Bécsben kell küldenünk hintóhoz való aranyos szögekért».[105]

Rákóczi fejedelem ily módon szokta megbízatásait adni, s Mikó Ferencz elég ügyes ember volt arra, hogy Konstantinápoly számos ötvöse közűl egyet kiszemeljen, s ura udvarába küldjön. A Kecskeméti említette gyulafehérvári török ötvös tehát igen valószínűen Mikó Ferencz közvetítésével jutott a fejedelmi udvarba, s ott működött az 1640-es évek végén is, midőn Kecskemétivel érintkezett. Legföljebb az ellen lehetne kifogást tenni, hogy Rákóczi aranyozót kért, s én ötvösről beszélek. Ámde a XVII. század meg nem állapodott nyelvében az ötvösöket nem mindig nevezik e néven, hanem gyakran mesterségük valamely részéről keresztelik el. Rákóczi *aranyozót* kér, mert aranyozásra volt épen szüksége; de ötvöst ért alatta, mert azok végezték az aranyozást. A lőcsei krónikában pl. ezt olvassuk 1646 május 3-dikáról följegyezve: «..... (am Kirchthurm) .... der Knauf und die Stein sind mit 82 Ducaten verguldet worden durch die Goldschmiede».[106]

Máskor *pecsét-* vagy *példametszőknek* nevezik az ötvösöket, mert ők, a diszítmény kivésésén kívül (œuvre ciselé), pecsétet és példát (Bild) is egyaránt tudtak metszeni. A XV. századtól fogva a jelenkorig valamennyi czéhszabály szerint, az ötvös-legénynek mester-remekbe kell helymes vagy egyéb pecsétet metszeni, mi világosan bizonyítja, hogy ötvössé csak az lehetett, ki egyúttal vésnök is volt.

A rézmetszés az ötvösöknek egyenesen szakmájába tartozott. Apród-korukban első műgyakorlatukat, igen természetesen, nem a drágalátos arany-ezüst tárgyakon, hanem mindig és mindenütt hitvány réz-pléheken kezdették. 1639-ben így szólt az inas-szegődtetés idevágó fejezete: «Az te tizted ez is leszen, hogy rezeket faragsz lyukas tizenkét darabot, hogy mikor szabadon akarod mondatni magadat, azokat tetűlled az b(öcsülletes): C(éh)-ben elkírik, mert másképpen szabadon nem mondanak; ezekhez tarcsjad magadat.»[107] Rimaszombatban az inasnak szintén tizenkét, általa

[105] *Levelek és okiratok I. Rákóczy György keleti összeköttetései történetéhez.* 175. lap.

[106] Henszlmann: *Lőcsének régiségei.* Budapest, 1878. 32. l.

[107] *A kassai ötvös-czéh regestroma* utolsó lapján.

metszett pléhet kellett felszabadulásakor a czéh előtt felmutatni; csakhogy ott, az 1762 junius 14-dikén tartott czéh-gyűlés határozata szerint, «midőn az 12 pléheket szabadulásakor bemutattya, az 11 legyék réz, az tizenkettedik penig 12 próbás egy lat ezüstből legyen». Az ezüst-pléhek aztán a czéh tulajdonába mentek át; bizonyítja az, hogy a czéh vagyon-jegyzékében évről-évre különböző számú egy latos ezüst-pléhek szerepelnek. Még 1828-ban is, Alexy József, tudományának réz- és ezüst-pléhekre való jeles metszései által bizonyította be, hogy alkalmas a legénységre; s ugyancsak Rimaszombatban, a később híressé vált Libay Pál, 1829-ben, rézbe metszett czímert mutatott be a czéhnek, mesterremek gyanánt.[108]

A rézmetszés művészetét általában, mindelejétől fogva egyenesen az ötvösség dajkálta; ettől tanúlta el finom vonalait, s Vasari szerint egy firenzei ötvös-mester (aurifex), Maso Finiguerra találta volna fel 1460 táján. Annyi bizonyos, hogy a XV. s XVI. század legkülönb rézmetszői: Schöngauer, Baldini, Botticelli, Mecken, Pollajuolo, Robetta, Raibolini, Zasinger, L. Leyden, Dürer, a három Hopfer testvér, Jamnitzer stb. mindannyian ötvösök és festők is egy személyben (Ld. Pulszky Ferencz tanulmányát Marc Antonio Raimondiról: *Budapesti Szemle.* I. 27—45. V. ö. Cellini, az *Orificeria* előszavában. — Dr. A. Frantz: *Geschichte des Kupferstichs.* Magdeburg, 1883. — Delaborde: *La gravure en Italie.* Paris, 1883.). Szintén ez időszakban mennyire mentek a rézmetszésben a mi ötvöseink, arra nézve szép példa a czikkünkhöz csatolt, étető munkához való díszes metszvény-sorozat, mely a Lugossy Codex melléklete, s egy XVI. századi erdélyszéli ötvös kezemunkája. Motivumai nem eredetiek ugyan: — Radisich György úr figyelmeztetése folytán meggyőződtem róla, hogy közülök egynehány majdnem azonos P. Flötner, XVI. század elején élt német metsző rajzaival;[109] de a tiszta munka, a metszés szabatossága rendkívül ügyes, gyakorlott kézre vall.

A pénzverés szintén az ötvösök dolga. Ötvösség és pénzverés, a merovingek korától fogva[110] a XVII., némely helyt a XVIII.

[108] *A rimaszombati ötvös-czéh irományai.*

[109] V. ö. *Kvnstbvch* des Peter Flötner Zeichners Bildhavers vnd Formschneiders von Nvernberg. Gestorben im Jahre 1546. Újabb kiadása: Berlin, 1882. 4-r.

[110] V. ö. Audoënus: *Historia Sancti Eligii.* I. 1: «tradidit eum ad imbuendum honorabili viro Abboni vocabulo, fabro aurifici probatissimo, qui eo tempore in urbe Lemovicina publicam fiscalis monetæ officinam gerebat» etc.

századig, ugyanazon egyének foglalatossága. Külföldön, valamint nálunk, kizárólag ötvösök a pénzverők mindaddig, míg csupán a pénzverő-házban volt szabad ezüstöt égetniök. A mint e műveletet odahaza is végezhetik, attól fogva a pénzverdében rendesen csak egy ötvös volt alkalmazva, kinek feladata a «bélyegítők» kivésése, s az érczvegyítékben a hamisítás megakadályozása.[111] Külföldön e gyakorlat csak a XVII. század elejéig tartá fenn magát; nálunk jóval tovább. Magyarországon, valamint Kállay Béni szerint Szerbiában is (*A szerbek története*. I. 159.), egész a múlt századig átalában magán ötvösök verték a pénzt, kiket *pénz-* vagy *forintverőknek* neveztek. Graffius írja 1660-ról: «man hat die Thaler zum Herrn Melchior Hermann alias Stuckardt Goldschmidt, einem Rathgeschwornen, in Hermannstadt auf den kleinen Ring neben den Fleischbäncken gemacht, es hat sein Bruder Johann Hermann, Goldschmidt auch helfen schlagen».[112]

Czémenteseknek is hívták ötvöseinket, mert ugyancsak az ő szakmájokba vágott az arany-választás és finomítás. 1628-ban előfordúl Segesvári Bálint krónikájában «az Czémentes Filstich Péter», kinek «czémentes» jelzője hibásan magyaráztatik czémenthaszonbérlőnek, mert az alatt czémentelő ötvös értendő. Bizonyítja ezt az a tény, hogy az illető műves, ugyanazon krónikában,[113] 1611-ben «Eötves Filstich Péter» néven említtetik, vagyis az az «Iffyu Filstich Péter» értendő alatta, ki 1587-ben állott be a kolozsvári ötvös-czéhbe.[114]

Ily adatokból részünkről azt következtetjük, hogy ötvöseink mindaddig, míg a munkamegosztás kora be nem köszöntött, a nemes érczek megtisztításának s feldolgozásának minden nemét gyakorolták: Belényesi Ötvös György uram, I. Apafi Mihály udvarában arany-ezüst czementelő, tesztéző, példázó, és verő volt egy személyben.[115] Sőt említett véleményünket még kiegészíthetjük azzal, hogy XVII. századi ötvöseink nemcsak nemes ércz, hanem általában véve mindenféle érczmunkát végeztek, nem

[111] Hans Meyer: *Die strassburger Goldschmiedezunft* (Schmoller: Staats- und social-wissenschaftliche Forschungen Bd. III.) Leipzig, 1881. S. 198.

[112] Gr. Kemény: *Deutsche Fundgr. der Gesch. Siebenbürgens.* Klausenburg, 1840. II. 217.

[113] *Erdélyi történelmi adatok.* IV. 195. és 178. l.

[114] *A kolozsvári «ötvös-czéhbe való állásról való könyv».*

[115] *Archæologiai értesítő.* Budapest, 1879. XIII. 78.

véve ki még az *ágyú-* és *harangöntést* sem. A gyulafehérvári híres «farkas ágyú» egyik mivese Aurifaber (Goldschmidt) Jeremiás segesvári ötvös volt.[116] S a székesfehérvári múzeumban magam láttam egy Zichy Jenő gróf ajándékából oda került rézmozsarat, e fölirattal: *Otves Davit 1667.*

Végre a *drótműves*, tán fölösleges is említenem, szintén ötvös. Drótmű (filigran), drágakőfoglalás (joaillerie), ciselirozás és terebelés (œuvre poussé): ím ezekben áll (Cellini szerint) per excellentiam az ötvös-munka.

Szerzőnk az ötvösség mindezen fajtáját gyakorolta, sőt ő maga finomította, ő maga tette mívelhetővé az aranyat s ezüstöt, valamint az ötvözéshez szükséges patikai szerek s műszerek jó részét is maga készitette. Tévedés volna azt hinni, hogy szerzőnk e részben kivételt képezett társai közűl; mert a XVII. században minden magyar ötvös, szükségszerűleg ép oly ezermester volt műipara körében, mint a mi Kecskemétink. Magok finomitották az érczanyagot; magok tervezték, rajzolták műveiket — a kassaiak több tervrajza maig megvan a felsőmagyarországi múzeumban; magok rajzolták az étetőmintákat, — példa erre a mellékelt metszvény-sorozat; maguk vésték a drágaköveket s az érczet; magok foglalták be a követ, rakták fel a zománczot, a bőrtűt stb. S épen ez a megosztatlan munka tette változatossá, egyéni jellegűvé, részeiben s egészében művészileg harmonicus remekekké, az egységes terv szerint kigondolt s kidolgozott XVII. századi magyar ötvösműveket.

Mai napság az ötvös-műgyakorlat más utakon jár. Az ötvösművek, mig a kirakatba kerűlnek, tömérdek különböző ízlésű és tehetségű iparos kezén mennek keresztűl. Az érczanyagot, lemezekben, szálakban vagy rudakban, készen kapják, a mű tervét mintakönyvből vagy épitő-technikus rajza után készítik, a vésést vésnökök, a kőfoglalást ékszerészek, a zománczolást chemiai gyárak stb. végzik. Ily munkának nincsen köze a művészethez, s az így készitett művek nem tagadhatnák el eredetöket. Gyári bélyeg nélkül is menten fölismerhető rajtok, hogy különböző darabokból tákolvák össze, s mindenekfelett meglátszik rajtok a gőzerővel menő gyors munka, mely az időt pénznek tekintő kor követel-

[116] *Szamosközy történeti maradványai.* Kiadta Szilágyi S. (*Mon. Hung. Hist.* Script. XXIX.) III. 147.

ménye. Hanem aztán ezeken is beteljesűl az a régi igazság, hogy az idő sem becsüli meg, a mit nélküle készitünk!

Előadva immár, meglehetős tág művelődéstörténelmi keretben ötvösünknek pályafutását, technikai jegyzeteinek értékét is meghatározhatjuk. Kecskeméti művének kiváló értéket kölcsönöz az, hogy *a magyar ötvös-műipar virágzása fénykorában 1644-től 1671-ig iratott.* Becsessé teszi továbbá az, hogy a szerző minden műipari eljárás-mód titkának urát adja. Történelmi jegyzeteiből tudjuk meg, hogy Kecskeméti, a XVII. században hazánkban fennállott, különféle műgyakorlattal biró valamennyi nevezetes helyen megfordúlt, s ötvös-könyvében megörökítette a legkülönfélébb s legritkább technikákat.

Pályáját Kecskeméten mint török hódoltsági, úgynevezett «*paraszt ötvös*» kezdette; aztán az *erdélyi szászok* két legnevezetesebb ipar-telepére Nagy-Szebenbe, majd Brassóba megy; onnét a *fejedelmi székhely*, Gyulafehérvár felé veszi útját, s Kolozsvárt, Erdély *legélénkebb magyar és szász* ötvös-műgyakorlatú városában szolgál több mesternél; majd ismét a *hódoltság* szélére, Várad *magyar* ötvösei közé vetődik, s végzi pályáját Kassán, hol a *szepesi szász*, a sárosi *német-tót*, a haliesi *lengyel*, s a tiszáninneni *magyar* «paraszt ötvösök» űzik mesterségüket. Ha mindehhez hozzá vesszük, hogy *német*, *holland* s *török* ötvösök technikáiba is bepillantott, bizvást kimondhatjuk, hogy szerzőnk a Magyarország területén a XVII. században virágzott ötvös-iparművészet minden árnyalatának megőrizte egy-egy vonását.

Kecskeméti művének értékét különösen emeli az, hogy az egész világirodalomban ilyféle, rendszeresen kidolgozott bővebb ötvöskönyv, mindössze kettő van. Az egyik Theophilus XI.—XII. századbeli szerzetes műve: *Schedula diversarum artium* czím alatt; a másik Benvenuto Cellinié *Trattato dell' orificeria* czímmel.

Egyéb e fajta dolgozat, mint Heraclius munkája *De coloribus et artibus Romanorum*; a «Künſtbůchlin» (gerechten gründtlichen gebrauchs aller kunſtbaren Werckleüt. Von Ertzarbait | inn vnd ausserhalb feürs | aus Alchimiſtischem vnd natÿrlichem grund | . (S. l.) M.D.XXXI.) s egyéb alchymista könyvek, továbbá Lepsius, De Montamy kiadványai vagy nem szoros értelemben vett ötvös-könyvek, vagy pedig jelentéktelen töredékek.

A mi irodalmunkban efféle emlék, Debreczeni László kolozsvári aranyfinomítónak az erdélyi múzeumban kéziratban lévő következő munkája:

Commentarius super auri praxim qua deducitur ad confuctam puritatem, ut ex eo monetę sine ulla reprehenfione cudi possint aureę. Auctore ladislao Debr[no].

E munka azonban, — melyről kiváló szakértelemmel írt ismertetést tett közzé Finály Henrik,[117] — mivel kizárólag az aranyfinomításról szól, csak némi csekély részben sorolható az ötvöskönyvek közé.

Ellenben szoros értelemben vett, s Kecskemétién kívül, egyetlen igazi ötvös-könyv irodalmunkban a XVI. századi, «némely ötvösi jegyzések» czíme alatt ismeretes füzetke, melyet Dr. Rómer Flóris Ferencz becses megjegyzésekkel kísérve tett közzé.[118] Csakhogy ez meg szerfölött rövid, rendszertelen, s oly homályosan van írva, hogy értelmét igen bajos kibetűzni.

Hogy az ilyfajta emlékek nálunk úgy, mint külföldön, fehérholló-szerű ritkaságok: annak okát a mind végig középkorias alakjában fennállott czéhrendszer természetéből, s a vele kapcsolatban kifejlett sajátságos gondolkodásmódból magyarázhatjuk ki. A czéhek zárkózott testülete általában sárkányként őrizte az ipari titkokat, de valamennyi közt legszigorúbban a nemes érczek mívelői, a bányászok, ötvösök, aranyfinomítók, egyszóval a «tűzművesek (Cœtus Pyropificum)»[119] testülete. Debreczeni László, e titok emlegetésével kezdi művét (*Prologus*, Lib. I. cap. 1.) ekképen:

Maximum eſt apud omnes nationes *archanum* cœmenti, vel quemadmodum uulgus appellat, Cementi faciendi ratio, atque adeo ſecretum ut uix frater fratri, Pater filio, nisi moriens, nisi adiurato artem detegat atque aperiat.

Maga Debreczeni is esküvel fogadta, hogy nem árulja az aranynyal való bánás titkait («cum in adiuratorum numero simus», etc. Lib. III. cap. 11.)! Ő aztán meg is fejti, miért oly titkolózók

[117] *Az erdélyi muzeum-egylet évkönyvei.* IV. 111–130.
[118] *Századok.* 1877. 222—235. l.
[119] E gyűjtő névvel neveztetnek a *károly-városi czéhszabályokban* az egy czéhben egyesült kovácsok, lakatosok, bádogosok, ezüst-, sárgaréz- és puskaművesek. Ld.

a nemes érczczel bánó mívesek, s féltékenyen őrzött technikai fogásaikat, miért nem bízzák az «áruló» papirosra:

Non crediderim quospiam talia scriptis vnquam afsequi conatos, qualia nos ipsi tentamus, non quia fe non pofse diffiderent, uel tanquam humilia putarent negligenda, fed ne artis tam nobilißimę fecreta panderent uulgo, quibus omnia cognita fordent, neue fifco Regio, nonnullorum cupiditate, fieret iniuria, prętermiferunt. Nos uera fi ab alÿs cęlata ftilo complectitur, talem in scribendo modum feruabimus, ut non archanum prodidifse quifpiam arguat, fed mnemofynon quoddam nobismet ipsis fcripfifse iudicet.[120]

Kecskeméti W. Péter ötvöskönyve, egy kis bevezetés után, a drágakövekről, s főkép azoknak gyógyhatásáról szól.

Az ily köveket nálunk *orvosságos kövek*nek hívták, mely elnevezés, a *pharmakolithos* szó-szerinti fordítása. Drága ereklyék gyanánt szállottak ezek, ivadékról-ivadékra. Vagyon-, hozomány-s hagyaték-jegyzékekben fordul elő 1579-ben: «egy vruossagh kw»; Bocskay kincsei közt: «zem faiastul valo lapis keẅ araniban foglalva»; 1612-ben: «abroncs formán csinált (gyűrű), orvosság vagyon bele csinálva»; «kézre való, orvosságos kövek vannak benne»; «fél kézre való, föveny ellen való kövek vannak benne»; «egy nyakra való, orvosságos kövek vannak benne»; 1626-ban: «egy orvosságos forma kövekbűl alló arany lánez»; 1647-ben: «arany perecz, sokféle orvosságos kővel rakott»; 1652-ben: «egy pár orvosságos arany perecz»; végre 1658-ban: «orvosságos egy pár perecz, melyben vagyon orvosságos kő 20.»[121]

Az orvosságos kövek széleskörű elterjedésére, s ennélfogva a gyógyhatásuk iránti bizalom általánosságára vall az itt felsorolt jegyzék. S valóban úgy találjuk, hogy nálunk nemcsak a XVI. században, melyről számos példa maradt fenn, hanem még a XVII. század végén is drágakövek porával gyógyítanak az orvosoknak nevezett kuruzslók. Ámbár a vér keringését már 1579-ben ismerték, de e tudomány-szerző s átalakító találmány hatása

az eml. czéhszabályok latin másolatát az országos levéltárban. Privil. Cæh. 1846. Nro 285.

[120] Debreceni: *Commentarius super auri praxim.* Lib. I. cap. 21.

[121] B. Radvánszky Béla: *Magyar családélet és háztartás.* II. 49., 162., 163., 248., 295., 330. *Történelmi tár.* 1878. 149. és *Századok.* 1873. 353.

nálunk a XVIII. századnál előbb nem észlelhető. Maig fennmaradt Bornemissza Anna házi patikaszereinek jegyzéke, melyek, «két fekete ládában lévő orvosságok, Doctor Köpeczi uram által revidiáltattak.» Ezek sorozatából azt látjuk, hogy Doctor Köpeczi uram által legfőbb orvosszerekűl alkalmaztattak a «drágakövek porai» (háromszor említve), a Pulvis Bezoardicus, vagyis a bezoárkő pora, melyet V. Károly is pestisrül tartott jónak, a vérkő (kétszer), a kláris por, a veres kláris por, a Crocus metallorum, a Cremor tartari stb.[122] S az efféle «orvosságos köveket», nálunk csak a XVIII. század elejétől fogva szorítják ki az *«orvos-füvek»*.[123]

Ezen orvosságos kövek alatt nem csupán gyógyító hatású, hanem egyszersmind sok mindenféle bajt, veszedelmet, halálos sebet s főkép ördögi igézetet eltávoztató *talizmánok* és *amuletek* is értendők. «A nyakban kötött babonás orvosságokkal — úgymond Comenius — az igézetek űzettetnek: ez (tudni-illik az igézet) még igécskével is (börbitélésével, ráolvasásával) az igézet ellen őriző istennek (igézet űző bűjös bájosnak).»[124] Kecskeméti is több különböző kőnél ajánlja, hogy az illető «nyakában hordozza»; s ide tartozik Petrityevity Horváth Kozma önéletirásának e pontja:

«Mezei lovas hadnagyok voltanak Szodorai Mihály és Janai Mihály (ezt a golyóbis nem járta meg, de ha mikor megtalálták lőni, elfeküdt benne néha harmad nap, s néha több napokig, annakutánna azért ugyan lövés mián veszett volt el, midőn Rákóczi fejedelem a törökökkel a lippai szorosnál megverekedett volt, *hihető hogy elfelejtette volt akkor az orvosságot.*»[125] Itt az «orvosság» tulajdonkép annyi mint «orvosság- vagy orvosságos kő». A hadakozó katona, kinek élte állandóan koczkán forog, külföldön is nemcsak saját fegyvernemének védszentjét hívta segélyűl, hanem egyúttal a sötét hatalmak pártfogásához is fordúlt. Még a harmincz éves háborúban széltire alkalmazzák a «Passauer Kunst»-ot, mely szúrás és lövés elleni panaceát nyújt, ha az illető harczos magicus amulet gyanánt, orvosságos követ, vagy különböző mondásokkal beirt papirszalagot függeszt mellére.

[122] *Történeti lapok.* I. 319., 320.

[123] Miskolczi Gáspár: *Egy jeles Vad-Kert.* Lőcse, 1702. p. 351.

[124] «amuletis fascinia pelluntur; hoc etiam verbulo præfiscini». Joh. Amos. Comenii *Janva lingvæ latinæ.* In Hungaricam linguam translata per Steph. Benj. Szilágyi. Leutschoviæ, 1649, p. 174.

[125] Thaly: *Történelmi kalászok.* 23. l.

Az orvosságos kövekről szóló babonás hiedelmek, a mint már Grimm is kimutatta (*Mythologie.* S. 1166—1176), Keletről, főkép a keresztes hadból visszatértek révén szivárogtak be Nyugat-Európába. A keresztes hadjáratok óta a költemények telvék a kövek «virtusainak» magasztalásával, valamint, a szép vagy rút külsejökkel semmi összefüggésben nem álló belső értékök mysticus, vallásos, erkölcsi magyarázgatásával. Idő múltával, a mindenütt jelenvaló vallásos eszme, a kövek virtusára is első sorban alkalmaztatik, támaszkodva János: Jelenések XXI. 19—22. versére, melyek lélekkápráztató közvetlenséggel adják elő, hogy a mennyei Jeruzsálem «város kerítésének fundamentomai megékesíttettek mindenféle drágalátos kövekkel». Az Apocalypsis e helye megragadja a középkoriak különben is felcsigázott képzelmét. Csehországban IV. Károly a prágai s a karlsteini kápolnákat amaz égi palota mintájára építteti. Nálunk meg, Bornemisza «Menyországról» szóló éneke csaknem szóról-szóra írja ki az Uj Testamentom említett verseit, a következőkben:

Kiuűl à Város nagyon tündöklic ſzep ſzinyű kőueckel,
zőld ſzinyű kőuel ſzederies kőuel ſarga feier kőwel,
piros teſt ſzinnel hamu kec ſzinnel arany ſzinyű kőwel.

Egyic kőw Jaſpis az maſic Saphir es Calcedonius,
Smaragd Sardonyx es à Sardius es az Chryſolitus,
megint Beryllus az Topaſius es az Chryſopraſus.[126]

A drágakövek cultusát, az említett tényezőkön kívül, már a renaissance kezdetén nagyban előmozdította Aristoteles és Plinius természettudományi műveinek olvasása. E munkák, ama szerfölött tudvágyó, de gyermekesen hiszékeny kor előtt, a bölcsesség kincses tárházai gyanánt tűntek föl, s mohón estek neki tanulmányozásuknak. Kecskeméti későbbi kor gyermeke, de azért Pliniust még is álmélkodó tisztelettel forgatta s lehetőleg fölhasználta adatait. Másik forrásműve Stella Rázmán drágakövekről szóló értekezése, és pedig annak, úgy gondolom, nem az 1517-iki ritkább és drágább nürnbergi, hanem az 1530-iki strassburgi, Joannes Sylvius Egranus által eszközölt s Pliniust is magában foglaló ily czímű olcsó zseb-kiadása:

[126] Bornemisza Peter: *Enekec haromrendbe.* Detrekœ varaba. Anno MDLXXXII p. CCXXI.

 ERASMI

STELLÆ LIBANOTHA
NI VIRI CLARISS.

De gẽmis libellus
unicus.

¶ Plinius ſecundus de
gemmis.

Argentorati per Henri-
cum Sybold.

E munkácskának közös használata fejti meg szerintem, hogy a legtöbb drágakő gyógyhatásánál az első egynehány tulajdonság szerzőnknél és Apátzai Csere János Magyar Encyclopædiájában (Ultrajecti, 1653) jóformán megegyezik.

Szerzőnk használta még az említetteken kívül Albertus Magnus műveit, kinek a XVII. században közkézen foroghatott augsburgi, 1519-iki következő olcsó kiadása:

A l b e r t i
magni philoſopho
rum maximi de
mineralibus
libri quin
que.

E munkának második részében: «Tractatus secundus libri secundi de lapidibus nominatis & eorum virtutibus» szerzőnk vezérfonalat lelhetett volna műve első felének kidolgozásához. Ő azonban, ki készségesen, lelki megnyugvással jár Plinius és Stella útain: nem örömest követi Albertus Magnus nyomdokait. Az onyx hasznairól írva, megjegyzi, hogy «Magnus Albertus ír felőle, de nem ismerem ide valónak lennyi, *mert ő mindent amaz magicaba vonszon*».

Forgatta még Kecskeméti egy Israel Hiebner de Schneeberg nevű tudós bolondnak, ki az 1650-es években Erdélyben járt, következő czímű müvét: *Mysterium Metallorum*, *Herbarum et Lapidum*, i. e. Vollkommene Kuhr und Heilung aller Leibes- und Gemühts Krankheiten, ohne Einnehmung der Arzney. Erfurth und Jena, 1651. De már ezen 4-edrétű, rézmetszvényekkel diszített munkának szintén német nyelvű folytatását, mely «Mysterii

Sigillorum, herbarum, & lapidum continuato» czím alatt Lipcsében, 1654-ben került ki sajtó alól, szerzőnk nem használta.

Végezetre, a magyar könyvek közül szerzőnk, úgy látszik, belepillantott Pataki Füsüs János *Királyoknak Tükörc* czimű, Bártfán 1626-ban megjelent munkájába, mert felhasználta e mű 160-ik lapján megírt azon adatot, hogy Béla magyar királynak smaragdos gyűrűje három-felé hasadt.

A ki a XVII. századot eléggé ismeri, tudni fogja, hogy szerzőnk értelmisége ellen egyátalában nem szól az, hogy ő is hisz a *titkos tudományokban*, magia, astrologia s alchymiában. Mert az ezekben vetett hit akkoriban általános volt. A renaissance, a régi authorok olvasása útján nem csak a drágakövek cultusát kelté életre, hanem átalában az összes u. n. titkos tudományokat. Igaz ugyan, hogy Petrarca keményen szól az alchymiáról («De remediis utrinsque fortunæ») ; azért mégis a renaissance-kor állított tanszéket az egyetemeken az astrologiának, s e kor szelleme a legnagyobb, igaz érdeklődéssel kísérte a horoscopot.

A legfölvilágosodottabb uralkodók, a pápák, a Mediciek, Mátyás király szentül meg voltak győződve a csillagok befolyásáról az ember életviszonyaira. V. Károly császár a yusti kolostorba egy teli szekrény *orvosságos követ* vagy amulettet vitt magával. Ezek közt voltak Prescott előadása szerint, aranyba foglalt kövek mint biztos vércsillapítók, kilencz angol gyűrű görcs ellen, egy köszvényrül hasznos értékesen befoglalt kékkő, négy aranyba foglalt bezoárkő, mint hatalmas szer a pestis ellen. Nagy gonddal őrízte Károly ez amuletteket, s midőn egy ízben Van Male nevű kedvencz udvarnoka pestisnek vélt betegségbe esett : sietve küldte számára az ő gyógyerejű bezoárköveit.

Rudolf császár astrologok és alchymistákkal vette magát körül. II. Mátyásra nagy befolyást gyakorolt mantuai csillagásza, kinek prognostikonja elegendő volt arra, hogy betegsége daczára Prágát tél derekán oda hagyja, s Bécsbe utazzék.[127] Wallenstein astrológját, elválhatatlan társát, Schiller örökíté meg ; de nem Kepplert, ki csak kevés ideig állta ki Wallenstein szolgálatában, hanem az olasz charlatán Zenot (helyesen Seni).

Ilyen Seni-féle alakok már a XVII. században kétségkívül

[127] Eredeti követjelentés. dd. 6/16. nov. 1617. *Szász állami levéltár Drezdában.* Buch 8239. f. 5.

nagy számmal voltak az astrologok, alchymisták s doctorok soraiban; de azért az is kétségtelen, hogy hibásan fogják fel e hiedelmeket azok, kik a titkos tudományok valamennyi mívelőjét s hivőjét szemenszedett csalóknak, szántszándékos világbolondítóknak, vagy a legjobb esetben hülyéknek tartják. Hát akkor ugyan melyik rovatba lenne sorolandó oly gondolkodó, mint Descartes, ki e tárgyban semmiféle érdektől nem vezéreltetett, s mégis így ír az astrologiáról: «La connoisance de l' ordre des étoiles dans le ciel, est la clef et le fondement de la plus haute e plus parfaite science que les hommes puissent avoir touchant les choses matérielles, d'autant que par son moyen on pouroit connoistre à priori toutes les diverses formes et essences terrestres.»

Akkor, a midőn még egy Descartes is hisz a titkos tudományok igazságában, természetes, hogy bokrosan burjánzott az efféle babona Erdélyben, különösen ötvösök és bányászok közt, kik foglalkozásuknál fogva mindenütt hajlandók a babonára.

Debreczeni László, az 1530-as vagy 40-es években írt aranyfínomító könyvében két fejezetet szentel annak bizonyítására, hogy a csillagok elhatározó befolyást gyakorolnak a tűzzel dolgozó mesteremberekre s műveikre. Az egyik fejezet czíme a következő: «Multi iubent . . . . siderum cursus aspectusque planetarum observare.» Ebben előadja Somlai János nagybányai polgár és aranyfínomító esetét, ki bár értelmes ember volt, s mindent megtett a mi szükséges a czementeléshez: mégsem sikerült neki semmi, mert a csillagok járására nem ügyelt, s utoljára is szegény Somlai mester, mikor a nagybányai kamarai præfectus az általa okozott kár megtérítését követelte, bújában és szégyenletében meghalt. Ugyanazon szerző egy másik fejezetet szentel azon nagy fontosságú tárgynak, hogy «quę signa & qui planetarum aspectus in Commento faciendō sunt obseruandi».[128]

Erdélyben a titokzatos iránti érzéket a XVII. század derekán, Kecskeméti ott tartózkodása idején, különösen táplálta a háború csapásaitól súlyosan meglátogatott ország szerencsétlen sorsa. Ily viszonyok közt az emberek fölizgatott képzelme előtt hitelre talált a legképtelenebb babona is, sőt keresve-keresik a csodaszerűt, abban lelve megnyugvásukat. Ilyenkor a lakosság, isten ujját érezve, mindenben «jelt» lát. Kolozsvárt 1650-ben ledől egy

[128] Debreceni: *Comment. sup. auri praxim.* Lib. VI. cap. 2., 3.

«kőkert» (kőkerítés): ez már «jele volt azoknak a nyomorúságoknak és veszedelmeknek, a mik e szegény hazát követték.» Nem sokára tűz üt ki a városban, s ez már «második jele az rá következett inségeknek, nyomorúságoknak, változásoknak».[129] Átalában a XVII. század közepén Erdélyben több helyt véresőt láttak hullani, vérrel fagyott be a tó stb. Az országba tódúlt az alchymista s az astrolog. Igy 1649-ről olvassuk Irthell János brassai polgár naplójában:

«Interim kömmt ein Gesandter vom Fürsten aus Holstein mit Namen Joh. Lindemann, Chymicus celeberrimus, welcher materiam auri, quod est Spieszglasigen Cinnober mit Sulphur vermenget auf dem Zernester Gebürg gesucht zur Perfection des auri porabilis (!), hat aber wenig erlanget, doch gibt solches künftig die Erfahrung, sintemal sie solche Secreta niemanden offenbaren.[130]

Tán ugyanezen alchymistáról szól Mednyánszky Jónás 1651. aug. 20-án Rákóczi Györgyhöz intézett következő jelentésében: egy német ember Bécsbe nagy derék mesterséghez fogott, nagy dolgot is hozhatna ki, ha végben vihetné; egy dolog héával volna, kirül írtam volt Nagyságodnak, ha feljebb nem lehetne, ottan csak egy fontig az Nagyságod erdélyi bányáiban ha olyan materia megszerezhetnék neki . . . . azt tartják, hogy az aranynak és az ezüstnek gyükere az és ebbül nevekedik az arany és az aranyat kivévén az csak leesik s csak úgy marad.» «némelyek nevezik cinobriumnak is, de nem cinobrium, mivel cinobrium az más».[131]

Ezen aranycsinálóknál még bizarrabb jelenség ugyanezen korban Hiebner Izrael, szászországi származású mathematikus és astrolog, ki az 1654-iki napsötétedésből azt a következtetést vonta, hogy 1666-ban bekövetkezik a világ vége, s az itélet napja. A chiliasmus hiveinek ezen epigónja, Erdélybe vetődve, ottan az ő tanai tudományos discussió tárgyát képezték. Hutter György szebeni tanár «Bedenken» czím alatt 1665-ben, Hermann Dávid egerbegyi ág. h. ev. lelkész pedig még előbb, 1656-ban próbálta

[129] *Petrityevity-H. K. önéletírása.* Közli Thaly: *Tört. kal.* 11. lap.

[130] Trauschenfels: *Deutsche Fundgruben zur Geschichte Siebenbürgens.* (Neue Folge). Kronstadt, 1860. S. 342.

[131] *Tört. lapok.* Kolozsvár, 1875. l. 228., 229. Ld. a Glossariumban: «Aranynak és ezüstnek gyükere».

megczáfolni Hiebner állításait, tisztán azok ellen kiadott polemicus iratában.[132]

Magyar írók közűl épen a legjava, Balassa Bálint, Prágay András, Pataki Fűsűs János, s az egyébként már fölvilágosodottnak mondható Apáczai Cseri János vitte leggyakrabban a közönség elébe a magiában vetett hitét. S még a múlt század végén is, Sándor István a kövekről szóló értekezésében (*Sokféle.* Győr, 1798. V. 97—134), minden egyes kőnél hűségesen registrálja, hogy a «régiek» miként vélekedtek az illető ásvány gyógyhatásáról.

Mindezen adatok világosan bizonyítván, hogy a legerősebb gondolkozók, az egyebekben felvilágosodott uralkodók s a legkülönb írók többé-kevésbé hittek a magiában: kétségtelenné teszik, hogy szerzőnknek a talizmánokról írt babonás értekezése, egyátalában nem eshetik értelmisége vagy tanúltsága rovására.

Szerzőnk sokat járt-kelt, tanult ember volt, mint a XVII. századi magyar ötvösök általában. Nálunk akkoriban az ötvösök megkívánják, hogy a ki az ő előkelő czéhökbe áll, jártas legyen a tudós-világ fölkent nyelvében, a latinban. E szerint «Eötvös Pál cibiniensis, *jó deák ember* és jó ötvös»,[133] kiről okirati emlékezés maradt fenn, nem tekinthető különös jelenségnek társai között, hanem inkább azok miveltségének egyik bizonyságáúl. Még a következő században is, az ötvös-műipar s művészeinek hanyatlása idején: így beszél az ötvös-mester a hozzá kínálkozó inassal:

Ha jó elméd nincsen,
És ha deákúl nem tudsz,
Jobb más mesterséget
Keresned ez helyett,
Az mellyhez könnyebben jutsz,
Kit megfoghat elméd, s'
Rászokik a kezed.

S csak mintán az inas megnyugtatja, hogy, úgymond:

Észszel jóval birok,
Deákúl is tudok
Istennek kegyelmébül.[134]

csak akkor fogadja meg apródjának.

[132] *Judicium liberale & sobrium de Israelis Hübneri, Calendariographi temerario.* . . . Prognostico, etc. Authore D(avide). H(ermann). M(edia). Transylvano Herbornæ Nassoviorum, 1656. in 8-o.

[133] *Archæologiai értesítő.* XIII. 386.

[134] *Vetélkedés.* 6. és 7. vers.

Szerzőnk szintén tudott latinúl. Pliniust, Albertus Magnust és Stellát eredetiben olvashatta. Sőt egy görög szót is, görög betűkkel ír le teljesen szabatosan. S részünkről épen nem tartjuk valószínűtlennek, hogy ő még a göröghöz is vetett valamit.

Kecskeméti balvéleményei tehát nem az ő tudatlanságára, hanem csak arra vallanak, hogy a tudomány terén még akkor híre sincs a kritikának, s ennélfogva a régi szerzőknél előforduló babonákat, az anyagok valódi tulajdonságainak nem ismerése folytán, vakon elfogadják. A szellemeket világszerte ez a két tényező bilincselte le: egyfelől a természeti tünemények okai felől való tájékozatlanság; másfelől a régi tekintélyek feltétlen uralmának igézete, melynek kitünő példája, az az averrhœista, kinek midőn egy orvos magán a holttesten megmutatta, hogy a máj a jobb oldalon van: töprengve kiáltott fel, hogy ez igaznak látszik ugyan, el is hinné, ha Aristoteles az ellenkezőt nem állítná!

Ily ferdén gondolkodó kor egyetemes szellemének fuvallatát érezzük szerzőnk iratai olvasásakor. Kecskeméti Péteren tisztán kivehető kora mély hatása. De hát mentes-e attól a legkülönb ember is? Vajjon nem áll-e az a tétel, hogy mennél eredetibb valamely tehetség, annál inkább kifejezője kora átalános szellemének s uralkodó nézeteinek?

Szerzőnk tudvágyó lelke nagy tanultságra, sok tapasztalatra tett szert, de rabja volt azon kaliczkának, mely XVII. századnak neveztetik; s bár, mikép a fogságba került sas, küszködik végzete ellen, józan esze feltámad Albertus Magnus magicus babonái ellen: ketreczéből mégsem menekülhet, mégis csak hirdeti Albertus Magnus bölcseségét!

Kecskeméti ötvöskönyvének tudományos értékét *Ipolyi Arnold* szakértő szeme födözte fel. Rajta kívűl mind e mai napig, szakértőül csak Henszlmann Imre s Rómer Flóris Ferencz látta. I. A. volt az, a ki legelőször figyelmeztette rá a tudós világot, egy oldalra menő ismertetést közölve róla a *Századok* 1876-iki évfolyama 555-dik lapján.

Azóta szakembereink türelmetlenűl várták e könyv közzétételet; Ipolyi Arnold pedig, ismert nagylelkűségével, készségesen felajánlá, hogy a legdíszesebben adja ki saját költségén. A nyilvánosság előtt is gyakran emlegették. Mindenekelőtt maga Ipolyi Arnold a magyar történelmi társulat pozsonyi nagy

gyűlésén hívta föl rá a hazai s külföldi szakértők figyelmét.[135] Ugyancsak 1877-ben, Frecskay János, a *Találmányok könyve* első kötetében (105. 109. l.) az ötvösség és ékszermívességről értekezve, czikkébe I. A. ismertetését Kecskeméti W. Péter ötvöskönyvéről, csaknem egész terjedelmében átvette.

Két év múlva Pulszky Károly, a magyar történelmi társulat 1879-iki erdélyi kirándulása alkalmával tett iparművészeti jegyzeteiben, már türelmeszakadtan, míg egyfelől félig-meddig kétségbe vonja, hogy léteznék Kecskeméti Péter könyve, mely «állitólag» Ballagi Aladár birtokában van; másfelől kötelességének tartotta «a nyilvánosság előtt megróni azon hanyagságot, melynek következtében a szakférfiaknak még mindig hozzáférhetetlen ezen munka, melyre a zománcz-vitában már három év előtt hivatkoztak, s melyet ezen kérdés fölmerűlésénél mindannyiszor fölhoznak»,[136] stb.

A következő évben Deák Farkas a zománcz-kérdést tárgyalva, értekezését így végzi be: «Ma már nem kérdés tárgya e művészetnek Magyarországon is virágzása és sajátságos fejlődése, — hanem igenis kivánatos az egyes részletek felderítése és kidolgozása. Ilyen lesz pedig első sorban előszóval és jegyzetekkel ellátott kiadása amaz anyanyelvünkön írt kézikönyvnek, mely a XVII. század közepéről az arany-ezüst mivességről, a zománczkészitésről és alkalmazásról szól, s mely Ballagi Aladár tagtársunk birtokában tanulmány alatt állván, megjelenését minden órán várhatjuk.»

Ily czikkek, valamint magánúton egyre megújúló sürgetések, kötelességemmé tették a gyűjteményemben lévő, 58 kis nyolczadrét levélre terjedő kézirat közzétételét. Valóban, igen nehezen szántam rá magam e publicatióra. Nemcsak egyéb téren való elfoglaltságom miatt, hanem a miatt is, mert eleve tisztában voltam magammal, hogy ha már kiadom, használhatóvá is teszem, mi viszont csak akkép lehetséges, ha időrabló, babra-munkát igénylő bő magyarázatokkal kisérem. A *Glossarium* szerkesztése csakugyan nemcsak hosszadalmas, hanem egyszersmind rendkívül nehéz munkának is bizonyult: a tárgy természeténél fogva az összes természettudományokban, az ipar több ágában, a történelemben, a régi és új magyar s külföldi műnyelvekben való jártasságot, s mindezekben, előkészitő tanulmányok egyátalában nem lévén, — hosszas utánjárást kívánt.

Vajjon megfelel-e szerzőnk műve a felcsigázott várakozásnak, s a hozzá kötött vérmes reményeknek? nem az én feladatom: mások dolga eldönteni. Lehet, hogy erre nézve is, mint annyi másra, igaznak bizonyul About mondása: «on n'adore bien que ce qu'on connait peu».

135 Ipolyi Arnold: *A magyar iparélet történeti fejlődése.* Budapest, 1877. 31. l. Ugyanaz németül. *Geschichtliche Entwickelung des Gewerbewesens in Ungarn.* Uebersetzt von Adolf Dux. S. 38.

136 *Egyetértés* 1880. 283 sz. és *Századok.* 1880. 678 l.

Ballagi Aladár.

NEMZETÉS.

Mikor *Zomer Mihály* uramnál laktam *Brassóban*, 1644., 1645., 1646. esztendőben, több sok szép intési és tanítási között illyen szép öt dolgokra tanított :

PETRUS W. KECSKEMÉTI !

Ha ez világon tisztességessen akarsz elélnyi : vigyázz ez öt rendbéli dolgokra, ha ezeket megtartod, és előtted viseled, jó lelki ismerettel munkálódol, mindenkor elég munkád jár, ki után el tudcz tisztességessen élnyi ; mert az Úr megáldgya kezed munkáját.

1. Sokáig az munkát nállad, ha lehet, ne tarcsad.
2. Jó ezüstből dolgozzál, jól és igazán aranyazzad azt meg.
3. Kinek-kinek aranyát, ezüstit, igazán ki adgyad.
4. Igen szépen igyekezzél, az mint lehet hamar is igen, dolgoznyi.
5. Sokat felettébb az munkátul fizetést ne végy, engedelmessen dolgozzál, engedgyed is, vegye is.

Ha ezeket cselekeszed, szem látomást tapasztalod meg rajtad az Istennek áldását.

Ezeken kővűl több sok szép intési és tanítási voltak hozzám, kiért az Úr ő kegyelmét megáldgya, sok esztendeig éltesse, hogy sok szegény legényeket oktathasson és taníthasson, mert Isten után én belőlem ő kegyelme tett embert, mint tudós, okos és bölcs ember, nemcsak ebben az mesterségben, hanem külső dologban is ; ki valóban tudós ember volt, mert Németországban, Hollandiában, Angliában, Svétiában és Frantiában 15 esztendőket töltött el bujdosásában, és Napkelet felé is, az tengerig Konstantinápolyig járt. Tudós, okos és bölcs lehet az, ki annyit jár-kel. A svétiai királyt ötvösűl 4 esztendőkig szolgálta. *Pet(rus W. Kecskeméti.)*

KÖVEKRŐL.

Hol terem legjobb, több, és szebb kő.

Indiában vagyon két folyó víz: Achesinus és Ganes (sic!), ez világon semmi vízben szebb, drágább, és jobb kő nem terem mint ebben az két folyó vízben; az földben is nem terem sohul, mint Indiában. Schithiában, Afrikában, az Garamantesek között, és Egiptusban, egyéb helyeken is teremnek jó kövek, de mind meghaladgyák az

INDIAI KÖVEK.

Anno 1656. mensis vero Juny 4. Die.

Mint kell megismernyi az termés követ az csinált kőtül?

Nap világon kell megnéznyi az világos követ, mert homályos időn nem annyéra mutattya meg magát. Az nehézségét kell elsőben is megnéznyi, mert az termés kő mindenkor nehezebb az metallomokban csinált kőnél; annak utánna állását, és az színén való simaságot, az pallérozását az kőnek. Az csinált követ penyig arról arról ismerd meg, hogy igen apró hójagocskák avvagy buborikok vannak benne, ha jól megnézed mint egy tő hegy, még nagyobb is némelyben, az színe is ugyan darabos némelynek miatta, az fénye penyig álhatatlan és az világossága, az ki az színén kin vagyon, tudnyi illik az pallérozása, elfogy az szemed előtt, mert soha úgy nem pallérozhattyák, hogy fényes legyen kívül, hanem ha mint zsírral kented volna meg, ollyan az pallérlása. Azt penyig úgy ismerd meg, hogy ha távol tartod tőlled és nem az kőbe néssz, hanem reá néssz, mert ollyak vannak efféle metallomokban csinált kövekben, hogy ha bele néssz szebbnek tetszik az termés kőnél, de ha fordítod, elárullja mingyárt az pallérozása.

Ezekből az termés követ meg ismerheted az csinált kövektől.

Micsodát kell az metallomon értenyi?

Az metallomon ércsed azt az kohot, az kiben az ezüst, arany, réz, vas, iveg és egyeb ezféle olvadékony állatokat szokták csinálnyi.

KARBUNKULUS.

Mivel az karbunkulus minden drága köveknek feje és böcsületre méltóbb, illik hogy először is erről szóllyunk, és ennek nemeiről. Ez penyig anynyit teszen mint szinecske, méltán is penyig, s igazán híják karbunkulusnak, mert magával hozta nevét is, mert ő mindenkor ollyan mint az sebes tűz-szem, úgy világoskodik és ragyog, sőt még éjjel is nagy világossága vagyon az sötétben.

Ezt az karbunkulust az helyeiről tizenkét félének irják, úgymint: Indicus, Gyeramanticus, Hetiopicus, Alabandícus, &c.

De mind az által ő magában is négy féle az karbunkulus, úgymint karbunkulus, rubint, balagius és gránát. Kiről egymás után mind szóllok rövideden.

Az első és fő karbunkulus között is külömbség vagyon, mert noha az karbunkulusnak minden nemei veres és igen világos, némely közzűlök ugyan

.hegyes és halhéas szinnel világoskodik és fénlik, és az szemednek úgy tetszik, hogy meg nem áll soha az fénye, mint ha mozgatnák az követ úgy ragyog.

Némely ismét penyig fejér erekkel, avvagy fejér köddel szép gyengén vagyon környül fogva. Némely ismét azkit sandrastusnak hínak, avvagy gyeramantitesnek hínak, ollyan mintha nyéhol-nyéhol arany csöppök volnának benne, de az az csöpp vagy fénlik benne, mint az csillag, és ő maga is úgy fénlik, mint télben az erős idősön az csillag, eszt penyig az többinél mind böcsületesbnek tartyák, mert az szemednek úgy tetszik ugyan meg fogja az világosságát, oszton noha kővűl is világos, de az az fényes csepbül vagyon, az derekában nem az szinén. Ismonias mondgya, hogy ezt az sandrastest, meg nem pallérolhattyák az nagy vékonyságnak miatta. Ez felől az kő felől nagy vélekedésben vannak az authorok és nem alkhatnak meg felette, mert Satirus azt mondgya, hogy az indiai karbunkulus nem tiszta, hanem rút szennyes, és nem szép világos. Némely az arábiait szebbnek mondgya az indiainál, Archelus ismét Egyiptusban az Tebas városánál mongya hogy terem, az féle erős és romló karbunkulus és az holt szénhez hasonlatos. Callistratus azt mondgya, hogy mikor az karbunkulust leteszik fejérnek tetszik, de ha felveszik mint ha égne, innet vagyon hogy némel azki karbunkulust nem látott, az gyémántot karbunkulusnak mondgya, de azért mind ennyi karbunkulusnak oly természeti vagyon, hogy nehezen mecczik meg; ismét mikor viaszt nyomnak vélle, akar mint vizezzék is, de hozza ragad benne az viaszban.

Hasznai nincsenek mert szűk.

RUBINT.

Az másik neme az karbunkulusnak: rubint. Az rubint ollyan veres karbunkulus és ennek is mintha égne az színe, és az sötétben is, azki igaz rubint megtalálod az ő maga világosságáról, de azért alább való az karbunkulusnál, mert ennek nem ollyan haragos tündöklése vagyon, avvagy tündöklő fényessége, mint az karbunkulusnak, hanem engedelmesb és szelidebb az színe, de azért szép ez is; az színe az rubintnak valamentűl szebb bársony színű annál szebb.

BALAGIUS.

Az harmadikat balagiusnak hívják, mellyet mi *török rubintnak* hivunk, avvagy *rubint pallasnak* parasztúl hivunk; ezt az balagiust Onicerus követvén Pliniust, az rubintnál fellyebb becsülli, de én követvén az több authorokat, helyén nem hagyom, mert azt akar kicsoda is azki valami kicsint ért az kőhöz megismeri mellyik illeti az kettő közzűl az fő helyet, mert noha az balagyius veres és igen világos kő, de azért nincs az ő színének ollyan látható ereje, mint az rubintnak, oszton az balagius víz avvagy kristály színű veres mindenkor, de az rubintba benne vagyon tellyességessen az veresség.

GRÁNÁT.

Az negyedik neme az karbunkulusnak: gránát. Ez is noha az karbunkulus nemei közzé való, de mindeniknél alább való és homályosb, és nem ollyan kedves nézésre mint az rubint, mert ollyan az gránát, mint ha az rubinton

valami homályos köd feküjnnék, vagy zordon szabású temérdek veres szint mutat, avvagy mint ha az rubintot be kented volna valami zsírral; vagyon más gránát is, kit nem az indiai Ganges, sem az Gramanteseknek vizei nem teremptnek hanem Németországból az áros emberek avvagy patikáriusok hozzák; ezek is szép veressek, de az metallomokban csinállyák, és az haszna csak annyi mint az ivegnek; némelyek ezekben is szépek vannak és külömb-külömb félék: ki *tábla gránát*, ki *duplet*, és többek affélék.

ALMADIN.

Az almadint némellyek az mondgyák hogy mind az indiai gránát féle, ugy vagyon hogy az almadinban sok vagyon gránát, mellyek Indiából kelnek, Konstantinápolyban, és onnét az több országokra is kiterjednek. De az almadint inkább metallomokban csinállyák; azért ha megakarod ismernyi eggyiket az másiktól, olvasd az könyvnek az elein, mint kell megismernyi az termés követ az csinált kőtűl.

CARCEDONIUS. Calcedonia.

Az kalcedoniát. Plinius: libro 37. cap. 7. az karbunkulusok közzé szám lállya, de helyén nem maradhat, mert az karbunkulus mindenkor igen szép világos, veres, az mint oda fel megmondók, de az kalcedonia igen álhatatlan színű, azért az mennyire veres is feketébb az carbunkulusnál, oszton az ő színe az berillus és hyacyntus között vagyon, ha penyig az két kő között vagyon az ő színe, majd meg értjük ide alább micsoda szint mutassanak ezek, és mennyire távol legyenek az karbunkulustul; továbbá Plinius azt mondgya: libro 37, cap. 5. hogy ollyan mint az pávának az tolla, avvagy az galambnak az nyakán az toll, és igen bizontalan szint mutat, és ebből az szinből mintha inkább hajlana bársony színű veresre. Azért az karcedonius ollyan mint az galamnak (sic!) az nyakán az toll, noha Plinius nem dicsiri, de illyen álhatatlansága vagyon, hogy az tűznél mint az karbunkulus úgy ég ő is, avvagy méginkább, ha árnyékos helyre, avvagy házban viszed, bársony szinű veresnek látszik, az ég alatt láng szinűnek, ha az nap fényre tartod, mint ha szikrázněk azért nem igazán hitetik velünk az német parma cofolák, hogy az szép világos kristály, kharcedonia légyen, az velenczei üveg legyen kristály; vagyon az kharcedoniában is fejér, de kék szinre változik, inkább kit némely *fejér safilnak* hív, de az is nem igaz, mert nincs fejér safil, hanem mind égszínű kék az safil, az mint ide alább megolvashatnyi, azért az mint oda fellyebb megmondók, az igaz karcedonia ollyan.

Hasznai.

Éczakai álmában való rettegés, és tébolygás ellen jó ha megfurják és nyakában hordozzák.[1] Magnus Albertus azt mondgya, hogyha veled hordoznád, minden per patvar ellen hasznos; bánat és félelem ellen is hasznos;[2] ha

[1] «ha Sineris nevű kővel az Chalcidoniust átal furja az ember és nyakában viseli, az éjjeli álmodozásban való elmélkedésekből és melancholiából származott haszontalan látásokat, az testnek erejét öregbítvén, nagy nyugodalmassan elűzi: így az fogadásban való álhatatosság (és hűségnek köve).» Pataki Fůsůs János: *Királyoknak Tůkőre.* Bartfan, M. DC. XXVI. 256. l.

[2] «az veres skárlát színnel tündöklő Calcedonius drágakő .... természetiről azt írják, hogy az komor kedvű embereknek kedvetlen szomoruságok ellen igen hasznos.» Prágay András:

valami testeken szálka és tövis vagyon, ha meg melegíted és reá kötöd, kivonsza.

ADAMAS. Gyémánt.

Azt írja Plinius, hogy oly ritka volt elein az gyémánt, hogy csak az királyoknál és fejedelmeknél volt, mint mostan az karbunkulus és csak Szerecsenországban találták, ott is nem nagyobbat mint egy ugorkamag, noha most is ritka és drága az java, de még is bővebben talállyák azért. Hat félének mondgyák az gyémántot. (Tudnyia illik :) Indicus, Arabicus, Macedonicus, Cipricus, Cencrones, Sideretes.

1. Az Indicus gyémánt kristály színű és homályosb, és kékes színt mutat az kristálynál erőssen tündöklik és villog, mintha egy szépen tisztított kardot forgatnának előtted, soha úgy tetszik meg nem áll az színe, hanem mint ha mindenkor mozgatnák az követ, nézésre igen gyönyörűséges, hogy nem győz ember betelnyi az nézésével, mert mindenkor villog és ragyog az színe, igen felette erős kő, hogy ő neki sem tűz, sem aczél nem árt, meg nem fogja, az tűzben is el nem vesz az szine, eszt irják felőle, Istennek nagy csudája, hogy illyen erős természetü kő, kinek sem tűz, sem aczél nem árthat, az baknak vérével enyhithetik meg erejét,[3] és úgy meg győzvén, megmeczhetik oszton.

2. Az második Arabicus és Macedonicus, keveset külömböznek egymástól, ezek immár alább valók az Indicusnál, ezek fejérek és alól vagy belől homályos szabásúk.

3. Harmadik Cipricus. Ez az többinél lágyabb és homályosb és sárga réz színre hajlandó.

4. Cencron. Az Cencron ollyan mintha az Arabicus és Macedonicus gyémántot zsirral megkented volna, fejér ugyan, de nincs derekas világossága.

5. Siderites. Az Siderites gyémánt is fényesb, vas színű azért, de sokkal nehezebb az jó gyémántnál, természettel is igen külömböz tűlle, mert az igaz gyémánttal megfúrhattyák és az foglalásban is hamar eltörik. Summa summarum : az Cipricus, Macedonicus, Cencron és Siderites, csak hogy viselik ők is az gyémánt nevet, de természettel sokkal külömböznek az Indicus gyémánttul, ha penyig az Indicus gyémántot az mágneskőre teszed, el veszi erejét, az mágnesnek, és úgy megháboríttya, természetiben, hogy ha immár hozzá vonta volna is az vasat, elragadgya tűlle, és nem bir az mágnes az vassal, nem igaz próbája penyig ő neki, az gyémántnak, az hogy az kristált vélle meg írják, mert az

Fejedelmeknec Serkentő Oraia Bartphan, 1628. Az ajánló-levélben. «A karchedon . . . . a szomoruságot és a félszet elűzi, az egész test lelkeit megujitván és megvidámítván : a testi jelenségek látását is elvészi.» Apátzai Tsere János : *Magyar Encyclopædia.* Ultrajecti, 1653. 252. l.

3 *Balassa Bálintnál :*

«Vérrel, erős gyémánt,
Kit az aczél sem bánt,
Végre mind elhasadhat.»

Pécseli Király Imrénél :

«Erős adamas-kő vérrel megszelidűl.»

V. ö. Szilády Áron jegyzeteivel : *Balassa Bálint költeményei.* Budapest, 1879. 89., 302., 303. l. *Prágaynál :* «Az adamas-kőnek oly természeti vagyon, hogy őtet semminémű vasból álló eszközzel el nem ronthatni, sem faraghatni, hanem az baknak *mostan vett vérével* melegen nedvesíttetik, és úgy lágyul meg.» *Apátzai Tserénél :* «A gyémánt . . . . alig törettethetik el, hanem az annak előtte *bort ijut avagy petersélymet ett* bakvértől ; vagy a legjobb fekete óntól.»

Cencron gyémántok közzűl is találtatnak ollyanok, kikkel megírhattyák az Kristált, hanem az mágnes kővel próbálhattyák. Az Cencron gyémánt, mellyet mi *cseh gyémántnak* hivunk, külömböz penyig az citrintűl, noha ugyan közte terem, mert az citrin eres és földes, és homályos szinű, az Cencron gyémánt oly bűséggel terem itt az mi országunkban is, hogy az kik mezitelenek bennek, úgy mint meczetlenek, semmi böcsületi nincsen. Lengyelország felől való havasokon Máramarosban nagy bőséggel terem, az moldvai havasokban is eleget találnak, hogy ha német vagy olasz kézben kél, megmecczi ő, és az mint akarja nekünk úgy adja, és nagy böcsületet ad neki, cseh gyémántnak nevezi.

Hasznai.

Hogy ha aranyban vagy ezüstben foglalod, dühösség ellen méreg és éjjeli rettegés ellen jónak mondgyák ; ha az bal kezedre és karodra kötöd, gonosz lélek háborgatása ellen jó ; félelem és gonosz ördögi incselkedés ellen is igen jó.

ACHATES.

Elein az Achateskő igen ritka és kedves is volt, de mostan nem annyéra böcsületes, mert felette igen sok féle, és sok helyen talállyák, az neve is igen sok mellyet elő számlál Plinius, némely bennek fekete, és fejér erek vannak benne, némely hasonlatos az fejér klárishoz és fekete erek vannak benne, némely ismét mint a Créta szigetekben az mineműek vannak, arany színű sárga erek vannak benne, mindazáltal az legjobb azki ollyan verhenyő színű, mint az oroszlánnak az bőre, akar minemű erek legyenek benne, Indiában ollyanok is teremnek efféle kövek, hogy kiben az ló mind szerszámostul, ér, erdők, némelyben folyó vizek mind meglátszanak, az ereknek futási szerént.

Plinius: Naturalis Historiæ libro 37. cap. 1. aszt írja, hogy Cirrus királynak oly Achates köve volt egy, hogy az kilencz múzsák és Apolló az egy kőben meglátszottak, sőt még Apolló egy hegedűt tartott az kezében, és az mi nagyobb, az múzsának kinek-kinek az ő jegye és szine meglátszott, mellyet nem mesterséggel mecczettek avvagy faragtak, hanem az kőben való ereknek természet szerént való folyási csinállyák.

Hasznai.

Scorpiónak és póknak marását meggyógyittyák vele, ha megtöröd és az sebre hinted vagy megiszod, mind kigyó és egyéb állatnak harapása ellen jó és hasznos ;[4] ha kezedben vagy nyakadban hordozod, eszessé és kedvessé teszen ; ha az aluvó embernek feje alá teszed sok külömb-külömb dolgokat formákat lát álmában, mindazáltal Pliniussal : lib. 37. cap. 10. ezekről eleget olvashat, azki nem restelli.

Observatio.

Eszedben vedd eszt : mikor betegség ellen valami drága követ meg akarsz törnyi, ne törd se rézmozsárban se vasmozsárban, mert ezeknek az morzsalékja

4 «A keselyők ezt az ő fészkekbe teszik, hogy a mérges dolgok nékik ne árthassanak, minekokáért a scorpio és egyéb mérges állatok marása ellen használ.» *Apátzai Tsere,* i. h. 253. lap.

igen nagy betegséget újjét az beteg emberben, hanem márvány kövön kővel törjed és ugy csináld meg az italt.

SMARAGDUS.

Az smaragdus igen szép világos zöld kő, úgy annyira, hogy még az környülötte való aert is megbírja az ő erejével. Plinius tizenkét félének írja: legfőbb és drágább az schithiai smaragd, sokkal alább való az bactriai, harmadik az egyiptusbeli, negyedik czipriaji, ötödik az britaniai, az többit az metallomokban talállyák. Legfőbb és jobb azki oly igen szép zöld és tiszta, hogy még az szemednek is megfogja az világát, és az környülc való eget, az fényessége úgy megbírja, hogy még az napnak fényének sem enged, és ha sokáig nézed mint ha ugyan nevekednék úgy tetszik, nem változik ő meg sem az nap fényen, sem penyig árnyékon is, sem gyertya világnál is, hanem mindenkor villag az ő szine; oszton mint egy tükörben meg látod az embert; Nero császár mikor az fegyveres játékot nézné, smaragdban úgy nézte mint egy tükörben, azért illyen az schithiai smaragd; erről ismerd penyig meg az ki nem szintén szép, avvagy nem az schithiai smaragd féle, hogy mintha ugyan árnyékos volna az kő, az illyent *vak smaragd*-nak híják, mely ismét sűrű avvagy temérdek színű, és nem tiszta világos, némelyben valami fejér köd szabású fekszik, némely ismét ollyan mint az macskának avvagy az hijucz(nak) az szeme, némely sárga réz színű; találtak ollyat is Cziprusban, hogy egyfelől smaragd volt, más felől jaspis volt, ki meg nem változott volt smaragdá. Azért ismét erről ismerd meg az schithiai smaragdtúl az más félét, és ezek nem dicsirtetnek az smaragdba, azki penyig nem tiszta zöld, ha borban vagy olajban ha tartyák sokkal szép leszen.

Hasznai.

Ha gyűrűben foglalod és nállad hordozod, kórság ellen jónak mondgyák, az tisztátalan élének oly igen ellensége ez az kő, hogy mikor nállad vagyon, az ollyankor, soha meg nem állya, hanem el kell romlanyi; ha erőssen vagyon be foglalva, ki pattan az kő és el vesz, ez penyig megpróbáltatott *Magyari Bélla királyon;* [5] elméjét és eszét s az szemét embernek erőssíti.

Nyolcz magocskányit az morzsalékjában ha ember megiszik etetés ellen és méreg ellen jó, próbált dolognak írják, hogy hajkoppadás ellen is jónak dícsirik.[6]

ARMENIUS.

Az armeniust azért hítták armeniusnak, hogy azt mondották, hogy csak Armeniából kel, de Frigiában és Kappadotiában, is az mint Dioscorides mongya,

5 «miképpen a Smaragdus minden egyéb köveknél kedvesb lévén, nem szenvedheti az egymással való ismeretséget, hanem ha akkor viseltetik, elromol, mint *Magyarország Béla nevű királlya* felől olvassuk, hogy midőn az dolognak idején ujjában vólt volna, három részre hasadott. Azt írják felőlle, hogy ha kit méreggel megétetnek, ha megiszsza ezt az követ, megfojtya az mérget és az, ki viseli, annak elméjét öregbíti és naponkint neveli: így az kegyelmesség (köve). *Fűsűs* i. h. 260. l.

6 «A kik magokkal hordozzák, a kórság (nagy nyava yától) megoltalmaztatnak (a mint tartyák.) Az ő reszelési hulladékjában ha nyolcz árpaszemni italban bevetetik, a bévött mérget kiűzi, a haj is a fejről elhulván.» *Apátzai Tsere*, i. h. 251. l,

elég terem, némely pathicarius ezt az követ smaragdnak híja és az tudatlannak smaragd gyanánt adgya, de megismerd az smaragdtúl, mert az is noha zöld, de kék színű zöld, színtén ollyan mint ha az szaru követ az smaragddal össze elegyitették volna; világos kő azért ez is; de zöld szinből kékre fordul, avvagy hajol.

Hasznai.

Erről az kőről eleget írnak, mind Plinius, Alexander, Tralianus, A Vícenna, Mattheolus, és mind egy aránt írják, hogy igen jó amaz sárga betegség és fekete sár ellen. Aetius azt írja, hogy némely embernek mellyében valami nyavalya vagyon, mint ha valami állott volna meg benne, ha megissza, ki veti vélle. Szent Antal tüze ellen, és kórságosnak jó megadnyi innya.

SAPHIRUS. Saphir.

Napkeleti és indiai kő az saphír, igen szép világos kék kő, mint az kék égy mikor tiszta, legszebb és kedvesb az az kőben igen vékony köd fekszik, és az inkább mint ha veresre hajlana, némelyben penyig igen szép fejér szinű köd vagyon, és az illyent mi *víz színű safilnak* híjuk, némellyek fejér safilt is állatnak, maga fejér safil nincsen, sem penyig egyeb színű, hanem mínd kék az safil. Plinius: libro 37. cap. 9. oly safil felől is ir, hogy arany színű szikrákkal világoskodnék, de én ollyan safilt nem láttam, hanem én Mattheolussal egyet értvén azt mondom, hogy cÿanus kő legyen az, mellyet az Mauritaniaijak Lazulkőnek hínak, mert ennél az cÿanusnál több az kék gyemmák közül, aranyszínű cseppekkel nem szikrázik, de azért az cÿanus kő között, és az lazulkő között, különbség vagyon mellyet íde alább megmondunk.

Hasznai.

Azki nyakában hordozza, jó kedvűé teszi és békességessé; szívet erőssíti, az bujaságra való indulatot megenyhíti.[7] Harag, irégység, csalárdság, szomorúság ellen felette jónak dicsirik, belső sebek ellen, ha megtörvén megisszák, igen jó. Galenus több hasznát nem írja, hanem azkit megmar az scorpio, az ellen mondgya jónak;[8] orra vérét embernek megállattya. Nagy bizonnyal írják, hogy ha méregnek dagását hamar érik vélle, meggyógyíttya.[9] Próbált dolognak írják ezt is, hogy ha az pókot egy szelenczébe teszed, és az szenczének (síc!) kicsíny szájára, az igaz indiai safilt reá teszed, egy kevéssé megöli az pókot, azért mínden méreg ellen jónak mondgyák és hasznosnak; ha embernek szemét törlík velle, minden szennyet le tisztít az szemről minden sérelem nélkül.

7 «azt mondgyák az physicusok, hogy venereos compescit & castis usui est. Sőt ha tisztálan (sic!) életű kezében veszi, tündöklő színiben láttatik meghomályosodni. Ennek okáért szűzességnek és szemérmetességnek köve az saphir». *Prágay András*, i. h.

8 «az Sapphirt, ha ki megiszsza, az melancholia és scorpiónak megmarása ellen igen hasznos: így az mértékletesség (köve). *Fűsűs*, i. h. 179. l.

9 «A Saffir . . . . italban bevétetvén, a scorpiók ütése (marása) ellen igen hasznos, és a mely orvosságok méreg és mirigyes (dögös) nyavalyák ellen csináltatnak, jó közökbe elégyiteni.» *Apátzai Tsere*, i. h. 251. l.

SARDONIX.

Az sardonix szép veres kő, szintén ollyan színű, mint mikor az körmödre szép piros vért csöppentenél, és az által néznéd az körmödnek fejérségét, noha ez is sokféle, az mint Plinius : Libro. 37. Cap. 6. írja, de ugyan ez az ő tulajdon színe, az mint mondom, hogy mikor az körmödet szép piros vérbe mártatanád és azt néznéd. [10] Világos és szép piros kő, nem ollyan halván mint az karnely, némelyben fejér erek vannak némelyben bársony színű erek vannak, rendel által benne, avvagy környűle fekszik benne, mint az szivárvány, nem kedves penyig amaz mész szinű kő az félék között, és az kiben az erek nem tellyességesen vannak által, hanem mint ha rea öntötték volna mint az karnélyon [11] vagyon, vagy anichelen, az az ha az fejérség fellyül fekszik rajta, és nem közte fekszik, továbbá azt írja ez felől az kő felől Josefus az zsidó historicus : Antiquitatum Lib. 3. Cap. 12. hogy az mely papi köntöst az Úr Isten csináltatott volt Áronnak az pusztában, annak az vállán volt két felől két sardonix de az jobb felől való vállán, az mely sardonix volt, annak oly világossága volt, hogy nagy messze földön meglátszott az világossága, és ragyogása, mely kő(nek) természet szerént nem volna ollyan hatható világossága, de az Úr Isten az ő nagy hatalmasságával cselekedte volt azt, és mikor ő az felől az kő felől ezt az dolgot irná, annak előtte az zsidó népek gonosságaért, két száz esztendővel, el veszett volt az kőnek fényessége.

Hasznai.

Az bujaság ellen nagy hatalmát írják, és az kinek az körme fölött az körömház szálkázik, és azt az követ az újjában viseli, felette igen dícsírik. [12]

SARDIUS.

Az sardius vörös színű kő, de nem által látó avvagy világos, hanem mint az *veres kova* ollyan szabású, ennek telyességgel elveszett a neve, mert mind az jaspisok közé számlállyák, de nem igaz, mert az jaspis között nincsen illyen piros, mint az sardius ; szintén olyan mint az sardonix, csakhogy nem világosak az erek mindeniknek közte. Elsőben Sardoniában találták, igen kedves kő is volt. De az után Babilloniában jobbakat találtak az kővágók az kövek között.

10 «Sardonix alázatosságnak köve, . . . mellynek szine olyan, mint az embernek körme, mondgyák, hogy az szivnek felfualkodását enyhitti.» *Prágay*, i. h.

11 Ezen, itt már másod-ízben említett hasonlóság a carneol és sardonyx között vezethette arra a véleményre a régieket, hogy a két kő egy volna. Hoffmann, elbingi conrector így ír róla :

Carneolus digitum flammis radiantibus ornat :
Sed stomachum junctâ carne-juvabit-olus.,

mely epigramm után a karneolra megjegyzi, hogy «Alias gemma hæc Sardonyx vocatur.» Frid. Hoffmanni Silesii : *Pœticum cum Musis colludium.* Ed. 2-a. Amstelodami, 1665. 12-r. p. 61.

12 «Hasznos a szüzesség megtartására, sokat használ a köröm nyavalyái ellen is.» *Apátzai* i. h. 251. l. — «az Sardonix szemérmetességet szerez az emberben, így az méltóság és jó hírnév (köve). *Füsüs*, i. h. 268. l.

Hasznai.

Az ember orra vérét megállattya, méreg és vesztés ellen jó, az ki nálla hordozza, embert bátorságossá teszi, az szivet megvidámíttya.[13]

TOPAZION. Topasius.

Az topasiust Plinius libro. 37. cap. 8. két félének írja, az egyiket ollyannak mondgya mint az párhagymának az levele, az második ollyan mint az padrad fűnek az levele, az viseléssel is elkopik, és az reszelővel is megreszelhetik, mellyet az több gyemmák meg nem engednek, de én illyen topasiust nem láttam nem is olvastam több helyett az authoroknál felőle, hanem Lonicerus (sic!) hozza elő az Plinius írását, és ő teszen emlékezetet felőle, hanem én azt mondom, hogy amaz Gallis és Prasmus ollyan, ki felőle olvashat ide alább azki akar. Az minemű topasius felől penyiglen irnak, mind Magnus Albertus, mind penyig az többi, én is ollyannak ismerem az topasiust, ő maga is Plinius emlékezetet teszen felőle és azt mongya felőle: Sunt autem fumi de Topazio et alquando mellex. Azért az legszebb féle topasius igen szép sárga szinű világos kő, de nem szintén ollyan temérdek színű sárga mint az jachcinth, hanem mint az kristált igen szép gyengén arany színű sárgával festették volna meg, ugyan víz színű szabású, fényesb is az jachintnél, vagyon azért ollyan is közöttök mint ha csak valami hitvány sáfránnyal festették volna meg az khristált. Vagyon ollyan is mint ha csak füstös volna az kristály kő; ha az jó félét kezedben veszed és az napra tartod, úgy tetszik mint ha szikráznék.

Hasznai.

Azt írják felőle, hogy ha az forró vízben veted, megállattya mingyárást az forrását, és az kezeddel könnyen veheted az tűztül az felforrott vizet; az bujaságra való indulatot megtartóztattya, ha az mely felette nagy és mély seb volna és az vére meg nem állana, ha rea teszik, vagy megtörik és rea hintik megállattya;[14] haragtul embert megtartóztattya; ész nélkül való kabálódást mondgyák hogy el távoztattya. Hagymázos embernek is jó nálla hordoznyi; de azért az ő ereje az hold után jár, az holdnak telésével és fogyásával nő és fogy az ő ereje, kiért mondgyák hogy lidérczes embernek is jó nálla hordoznyi.

MAGNES.

Az mágneskövet, az mint Nicander írja: ugyan az találójáról híják, kinek Magnes volt neve, és mikor nyájját őrizné, az Ida hegyen, Afrikában, az pálczára támaszkodván, kinek az végében vas volt, nem kezdé fel vehetnyi az kőről az pálczát és így talála ezt az követ; és ollyan színű ez kő mint az vas

13 «Magneskő az vasat, Sardius az fát, miként hozzája szíja; szintén így az finyákló gazdagság avagy kincs az embereket.» *Fűsűs*, i. h. 135. l. és «Táblája ez könyvnek.» — «az Sardius, hozzája szíja az fát, mint az Magnes kő az vasat, az emberekben örömet indit, és pecsétgyűrűben igen jó, mivel hogy nem ragad hozzája az viasz, mint némely kövekhez: . . . . így az ékessen szólló eszesség (köve). *U. o.* 250. l.

14 A topáz . . . a sebbe tétetvén, a vért benne megállíttya. Az a forró vízbe vettetvén, az ember keze nem ég meg benne.» *Apátzai*, 252. l. — «az Topasius igen jó az vérkórság és elájulás ellen: így az okosság (köve). *Fűsűs* i. h. 112. l.

vagyon, azért közzülök fekete színű is vagyon. Hajnal színű veres is vagyon, de legjobb az ollyan mint az vas, és mentűl kékebb annál jobb; olly bőségét írják az Indiai tengerben, hogy apró hajókkal nehezen is evezhetnek el miatta, és sok oda is vesz bennek, mert természeti ő neki ollyan, hogy mentűl jobb féle az magnes, annál inkább hozza vonsza az vasat, úgy annyéra hogy ha tizenkét szépen megtisztított vaskarikát, egymást érvén, egymásután renddel leraknál, és az elsőt megértetnéd az magnessel, az többit is egymásután mind felvehetnéd vélle, hogy lefüggve ugy állana mint egy láncz, de az gyémántot ha mellé teszed el veszi erejét, és az vasat fel nem hadgya vennyi. Hallottam közbeszédben, hogy Arábiában az *Mahumet koporsója* csak az aerban áll, semmi nem tartya, de ha ugy vagyon, abban sem kételkedem semmit, hogy az magnes kőből csináltak hajlékot neki, mint az Alexandriaji Dinocrates, magnes kőből állatott volt egy templomocskát és abban helyheztette volt az Arsanoe tisztességére csinált vas Istenecskét, ki úgy tetszett mintha csak ott állott volna, ez is szintén az szerént álhatott az aerben (mint) az Mahumet koporsója. Mattheolus irja, hogy Szerecsenországban terem egy Teamthedes nevő kő, kinek oly természeti és ereje vagyon, hogy az mágnes az vasat mint hozza vonsza, az Temedes még annyira elveti tőlle, ugy annyéra, hogy ha patkós volna sarud vagy csizmád, soha el nem mehetnél, hanem el kellene esned azon az kövön. Azt írja az után hogy talám azt vélné valaki hogy csak heában valóság, vagyon énnekem egy darab mágneskövem, hogy egyfelől eltaszíttya az vasat tőlle, más felől penyig hozza vonsza, az magnes sárga réz színű, az másik ezüst színű, ugyan ezent bizonyíttya Plinius: lib. 2. cap. 45. Hogy Indiában vagyon két hegy, ha az egyiken jársz és vas vagyon az sarudonn, el nem mehecz, mert az lábodat az kőtől fel nem veheted. Ismét ha az másikon jársz és vas vagyon az sarudban, el nem mehecz, hanem el kell esned, mert az lábodat (hozza vonsza) el veti tőlle.

Hasznai.

Az gyémánttal mind egy haszna vagyon ennek, de én mégis amaz bűvös bájos authoroknak irásokból hozok valami keveset elő. Ha valami arany, ezüst vagy réz edény alatt, az kezedben fogod egy darab mágnest és föllyül valami vas karikát tisztát, vagy tűt tész az edényre, alól az edényen valamely felé fordítod az mágnest, fellyül az vas is odafordul, és szintén azt míveli fellyül az edényen az vas, azmit alatt az kővel mivelsz. Ha foghagymával az mágnest megkened, nem vonsza hozza az vasat. Ez az kő férjet feleséget hozzá édesíti, ékessen szóllóvá és kedves beszédűvé teszi az embert.[15] Ha méhserrel öszve megtörvén megiszsza, használ az víz kórságosnak. Ha megtöröd és az háznak négy szegire eleven szénre hinted, ugy tetszik az házban valóknak mint ha fenekével felfordulna az ház.

TURCHOIS. Türkes.

Az türkes főképpen Törökországban terem, de kétféle, mert az egyik Hispaniai, az másik Indiai türkes, de azért jobb az Indiai kék kő, de nem

15 «Mágnes emberségnek köve.» *Prágay*, i. h. V. ö. P. Páriz: *Pax corporis.* 1701. p. 228.

szintén safil-, avvagy lazulkő-színű, hanem mintha az lazulkövet tejjel megöntötted volna, ollyan színű fejérkék kő, nem világos, hanem sötét kő, és temérdek, az böcsületesb közüllök, az ki mentől hegyesb és kékebb, símább és fényesb, az az azkit szépen megpalléroznak.

Hasznai.

Embernek szemét és szivét erőssíti, minden külső szerencsétlenség ellen jó, jó kedvűé teszi az embert az ki hordozza.[16] Azt írják felőle, hogy az jövendő veszelmet (sic!) megérzi, mikor valami szerencsétlenség akar rea következnyi, vagy megrepedez, hasadoz, avvagy rútúl megződül, mikor penyig mi efféle megrútúlt türkest látunk, azt mongyuk hogy megaggott, maga nem írnak ennek megaggása felől az természettudó authorok, hanem valami szerencsétlenség esett volt az Urán, avvagy akar esnyi.[17]

UNIO, SEU MARGARITA. Gyöngy.

Taláilyák az gyöngyöt az tengeri csigákban kiválképpen az Indiai, Britaniai és Flandriai Tengerekben is elég terem. Az gyöngynek fogantatásáról és nevekedéséről Plin. lib. 9. cap. 37. bőségesen ir, mert az gyöngy(nek) szintén ollyan teremtője avvagy fogantatója vagyon, mint azkit nállunk ráknak avvagy békatekenőnek hinak, mely itt amaz álló sáros vízben terem, és ennek az szine hasonló az gyöngyházhoz. Azt írják felőle, hogy az gyöngy ugyan fogantatik, és annak az fogantatásnak bizonyos ideje vagyon, és mikor az idő eljő, két felé nyilik az csiga, mellyet mi *gyöngyháznak* szoktunk hínyi, és mint az apró harmatot úgy fogja be valami szortyogással az gyöngyöt, és úgy neveli, és ollyankor valami idő talál lennyi, ollyan leszen az gyöngy is, mert az égen nagyobb bátorságát tartya ő, az az inkább halgat az égnek tiszta avvagy felleges voltához, hogy nem mint az tengerhez, mert mikor az égben felleges avvagy homályos, az gyöngy is homályos, ha szép tiszta az ég, ő is tiszta, ha penyig az ég veres, ő is rút lúgszinű leszen; az hosszú időnek miatta is megsárgul az gyöngy. Továbbá mind igen lágy az gyöngy, mikor az csigából kiveszik, de oszton itt kinn megkeményedik, hogy az ég éri; azkik penyig fogják az csigát mentűl mélyebb helyrűl foghattyák ki, azon igyekeznek, ahol az napnak fénye az vizet meg nem járhattya, mert ha az nap veres és megjárja az vizet, megrútul az gyöngy, és arra igen vigyázzanak, mikor húgyik az csiga, és ugy igyekeznek hálóval megkerítenyi és fognyi, mert ha kézzel nyulsz hozzá s helyén vagyon, gyorsan az kő közé vonsza magát, de az legnagyobb, hogyha oda talállya az kezét kapnyi az két tekenője közzé, bizonyos hogy mingyárást elszakasztya az kezét. Mikor oszton besózzák erőssen, hogy kifogják, valami

16 «A türkis homályosabb zölden kékellő gyöngy. A szemnek minden külső nyavalyái ellen jó, a lelkeket is az egész testben megerősitti.» *Apátzai Ts.* i. h. 253. l.

17 «Anno 1632. Januarius 25 Leyda. Az óra hány legyen, mint kellessék egy gyűrűvel, melyben türkes vagyon, megtudni hallottam, és meg is próbáltam: Egy üvegben egy kevés vizet kell tölteni, annakutánna az gyűrűt egy hajszálra, avvagy czérnaszálra felfüggeszteni, és tartsa az ember az kezében az üvegben, de úgy, hogy az gyűrű ne érje az vizet, és úgy tartsa egy kevéssé az kezét mozditatlan, és az mennyi az óra leszen, annyit üt az óra oldalán az gyűrű.» *Haller Gábor naplója* 1630—1644 Erdélyi történelmi adatok. Kolozsvárt, 1862. IV. kötet, (Új folyam, I köt.) 11. l.

cserepedényben oszton hogy megeszi az só az húsát az csigának, az gyöngy alá hull az edénnek az fenekére, igen szép tiszta, mert az só megtisztíttya. Azt mondgya Plinius, hogy ez világon az ő idejeig, nagyobb két szöm gyöngy nem volt, mint az Egyiptusbeli utolsó királyné asszonynak, az Cleopatrának volt kettő, mellyeket az napkelet fele való királyok attak volt neki, kinek csak az eggyikét sok ezer aranyra böcsüllötték. Miképpen *(mostis)* oszton az urakkal az római Antoniussal fogadást tőnek és mint az eggyiket eczettel megemésztette, megírja Plinius Libro. 9. Cap. 35.

Vespulius írja, hogy volt ő neki egy csigája avvagy gyöngyháza, kiben volt több százharmincz szem gyöngynél, némelyben ismét, kiben több is volt annál, némelyben ismét csak négy-öt szöm gyöngy vagyon, azért az gyöngynek az szépe azki igen szép fejér, öreg és gömbölyeg súlyos szabású, mert ő természet szerént igen könnyű.

Hasznai az gyöngynek.

Reszkető szemnek és szűnek, igen jó és hasznos, az szemről fekete hályogot lehasít és az szemnek minden rútságát tisztittya, vérfolyás ellen is jónak irják, ugy mint az vérhas, és asszonyi állatnak havi betegsége (ellen), és azt is megállattya, fogát embernek tisztíttya.

CORALIUM. Kláris.

Az klaris, az Africai tengerben terem, azt mondották, de azonkívül való tengerben is terem, ugymint az Veres tengerben, de az fekete, mind az Galliai, és Scilitiai tengerben, ezt az *tengernek bokrának* nevezik, mert ugyan ágasbugás, mentül több ága vagyon, annál jobb és böcsületesb. Háromféle az kláris: az eggyik fejér, ki drágább is, az másik fekete, de az igen ritka, az harmadik veres és mindeniknél bővebb. Ezen az utolsón meg nem alkhatnak az authorok, mert azt mondgya Plinius, hogy mikor az tengerből kiveszik, lágy akkor, és azután keményedik meg és erősödik. Scribonius refutállya, s azt mongya, hogy ő magátul nem veressedik meg, hanem az felső felét elreszelik, simittyák és marad meg az veresse, ez Olaszországban annak előtte oly nagy bőséggel volt és böcsületben, hogy alég találtál volna oly férfiat, asszonyállatot vagy leánygyermeket, kinek nyakában avvagy karján nem volt volna kláris.

Hasznai az klárisnak.

Az kórságosnak igen jó az klárist nyakában hordoznyi, az kik vért pöknek és vérhas ellen is jó, az lágy szemet is jó vélle töllenyi, az ollyannak azkinek ugy tetszik, mint ha legyek repesnének az szeme előtt, reggel ha megtörli az szemét vélle, hasznos, [18] az ki nem alhatik, megadgyák borban innya apróra törvén, álmot hoz az szemében, de azki gyakran issza, elszáraztya a lépét, használ az gyomornak, fájását megállattya; ha szarvasnak az szarvával együtt, eső vizben megissza, sokféle betegség ellen használ, főképpen gilyiszta

[18] «Ez a nyavalyás ember nyakába köttetvén, megsárgúl. A vért köpőknek avagy ereztőknek használ. Az ő pora jó a szemnek való orvosságokba: jó a vesék és a hólyag arénájára is. Sőt a kórságosoknak is hasznosan adattathatik bé.» *Apátzai* i. h. 252. l.

ellen, szélveszes menkő ellen jónak mondgyak, kőesső ellen elhintették és gyümölcsfának az ágára kötötték, vérfolyást megállattya ; az mely sebnek nagy mély sebhelye maradna, ha vélle kötik, megneveli hússal ; belső nyavalyák ellen jó ; ha megtöröd, és az odvas fogban hinted, minden fájdalom nélkül kivonhatod, az megfőtt inyét embernek meggyógyittya ; ha nyakában hordozza valaki, az szűbeli reszketéseket és fájdalmakat eltávoztattya.

LAZUL LAPIS, lazulkő, cianeus.

Az lazul követ, cianeust, kék követ, némely még az armeniust is öszvezűri zavarja, de sok külömbség vagyon bennek ; mert az lazulkő és armenius oda fel meg mondók, bányákból kelnek ; minemű legyen penyig az armenius, oda fellyebb megmondók, jóllehet Mattheolus és az cianeust is azt mondgya, hogy az napkelet fele való aranybányákból, és azért szikrázik arany szikrákkal, de Plinius és Dioscorides azt irják, hogy az igaz cianeus az Indiai tengerben terem, hihető is penyig, mert az cianeus kő igen ritka, igen szép sima és vékony szabású kő, arany szinű cseppekkel vagy szikrákkal fénlik ; némely kék jaspisnak mondgya, de külömböz az kék jaspistul, mert az cianeus nem világos, és majd ollyan színű szabású, mint az jóféle türkes : ollyan fejér kék ; de az jaspis világos kevessé, osztán zöldebb is, némely *csillagkőnek* is híja, azért hogy az fényen mint az csillag úgy csillagzik ; az lazulkő penyig égszínű kék, de nem világos, hanem setét, és az képírók az festékbe égszínű kéket festnek vele. Mauritániában terem.

Haszna az lazulkőnek.

Mikor igen szépen megtörik és megmossák, hogy semmi ízt hozzá ne vonnyon, igen dicsjérik sár ellen, mert a fele sárt, mind hitván nedvességet alól takarít ki az emberből ; ha az gyermeknek az nyakában kötik, igen jó, mert écczakai rettegéstül megoltalmazza az gyermeket ; szemnek is igen hasznos ; az mely asszonyi állat fél az idétlen gyermektül, kösse az nyakában magának ; igen dícsírik arra is, de mikor az szülésnek ideje eljű, kivegye onnét, mert nehezen szül miatta.

CŒRILEUS LASPIS, kékkő, aquamarina.

Az kékkő igen szép és drága, elein kékkőnek hítták, mostan immár aquamarinának nevezték ; szép és világos mint az safil, de halvánb annál. Sokan azért safil gyanánt tartyák, de külömböz azért, mert az mint mondám, halvánb az safilnál, oszton mint ha fejér kék színből kevessé zöld színre hajol.

Vagyon másféle kékkő is, ki csak az moldvai határokon terem, kevessé világos, és az baromnak mikor szemén valója vagyon, az szemét ha törlik vélle, használ ; puha kő ez, hamar el is olvad.

HIACINTUS, jácczint.

Az jácczint igen szép aranyszínű sárga kő és háromféle : az eggyik aranyszínű sárga, igen szép tiszta és világos kő, az másik verhenyős színű sárga, és

ha az tűzhöz közel tartod, mint ha ugyan szederjes színt mutatna és legjobb is és szebb is közzülök, az harmadik violaszínű kék sárga, külömböz penyig az toppasiustól, mert az toppasius igen vékony sárga, de az jáczint igen temérdek avagy zordon színű sárga, vannak ollyanok is bennek, mintha az iveget sáfránnyal festették volna meg; de ez igen alávaló jáczint.

Haszna a jáczintnak.

Azt irják felőle, hogy az időváltozást megismeri, mert mikor tiszta idő vagyon, igen szép fényessen mutattya magát, ha penyig homályos avvagy zúrzavaros idő vagyon, ő is homályosban és szomorúbban mutattya magát; természet szerént az jáczint hideg, annak okáért örömest hoz álmot embernek szemére,[19] szivét embernek erőssíti, az ki nyakában avvagy gyűrűben foglalva viseli, ujjában hordozza, mondgyák hogy merigy ellen jó; villámás ellen is jónak mongyák, ha ember rea néz mikor villámik, nem tetszik ollyan rettenetesnek az villámás;[20] jókedvűé teszi és kedvessé az embert.[21]

JASPIS.

Igen sokféle az jaspis, úgy annira, hogy hamarjában talán senki elő nem tudná számlálnyi, de kiváltképpen nyolcz- vagy kilencz-féle vagyon. Teszek emlékezetet kilenczféle jaspisról. Az elsőt híják geramantiásnak, ki Afrikában terem az Gycramantesek között, az másik Frígiában, az harmadik Cipriában, az negyedik Persiában, az ötödik Termodentiában, az hatodik Cappadotiában, az hetediket Frantiában, az nyolczadikat Kalcidikának híják, az kilenczedik Erdélyben. Azért az első főbb és böcsületesb jaspis az zöld jaspis, ki mint ha kék színre hajlandóbb, az ki felől mondgya Plinius: Viret ac sæpæ translucet jaspis, et iam si victa à multis antiquitatis, tamen gloriam retinet: azaz, az jaspis, kit geramantiának hínak; azután bársonyszínű veres, ki szederjes színre hajol; az harmadik veres rózsaszínű; negyedik feketeszínű veres; ötödik, mint a vese ollyan színű; hatodik, mint az hó, ollyan fejér és világos cseppek vannak benne; hetedik egyfelől jaspis, másfelől annikhel, kit jaspisnak hínak; nyolczadik egyfelől bársonyszínű veres, másfelől zöld és nem világos, hanem csak az mely felől zöld; kilenczedik fejér színű sárga és nem is világos. Igen sokféle azért az jaspis, mint fellyebb megmondók.

Hasznai az jáspisnak.

Mindenféle vért megállat az jáspis,[22] ha az nyakadtul fogva az köldöködig alá bocsátod és úgy viseled, gyomrodnak igen használ, vízkórság és hideg ellen

19 «Hiacynthus: fösvénység ellen való kő»; «szép szederjes kék, mint az ivolya, kinek oly nagy ereje vagyon, hogy az álmatlan embereknek álmot hoz szemekre, ha szivek aránt hordozhattyák.» *Prágay*, i. h.

20 «az Hyacinthus az kiktől viseltetik, azokat bátorságossá tészi, az menyütő kőnek félelmétől, és nem rettegteti meg azokat is az döghaláltól, az kik dögleletes helyen lakoznak: igy az serénység avagy hazájához való buzgóság (köve). *Füsüs*, i. h. 108. l.

21 «A Hyacint .... igen hideg természetű: a szív és egyéb részek lelkeit megmértékli, vidámságot szerez: és a nyakban vagy gyűrűben viseltetvén, kedvességet hoz.» *Apátzai Ts.* i. h. 252. l.

22 «az jaspis kő az testnek erőt ád, és az embernek orra véri járását megállattya: így

is igen jó, mondgyák hogy fogantatás ellen is igen jó, ha megisszák; az ki nehezen szül, ha az ágyékára kötik, hamar elhozza az gyermeket, de mihelyt lészen az gyermek, mingyárt el kell onnét ódanyi vagy vennyi, mert nagy nyavalyája következik utánna.

HEMATITES. Vérkő.

Ezt az maga erejéről híják vérkőnek, görögűl vért teszen, ez penyig az vért emberen megállattya, Mauritaniában találák elsőben, de Arábiában és Afrikában jobbat találnak. Az hematitest, hozván Plinius elő az Stotaus irását, ötfélének mondgya és irja, úgymint az eggyiket æthiopicusnak mondgya, az másikat antromatának, az harmadikat arabicusnak, az negyediket antitesnek, az ötödiket achistonnak mondgya, mindazonáltal azért ugyan kétféle, az eggyik mint az vér ollyan veres kivül, de belől fekete avvagy vasszínű, ki szintén ollyan természetű mint az mágnes, mind vasat, ezüstöt, rezet, hozza vonszon és sokan ugyan mágnes gyanánt adgyák el, az másik halvánszinű fekete és vérszínű erek vannak benne, azért legjobb az ki tiszta fekete és kemény.

Haszna jó vagyon.

Az fekete felette hideg természetű kő, azért mondgyák hogy ha az forró vízben vetik, mingyárást meghűti az vizet; az ki nálla hordozza, az napnak hévsége nem árt annak; búzában ptruczok ellen és kőesső ellen jó, ha az ember kezében szorittya, orra vérét megállattya;[23] az ki vért pök, pomma gránátnak az levével ha megissza használ; asszonyi állatoknak havi betegségeket meggyógyittya és megállattya; vérhas ellen is jó; véres szemnek csudálatosképpen használ, tejben törve, az könnyebb (sic!) szemnek is jó, amaz kidőllyett szemnek természet szerént használ.

CORNELIUS. Carniol.

Ez ollyan szabású kő, mint az sardonix, de ennyivel külömböz, hogy az sardonix pirosszínű kő, de az karniol halvány szabású veres, és az fejérség nem benne vagyon hanem rajta, mint az annikhelen, mint ha csak rea töttek volna az fejérséget; ez az dicséretesb és több is az tiszta veresnél, főképpen mikor az fejér igen szép tiszta rajta.

Hasznai.

Vért és asszonyi állatoknak havi betegségeket meggyógyíttya; voltak oly babonás emberek, kik gyűrűbe foglaltatták és azt tartották, hogy mikor valami peri volt bíró előtt, vagy valami haragja és háborúsága, tehát véghez ment hamar, ha nálla tartotta azt az gyűrűt.[24]

az testnek erősségének (köve). *Fűsűs*, i. h. 80., 81. l. — «Jaspis fejedelmi méltóságnak köve.» *Prágay*, i. h.

23 «A vérkő vasrozsdaszínű s vérerecskékkel megvonogatott gyöngy .... Oly hideg és száraz természeti vagyon, hogy még az igen forró vizet is, bele vettetvén, meghidegítti, és a kik magoknál hordozzák, a nap hévségétől megoltalmazza. A vért megállíttya, úgy, hogy ha csak kezébe fogja is a kinek arra (t. i. orra) vére foly, megszűnik.» *Apátzai Ts.* i. h. 253. l.

24 «A kornyol a megmosatott húshoz hasonló gyöngy. A havi folyás és a füge-fekély megállatására igen jó. Gyűrűbe csináltatván, a haragot megtiltja.» *Apátzai Ts.* i. h. 253. l.

AMETISZTUS. Amathiszt.

Az amatisztet az önnön hasznáról híják, de sokféle, mivel sok helyen terem, az legfőbb és jobb az mely Indiában terem, azután Arábiában, Arméniában, Aegyptusban és Galatiában, leghitvánbak teremnek penyig Tassusban és Cziprusban; mindannyi amatizt inkább mind violaszínű, kell valamenyére veresre hajlanyi, de az indiai ezek között mind jobb, mert igen szép világos és szederjesszinű kő, mintha ugyan szederjes bársonyszinű volna, és mintha szikrázněk, úgy tetszik az szemednek; és mintha ugyan közelgetne, úgy kívántattya magát; meczczenyi is igen könyű.

Hasznai.

Tulajdon haszna ennek csak ez, hogy az részegség ellen jó, mert azt irja Aristoteles, hogy ha az borégető szerszámban eresztené azt az követ, először mind egyben gyűjti az gőzit, az kiből kellene lennyi az égettbornak, azután oszton ki jártattya, azki iszik benne, ne féllyen borrészegségtől, [25] azki nyakában viseli, merigy nem fog rajta, gonosz gondolatokat embernek szivéből kivettet, jó elméjűvé, vigyázóvá és főembereknél kedvessé teszi az embert.

GAGATES.

Az gagatest az liciai városról vagy faluról hiják gagatesnek, kinek Gagyei volt neve, ahol találták elsőben; de azután az britaniai és licziai tengerben is eleget találtak, meg Angliában is, azért az gagates kétféle, az eggyik sárga és világos, az másik, az ki jobb is, fekete, igen könnyű felette, de mintha halvány fekete volna; héas és kemény, lapos és rút, csoportos kő és igen hamar meggyulad az tűztől, mikor egy ollyan szaga vagyon mint az enyőnek; ha meggyulad penyig és megakarod önteny vizzel, sokkal inkább ég, de ha olajt öntesz rea, megaluszik; ehez hasonlót találtak Németországban az hegyekben, Franciában és Cimbriában, holott az kovácsok szén helyett égetnek vélle, és az hol szűk fa vagyon, ezzel tüzelnek. Mattheolus ugyanazon félének mondgya azt is, azki Frigiában terem; mert az is ollyan: hamar gyulad.

Hasznai.

Ha az gagetest vagy gangest borban főzöd és az bort az fájó fogadra rea veszed, meggyógyúl; megtörvén, viaszban ögyelited, az golyvára kötöd, meggyógyittya; ha harmadnapig ásztatod vizben, megadod az nehezen szűlő asszonyállatnak innya, könnyen szűl miatta.

CRISOLITUS. Crisolit.

Az crisolit zöld és világos kő, de nem ollyan zöld mint az smaragd, hanem sárgaszinű zöld, ollyan sárga is nincs penyig mint az berillus, az criso-

25 «. . . az amethistust, . . . ha ki köldökére köti, az részegségtől mególtalmazza, és az emberben álmot indit.» *Füsüs*, i. h. 291. l. — «Amethistus ivolya szinű drágakő, azt írja felőle Aristoteles, hogy mikor ember sok bort iszik, és ezt az követ köldökére teszi, az bornak erejét hozzá szíja, meg is felel nevének, mert az görögök hiják annak, annyit teszen magyarúl mint részegtelen, tehát józanságnak köve.» *Prágay*, i. h.

prasustól is külömböz penyig, mert az crisolit sárgaszínű zöld, de az crisoprasus ollyan mint az párhagymának az levele; alábbvaló terem Arábiában, külömb külömb színű és nem tiszta, legjobb terem penyig Indiában.

Hasznai.

Ha gyűrűben foglallya ember, és az bal kezében viseli, sárga betegséget, bolondságot és éjjeli rettegést eltávoztat; ám az ördögi avvagy éjjel járó incselkedést eltávoztattya és álhatatossá teszi az embert.[26]

BERILLUS.

Ezt az berillust az indiaijak minden kőnél inkább böcsüllötték, nagy hasznát vették és az fülökben viselték; és inkább mind csak Indiában terem, ritkán találnak másutt. Hasonló az smaragdhoz zöldséggel, de halvánb annál, kékes sárga színre hajlandó, mint az csendes tengernek az vize ollyan szép világos kő, másféle berillus is vagyon, melyet *criso-berillus*-nak hínak, ki még ennél is halvánb és sárgább, nem hogy ugyan sárga volna, hanem zöld és kék színből aranyszínű sárgára hajol, mind az háromféle szín benne vagyon egyszersmind; ezt az követ hatszegre szokták mecczenyi és nem kevesebbre, mert ha négyszegre mecczik, az szegeletek nem vehetik egymásra az kőnek fényességét és nem leszen fényes.

Hasznai.

Ezt az követ ha vízben mossák avvagy tartyák, könyves szemnek, melyben való sérésnek, nehezen lélegzőnek és tüdőben való sérésnek, mondgyák hogy használ, ellenségednek read való bosszúságát eltávoztattya, embernek elméjét élesíti,[27] az házasokat egymás között békességessé teszi, ha az kezedben fogod az temérdek berillust és az napra tartod az szemed aránt, megégeti az szemedet, ha penyig az napra sokáig tartod, taplót gyujthacz rajta, azt írják felőle.

CRISOPRASUS.

Az crisoprasus is, az mint oda fel is mondám, zöld és világos kő, de külömböz az crisolittul, mert ez ollyan, mint az zöld párhagymának az levele, avvagy mint Plinius mondgya az topasius felől, minémű az, külömböz attúl kevesset, csak hogy aranyszínű cseppekkel tündöklik; ez az kő Indiából kél, és ott is igen ritka, kiért drága is; az sötétben világos, de ha világos helyre viszed, elveszi az ő maga világosságát.[28]

26 «az chrysolitus az ember testének, gonosz kivánságát megfojtya, és az kiket hideg lél, ha nyelvek alá tészik, szomjuságokat elóltya: így (a szorgalmatosságnak köve) stb. *Fűsűs*, i. h. 104. l.

27 «Beryllus eszességnek köve»; «embernek szemeit világosíttya és eszességét segitti.» *Prágay: i. m. Ep. Ded.* — «az Beryllusnak ereie vagyon az ember májában való fájdalomnak megenyhitésében, és betegség miatt, az szemnek könyvezésének megállatásában: . . . az ember szivének boszszuságtételből származott fájdalmát eltávoztattya és szemének némelykoron való könyhullatását eloszlattya.» *Fűsűs*.

28 «az Chrysoprasus inkább tündöklik az sötétben, hogy nem mint az világoson: így az ékes nyájasság (köve). *Fűsűs*, i. h. 244. l.

Hasznai.

Embernek szivét erőssíti,[29] az lágy szemnek igen használ ha vélle törlik, eggyet mást homált, szennyet, embernek szeméről letisztít.[30]

PRASIUS, PRASMUS, CALLIS.

Az prasmus és callis kevesset külömböznek egymástúl, csak hogy az prasmus zöld kő, mint egy jaspis, de feketébb annál és vérszínű pontok avvagy cseppek vannak benne, ollyan babos mint az pisztrang ; az callisban penyig nincsenek ezféle apró pontok, csak ezzel külömböznek egymástúl.

Hasznai,

ugyanazonok az ki az crisoprasusnak.

ALECTORIUS. Kakaskő.

Az alektorius annyit teszen mint kakaskő, ugyanis az kappannak az hasában tanállyák, némellyek azt mondgyák, hogy kilencz esztendőre nő meg, de erről megismerik mikor immár benne vagyon, hogy nem iszik semmit az kappan, némellyek azt is mondgyák, hogy négy esztendőre nő meg ;[31] akar menynyi időre nőjjön meg, de az fellyül megírott mód szerént megismerhetnyi. Mongyák, hogy vagyon ollyan nagy, mint egy bab és kristályszínű, csakhogy homályosb annál.

Hasznai.

Plinius : lib. 37. cap. 10. azt írja, hogy egy Croton földi Milo nevű herczeg, hadban illyent hordczott nálla, és mindenütt győzödelmes volt, azért veszedelem ellen hasznos és győzedölmessé teszi az embert ; ha nyelve alatt tartya az ember, szomjúság ellen jó, próbált dolognak írják ; kedvessé és jókedvűé és álhatatossá teszi az embert ; bujaságra indíttya az férfiakat, az asszonyi állatoknál kedvessé teszi az embert.

CHELIDONIUS. Fecskekő.

Az chelidonius annyit teszen mint fecskekő, mert az görögök az fecskét chelidonesnek híják ; ez az kő igen kicsiny kövecske, mivel annélkül is kicsiny helyen terem, mert azt írják, hogy az fecske fiunak az zúzzában, az zúzzában avvagy hasában terem, némelyben eggyet, de némelyben kettőt is találnak ; kétféle penyig : az eggyik hajnalszínű veres, az másik fekete, legjobb az szép tiszta, egyaránt való fekete, avvagy veres. Plinius harmadikat is ír fecskekövet és toasnak nevezi, mivelhogy ollyan volna mint az pávának az tolla, mellyet az görögök ταώς-nak hínak ; azt az követ inkább statuállyák az mágusok, hogy nem

29 «Ennek az kőnek ereje, az elmének erősségére, és az szivnek bátorságára igen használ.» «Amaz Hunyadi Máttyás királynak, mennyi sok írígye, boszuság szenyvedése, veszedelmekben való forgása vólt, ezzel az chrysoprasussal győzte meg». *Prágay*, i. h.

30 «A szivnek megerősittésére és a szemek hályaga és setétessége ellen használ.» *Apátzai Ts*. i. h. 253. l.

31 «Alectorius : fejedelemhez való hivségnek köve» ; «ez az kő, kilencz esztendős kakasnak avagy kappannak zúzzában találtatik, embernek testének erejét igen segíti.» *Prágay*, i. h.

mint az fisicusok ; mondgyák, hogy Kisasszony havában talállyák benne, mikor még az új hold nő és nem fogy ; ozton nem mindenben terem, hanem az fecskének első szülött fiában, az ki még az földre nem szállott ; akkor kell penyig kivennyi, mikor az apjok és annyok fecskék ott nincsenek.

Hasznai.

Ha az veres fecskekövet az bal hóna alatt viseli, lidirczes és kórságos betegséget, bolondoskodást meggyógyít, kedvessé és nyájassá teszi az embert ; az fekete kő ártalmas nedvességet (eltávolít), harag és hideglelés ellen használ ; szemfájóknak ha vízben megtörik, használ, minden dolgoknak jó végét és kimenetelit adgya.

. AETITES. Saskő.

Az ætites deákúl annyit teszen mint anquilinus, magyarúl saskő ; ezt az követ agatesnek is híják, de saskőnek azért híják, hogy az sasnak az fészkében talállyák ; azt mondgyák felőle, hogy ez kő nélkül nem költhet az sas ; némelylyek azt írják, hogy azért viszi az fészkében, hogy valami csúszómászó féreg ne árcson az fiának ; ennek az kőnek kemény héa vagyon és darabos vagy varas kívül, de belül ismét más kő is vagyon, kit mikor ütögetnek vagy ráznak, meghallyák, hogy zörög ; némely közzűlök oly lágy, hogy az körmöddel elvakarhatnád kívül, de belől keményes fejér kő vagyon ; háromféle mindazáltal az saskő : egyik fejér, másik hamuszínű, az harmadik sötét színű ; találnak az Indiai hegyben is nagyokat, mint egy tyúkmony, találnak annakfelette Afrikában és Cziprusban és ezeknek ugyanazon hasznát írják és annyit, mint az kit az sasnak fészkében találnak.

Hasznai.

Az nehézkes asszonyi állatoknak ha az bal karjára kötik, igen hasznosnak nagy bizonyossan írják,[32] mert az gyermeket nagy békességben tarttya és hordozza nála mind az szülésnek idejeig, de mikor az szülésnek ideje eljű, el kell oldanyi ; ha penyig az szülő és veszédő asszony állatnak, az ki nehezen szülne, az ágyékára teszik, mingyárt elhozza az gyermeket, de mingyárt el kell onnét vennyi, mert oly nyavalya következik miatta, kiben meg kell halnyi ; ez csuda dolog.

[32] «nem utolsó tekéntetű az rózsaszinű Ethites drágakő, mely felől azt írják, hogy az Oceanum tengere partyán terem, és az saskeselyőnek fészkében találtatik. Ennek az kőnek ily természetet tulajdonítanak, hogy ő benne más kövecske is vagyon, és ha ember rázza, szintén úgy csörög benne, mint az gyermek játékos csörgő, és azért az házasok között való szerelemnek kövének mondhattyuk lenni, mert az asszony, teste az férfiunak, és az férfiu feje az aszszonnak. Az gyermekszülő aszszonyállatoknak igen hasznos az idötlen szülés ellen, enyhíti az nehéz betegséget is, de sőt az mérget is kiokáttattya az emberrel, ha róla iszik. Csodálni méltó dolog, hogy az saskeselyőben oltotta az természet, hogy ezt az követ felkeresse, elhittem, hogy nem kicsiny oka vagyon. Mert kiváltképpen való szeretetnek indulattya vagyon az egy társasága sasokban, mellyek az Ethites kő nélkül tojásokat ki nem költik. *Plin. lib.* 10. cap. 3.» *Prágay*, i. h. — «Igen dicsérik e nyavalyában (t. i. idétlen szülés esetén) a saskövet, akar nyakában, akar a köldöke táján visellye, P. Páriz : *Pax corporis.* p. 228.

AMIANTUS.

Dioscorides azt írja, hogy Ciprusban terem az amijantus, de Mattheolus Indiában mondgya, ahul az napnak hévsége miatt megégett és puszta az föld, ahul soha esső nem lészen, és csak az kegyetlen kégyók lakják az földet, és minden tavasszal meggyúlad; igen ritkán talállyák penyig, s azért hasonlíttyák az gyemmákhoz, kiknek ollyan természeti vagyon, hogy oly igen lágy és hajló, hogy ő belőle igen vékony czérnát fonnak és abból az játékoknak nézésének okáért ruhát csinálnak; mikor megrútúl, az tűzben teszik s ott égetik meg, megég azért az tűzben és meg nem emésztődik, hanem inkább megszépűl, mint az phénixnek az tolla, vagy az gyémántkő. Dioscorides azt írja, hogy ollyan mint az témsó, de Mattheolus hajnalszínű veresnek írja.

Hasznai.

Anaxilaus azt írja, hogy ha az fát által tekerítik vélle, és úgy vágják le meg nem hallják az koccanását az fejszének; amaz éjjeljáróknak nagy ellensége ez az kő.

ONIX. Annikhel.

Az annikhel Indiából költ, az mint Albertus írja, Arábiából, de Plinius azt mondgya felőle, hogy Carmaniából; ez az kő elébb csak valami rubis kő volt; de azután költ az gyemmák közzé, mindazáltal háromféle, az eggyik tűzszínű, az másik fekete, az harmadik ollyan mint az szaru, mind az háromfélén szép fejérség vagyon fellyűl, mint az szemnek az fejérsége; ezt az fejért az kőmecczők fellyűl hadgyák az kövön, de úgy, hogy az derekában is maradgyon ki lássék.

Hasznai.

Magnus Albertus ír felőle, de nem ismerem ide valónak lennyi, mert ő mindent amaz magicába vonszon.

KRISTÁLY.

Plinius: lib. 37. cap. 2. azt írja, hogy az kristály jégből avvagy hóbó lészen, de Mattheolus és Agricola ennek ellene álnak és azt mondgyák, hogy sem jégből, sem hóból nem lészen, hanem ugyanazon nedvességekből lészen, az kiből a földnek gyomrában az gyémánt, berillus és az világos kövek lesznek, lészen penyig az kristály az földnek legszebb és tisztább nedvességéből, mert ő ez világon minden drága köveknél tisztább. Julius Solinus mondgya, hogy noha Európának nagyobb része, az Ázsiának is egy része bőségesen teremti a kristályt, de legszebbet és drágábbat Schithiában találnak, mellyet a mostani időben inkább minnyájan calcedoniának hívunk.

Haszna.

Ha igen lágyan megtörik és savanú borban megadgyák az vérhasban feküvő embernek innya, meggyógyúl; az kin az erőtlenség vagyon, annak is

használ ; az szoptató asszonyi állatnak ha borban megadják innya, teje lészen és jő vélle, próbált dolog,[33] ha penyig szépen megmosták és mézben keverve adgyák, úgy is jó lészen.

SILONITES, CELONITES. Békakő.

Az békakő sokféle, de az indiaji tekenős békának az silonites az fejében terem, celonites az húsában avvagy az szívében terem. Sokféle az békakő, mert vagyon bennek tiszta fejér, vagyon sárga azki sokféle színt mutat, azt híják celonitesnek, ez az békának az szívében terem, vagyon tiszta zöld is, vagyon szürke is, vagyon szederjes színű veres is ; nem mindenkor vagyon az békának is az fejében, hanem annak is ideje vagyon, mikor kell benne keresnyi ; akar minemű legyen is penyig az színe, de egy sem világos kő, hanem mind sötét ; ez csuda dolog, hogy minemű nagyoknak írják az indiaji tekenős békát, hogy egynek az tekenőjéből egy egész házfedelet csinálnak, ki alá egy egész teli háznép alá tér, és az Veres tengeren való szakadékokban hajó gyanánt eveznek benne, mégis nagyobbat nem láttam békakövet egy diónál, ollyan nagy állatban kicsiny kő terem,[34] kinek megfogásáról, nagy voltáról eleget olvashat azki akar, Pliniusnál lib. 9. cap. 10.

Hasznai.

Ennek mind egy cseppig az magyikára vonsza mind Magnus Albertus, mind penyig Plínius. Torokfájástul igen jó, ha bort isznak róla, némelynek ha csak megtörülik is vélle, meggyógyul az torka.

DRACONITES. Sárkánykő.

Ez sárkánykő az sárkánnak az fejében terem, fejér és világosnak írják, de sem meg nem simíthattyák, sem műben nem jó ; mikor penyig eleven az sárkány, akkor kell kivennyi, mert ha tusakodik ember az sárkánnyal és úgy öli meg, elvesz az fejéből ; hanem az kik aféle követ vettek, minthogy Afrikában és az indiaji pusztában bő az sárkány, így vették el tűlle az követ, hogy addig babonálták az sárkánt sok tudománnyal és aluvó szerszámmal, hogy úgy elalutt, hogy az embert meg nem érzette, és úgy vágták el az fejét, és úgy találtak követ az fejében.

Hasznai.

Azt írják felőle, ha hinnyi kell, hogy ha ember vélle hordozza, ellenségét megbírja.

33 «(A kristály) olaja avagy pora a vérhasasoknak hasznos, sőt még a méh folyásainak is, mindazáltal az aszszonyok tejét igen megbővitti.» *Apátzai Tsere*, i. h. 251. l.

34 «Chelonites: jó házi gazda asszonyságnak köve.» «Azt írják az bölcsek, hogy az tekenős békának fejében terem egy veres bársony szinű drágakő, melynek Chelonites neve. Az képírók, mikor az jó színű asszonyállatot kiábrázollyák festékkel, szokták úgy írnia, mintha egy tekenős béka hátán állana, mellyel azt akarják jelenteni, hogy az asszonyállatnak mindenkor othón kell lenni, valahól jár, miképpen az tekenős béka hátán hordozza házát.» *Prágay*, i. h. — «Az várat (sic !) békának fejében szép drágalátos kő terem, melynek Bufonites neve.» *U. o.*

Gamahó.

Az gamahó felől ugyan nem kellene szólnyi, mert őtet mindenféle kőből, csontból, elefánt-tetemből csinállyák, de kiválképpen egyféle kőből, mellyet Arabusnak avvagy Arabicusnak hínak, az haszna is ugyanaz, az mellyből csinállyák; mind gamahónak híják azt, valamellyet emberfő-formára faragnak, akar micsoda kőből faragják.

Finis.

Gloria laus et honor tibi sit in altissimo rex Christe redemptor Qui infantum laudem perfeci in ore tua. Finis per me: *Petrus W. Kecskeméti.*

Kezdettem elsőben leírnyi ezeket az
eggyetmásokat *Kolosváratt*
Szigeti Tamás uramnál
laktomban.
Most ujjobban
végeztem el
Kassán,
1660.
esztendőben,
23. 8-bris.

1660.

23. Octobris.

KOVETKEZNEK ARANY ÉS EZÜST MŰHÖZ VALÓ SZERSZÁMOK.

Zöld arany festék.

4 lat grispan, 4 lat szalamiak, fél lat gáliczkő, festék-törő-kövön ezeket törd lágyan, tölcs hurinát rea, azzal is törd erőssen, kristály ivegben mindenkor tarcs lágyan. Jó.

Zöld arany festék, kit én magam próbáltam.

2 lat grispan, 2 lat szalamiak, 2 nehezék fejér gáliczkő, fél arany nyomó salyétrom, ezek szép tiszták legyenek, jó lágyan törd eczettel, szép tisztán tarcs mindenkor lágyan. Nem lehet festék ennél jobb. *P. W. K.*

Zöld arany festék.

4 lat grispan, 4 lat szalamiak, 2 lat gáliczkő, egy quintin salyétrom, hurinával kell öszve törnyi.

Zöld arany festék, mentül tovább áll, annál jobb.

1 lat grispan, 1 lat szalamiak, 1 ort gáliczkő, egy ort salyétrom; eczettel szép lágyan kell törnyi.

Zöld arany festék.

Az grispant meg kell törnyi, szitálnyi, a szalamiakot is meg kell törnyi, szitálnyi, egyenlőnek kell lennyi, és egy kis por is kell bele. Jó festék aranyra.

Zöld arany festék. Ábrahámtul költ, Gyulai János festéke.

2 lat grispan, 2 lat szalamiak, 1 lat salyétrom, fél nehezék gáliczkő, huriná val kell öszve törnyi.

Zöld arany festék.

4 nehezék grispan, 4 nehezék szalamiak, fél nehezék gáliczkő, hurinával is, szárazon is, erőssen meg kell törnyi. Arany műhöz is jó, az szín-adott műnek, ha megveressült, el viszi az verességét.

Zöld arany festék, Seresé.

Grispan másfél nehezék, szalamiak is annyi, salyétrom egy nehezék, az gáliczkő fél nehezék, eczettel kell megtörnyi, lágyan kell tartanyi.

Zöld arany festék, Seres kivel nállam élt.

1 lat grispan, 1 lat szalamiak, ½ lat salyétrom, ½ nehezék gáliczkő, mennél jobb az grispan, annál jobb az festék, eczettel kell megtörnyi. Ha az salyétrom egy lat leszen is, és hugygyal leszen törve is, dícsírik, hogy jó leszen.

Fejér arany festék, arany lánczhoz.

Fél font timsó, fél font salyétrom, 1 font só, igen jó festék, az lánczot vizezd és keverd ez porban, fel éledett csuporban az lánczot fogóval forgasd míg meg forr rajta az szerszám és megsárgúl, vedd ki hadd hüllyön meg, sós vízben főzd meg, kraszold.

Arany lánczhoz és egyébhez jó poklos festék.

1 lat kénkű, 1 lat borkő, 6 lat só, 1 arany nyomó szalamiak, 1 arany nyomó salyétrom.

Mikor keveset akarsz csinálnyi.

Egy arany fél ort nyomó kénkő, egy arany fél ort nyomó borkő, másfél lat só, egy ort szalamiak, egy ort salyétrom.

Fejér arany festék.

Mennyi kénkő, annyi salyétrom, ez kétféle mennyi, annyi só, ezeket szép lágyan öszve törd, festék-törő-kövön, tiszta vizzel kend be az művet vélle, hadd megszáradnyi, de fel ne erezd, hanem hogy felszáraztod mosd ki sós vizben és kraszold meg igen szépen, ugy poklozd meg, szép leszen.

Pokol hozzá.

1 lat borkű, 1 lat kénkő, 6 lat só, ½ arany nyomó szalamiak.

Veres arany festék.

2 lat só, 2 lat gáliczkő, 2 lat salyétrom, 2 lat szalamiak, 4 lat veres kréta, törd vizzel öszve, és ha festenyi akarsz vélle, kend meg ez festékkel az aranyat és égesd fel az szénen, hogy az füsti elmennyen, olcs tiszta vizben, és azután főzd meg sótalan borkőben.

Szalamiakos festék, Zomer uramé.

Grispant, gáliczkövet, salyétromot egyaránt, felényi szalamiakot; mindenik szerszám tiszta és jó féle legyen, de legkiválképpen az grispannak szükség jó félének, bécsinek lennyi, csak tiszta vizzel kell öszve kevernyi, először megtörvén tiszta vizben, akar hurinában, akar serrel elegy hurinában olcsad; ha jól bánsz vélle szép színe leszen, azután sikárold meg, és úgy adgy színét poklos festékben. Ezzel élt az festékkel az uram Zomer Mihály, kinél jobb nem lehet.

Ehez való pokol, kivel ugyan az uram Zommer Mihály élt. Jobb ennél nem lehet.

Mennyi kénkő, borkő, annyi só, ugy mint három nehezék kénkő, három nehezék borkő, hat nehezék tiszta só, ezeket törd öszve lágyan, jól, réz edényben, végy tiszta hurinát, vizet is anynyit, mind két féle legyen egy aránt; mikor fel forr az tajtékját hánd el, azután öncs bele az por szerszámot. Jó lesz ha tisztán bánsz vélle.

Szalamiakos festék.

Grispan, gáliczkő, salyétrom egy aránt, eggyik féle mennyi, felényi szalamiak; festék-törő-kövön szárazon meg kell törnyi, mikor az port az mázos csuporban töltöd, eczetet tölcs rea, meleg borkő lében kell oltanyi.

Szalamiakos festék.

2 nehezék grispan, 2 nehezék gáliczkő, 3 nehezék salyétrom, 1 nehezék szalamiak, festék-törő-kövön jól öszve törd, az után vizet tölcs rea; némely hurinát is tölt az szalamiakos festékre, de én nem próbáltam.

Jó eresztő-viasz, ki felől azt irja az Kolosvári Kis Seres, hogy próbálta. És igen dicséri.

1 font viasz szép tiszta, 16 lat veres kréta, tiz lat bánya-zöld, szép tiszta, tiz lot gáliczkő, 1 lat póris, egy lat borkő, minden szerszámat igen lágyan kell törnyi, mert mennél lágyabb annál jobb.

Jó eresztő-viasz, kinél jobb nem lehet; próbáltam és csináltam én is erre. P. W. K.

1 gira bánya-zöld, 1 gira felszáraztott fejér gáliczkő, 2 gira veres kréta, 4 nehezék tiszta póris, 2 nehezék ausustum, minden szerszámat igen lágyan kell törnyi, meg kell szitálnyi, mind külön-külön, úgy mérje össze: az mennyit az szerszám nyom, mind együtt, annyi szép tiszta sárga viaszt mérjen hozza. Egy tiszta réz üstöcskében olvassza meg az viaszat, elegyitcse köziben az szerszámot és keverje erőssen, míg meg hűl, mert lehiggad az fenekére az szerszám. De minek előtte az szerszámot az viasz közzé őgyelítenéd, annak előtte az szerszámot erősen öszve kever-jed, az után tölcs az olvaztott viasz közzé, az gáliczkövet is egy fél fazekban tegye bele, jó szénen szárassza mind addig, míg tellyességgel minden vizes nedvességéből kiszárad, ugy annyira ugyan meg fejéredik, de meg ne hadd veresednyi, ugy kell meg-törnyi, szitálnyi, az gáliczkövet penyig erőssen keverjed, hogy ne ragadgyon az fazék oldalához.

Eresztő-viasz.

16 lat viasz, 5 lat veres kréta, 5 lat bánya-zöld, 3 lat égetett gáliczkő, 1 lat póris, és hat nehezék szép lágy borkő.

Ereszto-viasz.

10 lat viasz, 8 lat veres kréta, 2 lat fejér gáliczkő, 3 lat ausustum, bánya-zöld 1 lat, velenczei pórist egy latot.

Jó policz.

1 nehezék kénkő, 1 nehezék pisklocz, 2 nehezék trippely.

Jó policz.

1 lot trippely, fél lot pisklocz, fél lot fele kénkő, 4 arany nyomó szalamiak.

Pisklocz sengellés.

1 lot borkő, 1 lot gáliczkő, 1 lot salyétrom, 1 lot só, ezeket mozsárban öszve kell törnyi, mikor meg olvad az pisklocz hány beléje, és egy kis vérkövet is vess beléje, az piskloczban mikor jár.

Pisklocz égetés.

Végy egy font piskloczhoz fél gira ónat, és egy nehezék veres rezet, ha több is az pisklocz ekképpen mérd öszve és tedd egy cserepre, mely megállya az tüzet és fujjad mind mind addig mig meg mutattya magát az ezüst, annak utánna tedd testre.

Pisklocz égetés, kit magam is próbáltam. Czimbalmos István tanított reá.

Az piskloczot törd lágyan, szitáld meg, az mennyi az pisklocz harmada legyen az salyétrom, keverd öszve, tölcs egy öreg mozsárban, tégy fellyűl egy keves salyétromot, gyúcs meg, keverd egy vassal erőssen, ha elég, annak utánna öncs tiszta földre ki, az után tűzhelyre tedd csuporban, ha sok, két három csuporban is, rakj téglákat környülötte, tölcs szenet rea, gyujcs meg, hadd feléledni magában, hadd elsorvadnyi rajta az tüzet, rajta többé meg ne ujjics, fellyül cserepet tégy rea, hogy az szén bele ne hullyon, hadd meghülnyi azon helyben, mikor meghűl az ki leszállott, az királlyát, egy erős cserepen, az kit aránzod, hogy megállya az tüzet, ha aránzod, hogy meg nem állya az tüzet, kettőt is öszve egymás hátára tapassz, fellyül is, hogy ne hulljon rea az tűz, rakd be az cserepet, ha feléled tedd rea az pisklocz királlyát, fujjad mind addig míg mind el megyen az pisklocza és az tiszta ezüst és arany marad, annak utánna öncs által

piskloczban hétszer, jó finum aranyat csinálhacz így, az után az fellyül megirott mód szerént, az ezüstöt ismét kiveheted.

Akar ez szerént pisklocz égetés.

Egy jó erős széles cserépre, akar fazék fenekre, akar egy jó erős tégelyben tegyed az átalöntött piskloczot, semmiképpen bár meg ne sengereld, rakd be az cserepet vagy téglyet az tűzben, fúdogállyad nyéha nyéha, ujjiccsad szénnel, mind addig fujjad míg mind elmegyen, elfüstölög az piskloccza, és csak az ezüsti, aranya marad, öncs által hétszer jó piskloczban jó finum arany leszen, az után annak az pisklocczából fujd ki az ezüstöt hasonlóképpen. Ezeknél soha bizony jobban s könnyebben ki nem veszi belőle aranyát, ezüstit, magam sokszor próbáltam. P. W. K.

Mint kell által öntenyi piskloczban, akar mű-aranyat, akar vakarást.

Ha vagyon által öntött piskloczod, az vakarást avvagy mű-aranyat mérd meg: az mennyi nehezék az, két annyi által öntött piskloczot kell hozza mérnyi. Ha nincs által öntött pisklocz, végy tisztát is két annyit, által öntvén tedd el az első öntést, mert abban vagyon arany és ezüst, másodszor végy tiszta piskloczot, ismét két annyit, harmadszor is annyit, negyedszer másfél annyit, ötödször csak annyit; az műaranyat ötször öncs által, az vakarást hétszer, az hétszeri öntést olvazd mind öszve, és jártasd meg csak szalamiakos borkővel öncs ki, annak az kis királlyát öncs által tiszta pisklocczal, akar másodszori, harmadszori által öntött pisklocczal; mert szintén ollyan jó az másodszori öntéssel, harmadszorival, negyedszerivel öntenyi ugyan még az jó aranyat is mint az tisztával, ismét, ha jövendőben öntesz, akar vakarást, akar mű-aranyat, soha ne öncs tisztával, ha van által öntött piskloczod, hanem az első öntést által öntött pisklocczal öncsed, még ha van előszöri öntésed régi, még az is jó lesz előszöri öntésnek. Tedd el az előszöri öntést, az igen hasznos, külön tedd, mert nem jó öszve őgyelgetnyi, az másodszori, harmadszori öntést ismét külön tedd, mert jó avval öntenyi. Immár mikor által öntötted az aranyat, két cserepet szélesset tapassz egymásra, fellyül is tapassz cserepet rea, rakd be az kohban, had éledgyen fel magában, mikor feléled rakd bele az aranyat, csak magában

had füstölögjön, nyéha nyéha fujj rea és ujjiccsad szénnel mind addig mig magában az füsti elmegyen, mikor az füsti elment, alol is kell fúnyi, fellyül is erőssen rea kell fúnyi sokáig míg az füsti elmegyen és megolvad és megsomajdékodik szépen.

Mondgyák hogy egy téglyet felen kellene egy téglára tapasztanyi, és az oldalát meg kellene sűrűn lyuggatnyi, ugy kellene az téglát beállítanyi az tűzben, és abban kellene lefujnyi az aranyat. Mondgyák hogy jó, de én nem próbáltam, hanem az mint fellyebb is megírám, ezeket próbáltam, tudom hogy jó is.

Pisklocz által önteni, Kis Seres így élt vélle.

Jó aranyat ha akarsz csinálnyi, először mennyi az arany, három annyi pisklocz, és egy kicsin veres czuzatot, tedd egy tégelyben, egyszersmind hogy megolvad, jártasd meg szalamiakos borkővel, ösd ki annak utána ; az mennyi annak az királlya, két annyi piskloczot, harmadszor mennyi az királlya csak annyi piskloczot ; az háromszeri szűrést olvazd öszve, jártasd meg szalamiakos borkővel, keverd vassal, mikor az vas megrágódik, ösd ki, jó leszen.

Aranyas czüstről.

Végy egy rész kénkövet, két annyi olvasztott sót, törd jól öszve, eleggyics öszve, ez porban végy egy gira ezüsthöz, kiben arany vagyon, hat lattot és csináld egy tégelyben az ezüst porral eggyütt az ezüstös aranyat, egy cserepet az tégelyre tapazd öszve jól, annak utána tedd egy széles kemenczében, hadd folyásában fél óráig, de az szén igen lassan éledgyen hogy ki ne fakadgyon, az idejében tedd ki, és meghűlvén törd ki az tégelyből, az ezüstről törd le az plammot, tedd el, abban leszen az ezüst, vegyed ismét az királlyát, granáld meg, az megnevezett porban három lattot tégy hozza egy tégelyben, és cselekedd mint annak előtte vélle, háromszor, és így leszen neked választott aranyad az ezüstből, és azt elvégezhedd két vagy három óra alatt. Az plammóból így vegyed ki az ezüstöt : törd meg egy mozsárban, annak utánna végy 8 lat gletet, 2 lat réz gralutumot, négy lat vas pléhet, elegyics jól egyben, tedd egy tégelyben, hadd olvadnyi egy fél kemenczében tedd ki hűlnyi, törd le az királlyát, tedd testre, fúdd le az királlyát, ezüst finumul, valamenyiszer be teszed, meg kell granálnyi.

Jó póris. Ötödrész póris.

1 lat tiszta póris, 2 lat üveg-só, 2 lat só, tiszta fűlt fejér só.

Jó póris. Hatodrész póris.

1 lat tiszta póris, 2 lat üveg-só, 3 lat tiszta fejér fűlt só.

Póris, alábbvaló, tizedrész.

1 nehezék tiszta póris, 3 nehezék üvegsó, 6 nehezék égetett tiszta só.

Póris, tizenharmad rész, Zomeré.

1 nehezék tiszta póris, 6 nehezék üvegsó, 6 nehezék fejér égetett só.

Póris, legalább való, huszonötödrész, mindazon által megforrogathatnyi vele.

1 nehezék tiszta póris, 12 nehezék üvegsó, 12 nehezék égetett tiszta só.

Forraztó, jó, jobb ennél nem lehet.

6 nehezék finum ezüst akar ezüst akar prém iszkofium égetés, 3 nehezék jó sárga czuzat, olvazd öszve kétszer rusikával, szurokkal, borkővel jártasd erőssen, keverd egy darab szénnel erőssen, az szomollót is szurokkal kend meg, takard hamuban, ha kiöntöd, had hűllyön ott meg, ha meg oltod tiszta vízben, verd vizessen az forrasztót, egy igen kicsin fejér czint mint egy lencse szem nem árt bele olvadásakor az forrasztóban tennyi, de nagyobbat nem, oszton czin és rusika nélkül is meg lehet, csak az jó póris hordozza mikor ember forrazt; kicsiny aranyas ezüst sem árt közte.

Forraztó, alább való, Zomer Mihály uramé.

10 nehezék finum ezüsthöz 7 nehezék szép sárga czuzatot, igen kicsiny fejér czint bele, szurokkal kell jártatnyi, az szomollót is azzal.

Forraztó, annál is alább való. Próbáltam.

12 nehezék finum ezüsthöz tiz nehezék szép sárga czuzatot, rusikával szurokkal kétszer keményen meg kell jártatnyi, az szomollót is azzal kell kennyi, pithelyes szerszámhoz, a honnét le nem száll az forraztó. Jó leszen.

Forrasztó, mindeniknél alább való. Kékesi Benedek uram Kolosváratt ezzel élt.

12 nehezék finnm, granállott ezüsthöz, 12 nehezék szép tiszta czuzatot, szurokkal, pórissal, rusikával kétszer vagy háromszor erőssen kell jártatnyi, az szomollót is azzal kell megkennyi.

Czemen por, 4 óráig. Próbáltam.

1 gira gáliczkő, 1 gira só, 2 gira téglapor; az gáliczkövet, sót, meg kell erőssen törnyi, az téglaport meg kell szitálnyi, és jól öszve elegyiccsék vizessen mind az szerszámot, akar meggranáld az ezüstös aranyat, akar jó vékonyon verd, jó leszen, csak mind az négy óráig szép tüzessen álljon az tégely, felettébb meg ne füllyön, hogy megolvadna az aranyas ezüst, tégelyben rakd be az port verő talpával nyomogasd igyenessen, az metélt vagy granált ezüstös aranyat rakd renddel, ne egymás hátára, arra ismét fellyül por szerszámot, ismét arra aranyas ezüstöt, ismét port, mind úgy kell renddel raknyi, cserepet tégy fellyül az tégelyre.

Czemen por, 2 óráig.

8 lat téglapor, 4 lat olvasztott sót, 2 lat fejér gáliczkövet, 2 quintin grispan, ezeket öszve kell törnyi vizzel, és keverd bele az aranyos ezüstöt, azután tegyed cserépben és fellyül is cserepet tégy rea, csak el ne olvadgyon jó tüze legyen, 2 óráig kell az tüzben tartanyi.

Czemen por, az meddig akarod.

Tégla port 1 lattot, olvaztott sót 2 lattot, gáliczkövet másfél lattot, ezt hurinával kell csinálnyi.

Ezüst jártatnyi való por.

Szalamiak, salyétrom, borkő, oltatlan mész, szappan-só, puskapor, mind egyaránt mérvén, törje jó aprón, úgy hánnya az ezüstre.

Ezüst jártatnyi való por, jó.

Fél nehezék só, fél nehezék borkő, fél nehezék grispan, fél nehezék salyétrom, ezeket jó lágyan öszve kell törnyi, és faolajban, hurinában meg kell törnyi, főznyi, meg kell erőssen kevernyi, csak aprónként kell egy mogyorófa hegyin az ezüstre hánnyi, ugyan azzal kell el is kevernyi az ezüstben.

Rezet aranyaznyi, hogy az kéneső megfogja.

1 nehezék gáliczkő, 1 nehezék témsó, egy nehezék kéneső, egy nehezék vérkő vagy borkő, fél nehezék só, fél nehezék szalamiak, ezeket törd jó lágyan öszve egy festéktörő kövön, az után egy mázotlan csuporban forrald fel erős eczetben, hogy lehiggad az aranyazó árrat márcs bele az arannyal és úgy kend az rézre, mikor az szerszámot főződ vagy egy nehezék kénesőt sem árt bele vetned.

Rezet mikor akarsz czüstöznyi, mint kénesőzd meg. Kénesőhöz való víz.

1 nehezék témsó, 1 nehezék gáliczkő, egy nehezék borkő, törd öszve keményen, egy mázos csuporban forrald meg, vess kénesőt is be egy nehezéket, erős eczettel, az finum ezüstöt szép aprón reszeld meg, úgy fancsarold meg, az fancsallott ezüstöt vedd az aranyazó árra, márcs az szerszám vízben vagy eczetben, úgy kend az szépen megfejérített, kraszolt műre, hogy bekened az rezet, tedd egy öblös cserepre az rezet, tölcs rea az kénesőhöz való szerszámot vagy vizet, vagy eczetet, tégy faggyut rea és tedd sebes szénre, fujjad erőssen, hogy meggyulad az faggyu rajta, rázogasd jól, hogy öszve ne ragadjon, hogy le ég az faggyú, fejérícs meg borkőben, sikárold, kraszold meg. Jó leszen ha jól bánsz vélle ; probatum est.

Rezet aranyaznyi.

1 nehezék gáliczkő, 1 nehezék timsó, 1 nehezék kéneső, 1 nehezék borkő, ½ nehezék só, ½ nehezék szalamiak, ezeket jó lágyan, egy mázotlan csuporban, erős eczetben fel kell forralnyi, hogy le higgad, úgy kell az vizzel az aranyat az rézre kennyi. Jó leszen.

Rezet aranyaznyi.

1 nehezék témsó, 1 nehezék gáliczkő, 1 nehezék borkő, ezeket jól meg kell törnyi festéktörő kövön, erős eczetben egy mázotlan csuporban fel kell forralnyi csak alig. Ez is jó.

Vas vagy réz aranyazás.

Végy 1 lot sót, 1 lot borkövet, 1 lot salyétromot, 1 lat szalamiakot, 1 lot gáliczkövet, ezeket törd meg és tedd egy mázos

csuporban, kénesőt is vess bele, és tölcs vizet rea, forrald meg és az tiszta vasat márcs bele. Jó leszen, próbáltam.

Vas aranyazás.

Kék gáliczkő, borkő egyaránt, só annyi, mint két féle, fel kell forralnyi egy mázotlan csuporban, valebit; kénesőt sem árt felforrásakor bele vetnyi. Ha színt akarsz neki adnyi, szépen megkraszolva, sikárolva tedd az tűzre, czendereld meg.

Forraztó. Kis Seresé, az kolosvárijé.

Tallér próbájú ezüsthöz 9 nehezékhez teszek 5 nehezék sárga czuzatot, pórisos szurokkal mentül frissebben szomollóban önthetnyi. Ha tiszta zománcz ezüsttel akartam csinálnyi forraztót, az táblán való ezüstből harmadát, finum ezüst két annyi, tudnyi illik 1 nehezék mű-ezüst, 2 nehezék zománcz ezüst, az szokás szerént kell czuzatot hozzá adnyi.

Forraztó. Kis Seresé, az kolosvárijé.

Végy 1 quintin rusikát, 1 quintin borkövet, 1 quintin réz reszeléket, tedd egy tégelyben, és tapaszd be az tégelt fellyül jó erőssen, hogy az füsti ki ne mennyen, tedd az szénben, hogy szép lassan fűllyön meg, olvazd meg, had olvadgyon meg és tedd ki, hadd meghűlnyi; mikor egy lat forrasztót csinálsz, végy egy quintint hozza benne, mikor ki akarod öntenyi, vesd bele, úgy ösd ki, jó lágy leszen.

Forraztó, jó.

7 nehezék finum ezüst, 5 czuzat, sós borkővel pórissal szurokkal kell jártatnyi kétszer keményen.

Forraztó, jó.

Égetés ezüst 5½ nehezék, 4 nehezék czuzat, rusikal (?) szurokkal elsőben keverd meg erőssen, azután borkővel, avval is keverd meg erőssen, másodszor is ez szerént, kétszer ez szerént kell cselekednyi, szurokkal kend meg az szomollót, az reszelékből láttam, hogy forraztót csináltanak.

Forraztó, jó, magam próbáltam. P. W. K.

8 nehezék finum ezüsthöz 6 nehezék czuzat, rusikával, szurokkal, borkővel, erőssen meg kell kétszer jártatnyi, kevernyi egy szénnel, szurokkal kend az szomollót.

Forraztó, ez is jó. Próbáltam.

14 nehezék finum ezüsthöz 11 nehezék czuzat, rusikával, szurokkal, borkővel, keményen megjártassa, keverje kétszer, szurokkal kennye az szomollót.

Jó, szegény legénnek való póris.

Póris tiszta 1 nehezék, 12 nehezék üvegsó, 24 nehezék tiszta fejér fűlt só. Magam próbáltam : jó, pitkelyes szerszámhoz.

Aranyat szállitanyi.

1 nehezék finum veres réz, 1 nehezék finum ezüst, ezeket öszve granálván, minden arany nyomó aranyhoz egy ortot kell adnyi.

Aranyat, finumot, szállitanyi mű-arannyá.

1 nehezék finum arany, 1 nehezék finum ezüst, 1 nehezék veres czuzat, ezeket granáld öszve, azután olvazd öszve, ha nem granállod is jó, verd ki, hadd jó keménységben, minden aranyhoz egy ortot kell vennyi.

Test csinálás.

Szapullott hammat szárazd meg, azután szitáld, párahold meg vízzel, hogy csak párás legyen, úgy csináld cserépben, erőssen meg kell nyomódnyi, váposon vagy vermessen kell csinálnyi, fellyül hincs égetett csontport rea, fellyül tégy lyukas cserepet rea, ha be akarod raknyi, tedd aprós szénporra, rakj téglát környűle, rakd be szénnel, mikor az test megfűl, tégy tiszta fekete ónat rea, had járjon egy kevéssé rajta, azután rakd be a garast vagy hitván ezüstöt, az test eleiben, lángas tüzet üszögből csinály az test szájában, hogy mindenkor jó sebes szene legyen; Bányán az ez stöt rakja be elsőben, azután ad ónat neki ; mind untalan kicsin kicsin ónat adgy neki, nyéha nyéha megismered arról, mikor ón kell néki, megáll akkor, ha rea fúsz, mikor fejér virágokkal jár hamar finum lesz, de ha feketével, még sok héa, ón kell rea.

Zománczot kimosnyi.

Az zománczot ha meg akarod törnyi, papirossal borics be, ne pattoghasson el; azután az űlőn igen igen jó lágyan törd, vagy vas mozsárban szárazon, vagy kő mozsárban vizessen; megtörvén szárazon, tölcs választó vizet rea, egy üvegben, tarcs a tűz melegére távul, had melegeddegéllyék meg ugyan jól oszton, hogy az fejér zománcz választó vízzel ugyan megsárgullyon; az másféle zománczot is, akar micsoda szinű legyen, jól megmelegedgyék, azután állyon egy falkáig rajta, azután tiszta vízzel is szépen mosd ki, annak utánna az gyűrűt vagy egyebet fűcs meg, választó vízben tölcs tiszta vizet, mennyi az választó víz, két annyi vagy három annyi tiszta vizet, az nyelved hegyin próbáld meg: ha savanyú és csípi az nyelvedet, jó, főzd meg benne az művet, jól megállya az zománczot, úgy zománczold meg annak utánna, minden fél zománczot választó vízzel moss ki, jobb lesz; eczettel is jó az fekete zománczot kimosnyi, birsalma magos vízzel rakd fel az zománczot.

Ha vékonyon akarsz aranyaznyi.

Szép vékonyon kend be az művet, azután rázd meg egy iskatulyában, szárasszad az tüzön, ismét vesd az iskatulyában s rázzad, háromszor négyszer így ély vélle, azután eczettel is eczeteld, szárazd fel, szép vékonyon egyaránt aranyazódik, így is jó szép vékonyon kend be az művet arannyal, az iskatulyában tölcs árpát, rázd meg keményen, szépen előgyeledik az arany rajta, sima gombot kénesőben ne márcs, csak az kénesős ruhával kend és az kénesős iskatulyában rázd, jó leszen. Híg arannyal is vékonyon aranyazódik az mű, borkő-lével is szépen előgyeledik.

Kréczről.

Az kréczet mosd ki, tedd egy tégelyben, tégy gletet hozza, azután tedd az tűzben, had fűllyön fel magában, azután fújjad, hogy öszve olvadgyon, jártasd salyétrommal, tedd ki, hadd hűllyön meg, azután törd ki, tedd testre, fúdd le.

Fövényben önteny i.

Az föveny et szitáld meg, párhold meg azután vízzel, keverd el jól, azután az vas palaczkot nyomogasd teli egy verőnek az

talpával, az formát tedd rea az fövenyre, és egy darab papirossat, és az formáló deszkát boríts rea, azután fordícs vissza, és egy verő talpával dörgöllyed, nyomogassad az formára az fövenyet, azután szénporral porozd meg, az másikat is nyomogasd rea, azután szedd ki belőle a formát, azután gyujcs szurkot vagy nyirfa héát meg, annak az lángjával jól erőssen melegics meg, ha megmelegedett, fogd két deszka közzé, öncs bele az ezüstöt, jó leszen Az török ötvöstül láttam Gyula-Fejérváratt létemben.

Viasszal mint kell leöntenyi az trébellést.

Valamennyi az viasz, harmadrészényi szitált téglaport, csinály deszkából dikket az ezüst környűl, az viasszat olvazd öszve, keverd öszve jól az téglaporral, csak jó lágy melegen öncs az ezüstre, csak hogy az kezed a melegségét elszenvedhesse, és hogy csak szintén meg ne faggyon az viasz; az ezüstöt megvizezd úgy öncs rea az viasszat.

Gyipszet mint kell alabastrom kőből csinálnyi és mint kell öntenyi.

Az szép tiszta alabastrom-követ törd meg jó lágyan, szitáld meg egy tiszta üstben, vagy serpenyőben vagy koporsalyban, tedd az tűzre, az sebes tűzre az megtörött, szitált alabastromot, keverd egy darab fával erőssen, szintén úgy megforr, fő, mint az víz, ha megáll az alabastrom az forrástul, az az jele, hogy jól vagyon, nem kell tovább az tűzön tartanyi, vedd le az tűzről, hadd hűllyön meg szép tiszta vízben, csak alig legyen meleg, mint az nyári víz, mely meg ne olvassza a viasszat, egy fazékban vagy egy tiszta serpenyőben tölcs az lágy meleg vizet, keverd bele az alabastromot, ollyan leszen mint az szerdék, öncs az viaszra, de igen hamar bánnyál vélle, mert igen hamar megkeménykedik, le ne vedd osztán sokáig is az viaszról, hanem hogy jól megszikkad az gyipsz, mikor penyig rea öntöd az gyipszet, egy kis keskeny lapoczkával szélleszgessed az híg alabostromot az viasszon, hogy apró hójagok vagy üregek ne maradgyanak rajta. Ha szép tisztán és szépen bánsz vélle, elhidd, hogy jó leszen, mert én próbáltam és tudom nyilván, és igen szépeket öntöttem, mellyek Váradban vesztek. Ha oszton megszárad, plajercz-porral hincs be, és egy nyúllábbal vagy ecsettel ecseteld rajta, szépen megfeketedik rajta.

Gyipszben öntenyi czüsttel.

Agyag pódomot kell neki csinálnyi, úgy kell az gyipszet rea öntenyi, az gipszet szalamiakos vízzel kell feleresztenyi, alig kell megmelegítenyi az gyipszet, úgy kell beleöntenyi az ezüstöt, mint az fövenyben; úgy is próbáld meg: tüzesics meg.

Gipszben hézagon öntenyi.

Az gyipsz-formában az ki igen hideg öncs tele sárga viaszszal, az mely hertelen bele öntöd, azon hirtelen öncs vissza, rea ragad az ki kell, azután öncs tele azt ismét gyipszel, dugj vas drótot által rajta, hogy el ne mennyen az helyéről, mikor megégeted, kiég az viasz belőle, azután öncs ezüstöt bele, próbáld mind addig, míg jó leszen.

Drótműről.

Mikor drótművet akarsz csinálnyi, az gummit, akar birsalmamagot, akar lenmagot ásztasd meg vízben, abban az vízben mártogasd bele az elkészétett, meghajtogatott drótművet, és úgy rakd fel, el nem hadgya az helyéről mennyi; ha így élsz vélle, jó lágy forraztót csinály, reszeld meg, mosd ki az reszelt forraztót, égetett törött finum pórissal elegyics öszve, úgy pórisold rea az pórissal eggyütt, kemenczét csinály neki, fellyül is berakd mint az zománczoló kemenczét, tedd vas plére jó sebes szénben, akar fújjad, akar palollyad, ha jár, vízzel ne ócs, hanem elsőben csak lassan, azután mind jobban-jobban korpával ócs meg, azután bűrön ütögesd egy széles verő talpával, lepattog róla az finum póris, azután azkit átal akarsz tördelnyi, egy csapontott hegyű éles testtel metéld ki. Az birsalma magot ha megásztatod tiszta vízben, igen jó az zománczot vele felraknyi, de kiválképpen bőrtűs műhöz bőrtűt vélle raknyi.

Vassat vagy aczélt ecczenyi.

Az körmöt égesd meg, törd meg, tölcs hurinát köziben, tedd egy cserépben, tedd éledetlen szénben, had fűllyön magában fel, kétszer is vess szenet rea, had fűllyön erőssen meg, azután vedd ki, vesd tiszta vizben, jó kemény leszen.

Azonról más.

Melegics meg az aczélt az tűzön, azután verd be sós vizzel ugyan suhogjon az aczélon, azután tedd az tűzben, had fűllyön meg, vedd ki, tedd az megrontott köröm közzé, tarcs ott egy kevessé, azután tedd az tűzben, fűcs meg szép pirosan, ócs meg, jó leszen.

Zománczot kipattogtatnyi.

Mikor zománczot akarsz kipattogtatnyi, sót, borkövet elegyics öszve, az művet vizezd és keverd bele, forgasd meg benne az sós borkű porban, tedd tűzben, fűcs meg jól, vedd ki, ócs tiszta vizben, csak vesd bele: kipattog, ha egyszer nem, kétszer, ha kétszer nem, háromszor vesd vizben, megfűtvén. Szigeti Tamástul láttam.

Drót művet finum ezüstből.

Igen vékonyon verd az finum ezüst pléhet, azon intézd el köröskörűl sodrott drótot jó vastagot, azon belől rakd az virágokat, leveleket. Az levelet úgy csináld: az drótot igen vékonyon vond meg, lapics meg, úgy metéld ki, megfejérics az drótot, gummis vizzel rakd fel az vékony plére, de az drótot szépen kiállatott veres réz pléhen hajtogasd meg vas korincsanggal.

Forrazté, drótműhöz, finum ezüsthöz.

Nyolcz arany nyomó finum ezüsthöz egy arany nyomó réz, veres, olvazd öszve, reszeld meg, égetett törött pórissal kimosván s megszáraztván, őgyelics öszve, úgy pórisold az műre; rózsát, leveleket vágóval kell vágnyi, azt is az szerént mint az drótot úgy rakd rea, az többivel eggyütt forrazd rea.

Csinált Kéncses Mihály illyen késhüvelyet.

Finum ezüstből csinálta az derekát, két darabba volt, fellyül is sík volt, közepben is, az végén is, alája pléből tündöklő pléhnek egy egész késhüvely járt, de síma, az finum ezüst drótmű átal tördelt volt, az tündöklő plére az késhüvelyre vagyon forrasztva az sróf, az sík végére pléh vagyon forrasztva az srófon által jár, az gomb is az srófon által jár, ismét egy kis gomb merő mint egy borsó, srófos, az tartya mind az egész késhüvelyet.

Zománcz ilyen volt rajta: fekete, zöld, achamarin, tüdőszín, gró, türkés, kék, szederjes. Fellyül gró, azon alól zöld, azon alól

szederjes, azon alól achamarin, az levelek zöldek, feketék, gró, az kicsiny kastélyok türkessel, az rózsa gróval s zölddel.

Aranyból drótművet ekképpen kell csinálnyi. Kéncses Mihály tanított.

Az drótot igen vékonyon vond meg, drót lapítóval, akar űlőn lapics meg, fejérics meg, metéld egyaránt az leveleket, az rózsát vékony s keskeny rézre tekerd hat vagy nyolcz levelűn hadgyad, szabjad, réz pléhen hajtogasd meg vas korincsanggal, azt is vagy gummis vagy lenmagos vagy bisalma-magos vízzel rakd fel igen felette vékony pléhre, reszelék forraztóval forraszad.

Arany drótműhöz való forrasztó. Kéncses Mihály tanított.

Hat arany nyomó aranyhoz egy arany nyomó additiumot, az additiumnak fele legyen finum ezüst fele tiszta veres réz, olvazd öszve, lapics meg, reszeld meg égetett finum pórissal keverd öszve. Jó.

Mikor arany lánczot tisztitasz.

1 lat salyétrom, 1 lot só, 1 lot témsó, törd jó lágyan, azután vizesics meg az lánczot, akar tedd az tűzre; ha megmelegedik keverd bele, azután erezd fel, ha megforr rajta, megsárgúl, vedd ki, had hűllyön meg magában, azután sós vízben főzd meg, azután tedd egy esztergában, meczzett iskátulyában, tölcs sert rea, rázzad és szép leszen, ha sokáig rázod, de elsőben megkraszold keményen.

Mikor az ezüsthöz ón akad.

Az olvadott ezüstre melyben ón vagyon, szép tiszta apró darab új cserepet hány, azt szedd le rólla, ismét ujjobbat azt is egy darab szénnel keményen nyomogasd bele, egy nyéhányszor sokszor így ély vélle, azután öncs szomollóban.

Drótműhöz való forrasztó.

Egy arany nyomó aranyhoz fél ort ó-pénzt, ezt penyig observálnyi kell: valamely aranyból dolgozol és forraztanyi akarod, ugyan abból csinály forraztót.

Ezekre tanított drótműves Kéncses Mihály, Szebenben, Slisszer Jakab uramnál laktomban, 1644. 28. napján 7-brisnek. Most ujjobban irtam le Kassán Váradi György

uram házánál 1660. 2. Novembris, mikor Váradot az török megvette, azelőtt ide bujdostunkban.

Mikor rózsát akarsz fejéríteni.

Az borkövet égesd meg, azután szenet, salyétromot, égetett borkövet mérj egyaránt öszve, törd meg jó lágyan, azután tölcs borkő-levet rea, kend meg az művet vele, mindenütt fűcs meg, olcs tiszta vízben, azután fejérícs meg, de csak kevés ideig főzd az borkő-lében, némely csak égetett borkövet tör meg, borkő levet tölt rea, abban fűti meg, úgy fejéríti meg, azután meg nem kraszollya, hanem némely helyen szépen megsikárollya, tarkán; törött szénporral kell ecsetelnyi meg.

(NB. Ugyanannak más módja; a lap szélére írva.)

Az szép fejér ezüstöt törött szénporral ecseteld meg keményen, úgy sikárold meg tarkán. Szép leszen.

Nummer Páltul láttam.

Rezet aranyaznyi. Zommer uramtul láttam.

Csinály jó erős borkövet, sóval forrald meg erősen, ha lehiggad szűrd le az levét egy csuporban, tedd az tűzhöz, forrald fel, és vess törött szalamiakot ugyan jól bele, az árat az aranynyal márcs ez vizben, úgy kend az veres rézre.

Az mely aranyas művet úgy akarsz aranyaznyi meg, hogy az gorontya fejéren maradgyon.

Tiszta borkövet, negyedrészényi szén port, egy nehezék sót is hozza, ezeket öszve törvén, takarja papirosban és feléledett szénben égesd öszve, egy festéktörő kövön jó lágyan kell törnyi borkőlével mint az arany festéket, végy egy tyúkmony héjban egy kis lágy vizet, és úgy kendegéld fel az trébelléses műnek az grontyára, gyakorta gyengén szárogasd fel.

Aranyhoz való víz.

1 nehezék válaztó viz, 1 nehezék kút viz, 1 nehezék borkőlé, 1 nehezék eczet jó erős, 1 nehezék Szamos-víz, 1 nehezék szalamiak, 1/2 nehezék témsó, egy ort gáliczkő, ez szerszámokat meg kell törnyi festéktörő kövön, csuporban fel kell forralnyi, mint az szalamiakos festéket.

Krecz olvasztás.

Elsőben az kreczet mosd ki szépen, könnyebben jucz az kimosásához, ha jó tűzben aprónként megégeted, mosd ki, végy hozza fekete ónat, vas reszeléket, gletet és sót, ezekkel eggyütt tedd tégelyben, hadd magában felfűlnyi csak palollyad, öncs ki, akar az tégelyben hadd meghűlnyi, az királlyát tedd testre.

Rézről ekképpen kell levennyi az ónat.

Az rezet szép sárga agyaggal be kell kennyi, fűcs meg, öcs borkőlében, egy nyehányszor ezt cselekedd vélle.

Pogány forraztó.

Ónas rezet vagy gyertyatartót, akar két nehezék tiszta sárga rézhez végy egy nehezék ónat: olvazd öszve, jártasd erőssen rusikával, azután öncs egy mérték kőben, tégy valamit rea, nyomd lapossan mert nem verheted ki, úgy metéld oszton el.

Követ öszve ragaztanyi.

Végy oltatlan meszet, eczetet, sót, tyúkmony fejérit, törd öszve erőssen, jól öszve enyvezheted az követ vélle. Brassóban láttam, hogy az követ ekképpen enyvezték öszve.

Szappansó csinálás.

Az szappannak az sós lúgját tölcs egy erős fazékban, ujban, főzzed erőssen, ha elapad ismét tölcs tele, főzzed ismét, ha elapad ismét tölcs tele, igy kell véle bánnyi, ha egy dézsával leszen is mind így kell feltöltögetnyi, ha elfogy szárazd öszve az tűznél, jó leszen; nem jó az utolsó lúgja, hanem az utolsó előtt való legjobb.

Tiszta pórist csinálnyi.

Végy hét nehezék borkövet, három nehezék sót, hetven nehezék tiszta vizet, áztasd meg az sót és az borkövet az vízben, had állyon egy hétig, szűrd le azután az vizet és főzd meg egy koporsalyban hogy főjjön el az vize.

Piskloczot sengellenyi.

Végy egy font piskloczhoz nyolcz lat salyétromot, 8 lot borkövet, 8 lot szappansót, 8 lot sót, törd jól öszve, olvazd meg

egy fazékban, mikoron jól megolvadott hány szép apró vasreszeléket bele és keverd jól meg.

Drótműhöz való fejér arany festék.

NB. 1 lat témsó, 1 lat salyétrom, 2 lat só, ezeket jól öszve kell törnyi, vizet kell rea töltenyi, egy csuport ki kell lyuggatnyi, fenekét oldalát rakd be mint az zománczoló kemenczét, hogy feléled, az lánczot, akarmi zománcz nélkül való drótművet márcs tiszta vizben és keverd bele ez porban, tedd bele az feléledett csuporban, hogy megforr rajta az szerszám és megsárgúl, öncs tiszta vizben, azután sós vizben főzd meg, ha meg nem oltod is jó leszen, csak sós vízben főzd, azután kraszold meg, azután tedd egy sztergában meczett iskatulyában, rázzad ott erőssen, szép leszen; adgy szint poklos festékben neki.

Arany festék, zöld.

4 lot grispan, 4 lot szalamiak, 1 lot salyétrom, fél arany nyomó ausustum.

Czemmentelnyi aranyat.

8 lot téglapor, olvasztott sót 4 lotot, 2 lot fejér gáliczkő, 2 quintin grispan, ezeket öszve kell törnyi vizzel és keverd bele az művet, azután tedd egy cserépben és fellyül is tégy egy cserepet, csak jó tüze legyen, el ne olvadgyon, két óráig kell az tűzben tartanyi.

Czemmentelnyi aranyat.

1 lot téglaport, olvaztott sót két lotot, gáliczkövet másfél lotot, ezt hurinával kell csinálnyi.

Páris festék.

Szalamiak 1 lot, salyétrom fél lot, témsó 1 lot, ausustum 1 lot, sót 2 lottot, akar hurinát akar vizet tölcs rea, de jobb vizet; nem jó tűzre tennyi, hanem cserép kell alól is fellyűl is, vizben kell oltanyi.

Arany lánczhoz való fejér festék.

2 lot témsó, 1 lot salyétrom, 4 lot só, vizben kell csinálnyi, mennél tovább áll annál jobb.

Paszéllő viaszat csinálnyi.

1 lot görög fejér, fejér viassz is annyi, egy keves czinobriumot.

Plammot csinálnyi.

1 lot ezüst *finum* reszelék, 2 lot veres réz reszelék, 3 lot fekete ón reszeléket, ezeket tiszta pórissal tedd egy tégelyben, olvazd öszve, pórist, szalamiakot öszve kell törnyi fél lotot, ezt kell rea hánnyi, öncs ki szomollóban, meg kell törnyi vas mozsárban, akar réz mozsárban, póris perselybül pórisold az műre, az faragásra, de elsőben finum pórisos vizzel meg kell kennyi, gyertya-lángon, fatűz lángján is jó megjártatnyi.

Plammot csinálnyi.

Egy lot finum ezüst, 1 lot veres réz, 3 lot büdöskő, fekete ón is 3 lot, ezeket olvaszd öszve, mint az elsővel szintén úgy bánnyál ezzel is.

Ansustnmot csinálnyi.

3 lot veres rezet végy, 1 lot kénkövet, az szép tiszta veres rezet verd szép vékonyon, metéld pelletben, az kénkövet törd lágyan, egy tiszta tégelyben tégy benne, egy verő talpával nyomogasd igyenessen, rakj egy rend rézpelletet, ismét kénkövet, ismét rezet, ismét kénkövet, ismét rezet, mind így kell az tégelyben raknyi, az szene csak magában sorvadgyon el oszton. Azután tapasz egy cserepet rea, meg ne lyukazd; meg az cserepet, tedd egy kohban, rakd be szénnel, ha feléled annak utánna tarcs három vagy négy vagy öt óráig az tűzben, azután vedd ki, ha meghűl, törd ki, jó ausustum leszen, mind eresztő viaszhoz, mind arany festékhez igen jó leszen. Hogy semmi füsti ki ne menszen, akar két téglyet tapasz öszve.

Aczélt vagy vassat forraztani.

Az iveget törd meg jó lágyan, az finum pórist égesd vagy erezd fel, törd meg; mennyi rea nézve az finum póris, megannyi ivegpor, keverd öszve; az aczélt vagy vassat szépen meg kell frisselnyi, az szép tiszta veres rezet frisseld meg, metéld pelletben, rakd az vasra, az üveget pórisold rea, jó sebes szénben fujjad mindaddig, míg megolvad az réz rajta, megforrad jól erőssen.

Aczélt lágyitani.

Az aczélt választó vízzel kend be, agyaggal, töröttel, hincs be, tedd fatűzben, tarcs az tűzben sokáig, tedd ki, had hűllyön meg magában, akar sós agyaggal kend be, fatűzben sokáig had állyon, tedd ki, had hűllyön meg, jó lágy leszen.

Képíró aranyból konka aranyat csinálnyi.

Az gummit áztasd meg vízben, egy szép tiszta mázos csészében vagy ivegben tölcs az gummis vizet, az ujjaddal dörgöld el az csésze oldalán az gummis vizet, az ujjadon vedd fel az levél képíró aranyat, dörgöld el az ujjaddal az csészében, az gummis vizzel mind ez szerént dörgöld el, ha nem tudom mennyi leszen is; azután tölcs több vizet rea; mikor az viz öszve hordgya az képiró aranyat és szépen meghiggad: egy tolszárra csinály puczelt, avval vedd fel az aranyat és kend az pennára, azután egy szép sima csonttal sikárold meg; jó leszen. Valamikor másszor is irnya akarsz vélle, tölcs gummis tiszta vizet rea, tarcs mindenkor szép tisztán; jó leszen.

Trébellő viasszat csinálnyi.

Az fenyő viasszat törd meg, tőcs egy sűrű vászonzacskóban, tedd egy fazékban, tölcs vizet rea, főzzed, és mint ezeknek fellyül láb az zsirja, ezen is fellyül van az vizen az tiszta fenyő szurok, egy kalánnal merd le, merd és tölcs egy sajtárban tiszta viz lévén benne, annak utánna olvazd öszve az szűrt fenyő viasszat, az téglaport szitáld meg, őgyelics köziben, mind annyi téglaport keverj bele, míg elég jó lészen, kemény; próbáld meg, tölcs vizben benne, ha lágy mégis, több téglaport őgyelics köziben, terpentinát is vess bele, szivósodik és somajdékodik tőlle; sárga viaszat, faggyat is vess bele, annak utánna az sok olvasztásban ha megsoványodik, akar terpentinával, akar olajjal meghígíthatod.

Plammozás.

1 lat finum ezüst, 1 lat veres, 3 lat kénkő, 2 lat fekete ón, egy tégelynek az szélét egyenessen le kell vonnyi, egy szép igyenes követ rea kell tennyi fellyül, az tégelyben tedd bele az büdöskövet, más tégelyben olvaszd öszve az ezüstöt, rezet, ónat, öncs rea az büdösköre, fedd be az igyenes kővel, azután tedd az

tűzben, olvazd öszve, öncs szomollóban, törd meg mozsárban, bánnyál úgy vélle, mint ide fellyebb megmondottuk.

Rezet ónaznyi.

Az finum ónat verd vékonyon, tölcs kénesőt rea: elrágja; azután kend az rézre, szárazd fel; jó lesz.

Mercuriumot csinálnyi.

Mennyi az só, annyi gáliczkő, felényi kéneső, tapassza az ember két tégely közzé, csendes tűzben tegye, had éledgyen magában fel, tarcsa mindaddig az tűzben, valameddig kék lángja avvagy füsti nem lészen, azután törd ki és az felső felében lészen az mercurium, de az felső tégelynek az fenekét meg kell kicsinnyé lyukasztanyi.

Mercuriumot csinálnyi.

Az mennyi az kéneső, annyi gáliczkő, annyi só, meg kell törnyi mind az három félét, öszve kell égetnyi és kevernyi eczettel vagy mézzel és tiszta tégelyben kell tennyi, kettőt öszve kell borítanyi és jól be kell tapasztanyi, hogy ki ne mennyen az füsti, az felső tégelynek az fenekét ki kell lyukasztanyi, annak utánna az tégely környűl szenet kell valami keveset csinálnyi; vigyázz rea, valamennyi az kéneső, annyi mercurium lészen.

Titkon irnyi, más el ne tudgya olvasnyi.

Az szalamiakot törd lágyan, tölcs kicsiny vizet rea, akar az veres hagymát megtörvén, facsard ki az levét, vedd pennában, irj az mit akarsz papirosra, tarcs közel az tűzhöz, mikor akarod, az mit rea irtál, mind megfeketedik rajta az bötű.

Héven járó festék.

Pázsit szinű zöld festék. Az sáfránt forrald meg erős eczetben mindaddig, míg az haszna kifő, szűrd meg, és az grispannak is az tisztáját törd meg az sáfránynak az levével, hadd megszáradnyi, törd meg ismét szárazon és úgy elegyícs az terpentina közzé; jó.

Más festék, hévenjáró.

Az grispant törd meg szárazon, szitáld meg ruha által, az terpentinát főzd meg égett borban, de csak gyengén főzd, mert kipattan, mindaddig főzd, míg az égett bor szaga kifő, mikor

osztcn aránzod, hogy elég kemény lészen, vedd ki és az megtörött grispant akar az latkát ölegyics köziben jó melegen, és próbáld meg, fess valamit vélle, az veresset latkával csinállyad szárazon megtörvén; valamint az grispannyal, úgy bánnyál ezzel is; ha lágy lenne, masztiknak az székit megmelegítvén, nyomd ki azt, olvazd köziben, jó kemény lészen.

Arannyal irnyi.

Az finum fancsullott aranyat szárazd fel és törd meg jó lágyan vizzel, és tedd egy ivegben, gummis vizet tölcs rea, jó lészen.

Vassat aranyaznyi.

Másfél lat kék gáliczkövet, fél lat témsót, fél lat grispant, fél lat borkövet, ezeket törd lágyan szárazon egy mésszely vizben mázos csuporban, mindaddig főzd, míg fele elapad, egy nehezék féderbajszt, oszton az vizzel kend meg az vasat, úgy bánnyál el véle mint az ezüsttel.

Fejér arany festék.

5 lat salyétrom, 5 lot só, másfél nehezék témsó, 2 lat grispan és az arany festék, 2 lat szalamiak, 1 lot salyétrom.

Réz formához való forraztó.

Végy egy forint fejér pénzt és egy tallért, olvazd öszve egy tiszta tégelyben, mikor szépen járna, vess egy oszpora nyomó rusikát bele.

Planczot öntenyi.

Az hamarság valóban megkívántatik az planczöntésben, mert ha hideg szabású lészen az ezüst, megkásásodik az ezüst: nem megyen jól öszve; azért az plancz vassat gyengén megmelegíccsed, mézzel, akar faggyuval kend meg, úgy öncs bele, az vas kalánban is jó akar mézzel, akar zsirral megkennyi, de jobb, szurokkal megkenvén, forró vizben az vas kalánban öntened és finum pórissal megjártatnod.

Ezüstről az ónat levennyi.

Iveget, csontport égetettet, borkövet öszve kell törnyi, avval kell hánnyi jól meg.

Más, azonról.

Az szöszt gömbölyics öszve, sós agyaggal meg kell kennyi, salyétromot, szalamiakot, borkövet öszve kell törnyi, azzal meg kell hintenyi az sós agyagot mindenütt, meg kell száraztanyi jól; mikor az ezüst jár, egy darab szénnel keményen meg kell benne forgatnyi, hozza vonsza az vadságot az ezüstből.

Kőfoglalást slajfolnyi.

Mikor már az követ befoglaltad, és műszerrel az kő környűl megsimogattad, vakargattad, megszedted, kővel slajfold meg, azután lyukasz spáciumot rajta, reszelővel igazgasd meg, azután pimezzel slajfold meg, azután tripellyel, azután policczal.

Finum czüstöt mint kell megszállítanyi.

Ha ó pénzzel akarsz finum ezüstöt szállítanyi, végy 28 nehezék finumhoz, 20 nehezék ó pénzt.

Hogyha pontos garassal akarsz szállítanyi, végy 33 nehezék finumhoz 15 nehezék pontos garast.

Hogyha letett garassal akarsz szállítanyi, végy 36 nehezék finumhoz, 12 nehezék letett garast.

Hogyha rézzel akarsz szállítanyi, végy 41 nehezék finumhoz, 7 nehezék tiszta rezet.

Item, ugyanazonról.

Ha akarod tudnyi, 5 lattos 1 gira ezüstben mennyi finum ezüst vagyon: finum 15 nehezék, mű $17^1/_2$ nehezék.

6	lottos	1	girában vagyon:	finum 18	nehezék,	mű 21	neh.
7	lottos	1	girában vagyon:	finum 21	nehezék,	mű $24^1/_2$	neh.
8	lottos	1	girában vagyon:	finum 24	nehezék,	mű 28	neh.
9	lottos	1	girában vagyon:	finum 27	nehezék,	mű $31^1/_2$	neh.
10	lottos	1	girában vagyon:	finum 30	nehezék,	mű 35	neh.
11	lottos	1	girában vagyon:	finum 33	nehezék,	mű $38^1/_2$	neh.
12	lattos	1	girában vagyon:	finum 36	nehezék,	mű 42	neh.
13	lattos	1	girában vagyon:	finum 39	nehezék,	mű 45	neh.
14	lattos	1	girában vagyon:	finum 42	nehezék,	mű 49	neh.
15	lattos	1	girában vagyon:	finum 45	nehezék,	mű $52^1/_2$	neh.
16	lattos	1	girában vagyon:	finum 48	nehezék,	mű 56	neh.

Vasat fodoritanyi.

Grispan, témsó, gáliczkő, salyétrom egyaránt, erős eczetben csináld az szerszámot, az tiszta vasat kend be faggyuval, akar viasszal, írj, rajszoly rajta valamit akarsz, fodorítást, akar egyebet, öncs rea az szerszámot.

Forraztanyi való póris.

Sót, borkövet egyaránt, meg kell égetnyi, törnyi, jó. Probatum.

Vénia festék. Komor István uram tanított.

Fél lat salyétrom, fél nehezék kénkű, három lot pisklocz, gáliczkövet, kénkövet egyaránt, törd öszve és az pénzt megfűccsed és minden rendit megvizesics, és hincs meg ez megnevezett porral, kösd be ruhában és tiszta fazékban, tiszta folyó vízben főzd 14 óráig, 14 lattos ezüst lészen, más tiszta fazékban forró víz legyen mellette, és ha elapazt, forró vizet tölcs rea.

Aranyat csinálnyi. Komor István uramtul tanultam.

Másfél lat alœs, 1 lat allia patika, 1 lat celedonia-gyökér, másfél lat kurkoman, 1 lat veres kréta, 1 lat vörös réz, az szerszámokat törd öszve, az rezet is tedd köziben, tedd egy tégelyben, tapasz egy cserepet jól rea, hogy az füsti ki ne mennyen, tedd szénben, égjen hat óráig, hat óra eltelvén, vedd ki, lészen tizennégy grattos aranyad, olvazd öszve egy arany nyomó finum arannyal, az mit akarsz csinálnyi belőle, meg lehet.

Törőly konstnak kirajszolása rézre.

Igen szép tiszta fejér raj viasszat végy, ha magában jó, hadd abban, ha nem jó, végy görög fejért, olvazd öszve az viasszal, azután az rezet melegics meg gyengén, kend be az viasszal, azután az törőly konstot tedd rea az rézre, rajszold az rajszolást fellyűl, szépen meglátszik az viasszal bekent rézen, azután rajszold rézen vassal, mint az lyukasztás, ollyan lészen.

(NB. Ugyanannak más módja.)

Csepregi öccsétűl tanultam. Vischertűl látta Amsterdamban.

Elsőben az gyertyának az füstire tarcs egy széles rezet, akar viasz-, akar faggyú-, akar szurok-gyertya lészen, annak az füstit söpörd öszve, vajjal keverd öszve, azután kend be az lyukasztást,

faragást, bemeczést vélle, akar vizesen, akar szárazon, tedd rea az papirossat, gyenge ruhát fellyűl rea, csak hidegen dörgöllyed keményen.

Rajszolás ezüstre.

Az konstnak az tiszta felét kend be megtörött veres krétával, az ezüst pléhet fejérics szépen meg, tedd rea az krétával bekent papirossat, rajszold az rajta való konstot, mind meglátszik az fejér ezüstön, azután azon az nyomon rajszód meg vassal, akar grestikkellyel, akar korigálóval elmehecz az rajszolás után, akar ne az konstot kend be, hanem mást.

Papirosra rajszolnyi.

Az papirosson való rajszolást, járd meg szénnel, rajszolóval, nyomd az tiszta papirosra, dörgöld egy verő talpával vagy egy műször-nyéllel, vagy csak az körmöddel, meglátszik szépen, az papirossat hajcs öszve, terics ki ismét, az hajlásnak csak fél felől rajszoly akarmit is, ismét hajcs öszve, dörgöld rea, jó lesz, egy egész szép virág lészen; de az hajlásnak mikor felét rajszolod, átal ne menj az hajláson. Ismét az konstnak az fonáját (sic!) avvagy az másik oldalát, hátul az tisztáját szép lágy szitált szénporral hincs be, borics tiszta papirosra, rajszold az rajta való rajszolást: hasonló lészen; akar veres krétával egy hitván papirossat hincs be, borics rea, az tiszta papirosra tedd rea fellyűl az konstot, rajszold az szerént, de szép igyenes deszkán cselekedd, mindenik ez szerént jó lészen.

Üvegre irnyi.

Az válaztott ezüstöt őröld apróra válaztóvizzel és gummival és poncalussal, az mit akarsz, írj vélle, hadd megszáradnyi jól lassu szénnel.

Arannyal illuminálnyi.

Az mézet timporáld öszve aranynyal és törd aprón, az üvegre avvagy az zománczra írj, erezd be az kemenczében had járjon rajta.

Üveget aranyaznyi.

Végy 2 lot viasszat, egy quintin masztikot, 1 lot terpentinát vagy fenyőviasszat, olvazd meg egy mázos fazékban és azután szűrd meg egy tiszta ruha által, és mikor akarsz vele mívelnyi, olvazd meg kevéssé, és kend fel melegen, de azelőtt mosd meg

az iveget és tedd rea az aranyat és nyomd fel rea gyapottal, de szép író arany vagy ezüst legyen.

Üveget lágyitanyi.

Végy szarvas vért, erős eczetet, főzd meg benne az iveget.

Szederjesen vasat virágokkal írnyi.

Az szép tiszta vasat lassú szénnel czendereld meg kéken vagy sárgán, és végy ón-szarat és törd meg olajjal és egy keves gyentárral, írj vélle az vason az mit akarsz és had száradgyon egy vagy két óráig, hogy megszárad, végy bort, eczetet, és egy keves szóval forrald fel, és mingyárt héven tőtögesd rea az vasra és az közi megfejérednek az virágoknak és az virágok kéken maradnak, azután ruhával s olajjal dörgöld el az gyantárt rólla.

Hogy az gyűrűn által vonhassad az tyukmonyat.

Erős eczetben tarcs harmad vagy negyed napig, meglágyúl az; ha által vonhatod az gyűrűn, azután meleg vízben tegyed tisztában, szintén ollyan kemény lészen az, ha mint annak előtte.

Vas lágyítás.

Végy borkövet, felényi sót, ismét felényi agyagot mint az só, mint az agyag felényi salyétromot, csináld úgy mint az agyagot, lágyan kend be vele.

Vas etetés.

Végy grispant, az mennyi az grispan felényi gáliczkő, eczettel kell csinálnyi, az mennyi gáliczkő, annyi salyétrom, mennyi salyétrom, felényi mercurium.

Aranyat svaczolnyi.

1 lot grispan, 1 lot szalamiak, törd egyben és tölcs jó erős eczetet rea, és mindenféle aranyat senczolhatnyi vélle.

Aranyat levennyi.

Az aranyas művet meg kell forralnyi borkőben, meg kell karaszolnyi, azután meg kell kennyi kénesővel, az tégelyben tégy kénesőt és tedd az szénben fellyűl, hogy megpösdűl tarcs az

szénben aranyas művet, oszton vedd ki az tégelyből és ecseteld le az aranyat az medenczében.

Ezüst festék.

1 lot grispan, 1 lot salyétrom, 1 lot gáliczkő, fél lot szalamiak, ezeket törd meg festéktörő kövön, tölcs egy tiszta mázos cserépben, tölcs tiszta vizet rea, forrald fel, oszton erezd fel az művet vélle.

Egy szép vizet csinálnyi, vasat aranyaznyi.

2 lot víz, 2 lot témsó, 1 nehezék gáliczkő, pigmentum 1 nehezék, grispan 1 nehezék, törd öszve, és mikor az víz fő, ösd bele, ismét azt is megolvazd, hogy vizzé leszen ösd egy ivegben, írj vélle az mit akarsz, az helyt mind aranyas lészen.

Ha akarsz hitván pénzt vagy hitván ezüstöt főznyi.

Gáliczkövet, kénkövet egyaránt, törd egyben, az pénzt megvizesítsed és hincs meg az porral minden rendit, kösd ruhában, tedd egy tiszta fazékban, és tiszta folyóvízben főzd tizennégy óráig és zománcz ezüst lészen, ha tizenkét óráig főzöd, tizenkét lattos ezüst lészen, más tiszta fazékban forró víz légyen mellette s ha apad forró vizet tölcs rea.

Reszeléket olvaztanyi.

Mennyi salyétrom, annyi borkő, két annyi sót olvasz öszve.

Bőrtűs műhöz való póris.

Egy csuporban tölcs tiszta pórist és tiszta vizet rea és forrald meg, és mikor póris lesz, végy fél nehezék tiszta forralt pórist és fél nehezék szalamiakot, 3 nehezék üvegsót, 3 nehezék elválasztottat és úgy is törd; jó forrasztanyi való forraztó lészen.

Fejér arany festék.

1 lot salyétromot, 1 lot sót, 2 lot timsó, 1 lot szalamiak, ezeket törd jó lágyan öszve, akar forint aranyat, akar korona aranyat ereztheсz vélle; mikor megsárgúl, akkor jó, tiszta vízben kraszold meg.

Drágakövet palléroznyi.

Antimoniumot törj meg, és annak az porát tedd egy síma óntáblára vagy réztáblára, az követ ragazd spanyior viaszra, jó lészen, dörgöld erőssen; ha mi hiba vagyon az kőben, egy gyémántot is ragasz spanyior viaszra s úgy messed vele valamint akarod, azután pallérozd meg ez megnevezett porral, akar czinporral, utolszor fával is, tripellyel és pimezzel szépen fényesíti.

Aranyat az czüstről elválaztanyi.

Végy kénkövet és salyétromot, timsót, ezüst gletet mind egyaránt nyomót, törd öszve és kend rea az aranyas műre, és elválasztatik az arany az ezüsttől.

Ezüstre étetnyi.

1 lot választó vizet, az közzé fél nehezék kénesőt, így jó étető víz lészen.

Smaria bona est probata.

Végy 14 nehezék slejt vizet, 3 nehezék hím égetést, tedd az vizet az szénre egy mázos új cserépben, az hím égetést tedd bele, egy kis sót és borkövet annyit vess bele, hogy megkeményedgyék, az mívet töröld meg vélle le, sótalan borkőben forrald meg, és ezüstös lészen az réz.

Réznek szint adnyi.

Az rezet szépen vakard meg, füstöld meg szalamiak füsttel, párlúgban mosd ki, jó lészen.

Lumináláshoz való festék.

Spikinard olajt, rozsdát, finum pórist, masztikot temperáld öszve, ha feketét akarsz csinálnyi a közzé csinály rozsdát ezen kővűl; mindenféle zománczot ha öszve jártatod vagy öszve temperálod, szinesen zománczolhacz vele.

Ausustumot csinálnyi.

Végy tiszta veres rezet, verd vékonyon mint az vásári műhöz való pléhet, vagy mint az czemmenthez való aranyat, metéld pelletekben, végy annyi törött kénkövet hozza, az mellyel berak-

hatod az tégelyben, az rakássát így csináld: tégy alól kénkövet, azon föllyűl az rézben rakj egy rendet, az rézre kénkövet az mennyi jól belepje, így kell raknyi mind renddel teleig, arra az tégelyre más tégelyt kell rea tapasztanyi, hogy semmi füsti ki ne mehessen, egy kohban rakd be, hogy csak magátul éledgyen lassan fel; igen felette sebes tüze ne legyen, hogy meg ne olvadgyon; négy vagy öt óráig kell az tűzben tartanyi, csak magában sorvadgyon el az tűz rajta.

Zománcz ha kipattog.

Az viza hójagot főzd meg akar tiszta vizben, akar erős égett borban, az égetett törött elefánt fogat keverd bele, az hol az zománcz kipattant kend be vélle, jó lesz; akar enyves vízzel keverd öszve az fognak az porát, akar tyukmony fejériben keverd, akar tiszta sárga viaszban keverd az égetett fogport, az igen jó erős égettborban tedd bele az sárkányvért, az veres zománcz helyett azzal jó lesz becsinálnyi.

Rajszolás hogy hasonló legyen.

Az papirossat kend be olajjal, az tűznél melegics meg, tedd rea az rajzolásra, igen szépen által láczzik, csakhogy mennél vékonyabb papirossat találsz, azt kend olajjal be; valamint akarsz akar szénnel, akar plajerczel, akar tentával rajszolhacz rea.

Aranyas műre ponczéllanyi.

Az művet már szépen színadva elkészítvén aranyason, azhol ponczéllanyi akarsz rea, tyukmony fejérit vegyed, az szép tiszta papirossat ragaszd az műre vélle, rajszoly az papirosra valamit akarsz, ponczérold meg, azután ha le akarod vennyi az papirossat, tedd tiszta vizben az művet, leázik rólla, ecseteld le rólla, igen szép leszen. Az virágokat, leveleket azhol safillanyi akarod vagy azon ponczollal, kivel ponczéllasz, vagy szép sűrű vászon ponczollal safirold meg; ha kétféleképpen kell is az ponczéllás, ritkább vászon ponczollal vagy pontütővel ponczérollyad, safirollyad.

Luminálnyi arany gyűrűre.

Az szép tiszta vas pléhet fűcs meg, az ki lepattog rólla, törje fekete zománczczal öszve, finum spikinard olajjal, kő mozsárban; az mennyi az fekete zománcz, csak nyolczad részényi vaspor

légyen; mikor erőssen megtöröd szép híg légyen, puszpang vagy kecskerágó vagy bocczafából vagy mogyorófából csinállyon penczelt, az fejér vagy kék gró zománczon rajszollyon vélle azmit akar, jártassa frissen az tűzben.

Veressel luminálnyi.

Az lumindruk megyhoz meg kell választanyi akarmicsoda féle zománczot is, de kiválképpen az veres zománczot, azki hozza illendő megválasszad, azután finum spikinard olajjal törje igen erőssen meg, de igen megkivántatik, hogy az zománczokat válaztó vizzel mosd ki, azután computáld spikinard olajjal öszve.

Mikor lumináláshoz faragsz, az arany virágoknak az helyét hadd meg, szedd ki, szines zomácczal zománczold be, ha inakat aranybul nem hacz, fekete festékkel csinály inakat és leveleket azmit akarsz, az virágot penyig éppen faragd, monumentumát, proportióját megadd, mintha eleven volna az virág.

Ha penyig nem fejérrel borítod is be az gyűrű szárát, szép lészen ha kékkel borítod be, és fejérrel feketével luminálsz rajta.

Vas aranyazás.

$^1/_2$ lat grispant meg kell törnyi, $^1/_2$ lat gáliczkövet, 1 lat szalamiak, mind öszve kell szép apróra törnyi, egy kis mázos csuporban erőssen meg kell tiszta vizzel főznyi, hogy fele elapadgyon az víznek; tölcs egy tálban kénesőt, azon fellyűl tölcs rea az vizet, az szerszámot keverd erőssen benne, megfogja az kéneső, kend be arannyal, szárazd fel, kraszold meg, sikárold meg.

Forraztó, finum ezüst drótműhöz.

Negyedfél nehezék finum ezüsthöz 2 ort veres czuzatot, gummis vizzel kell felraknyi, penczellel, árral, korincsanggal.

Forraztó, drótműhöz való.

Egy arany nyomó aranyhoz egy ort, annak penyig fele finum ezüst légyen, fele tiszta veres czuzat.

Eresztő viasz.

16 lot veres kréta, 8 lat bányazöld, 4 lat égetett gáliczkő, két nehezék finum póris, azmennyi az szerszám, annyi sárga viasz.

Más, ugyanazon.

24 lat veres kréta, 12 lat bányazöld, 6 lat égetett gáliczkő, 1 lat póris, mennyi szerszám, annyi viasz.

Jó forrasztó, kinél jobb nem lehet.

Aranyas ezüst 4 nehezék, dutka 3 nehezék, schofium 2½ nehezék az mind illik, harmadányi czuzatot, megolvadásakor, tégy bele, és fél nehezék fele czint vess bele, mikor kiakarod öntenyi, rusikával, szurokkal, borkővel, kétszer háromszor jártasd erőssen, az szomollót is szurokkal kend meg.

Vakarásból műaranyat csinálnyi.

Ivegsóval az vakarást olvazd öszve, verd vékonyon, azután szaggasd és rakd egy tégelyben renddel, hincs meg minden rendit ivegsóval, mercuriummal tapazd egy tégelyben, tapazz egy cserepet rea, furd meg az cserepet közép aránt, és csinály arra egy göztölt, az kin az salyétromot bele vethessed, hadd felfűlnyi, azután fújjad egy vagy két óráig, azután had állyon egy egész éczczaka jó sebes szénben. Próbált dolognak mondotta Komor István uram.

Czemmentelnyi aranyat.

4 lat gáliczkő, 4 lat salyétrom, 8 lat szalamiak, csináld porrá ezeket és verd vékonyon az aranyat, alól fellyűl legyen közte por, tapasz rea más tégelyt, lyukazd meg az felsőnek az tetejét, négy óráig adgy sebes szenet neki, várd, hogy öszve olvadgyon, jó arany lészen belőle.

Slajfolnyi való por.

1 arany nyomó trippely, 1 arany nyomó pisklocz, 1 arany nyomó kénkő, törd meg lágyan eczettel, jó lészen.

Aranyat somajdékítanyi.

1 lot borsnak tizenkettöd részét, egy lot szalamiakot törd meg, főzd meg abban, akar eczettel, akar vízzel.

Luminálnyi ekképpen tanitott Csontos István 1653. 6. Aprill.

Az fekete zománczot igen jó lágyan meg kell törnyi, eczetben vagy válaztóvizben ki kell mosnyi, azután harmadrészényi

vagy negyedrészényi vasport az zománcczal öszve kell törnyi erőssen, jó lágyan flusszal avvagy afféle sárga olvasóval, spikinard olajjal, kőmozsárban; azután tedd el tiszta papirosban vagy más tiszta edényben, mikor kelletik, keverd spikinard olaj közzé, így luminálhacz vélle egy penczellel.

Veressel, zölddel, kékkel luminálnyi,

akar miféle zománcczal, erőssen meg kell törnyi, és ekképpen flusszal, spikinard-olajjal öszve kell törnyi kőmozsárban, eltévén annak utánna tiszta edényben, mikor kelletik, vedd elő és keverd öszve spikinard-olajjal jó lágyan, de elsőben az zománczot ki kell válaztó-vízben mosnyi, azután úgy kell porrá törnyi, azután spikinard-olajjal is, de az feketét, ha meg nem töröd spikinard-olajban is, jó lészen, csak kőmozsárban jó lágyan törd, mikor oszton kelletik, az porban keverd spikinard-olajban, de az többit minden félét spikinard-olajban kell megtörnyi.

Zölddel luminálnyi.

Egy darab veres réz pléhet tiszta válaztóvizben tarcs egy nap s egy éjjel, azután erős eczetben hasonlóképpen tarcs szintén addig, vedd ki, mosd meg tiszta vízzel, fűcs meg, ha meghűl, azki lepattog rólla, az porát; merj egy nehezék zománczhoz fél ort nyomó rézport; mikor már kimostad válaztóvízzel az zománczot, elegyics köziben az zöld zománcznak.

Az német így csinálta.

Az fekete lumináló port, az fekete zománczot szép aprón törvén, válaztóvízzel kimosta, minden arany nyomóhoz vett vasport fél ortot, sárga fluszt egy ortot, az veres porhoz két ortot.

Veres port így kell csinálnyi.

Az szép tiszta gáliczkövet tiszta tégelyben tedd, tiszta cserepet tapasz jól rea, hogy az füsti ki ne mennyen, tedd éledetlen szénben, had fűllyön magában fel, had sorvadgyon is el az szén rajta, meghűlvén, törd ki, flusszal, spikinard-olajjal kőmozsárban törd meg igen jó lágyan.

Réz Márton így tanított lumináluyi. Anno 1655. 11. die Aprilis.

Sötét sárgával jó tiszta sárgát, csak hogy flusz kell hozza vagy köziben, nagy hével jár, mint az zománcz, valamely lumináló port tiszta zománczból csinálnak, nem kell az közzé flusz.

2. Veres port lumináluyi.

Az tiszta gáliczkövet, — két téglyet öszve tapasztván, az fenekén fellyűl lyukat furván, — fűcs meg, tedd ki, ha meghűl, törd ki, szép veres lészen, spikinard-olajjal, flusszal öszvetörvén kőmozsárban, csak hogy alig fűllyön meg, lágy hével jár.

3. Feketével lumináluyi.

Az lazul festéket tapazd egy tiszta új tégelyben, hogy semmi rusnyaság bele ne mennyen, fűcs meg szép pirossan, tedd ki, hogy meghűl, mérj 2 ort lazulhoz egy ort fluszt hozza; az flusz semmi nem egyéb, hanem afféle sárga, nyakban hordozó kláris, mint egy iveg, csakhogy sárga, mint az jacchint, késnyelet is csinálnak belőle; törd igen szép lágyan spikinard-olajjal. Ha jóféle fluszra szert nem tehecz, az köszörűkű savalló fövényét az tűzben olvazd meg, abból mérj.

4. Zöld lumináló por.

Az szép sárga zománczot achamarinnal törd öszve spikinard-olajjal és flusszal; jó lumináló por lesz; nagy hével jár.

Csak tiszta szép zöld zománcz is, szép lumináló zöld lészen, az megmondott szerszámokkal eggyütt.

Forraztó mű aranyhoz. Erre is Réz Márton tanított.

1 aranyhoz egy ort, fele ezüst, fele réz, akar ó pénz legyen.

Forraztó finum ezüsthöz.

Drótműhöz forraztó lágy nem lehet jobb az tallérnál.

Keményebb forraztó, fele finum ezüst legyen, fele jó műezüst.

Keményebb annál is, két rész finum ezüst, harmadrész jó műezüst, finum pórissal kell az reszelék forraztót, az birsalma magos vízzel felrakott műre pórisolnyi.

Gyipsz, Réz Mártoné.

Az gyipszet téglaporral kell megőgyelítenyi, úgy kell vele formálnyi és bele öntenyi.

Választó vizet csinálnyi.

Fél font témsó, fél font gáliczkő, fél font salyétrom, főzd mindaddig míg vizzé nem lészen egy mázos csuporban, ha így nem jó, tölcs vizet rea, iveg lombikon vedd vizét, jó lészen.

Slajfolnyi való policz.

1 lot trippely, $^1/_2$ lot pisklocz, fél lot fele kénkő, 4 arany nyomó szalamiak, eczettel, akar vizzel erőssen meg kell törnyi.

Aranyas művet úgy forraztanyi, hogy az aranya igen el ne mennyen, vagy félő helyen vagyon az törés, hol forraztanyi kell.

Egy arany három ort nyomó műezüstből való forraztóhoz egy ort igen szép fejér czint; akar hét pellet forraztóhoz egy pellet fejér ónat, mikor öszve jártatod, csak az verő talpával (kihagyva: verd) meg, míg meg nem hűl, finum pórisos vízzel kend meg az törést, az forraztót is azzal pórisold, ha közönséges pórissal is jó lesz, az aranyas művet penyig, jó vizes ruhával jó vastagon tekerd be, hogy az tűz ne árthasson neki.

Planczot öntenyi.

Az ezüstöt borkővel vagy finum pórissal jártasd meg, az vaskalánt fekete szurokkal kend meg simán, öncs egy csuporból forró vizet az vaskalánban; hogy az ezüst szépen jár, vess egy darab szenet az tégelyben, hogy az ezüstöt meg ne hadgya hűlnyi, öncs az vaskalánban, igen hirtelenséggel, csak lobbancs ki igen hamar, mennél hamarb bánsz vélle, annál jobb lészen, mennél későbben bánsz vélle, annál rosszabb.

Kolosvári Nagy Sámuel,

az szép lágyan törött zománczot birsalma magos vízzel rakta fel, börtűnek, akar tűrkest, akar fejért, akar feketét és egyebet is jó vélle felraknyi, nem hull el az műrűl az zománcz, és mindenféle zománczot választó vizzel mosott ki.

Aranybul drótművet így kell csinálnyi. Sámuel mondotta.

Az arany pléhet szép vékonyon kell vernyi, az drótot meg kell lapítanyi, az mit akarsz csinálnyi lenmagos vízzel kell felraknyi, az lenmagot fel nem kell forralnyi, hanem csak jól melegedgyék meg, úgy rakd azzal fel, azután tedd jól távul, úgymint, tedd az asztalnak eggyik szegeletire, áll magad az másik szegeletire, mint az harmatot úgy fúdd az szádból az vizet az műre, hogy megharmatosodik, vizessedik, az reszelék forraztót megégetett finum pórissal, az reszelék közzűl az port kifúván, vakard az póris vesszelből rea az műre, és két vagy három gyertyát öszve ragaztván, akar mécsnél nagy lyuku forraztó csővel meg lehet forraztanyi, akkorát is meg lehet forraztanyi mint egy tallér.

Ehez való aranyforraztó.

Ezen aranyból nem más féléből kell egy arany nyomó aranyat vennyi, ehez egy ort ó pénzt, ezt öszve kell jártatnyi, és meg kell reszelnyi papirosra, az porát azon papirossan ki kell fúnyi, az finum pórist fel kell száraztanyi, vagy égetnyi, meg kell törnyi, az reszelékkel öszve kell őgyelgetnyi, úgy kell rea pórisolnyi póris vesszelyből.

In Cassovia, Anno 1660. 24. Augusti. Per me: Petrus Kecskeméti.

Aranyat somajdékítanyi.

Mikor megolvad az arany, hány bővön salyétromot rea, annyira, hogy elborítsa az aranyat: nem lehet soha oly vad arany, hogy ha háromszor kiöntöd, hogy meg nem somajdékulna.

Ezüstöt somajdékítanyi.

Szalamiak, salyétrom, borkő, oltatlan mész, szappansó, puskapor, mind egyarányt mérvén, törd jó lágyan, mikor megolvad az ezüst, úgy kell rea hánnyi az port.

Veres arany festék.

2 lat só, 2 lat gáliczkő, 2 lat salyétrom, 2 lat szalamiak, 4 lat veres kréta, törd vízzel öszve és ha festenyi akarsz vélle, kend meg ez festékkel az aranyat, és égesd fel az szénen; hogy az füsti elmegyen, olcs tiszta vízben és azután főzd meg sótalan

borkőben, azután kraszold meg, rázd meg serrel az iskatulyában keményen.

Fejér arany festék.

Mennyi kénkő, annyi salyétrom, az két eféle mennyi, annyi só, ezeket szép lágyan törd öszve tiszta vizzel festéktörő-kövön, kend be az művet vélle, hadd megszáradnyi, de fel ne erezd, hanem hogy felszáraztod, mosd ki tiszta sós vízben és kraszold meg igen szépen, úgy poklozd meg.

Pokol hozza.

1 lat borkő, 1 lat kénkő, 6 lat só, 1/2 arany nyomó szalamiak.

Grispant ekképpen kell csinálnyi.

Verj igen vékony veres rezet, metéllyed aprón, oltatlan meszet, szőlyő egrest is végy hozza, erős eczettel csináld öszve, szoros szájú korsóban, tedd le ganéban, had állyon húsz napig ott, azután vedd ki onnét és tiszta grispany lészen.

Vas aranyazás.

1 lat gálicz, másfél lat borkő, törd öszve, tölcs tiszta vizet rea, vess fél lat kénesőt bele és az vassat főzd mindaddig, míg meg nem kénesőzödik, és úgy kend az vasra az aranyat.

Pokol ehez való.

1/2 lat pisklocz, 1/2 lat kénkő, erős húgyban csinály poklot belőle, és az aranyazott vassat főzd mindaddig, mígnem jó szine leszen.

Vas étetés.

Grispant, felényi salyétromot meg annyi mercuriumot és erős eczetet hozza.

Hidegen járó festék.

Masztikot fél lattot, sandrakot 1 lotot, másfél lat spikinárd-olajt, az masztikot és sandriakot meg kell mosnyi hideg vízben háromszor is, azután meg kell száraztanyi és minden gazzátul meg kell tisztítanyi, jó lágyan meg kell törnyi és az olajt egy kis ivegben kell töltenyi, szép lassan hogy felforrad, mingyárt bele kell töltenyi az megtörött szerszámot, és az mely vassal ember kevergeti, ugyanazon vasat vedd ki belőle és az rajta maratt olajt, meghűlvén, próbállya az körméhez, ha annyi hosszat nyúl

mint egy rozs szem, ne főzd jobban, hanem vedd ki, ha penyig nem nyúl, mindaddig forrald, míg nyúló lészen, hogy ha penyig az főzésben megkeményülne, avvagy annakutánna valamikor, tölcs egy kis tiszta olajt hozza és forrald meg, hogy olvadgyon meg és kevergetnyi kell akkor is, és így lészen jó.

Aranyaznyi való víz, igen jó.

1 nehezék választó víz, 1 nehezék kútvíz, 1 (nehezék) Szamos víz, 1 nehezék szalamiak, 1/2 nehezék témsó, 1 ort gáliczkő.

Más, aranyaznyi való.

1 nehezék választó víz, 1 nehezék kút víz, 1 nehezék eczet, 2 nehezék szalamiak, 2 nehezék borkő, 1/2 nehezék témsó, 1/2 nehezék gáliczkő.

Más ugyanazon.

1 nehezék választó víz, 1 nehezék kútvíz, 1 nehezék borkőlé, 1 nehezék szalamiak, 1/2 nehezék témsó, 1 ort gáliczkő, festéktörő-kövön meg kell törnyi, mázos csuporban meg kell főznyi.

Gyémánt ténta, temérdek, kinek szép szine vagyon.

Vedd az nyirfának az héát mikor virágzik és aszald meg, és égesd meg szép tiszta cserépben, fedd be fellyűl egy koporsallyal, hogy az füsti ki ne mennyen, vizesícs meg egy ruhát, és tedd az koporsalyra, hogy az koporsaly hidegen maradgyon, törd meg szép lágyan, keverd masztikkal és egy keves terpentinát is tégy bele és csináld az mint legjobb lészen.

Rézpénzhez főznyi.

Az mennyi pénzt akarsz megfőznyi, valamennyiet az pénz megnyom, szintén annyi gáliczkövet és kénkövet mérj öszve, hogy mind az háromféle egyaránt való legyen, az pénzt először megfűccsed és úgy ösd az fazékban, avvagy ha ruhában kötöd is, jó leszen.

Próbatűt csinálnyi.

Így cselekedgyél : mess tizenhat darab ónat, hogy egyarányú légyen, az arany mértéken mérd egyaránt, rakd le renddel szépen ; ha egy lattos ezüstöt akarsz csinálnyi, az eggyik darab ónhoz mérj finum ezüstöt, az tizenöt darab ónhoz mérj tiszta veres rezet, olvazd öszve és lészen egy lattos ; ha két lattost

akarsz csinálnyi, 1 darab ónhoz mérj finum ezüstöt, ahoz, 14 darab ónhoz mérj rezet, olvazd öszve; három lattost akarsz, egy darab ónhoz finum ezüstöt mérj, ahoz, 13 darab ónhoz rezet mérj, olvazd öszve, mind így ez szerént mérd;

NB. de én így gondolom jobbnak: 1 darab ónhoz egy darab finum ezüstöt mérsz, ahoz, 15 darab ónhoz rezet mérsz, egy lattos lészen; két darab ónhoz két darab finum ezüstöt mérsz, ahoz 14 darab rezet mérsz, 2 lattos lészen; ha három darab ónhoz három darab finum ezüstöt mérsz, ahoz, tizenhárom darab ónhoz tizenhárom darab rezet mérsz, három lattos lészen; 4 darabhoz, finum ezüsthez, 12 darab rezet mérj, 4 lattos lészen; 5 darabhoz, tizenegy darabot, 5 lattos lészen; 6 darabhoz 10 darabot ha tész, 6 lottos lészen; 7 darabhoz 9 darabot, 7 lattos lészen; 8 darabhoz 8 darab rezet ha tészen, 8 lattos lészen; 9 darabhoz 7 darabot tész, 9 lattos lészen; 10 darabhoz 6 darabot ha tész, 10 lattos lészen; 11 darabhoz ha ötöt tész, 11 lattos lészen; 12 darabhoz 4 darab rezet ha tészen, 12 lattos lészen; 13 darab ónhoz mérj 13 darab finum igen szép tiszta ezüstöt, ahoz mérj 3 darab szép tiszta veres rezet, olvazd öszve gyertyalángon, 13 lattos lészen; 14 darabhoz mérj 2 lat rezet, 14 lattos ezüst lészen; 15 darab ónhoz mérj ezüstöt finumot 15 darabot, ahoz mérj 1 lat rezet, 15 lattos lészen; 16 darabhoz ne végy rezet, finum lészen; igy szépen megcselekedheted, gyertyalángon öszveolvazthatod, de rea vigyázz, hogy az ónakat mikor méred igen igazán mérd, egyébaránt rosz lesz, minden mérése igazán légyen, az ezüst is igen tiszta finum légyen, az réz is szép tiszta légyen, ha jól bánsz vélle, bizony jó lészen.

Vassat vagy aczélt ecczenyi.

Húgyos veres posztóban takard bele, fűcs meg, ócs tiszta vízben, jó lesz. Váradi Miklóstul hallottam.

Beverő ponczolt csinálnyi.

Az szép sűrű aczélt eczd meg jó erőssen, törd el, jó beverő ponczol lesz belőle. Bányai István mestertül hallottam.

Hat szegre pohárt kiosztanyi.

Egy czérnaszállal kerícs környűl, azt fogd három részre, jegyezz három részre vélle, az két jedzés között, czirkalommal mérd meg középben.

Válaztó vizet csinálnyi.

8 font gáliczkő, 4 font salyétorom egy szoros szájú korsóban öszveelegyítve, keverve, tölcsed, iveg sisakot tégy rea és iveg reczipient legyen alatta kiben csurogjon, bekenvén mind az korsót agyaggal az sisakhoz, az sisak csőjét is az reczipienthez, az reczipient csecsihez egy iveget kell kennyi öreget agyaggal, abban tölcs tiszta kútvizet, úgy megerőssödik annak az füstitül, gőzitül, erejétül, igen erős lészen, az korsót penyig egy kapelban kell tennyi és fövénnyel az öbliig be kell takarnyi, lassú szenet kell alája tennyi, mikor az ezüstről leveszik az ó vizet, azzal az kútvízzel, mellyet az reczipientben töltött volt, rész szerént már meg is erős ödött, öszve őgyelíti, igy lesz jó, ha meg nem őgyelítené igen erős lenne az ó viz, mikor az ezüstről leveszi az ó vizet, úgy fűti oszton ki. Annakutánna olvasztya öszve és megligálya, ugy önti az ligában, ugy vonsza meg az gépelyben, vagy nyujtya, lapíttya mindaddig míg az platumot kiszaggattya az czesareáját öszve olvasztya, úgy bánik vélle mint az többivel, megfejéríti az platumot és úgy példázza. Az arannyal is hasonlóképpen bánik.

Rézhez való póris.

Sót, borkövet egyaránt, de az borkövet meg kell égetnyi, úgy kell egyaránt az sóval öszve mérnyi, meg kell törnyi jó lágyan, ezüsthöz, veres rézhez igen jó, de sárga rézhez nem igen jó.

Borkövet söprőből csinálnyi.

Az söprőt, akar égetett, akar égetetlen légyen, egy széles deszkára terícs ki, szárazd meg, törd meg, igen jó vélle fejéríteny, de ha meg nem száraztod, igen igen megbűszödik és meg is férgesedik, hogy semmire kellő lészen.

Forraztó lágyítás.

Finum, akar égetés ezüst légyen tíz nehezék, czuzat hozza kell öt nehezék, rusikát vess az reszelő sassán bele kétszer, egy szénnel keverd erőssen, azután vess szurkot, azt is keverd egy szénnel erőssen, azután vess borkövet rea, azt is keverd el egy szénnel erőssen. Ezt penyig egynyehányszor cselekedd, háromszor nyégyszer (sic !) hány rea és keverd, egy kiöntésen; mert mennél többször hánsz rea és kevered, annál lágyabb lészen, és az szomol-

lót is szurokkal kend meg, ha vered, minden fűtés után egy ideig az hamuban tedd, had állyon ott, azután ócs tiszta vízben, meg ne töröld, csak vizessen verd, kétszer nem jó az tűzben vinnyi romlasztatni. Ha mint egy lencse szem annyi ónat, szép tisztát, vecz bele mikor ki akarod öntenyi, még annál is sokkal lágyabb lészen.

Én Kecskeméti W. Péter, ezeket próbáltam, igen jó forraztó 4. Aug. Anno 1662. Kassa.

Vas aranyazás.

Egy nehezék témsó, fél nehezék tiszta só, egy nehezék borkő, egy nehezék gáliczkő, egy nehezék szalamiak, fél nehezék kéneső, igen apróra kell törnyi, egy tiszta csuporban tegyed, csak azután tedd az kénesőt az szerszám közzé, igen erős boreczetet tölcs rea, az mit akarsz aranyaznyi kisímics szépen, zsíros ne légyen, vesd az szerszám közzé, ha öreg darab egyenként, ha apró kettőt, hármat is bele vess, főzzed benne addig, míg megkénesőződik, vigyázz rea ki ne fusson, vedd ki belőle, kend rea mingyárt az az aranyat, szép gyenge szenen szárasszad, ruhával vagy gyapottal símítcsad, dörgöllyed, míg fel nem szárad, ha penyig tarkán aranyazódott, azhol fótos pönszöld meg, vesd hideg vízben, kraszold sikárold meg, eleven szénre tegyed, megczendellődik, a leszen a szín adása.

Zománczolás.

Az bécsi fejér krétát lágyan törd meg, akar olajban, akar zsírban őgyeliccsed meg az mennyit elihatik, szép tisztán pallérozd meg az vasat, azután szépen kékícs meg, az mit akarsz vélle írd meg, erős eczetet tiszta csuporban forrald meg, tölcs rea, gyapottal dörgöld meg, azután lágy szénporral színeld meg. Jó lészen.

Csontfestés.

Szalamiakot két lotot, grispant az mennyit akarsz, erős párlúgot, és egy keves eczetet egyben timporálnyi kell és abban kell az csontot vetnyi, had állyon 15 napig benne, azután jó lészen, de melegen kell tartanyi.

Czemen por, Sámuel uramtul tanultam. 1. Maji 1663.

Az mennyi az gáliczkő, két annyi só, az gáliczkő és só menynyi, négyannyi téglapor, elsőben lassú szénben, azután jobb jobb szénben kell tartanyi, 3 vagy 4 óráig kell az tűzben tartanyi,

mennél tovább, annál jobb, tégelyben kell renddel egymásra mind felraknyi, egy cserepet tapasz rea, sós agyaggal, de lyukat az cserepen ne csinály, sem egyebütt rajta lyuk ne legyen, az port egy kis tiszta vízzel vizesícs meg, de mennél jobb megégett téglát, szebb veresset találsz, ollyat keress.

Húgyos planczot öntenyi. Debreczeni Mihály uramtul hallottam. 2. July. 1663.

Az vaskalánt kend meg szurokkal, sert és faggyat tégy bele, öncs bele, jó lészen. Probatum est, csak igen hamai kell véle bánnyi, az ezüstöt egy keves finum pórissal kell megjártatnyi.

Item, húgyos planczot öntenyi. Magam próbáltam. 25. Feb. 1664.

Az ezüstöt olvaszd meg jól, elsőben is vess salyétromot rea, azután vess borkövet rea, egy jól megtüzesített tiszta vassal keverd meg erőssen, másodszor is hasonlóképpen jártassad és keverjed, jó tüze légyen. Kétszer kell cselekednyi, hogy rea salyétromot, borkövet kell hányi, és kevernyi is kétszer kell, mikor oszton ki akarod öntenyi, két vagy három darab szép tiszta eleven szenet kell az tégyelyben az ezüstre tennyi, hogy meg ne hadgya az ezüstöt hülnyi, még az mely fogóval az ezüstöt fogod, az is az vége tüzes légyen, az vas kalánt melegícs meg, kend meg tiszta fenyőszurokkal, tölcs sert az vaskalánban, tarcs az koh feliben az szénre, had forjon fel, öncs bele mennél hamarébb lehet, jó lészen.

Próbáltam, mikor az Czeglédi uram kannája planczával, és az ecclésia urvacsorához való szőlyőfőpohara planczát, Tatran János vélem öntette, akkor próbáltam, jó volt, így öntöttem. P. W. K.

Hogyha az szép fejérített munkát csak fejéren akarod hadnyi.

Az ezüstöt szépen megfejérítvén, lágy szenet lágyan kell törnyi, az fejérítés után azzal kell megecsetelnyi egy ecsettel, igen szép lészen, úgy sikárold meg tarkán. Nummer Páltul hallottam.

Rajszolás. 9. Juny. 1665.

Az szőlővesszőt égesd meg, olcs meg, törd igen lágyan, csak tiszta vízben elegyícs és penczellel szépen, azhol az pennával rajszolt

rajszoláson kévántatik, lumínály vélle setétséget, az világosságot hadd fejéren.

Fundamentoma más rajszolásnak. Ez fellyűl írt törött szén közzé tégy krétát, azzal is törd meg erőssen, ezzel kend be az papirossat és arra rajszoly pennával, azt is, azhol kévántatik, lumináld meg az setétségét, csakhogy az fundamentom krétás szenes festéknél feketébb legyen, hogy rajta meglássék az rajszolás és luminálás; az lumináló fekete szenes festék közzé ha egy kis törött latkát tész, vele öszve töröd, igen szépet fog, sötét megyszínt.

Forraztó. Igen jó. 1665. 9. 9-bris.

Jó finum ezüst légyen p. 20, additum sárga p. $12\frac{1}{2}$, olvaszd öszve, elsőben vess az reszelő sassán háromszor törött rusikát, utánna mingyárt tiszta szurkot, úgy keverd el jól egy darab szénnel, borkövet is azután vess rea, azt is keverd el jól erőssen egy darab szénnel, háromszor vagy négyszer cselekedd ezt vélle, mennél többször keverd, jártatod, annál jobb, rusika, szurok és borkővel, csak eggyiknek se legyen semmi héa, utolszor vess követ rea; mennél frissebben öntheted szomollóban, annál jobb, az szomollót is szurokkal kend meg, tedd hideg hamuban, olcs tiszta vizben, meg ne töröld, vizessen verd.

Forraztó ennél jobb bizony soha nem lehet. Én Kecskeméti Péter magam próbáltam, mikor az Pető Zsigmond tábláját és klammáris ládáját csináltam.

Forraztó lágyitás. 28. Jan. 1666.

17 (?) nehezék finum, akar égetés-ezüstöt, additium tíz nehezék, kétszer kell megj rtatnyi rusikával, szurokkal, borkővel; szurokkal kend meg az szomollót is, öncs ki, jó lészen. Probatum.

Eresztő viasz, kinél jobb nem lehet.

8 Deczembris, 1664. Erről így csináltam 138 lattot.

Lehet, így csináltam én mindenkor, mellyet Kolosváratt Kis Seres Istvántul tanultam. Magam sokszor megpróbáltam, igen jó.

1 gira bányazöld, jóféle, szép iszta.

1 gira fejér gáliczkő, mellyből minden nedvességet kiszáraztottak.

2 gira veres kréta, szép tiszta, bécsi.

4 nehezék tiszta póris.
6 nehezék tiszta törött borkő.
2 nehezék ausustom. Summa nyomnak: font 2, nehezék 12.
Ezeket törve, merd öszve, szép lágyan vékony sűrű patyolat által megszitálva.

Valamennyit ez szerszámok egy summában nyomnak, annyi sárga, szép tiszta, kétszer megszűrt viasszat mérj hozza, az viasz olvadva lévén, úgy őgyelícs az szerszámot köziben, de mindaddig kell kevernyi az szerszámmal eggyütt, míg meghűl az viasz, hogy mindenütt elölgyeledgyék köziben az szerszámpor, hogy az fenekére le ne higgadgyon, szállyon.

Ezek egy summában nyomnak mindenestül font 4, nehezék 24.

Volt magamnak kézpénzemben fl. Rh. 272.

Ehez az viaszhoz való jó pokol.

Tiszta borkő, kénkő egyaránt, ez kétféle szerszámot tölcs együvé az serpenyőben, mint ez kétféle szerszám eggyütt lévén, mérj annyi sót hozza, törd erőssen öszve, jó lészen. Ezzel élt az uram ő kegyelme Zomer uram. Kútvíz nem jó, hanem folyóvízben legjobb, egy keves hurina harmad vagy negyed része, annál jobb ; igen jó, magam is mindenkor ezzel éltem.

Szalamiakos festék ugyanehez való.

Mennyi grispan, annyi gáliczkő, mennyi gáliczkő, annyi salyétrom, mennyi salyétrom, felényi szalamiak. Az grispant legelsőben is törd lágyan, mind külön törd meg őköt, azután törd mind öszve, tedd egy tiszta csuporban, tölcs keves tiszta vizet rea, forrald fel, kend az szépen megkraszolt munkára, égesd fel ; mikor füstölgenyi kezd és forranyi, olcs tiszta hideg vízben ; igen jó ; de grispan jóféle bécsi, ne törökországi légyen, külömben nem lesz jó.

Én Kecskeméti W. Péter, ezzel az szalamiakos festékkel és poklos festékkel éltem, mellyet édes jámbor uramtúl Zomer Mihálytul tanultam, és az foliuson túl való eresztő viasszat Kis Seres Istvántul tanultam, és azzal éltem. Melly szerszámok igen jók voltak, mind az három féle.

Jó póris,

mellyet Kolosvári Kis Seres István uramtul tanultam, igen jó.

Három nehezék tiszta szép fejér fűlt só, három nehezék szép tiszta ivegsó, egy nehezék tiszta finum póris, szép lágyan kell törnyi.

Én Kecskeméti W. Péter, mindenkor ezzel éltem. 18. Maji. 1666.

Forraztó, igen jó lágy, most próbáltam.

Tíz nehezék bányai granállott ezüsthöz nyolcz nehezék czuzatot, rusikával, szurokkal, borkővel mennél jobban megjártathatod annál jobb, az szomollót is szurokkal kend meg, igen jó.

16. Feb. 1667, most is így ez szerént csináltam, jó volt.

Item, így is próbáltam.

Tiz tiszta finum granállott ezüsthöz tiz nehezékhez vettem tíz nehezék szép tiszta czuzatot, szurokkal, rusikával, borkővel három ízben, de minden ízben háromszor, az az kilenczer kell meghánynyi jól, erőssen meg kell kevergetnyi, az szomollót is szurokkal kell megkennyi, mennél frissebben kiönthetnyi annál jobb.

Jó forraztó.

Az Czeglédi uram és Fráter uram Kassán (hézag) inak[1] file felforraztására csináltam. 1. Ap. 1667.

Öt nehezék égetés ezüsthöz három nehezék czuzatot kétszer ízben rusikával, szurokkal, borkővel kell jártatnyi, de addig nem kell kevernyi, míg az szurok el nem ég, minden ízben háromszor-háromszor kell rea vetnyi, szurokkal kell az szomollót is megkennyi.

Máttyás javallotta. 10. Juny. 1667.

Az próbakőre vonynyad az aranyat és rezet, az arany ott marad, az réz füstben megyen.

Az ezüst kire gyanakodnál, arany lehet benne, tarthat girája két aranyat.

Vond fel az próbakőre, kend be választó vizzel, ha csak keveses aranyat, kettőt tart girája, csak úgy marad az próbakövön,

[1] Bizonyosan «kannájának» vagy «kannáinak.» Lásd a bevezetést. *B. A.*

mint az légyszar, imitt-amott keves, de tellyességgel el nem vesz rólla, ha harmat négyet tart, láttya, annnál is szebben láttya az próbán sárgán, ha többet, annál is szebb, ha ötöt, hatot, tellyességgel megmarad. De kézzel el ne töröld az kőről az választó vizet, hanem papirossal.

Tarkán való aranyazáshoz.

Végy borkövet piseta 4 nehezéket, sót 2 nehezéket, szénport egy nehezéket; ha kevesebbet akarsz csinálnyi: 2 nehezék borkő, 1 só, ½ szénpor, ezeket törd öszve, takard egy papirosban, égesd öszve, ha meghűl, törd lágyan festék-törőkövön, borkőlével. Ha az műre akarod kennyi, enyves vizzel erezd fel, úgy kendegéld az műre, gyakran szárazd. Igen jó, magam próbáltam.

Csak az agyagot lágyan törd meg, tölcs rea enyves vizet, úgy kend az műre. Az is jó, próbáltam.

Forraztó, igen jó. 15. Marty. 1668.

Tiz nehezék jó finum ezüst, hét nehezék krumplicza czuzat, kétszer ízben kell megjártatnyi, mindenszer háromszor háromszor kell rusikát rea vetnyi, mingyárt szurkot kell, ha az elég, borkövet kell, azután egy ürömszállal kell megkevernyi, az szomollót is szurokkal kell megkennyi. Próbáltam, igen jó, az sáfár gombjaihoz és az Harai makjaihoz csináltam.

Forraztó, jó. 20. April. 1668.

Tiz nehezék finum ezüst, jó czuzat p. 8 rusikával, szurokkal kell megjártatnyi jól, jó forraztó. Próbáltam. Kicsinnyé keménke forraztó.

Ismét. 5 nehezék finum ezüsthöz negyedfél nehezék czuzat, mérd öszve az két girás mérték kőből mérd kilenczedfél nehezékkel, az czuzatból rusikával szurokkal jártasd meg.

Ónnal hogy hogy fogasd meg az vasat.

Igen szépen frisseld meg az vasat, száraz szalamiakkal keményen dörgöld meg, egy kis boreczetet csöppencs az vasra, úgy is az eczetes vasat dörgöld meg az töretlen darab szalamiakkal, rakd be tűzben, had olvadgyon rajta meg az szép fejér ón, szépen megfogja az ón; törött szalamiakport hincs rea, úgy jártattya rajta az ónat, ugyan nyargal!

Az ezüst pécset kend be fellyűl sós agyaggal, azzal is hasonlóképpen bánnyál, ha már mindkettőt megfogta, azon boríts öszve azt mindkettőt, megforrad jól, rakd el szépen az szenet onnét, had hűllyön magában meg, jó lészen.

Planczot öntenyi. 27. Juny. 1669.

Öntöttem hússzor az planczot, serben, vízben, vaskalánban, planczvasban, mézzel, zsírral, de soha jó nem lett. Hanem az ezüstöt megolvasztottam, csak tiszta borkővel jártattam meg, vaskalánban zsírban öntöttem, jó lett.

Követ, bányabelit, öszve olvasztanyi.

Az bányabeli követ meg kell erőssen törnyi, azt ki kell mosnyi, azt az port mellyet kimostál és megmaratt, ki nem mosódott, tedd egy tégelyben, sót, gletet keverj közzé, olvaszd öszve, hadd magában meghülnyi, törd ki az királlyát, tedd testre, jó lészen, mennyi volt az por, hány nehezék, megtudhatnyi ahozképest mi maratt az testen, megtudhatnyi mennyi fontbul, mázsábul mennyi ezüst jű ki.

Két annyi legyen az glet, több mint az só, felényi legyen az só, mérve legyen.

Testet csinálnyi. Timár Mihály uram mondotta 1671. 23. February.

Szapullott hammat kétannyit, csontpor legyen harmadányit gyengén kell vizessítenyi elanynyira, hogy öszve ragadgyon, vas kirikában [2] erőssen öszve kell vernyi, gyengén kell szargatnyi, ne legyen mély, legyen csak csekély.

Enyves vizzel kell csinálnyi, vizessítni.
Enyves vízzel.

Sárga rezet aranyazni. 26. 7. bris. 1671.,

jó borkőlében kell, harmadnapig kell tartanyi, azután jól meg kell kraszolnyi, úgy kell megkénesőznyi, a hol nem fogja, választóvízzel kell az kénesővel megfogattatnyi, úgy kell arannyal bekennyi, hogy ha felszárad, meg kell kraszolnyi, de nem kell megviaszolnyi

[2] «Karikában» helyett, tollhiba. *B. A.*

hanem meg kell az tűzön czendereltetnyi, az ő neki viaszlás gyanánt esik, azután szalamiakos festékkel kell feleresztenyi, úgy kell megsikállanyi, poklos festékben kell felereztenyi vagy színt adnyi. Jó, próbáltam.

Sámuel mester az Sámbár feszületképet így aranyazta meg, kit Pető Zsigmond aranyaztatott meg.

Finum aranyat somajdékítanyi.

Mikor már átal öntötted az aranyat, testecskén lefúttad, jól elment az füsti, vedd le az testről, tedd egy tiszta új tégelyben, erősképpen mind alól fellyűl fúnyi kell fúvóval, azonközben egy kis finum pórissal jártatnyi kell, úgy is mind fellyűl alól erőssen kell fútatnyi, hogy ugyan megolvadgyon az tégely, mert mennél sebessebb tüze vagyon, annál hamarébb megolvad és somajdékodik, lassú szénben sokáig elveszekedik vélle, meg nem somajdékodik.

(Későbbi kézzel.)

Hogy fegyveredet meg ne veszthessék.

Vedd az hangya zsombikot, főzd meg mindenestül edjütt tiszta vízben, annak utánna mosd ki fegyveredet vele.

Pestis ellen való igen finum orvosság.

(hézag.)

Főfájásrul való.

Az földi bodzának az levelét fórózd med (sic!) s kössed a fejedre, et sanaberis.

Főfájásrul való.

Fenyű magot megtörnyi mint az lisztet, és egy kis boreczettel feleresztenі, úgy rea kötni, használ.

A mit az Úr egyszer végez,
az jó véghez megyen mindenben.

Jó kedved még áll
ne hadd el
sőt végezd el
kezed munkáját.

GLOSSARIUM.

Ábel vére, = sanguis draconis. Ld. Sárkányvér.

Aczélt-ecczenyi, = härten, abbrennen (den Stahl), fr. donner la trempe à l'acier, tremper l'acier, ang. to harden the steel. Kecskeméti eljárása, melynek eredménye, hogy az aczél «jó kemény leszen», azt tanusítja, hogy aczél-edzés alatt nem «ätzen in Stahl» hanem «Härtung, la trempe» értendő. Egybevág ezzel, hogy P. Páriznál: Paralipomena. p. 268.: «edző víz, a. m. aqua ferraria», melybe Plinius, Hist. nat. Lib. XXXIV. 14., 41. szerint az izzó-vasat óltották. Kecskeméti, kétfélekép jár el az aczéledzésben. Az egyik mód szerint, húgygyal kevert égetett körömbe oltja az aczélt; ilyenformán jártak el a pogány germánok is, kik e czélra a vöröshajúak húgyát tartották legalkalmasabbnak. Grimm: Mythologie. S. 161. — Kecskeméti másik eljárásmódja, hogy az aczélt, Pliniust követve, tiszta vízbe oltja. Ugyanezt javasolja a Künſtbůchlin. Von Ertzarbait. M.D.XXXV. f. 2.: «Die erſt vnnd gemain herte deß ſtahels | geschihet inn kaltem waſſer | vnnd ſo die ſchneyd blaw iſt | ſo hat ehs die rechte herte.» Heraclius: De coloribus et artibus Romanorum, Lib. I. cap. 13. oltószerül az űződő bak zsírját ajánlja; az e czélra szolgált egyéb oltószerekről ld. Ilg: Quellenschriften für Kunstgesch., Wien, 1873. IV. 124., 125.

Aczélt lágyítani, = «Stahel waych machen das man jn schneyden mag.» Künſtbůchlin. fol. 3. A Lugossy-codex szerzője vízzel fölereszttett mercuriummal, Kecskeméti választó-vízzel kente be az aczélt; további eljárásukban teljesen megegyeznek.

Additium, additum, = additamentum, Zusatz; Péch A. Bányászati szótárában a. m. toldalék. Kecskeméti hol latinosan írja, hol németesen, czuzatnak. — Aranyötvözésnél a színaranyhoz kevésbé értékes érczek (ezüst, réz, stb.) adatnak, toldalék vagyis additio gyanánt. Agricola: De re metallica. Lib. VII. Basileæ, M. D. LXI. f. 184. így ír: «nunc explicare decreui ea quæ metallici additamenta solent nominare, quod adÿciantur ad uenas non modo experiendas, sed etiam excoquendas,» etc. — Az additio aránya Bornemisza Anna gazdasági naplójában: «A választott arany additiója, egy girához (44 nehezék) fél fél nehezék additio, mely additiónak két részének finom ezüstnek kell lenni, az harmadik részinek veres réznek.» «Az finum ezüsthez kell veres réz additio egy girához, hogy jó legyen, hatodfél nehezék réz.» Thallóczy közl. jegyzetekkel, Történelmi tár. 1878. 365. 366. — Debreczeni: Commentarius super auri praxim, Lib. III. cap. 11. érdekesen, de szántszándékkal igen zavarosan ír az additio arányáról; miért?

arra nézve a következő érdekes választ adja: «Additionum confusa descriptio. Hoc est hoc, quod pater filio, frater fratri pertinacissime negat, neque dignatur nisi moriens, uel adiurato dicere fratri, neque nobis indicare phas est, cum in adiuratorum numero simus, ne scriptis ex nostris ansam sibi quispiam exercendi capere præsumat, neue diuinum hoc archanum, nostra promulgatione ueniat in comtemptum, colligimus tandem, mandamusque literis opiniones exercentium, sed solum cauentes, ne digito monstremus, utra sit commodior, utilior & ad hanc artem exercendam uerior, sed relinquimus desiderantium ingenio, ut quilibet suo periculo experiatur, qua debeat uti, quamque perinde ac falsam contemnat.»

aggott, Meg — (kő), = régiségtől megsárgúlt, «szín-adott» vagyis színehagyott (kő). V. ö. Mátyás: Nyelvt. sz. 13.

Ál, ár v. **árr**, = ár, Ahle, fr. perçoir, ang. awl. Lyukasztó, vagy apró tárgyak tűhegyre szedésére szolgáló vas.

Nemei: *aranyozó* —, *zománczoló* —.

Állat, = substantia. Régi nyelvben mindig így. Kecskemétinél: olvadékony állatok.

Állatnyi, meg—nyi, = állít, megállítni. Sz. Molnárnál: «állatom, sisto, statuo, stabilio».

Allia patika, = aloepaticum citrinum. Künſtbůchlin. f. 5. Beythe András: Fives Kőnűv, (Nymet Vivar, 1595.) indexében: «Aloé, patikabeli matska mez»; p. 65.: «Az Aloe ollyan mint egy matska mez az Patikaban».

állja, Meg — (a tüzet), = kiállja.

Aloes, = aloe lucida, áloe. Heraclius: De coloribus et artibus Romanorum. Lib. III. cap. 44. az auripetrum készítésénél használta; Kecskeméti szintén. Francovith Gergely D.: Haznos Es Fölötte Szikseges Könyv. 1588, f. 34., 35.: «aloês,» mint pestisrűl való orvosság. — P. Páriznál, aloë: keserű áloé.

Által látó = áttetsző, halb durchsichtig. K.-nél: «nem á. l. avvagy világos, hanem mint az veres kova ollyan szabású.»

Által v. **átal tördelt, által vert** (finum ezüst drótmű), = «durchgebrochene Arbeit: általtördelés.» Tudományos gyűjtemény. 1832. VII. 57. — 1608—21: «által vert virágos fogatékó ollócska.» Történelmi tár. 1878. 160. 1662: «lóra való szerszám, az slefek rajta virág formán által tördelt zománczosok». U. o. 1880. 591.

Aluvó szerszám, = altató szer. Kecskeméti egyszer említi, a sárkánykőnél, s itt Stellæ Libonothani Interpræt Gemmarum «de draconite» szóló VIII. fejezetét fordítja; az aluvó szerszám Stellánál «somnifica medicamenta».

Amatiszt, ametisztus, = ἀμέθυστος, a. m. részegtelen, mint Prágay: Fejed. serk. órája. Ep. ded. írja. Kecskeméti szerint is «az amatisztet az önnön hasznáról híják»; ez alatt azt érti, hogy az amethystet a részegségrül való szernek tartották. V. ö. Asclepiades, 23. Nálunk 1594: amatist és amatist keö. B. Radvánszky. II. 94., 95. Rendesen összetévesztették, s egynek vették a carbunculussal. Igy 1588-ban, Tardi György Historia Szikszoiensisében:

Mondják az keztűben, hogy nagy szép kövek,
Az sötétben csuda szépön fénlöttek,
Ő nevéről erőssen érteköztek.

Listi László Cladis Mohachianæ p. I. (Nemz. könyvt. 9. l.):

Szép dolog a virtus, drága amethystus
Magában viaskodik.

Listi e sorokhoz e megjegyzést fűzi, Plin. libr. 27. cap. 9. alapján: «Amethystus, azaz igen szép fénylő carbunculus-kő».

Annikhel, = onichulus. Szerzőnk szerint azonos az onixszal. V. ö. Alberti magni philoſophorum maximi de mineralibus libri quinque. Lib. II. cap. xiij: «Dicunt autem quidam onicham ſeu onichulum eſſe idem | quod veriſimile eſt | vel quod ſit aliqua ſpecies eius». — 1584: «aranÿ gÿẅreẅ anichell benne». Századok. 1877. 560.

Ánk, = «Ancke, egy ollyan rézből vagy vasból csinált négyszegletű lapos vagy koczka-formájú műszer, a mellybe kissebb s nagyobb fél gombnyi mélységű gödrök vagynak, és a mellybe kissebb s nagyobb golyóbis formák béverés által csináltatnak; lehet talám nevezni: *gombülő*.» Szentpétery: Az ezüstmívességbe előforduló nevezetek, 1833. (eredeti kézirata az akademia kézirattárában.)—Vetélkedés, 115. v.: «póris kalán, stincz, ánk».

«**Ántimonium,** mellyet az ötvesek piskolcznak hínak». P. Páriz: Pax corporis. 1701. p. 46. Ld. Piskolcz.

Aprós, = minutus, in partes minutas divisus. Szenczi Molnár. — Kecskemétinél: aprós szénpor.

Arany. *Czekkel v. czikkiny-arany; Duna-arany,* már 1594-ben; dünnarany = lemez-aranynak magyarázták. Történelmi tár 1878. 143. Thaly K. pontosabb meghatározása szerint azonban a. m. a Dunából kimosott porarany. U. o. 711. l.

eresztett-arany, a. m. geschmelztes Gold. Comenii Janua lingvæ latinæ, translata per S. B. Szilágyi. Leutschoviæ, 1649. p. 15. szerint a m. termés arany;

finum-arany; forint-arany;

gostyán: folyókban talált kissebb-nagyobb darab termés-arany; 1584: «gostÿan.» Századok. 1877. 559.

korona-arany;

por-arany v. *arany-por;* ezzel való kereskedés 1644-ben. A két Rákóczy csal. lev. kiadta Szilágyi S. 1875. 233.

sár-arany; szín-arany; termés-arany.

Aranyas mű, = aranyozott. Ilyenek, 1580: *réz zerent* aranias; *mereó* v. *mereón* a.; *sahoson* a.; *mint egy hót* aranias; *zegenkent* araniazoth. Századok. 1877. 550., 551. Igen gyakran: merejül aranyas.

Aranyat csinálnyi. Kecskeméti e kitétel alatt nem az alchymistai aranycsinálást, hanem az u. n. auripetrum készítését érti. V. ö. ennek rokon technikáját Heracliussal: De coloribus et artibus. L. III. cap. 44.

Aranyat szállítanyi, = a színaranyat az ötvözés alkalmával ezüst, réz s egyéb érczek hozzáadása által, viszonyl. értékében csökkenteni. V. ö. Debreczeni: Commentarius. Lib. VI. cap. 6.: «De reductione auri si altius ascenderit.» Lib. VI. cap. 7. «Quale argentum in reductione addendum.»

Aranyaznyi, = vergolden, fr. dorer. Régi technikának ismertetése Buchernél: Gesch. der techn. Künste. 1878. S. 117. V. ö. Cellini, Orificeria, cap. 26—30. — Kecskemétinél előjő még: «egy aránt aranyazódik».

Aranyazó árr, = az aranyozásnál az arany-levelkék s egyéb részecskék fölszedésére szolgáló ár. A Vetélkedés 116. versében: «aranyozó ál», t. i. Ahle.

Arany glét v. gelét = Goldglätte; másként *sárga gelét.* Sárga ólomméleg, ld. Karmarsch: Mech. Technologie. 1866. S. 48. különböző testeknek aranyszínnel bevonására használják. A XVII. században döghalálrul való orvos-szer: «igyál megkészitetett arany vagy ezüst gletet». Komáromi Csipkés György: Pestis pestise. 1664. 59. l.

Van: *arany-füst, arany-glét v. gelét aranysík.* Fel-Vinczi: De conservanda

bona valetudine liber scholæ Salernitanæ. 1694. p. 35.:

Auripigmentum, sulphur miscere memento.
Arany-gelét, kénkő, mész ha együtt lésznek.

V. ö. Arany-sik.

Aranynak és ezüstnek gyükere = «Goldwurtz», a miből, a kövek növekedéséről szóló tan szerint, az arany növekedik; a. m. «Zinnopel, ist eine Gold-Berg-Art in Ungarn, siehet fast wie eine rothe Blende an der Farbe aus, hält nichts, weiset aber auf Gold». Minerophil Freibergensis: Mineral- u. Bergwercks-Lex. 1784. S. 592. 1651: «némelyek nevezik cinobriumnak is, de nem cinobrium, mivel cinobrium az más». Tört. lapok. I. 229. V. ö. a bevezetés 259. lapjával.

Aranynyal írnyi. = aranynyal festeni, megaranyozni. 1602: «(zászlót) aranynyal gazdagon megirasson.» Báró Radvánszky. III. 202. Kecskeméti eljárásával egyezik a Künſtbűchlin. F. 13.

«**Arany-sárga festék** = auripigmentum», P. Páriz: Paralip. 267.; Königsgelb, ol. orpimento. Az 1500-as években a legjobb fajtát Perzsiából és a Pontus mellékéről hozták. Cennini (Trattato della pittura, cap. 47.) az orpimentót, arsenicum tartalma miatt, csupán pajzsok és kopjanyelek megírására használta.

Arany-sík, = 1. a Goldglätte máz gyanánt alkalmazva; ily értelemben pontos meghatározása Ballagi: Magyar nyelv-szótárában: «*ált.* sárga v. ezüstszínű papir- v. szövetszalag; *kül.* arany- v. ezüst-füsttel bevont, olcsóbb paszomány». 2. a. m. sík v. síma arany-lemez. Szikszai Fabriciusnál: Nomenclatura, 1593. p. 143.: «bractea aurea, lamina: arany tabla». Szintén a XVI. században: «Brachtea *reezsik* auagy *aranj*». Uj magyar muzeum 1858. 392. l. V. ö. 1529: *sík réz*. Pesti ötvös-czéhszab. a trencséniek átiratában. —

Aránzom, = puto, conjicio, conjecturo. Szenczi Molnár: Dictionarium ung.-lat. Francof., 1644. p. 13. A XVIII. század elejéig közönséges szó, a föntebbi értelemben: Kecskeméti szintén így használja. Még Faludinál is (Nemes urfi, Pozsony és Kassa, 1787. 194. l.): «a mint arányzom, gonosz itt a rendtartás». Sőt még ma is így szól a nyitravölgyi: «többet nem aránzok (vélek, gondolok)». Magyar nyelvőr. IV. 173.

Áros emberek, = kereskedők, akik árúval járnak. Melius «A Christus Kőzbe Jarasarol Valo Predicacioc» czímű, «Dőbrőtzőnbe M D.LXI.»-ben megjelent munkáját «A Magyar Orszagi kereskedő es *árros nepeknec*» ajánlotta. Szerzőnk szerint «áros emberek avvagy patikáriusok» azonosak volnának. Ennek az a magyarázata, hogy az ötvös, műszerein kívül, a mestersége gyakorlásához szükséges minden egyéb szert a patikáriustól vásárolt, ki ennélfogva, per excellentiam «kereskedő» volt az ötvösök szemében. V. ö. A beszterczebányai ötvös-czéh 12. articulusával, 1630. (Beszterczeb. levélt. Fasc. 347. n. 52.)

Ausustom, ausustum = Aes ustum, rézhamu. A réz a tűzben, levegő hozzájárúltával, először szivárvány, aztán vörösbarna színt ölt (rézoxydul), mely lassanként feketévé válik (rézoxyd); ha ekkor kalapácsolják, vagy meghajtják, vagy az izzó rezet vízbe oltják, pikkelyek hullanak le róla, melyek együtt véve rézhamunak, ném. Kupferasche, Kupferhammerschlag, fr. cendres de cuivre, paille de cuivre, ang. copper-ashes, copper-scales stb. neveztetnek. Készítésmódjáról külön fejezetben szól a Künſtbűchlin, fol. XXVI.: «Es uſtum zumachen | oder Crocum Veneris».

Der Curieusen Kunst- u. Werck-Schul, (Nürnberg, 1696), I. 78.: «æs uſtum, das ist | gebrannt Kupffer». A Lugossy-codex *aſuſtom* név alatt ˛hatszor említi.

Babonál, = igéz, megigéz; Sz. Molnárnál: babonálni, fascinare.

Babos, = pettyes, ma is mondják, főkép ruháról. Kecskeméti kőről mondja, hogy «babos mint az pisztrang».

Bak-vér, baknak vére. Plinius szerint «adamas .... hircino rumpitur sanguine». Innen ered a középkorban átalánosan elterjedt ama hiedelem, melynek a magyar irodalomban található nyomait a 266. és 277. lapon ismertettem. Hozzáadhatjuk, hogy e lágyító-szer receptje: «Edelgestain waichen das mans schneyd wie kesz | vnd inn alle formen giesz oder truck auch bald wider hart werde», — mely szerint e czélra szintén porrá tört «gensz blut vnd bocks blut» veendő: Künſtbůchlin. f. 17. olvasható. — Ezzel igen érdekesen függ össze, hogy az arena gyógyitásánál még a múlt században is, úgy vélekedvén a doctorok, hogy «ollyan orvosságokra kell lépni, mellyek azt a követ ronthassák, morzsálhassák, olvaszthassák», — orvosszerűl ajánlják: «A kecskebaknak vedd vérét, megaluván és keményen megaszván, azt törd porrá; e porból egy susták nyomót igyék meg gyakran *petreselyem*-vizben. Annál jobb, ha elébb, minekelőtte vérét vennék, három vagy négy hétig azon kecskebakot saxifragával, eperjlevéllel, vagy fenyő-tövis ágaival vagy *petreselyem*-levéllel tartyák». P. Páriz: Pax corporis. Lőcse, 1701. p. 198., 199. V. ö. Apátzai: Encycl. 251. l.: A gyémánt .... alig törettethetik el, hanem az annak előtte .... *petersely met* ett bakvértől». Ily gyémánt-rontó hatalmas szer (így okoskodhattak a doctorok), egyesítve a kőrontó-fű (saxifraga) erejével, hogy ne bánna el holmi hitvány arenával!?

Balassa = balascia, balascio. Benv. Cellininél: Trattato dell' orificeria, cap. 4: «A «balascio» nem egyéb, mint gyöngébb színezetű rubin, melynek Nyugaton «rubin balascia» a neve (mintha nőnemű volna!)» Ld. Rubint pallas.

Bányabeli kő, = ércz-rög, érctartalmú kő, a cseh kow. Ld. Koh.

Bányazöld , = Berggrün, fr. vert de montagne, cendre verte. Szolgai fordítása a német Berggrünnek, mely régi szó; festékekről szóló 1577-iki jegyzékben: «1 ℔ Berggrien 2 Sch.» Henszlmann: Magy. orsz. csúcsíves stylű műemlékei. II. 179. — Van «bányazöldszín» is. Werner: Köveknek megismertető jegyeikről. Ford. Benkő Ferencz. Kolosv. 1784. p. 79.

Bécsi fejér kréta. Kecskeméti csak így említi; már a múlt században egyszerűen csak «bécsi fejér» a neve, ellentétben a «bécsi korommal», mely «föstő-korom a. m. atramentum e fuligine tedæ; Kienruss.» Kresznerics.

Békakő, béka-szem, chelonites, bufonites, a magicusoknál; magyarúl miért békakő, előadja K., műve I. részében. 1549: (gyűrűben) bekakw. Régi m. ny. eml. II. 67. 1586: «egy thwrkeos gyÿwreo keth feleol mellette beka zem.» Radvánszky, II. 74. B. szemnek miért hívják ld. Prágay: Fejed. serk. órája, 1628: Ep. ded. 1579: gywrw Beka kw benne. Győri t. és r. f. I. 58. Bocskay kincsei közt: «beka keoves giwrw». Tört. tár. 1878. 151.

Bélyegítő, = Prägstempel, Münzstempel. Joh. B(odó) Szentmartoni: Az tékozló fiunak historiája. Claudiop. 1636. p. 22.:

Az bélyegítője hiszem vas az pénznek,
Mind az ezüstnek s mind penig az réznek.

Boglár. 1., átalában minden kiálló, bog-alakban összerakott ruha-ékítmény. «A te két farod olyan, mint két ékes boglár, melyet az ôtues keze chinált». A Iesvs Sirah kônyue. 1551. p. 97.

2., Ballagi: Magyar nyelv szótára, I. 117. «gombos pecsétgyűrű». A gyűrű kiálló gombja, feje; 1600: «arany gyűrő, gyémált az fejébe foglalva». Tört. lapok. I. 53. Comenius-Szilágyi, Janua. 1649, p. 101.: «nec non annuli, in quorum umbonibus seu palis gemmæ nitent, = ismét gyűrűk, mellyeknek bogláriban avagy fejes bütkóiban a drágakövek (csillámlanak) fénlenek.»

Borkő, borkű, = Weinstein, Cremor tartari, fr. tartre, bitartrate de potasse; Theophilus presbyternél: Schedula diversarum artium. Lib. III. cap. 67.: lapis vinei. 1531—41: Bor kew. Régi magy. nyelveml. II. 46. Kecskemétinél említve: borkő-lé, borkű-por, szalamiakos borkő.

Borkő-lé, = Weinstein-Wasser. Kunst- u. Werck-Schul. 1696. I. 162.

Bőrtű. A filigrán munkában használt ezüst vagy arany-golyócskák. Nyelvünkben mindeddig teljesen ismeretlen szó. Szentpéterynél: «Körner (magyarúl) = Bertők; kissebb s nagyobb golyóbis formájú darabokba öszve futott ezüst aprólék». Szintén «bertő» a rimaszombati czéhjegyzőkönyvben, dd. 1665: «végeztük, hogy az bertős gomb(ot) egy formában egy arányúvan csinállyuk.»

Bőrtűs mű, = Kügelchenarbeit. A filigrán-munkában előforduló diszítésmód, mely egymás mellé vagy egymásra forrasztott aranygolyócskákból áll. C. Hartmann: Berg-, Hütten- u. Salzwerkskunde. Stuttg., 1840. II. 631.

Büdöskő, = sulphur nativum. Benkő: Transsilv. I. 85. Erdélyben ma is büdöskőnek hívják a kénkövet.

bűsződni, Meg, — = putescere. P. Páriz.

Bűvös-bájos, = «zaubrer, incantator: bijesbaoios». Pesthi: Nomencl. I. 39.

Bűvös-bájos authorok, = magicus, alchymista írók.

Cæsarea, = aranyok királya, tiszta arany; az arany, az érczek királya, midőn más érczektől tisztán elválasztatott. Felsőbányán ma is így hívják. Czelder Márton ottani ref. lelkész tudósítása.

Csapontott hegyű (éles test) = kajsza (obliquus), kissé felhajló, félre csapott. V. ö. Sándor István: Toldalék. 393. — Baróti: Kisded szótár. 85. — Kassai: Magyar-diák szókönyv. V. 156. — 1603: «csapontott hegyű kés». Radvánszky II. 103.

Cseh gyémánt, = adamas Bohemicus; 1701: cristallum Bohemicum. Thaly: Archivum Rákóczianum. VIII. 339. Kecskeméti mindig, a XVII. századiak többnyire cseh-gyémántnak nevezték. Előfordúl azonban 1612-ben mint *prágai gyémánt*, Radvánszky. II. 177.; 1640—61-ig mint *kézsmárki gyémánt*, ld. ezt; 1688-ban mint *untermarki gyémánt.* Radvánszky. II. 381. Bœtius de Boodt: Gemmarvm et lapidvm historia. M. DC. IX. p. 59. szerint, a «pseudoadamantes» különböző elnevezéseinek az az oka, hogy ezek: à loco natali plerumque nomen habent; ugyanezen szerző által az *adamas Bohemicus* mellett a *Hungaricus* is fölemlíttetik. Ez utóbbi alatt bizonyára a mármarosmegyei Ökörmezőn talált u. n. *mármarosi gyémántot* érti, melyről Kecskeméti is szól.

Csillagkő, = lapis lazuli.

Csoportos (kő), = scaber, 1649. Comenius-Szilágyi. p. 14. — «Göröngyös, öszvecsoportozott (conglomeratum, zusammengewachsen) kőnek és érczek neveztetik az ollyan, a melly

minden régula nélkül öszve csomolykozott, mint a göröngy». Werner: Köveknek jegyeikről. Ford. Benkő. 1784. p. 114.

Czéhbeliek, v. **czéhbéli társok**, a. m. contubernales.

Előljárók: *Czéhamester*, Bethlen Önéletírása. I. 30. rendesen *czéhmester*, a. m. Zechmeister; Erdélyben néha *fürmender*, a m. Vormund, Brassóban «fürmundt», vagy Wortmann, ki a két czéhmester fölött állott. A körmöczi ötvösöknél 1701: *vorgesetzte Prinzen* dieser Bruederschaft der freÿen Goldschmidtkunst. Kassán 1598: *attyok*, Századok, 1875. 738., ki a pozsegai ötvösöknél 1761: pater sodalium. 1648: *atyamester;* nagybányai késcsinálók czéhlevele (az akadémiában). 1689: *öregjebb mester*, a. m. Aeltester, Altvater, Arch. ért. XI. 265. *Kulcsos* v. *kólcsosmester*, máskép *ifjabb*- vagy *kisczéh-mester*, Brassóban a. m. Jungster-Zechmeister. *Látó*- vagy *néző-mester*, a. m. Schaumeister; ez utóbbi csak a csetneki takácsoknál, 1697. *Dékány*, a rimaszombati ötvösöknél tisztség, a pestieknél 1529-ben ifjú mester v. legény. *Számvevő uraim*. A kassai ötvös regestromban, 1607: *gondviselők*.

Mesterek: *czéhtartó mester*, a. m. *czéhbeli mesterember* (geschworner Meister); *mester*. — *Ifjú* v. *új- mester*, a. m. Jung-Meister: a czéhbe állott új mester, kivel a czéhmester a czéh ügyeiben mindenes gyanánt rendelkezik. Külföldön a XV. században, körmeneteken négy ifjú mester szövétnekeket vitt a szentség előtt. Meyer: Strassb. Goldschm. zunft. S. 67. — Ráczkeviben 1697: *bejáró mester*.

Legények: *szolga*, a. m. famulus, ministrans, Knecht, *szolgalegény*. *Hetibéròs ifjúlegény, hetibéròs szolgalegény*, a. m. Lohnknecht. 1472: «die goltsmyde ir yeglicher am antwerg nit me dann zwen lonknecht haben sollent. Meyer: Strb. Gsch. z. S. 55. — *Társ*, a. m. socius. *Társpoharas legény*, a ki mikor felkövette a czéhet, tudomány-, köszönő- vagy társpoharat adott. — *Apró béreses legény*, újonnan felszabadúlt, de társpoharat még nem fizetett legény. *Idegen legény*, a. m. advena, ein Frembder. A pécsi gombkötőknél, 1699: *öregbik* v. *igazgató legény*.

Inasok: *apród*, *tanuló-apród*, *ifjú*, 1529: approdianus; parvulus, tyrunculus; Knabe, Lehrknabe, Jung. *Inas*. 1671: *míves ifjú*. Thaly: Adalékok a Thököly- és Rákóczi-korhoz. I. 23.

A czéhtől üresek: *hemplér, himpler, himpellér, csavargó, kontár, kantár, kajtár, klontár, várbeli* (t. i. conventiós, nem czéhbeli ötvös).

Czeledonia (gyökér), = chelidonium majus: cynadonya, fechke fiu (t. i. fű). Clusius-Beythe: Stirpium nomenclat. Pannonicus, 1584. «Chelidonia gyökere,» «Az Celidonianak a' vizet io innya Sargafagrul.» Francovith Gergely D. Haznos Es Fölötte Szikseges Könyv. 1588. f. 17, 32. — «Vére-hullófű-gyükér (Chelidonia)» P. Páriz: Pax corporis. 1701. p. 175. — Fel-Vinczi György: De conservanda bona valetudine liber scholæ Salernitanæ (Lőcsén, 1694) czímű munkájában, p. 30. és 33: Chelidonia = vére-hulló füvek. Chelidonius = vére-hulló fű. Czegléden ma is vére-hullófűnek hívják.

Czemen-por, = Zementirpulver. Kecskeméti a czement-port már teljesen azon reczept szerint csinálta, mint a hogy most készítik. Ld. Karmarsch. S. 78 V. ö. Kunst- u. Werck-Schul. I. 20.

Czemment v. **czément**, = 1. Zement; Kecskemétinél ily értelemben. — 2. «a czément», a. m. domus cœmentaria, Kolozsvárt a XVII. században.

Czemmentelnyi, = Zementiren, 1534: zymmitieren (Meyer: Strassb. Goldschm.-zunft. 90.), az aranyat czementelés vagyis finomítás által nem nemes részeitől, főkép a réztől megszabadítani. Irodalmunkban, kiadatlan becses munka, Debreczeni László: Commentarius super auri praxim czímű, 1540 körűl írt műve szól az aranyfínomítás technikájáról.

czendellődik, Meg —; megczenderel; megczendereltetnyi, = sengen, versengen, a. m. 1. hevítés által felszínén megpörkölni; 2. szárazzá és sárgává tenni. Kehrein: Onomatisches Wörterb. 1853. I. 365. Sváb dialectus szerint, melynek ismerete a magyarmester-műszóknál elsőrendű fontossággal bír, «zengen» a. m. sengen, verbrennen. Schmid: Schwäbisches Wörterb. 2-te Ausg. S. 546. Kecskeméti vas- és sárgaréz-aranyozásnál így használja: «meg kell az tűzön czendereltetnyi».

Czikkiny v. **czekkel-arany,** = zecchino. 1693: száz czikkiny aranyat adván ajándikon. Tököly naplója. Kiadta Nagy Iván. 199. l.

Czímerkő, = Wappenstein. 1534: «edelgestein, wopenstein oder derglichen» Strassb. Goldschm. zunft. S. 90. 1614: czimerköves gyűrő. R.-szomb. cz. i.

Czirkalom, = Zirkel. Már Pesthi Gábornál: Nomenclatvra sex lingvarum. 1550. L. I. cap. 22.: «circulus, zirckel, a. m. czýrkalam». A Ny. ő. IV. 389. szerint, e szó «hű mása az accusativus circulumnak.»

Czitvar gyükér, = Zedoaria, olasz zettovario, ném. Zittwerwurzel. 1676: *czitvor*, (féllot) *czitvort*, czitvor mag. Tseh Márton: Lovak orvosságos uj könyvecskéje. 13., 17., 94. l. — Piskolcztól mérgezettek, «*czitvar-vizet* igyanak (Aqua Zedoariæ); vagy czitvart magát rágjanak, vagy gyömbért». P. Páriz: Pax corporis. 1701. p. 315.

Czuzat, = Zusatz; ld. Additium.

Dagás, = daganat, dagadás. Kecsmétinél «méregnek dagása» a. m. mérgezés folytán támadt daganat.

Dikk, = Dicke, Hemd, fr. chemise, ang. thickness. Kecskemétinél: «dikket csinálnyi (deszkából)»; nála tehát szintén mintázás, csakhogy annak harmadik eljárásmódja, a Mantel, fr. manteau, chape alkalmazása értendő. V. ö. Karmarsch. 102.

Drágakő, drágalátos kő, = Edelstein, edler Gestein. Kecskeméti, ezek közé számítja a drágagyöngyöt is. Úgyszintén Szikszai Fabricius: Nomenclatvra. Debr. 1593. p. 5. «gemma: gyöngy auagy draga kő»; Verantius: Dict. 5 nob. lingv. 1595. p. 41.: «gemma, Dragi-Kamen, Draga-Keü.»

Drót, = (goldener od. silberner) Draht; szokás szerint, bár nem szabatosan (ld. Bucher: Techn. Künste. 118), a. m. filigrán, arany v. ezüst zsinór, sodrony. Kecskemétinél is ily értelemben. — 1618: «8¹/₄ arany sinort, latját 1 frt. 15. d. = 9 frt. 49 d.» Br. Radvánszky. II. 210. — 1686: «ezüst dróttal gazdagon tekert szép virga vagy stilus». Az erdélyi ev. ref. a. sz. egyház névkönyve. XXI. 9. — 1588: «1 egész lóra való szerszám ezöst drótból 68 frt.» Br. Radvánszky, II. 389. Nemei: *dombos-drót* (filo pieno), *lapos-drót* és *vápás* v. *völgyes-drót* (filo voto v. scanalato). 1696: «felére lapos, felére dombos drótból készített, két egyarányú hosszú arany lánczʼ» Történelmi tár, 1880. 593. Kecskemétinél: *sodrott drót.*

Drót-lapító, műszer, melylyel a húzás után dombos drótból lapos-drót készíttetett.

Drótmű, = «Goldschmidhandwerck

mit der gulden trodt oder Parisianer-arbeit»; «Goldschmidhandwerk mit der goldenen Draht- oder Parisianer-Arbeit» Nürnbergi czéhszabályok a XVI. századból. Dr. E. Wiss: Viertel-jahrschrift für Volkswirthschaft, Politik u. Kulturgesch. Berl., 1881. LXX. 96. 112. Bocskay kincsei közt: «arani eoveoczkek Parisiai Miẅ», «Parisiai Mẅvel czinalt arani gombok.» Történelmi tár. 1878. 146. — Ált.: Filigran-Arbeit, sodronyos munka, 1665: sodrás. Az «ötvös mesteremberek míve limitatiójában» 1706: *drótos munkátúl* egy latért 60 den. Tört. tár. XVIII. 269.

Drótműhöz való forrasztó. Egyik készítésmódja szerzőnk szerint. hat arany-részre egy arany nyomó additium, melynek fele ezüst, fele tiszta veres réz, s ez égetett finum pórissal keverendő össze. Cellini: Orificeria, cap. 2. (Brinkm. S. 54) az aranyhoz két uncia ezüstöt, egy uncia rezet vett, mely szerinte e czélra jobb a sárgaréznél; ő is póris-perselyből szórta rá az őrlött pórist.

Drótműves, = 1. Drahtzieher, a ki vékony arany-ezüst-szálakat húz és készít ki. Pécsett 1494: Alexius, qui facit filum de auro. Koller: Hist. episcop. Quinque Eccl. V. ö. Bredetzky: Beyträge. IV. 21.

2. Filigran-Arbeiter. Minden ötvösnek kell értenie a filigrán húzásához, de nem mindegyik tud filigránnal mívelni. Németországban a XVI. s XVII. században csakis az augsburgi, nürnbergi és strassburgi ötvösök értettek a filigrán feldolgozásához. Roth: Gesch. des nürnbergischen Handels. III. 193.

Duplét=doublette. Cellininél: Orificeria, cap. 6.: «emlékezem, hogy rubin- és smaragdszínű kristályüveggel utánzott rubinokat és smaragdokat is láttam, mely két darabból egymásra illesztett köveket doubletteknek nevezik. Milanoban készítenek ily hamis köveket s ezüstbe foglalják». Ezek nem mindig hamisak, gyakrabban csak igen vékony, de nemes kövek. Kecskeméti duplétgránátot említ. — 1633: zöld dupletos lóra való szerszám. Orsz. levélt. Act. N. Reg. fasc. 795. nr. 22.

Dutka, Kisebb fajta pénz. 1570: Dwdka. Radvánszky. II. 23. — Értéke, 1619: «az régi ó-dutkát tíz, és ez ujat 9 pénzben elvegyék.» Tört. tár. XX. 280. »Die itzigen neuen Dutken ohne Unterscheid vor 4 Gr.» vegye el mindenki Sziléziában. Acta publica. Breslau, 1875. S. 129. — A szebeni országgyűlés rendeli, 1618: «ezután az dutka ez országban mindenütt 9 pénzben járjon». Erd. orsz. gyűl. eml. VII. 477. Ehhez-képest 1627: Dutka p(er). d(enarios). 9.» Radvánszky. II. 250. — Joh. B(odó). Szentmartoni: Az tékozló fiunak historiája. 1636:

Arany, tallér, dutkámat mind öszve szerezzed
Nékem rosz pénzt bár ne adgy, legyen tiéd rezed.

Ecset, = ščet, Bürste. Miklosich: Slavische Elemente im Magyarischen. Wien, 1871. S. 15. V. ö. Ny. ő. IV. 164.

Ecsetelnyi, = pinseln. Ecsettel ecselni: scopulâ pectere. P. Páriz. — Kecskemétinél még: *leecsetelnyi*, a. m. abpinseln.

Ecczenyi, vasat vagy aczélt = härten; ld. Aczélt ecczenyi.

Égetés ezüst, = Brandsilber, Kapellensilber, Feinsilber, fr. argent fin ou de coupelle. Finom, tisztára égetett ezüst.

Égettbor, = vinum adustum, vinum destillatum. Pápai Páriz. — Bethlen Miklós Önéletírásában, I. 197. 198. l., határozottan megkülönbözteti a pálin-

kától, s az aquavitæ-tól (Gvadányinál: «ákovita»), melyekkel ujabban egynek veszik. «Az égettbort — úgymond — örökké útáltam, és igen ritkán, orvossággal ha ittam igen keveset; pálinkát bor, ser nemlétiben úton, ételközben, ittam talán életemben háromszor; aquavitát, rosolist, fahéjvizet, igen keveset és igen ritkán.» — P. Páriznál: Pax corporis. 1701. 229. és 271. l.: «*gyöngyvirágos égettbor; háromszor destillált vagy lecsepegtetett égettbor*».

Egy arányú, = coæqualis, compar. Sz. Molnár.

Egyembe v. egyemben = egyetemben helyett, nem íráshiba Kecskemétinél. Főleg a XVI., de a XVII. században is igen gyakori. Szilády Áron a Régi magyar költők tára I—IV. kötetének szómutatóiban lajstromra vette használatának módjait.

Éled (lassan, a szén), = reviviscit. Szenczi Molnár.

Éledetlen szén, = tűzre rakott, de még meg nem gyulladt szén.

Elefánt-tetem, elefánt-fog, = elefánt-csont. Pesthi: Nomencl. Lib. I. cap. 29.: elefant-tetem, a. m. ebur, Helfenbein. — A XVII. században az aranynyal egyértékű, rendkívül keresett czikk volt. 1651. dec. 30.: «Az elefántcsontot — írja Mednyánszky Rákóczihoz — oly nagy darabokkal nem igen kaphatják és a miatt szüken csinálhatják; ennél az kettűnél még több nem volt ide Bécsbe; eléggé szorgalmaztatják az jubilért más herczegemberek is; de az mint írám, az elefánt-csontot oly nagy darabokban szűken kaphatják; legdrágább rajta az elefántcsont» stb. 1652. jan. 10: «az elefant csontú ládácska .... miatt elég bajom is volt. Csak az használván, hogy még az elmúlt nyáron 25 aranyat adtam volt reá, mostan már az többit 275; egyébaránt ha nyárban meg nem adtam volna, soha bizony meg nem tarthattam volna, mert az (jubilér) felesége már drágábban is eladta volt az Ebenperg (Eggenberg) herczeg számára». Történeti lapok. I. 245., 262.

Eligius, Szent —, az ötvösök védszentje. Tiszteletének legrégibb emléke nálunk 1516-ra vihető vissza, midőn Kolozsvárt már fennállott sz. Eligius oltára: Altar Sancti Elegÿ (lásd a Bevezetést). — A budai ötvösök czéhszabályai (eredetije az egyetemi könyvtár kézirattárában), 1696. Art. 1. így emlékeznek róla: «Sollen die dieszem hanndtwerkh vndt Ordnung Einuerleibte Goldt-Schmid-Maister Ihren Gewöhnlichen Jahr-Tag an Sanct Elogÿ Tag halten, vndt an den selben Ein Jeder Maister vndt Gesell dem heÿligen Gottes dienst vndt Khürchen Opfer bey zu wohnen verpflicht». Szórólszóra ekkép, ugyanazon kéz- és helyesírással («Sanct Elogÿ Tag» stb.) rendeli el a szintén 1696-ban, német nyelven kiállított pécsi ötvös-czéhszabály (eredetije a nemz. muzeum kézirattárában) I. articulusa, szent Eligius tiszteletét. — A pécsi ezüstmíves (Szrebernari) ötvösök számára szerb nyelven, évszám nélkül, de szintén I. Lipót által kiadott czéhszabályok (másolat az egyetemi könyvtár kézirattárában) első pontja (Punctum Pervi) szintén elrendeli sz. Eligius tiszteletét. — A pesti ötvösczéh 1760-iki szabályaiban (eredetije az egyetemi könyvtárban) ez áll: «Erstens. Sollen die Geschworne vnd andere des Goldschmid Handwercks genoszene, so wohl Gold- als Silber-ausarbeither verpflüchtet seÿn, jährlichen an Fest des Heil. Eligÿ, als den 1-ten Decembris eine heilige Mesz in allhiesiger Stadt-Pfarr-Kirchen zu Peest lesen zu laszen». Ebből látnivaló, hogy a pesti ötvösök

sz. Elegius napjának előestéjét ülték meg, mert a szent névünnepe nem dec. 1-sejére, hanem 2-dikára esik. Ld. Dufresne Du Cange: Glossarium. Paris, 1850. VII. 381. — Már 1761-ben a pozsegai ötvösök, Art. 1., különböző tűzműves-mesteremberekkel lévén egy ugyanazon czéhbe egyesülve: a tartományi védszentet vagyis, magyarországiaknak tartván magukat, *szent István magyar királyt* választották védszentjöknek. 1766-ban pedig, a győri ötvösök, Art. 1., a gombkötők és Lyon városa patrónusát, *szent Leót* tisztelték védszentjök gyanánt.

Enyő, = enyv v. enyű: bitumen, gluten. Sz. Molnár.

Enyves víz,=aquaglutinata. P. Páriz.

Eresztenyi, megeresztenyi (aranyat, ezüstöt), = fliessen lassen. Innen *eresztett arany*. 1582: «Igazac es fzinten olly igen tifztac, mint az ezűft kit főldből el valafztnac, az ōtuōfōc kohokban oluafztottac es *hetszer megerefztuen* tifztitottac». Bornemisza Peter: Enekec haromrendbe. F. LXXXVj.

Eresztő viasz, = «Glühwachs: ollyan vegyített viaszk a mellyet az aranyozott munkán, hogy annak veresebb színt adjunk, elszoktuk égetni. Lehetne talán mondani: *Fűtő-viaszk.*» Szentpétery kéziratában.

Eszterga, szterga, = Drechselbank, Drehbank, Ballagi: M. ném. szót. — A XVII. században gyakrabban: esztergár.

Etetés, = 1. veneficium, intoxicatio, megétetés, étetővel vagy méreggel megétetni. Fűsűs: Kir. tük. 260. l. Átalában élő lények elvesztésére szolgáló szerek alkalmazása. Pázmánynál: Préd. 230. l.: «ollyan, mint a halász-horgon az étető». Kecskemétinél: etetés és méreg. 2. a. m. edzés; étető vízzel kiétetett s czifrázott érczmű. 1595: Vdvarj pohar fedeletlen melnek étetés az oldala». B. Radvánszky. II. 96.

Etetnyi (ezüstre), = ätzen, fr. graver à l'eau forte, ang. to etch.

Étető víz, = Ätzwasser, fr. mordant, eau forte, ang. mordant.

Ezüst, ezöst, ezist, (e szó legrégibb alakja), **üst, ist.** Etymologiai s nyelvtörténeti adatokra nézve ld. Nyelvőr. V. 213. VI. 551. VII. 396. Fajtái: 1685: *bányabeli ezüst.* Thököly naplói. Kiadta Thaly. 242. l. 1698: *compastom-ezüst,* a. m. compositum. Tört. lapok. I. 630.; egészen más az argentum compactum. Benkő: Magy. minerologia. 1786. 144.

égetett-ezüst;

finum ezüst;

garas v. *hitván ezüst;*

mű-ezüst v. *műben való ezüst;*

«pénz verni-való ezüst», 1552: egy *pénz-ezüstből* csinált kicsin kereszt. Czobor Béla: Egyházművészeti lap. II. 17.

plikben lévő ezüst;

«szalamia-ezüst, ezüstöcske-szalamiából.» Századok. 1869. 418.

zománcz-ezüst.

Ezüst-glét,=Silberglätte,—másképp *ezüst-tajték*: argyritis, lithargyrium, (Sz. Molnár), Metallsilber, Silberschaum; Agricolánál: De re metallica, több helyt, a m. spuma argenti.

Ezüstöznyi rezet = «Kupffer vber silbern». Künftbüchlin, f. 6. ezzel jobbára egyezik Kecskeméti eljárása, csakhogy ő só helyett gáliczkövet használt. A réz ezüstözése hajdan szerfölött ritkán fordúlt elő. Sokkal gyakrabban ezüstözték meg a rézzel igen-igen vegyített ezüstöt. Bucher. 117. Listinél mégis: Cladis Mohachianæ pars IV.:

> Csalárdság-vadászó, rezet aranyozó,
> Fortélyoknak ötvöse.

Ezüst-sík, kettős jelentésére nézve ld. Aranysík. 1678: ezüst síkos előkötő. Tört. tár. 1882. 779.

fakad, Ki—, = kipattogzik, kikunkorodik a faszén, gyors fűtés következtében.

Fancsallott ezüst, = amalgamiertes Silber. Jelenleg: foncsor-ezüst.

fancsarol, Meg — (ezüstöt), = amalgamieren, foncsorolni. Szentpétery kéziratában. Az eljárás leírását adja Karmarsch. 72.

Fancsullott arany, = amalgamiertes Gold.

Féderbajsz, = Federweiss

Fecskekő, miért? előadja Kecskeméti és Apátzai: Encycl. 253.; mindkettő Plinius után. Sz. Fabriciusnál p. 6. szintén a. m. chelidonius, quem gignit hirundo.

Fejér czin, jelzője fölösleges, a. m. fejér ón, ld. ezt.

Fejér gáliczkő, = vitriolum zinci, Zink, Vitriol. 1696: Tseh Mártonnál, 54., 83. l. ugyanígy. Benkőnél: Magyar minerologia. 88. l.: «fejér gálicz, nevezik *római gáliczkőnek* is közönségesen, tiszta fejér, a fattyú-ónnak sava».

Fejér ón, = «Stannum, zyn.» Pesthi: Nomencl. L. I. c. 14. Gáti: Természet históriája, 1798. 19., 20. l. szintén világosan megkülönbözteti a fekete óntól.

Fejér pénz, = ezüst pénz: ellentétben a vörös- (máskép kongó-) pénzzel. 1555: feÿr pínz és lengyen pínz. Tört. tár. 1882. 390.

Fejér safil, = fehér saphir. 1642: «Weiszer saphir». Meyer: Strassb. Goldschm.-zunft. S. 132. Jelenleg üzleti neve: Leuco-Saphir. Rudolf: Edle Metalle u. Schmucksteine. 1859. S. 149.

Fekete ón, = ólom. «A fekete onn nem ollyan tiszta bányászat (mint a fejér ón; bányászat a. m. ércz), és igen gazos, temérdek, seprőlékes mercuriomból s hasonló kénkőből áll. Ez nedves földbe temettetvén, mind nagyságra s mind nehézségre öregbűl, sőt még a föld szinén is nőni mondatik, innen vagyon, hogy annak nedvességétől öregbűllyön. Hideg és szorittó természetű. Minekokáért az ő belőlle csináltatott edények nem olly egésségesek.» Apátzai: Encycl. 1653. p. 250.

Fekete sár, (betegség)= «*Bilis atra* quam græci Melancholiā uocant facit infaniam». Galeotti Martii Narn. de Homine Libri Dvo. M. D. XVII. p. 76. Sz. Molnárnál: Sár, a. m. bilis, cholera; kiben sok sárvíz vagyon: biliosus, cholericus. Apátzai Tserénél: Encyclop. 188. l.: «A fekete sárnak jegyei a sárga sár, és komor nedv egyelíttett jegyei, mindazonáltal a melegségnek és a forróságnak nyilván való jegyei is járulnak hozzájok, honnan ő belőle kergetegesség, fene, bőrpokol, és gonosz rüh s több effélék erednek». Fel-Vinczi György: De conservanda bona valetudine liber scholæ Salernitanæ (Lőcsén, 1694) czímű munkájában így versel róla:

Et caro cervina, & leporina, bovina, caprina:
Atra hæc *bile* nocent, suntque infirmis inimica.
Szarvas-hús és nyúl-hús, ökör-hús, kecske-hús,
Fekete sárt szerzők, s lész melancholicus.

Fekete szenes festék, = bécsi korom, Kien-russ. Kecskeméti ugyanezt érti a «krétás szenes festék alatt».

Fenék-ülő, = «Bodeneisen: fenékvas». Szentpétery kéziratában.

Fekete zománcz, = 1. schwarzes Email. 2. niello (nigellum a. m. fekete). P. Páriz, Dict. mindkettőt összefoglalja: «fekete zománcz: encaustum nigrum, nigellum». Balassa Bálint költeményeiben, 6. l.: «burítva nagy fekete zománczban». 1689: fekete zománczczal zománczozva. Arch. ért. XV. 189.

Fenyő-szurok vagy **fenyő-viasz.** Szenczi Molnár szerint az utóbbi = pix. Kecskeméti egy helyen, a trébellő viasz

csinálásánál említi mindkettőt: az ő szövegéből kivehető, hogy fenyő-szurok és viasz ugyanegy jelentésű.

Finum arany = feines Gold; aurum obryzum, purissimum, ad obrussam expurgatum. P. Páriz.

Finum ezüst, = Feinsilber, Brandsilber, fr. argent fin, ang. fine silver. 1472: «fyn gebrant silber». Hans Meyer: Die strassburger Goldschmiedezunft. Lpz., 1881. S. 54. P. Páriznál: «finum ezüst: argentum pustulatum», s ez, a latin részben, a. m. «pénz vernivaló ezüst». Ellentéte a garas vagy hitván ezüst, ld. ezt.

Fléhely, = flache Ahle, ang. brad awl. Ld. Karmarsch. I. 742.

Flusz = Fluszspath, fluor mineralis. Kecskeméti szerint «az flusz semmi nem egyéb, hanem afféle sárga, nyakban hordozó kláris, mint egy iveg, csakhogy sárga, mint az jáczint, késnyelet is csinálnak belőle».

Fodorgatás, fodorgatott, = fodrosan hajtogatott nemes érczmű. 1580: (virágos kupán) «Az gomboknak az teteÿe zeold zomanczos, az fodorgatása feligh feier, feligh zeold zomanczos.» Századok. 1877. 548. Bocskay kincsei közt: «fodorgatott arani Remek», «fodorgatott Arani Boglar». Történelmi tár. 1878. 149.

Fodorítanyi, vasat, = «szederjesen, virágokkal írni», habossá tenni, czifrázni a vasat. Radvánszkynál: II. 177: «szablya, dömöczki, az vasa czifrás»; «török szablya, fodor dömöczki». 1612. — Sz. Molnárnál: «fodorítom: crispo, calamistro», v. ö. ez utóbbival azt a szólásmódot, mely szerint calamistros adhibere, a. m. *czifrázni* a szót; Pázmánynál ez a. m. *szófodorgatás.*

Fodorítás, = Damascirung, czifrázás (vasé).

Fogpor, fognak az pora, Kecskemétinél a. m. égetett elefánt-csont pora.

Fogó, = Zange; forceps, csipővas, Veszprémben (alkalmasint Zieher-ből) csipérvas. Győrött csipétvas a. m. Feuerzange. Ny. ő. XI. 528. «De forcipibus» bőven ír Theophilus. Lib. III. cap. 7. Vetélk. 105—107. v.: *drót-vonó, hajtó, harapó, srófos* és *tüzelő-fogó.* Ez utóbbi Szentpétery kéziratában: Kluft a. m. *tűzi fogó.*

Forgács-láncz, forgácsos láncz, = többnyire keskeny vápákkal, forgácsformára «fodorgatott» (arany) láncz, minőket a XVI. század közepétől maig készítenek az ötvösök. 1584: «forgaczos arany Lancz». Századok 1877. 558. 559. 1662: «Egy forgács arany láncz.» 1696: «Más lukatos, lapos forgács . . . arany láncz.» Történelmi tár. 1880. 589., 593.

Forint-arany, korona-arany, = «scutatus sive coronatus: forént avagy korona arany». Comenius-Szilágyi p. 96.

Forma, = «proplasma: forma, mellyben öntenek az ötvesek». «Formába kiönteni: in proplasmata effingere». Pápai Páriz. Kecskeméti a fövénybe öntésnél említi, ugyanily értelemben. Szentpétery kéziratában élő szókúl említtetnek: «formálni, formen; formáló v. öntő palaczk, Formenflasche; formáló föld v. formáló homok, Formensand».

Formáló deszka. A fövénybe öntésnél mikép használják, leírja Kecskeméti.

Forrasztanyi, megforrogatnyi, = löthen. E művelet, a barbárkorban, mindaddig míg a tiszta nemes érczet toldalék nélkül használták föl, úgy látszik egyszerűen abban állott, hogy a forrasztandó tárgyon azt a helyet, hova ragasztani akartak, megolvasztották. Jelenleg a forrasztás abban áll, hogy az érczda-

rabokat valamely lágyabb, izzó-olvadásba hozott idegen ércz segélyével, összeragasztják. Ily idegen érczanyag az ezüst, vörös- és sárgaréz; az ón, ezüst, aranyvegyíték, ezüst és réz, vagy ezüst, sárgaréz és horgany. Bucher. 116. — Az ötvösség minden időszakában nagy ügyelettel voltak arra, hogy a levegő kártékony hozzájárultát, az élegűlést megakadályozzák. Az ó-korban salétrom és húgyany szolgált e czélra; Theophilus borkövet és sót, Cellini pórist, ammoniakot vagy rézéleget, Kecskeméti borkövet vagy pórist használt. A porrátört pórist az ú. n. pórisperselyből a forrasztandó helyre hintették, s mihelyt az ércz, a fa-szén tüzének szakadatlan szítása folytán, egész felszínén izzani kezdett, hideg vizet frecscsentettek rá.

Forrasztás, forrasztó, = Loth, Löthen. Szentpéterynél a Schlagloth is egyszerűen csak forrasztó; Kecskemétinél: pogány-forrasztó. Ld. ezt.

Forrasztó cső, = Löthrohr, Blaserohr, fr. chalumeau (à bouche), ang. blowpipe. A Vetélkedés 115. versében: «forrasztó csüvek». Szentpétery szerint Blasrohr vagy Löthrohr, «forrasztó csőnek» neveztetett 1833-ban is. Meglehetős szűk, 0.20—0.25 M hosszú sárgaréz cső, mely egyik végén kitágúl, a másikon kihajtva, finom nyilással van ellátva. A cső tág végét a szájba veszik, hogy egyformán s tartósan fújjanak bele; szűk vége a tűzbe jő Karmarsch. S. 407.

Fótos = foltos. Rosszúl vagy tarkán, *rész szerint* aranyozott műről. Ez utóbbira példa, 1580: zegenkent araniazot, foltonkenth chak feÿer. Századok. 1877. 550. Fót = aranyozásnál pusztán, máskép paraszton maradt tér vagy szérű. «Dolmányán a szabó parasztot nem hagyott», (Arany: Toldi 11. ének), azaz mindenütt kisujtásozta.

Fövényben öntenyi, = in Sand giessen. Az ötvösök ércz-öntésnél, rendesen mintát nyomtak a homokba, trippelybe vagy ossa sæpiába, mely mintának megfelelő volt a külső, szabadon álló fele. Bucher. S. 112.

frisselnyi, Meg — (az vasat), = frischen, fr. affiner, a nyers vasat kovács-vassá készíteni. Szenczi Molnárnál: frisselem, renovo, polio, repurgo. Ily értelemben szól az Appr. Const. P. II. tit. 16. art. 4. *frisselt* és *frisseletlen* aranyról. E szerint Thalynál: Adalékok. II. 284.: «mint aranyat tűzben ugyan megfircseli (így)» a közlő helyesen tette, hogy az utolsó szót kérdésbe vonta; fircseli helyébe frisseli teendő.

fűlnyi, Fel —, = zárt helyen, alulról felhevíteni. Kecskemétinél: «hadd felfűlnyi».

Füge-fekély, = *ficus.* Simai: Végt. szed. szót. 214. Kresznericsnél fügesüly.

Fűlt, megfűlt, = adustus, tostus, torridus, fervefactus, calefactus. Sz. Molnár. V. ö. Lehr Albert: Toldi 55. l. — Kecskemétinél: tiszta fűlt fejér só.

Furdancs, = Dreil vagy Dreilspitz. Szentpétery kéziratában. Cselkónál: Válogatott darabok. Pozsony, 1817. 166. l.: «furdancs: puska gyújtó-lyukat fúró eszköz a puska-csinálóknál». Frecskaynál: Épületasztalosság, 143. l. F. a. m. Bohrwinde, vilebrequin. V. ö. Tájszótár. 129. l. — 1662: *furtáncs.* A A somorjai régi jegyzőkönyvben, Somorja város levéltárában.

Furdancs-tőke. A Vetélk. 113. v.:

És a furdancs-tőke,
Sokféle furdancsival.

Fúvó, = follis. Ld. Theophilus értekezését, Lib. III. cap. 4.: «de follibus» és III. c. 82.: «de conflatorio».

Gáliczkő, = Gallizenstein, vitriolum cupri, Kupfer-Vitriol. Comenius-Szilágyi, Janua. 16. l.: gáliczkő avagy *réz-virág*. Benkő szerint, Magy. min. 89. l. «*kék-kő* közönséges névvel». Miklosich szerint, Slav. El. 14., e szó a szláv «skalice»-ből jött át hozzánk. — Kecskeméti *fejér* és «égetett gáliczkövet» is említ. V. ö. Varga téntával.

Gamahó = cammeo (Cellininél). 1545: Az Egÿkbe (t. i. gyűrübe) vagÿon egÿ *gemako*, mÿnd kettew pethetes. Régi magy. nyelveml. II. 57. l. 1597: *Gamawol*. Győri tört. és rég. füz. I. 58. 1570. és 1582: *gamaho*. 1601: *gamao*. 1612: *gammao* és *gammao kő*. 1642: *gamaho* kis gyűrű. B. Radvánszky. II. 23., 58., 99., 178., 180., 175. Ismeretlen származású nemzetközi szó. XIV. száz. fr.-lat camaheu, camahelus, ang.-kplat. camahutus, camahotus, kpfelném. gâmaheu, sp. camafeo, újfr. camée és camaïeu. Diez: Etymol. Wörterb. der rom. Spr. 3-te Ausg. I. 103. Ducange-nál: Gloss. II. 40.: camæus = sardonyx; camaynus: lapis pretiosus, gall. camaïeu, camayx, idem. — Kecskeméti meghatározása szerint e szó eredetét, a mint már Rapp: Gramm. II. a., 127. állította, a szláv kamenjben kereshetjük, mely átalában követ jelent. Ő ugyanis ezt írja: «mind gamahónak híják azt, valamellyet emberfő-formára faragnak, akár micsoda kőből faragják». Ezzel egyezik Radvánszkynál II. 94. 1595: «egi kis *gamahos* Aranÿ gÿrÿ zomanczos *feÿwel* feketeuel». Ott azonban a közlő Waltherr Imre így magyarázza: «gamaró = mennykő színű drágakő, chalasias». Waltherr urat bizonyára régi szótáraink vezették félre. Molnárnál ugyanis I. 177. «chalazias: menyütőkő színő drágakő»; P. Páriznál pedig, «gamahó-kő: chalazias».

Garas vagy hitván ezüst, = «gering Silber», a brassai ötvös-czéh vagyonjegyzékében; graues v. Grausilber. Unverzagt: Technolog. Wörterbuch. Wiesb., 1869. S. 223. 1688: «1 öreg garas (Frosch) kiben is egy öreg smaragd kő vagyon mellre való 400 frt». B. Radvánszky. II. 380.

Gépely, = 1. Göpel, Göppel, v. Gappel, P. Páriznál machina tractoria, Ballaginál emelő csiga, Czelder Márton felsőbányai ref. lelkész értesítése szerint: gépely, a bányából az érczet felszállító, lóerővel körüljáró csiga, mely köteleken húzza fel az érczet a mélységből. — Szarvas Gábor az akadémia nagy szótárának e szóra vonatkozó hibás etymologiáját bizonyítgatva, Ny. ő. IV. 396. azt állítja, hogy a gépely nem a Hebel-ből lett, hanem a német Giebelből. Annyiban igaza van, hogy a Giebel-t *is* gépely néven vettük át. De felejti, hogy e szó «gépely» két különböző tárgyra vonatkozik a magyarban, és hogy a XVII. század végétől fogva széltire használt «gépely», mint «bányabeli gép» kétségkívül egyszerűen csak az ugyanazt jelentő «Göpel v. Gappel» átvétele. V. ö. Scheuchenstuel: Idioticon der österreichischen Berg. u. Hüttensprache. 91. 105. 106.

2. *Giebel*, faczövek vagy vasrudacska. Kecskeméti ily értelemben használja.

Gíra, géra = marca. Egy arany girában 43.5 nehezék arany, 0.33 neh. ezüst, 0.16 neh. réz; egy ezüst girában 39.5 neh. ezüst, 5.5 réz volt. V. ö. Tört. tár. 1878. 365., 366. A Székelyföldön, bizonyára a biblia nyelve, maig fenntartotta, «marka (pénznem) és lelki ajándék» értelemben. Kriza: Vadrózsák. 500.

Glét, = Glätte. 1688: egy cseber glét teli. B. Radvánszky. II. 396. 1701: P. Páriznál: Pax corporis, 305., 313., 314. orvos-szerűl ajánlva.

Gömbölyeg, = rotundus, globosus,

gömbölyded. Bocskay kincsei közt: «egi geombeolieg arani lancz.» Tört. tár. 1878. 147.

Görög fejér, = Bleiweiss. Sz. Molnárnál: «cerussa, fucus,» az előbbi helyesen (v. ö. Heraclius. Lib. III. cap. 24., 25., 29., 36., 50., 54., 56., 58.), az utóbbi hibásan, mert fucus tulajdonkép a. m. vörös kendőző szer. V. ö. Keesz: Fabricate. II. Bd. II. Th. 985.

Goront, gront, (aranyas műé) = Grund, fr. blanc. Ld. Karmarsch. 814. Sz. Molnárnál ily értelemben fordúl elő «gerend: basis». Baróti Szabó Kisded szótárában, gerend, egyebek közt a. m. talp, fenék.

Göztöl, = Gestell, Eisenkasten; Kecskemétinél kül. Vorherd, v. Vordergestell értelemben. A tűz hatásának különösen ellenálló anyagból kell késziteni. V. ö. Scheuchenstuel: Idioticon. 47., 101.

Granállott ezüst, = granulirtes Silber. Az olvasztás és vízbe-öntés által szemcsézett arany-tartalmú ezüst. Kunst- u. Werck-Sch. I. 178.

Granálnyi, meggranálnyi, öszvegranálnyi, = granuliren, fr. granuler, graner, a. m. Péchnél szemcsézni. Olvasztott érczet lassan hideg vízbe önteni, mi által az, gömbölyű szemcsékbe áll össze. Minerophil Freib. S. 266.

Grattos, = karatos. Kecskemétinél: 14 grattos arany.

Grestikkely, = Grabstichel, mely Ballaginál (Német-magyar szót. 1881. 448. l.) a. m. «kupás véső, árvéső, vésőár». Kicsiny négyszögletű aczélvéső, fr. burin. ang. graver, mely a tulajdonképeni vésőtől, Meissel, fr. ciseau, abban különbözik, hogy nem a kalapácscsal, hanem szabad kézzel kell jártatni. Vésőknek, rézmetszőknek ötvösöknek egyik legfőbb eszköze. Theophilus: Schedula, lib. III. cap. 11. így írja le készítését: «Fiunt quoque ferri fossorii ad fodiendum hoc modo. Fit ferrum ex chalybe puro, longitudine digiti majoris, et grossum ut festuca, in medio vero grossius, et est quadrum; una cauda ponatur in manubrium, et altera summitate limetur una costa, quæ est superior, usque ad inferiorem, sed inferior est longior, quæ limata gracilis est in cuspide; quod calidum temperatur in aqua». Ezen edzési eljárás olvasható u. o. lib. III. cap. 20. Használatát így írja le a Vetélkedés 110-ik verse:

> Polstikkelyt, *grabstikkelyt*,
> Hegyes műszert, fléhelyt,
> Effélét kell tartanunk:
> Két három tutzetet,
> Nagyobbat kissebbet,
> El nem lehet múlatnunk.
> Ezekkel lyukasztást,
> Bémetszést faragást,
> Mi munkáinkon tészünk.

Grispan, = Grünspan, szénsavas rézéleg. Grispan név alatt jő elő már az 1530-as években. Régi magy. nyelvemlékek. II. 48. — 1618: grispán gyertyák festésére. Radvánszky. III. 29. — 1784: krispán. Werner-Benkő 79. l. — — Erdélyben, Homoród-vidékén, ma is kirispán. Ny. ő. V. 32. Kecskemétinél: *jóféle,* (vagyis) *bécsi grispan; jóféle bécsi,* ne *törökországi.*

Gró, = grau, szürke.

Gyapot, = Baumwolle. Török eredetű magyar szó, mely tőlünk ment át a délszláv nyelvekbe, ld. Munkácsi értekezését Nyelvt. közl. XVII. 15. — Pesthi: Nomencl. Lib. I. cap. 14.: «gÿapot, bombix, baumwol». Már P. Páriznál, s attólfogva a legujabb korig, «gyapott». Ugyanígy nevezi s rendkívűl érdekesen ír róla, Magyarországban való termesztését ajánlva, Mikes Kelemen: Törökországi levelek. I. 137.; a gyapot-kereskedést Segesvárt egy görög

ötvös kezdte. Dd. 1726. Segesvár-város régi levéltárában. Nr. 3338.

Gyémánt, gyakran, kivált költőknél, magyarúl is *adamas* v. *adamaskő*. 1579: *Rosa Giemanth*. B. Radvánszky. II. 27. l. 1600: *gyémált*. Tört. lapok. I. 53., 54. l. 1658: *dimánt, diamant*. B. Radvánszky. II. 330., 331. Gyakran említve: *tábla-* v. *táblás* és *hegyes-gyémánt*. 1600: «egy öreg tábla gyémánt, három apró táblagyémált, negyedik egy kis hegyesgyémánt, háromszegre metszve». Tört. lapok. I. 54.

Gyémánt ténta, = Diamanten-Dinte. Cellini: Orificeria, cap. 8., 9. igen érdekesen és bőven írja le, «miképp adatik tinta a gyémántnak». E tinctura készítéséhez Cellini jobbára ugyanazon szereket használta, mint Kecskeméti. Egy másik recept, a Kunst- u. Werck-Schulban, I. 234.: «Eine gute Diamanten-Dinten zu machen. ℞ Nimm ein Wachs-Liechtlein | verbrenne es unter einen Messingen Becken oder Blech | und nimm den schwarzen Rauch | nimm ein wenig Terpentin und Mastix / ana, zerlasz es in einen saubern Kupffernen Schällein». Ez, az első tétel kivételével, egyezik Kecskeméti eljárásával, kinél «gyémánt ténta, *temérdek*» a. m. *sűrű* gy. t. A Lugossy-codexben hatféle módja van előadva; egyik közülök, mely «egÿ gemant tenta temerdeknek»: Kecskeméti reczeptjének a párja.

Gyentár, gyantár. Az orosz Jantar, ném. Bernstein, a. m. gyantár, gyanta. Gyarmathi: Affinitas. 1799. p. 312. Itt össze van foglalva a gyantár, gyanta és Bernstein, mely utóbbit, a mai nyelvhasználat is, borostyánkőnek nevezvén, határozottan megkülönbözteti az előbbeniektől. A XVII. században «Gyánta: electrum, succinum, resina, gypsium. Gyantár, *idem*.» Sz. Molnár. Ennélfogva *gyentáros, gyantáros* és *gyontáros*, valamint *gyantázott* és *pallérozott* (bútornemű) akkoriban ugyanegy jelentésű. Igy nevezték a schellack-kal vagy firniss-szel fényesített holmit átalában. Csak a legújabb időben különböztettetett meg e szó: gyantár, a. m. Firniss, a csiszár-szertől, a. m. Politur. Frecskay: Épületasztalosság, 142., 145. Toroczkón ma is, «a szoba minden bútorzata *gyantáros* azaz meg van festve s virágcsokrokkal és arabesk fonadékokkal ékesítve.» Orbán: Székelyföld. V. 219. — 1567: semÿ *genthar* nÿnthen raÿthok (t. i. a pajzsokon). Régi magy. nyelvemlékek. III. 70. l. 1593: Gyantaros auag feniő viaßßal meg boríttatot tabla. Sz. Fabricius. p. 150. — 1656: Az követ házát megczifráztatám *gyontáras festékekkel*. Okmánytár II. Rákóczy György dipl. összeköttt. 435. l. 1676: *asztalos-, bikfa-, fenyő-, szurok-gyanta* (gyantár sehol). Tseh Márton: Lovak stb. 15., 33., 51., 55., 65., 73. l. Ellenben 1701: *asztalosok gyantárja*. P. Páriz: Pax corporis. 303. V. ö. az «asztalosok mívek limitatiojával» 1706: *gyantáros virágos* v. *gyantárosan virágosan* festve. Tört. tár. XVIII. 267.

Gyöngy, = gemma, margarita, unio. Pesthinél. Nomencl. L. I. c. 23.: «gemma, perle, gijewngij». V. ö. Nyelvt. közl. XVII. 95. Latin neve után jelképesen, 1666: «az... margarita-kő, kit az nap szépít bizonyában is: jelenti az császárnét, kit Margaritának hivnak, és hogy valamint a követ a nap szépíti igaznak: úgy a császár is az szűz Margaritát szépíti». Századok. 1876. 393. — Nemei: *igaz gyöngy*, gemma genuina, v. *drágalátos gyöngy*, margarita pretiosa. Tolnai F. István: Kalauz, 1679. 720. l. 1652: *kártya-gyöngy*, *kerék-gyöngy*, *tiszta-gyöngy*. Századok. 1873. 352.

Gyöngyáros, = Juwelier; gemma-

rius, draga kő arulo; margaritarius, draga gyöngy czinalo. Sz. Fabricius, 110., 112. — 1649: gyöngyáros jubilér: Ld. Jubilér.

Gyöngyház, = Perlenmutter, mater perlarum. Pesthi: Nomencl. L. I. c. 23.: «Gijewngi jannija, perlenmuter, mere de perle, (cseh) perlowa matka». 1608—21: «gyöngyház-csiga». Tört. tár. 1878. 160. — Miskolczi Gáspár: Egy jeles Vad-kert. Lőcse, 1702. p. 578.: «gyöngy termő csiga». Összetételekben még 1580: «gÿeongÿ haz pohar». Századok. 1877. 553. A XVII. században «gyöngyházas», s a múlt század óta gyakran «gyöngyhátas».

Hájogkő, = Chalcedonix. 1608—21: Hályogkő-gombok. Ipolyi közl.: Történelmi tár, 1878. 159. A közönséges bányászok «az homályos kálczédonixot hájogkőnek» nevezik. Werner-Benkő 17.

Halhéas, = pikkelyes. Sz. Molnár: halhajas: squamosus; halhéa haja: squama. Werner-Benkő: halhéjas vagy pénzes: squamosum. Kecskemétinél: halhéas szín. A régi nyelvben igen gyakran: halhéjas karaczél, mely a. m. corazza, Schuppenpanzer. De van, 1579: «halhev pohar». B. Radv. II. 27. 1697: (a crocodilusnak) halhéjasforma erős bőrű farka. Komáromi János naplója. 31. l.

Hamm, = hamv, hamu. De már Kecskemétinél is *hamuszény*, a. m. hamuszín. Ez Bornemiszánál: Enekec. f. CCXXI.: «hamu kec ſzin».

Héa, = híja vminek.

Hegyes szín, = éles, szemszúró szín.

Helymes. Ismeretes, de mindeddig megfejtetlen szó. Megfejtve, valóságos Columbus tojása. Jelentése ugyanis a. m. helm-es, azaz sisakos. A legtöbb czéhszabályban a mesterremek tárgyai közt van, mai szóval élve, egy heraldikai czímerpaizs, sisak és járulékainak kimetszése. 1473: a kolozsvári ötvösczéhszabály szerint, mesterré csak az lehet, a ki tud «*insignia aut clenodia armatica*... Clipeum armateum formare et bene facere, wappen graben, insignia scutirisare» etc. — 1510: «Ötvös-renden való új mester tartozik csinálni egy pöcsétett, a kiben metszen egy *sisakott és egy paizsott*». Az alsó-körösdi (máskép kőrösvásárhelyi) ötvösök, csiszárok stb. articulusainak záradéka (másolata a nemzeti muzeumban). A pesti ötvösök 1529-ben mesterremekbe tartoztak késziteni: «unum sigillum, *helymes* vocatum». — 1600: «az harmadik remeók egi helymős peczet, de nem roſtelios es nitot heljmős». A debreczeni ötvösök czéhlevele. XVII. Art. A latin példányban «*helmes pechet* et non rostreatum». — 1601: «Elsőben mester remekben csenáljon.... egy pecsétet *német sisakkal és vértekkel* egyetemben». A kassai ötvösczéh articulusai. I. Art. — 1603: mester remek «egy *helymes pecsét*». A komáromi ötvösök czéhlevele (az egyetemi könyvtárban.) — 1708: mesterremek «*insignia sculptitia cum clÿpeo et galea*». A rozsnyóbányai ötvösök czéh levele (a felsőmagyarországi muzeumban.) — Végre Lőcsén a mester-remek harmadik darabja gyanánt «soll er ein Sigill schneiden mit einen *Helm und Helmdecke*». A lőcsei ötvös-czéh articulusai, 1748-ból (eredetije az egyetemi könyvtár kézirattárában).

Hézagon öntenyi gipszet, vagyis úgy, hogy belül üres maradjon. Hézag ugyanis a régi magyarban a. m. üres. Baronyai Decsi Adagiáiban, Chil. IV. Cent. III. Dec. I. 2.: «Szépen szól a hegedű de *hézag* belől»; ennek variánssa u. o. Ch. III. C. IV. D. VII. 6.: «szépen szól a hegedű de *üres* be-

lül.» Ld. Ballagi Mór: Baronyai Decsi és Kis-Viczay közmondásai. 12. l.

higgad, Le, — = leszáll. Kecskemétinél: «lehiggad az (olvadt viasz) fenekére az szerszám.» V. ö. a népdallal:

Zavaros a Tisza,
Nem akar higgadni.

Hijucz = hiuz.

Himégetés, = szkófiumégetés. Ld. Skófiom.

Húgyik, a csiga. Húgyom: mejo, mingo. Sz. Molnár.

Húgyos plancz, ld. Plancz.

Hurina = urina.

Illuminálnyi, aranynyal, = illuminare, színelni, färben.

Iró-arany (v. ezüst), = Mahlergold. A Lugossy-codexben: *Irnia való arani.* Ld. Képiró-arany.

Iskatulya, = Schachtel. Bocskay kincsei közt: «*vonetekos* Iscatula», «vonetekos fedelẅ scatula». Tört. tár. 1878. 146. Kecskeméti szól *meczczett* iskatulyáról is.

Ivolya = viola, a magyar nyelvben igen ritka hangátvetéssel ibolya. Népdalokban viola, vijola, viloja. Comenius-Szilágyinál, Index. 485.: *igolya* is. «Ivolya, Páriz Pápai habet vaccinium, sed hoc est Afnya, Ivolya vero nihil aliud est, quam viola, quod Magyari nominant mox viola, mox ibolya, mox autem ivolya». Leschka: Elenchus Vocabulorum Europ. p. 99.

Jubilér, = Juwelier, fr. joaillier, metteur en œuvre, ang. jeweller. Kőfoglaló, az a ki a drágakövek befoglalását (ném. Fassen, fr. monter, montage, sertir) végzi. «Gemmarius, Gyöngy áros jubilér». Comenius-Szilágyi 1649. p. 101. Sándor István: Sokféle. V. 106: «jubellér».

kabálódás, Ész nélkül való—. Matkó István Bányász csákányában, 1668. 323. l. kábálkodni: stultescere, ineptire: Veresmarti Megtérése históriájában, kiadta Ipolyi, 308. l.: «magad se *kábálodjál*, egyebeket se csalj».

Kakaskő, = alectorius, alectoria, lapis in ventriculo galli nascens. Kakas kű. Sz. Fabricius. p. 6.

Kapel, = Kapelle, Treibscherbe, lat. cupella (ld. Debreczeninél többször), fr. coupelle, têt, ang. coupel, cupel, test. Égetett csontporból készített csésze. Karmarsch. 69. Szentpétery kéziratában: «Capell: az aranynak és ezüstnek tűzbe való megfínumitására készített massza mindenestül; abtreiben v. capelieren: az ezüstöt és az aranyat az úgynevezett tésten, tűzben minden más vegyitéktől megtisztítani v. fínumítani». Ez utóbbi t. i. a Kapellenprobe, Probe durch Abtreiben, kupelliren módjáról ld. Prechtl. Techn. Enc. XV. 145.

Karaszolnyi, = kratzen: kráczolni, Szentpétery k. i. — Érczművet tisztító eljárás; Szatmárt a nép nyelvében: «garaszol, felgaraszoltam az útat a kertben: felnyestem, feltisztítottam a gaztúl». Ny. ő. VIII. 187.

kásásodnyi, Meg —, = spröde (v. griesig) werden. Kecskemétinél: megkásásodik az ezüst.

Kastélyok, a rekesz-zománcz (email cloisonné) rekeszei. Theophilusnál: Sched. Lib. III. cap. 53: «domunculi».

Kékkő, = 1. lapis lazuli; Kecskeméti szerint hibásan. 2. aquamarina. Kecskemétinél: «elein kékkőnek hitták, mostan immár aquamarinának nevezték». 3. kék gálicz, vitriolum cupri.

Kéneső, = argentum vivum, törökben kömüš su, gümiš vagy gümüš (ezüst) su (víz), a. m. ezüst-víz, ld. Bianchi: Dict. turc-français. 2-de éd. 1850. I. 1061. II. 638. Magyarúl is 1640-ben: *könöső* és *köneső.* Levelek és okiratok I. Rákóczy Gy. keleti összeköttetéseihez. 615., 622. 1649-ben:

«eleven kéneső avagy *víz ezüst»*, Comenius-Szilágyi. Janua. p. 16.; az előbbi az argentum vivum, az utóbbi a hydrargyrum szó szerinti fordítása. 1673-ban: *kenicső*. Rimaszombati czéhiratok. — A hazai ötvösök erdélyi kénesőt használtak, honnan a XVII. században, e mindenkor keresett czikket, Lengyelországba, Felső-Magyarországba s le egész Konstantinápolyig általag, mázsa, csanak és oka-számra vitték ki. Egy oka ára átlag 90—180 oszporán, vagy 1—1½ reáltalléron, mázsája, középszámítással, 60 reál-talléron kelt el Törökországban. Ld. 1619: instructio pro dno Tholdalagi in venditione argenti vivi fienda. Tört. tár. 1882. 472. V. ö. Erdélyi történelmi adatok. II. 27., 41., 80., 81. A két Rákóczy fejedelem családi levelezése. 238. l. és Levelek és okiratok, stb. 6., 36., 41—43., 207., 221., 225., 226., 228., 318., 321., 322., 530., 553., 615. A 30. lap szerint Velenczébe is szállítottak erdélyi kénesőt. Óváry Lipót lovag a velenczei levéltárban legújabban fölfedezte Bethlen Gábornak kéneső-szállítás tárgyában Velenczével kötött keresk. szerződését. Az erdélyi bányákból még 1699-ben is száz mázsa kéneső került ki, ld. Cserei Mihály históriája, 280. l.; jelenleg jó, ha annyi font.

Kénesőznyi, megkénesőznyi, megkénesőződik, kénesővel megfognyi, megfogattatnyi, = verquicken.

Kénesős iskatulya. Oly faskatulya értendő ez alatt, melyben kéneső állott, s melyben a vékony-aranyozásra kiszemelt síma-művet megrázogatták, miután már előbb a *kénesős rubával* megtörölgették. 1601: *kénesős szelencze*. A kassai Eötwös Czehnek Regestromában. — Apátzai: Enc. 249. így ír az «élő ezüstről» és tartójáról: «Az ő vékonysága az oka, hogy akármely temérdek, még a szarvasbőrt is által hattya, és hogy akarmely bányászati edényeket által rágjon. Ha az aranyat véle megkenik, a tikmony héjnál töredékenyebb leszen. Az ezüst edént penig, belé tetetvén, a lágy mészhez hasonlóvá teszi. Ez okon csak faedénybe tarthatni».

Képíró-arany v. **író-arany** = Malergold. 1708: *képírónak való arany* három papiros. Arch. közlemények. XII. 127. l. 1708: *«festésre való arany»*. Tört. tár. 1882. 567.

Kérő = tépés. Sz. Molnárnál: «kérő, az sebbe: linamentum». Bethlen Miklós Önéletírásában, I. 204: «nagy kérő járt belé» t. i. a sebbe.

Késhüvely. Részei: dereka, sík végén általjáró sróf, az srófon általjáró gomb, srófos kis gomb, sín, tündöklő pléh. Kecskeméti a kés többi részét nem említi; ezekre nézve ld. Lehr Albert: Toldi 43. l.

Késmárk és késmárki gyémánt. Irodalmunk ismeri ugyan mindkettőt, de egyiket sem magyarázta meg. Úgy látszik, Késmárk városával zavarták össze, mert mindenkor nagy betűvel írták, Késmárknak. Értelmök a következő:

1. *Késmárk*, = Kieselstein, kül. Gries, Sand, ált. szirt, kőszál, szikla, köves hegy. Zrínyi Miklósnak az erő, erősség kifejezésére használt kedvencz szava; 2. l. (a Nemzeti könyvtárban):

Az Hekla tüzei nékem kegyelmessek
Nékem késmárk kövei engedelmessek.

9. l.: «Késmárk tetején nőtt kemény tölgyfa». 23. l.:

Hogyha szörnyű kínnal megölnél hirtelen
Vagy késmárkot nyakamba vetnéd véletlen.

74. l. (Szigeti veszedelem V. ének):

Áll rettenthetlenűl Zríni nagy gondokon
Mint nagy tornyos kűsziklák magas késmárkon.

75. l.: «Mint mikor az fölszél kés-

márkbul kiszakad». E szót ötvöseink ily értelemben tudtommal soha sem használták. Késmárk, a fentebbi értelemben, irodalmunkban utoljára Faludynál fordul elő négy helyt.

2. *Késmárki gyémánt*, = adamas Hungaricus; Bergkrystall. A késmárk (Kieselstein) egyik fajtája, németűl, közönséges bányásznyelven, a. m. «Quarz», Cramer: Probierkunst, S. 31., melyek közé a hegyi jegecz is tartozik. Erre nézve bővebb felvilágosítást ad maga öreg Rákóczi György, 1640-ben így írván róla: «az kézsmárki gyémántokat Klobusiczki behozván, láttuk, sok embert megcsalhatnának vele, és minthogy isten ő felsége abban is adott módot, igaz gyémántot is vehetünk, roszfélét nem veszünk». Prot. egyh. és isk. lap. 1875. 1443., 1444. l. — 1651-s 1661-ben szintén említtetik «késmárki gyémánt». B. Radvánszky. II. 311., 343.

Királlya (ércznek) = regulus, König (beim Probieren), Metallkönig, fr. grain d'essai, régule, magyarúl, Péchnél, színfémszemecske. Az a darabka ércz, mely próbálás után a tégelyben marad. Minerophil Freibergensis. 325.

Kis király, = regulus, ld. a föntebbit.

Klammáris láda, = theca calamaria. 1612: kalamáris láda. B. Radvánszky. III. 228. l. 1698: kis vasas kalamáris ládám . . . . compastom ezüstből csinált. Tört. lapok. I. 630.

Kő-foglaló, = Juwelier, ld. Jubilér. A Vetélkedés 120. versében:

Folium puszpángfa
És a mogyorófa,
Kell a kő-foglalónak.

Kecskemétinél ezenkívül említve: *befoglalnyi* (követ) és *kőfoglalás*.

Koh, 1. = ércz, fém; a cseh «kow, a. m. kő, ércz-kő». Gyarmathi: Affinitas. 1799. p. 349. — Kecskeméti e mondata: «az metallomon ércsed azt az kohot, az kiben az ezüst . . . és egyeb ezféle olvadékony állatokat szokták csinálnyi» — így értendő: «a metallom név alatt értsed azt az érczet, a melyből az ezüst . . . és egyéb efféle substantiákat szokták kiolvasztani». V. ö. Bányabeli kő.

2. = kohó. «*kohb*, die fewrſtate, focus». Pesthi, I. c. 22. «az ŏtuŏfŏc kohok». Bornemisza: Enekec. LXXXVI. l. — 1618: «dutkát, az szebeni és fejérvári kohón verettekkel együtt». Erd. orsz. gyűl. eml. VII. 477. «Koholó kemencze». Comenius-Szilágyi p. 15. A Vetélk. 139. v.:

Tűzhely tapasztásért
És koh csinálásért
Pénzt ne adgy fazekasnak.

3. = négyszögletű, bádog sütőedény. Csallóközben ma is így. Ny. ő. XII. 143. Kecskeméti koh-ot csak a két előbbi jelentésében használja.

Konka arany = concha arany, Muschelgold, (Malergold), fr. or en coquille, ang. shell gold. A képiráshoz megőrölt arany (or moulu) gummis vízben eldörgölve; nevét onnan vette, mert készítése közben kagylókba (concha) öntik, külön a vizet, külön az aranyat, s ez utóbbit aztán azokban is tartják. V. ö. Theophilus. Lib. I. cap. 30.: «de molendo auro». Kecskeméti leírja mikép kell képíró aranyból konka aranyat csinálni.

Konst = Kunst. Általában minden papirosból készűlt rajzminta; s különösen maga a rajzolat.

Koporsaly = Kupferschale. Vetélk. 138. v.:

Kalmártól végy rezet,
Csinály póris perselt,
S apró *kupersálokot*.

E versszakot a szó jelentésének igazo-

lására hozom fel. Gyakrabban fordúl elő mint «*koporsaly*»; így a Lugossy-codexben 4 helyen; a Vetélkedés 115. versében «sokféle *koporsályok*». Szentpétery kéziratában: «Kupferschal: Réz főző-edény, magyarúl szokásba: *Kupfersálna*». Erdélyi szász-németséggel, 1555: kuperschol, 1556: Kupferschallen; ld. a brassai ötvös-czéh vagyonjegyzékét.

Korigáló, = ferrum ductile, Ciseliereisen.

Korincsang,= Kornzange v. Federzange, fr. bercelle, pincette, ang. Corntongs. Berwardusnál: Interpres phraseologiæ metallurgicæ. Frankf. a. M. 1684. S. 47: «Kornzange oder Truckzange. Ist | womit die Körner aus der Probir-Schale gehoben werden | wird auch die Probir-Zange genennet». Balláginál: «Kornzange: (kézműtan) magfogó; fogócska, csipeszke; (bányászat) szemecsfogó». Érczművesek kicsiny, gyönge műszere, melylyel finom, apró tárgyakat megfognak, s rövid ideig kezökben tartanak a végett, hogy azokat megtekintsék vagy egy helyről a másikra tegyék. Jól írja le Theophilus presb. Lib. III. cap. 7.: «Item forcipes parvuli, in una summitate sibi adhærentes, et in altera graciles, quibus grana et alia quæque minuta componantur». Ábráját ld. Cramers Probierkunst. Tab. IV. A Vetélkedésben (105. vers) e szó is a német eredetit jobban megközelítve jő elő ekkép:

Vas pléh, vas mozsárral,
A sok *korinczángokkal*.

Ugyanott, a 115. versben, bizonyára csak a rím kedvéért, ily alakban:

Sárga réz *kórinczánk*,
Póris kalán, stincz, ánk.

Körömház, = az emberi köröm kerülete. Kecskemétinél: a körömház szálkázik.

kösű, Fa —, = Schraubzange. Ballagi: Magy. ném. szótárában: «kössű v. kösű = Schraubzange der Silberarbeiter». Karmarsch, 244. l. csak az óraművesek Schraubenpolirzangeját említi. Szentpétery kéziratában «Schraubzang a. m. kösű vagy srófos fogó». A Vetélkedés 118. versében: «fa-küsők»; 105. versében:

Nagyobb s apróbb fogó,
Öt, hat srófos fogóval.

Kraszolnyi, megkraszolnyi, = kratzen. Ld. Karaszolnyi.

Kraczolt mű, = karaszolt, kraszolt ércz.

Kráczoló, kráczoló seprű, ecset. = «Kratzbürste: drót-öcset, szokás szerént kraczló». «Drahtbürst, v. Kratzbürst, sárgarézdrótból csinált öcset». Szentpétery k. i. — 1673: kraczoló-, kratszoló- és krászoló-ecset. Rimaszombati ötvös-czéhiratok. — «Kráczoló seprű az ötvösöknél: peniculus». P. Páriz. A Vetélkedés 115. s 116. v.: «krászló ecsetek; kráczoló edények». — Ábráját adja Sprengel. III. 143.

Krécz, = Krätz (Schawine, Abgang, Abfall, vakarék, déchet des feuilles d'or ou d'argent, parings of leaf-gold). «Kretz: az a húladék, a melly a szemetbe jön, és a tűzbe kiégettetvén, a hamuval eggyütt van addig, míg az mosás és olvasztás által ki nem tisztítódik». Szentpétery kéziratában. — A XVII. századi ötvös-czéhek egyik főjövedelemforrása volt, hogy a czéhháznál dolgozók a kréczet összegyűjtötték, megtisztították, s a czéh javára eladták. 1602: «az krécz-sepréskor az mi megmaratt az czéh lakássából, kéz pénz Rhfl. 38, den. 11». A kassai ötvös-czéh regestromában. — A Kecskeméti által említett kréczen, szorosabban véve az u. n. Krätzmachen értendő, vagyis azon eljárásmód, melylyel a nemes ércz a va-

karékból kiválasztatik. Mikép megy ez, arra nézve ld. Prechtl: Techn. Encycl. VII. 167.

Krumplicza-czuzat, ezüst forrasztóhoz. Finály Henrik értesítése szerint, bizonyosan valami Krumplicza nevű mestertől feltalált, s arról elnevezett additium. E föltevés valószínű; mert a föltalálóról gyakorta nevezték el a szereket. Igy pl. «Carl Ertel Glûh-Wax», «Herrn Hirtens Glasz-Fûrnis». Kunst- u. Werck-Schul. 1696. I. 85. II. 21.

Kurkoman, = Curcuma, Amomum Curcuma L., Gelbwurzel, a kurkuma nevű növény gyökere, sárga festő-szer. A Lugossy-codexben: kwrkomar és kwrkoman.

Láb-verő, = «Fusshammer, mivel az illyenekkel szoktuk az edényeknek talpát kiverni». Szentpétery kéziratában. A Vetélkedés 104. versében: láb-verők. Ábrája Sprengelnél III. 135.

Latka, = laterculus, tégla, téglácska, tán ö. f. az or. gladkajával. Szótáraink egyátalán nem ismerik. Kecskeméti a héven járó festékről szólva, azt tanácsolja, hogy «az veresset latkával csinállyad, szárazon megtörvén». Van latkaszín is; Werner-Benkőnél, 86. l.: *latkaszín veress*; ez ollyan, mint a *veresstéglaszín,* kevés barnaszínnel elegyítve.

látogatni, Meg — (aranyat, ezüstöt), = zu beschauen, zu besehen; ld. Bev. 232. l. Külföldön, 1482: «der meister u. zwen des geriechts alle viertzehen dag umbgon sollen, das golt zu beschowen», «zu besehen das golt». Strassb. Goldschm.-zunft. S. 70.

Lazul-festék = Lasur-Farbe. A középkorban e keletről hozott festőszerrel is Velencze látta el Európát s egész a XVII. századig Velencze volt főpiacza, valamint egész addig, a velenczei festőiskoláknak egyik legkedvenczebb színe. Bőven és érdekesen ír róla Ilg: Quellenschriften. I. 158., 159. P. Páriznál, Plinius XXXV. 47. nyomán: lazúr-festék: armenium, color armenius.

Lazulkő, kékkő, csillagkő = lapis lazuli, az arab-persa al-lazoard-ból. Cennininél cap. 62.: lapis lazzari. 1688: lapis lazarus. Radvánszky. II. 382. Németűl Lazurstein; Werner-Benkő, 77. l., innen nevezi lazurkőnek. Pliniusnál, XXXV. 47.: armenius, innen németül is régebben Armenischer Stein.

Letett garas, = forgalomból kivett garas (Groschen), ellentétben a *járó garassal.* 1615: «mostan járó fejér garas». Erd. orsz. gyül. eml. VII. 253. — Kecskeméti a *l. g.* alatt u. l. rossz ezüstből való ó-pénzt ért.

Levél, képíró-arany, = Blattgold, aranyozáshoz. Vergoldung mit Blattgold, dorure avec de l'or en feuilles, Karmarschnál 474. l. P. Páriznál: levél arany: aurum foliatum. Ezt könyvszámra árúlták; 1685: «Képíró aranyat egy könyvvel magyar forinton hárman és harmincz pinzen. Ezüstöt egy forinton». Tört. tár. 1878. 682.

Lidírczes, lidérczes, = lunaticus. Sz. M. Kecskemétinél: lidírczes betegség, a. m. nyavalyatörés.

Liga, megligál. A színaranyhoz nagy lágysága miatt, földolgozásakor okvetlenül ezüst, réz vagy sárgaréz vegyíttetik. Ezen érczvegyítéknek a törvény által meghatározott foka és jósága neveztetik ligának. A szó lex-ből származik; Ducange szerint Gloss. Parisiis, 1845. IV. 60.: «Lega = Gradus, bonitasque metallorum»; továbbá p. 107.: «Liga = monetarum in metallo probitas a lege requisita ac definita, Gall. loi., aloi, Ital. lega». Corpus Jurisunkban így fordúl elő: cudantur obuli in eadem liga, qua ipsi majores denarii cuduntur». Alberti regis decr. Art. 10. §. 1. — A XVI. századi ötvözés

arányait, tabellákban, legrészletesebben tünteti föl egy ily czímű vastag könyv: «Ein sehr nützlich Bůchlein darausz man sehr bald vnd leichtlich finden kan | wie ein jedes Sylber oder Kőrnt | auff den halt des Wercksilbers | soll legirt werden | allen Silberarbeitern vnd andern so sich des legirens gebrauchen | zu nutz an tag gegeben. Nůrnberg, clↄ. IↃ · LXXIII». Mint mesterműszó az ezüstmívességben «legieren a. m. a jó ezüstöt vagy aranyat rézzel vegyiteni, vagy a rosz ezüstöt és aranyat jobbal megjavítani». Szentpétery k. i.

lobbantanyi, Ki —, = ejaculari, projicere. Sz. M. — 1610: féltem, hogy a Nitrába lobbantanak (t. i. dobnak). Veresmarti Megtérése históriája. Kiadta Ipolyi Arnold. 250. l.

Lombik, = lambicco, lambik, Ny. ő. VI. 98.; arabúl al-anbîq. Diez: Etym. Wb. I. 241.; alembicum; «*lumbik:* stillatoria cucumella». P. Páriz. Kecskemétinél: iveg lombik. Francovith, 1588, f. 35.: «maſod napon kely lombekban vizét venny».

Luminálnyi, megluminálnyi az setétségét = illuminare. Ld. illuminálnyi.

Lyukas vas, = «Zieheisen v. Zugeisen: lyukas vas, a mellyen a drótot szoktuk húzni és közönségesen hívjuk: *lyukas vas*». Szentpétery kéziratában. Theophilus, lib. III. c. 8. így írja le: «Ferri duo latitudine trium digitorum, superius et inferius stricti, per omnia tenues, et tribus ordinibus aut quatuor perforati, per quæ foramina fila trahantur».

Magyari király. Már Geleji Katona megróvta ezen igen elterjedt szólásmódot, Magy. grammatikácska, II. c. 40.: «némellyek így szóllanak: magyari király; de illetlenül, mint ha ki németi vagy töröki császárt mondana. *Magyar király* az, a mint hogy lengyel király, cseh király».

Masztik, = a mastixfa (Pistacia lentiscus L.) héjából kiszivárgó halványsárga, átlátszó, nyúlós gyanta, melyet a magyar ötvösök úgy vélem Sebenicoból, Dalmátiából hozattak. Aranyozásnál nélkülözhetetlen. A Vetélkedés 102. v.:

Sokféle másztikok,
Luminálni valók.

V. ö. Keesz: Rohe materialen. 261., 262. Kecskemétinél egy helyt említve még: *masztiknak az széke.*

Masztiknak az széke. Van «tojás széke, bodza széke», azaz bele; de a mastix, gyanta lévén, ily értelemben nem lehet «széke». Kecskeméti a «masztiknak az széke» alatt bizonyára a mastix szine-javát érti, olyformán, mint a hogy a lisztnek is a lángját hívják néhol a liszt székinek, s Krizánál, 185. l.:

Seprik a baróti utczát,
Viszik a székelység szıkját.

melegeddegél, Meg —, = lassanként fölmelegszik.

Merigy, = pestis, dögvész. «Az Pestis auagy Mirígy». Francovith, 1588, f. 38. Innen: mirígy v. merigy-halál, gugahalál. «Az pestis, avagy dög, mirigy-halál». Komáromi Csipkés: Pestis pestise, 1664. 1. l. — «A ragadó dögös merigy (pestis contagiosa) kelevényeket és pokolvarokat avagy tüzes keléseket lövöldözvén, hirtelen és mingyárt erőt vészen (invalescit)». Comenius-Szilágyi: Janua. p. 59. — Zrínyinél, 18. l. «mirigy életemnek» a .m. halál. Szokásmondás volt, hogy a pestises embernek *mirigye szökött*, vagyis hirtelen mirigye támadt. Cserei M. históriája. 442.

«Mezítelen úgy mint mecczetlen» (kő), Kecskemétinél. A drága-

követ metszéssel és csiszolással öltöztetik.

Mí, = Werk, Handwerk.

Mívelni, ötvös művet: «Goldt-Schmied Werkh zu würkhen». Budai ötvös-czéhszab. 1696. Art. 20.

Mívesek, míves emberek, = mesteremberek. «— marhái limitatiói». Másolat 1615-ből. Orsz. levélt. Tract. Publ. Fasc. 1. No. 44.

Mufely, = Muffel, fr. mouffle, ang. muffle. Agricolánál (Bergkwerck, 188) Muffell, latinúl (De re metallica, 180.) tegula; ugyanő ábráját is adja. Szentpétery kéziratában: «Muffel = a kapellirozó edénynek teteje. Lehetne talám mondani: sapka». A Vetélkedés 121. versében azt mondja az ötvösökről:

Ötvön hatvan mufely
Házánál semmit nem árt.

Mű-arany, = Werk-Gold. 1600: művelni valo arani. Debreczeni ötvös czéhlevél. XIV. art. 1618: *műben való arany.* Erd. orsz. gyűl. eml. VII. 477. *Műben lévő arany.* Appr. Const. P. II. tit. 16. art. 2.

Mű-ezüst, = Werk-Silber. 1618: *műben való ezüst.* Erd. orsz. gyül. eml. VII. 477. l. 1648: «tartozik a becsülletes czéh az (kontár) ifjat megbüntetni egy gira *mi-ezüstre* akar penig ft. 8». Rimaszombati czéhjegyzőkönyv.

Műszer, = Werkzeug. Az orosz «muszor a. m. műszer, véső». Gyarmathi: Aff. p. 319. Pesthinél: Nomencl. L. I. c. 22.: «mÿszer: instrumenta, Werkzeug». Kecskemétinél néha *műször.*

Nehezék = «Drachma, quadrans semiunciæ, olim pisetum. Quintchen». Sándor I.: Toldalék. 271. Kecskemétinél a. m. quintin.

Nemzetés, = genesis (operis).

Öböl, edényé. = «Corpus: minden gömbölü edénynek a hasas része». Szentpétery k. i. — Innen Kecskemétinél: *öblös cserep,* a. m. hasas, gömbölyded üregű cserépedény.

Ölgyelít, = elegyít. «Ki így szóll: ögyelíteni, ki így: elegyíteni, s ki pedig így: egyvelíteni». Geleji Katona: Magyar grammatikácska. Gyula Fejirvár, 1645. II. c. 33.

Oltanyi és **megoltanyi** (tiszta vízben, hurinában, serrel elegy hurinában), = ablöschen: izzó vas vagy aczél gyors bemártása az említett folyadékokba, miáltal a vas vagy aczél megkeményedik. Scheuchenstuel: Idioticon. S. 4.

Óltatlan mész, = calx viva. P. Páriz: Paralip. p. 273.; vagyis égetett mész, ném. ungelöschter v. lebendiger Kalk, fr. chaux vive, ang. quick-lime.

Ón-szar, = az ón salakja, mikép vas-szar a. m. vas-salak. Kriza: Vadrózsák. 522. V. ö. «a vas és az ő szara». Apátzai Tseri: Encyclopædia. p. 255.

Ort = «quarto: quarta pars libræ, gall. quarteron». Ducange. Gloss. V. 552. Sz. Molnárnál, ort: quadrans floreni, vel quarta pars thaleri.

Ösd ki, = öntsd ki vagy üsd ki. Kecskeméti két értelemben használja; jelentése a szövegből mindig kivehető. A Lugossy-codexben: «ǫzd ki» és «ǫsd ki» szintén így használva.

Oszpora, török aprópénz. 1633: «az oszpora csak annit teszen, s nem többet, mint az magyarok között egy pénz». Levelek és okiratok I. Rákóczy kel. ö. kött. tört. 138.

Ötves, ötvös, etves; mindezek két t-vel is. Az ő-vel beszélő vidékek kivételével, másutt mindenütt, egész a jelen századig *ötves* és nem ötvös. Hunfalvy Pál szerint (Utazás a Balt-tenger vidékein. II. 430.): a finn-ugoroknál «a kovács helyett alkalmasint az ötvös divatozott valaha, melyet a későbbi szokás az arany- és ezüst-mívesre

szorított. Az *öt* szó azonos a finn *uut* szóval; mind a kettő, érczet forrasztani jelent; ötvös tehát eredetileg vas-, ezüstforrasztót teszen», stb. — E szó egyébként származtatható öt- azaz ütből épugy, mint öt, ött, vagyis öntből; műtörténelmi szempontból egyik ellen sem lehet kifogást tenni, mert az ötvösök a verő-munkát s az érczöntést ős-idők óta gyakorolják. Bucher: Gesch. der techn. Künste. 110: «Urältestwichtige Verarbeitungsarten der edlen metallischen Stoffe sind das Treiben u. das Giessen». Az öntés fogalmával, a székely ött a. m. önt alapján, nálunk gyakrabban hozták kapcsolatba az ötvös szó eredetét. Igy Adámi: Ung. Sprachkunst, Wb. 61.: «ötteni, siehe önteni; önteni giessen; ötves Goldschmied». Az akad. nagy szótár, szintén inkább öntősnek, mint ütősnek tartja az ötvöst. Csak az elkárhoztatott Dankovszky: Magyaricæ linguæ lexicon. p. 717. mondja határozottan: «ötü, ütü (ab ütni) malleus, der Hammer. Inde: ötves, ötvös, malleator, aurifaber, der Gold- oder Silberarbeiter. Ötvösölni, malleare, fabricari, hammern, fabriciren». Részemről ez utóbbi mellett a következő nyomósabb érveket hozhatom fel:

1. a képzés analogiájáúl *ötteveny*, a. m. vert fal, gát, út, via trita; 2. hogy az ötvös minden ny. európai nyelvben a. m. aranyverő, arany-kovács; Pesthi Gábornál: Nomencl. I. cap. 17.: «Aurifaber, ol. oreuere (!), fr. orfeure, magy. ewtues, ném. goldschmidt». Szikszai Fabriciusnál, p. 107. eotuős: faber aurarius, aurifex; ez utóbbi is a. m. aranyat verővel kikészítő, kiverő, s innét, u. o. p. 115: «eotuős mihely: aurificina». Az aurifaber, orfèvre, Goldschmidnek megfelelő átvételnek tartom az *aranyverőt*, kiknek azonosságát az ötvösökkel a Bevezetésben bizonyítgattam. Pesthinél: «faber bractearius, battiloro, bateudoro, aranuerew, goldschlager», valamennyi szintén a verő, illetőleg veréstől. — 3. Az ötvösök önnönmaguk, általuk, saját czéhök számára metszett pecséteken stb. önmagukat mindenkor mint egy szarvasűlő szarván arany-pléhet kovácsolókat vagyis arany-kovácsokat, aranyverőket tüntetik fel. Igy a brassai czéh ezüst kinnjáró jelén (Brassó város tulajd.), a szatmári ötvös-czéh pecsétjén (felsőmagy. orsz. muz.), a rozsnyói ötvös-czéh pecsétjén, mely az infulás szent Eligiust, teljes díszben, az űlőnél kovácsolva állítja elénk, ld. Századok. 1877. 808. Szóval az œuvre poussée, az ütött-vert, kovácsolt, trébelt művet, az ötvösök mintegy mesterségük jelképe gyanánt használták.

Palléroznyi, pallérlanyi, megpallérolnyi (követ) = polieren. Szentpétery kéziratában: «polieren: pallírozni; Poliereisen: pallírozó vas».

Pallérozása v. **pallérlása** az kőnek, Kecskeméti szerint a. m. «az színén való símaság».

Palolnyi, gyakrabban pallani, a. m. par-lani, por-lani, azaz porolni, ütögetni, á. é. rostálni. Ny. ő. XII. 97. — 1582: «czac zabot pallaz az nagy ertz lonac». Bornemisza: Enekec. f. CXCV. — 1627: «az sütő lapáttal keményen pallotta az teheneit». Győri tört. és régészeti füz. I. 229. A Székelyföldön ma is a. m. megverni, kiverni. V. ö. Szilády Áron jegyzeteivel, Régi magy. költ. tára. II. 457.

Páráhol, megpáráhol, megpárhol, = 1. «fuchern: párolni; Fucher: pároló», Szentpétery kéziratában. 2. a. m. megharmatozni, permetével behinteni. Kecskemétinél: «az fövenyet szitáld meg, párhold meg azután vízzel». Abaujban, a mint Király Pál írja, ma is így:

«paráhold meg egy kicsit azt a virágot, a. m. locsold meg, de a lombja is kapjon vizet». Ny. ő. VI. 171.

Párhagyma. Ballagi: Magyar nyelv szótárában II. 412., 442.: «Párhagyma, kerti növény a lapos levelű hagymák közül (allium porrum), l. póré, póréhagyma». Kúnos Ignácz nagy tájékozatlansággal ír erről az idei Nyelvőrben, XII., 202., ekkép: «Van *pár* és *póré* hagymánk, a nélkül, hogy tisztába volnánk akár az egyik, akár a másik eredetével. Annyi valószínűnek látszik, hogy a *pár* újabb s magyarosítottabb alakja az előbbinek». A póré eredetével tisztába hoz bennünket Ballagi: Magyar-német szótára (1872. 621., 638.), hol: Párhagyma, Póré, Póréhagyma = der Porree. Hogy pedig nem a póré, hanem a párhagyma a régibb, tanúsítja nemcsak ez az ötvöskönyv, hanem *Pesthi Gábor 1550-ben* kiadott «Nomenclatvra sex Lingvarum» czímű munkája, melyben, L. I. c. 26. porrum a. m. «parhagijma»; Szikszai Fabriciusnál (Nomenclatvra, p. 21.) 1593-ban Porrum: Par hagyma; Beythénél (Fives Kônüv, p. 46.) 1595-ben: «Par hagymanak Nevezetÿ Deiakul Porrum, Magyarul Par hagyma»; ugyanígy Szenczi Molnárnál és Pápai Páriznál. Míg ellenben a «póré» sem ezeknél, sem egész a legujabb ideig, sehol sem fordul elő. — Gyógyhatásáról így versel Fel-Vinczi György: Schola Salernitana czímű munkájában, p. 31.:

Hogyha meddő leánt vagy aszszont találnál,
S ezeknek párhagymát enni gyakran adnál,
Tenyészők lennének. De ha kenni hagynál
Vére-folyó orrot folyástúl megfognál.

Páris festék. Tudva, hogy a párizsmadár tulajdonkép a. m. a latin parus; tévedés elkerülése végett sokáig kutattam, vajjon a páris-festék párizsit jelent-e vagy csak torzítás pl. a prasinus, vagy más efféléből. Utánjárásom eredményeül két adattal bizonyíthatom, hogy e festék a. m. Pariser-roth vagyis párizsi festék. A Lugossy-codex kezdetén u. i, «*jo parisi festeknek*» neveztetik; s ennek készítésmódja is egészen egyezik a Kecskeméti által leírttal. Úgyszintén a következő aranyfesték: «Eine *Frantzösische Farbe.* Nimm 4 Loth Saltz | 2 Loth Allaun | 2 Loth Salmiac | 2 Loth Aeris usti, 1 Loth Salpeter | diese Farbe mit ein wenig Essig gerieben | und damit gefärbet». Kunst- u. Werck-Schul. I. 78. Kecskeméti e reczepttől csak annyiban tért el, hogy ő eczet helyett urinát v. vizet vett.

Parisiai-mű, = Parisianer-Arbeit. Ld. Drótmű.

Pár-lúg = lixivium, Sz. M. Kiss Ignácz úr, Nyelvtud. közl. XV. 351., hibásan mondja, hogy párlúg annyi volna, mint forró lúg! — A XVI. század végén: *paar hamu.* B. Radvánszky. III. 54. l. 1701: «minthogy a füveknek pedig savok azoknak hamvokban, mellyből a főzés közben kiolvadván és a víz közé elegyedvén a só, úgy lészen a *párlúg*». P. Páriz: Pax corporis. p. 182.

Parma cofolák, = pharmacopœák. «Pharmacopola, Terielk-arulo». Dict. 4 lingv. 1641. p. 291. «Pharmacopóla. φαρμακοπώλης, patikáros, patikás». Sz. M.

Paszélló viasz = Possier-Wachs. Kecskeméti fejér viaszszal, görög-fejérrel és czinobriummal készítette. Szintén így, de fejér viasz helyett sárgával a Kunst- u. Werck-Schul. I. 313.: «Gut Possier-Wachs. Nimm gelb Wachs | so viel du wilst | lasse es fliesen | thue darunter pulverisirt schön Bleyweisz | drücke es durch ein Tuch | thue darunter pulverisirten Zinober | so viel du wilst».

Pázsit színű zöld festék, = «Prasinus: pásit színű». Pápai Páriz, p. 186. — Theophilus. Lib. I. cap. 2.: «De colore prasino. Qui prasinus, est quasi confectio quædam habens similitudinem viridis coloris et nigri». Mint közép-színt említi Heraclius, Lib. III. cap. 50. Szikszai Fabriciusnál, p. 90.; «praſinus: zőld ßin; herbidus: pasit ßin». Werner-Benkőnél, 62. és 79. l.: pásintzöld, pásintszinzöld

Pécs, = pest. Az orosz «Pets: der Kachelofen. Pes (székelyesen) kemencze, kályha. — (A szerb) Pests, petska, der Ofen. Pes». Gyarmathi: Affinitas. p. 323., 338. Kecskemétinél: *ezüst pécs*, a. m. ezüst-olvasztó kemencze.

Pecsétmecczõ, = Siegelstecher. 1594: «En belenyesi pöczetmetö Marton»; itt pöcsétmető, mint ugyanezen korban posztómető, szőrmető (szűrszabó) stb. Magy. tört. tár. I. 190.

Példamecczõ, = Stempelschneider. A pecsét- és a példametsző közt csak az a különbség, hogy ez aczélba metszi a példát (Bild), míg a pecsétmetsző aranyba, ezüstbe és sárgarézbe. Prechtl: Techn. Enc. VII. 211. Hazánkban a XVIII. század közepéig a példametszők rendesen ötvös-mesterek. Ezért, a hamis pénzverésről szólva, egyenesen az ötvösöket nevezi meg az App. Const. P. 3. tit. 55. art. 2.: «a mely ötvösök avagy egyéb mesterek afféléket (t. i. példákat) metczenének, avagy akik metczeni akarnának», stb. 1708: Debreczeni Ötvös András «a kassai monétáriában példametczõ» s egyszersmind a rozsnyói ötvös-czéhlevél szerint (egykorú másolata a felsőmagyarországi muzeum kézirattárában), kassai ötvösczéhmester volt; Nagy-Bányán, majd Munkácson, — Thaly K. közlése szerint — Ocsovay Dániel ötvös volt a példametsző (matrice-vésnök). Arch. ért. X. 304. XI. 321., 322. XII. 162. Apafi példametszője, Belényesi Ötvös György, 1675: «Egy arany példázásától kapott den. 3. Egy tallér példázásától kapott den. 4». Arch. ért. XIII. 78.

Példáz, = alakít, formál. Szenczi Molnárnál: configuro, mely Freundnál, Gesammtwörterb. der lat. Sprache. I. 785. a. m. nach etw. od. aus Mehreren *bilden*. Ily értelemben mondja Francovith Gergely D(octor): Haznos es fölötte szikseges könyv, 1588. f. 8.: «melly kigyo iedzi es peldazza az pokolbeli ördögöt»; épúgy, mint egy XVIII. századi magyar nóta: «Hadd példázza a világot». Erdélyi: Népd. I. 283. Származik «példa» főnévből, mely nem egyéb, mint a német Bilde (most Bild). Előfordul már a Katalin-legendában. Alaposan ír e szóról Ponori Thewrewk Emil: A helyes magyarság elvei. 12. l.

Pellet, = 1. Ballen, baillon (Schletter budapesti aranyműves nézete szerint); 2. Blättel, Platte, fr. plaque, table de métal, ang. plate of metal. Kecskemétinél: metéld pelletekben.

Pellet-forrasztó, = «Schlaglothbalken: *forrasztó perlet*», Szentpétery kéziratában. 1639: a kassai inasszegődtetésben potomság, csekélység kifejezésére használva: «te neked is penig urad hire nelkül magadnak, semmit sem szabad csinálnod, *még csak egy pellet forrasztót is* magad szükségére urad hire nelkül *nem szabad feltenni*». A kassai ötvös-regestrom utolsó lapján.

Penczel, = «penicillus: ecsetecske, kivel festnek». Sz. Moln., ném. Pinsel, 1696: Pensel. Kunst- u. Werck-Schul. II. 523. Kecskeméti az illuminálásnál ajánlja, hogy «puszpang vagy kecskerágó vagy boczzafából vagy mogyorófából csinállyon penczelt». V. ö. Vetélk. 120. v.: *penzel luminálónak*. P. Páriznál, Paralip. 274. szintén «*penzel*: pe-

nicillus». — A Lugossy-Codexben: «pinczóloffal kell irni uele» (t. i. miniummal); «ir egÿ penchelel». — 1602—21.: «képírónak való peniczellum». Tört. tár. 1878. 164. — XVI. század végén: «metéld meg.... az *pinczellussal*». B. Radvánszky. III. 48. Tseh Mártonnál, 68. l.: egy *pinzelkét* csinály. Készítésmódjáról hosszan ír Cennini: Pittura, cap. 63—65.

Pimez, = Bimsstein, fr. ponce, pierre-ponce, ang. pumice stone. Szentpétery kéziratában is: Pimsenstein a. m. pimez. Kecskeméti a drágakövek pallérozására használta.

Pisklocz, = Spiessglas, antimonium. Jelenleg piskólcznak mondjuk. Pápai Páriznál mindkét alakjában előfordúl: «piskólcz, pisklócz». Tseh Mártonnál 15., 103. l.: «babni pisklocz, tört pisklocz». Werner-Benkőnél 72., 88. l. már: «a fényes pisgolcz (Antimon, Spiessglas)». Leschka szerint, Elenchus Vocabulorum, p. 178: «Piskólcz, antimonium, certe formatum est ex Spiesglas». E származtatás igazsága mellett szól, hogy a Lugossy-codexben *pizkolcz, piſcolch* és *piſcolcz* mellett, egyszer mint *ſpiſkolcz* fordul elő, és hogy a gömörmegyei magyar bányászok ma is spiglócznak nevezik. V. ö. Ántimonium.

Pisklocz-égetés, = Spiessglasrösten, Cramer: Probierkunst. S. 571. vagy Sp.-sengen.

Pisklocz királlya, = Spiessglasкönig, regulus antimonii. Az érczek folyóvá tételére használják, a vasnak legerősebb feloldója, oldó hatása hevítéssel még inkább fokozódik; a kénesö nem támadja meg. V. ö. Cramers Probierkunst. 16., 60., 64., 355., 452.

Pisklocz-sengellés, = Spiessglas-saigern, v. ö. Ercker: Miner. Ertzt v. Bergkwercks arten. f. 89. A Lugossy-codex írója szintén előadja, mikép kell *piskolchot zegerleni*; a két recept csak némi csekély részben egyezik meg egymással.

Pithelyes v. **pitkelyes szerszám** = pikkelyes sz.

Plajercz-por, = Bleierz Pulver.

Plamm, plammó, = ó-feln. Plachmâl. Erckernél: Beschr. mineral. Ertzt v. Bergwercks arten, f. 78.: Plachmal. Kpfelnémetben «Blachmâl (blach für flach) heiszt die auf dem goldhaltigen Silber, wenn es in Flusz geräth, schwimmende Schlacke». Grimm: Deutsches Wörterb. II. 58., 59. Agricola 1561 iki indexében: Mistura, das pleichmal. Péchnél, Bányászati szótár II. 56: «Blachmal, kénezüst (kohászatban)». V. ö. Grimm, i. h. Blachmann: argentum corneum, Hornerz, Hornsilber. Magyarúl *plammus*, vagy a Lugossy-codexben: *plachmol* és *plahmo* araniazni valo.

1. = Salakos tömeg, mely az olvadt állapotban lévő ezüst fölött úszik, s ezüstöt, ólmot és rezet foglal magában. Német nevét e tömeg fekete (black) színétől vette. Adelung: Wörterb. der hochdeutsch. Mundart. 1808. I. 1040. Kecskeméti leirja, mikép kell e plammóból kivenni az ezüstöt. 2. = niello: Nielloverzierung. Benecke. II. 23. és Rómer: Arch. ért. VI. 192. 1704: «Vagyon egy vaspánczér, kinek is az .... kilsein vagyon ezüst, *aranyozott plammussal kimunkált* virág 12». Századok. 1869. 416.

Plammos munka, = Nielloarbeit; ó-feln. opus plumarium. Graff, II. 715 716. 1704. «*plammus munkára* mindenikén feljül három aranyozott egy félfillérnyi rózsácska»; «szép formára *plammus munkával* kicsinált finum ezüst virág»; «szép virágokra kicsinált kapocs, plammus munkára, aranyazott, finom ezüstbül, egyikbe-egyikbe lehet három lat,

vagy valamivel több; egyikbül egy darabocska héja». Századok. 1869. 416., 417.

Plammozás, = niellokészítés, melynek pontos leírását adja Kecskeméti, ki a niellot épen úgy csinálta, mint Benv. Cellini: Orificeria, cap. 1. és a Kunst- u. Werck-Schul. I. 176., 177. A Lugossy-codex írója szintén csak alig-alig tér el Kecskeméti technikájától, a mennyiben (ismételten) ezt a reczeptet adja: «*plachmolt chinalni*: Veg egÿ lat io ezwſtót, 2 lat tÿſta wérés Rezet, 3 lat tÿzta fekete onat fel q̄n poriſt Iſmeg anni ſalamiakot, es oluazd ezeket mÿnd ózue es mikor meg oluat ted bele az onat es oſsd mas tegelÿbe kÿ tele vagion torot kenkowel Ennek wtanna ozd kÿ haromſoris egÿ ſsomorloba es vezd bele az poriſt es az tórót ſalamiakot ennek wtanna (k *elmázolva*) ozd kÿ Iſmegÿnt ketſeris es Jo leſen».

Plammoznyi, = blachmalen. Sanders: Wörterb. der deutsch. Spr. II. 212.

Plancz, = Plantsch, planche. Kecskeméti szól ezen kívül a *húgyos plancz*-ról. A Vetélkedésben mindenkor *plancs*.

Planczot öntenyi, plancz-öntés. Szentpéterynél: «Plantsch: Pogácsa-formára öntött ezüst, szokás szerént (t. i. magyarúl) plancs. Plantschscherben: Ollyan cserép-edény, a mellybe a pláncs öntődik».

Plancz-vágó, a pogácsa-ezüst vágására szolgál. A Vetélkedés 112. verse így említi:

> Vagyon vakaró kés,
> Görbe és egyenes,
> Két vagy három plancs-vágó.

Plancz-vas. A pogácsa-ezüst öntésénél használt vas-szerszám, mely a «*plancsöntő-kalántól*» (ld. Vetélk. 107. v.) csupán vastagságával különbözik.

Plancz-verő, = «Spann od. Planschenhammer». Sprengel. III. 134. ábrával.

Platum, = Platte. Kecskemétinél a választóvíz «az platumot kiszaggattya». Ennek ellenszere, Kunst- u. Werck-Schul, II. 522., 523.: Wie das Unschlitt u. Oel zu zurichten | die *Platten* darmit zu bestreichen | wann man nicht haben will | dasz das Scheid-Wasser weiter einfresse.

Plík-ezüst, plíkben lévő ezüst (v. arany), = Blicksilber. XVI. század: «Item Blicksilber oder Túrkischsilber oder Túrkisch phening bestet xiii lot». Mitth. des Instituts für österr. Geschichtsforschung. 1883. 597. 1557: Agricolánál, Auszlegung der Bergkwórtern: «plicksylber: panis argenteus». 1584: *plitt ezüst*. Századok, 1877. 559. l. 1618: «Az cusoria házhoz Nagyságod rendeljen két bizonyos személt, hogy az kik plíkben aranyat, ezüstöt... hoznak,... az mint az próba megmutatja, az szerint válthassák el». Erd. orsz. gyül. eml. VII. 478.— «*Plickben avagy mivekben nem forgott* egyéb materiákban, senki ez országból aranyat és ezüstöt kivinni ne mérészellyen». Appr. Const. P. II. t. 16. a. 1. 1631: «vagyon egy tábla plich arany, öt gyra, két nehezék. Vagyon más ládában egy plich ezüst, mely 58 gyra». Orsz. levéltár. Act. N. R. Fasc. 795. N. 22. Kapnyikon ma is *blikk*. Nyelvt. közl. II. 373.

pódom, Agyag —, = podium, talapzat (ezüst-öntésnél).

Pogácsa-arany és ezüst, = Plantsch, plancsba v. Kecskemétinél planczba öntött arany v. ezüst. — 1565: egy *arany pogácsa vagy tányér*, melyben tetszik vala 12 000 arany érő kösöntyű. 1613: *pogácsa ezüst* (adó fejében). Erdélyország történetei tára. 1837. I. 43.; 1845. II. 245. l. — 1635: «egy ezüst pogácsa, melyben vagyon 78 gira; egy

arany pogácsa, kiben vagyon kétszáz arany». Orsz. levéltár. A. N. R. Fasc. 742. N. 33. Néha gömb alakba öntötték a szín-érczet; 1633: «egy száz arany nyomó *arany golyóbis*». Orsz. levélt. A. N. R. Fasc. 795. N. 22. — 1685: 17 darab ezüst és egy egész *kalács;* egy olvasztott ezüst. Thökölv naplói, kiadta Thaly. 241. l. 1707: küldtem ki *golyóbis-aranyat* (pénzzé veretésre) Arch. ért. XIII 29.

Pogány-forrasztó = Hartloth, Strengloth, Schlagloth, fr. soudure forte, ang. hard solder. Van lágy- és kemény-forrasztó; ez utóbbi erősebb kapcsoló-szer, olvasztása nagyobb hévvel jár, s német nevét, Schlagloth, onnan vette, mert kalapácscsal sem verhető szét. Karmarsch. 401. Innen, valamint készítése módjából következtetem, hogy Kecskeméti pogányforrasztója, a. m. Schlagloth. Azt mondja ugyanis róla: «nyomd lapossan, mert nem verheted ki». Pogány, a magyarban különben is keménység, erősség, kegyetlen keménység kifejezése. Pogány ember, a. m. kemény ember, pogány idő. a. m. zordon idő.

Pohár-verő, = «Bechereisen: pohárverő vas». Szentpétery kéziratában. Jelenleg nem a pohár kidolgozására való kalapácsot, hanem, Schletter budapesti aranyművesnél nyert tapasztalatom szerint, csakis azon szarvas-űlőt értik alatta, melynek különböző alakban végződő szarvain a poharakat kalapácsolják. Ez a vas-űlőcske fa-tőkébe van szorítva, s az egész szerszám hordozható. Ábráját adja Sprengel, III. 133. Úgy szintén tisztán kivehető a szatmár-németi ötvös-czéh régi pecsétjén (tiszta lenyomata a czéh confœderationalis levelén, a felsőmagyarországi muzeumban, Kassán), mely ötvöst tüntet föl, a mint egy poharat terebel.

Pokol. = Helle, fr. vermeil, ang. vermeil. Vörhenyes sárga folyadék, melylyel, ecsetre véve, az aranyat színezik. Karmarsch. S. 815. Ettől, valamint a XVI, XVII száz. külföldi reczeptektől, merőben különböznek Kecskeméti reczeptjei; ellenben a Lugossy-codexéi csaknem egészen megegyeznek azokkal. Pl. «*pokol.* Vegÿ egi lat kenkowet, egÿ lat borkowet hat lat sot, egy forint niomo ſaletromot es teőrd ózve hvggÿal vizzel hog fele hug legen fele viz es az araniat had meg egÿ keueſse benne forralni es az minemv ſinre akarod ſinte vgÿ feſtheted». Kecskeméti salétrom helyett szalmiákot vett; máskülönben ugyanígy csinálta.

Poklos festék. Szentpétery kéziratában: «Hellfarbe: A megpallérozott aranyos munkának bizonyos lángoló szint adó szerek; magyarúl hibásan mondatik: Poklos festék». Azért mondja hogy hibásan, mert e szó szerinti fordításnál Hölle (= pokol) fordíttatott, holott a német szó, a dologgal egyezőleg hellen (= deríteni) szónak felel meg. Érdekes adalék a fordított népetymologiákhoz.

Pokloznyi, = hellen, die Helle auftragen bei der Vergoldung; fr. vermeillonner, ang. to apply the vermeil. Unverzagt: Techn. Wörtb. S. 245. Az arany vörös-izzó szint nyer, ha finoman s igen nagy elővigyázattal u. n. poklos festékkel ecsetelik meg, vagyis poklozzák. Szentpéterynél: «Hellen: illyen szerekkel (t. i. poklos festékkel) színelni, magyarúl hibásan: poklozni».

Külföldön, csalás elhárítása végett, tilalmazták. 1482: «Was arbeit von sylber oder anderm verguldet werden soll, das sol mit keyner goltfarben uffgelossen noch yn der hellen geferbt werden». Strassb. Goldschm.-zunft. S. 71.

Policz, = Politz, Polirpulver. Kecs-

keméti trippely, kénkő és piskolczból, vagy (slajfolásnál) még ezekhez vett szalamiákból készítette. Az előbbivel alkatrészeiben egyezik ez a reczept: «Eine Politz. Ein Loth Venedischen Trippel | 1 Loth Schwefel, 1 Gr. Spiesz-Glasz». Kunst- u. Werck-Schul. 1696. I. 79. Úgy szintén a Lugossy-codex következő reczeptje: «*polichÿot chinalni* 1 lat ſpiſkolcz maſ fel lat (trippely kihagyva!) 1 q̃n kenkw̃ ezoket tórd lagan egibe mentwl lagaban lehet ez io policz korona aranihoz».

Polstikkely, = Boltstichel, fr. échoppe ronde, ang. round sculper, round scooper. Ív-alakú ötvös-véső. Ld. Karmarsch. 261. — «Boltstichel v. Pollstichel». Prechtl VII. 195. A metszvények közt közli ábráját, melyből látható, hogy ez nem annyira ív-alakú, mint inkább a Csíkmegyében u. n. «félszántú» véső. Szentpétery kéziratában: «Polischstikkel: félhátú vagy völgyellő mettsző műszer».

Ponczéllanyi, megponczérolnyi, = Punziren, Ciseliren, Treiben, fr. repousser, ciseler. Az eljárást ismerteti Karmarsch. 378.

Sz. Molnárnál: «ponczolni: cælare, sculpere».

Ponczéllás = Punziren. «A második része az ezüst-művességnek, az a mi annak felékesítéséűl szolgál: u. m. a ponczol, vagy az úgynevezett *matt munka*: ez a munka neme már a művészségbe is által mégyen», stb. Szentpétery, a Tudományos Gyüjteményben. 1832. VII. 56.

Ponczol, = Punzen, Punze, Bunze, fr. poinçon, ang. punch. Sz. Molnárnál: ponczoló-vas a. m. cælum, cæstrum.

Nemei:

beverő-ponczol; Kecskeméti leírja, hogy mikép kell késziteni;

csigás-ponczol;

homorító-ponczol,

jelütő-ponczol, a kassai ötvös-regestromban, 1600: «egÿ Jel w̃teo Ponczol»;

pecséthez való ponczol;

pont-ütő; máskép *ritkább vászon ponczol,* Kecskemétinél ezenkívül külön megemlítve a *szép sűrű vászon ponczol;*

stémfelő ponczol;

trébellő ponczol.

Szentpétery kéziratában: «Puntzen: ponczol; innen Niedersetzpuntzen: leverő ponczol; Schrotpuntzen: éles-ponczol».

pönszölnyi, Meg —, = bepinseln, be- v. megecsetelni. Kecskemétinél: azhol fótos, pönszöld meg; ehhez igen finom, u. n. *vékony orrú* («a képírók vékony orrú pennájokval». Geleji: Váltság titka. III. 193.) ecsetre volt szükség.

Pontos garas, = carucciata. A kassai ötvös-regestromban, 1617: «pontos pohár» szintén a. m. punktirozott.

Pontütő, = pointeau; domború, csaknem félgömbölyű végű ponczol. Karmarsch. 379. Ld. Ponczol.

Por-arany, = aurum arenarium, Sandgold. Mikép mossák a Rajnából, leírja Theophilus. Lib. III. c. 49. A por-aranyat hólyagban tartották; 1580: «Vagion poraranÿ egj hoiagban hoÿagostóll xxvij Nehézék». Századok. 1877. 559. *Frisselt* és *frisseletlen* poraranyról szól az Appr. Const. (Varadini, 1653.) P. II. t. 16. a. 4.

Póris, = Borax. Erckernél: Mineral. Ertzt vnnd Bergwercks arten, f. 98.: «Porras». Pápai Páriznál: «Póris az ötveseknél: Chrysocolla, Santerna, Borax». Érczművesek rendesen égetett pórist (gebrannter Borax, borax calciné ou pulvérulent, boiled or calcined borax) használnak, vagyis olyan pórist, mely olvasztó-tégelyben hevíttetvén,

jegeczvizétől megszabadúlt. A jobbfajta pórist Kecskeméti velenczei pórisnak nevezi. Ld. ezt.

Pórisol, = póris porával behint.

Póris-persely, = Boraxbüchse, fr. rochoir, boraxoir. A porrá tört pórist sárgaréz perselybe teszik, melynek alsó része kajszán fölfelé hajló csövecskében végződik, s ez oly szűk, hogy rajta egyszerre csak igen kevés póris hullhat ki. Ábrája Sprengelnél, III. 137. Mikép használják az ötvösök a filigrán-munkához, leírja Cellini, Orificeria, cap. 2.

Póris-vesszel, = «Porax-Fässel: póris-persely» Szentpétery kéziratában. Ld. Póris persely.

Prém iszkofium-égetés. «Prém» itt vagy a. m. «Brenn», mely esetben az «égetés» pleonasmus; vagy a. m. «prém». 1627: Az *arany prémnek* fonttyát harminczkét forinton. Lóttyát százhuszonöt pénzen. Tört. tár. XVIII. 211.

Próbakő = Probierstein, fr. pierre de touche, ang. touch-stone, lat. obrussa, lapis Lydius v. Phrygius. — A kolozsvári aranybeváltók eljárása 1540 körűl: «cum igitur ciuis aliquot auri frusta magna uel parua, ęqualium uel dissimilium graduum, intulerit, illico probator singillatim unumquodque frustum ponderat acubus & lapide phrygio probat, rationario inscribit, atque reponit». Debreczeni: Commentarius. Lib. III. cap. 13. Kecskemétinél egy helyt: *a próba*, szintén a. m. próbakő. Listinél Clad. Mohachianæ p. I.:

Meghagyá sátánnak, hogy ez szolgájának
Hűségét megpróbálná,
Mint aranyt tűz által és próbakő által,
Jobb szolgáját vizsgálná.

Faludynál, Nemes urfi, 138. l.: «a próbakő nem mutathatja igazábban az aranynak finomságát, mint» stb.

Próbálnyi, = probieren. Ld. Cramers Probierkunst. Bd. I. — Zrinyinél: Szigeti veszedelem, XV. ének:

Mindenképpen próbál az isten bennünket,
Valamint az ötvös tűzben arany művet.

Próbatű, = Probiernadel, Streichnadel, Goldnadel, Goldstreichnadel, fr. toucheau, ang. touching-needle. Ld. Prechtl. XV. 144. A kassai ötvös-regestromban, 1600: proba Teó. Szentpétery kéziratában is: «Probierstein: próbakő; Probiernadel: próbatő».

Puska-por, = Büchsen-Pulver. Kunst- u. Werck-Sch. I. 168. A XVII. században rendesen csak «por»-nak nevezték.

Puszpang, penczelnek való = Buxbaum.

Ptruczok = ptrücsök, tücsök. Szikszai Fabriciusnál: ptrůczők a. m. cicada; Geleji Katonánál, Magy. gramm. II. c. 43., jegyzettel kísérve, szintén ptrücsök.

raknyi, Fel —, zománczot, bőrtűt = aufsetzen, imponere. Kecskeméti eljárását v. ö. Theophiluséval, Lib. III. cap. 29., 32: «de imponendo nigello» és cap. 52: «de imponenda solidatura in auro».

Ráspoly, = Raspelfeile. Ld. Karmarsch. 740.

Reczipient, = Recipient, Vorlage, fr. récipient, ang. receiver. Kecskemétinél: *iveg reczipient* és *reczipient csecsi*, azaz bütykője, gombja.

Régely, régel, = Riegel, Dorn, ld. Prechtl. VII. 161. A Vetélkedés 114. versében említtetnek: sokféle régelyek; 138.: régel. Szentpétery kéziratában: «Riegel, egy ollyan rúdformára igazított vas, a mellyen más dolgok kiigazítódnak. Innen: Messerriegel, a mellyen késnyelek verődnek. Säbelriegel, a mellyen kardhivelyek verődnek».

Remedium, = Toleranz, fr. remède, tolérance, ang. allowance. Az érczpénz egyes darabjainak törvény szerinti sú-

lyától és tartalmától való igen csekély, és megengedett eltérés. Frecskaynál Találm. k. II. 161.: «eltérés».

Reszelék, = Feilung, Szentpétery kéziratában. Kecskemétinél többször említve: *réz-reszelék*, mely Agricolánál, 1557: kupfferfeilich: æris fcobs elimata.

Reszelő, = «Feil. Innen Flachefeil, lapos reszelő. Halbrundfeil, félhátú reszelő. Lindfeil, síma reszelő. Nadelfeil, tő reszelő. Schlichtfeil, síma reszelő. Stoszfeil, goromba reszelő. Vogelzungefeil, madárnyelvű reszelő»; továbbá: Feilnagel: reszelő szög. Szentpétery kéziratában. A Vetélkedés 108. s 109. verse így ír ezekről:

Nagy öreg reszelő,
Lapos és kés-élü,
Kívántatik három-négy;
Gömbölyű s négyszegű,
Ismét háromszegű,
Kívántatik szintén így;
Öreg félgömbölyű,
És síma reszelő,
Ráspoly is kell, nékem hidgy.
Apróbbak is vannak
A kik kívántatnak,
Kettő-három-négy tuczet,
Lapos és négyszegű,
Vagyon háromszegű,
Mint az öregek között.
Mindezeken kívül
Van több a kik nélkül
Az ötvös el nem lehet.

Kecskemétinél említve még: «rusikát vess az reszelő sassán bele».

Réz-gralutum, = Kupfer-granalien, fr. cuivre en grains, ang. bean shot. A szemcsézett réz (granulirtes Kupfer) szemcséi (Körner). Karmarsch. 40.

Rostás mí,=rostaszerűen átlyukasztgatott arany, ezüst díszmű. 1608—21: «Három rostás mívő arany gomb». Történelmi tár. 1878. 160. Valószínűleg ugyanilyen munkáról van szó, 1685: *rostilos* arany-nyakra való». Thököly naplói, leveles-könyvei. II. Kiadta Thaly Kálmán. 245., 247.

Rubint pallás, török rubint = balagius; Ducangenál: «Balascus, carbunculus, cujus rubor et fulgor dilutiores sunt: Italis balascio, Gall. balais, vel rubis balais». Magyarúl, Pesthi Gábornál, L. I. cap. 23.: «*balassa*, il balascio, der balasz, Balassus». 1579: *rubint valas*. B. Radvánszky. II. 27. 1580: *balast*. Századok. 1873. 63. 1607: *Balázs rubint*. B. Radvánszky. II. 123. 1716: *Rubint balás*. Vetélkedés. 98. v. Igen gyakran: *rózsa rubint*.

Rusika. 1. = arsenicum. Tseh Mártonnál: Lovak orvosságos uj könyvecskéje. 1676. 11. l.: «végy ökörnek epéjit, porrácsináltat és harmad részni *arsenicumot azaz rusikát*». Pápai Páriznál, Dict.: «arsenicum: egér-maszlag, *rosnika*». Innen ismerhette Leschka, ki így magyarázza, Elenchus Vocabulorum Eur. p. 199. «*rosnika*, arsenicum, factum est ex ipso arsenico». P. Sartori Bernárdnál: Magyar nyelven filosofia, 1772. 150. l.: *Arsenicum, azaz Rosnika*. Gátinál: Term. hist. 1798. 24: *Rosnika, vagy egérkő*. E század elejétől fogva arsenicum a. m. egérkő. Kecskeméti a rusikát, valamint a Lugossy-codex szerzője *rwſÿka* néven, mindenkor arsenicum értelemben használja. V. ö. a forrasztás különböző módjánál használt szereit Kunst- u. Werck-Schul. 1696. I. 156—158. Igy pl. S. 156: «Ein gut silbern Schlag-Loth. Nimm 4 Loth Silber | 3 Loth Messing | 1 Qu. Arsenic | schmeltze es | und giesz geschwind darauf aus», teljesen megegyezik.

2. = az olasz *arzica* vagyis auripigmentum. — «*Arzicon*, id est, auripigmentum, in Ponto nascitur». Heraclius: De coloribus et artibus Romanorum. Lib. II. cap. 50. — Bizonyos sárga föld, melynek «neve: arsicon, egyszerűen csak összevonás arsenicon-ból». Tabula

de vocabulis synonimis et equivocis colorum, Mss.-ból közölve Merrifieldnél: Original treatises, dating from the XII. th. to XVIII. centuries on the arts of painting in oil, miniature, mosaic, and on glass. Lond., 1849. p. 19. — *Czitrom v. narancs-sárga színű;* innen magyarúl a XVII. században: *sárga rusika*, németűl gelber Arsenic, Kunst- und Werck-Schul. 1696. I. 87., 88.; valamint a mai németben: gelbes Rauschgelb, gelbe Arsenikblende. Erről szól Tseh Márton 1676-ban i. h. 48. l. midőn sebek ellen 1 lot *sárga rusikát»* ajánl. S a föntebb előadottak magyarázzák ki Calepinusnak (Dictionarivm decem lingvarvm, s. l. 1594. p. 144.) e sorát: «arsenicum: aranyglét, *arany szin»* vagyis aranyforma sárga, mint az auripigment.

3. *rusika-szin és festék.* Erre vonatkozólag Szarvas Gábor, ámbár nem ismeri a dolgot, utána sem jár, mégis, szokott határozottságával, minden kételyt kizárólag, Deák Farkas kérdésére, így nyilatkozik a Nyelvőrben, V. 209: «Rusika szín: *rózsaszín. Szláv szó».* Ezt csak curiozum gyanánt említem, mert, mint alaptalan beszéd, nem tájékoztat semmiben. — A rusika festék = *realgar* (arab eredetű szó); olaszúl risalgallo; középkori németséggel egy strassburgi kéziratban: *rüschegel* és *rüschelich*, ld. Eastlacke: Materials for a history of oil painting. Lond., 1847. I. 132.; mai németséggel: Rauschroth, rothes Rauschgelb, rothe Arsenikblende, Arsenrubin és rothes Auripigment. Mint festéket, ujabb időben a chrom-savas óloméleg egészen kiszorította a használatból. Áll 70 rész *arsenicumból* s 30 rész kénkőből. Jegye AsS^2, míg az előbbié AsS^3, és így, dr. Szabó József Ásványtana szerint, az előbb ismertetett arzica vagy auripigmenttől úgyszólván csak színében különbözik. A realgar u. i. *hajnalszín-piros.* S ezzel a rusika-festékről, áttérhetünk a rusika-színre. — 1647-ben, Radvánszkynál II. 296. «virágos atlacz szoknya *rusika* (így) *szinő»;* az «így» tehát elmaradhat, mert rusikaszínű, a. m. hajnalszín-piros. — Még a jelen században is járatos a *roskaszin*, mely szó, alakjában és jelentésében némileg módosúlva, valószinűleg egyenesen a régi «rusikaszínből» származott. Gergelyffi Andrásnál: Technologia vagyis a mesterségek leírása, 1809, 158. l.: *«roska arany, roska színű*, hevüléskor kénkő lángat vet». — Sándor Istvánnál: Toldalék a magyar-deák szókönyvhez, 321. l.: rós, *róska:* rufus, rubidus«. Kresznerics: Magy. szót. 1832. 164. l Sándor Istvántól veszi ugyan át e szókat, de némileg megkülönböztetve egymástól, ekkép: «rós: rufus, rubidus. S. I *róska: subrufus».* Végre az időrendileg Sándor és Kresznerics közé eső Simai Kristófnál: Végtagokra szedetett szó-tár, 1809. együtt leljük mind a három latin jelentést, egy, megint módosult magyar szónak megfelelőleg a következőképen: *«riska: rubidus, rufus, subrufus».*

Ezek után, az irodalmunkban mindeddig alig ismert, s egyátalában meg nem magyarázott *rusika* szó jelentését a következőkben foglalhatjuk össze. 1. mint az ötvösök u. n. patikai szere, a. m. arsenicum. — 2. a. m. auripigment; czitrom- v. narancsszínű festék, mely P. Páriznál: arany-sárga-festék. — 3. a. m. realgar, vagyis hajnalszín-piros festék, s innen rusika-szín a. m. hajnalpiros-szín.

Safil = saphir. — Kecskemétinél említve: *indiai, fejér* v. *vizszinű-safil.* E szót rendkívül sokféleképpen torzították. «Saffyrom kew». Jord. cod. 61. l.

1570: Saffelÿ. Régi magy. nyelvemlékek, II. 210. 1580: saffel, saphéll, safer. Századok. 1873. 63. 1877. 560. 1595: Sefeli. Br. Radvánszky. II. 94. 1633: *égett safir*. Levelek és okiratok. 121.

Safillanyi, megsafírolnyi = schraffieren, Ballaginál a. m. csíkozni, vonalakkal árnyazni, stb. Mikép ment ez? leírja Cellini: Orificeria, cap. 12.

Salétrom, salyétrom, salyétorom, salétrum, = sal nitri, nitrum. A Lugossy-codexben: Afitrum, five falitron; ez utóbbi magyarúl lenne. Ugyanott faletrom néven is előfordúl A XVII. században a magyar Alföld látta el salétrommal a királyi és hódoltsági Magyarországot, valamint Bécset. Erdély keveset termelt belőle; erre vall az Appr. Const. P. 3. tit. 30. art. 1. következő törvényczikke: «Saletrumot az országból ki-iktatni prohibitum sub pœna fl. 200».

Sandrak, sandriak = Sandarach, Sandrach v. Sandrak. 1. a. m világos v. czitromsárga gyanta, mely Arábiában s Afrikában a thuja articulata és a juniperus Lycia héjából szivárog. Keesz: Rohe Materialen. 260. P. Pápiznál, II. 73: «gyanta: sandaracha». Kecskeméti is sandrak gyantát használt a hidegen járó festékhez. 2. a. m. arsenicum sandaraca. P. Páriznál, I. 513: «sandaracha: veres festék, mellyet a bányákban találnak». Werner-Benkőnél, 194. «termés veresegérkő», Kováts Mihálynál, 24. skárlát hími. Kecskeméti ily értelemben nem említi.

Sárarany, = aurum fulvum. «Sárarany, pro: sárga arany». Geleji Katona: Magyar grammatikácska. 1645. P. II. c. 12. — Úgy szintén Benkő: Minerologia, 149. l.: sárga arany, megkülönböztetve a platinától, mely nála: fehér arany. Sárarany, forgó arany pénz értelemben, Cserei M. históriájában, 162. l.

Sárga olvasó. Mindeddig teljesen ismeretlen szó. Kecskeméti művéből határozottan megállapítható, hogy a. m. fluor flavus, ném. gelber Fluszspath, magy. sárga follyó-kovacs, Benkő: Magy. min. 18. Kecskeméti ugyanis az illumináláshoz egyik helyt vasport, összetört zománczot, «jó lágyan flusszal avvagy afféle *sárga olvasóval*»; másik helyt vasport, apróra tört fekete zománczot és «*sárga flusz*t egy ortot» használ. Ebből kivehető, hogy a flusz a. m. fluor mineralis általában; a sárga flusz v. sárga olvasó pedig a. m. fluor flavus, különösen V. ö. Flusz.

Sárga rezet aranyaznyi. Ennek technikáját Kecskeméti műve legutolsó czikkében írja le. A XV—XVII. században, midőn még a poklozás is el volt tiltva, a sárga réz megaranyozását, igen természetesen, ide haza és külföldön egyaránt szigorúan tilalmazták. Már az 1529-diki pesti ötvös czéhszabály elrendeli, hogy nem szabad megaranyozni «cuprum vulgo Sárgha vocatum». Külföldön ugyanezen korból például szolgálhat a nürnbergi ötvösök emez intézkedése: «Arbeiten aus Messing oder Rubeum, Kleinode, Becher, Schalen, Ringe, Ketten, Kreuze, dürfen weder vergoldet noch versilbert werden». Vierteljahrschrift für Volkswirthschaft, etc. Bd. LXX. Th. II. S. 99.

Sárkányvér, = sanguis draconis. Anonymus Bernensis. (Quellenschr. für Kunstg. VII. 385.) Sötét- vagy királyvörös színű gyanta, mely az Ázsia- s Afrikában termő sárkányfa, Dracæna Draco héjából szivárog. V. ö. Keesz. I. 261. Drachenblut. — Heracliusnál: De coloribus, cap. 52: «Sanguis drachonis aut sandis, id est, garancia;

ejus autem purus succus, aut creta rubea, viridi quoque, et croceo, alii suæ qualitatis permiscentur». — Cennini: Pittura, cap. 43. így ír róla: «Van egy vörös szín, melyet sárkányvérnek (sangue di drago) hívnak. Ezzel a színnel néha papirosra festenek, t. i. miniaturákat. Soh'se bántsd, ne törődj sokat véle, nem arra való, hogy becsületet szerezzen számodra!» E czélra a középkori miniatorok is használták, de szintén panaszkodnak állhatatlan, hamar megfogyatkozó színe miatt. Ld. Tabula de vocab. synonimis etc. colorum. Merrifieldnél: Original treatises. p. 25. — Cellini: Orificeria, cap. 6. a kő-foglalásban vitt szerepéről ír, ekkép: «Vannak bizonyos, lehető leggyengébb színű indiai rubinok. Megértem, hogy egy afféle kőnek alsó részét, valami hamisító, sárkányvérrel mázolta be, vagyis oly masszával, mely bizonyos, hevítés által megolvadó gyantából készül; Rómában és Firenzében minden patikáriusnál kapható. A sárkányvérrel megfestett kő oly szépnek látszott, hogy örömest adhattak volna érte száz scudot, holott e tinctura nélkül, magában véve, tizet sem ért volna». — Kecskeméti a kipattogzott vörös-zománcz pótlására használta. — P. Páriz: Pax corporis, 152., 167., 314.: «*Abel* v. *sárkány vér*», «Abel (sárkány) vér», «Abel vére (Sangvis Draconis». Sándor Istvánnál: Toldalék, 1. l., mint patikai szer, ugyanígy. V. ö. Fialowski megjegyzésével, Ny. ő. VIII. 440., mely szerint «már Lonicerus (1574.), tudja, hogy ez fanedo, bár igazi sárkányvérről is beszél». Egészen más az Ábel füve, mely Kassai: Magy. deák szók. I. 119. szerint a székelyeknél a. m. Hypericum Androsæmum, vagyis csengő linka, s nevét vérehulló sajátságáról vette volna. Bugát szerint ellenben, a. m. Hibiscus Abelmoschus, mely nevét az arab áb el mosk-ból (a. m. a pézsma atyja) vette.

Saskő, = aëtites, P. Páriznál: Paralip. — Kecskeméti, Plinius: Hist. nat. Lib. X. cap. 3. után, előadja, miért hívják saskőnek, és hogy, ha rázzák, «meghallyák, hogy zörög». Benkőnél e tulajdonságáról (Magyar minerologia, Kolosvár, 1786. 129. l.) nevezve, a m. «zörgőkő, P. ætiticum, Adlerstein».

savalló fövénye, Köszörűkű —, köszörűkő sárja. Vetélkedés 79. v. — P. Páriznál: Pax corporis, p. 300: köszörű sár. — A Székelyföldön ma is azt mondják a kőről, hogy hámlik, mállik, *sovállódik*, Nyelvőr. I. 151.

Senczolnyi = schweissen. Ld. Svaczolnyi.

Sengellenyi, megsengerelnyi, = 1. seigern, saigern; 2. sengen, versengen. A Lugossy-codexben: *zegerleni*, a. m. a ném. seigeren: secernere metalla. Agricolánál: De re metallica, 1557. index. Kecskemétinél még: *sengellés, pisklocz-sengellés, piskloczot sengellenyi*; ld. ez utóbbit.

Sérés, = sérülés; læsio, dolor, Sz. Moln. Már a Nádor-codexben 490, 491.: ʒolgalŷonc ʒent apalin aʒʒonnac, hoǵ o erdemenec miatta ſog ſereſtol, ſo ſereſtol,.... megʒabaduľónc». A moldvai csángóknál sérik ma is a. m. sebzik, fáj. Ny. ő. III. 4.

sikállanyi, Meg—, megsikárolnyi = megtisztítani, kifényesíteni kész arany-ezüst művet. 1551: «Miképen a carbunculus fénlic az igen iô aranyba. az *sikárlot aranyba* foglalt Smaragdus». A Jesvs Sirah kőnyue. 217. l.

Síkos, = 1. aranyfüsttel futtatott, Sz. Molnárnál: «sikoss, picturatus, inaurata aluta exornatus». A lódingcsinálók limitatiójában, 1706: «Sikos tarsoly és lóding». Tört. tár, XVIII 270. — 2. a.

m. slógos, islógos, arany v. ezüst lemezes. 1678: vagyon egy ezüst sikos előkötő. Tört. tár. 1882. 779.

Sín, = Schiene. 1618: sínyvasak. Radvánszky. III. 30. — P. Páriznál: «sin vagy singvas: canthus»; Szenczi Molnár csak a latin-magyar szótárban említi, s ott canthus: pánt keréktalpi vas. — Sing-vas, pánt-vas: perticæ. Benkő: Transsilvania. I. 89. Kecskeméti sín alatt a késhüvelyhez való vaspántokat érti.

Skófiom, schofium, iszkófiom, = arany v. ezüst szál, szállá vont vagy himző arany v. ezüst. Egészen más a *szkófia*, mely a. m. mitra, infula. Szarvas Gábor, nem ismerve magát a tárgyat s annak történetét, Miklosich nyomán, s félrevezetve Sz. Molnár által, kinél szkófia és szkófiom egyaránt mitra, cidaris, illetőleg mitra, infula, — így ír a szkófiumról, Ny. ő. V. 208: «Skófium, más alakja szkófia: mitra, infula (Moln.). Az első = francz. escoffion, a második = ol. scuffia, új gör. σκούφια, szerb skovija (l. Mikl. Fremdw. 126. l.)». Szerintem a szerb, az új görög, az olasz, a franczia és mink, egyaránt a töröktől vettük a dolgot úgy, mint nevezetét. A szkófium-himzés ős hazája Perzsia és Kis-Ázsia, s maig gyakorolják a török birodalomban, Perzsiában és Észak-Afrikában. Nálunk II. Rákóczi Ferencz Munkácson és Bártfán állított szkófium-húzó műhelyeket, melyekbe egyenesen Konstantinápolyból hozatott műveseket. Ld. Thaly Kálmán becses értekezéseit: Arch. Ért. XIII. 345—347. és Tört. tár, 1882. 571. A XVII. században, midőn nálunk hemzseg a sok ötvös, a szkófiumot mégis Törökországból hozták. I. Rákóczi György számára ügynökei egy papiros sárga szkófiumot vagy szkófium aranyat rendesen 300 oszporán, egy papiros fejér szkófiumot vagy szkófium ezüstöt 290 oszporán vettek Konstantinápolyban. Levelek és okiratok I. R. Gy. kel. összeкött. tört. 350., 520., 521., 550., 623. Sőt részben Konstantinápolyban dolgozták fel öreg Rákóczi korában úgy (I. h. 321.), mint az előtt és az után. 1618-ban Bethlen Gábor *Konstantinápolyból* hozatja a szkófium aranyat. Erd. tört. ad. II. 41. l. 1626: «szkófium aranynyal gazdagon megvarrva, melyeket *Konstanczinápolyban* varrottak vala». Kemény János Önéletírása. Kiadta Szalay. 85. l. A «török, görög és zsidó kereskedőktől *behozandó* marhák limatatiójában, 1627: «az szkófium aranynak egész papirossát, ki negyedfél lót, adgyák négy forinton huszonöt pénzen». Tört. tár. XVIII. 214. l. 1626: 1651-ben II. Rákóczi György is *Konstantinápolyból* hozat szkófiumos művet. Okmánytár II. R. Gy. dipl. összekött. 46. l. 1672: «czaprag ... vastag tötésű iskofiummal varrott portai varrás». B. Radvánszky. II. 348. l. 1683—88: «merő skóffiummal tűdzött portai czafrag», «skófiumos *török-süveg*», stb. «czaffragh egregium, *Turcici laboris* prodigialiter scoffio consutum. Thököly naplói. Kiadta Thaly K. 144., 146., 148, 171., 218., 233., 331., 332» — Ily nyomok arra vezetnek, hogy a szkófium nevét is a törökben vagy annak háza tájékán keressük. Szkófia törökűl a. m. üszkiuf («uskiouf: bonnet très-haut que portaient les janissaires et les balthadjis; syrmalu uskiouf: bonnet de janissaire avec une bordure en or» Bianchi: Dict. turc-français. 2-de éd. p. 92.), melyet a janicsárok arany fonalból készített paszománttal hordtak. Ezért mondja Zrínyi: Szigeti veszedelem, XIII. én. 54. v.:

Áll vala Embrulah aranyas fegyverben,
Szkófiummal varrott kápa van fejében,
Czifrált jancsárpuska mind az két kezében.

Továbbá, 1685: «Egy jancsárforma, fejér skállát-magas süveg, a karimája sárga skóffiummal tűdzött». Thököly naplói. Kiadta Thaly, 239. l. Efféle, aranynyal varrott jancsár-süveggel bizonyára inkább hozható kapcsolatba a szkófium szó eredete s annak aranyszál jelentése, mint a pusztán csak föveget jelentő franczia escoffionnal. Anynyival is inkább, mert Erdélyben a fejedelmek korában szintén ilyen arany-ezüst-paszomántos csákós süveget hordtak. Apor: Metamorphosis Transylvaniæ. 348., 464.

A szkófium fajtái: *sárga-*, másképp *színarany* v. *tiszta, aranyozott ezüst* v. *aranyas* és *fejér* v. *ezüst-szkófium ; vert* v. *lapos* és *gömbölyű-szkófium; szkófium-virág*. Papiros-számra árulták s *papiros* v. *levél-szkófium* mindegy. Készítőjük : *szkófium-húzó* v. *csinálo*, kivel a *szkófiumot vonatták* v. *megvonatták;* a ki feldolgozta: *szkófiummal tűdzött, varrott* vagy *merőn varrott*. V. ö. Arch. ért. XIII. 345. Történeti lapok. I. 611. Thököly naplói. Kiadta Thaly. 144., 170., 202., 203., 217., 239. Tört. tár. 1882. 753., 761., 762.

Slajfolnyi, = schleifen, fr. doucir, adoucir ; Kecskemétinél kőfoglalást slajfolnyi.

Slejt víz = ó, állott, összepállott rossz víz. «Slejt» a legkülönbözőbb összetételekben a német schlecht-nek megfelelőleg, a. m. rossz, hitvány, így pl. Heltai krónikájában «slejt és hitván ház», Telegdi evang.: «nem akármi slejt pogácha» stb. A Nyelvőrben a slejt és slecht közti kapcsolatot nagy kedvteléssel bizonyitgatják: VI. 102. VII. 357. XI. 338. stb.

Smaria, v. **S. Maria,** = Balneum Mariæ, Mercurial-Wasser, mely foncsoroláshoz «ein gar schönes Wasser». Ennek készitésmódját, a hozzá való Silber-Wasserével együtt (mely a tulajdonképeni Smaria) leírja a Kunst- u. Werck-Schul. 1696. 276., 277. Kecskeméti a réz ezüstözésére használta; S. mariának írja, mely alkalmasint Sancta Mariának olvasandó.

Sodrás, ld. drótmű. «semmi munkára ne legyen szabad sodrást egyébre csinálni, hanem csak az gyögyös (gyöngyös?) formán való tőrre». Rimaszombati cz. jk. dd. 1665.

Somajdékítanyi (aranyat, ezüstöt), = (ge) schmeidig machen, lágyítani v. inkább, nyújthatóvá tenni. Ez eljárást így adja a Künſtbůchlin, f. XX.: «Gold vnd Silber geschmeidig machen. Nymm eyn thail ől vnd honig ein tail | lesche darinn ab glůend gold oder Silber | drey oder vier mal». «coagulirn, i. e. schmeydig machen». U. o. f. I. Kecskemétinél említve még: *megsomajdékodik* és *megsomajdékul*. V. ö. Ercker: Ertzt vnd Bergkwercks arten, 1580. f. 85—87. Kunst- u. W. Sch, 1696. I. 23—28.

Sonkolyos, = salakos. Szikszai Fabriciusnál, p. 5.: «Scoria auris vel argenti: «Arannak vagy ezűſtnek ſonkolya». p. 139: «helcyſma: ezűſtnek ſonkolia». De már Medgyesinél: Ötödik jaj, 1658. 29. l.: «ezüste *salyakos*».

sorvad, El —, a tűz; lassanként, magától kialszik.

Spikinard-olaj. Spikinard a. m. nardus, spicinardus, lavendula major. Régi magyar írók a XV. századtól fogva, jó illatát dicsérve, gyakran emlegetik. «Ez két virág, az ſpikanard, es leuendula». Peechi Lukach: Az Keresztyen Szvzeknec Tiszteseges koszoroia, 1591. 123. l. Sz. Fabriciusnál, p. 17.: Lauendula maior: *Spicanard*. Beythe: Fives Kőnůw, 1595. p. 2: Spikinardnak Nevetÿ (!)

Diakul. Spica nardi, nardus indica. Magyarul Spikanard, hým Lauendula. Geleji Katonánál: Váltság-titka, 1647. II. 641: «drága kenet, jó illatu spikinárd»; «miképpen a Mária igaz és egyelítés nélkül való *spikinárd-olajt*, a minémű szokott a napkeleti lenni, drágább sokval a mi felénk valónál, a Christus fejére önté». Kis-Ázsiában vadon terem; 1697: «ezen hegynek az délfelől való oldala egészlen inkább *vad spikinardal* van benőve, betöltött az gyönyörü szaga, hogy sokáig hevertem rajta, alig hagyhatván el». Komáromi Janos naplója. Kiadta Nagy Iván. 32. l.

Sróf = Schraube. P. Páriznál, Paralip. 275.: soróf, cochlea, cochlea torcularia, értelemben.

Srófos fogó, = Schraubzange, ld. Kösű.

Stincz, = Stanze v. Stampfe, fr. estampe, étamp, ang. stamp, die. Ld. Karmarsch. 382. l. 1662: «1 ón stincz». Somorja város régi jegyzőkönyvében, a csallóköz-somorjai levéltárban.

Svaczolnyi v. **senczolnyi**, aranyat, = schweissen, fr. souder; vagyis, Schletter budapesti aranyművestől nyert értesülésem szerint: a kész művön munka közben esett repedéseket, szakadásokat összeforrasztani s kijavítani.

Szabású = formájú. Baróti Kisd. szót. 78. — Adáminál: «szabású: schier, gleichsam, fast, gleich». Kecskemétinél: *homályos-, zordon-, hideg-, fejér-szabásu* stb. Ez utóbbi, Sz. Molnárnál: albidus, subalbidus.

Szalamiak = Sal ammoniacum, a Kűnſtbűchlin, 1585. s a Kunst-Büchlein 1687. mindig Salarmoniac v. Sal Armoniacumnak írja. Ennek egyik fajtája a «termés forrasztó só, Ammoniacum nativum, gediegenes Salmiak, a meleg földön és kősziklákon Perzsiában és a kálmukoknál, *szalamia* magyarúl». Benkő: Minerol. 98. Mint szó: «*szalamia* formatum est ex Salmiak, aut ex lat. sal ammoniacus». Leschka: Elench. p. 211. Innen *szalamia-ezüst*, mely néha csak *szalamia*. Igy pl. 1685: «rezes, *szalamiás* portai fékagy», Thököly naplóiban. Kiadta Thaly, 183. l. szalamiás a. m. szalamia-ezüstös.

szállítanyi, Meg —, ezüstöt, = reducere, reduciern. Ld. Aranyat szállítanyi.

Szappansó, «*hammu-só, lugsónak*, sőt *hammuzsírnak* is neveztetik; számos mesterségekben szükséges, mint szappanfőzésre, festésre, üvegkészítésre». Gergelyffi: Technologia. 1809. 88. l. Ez idézett sorok egyszersmind azt is megmagyarázzák, miért nevezi Kecskeméti hol szappansónak, hol *uvegsónak*; készítésmódját, szappansó-csinálás czím alatt pontosan leírja.

Szapullott hamm, = lugzott hamu Szentpéterynél; ausgelaugter Holzasche. Ezek azonosságát a test-csinálásnál való alkalmazásából következtetem. Szapulni, Baranyában különben is a. m. lúgozni, ld. Tájszótár, 341. l.

Szarukő, = «Hornstein, Felskiesel, Bergkiesel, kősziklakova, szarukova, petrosilex, silex corneus». Mich. Kováts: Lex. mineral. p. 118.

Szarvas-ülő=incus cornuta, Theophilus. Lib. III. cap. 5. 1586: «zarwas wleo», 1688: «szarvas ülő és fuvó a kovács házban». B. Radvánszky. II. 66. 395. Majláthfalván a kovácsok ma is szarvas-ülőnek hívják a szarvas tőkét. Ny. ő. VIII. 479. V. ö. Vetélkedés 103.:

Öreg tőke-ülők,
A sok szarvas-ülők.

«**Szederjes**, az az, szederj színű». Geleji Katona: Magyar grammatikácska. II. c. 42. A XVI. századtól fogva régi magyar iratokban, kivált szövetek szi-

néről, igen gyakran. Thylesiusnál: De col. libell. in L. Bayfii annotat. Basileæ, 1537. p. 316: «A Phœnicibus color phœniceus, puniceus quoque dictus, flagrat, velut viola flammea: atque a multis olim purpura vocata fuit violacea, hodie pene nomen servat: nam paonacius, quasi puniceus dicitur, etsi aliqui vocem hanc vernaculam a pavonis colore factam volunt». Ilyen volt az 1552-ben a nagykállai egyház tulajdonában létezett: «indumentum purpureum punicei seu phœnicei coloris». Egyházművészeti lap. II. 19. Cenninínél: Pittura, cap. 76: «violette vagy tulajdonkép fekete, pagonazzo». Ilyen volt a nagy-kállai «indumentum purpureum nigri coloris». Egyházm. lap. i. h. E két különböző árnyalatú szín összezavarva Pesthinél: Nomencl. I. c. 18.: «zederies: violaceus, pauonazzo, violet, brunatny, braun». Szikszai Fabriciusnál, pag. 90., 91: «Szederies ßin: hyacinthinus. Szederies ßin: purpureus. Szederies barfon ßin: Ostrinus». Sz. Molnárnál: «szederjes szín: hyacinthinus, purpureus». Werner-Benkőnél, 76. l.: indigókék v. szederjes. Czobor Béla meghatározása szerint «a szederjes szín a kék és vörös bizonyos vegyülete, s így a bíbornak egyik neme». Egyházművészeti lap. I. 195. II. 19., 107. Ilyen volt, Ecseden, 1615-ben: «egy szederjes bársony dalmatika». Majláth Béla közleménye, u. o. II. 107. Kecskemétinél ez: *szederjes bársonyszínű.*

Szén, mindenkor fa-szén értendő alatta. Kecskemétinél: *éledetlen szén; eleven szén*, Verantiusnál: Dict. Qvingve Nob. Evrop. Lingv., 1595. p. 84: «Eleven fzen: lat. Pruna, germ. Glut»; *holt szén*, Verantiusnál, i. h. p. 16: «Hoth fzën: Carbo, Ein Kolen»; Pázmánynál: Pred. 676. l.: «A nyers fa meg nem gyújtya a hólt szenet» és az Érs. cod.: «feketheebek az *alwth* zennel»; *lassú szén; sebes szén*, vagyis parázs.

Szent-Antal-tüze, = orbáncz, erysipelas, gutta rosacea. Szikszai Fabriciusnál, p. 135.: «Sz. Antal túze: sacer ignis, ignis Persicus». Baróti Szabónál: kiütötte az orbáncz v. Szent-Antal tüze. Ma úgy, mint a XVII. században, felváltva használják hol ezt, hol amazt. Bethlen Miklós Önéletírásában is mindkét néven előfordúl.

Szerdék, = lac coagulatum. Sz. Molnár. A Tájszótár szerint: szérdek a. m. vert téj, tejleves, szedett gyim-gyom eledel, becsinált neme. Kecskeméti a föleresztett gipsz-masszáról mondja, hogy: ollyan leszen mint az szerdék.

Szín-adás, színadva, = színezés, színt adva. Kresznericsnél: «szín-adás: colorum perita distributio». Kecskemétinél: «megczendellődik, à leszen a szín adása». «Az művet már szépen színadva elkészítvén».

Szín-adott mű, = színehagyott. Kecskemétinél: az színadott műnek, ha megveressült, elviszi az verességét.

Színarany, = reines gold, ld. Sárarany. Faludynál: «szín-gyémánt». Udvari ember. II. 173. továbbá «színrubint», Nemes asszony. 115. l.; «színbársony». Nemes úrfi. 89. l., mint a fajtájokban legbecsesebb holmik említtetnek; ő e szót kétségkívül a szín-arany, vagyis legbecsesebb arany mintájára csinálta.

Színek. Kecskemétinél: *Achamarin színű* zománcz. Mikor mi efféle megrútúlt türkest láttunk, azt mongyuk hogy *megaggott*, maga nem írnak ennek meg-aggása felől. *Álhatatlan színű, fényű* kövek; soha ugy tetszik meg nem áll az színe az indicus gyémántnak. *Által látó* avvagy világos. *Aranyszínű* szikrákkal világoskodik az safil; aranyszínű

cseppekkel szikrázik a cianeus; szikrázik arany szikrákkal, a lazulkő. — *Bársonyszínű* a rubint. *Bizontalan* színt mutat. — *Darabos színe* van a csinált kőnek. — *Engedelmes színe* van a rubintnak. *Ezüst színű* a mágnes. — *Fejér* zománcz, kő; megfejérícs, fejéríteni, megfejéredik: tiszta fejér, *mint a hó ollyan fejér* a jaspis; a vak smaragd nem tiszta fejér, némelyben valami *fejér köd szabású* fekszik. *Fekete* zománcz, feketével luminálnyi; *halványszínű fekete* a vérkő, mintha halvány fekete volna a gagát. Mintha csak *füstös* volna. — Galambszín: az carcedonius ollyan mint az *galambnak az nyakán az toll.* — *Halbéas* színnel világoskodik a karbunkulus. *Halván* kő. *Hamuszény*, *hamuszínű* saskő. *Haragos* tündöklése a rubintnak. *Hegyes szín* a karbunkulusé. A vak-smaragd ollyan mint az *hijucznak az szeme.* A kornyol megmosatott *hús-hoz hasonló* gyöngy. — Amethistus *ivolya színű* drágakő, ld. violaszínű. — *Kék* láng, füst, zománcz; szépen kékícs meg. *Kékes* színt mutat a gyémánt; kék színre változik a fejér safil. *Égszínű kék* a safil; az lazulkő égszínű kék, de nem világos, hanem setét, és az képírók az festékbe égszínű kéket festnek vele. Mintha az lazulkövet tejjel megöntötted volna ollyan *fejérkék* kő a türkes; fejér kék színből kevessé zöld színre hajol az aquamarina. Az gyémánt *kristály színű*. *Külömb külömb színű* azaz külömböző színű. — *Láng színű* kő. *Lazulkő színű;* lazul festék. Rút *húgszínű* a gyöngy. — Ollyan mint az *macskának az szeme* a vak smaragd. *Mész színű* kő, mintha reá öntötték volna, a sardonix. — *Párhagyma levele* színű. *Pázsit színű zöld* festék, héven járó, készítés módját leírja. Pavonazzo, pagonazzo: olyan mint az *pávának az tolla* avvagy az galambnak az nyakán az toll, a chalcedon. *Piros*, fűcs meg szép pirossan; a sardonix *piros-színű* kő, világos és szép piros kő, mikor az körmödet szép piros vérbe mártanád és azt néznéd. — *Rózsaszínű* ethites. *Veres rózsaszínű* jaspis. — *Safil színű* törkes. Mintha csak valami hitvány *sáfránynyal* festették volna meg; a jáczint: mintha az iveget sáfránnyal festették volna meg. *Sárga*, az ki sokféle színt mutat a békakű; megsárgúl a gyöngy; a topasius igen szép *sárgaszínű* világos kő. *Aranyszínű sárga* kő az jáczint; aranyszínű erek vannak az agátban. *Fejérszínű sárga* a jaspis. *Temérdek színű sárga* mint az jáczint. *Vékony sárga* az aquamarina. *Verbenyős színű sárga* és *zordon színű sárga* a jáczint. *Sárgaréz színű* a vak-smaragd, a mágnes; sárga réz színre hajlandó a ciprius gyémánt. *Sötétszínű* kő; sötét kő és temérdek a türkes. *Sűrű* avvagy temérdek *színű* a vak-smaragd. Ollyan mint a *szaru* az annikhel. *Szederjes* zománcz; szederjesen vasat virágokkal írnyi; *szederjes színű* kő az ametist, szederjes színre hajol a jaspis. *Szederjes bársonyszínű* az ametist. Szép *szederjes kék* mint az ivolya, a jáczint. *Szelid* az színe a rubintnak. Rút *szennyes színű* a karbunkulus. *Szép szín.* Mintha *szikrázné*k a chalcedon. *Tarka;* tarkán való aranyazás. *Temérdek színű* a vak-smaragd. *Tengerszín*: mint az csendes tengernek az vize olyan szép világos kő a berillus. *Tüdőszín* zománcz. *Tündöklő* fényessége van a rubintnak. *Türkés* színű zománcz. *Tűzszínű* az annikhel; mint a *sebes tűzszem*, úgy világoskodik és ragyog a karbunkulus. — *Vasrozsda színű*, fekete avvagy *vasszínű* a vérkő; olyan színű a mágnes, mint az vas. *Veres;* veressednyi; megveressül a színadott arany mű. *Tiszta veres* a karneol. A sardonix szép veres kő, szintén ollyan színű,

mint mikor az körmödre szép piros vért csöppentenél. *Bársonyszínű veresnek* látszik a chalcedon; veres bársonyszínű drágakő. *Fekete színű veres* a jaspis. *Hajnalszínű veres* mágnes, fecskekő. *Halvány szabású veres* a karneol. Mint a *veres kova ollyan szabású. Veres skárlát* színnel tündöklő chalcedon. Az balagius *víz-* avagy *kristályszínű veres. Verbenyő színű* mint az oroszlánnak az bőre, az agát. *Vérszínű* a vérkő. Mint a *vese* ollyan *színű* a jaspis. *Világos* kő; ható, derekas világosság; elveszi az ő maga világosságát az crisopras. *Violaszínű kék sárga* a jácczint. *Víz színű* safil; *vízszínű szabású* a topáz. A sardius *vörös színű* (máskor mindig: veres) kő. — *Ződ, zöld* zománcz; megződül, rútúl megződül a türkes. *Kékszínű zöld* a smaragd. *Zölden kékellő* gyöngy a türkes; az zöld jaspis, mintha kék színre hajlandóbb; zöld és kék színből aranyszínű sárgára hajol a berill. Mint a *zöld párhagymának az levele*, az crisopras. *Sárgaszínű zöld* a chrisolit. *Tiszta zöld* smaragd. *Világos zöld* kő. A cencron ollyan, mintha *zsírral* megkented volna.

Drága kövekben a szín *fekszik:* némelyben valami fejér köd szabású fekszik; az rubintba *benne vagyon* tellyességesen az veresség; némelyben bársony színű erek vannak, *rendel által benne*, avvagy *környűle* fekszik benne, mint az szivárvány; az fejérség *fellyűl* fekszik rajta és nem *közbe fekszik*.

színelnyi, Meg —, = färben, illuminieren. Kecskeméti zománczra mondja.

Színt adnyi, = hellen. Kecskemétinél: poklos festékben kell feleresztenyi vagy színt adnyi. V. ö. Pokloznyi.

szőlyőfőpohár, Urvacsorához való —, = szőllőfürt alakú urvacsorai serleg. 1680: «szőlő girizdes aranyas ezüst pohár». Tört. tár. 1882. 410. Radvánszky az efféiékről így ír: «A nagyon kedvelt szőlőforma pohár egész a szőlőfürthöz hasonlított; fedelét a fürt vastagabb végének egyrésze képezte, melynek fogantyúja a gerezd lemetszett vége volt». Pulszky K.: Archæologiai Értesítő. 1883. Uj folyam, III. 77.

Szűk = paucus, rarus. Sz. Molnár. Kecskemétinél: *szűk a karbunkulus* = ritka; hol *szűk fa* vagyon = hol kevés a fa, hol fa-szűkiben vannak.

Szomolló, = Einguss, Giessloch. Szentpétery kéziratában: «Eingusz vagy Ingusz = öntő váló»; «Gussrohr: öntő cső». Debreczeninél: Commentarius super auri praxim, Lib. II. cap. 21: «canalicula, seu striatum ferrum ad fundendas uirgas aureas». Azon nézetemben, hogy a szomolló a. m. Einguss, megerősít szerzőnk több helyének egybevetése ezzel a leírással: «Eingusz, eine länglich viereckichte, eiserne, mit einem hölzernen Handgriff versehene Form, *welche vorher mit Talg ausgeschmiert worden*». Laprecht: Technologie. Halle, 1787. S. 357. A Vetélkedés 107. versében: «három-négy szomolló-vas». A Lugossy Codexben: «ßomorlo» és «ßomorlo vas». Innen, Báró Radvánszkynál, II. 95. 1595: «Egy zomorlas darab aranÿ kÿ niom hetwen egj Aranyath»; «más darab *Zomorlas aranj*». Itt a zomorlás arany a. m. egybeöntött, vagyis a szomorlón átment arany-pogácsa vagy golyóbis. Igen szép ábráját ld. Erckernél: Ertzt v. Bergkwercks arten. f. 88.

Tábla (kő), = Tafelstein vagyis alul felül símára köszörült vékony drágakő (innen Dünnstein). Carton's Englischer Juwelier. 1818. 16. Nagy Aladár: A drágakövek mint ékszerek. 1875. 10., 11. l.: «táblakő: Tafelstein».

Tábla gránát, gyémánt, stb., = síma, lapos gránát vagy gyémánt; ennek

ellentéte a *szeges* vagy *szegre metszett* gránát, gyémánt. Bocskay István kincsei közt előfordul: Tábla rubint, tábla smaragd; tábla és szeges (zeghes, azaz szögletes) gyémánt, tábla gyémánt és sok szegre meczett gyémánt. Történelmi tár. 1878. 148. «Szeges» helyett némelykor *hegyes* áll; így 1551-ben: «egy hegÿes gemant egÿ tabla rwbÿnt». Századok. 1876. 748.

Tégely, tégyely, = Tiegel; Debreczeni L.: Comment. Lib. II. cap. 21. a tigillumok számos fajtáját ismerteti.

Tégla, = tegula, Ziegel. A régi ötvösök a koh rakásához mikép használták, leírja Kecskeméti a pisklocz-égetésnél. A Vetélk. 121. v.:

A tégla darabok,
Minthogy kohnak valók,
Házánál nem tesznek kárt.

Téglapor, = Ziegelmehl. Kecskeméti főkép a czement-porhoz használta; ma is ahhoz használják.

Tengernek bokra = korall, kláris. Comenius-Szilágyi, Janua. p. 15.: «Corallia sunt arbusculæ marinæ ramusculi. A koráll kövek (kalárisok korsókák) a *tengeri csemetéknek ágacskái*». A kövek növekedéséről szóló magicus babonákat e virágállatok (anthozoa) növekvésére alapították. Ld. Alb. Magnus: De mineralibus. 1519. Lib. I. cap. 7. — Erre nézve XVIII. századi példákat is hoz fel Kriesch János, Természettudományi közlöny. 1873. 170., 171. Azonban nem említi a legérdekesebbet. P. Sartori így ír: Magyar filosófia, 1772. 156. l.: «a kalárisról írja Theofrastus, hogy a tengernek fenekén valami zöld csemetének szép fejér lágy, és gömbölyű gyümölcse volna, melly mihelest a vízből szárazra hozattatik, szép veress színű kővé változik: némelly mostani filosofusok pedig nem ítílik azt tengeri gyümölcsnek lenni, és más gyümölcsek gyanánt nevekedni, hanem csak öszve forradni, mint a föld alatt lévő mély barlangokban a stalactites, az az, csepp-kő, lassan lecsepegő nedvességből jég-csap; de nagyobb része a mostani bölcseknek igaz tengeri, és kővé váló gyümölcsnek tarttya a kalárist; a mint is annak magváról, és leveleiről némelylyek szemeknek látásából is tesznek bizonyságot; ez okáért mi is mondgyuk a kalárist *igaz tengeri csemetének*, melynek szára keményebb, vastagabb, ágacskái gyengébbek, és gyümölcse a vízben valamennyire lágyabb; de mihént a szárazra kihozatik, legottan megszárad, megkeményedik, és néminémű kővé válik.

Terpentina, = Terpentin, terebinthus. 1688: «egy fazek terpentina». B. Radvánszky. II. 397. Tseh Mártonnál 29. l.: terpentina olaj.

Test = ném. Test, fr. test v. têt, coupelle, ang. test, cupel. Értelmezi Karmarsch, S. 73. de részletesebben Szentpétery ekkép: «Test, magyarul mondatik Tést: az a massza a mellyen az ezüst és arany capellirozodik, a melly készül lugzott hamuból és égetett csontporból, nedvesen egy arra készített cserép edénybe verettetve». Kecskeméti ugyanígy készítette. A Vetélkedés 107. versében:

Vas karikák ismét,
Kikben vernek téstet.

Kecskemétinél említve még: *testcsinálás* = Test machen; *testecske; test szája*. Apafi ötvöse, 1675: «egy gira ezüst *tesztézésétől* kapott den. 50». Arch. ért. XIII. 78. U. o. «mikoron ezüstöt *tesztétünk*».

timporálnyi, Egybe —, öszve-timporál, öszvetemperál, = temperare (ferrum, unguentum, herbas, acetum melle.) Lugossy-codex: timporald eözve, ózue timporalnj. Francovith, f. 16.,

20., 29.: «Az Serapivm kenyet timporaltassék; temperaltat; timperallyad az töb zerzamokkal özze». Geleji: Váltság titka. III. 193. és Tseh Márton, 11: öszvetimporál. Komáromi naplója, 104: összetemporált ital. Tsúzy: Zengedező sípszó, 425: az apatikák foganatos gyökerekkel, s jó illatú virágokkal s fűszerszámokkal bővelkednek, illatoznak, mellyekből hasznos orvosságok timporáltatnak öszve.

Török rubint, = balagius. Ld. Rubint pallás.

Töröly konst, = törő mesterség, Kunst; más néven zuzda. Felsőbányán Czelder úr tudósítása szerint, ma is úgy hívják. Kecskemétinél egészen más, t. i. Drillkunst értelemben.

Trébellés, = Treiben, opus ductile, Theophilusnál III. c. 73. Az ötvösök ősidők óta űzik; ld. Brinckmann: Goldschmiedekunst, etc. S. 183. — Eörvendi Molnár Ferencznél: Lelki tárház, 1692. 16. és 52. l.: «A két cherubinokat aranyból kiveré»; «gyertyatartóknak aranyból kiveretése». A Vetélkedésben, 144. v.: trébellés. - Szentpétery a Tud. Gyüjt. 1832. VII. 56. lapján *verő munkának* nevezi, vagyis lefordítja eme bádogos mesterszót: Hammerarbeit, geschlagene Arbeit, ouvrage martelé, ang. hammered work, raised work. Pulszky Károly terebelés néven használja.

Trébelléses mű, = getriebene Arbeit. Ipolyi Arnold: Magyar műtörténelmi tanulmányok, 324. l.: «*vert műnek* (opus propulsatum, argent repoussé, getriebene Arbeit)», Pulszky F. terebelt munkának nevezi. Arch. ért. Uj folyam. I. 152.

Trébellő-verő, = «Treibhammer, a ponczol munkához való kalapács», Szentpétery kéziratában. Két félgömbölyű domború lappal, vagy egy félgömbölyű s egy nagyobb, de kevésbbé domború lappal ellátott kalapács. Prechtlnél, II. 291.: Punzenhammer v. Treibhammer. Ábráját is közli Sprengel, III. 135. E kalapácsokat fából és pedig leginkább nyirfából készítik; Olaszországban somfából vagy szaruból is. Bucher 111.

Trébellő viasz, = Treibwachs.

Trippely, = Tripel, terra Tripolitana, fr. és ang. tripoli. Gergelyffinél: Technologia, 132. l.: tripol; Frecskaynál: Találm. könyve, I. 84.: szivag. Ezen agyagot olajjal elegyítve, bőrre v. nemezre kenve, az arany és ezüst fényesítéséhez. (Karmarsch. I. 441., 442.) vagy a csiszolt drágakövek simításához. (Nagy Aladár: Drágakövek. 6. l.) használják. — «nymm trippel da die Barbiere jre becken mit reyben». Künſtbůchlin. f. XIII.

Tündöklő pléh, ld. Késhüvely.

Türkes, turchois. A XVII. században a turquoise nevét sokféleképp torzították. Csupán Thököly naplóiban, kiadta Thaly, ily különböző neveken fordúl elő: törkés, türkés, törkis, tirkis türkes, törkes. Werner-Benkőnél, 78. l.: kék törökkő.

Tüz. Ötvösöknek, mint átalában véve minden tűzművesnek, nagy gondot kell fordítaniok a tűzre. Debreczeni, Lib. V. cap. 1. így ír: «De regimine ignis. Ignis ergo nostri modus semper talis esto, nimius ne sit, neue remissus, candeat tota fornax cum ollis in ruborem ignis», etc. «Proinde, — így szól a következő fejezetben, — magnus ille uir Joannes Turzo, quo nullus ingeniosor uel prudentior in montibus cum utilitate summa effodiendis extitisse fertur in media cemmentarię domus testudine supra quam ipse cubaret, fenestram fieri iusserat, vnde cunctantes atque somniantes ministros media

sępe nocte nunc minis nunc promissis ad ignis custodiam incitaret. Sciebat enim uir in artibus quę igne fiunt exercitatissimus, quantum dampni tum sibi, tum cementario ignis neglecto regimine proueniret». Ilyenfele kárról emlékezik Debreczeni, Lib. IV. cap. 12. a következőkben: «Vidi ego Joannem hwzar non vltimum artis huiusce magistrum ollas imponentem, quarum nonnullę crustis cum strepitu non paruo disiectis rumpebantur, & aurea grana cum puluere simul non sine dampno spargebantur in cinere». Kecskeméti nagy ügyelettel volt a tűzre, s erre vonatkozólag ilyféle pontos utasításokat ad: *gyujcs meg*, hadd *felélednyi* magában, (feléledve: *eleven tűz*; 1686: testére eleven tüzet töttek, úgy kínzották». Századok. 1876. 584.), *fújjad, fúdogállyad*, hadd *elsorvadnyi* rajta, *újjícs* rajta, lángas tüzet üszögből csinály; említve még nála: *lángas tűz*, azaz lánggal lobogó; *csendess* v. *lassú tűz; sebes tűz*.

Tűzhely, = Feuerstätte, focus.

Tűz-szem, = parázs-darab. *Sebes tűz-szem*, a. m. egy szem erősen szított, friss v. hamvatlan parázs.

Tyúkmony, = tyúktojás. Kecskemétinél: *tyúkmony-fejére*, kőragasztáshoz és a kipattogzott zománcz kijavításához; *tyúkmony héj*, enyves víz tartójául.

Űlő, = Amboss, fr. enclume, ang. anvil; Pesthinél: Nomencl. L. I. c. 22: kouachÿlew, Sz. Molnárnál ülő, P. Páriznál ülő-vas: incus, Gyöngyösinél: Márssal társalkodó, 66. l.: labdaként jádtzanak az ülő vasakkal. Fajtái: *feuék-ülő; pap-ülő; szarvas-ülő; tőke-* v. *öreg tőke-ülő*. Ld. Vetélk. 103., 104. v.

Üszög = üszök, izzó tűzzel égő test. Kecskemétinél: lángas tüzet üszögből csinály. Fekete Imrénél: égő üzek. Régi magy. költ. tára: II. 340. Pázmánynál: Pred. 1050: egyik üszög neveli tüzét más üszögnek.

Vad arany, = ungeschmeidiges Gold, kásás, nem nyújtható arany.

Vadság az ezüstben. Idegen, nem hozzátartozó, különösen ónas részek a megolvasztott ezüstben. Olyan mint a «vadhús» a testben. Medgyesi Pálnál: Serva Domine, 1657. 5. l.: «mint az ezüstöt sebess tűzben vét, ott olvaszt, éget, kohol, valamíg rút nyakasságunknak s magunk hitségének *vadságát, salakját*, ki nem veszi belőlünk.

Vágó, «vágó-kés, = culter incisorius». P. Páriz: Paralip. 277.

Vakarás vagy műarany, = Krätze Gekrätz, Goldkrätze betűhíven lefordítva; fr. lavure, cendres d'or, ang. dross, sweepings. Az arany feldolgozása közben elhullott arany-részecskék, melyeket az ötvösök, újabb felhasználás végett összegyüjtenek. Ld. Krécz.

Vakaró kés, = Schaber, fr. grattoir, ang. scraper. Aczél-penge, melylyel a megreszelt művön támadt barázdákat elegyengeti az ötvös, hogy aztán a csiszoló simításhoz láthasson. Szentpétery kéziratában, a magyar ezüstművességben használt szó gyanánt: «Schaber a. m. vakaró; innen dreyeckigter Schaber: háromélű vakaró; flacher Schaber: lapos vakaró; runder Schaber: gömbölyű vakaró». A Vetélk. 112. v.:

Vagyon vakaró kés,
Görbe és egyenes.

Vak smaragd, = smaragdus cæcus. Kecskeméti «a fejér köd szabású» smaragdot vak-smaragdnak bizonyára Plinius, XXXVII. után nevezi így, ki «de smaragdi generibus» szólva, említi, hogy «sunt aliqui obscuri, quos vocant cæcos».

Választott arany, = geschiedenes Gold, Scheidegold, Karmarsch. 78. —

1644: megvetesd az aranyat és *megválasztatván*, az finum aranynyal küldd ki, de az ezüst ott benn maradjon. A két Rákóczy családi lev., kiadta Szilágyi S. 239. l.

Választott ezüst, = geschiedenes Silber, Scheidesilber, Cramers Probierkunst. 323—364.

Válaztó víz, = Scheide-Wasser, aqua fortis. Kecskeméti a zománcz kimosására használta.

Vápos vagy **vermes**. Szenczi Molnárnál vápás = convexus; vermes = lacunosus.

Varga ténta, = atramentum sutorium. Agricola: De re metallica. Lib. VII. 1561. p. 184. Kupfferwasser. Agricola: Bergkwerck. S. cxcij. — Apátzai Tserénél is, Encycl. 247., 248. l.: «ha a savanyó levek bányászati részecskékkel forranak egybe, gáliczkő lészen, mely másképpen varga téntának hivattatik»; e szerint a. m. vitriol. Comenius-Szilágyi: Index vocabulorum: «chalcanthum: gáliczkő, fekete varga festék». Tseh Mártonnál, 1676. szintén «varga festék». Benkőnél: Magy. min. 90.: «tentakő, lapis atramentarius, Atramentstein».

Vásári mű, = készletben lévő, vásárokra szánt munka. Ellentéte a *váltó mű*, mely a. m. felvállalt, megrendelésre dolgozott munka. Úgy látszik, a vásári mű már Kecskeméti korában is csupán szemre való, egyébként vékony pénzű munka volt; ő ugyanis így ír: verd vékonyon, mint az vásári műhöz való pléhet.

Vas-drót, 1. = Eisendraht, filum ferreum; 2. = «Rührdraht: kavaró drót». Szentpétery kéziratában. Kecskemétinél mindkét jelentésben.

Vas kalán, 1. plancs-öntésnél. A Vetélk. 107. versében: pláncs-öntő kalán. 2. a megolvasztott ércz-tömeg színén úszó salakos tajték leszedésére szolgáló kanál. Debreczeninél: Comment. sup. auri praxim. Lib. II. cap. 21: «cocleari ferreo deÿcimus auri fcoria fiue purgamenta tempore liquefactionis».

Vas karika = «Zarge v. Zargel egy vékony pléhből való keskeny vagy széles karika vagy abroncs». Szentpétery kéziratában. Vetélk. 107. v.:

Vas karikák ismét,
Kikben vernek téstet.

Vas palaczk, = Eisenkasten. Kecskeméti a fővénybe öntésnél használta. A Vetélk. is 107. v. így említi:

Vannak vas-palaczkok
Kik fövenyhez valók.

Velenczei póris, = «guter venedischer Borax, warhafftig venetianischer Borax» készítésmódja, Kunst- u. Werckschul. I. 25. és 36. A. m. jóféle póris.

Velenczei üveg, = «Venedisch Glasz» (Kunst- u. Werck-Sch. I. 36.), Venetianer Perle. Apró gyöngy-szemekre vagdalt színes üveg-csövecskék. Karmarsch, 1563. Faludynál is, Nemes asszony, 114. l. így: «velenczei üvegekkel kínálna, mikor szín-rubint s gyémántot vesztek».

Vénia festék, = veneda. Theophilus, Lib. I. cap. 6.: «De colore veneda, in oculis ponenda»; «commisce nigrum cum modico albo, qui color vocatur veneda». Ugyanerről szól Lib. I. cap. 13., 15., 16.

Veres arany festék. Egy neme az u. n. poklos festéknek. Készítésmódját szerzőnk majdnem egészen úgy adja, mint Theophilus, Lib. III. cap. 40. «De colorando auro» czím alatt.

Vérkő, = Blutstein, hæmatites, fr. sanguine, pierre sanguine, ang. bloodstone. Nevét vagy szinéről vagy onnan vette, mert állitólag a vért csillapítja. «Sangwinem specialiter restringunt: emanthithesz», etc. Győri t. és r. füz.

I. 88. Ötvösök a drágakövek csiszolására használták; így Heraclius is, kinél, Lib. III. cap. 12: lapis qui dicitur emantes. Ellenben Theophilus, kinél, Lib. I. cap. 31: lapis sanguineus; Cennini, kinél, cap. 135: lapis amatita, mindketten a kész arany mű csiszolására használták. — 1608—21: vérkő golyóbis verfélyes (t. i. würfelig), *vörfelyes vérkő*, vérkőgomb, *indiai vérkő*. Ipolyi közl. Tört. tár. 1878. 159., 160., 162.

Verő = kalapács, pőröly; Kecskemétinél mindig csak verő. Pesthi: Nomencl. I. č. 22. «malleus, pewrewl, der hamer». Sz. Molnárnál már «verő: malleus, marculus». Gyöngyösinél: Márssal társalkodó, 67. l.: «*A verő pőröly*höz készit némelly kezet». Barótinál is, Kisd. szót. 94. «verő: pőröly». Fajtái: *csákány-verő; czazó-verő*, Vetélkedés 104. v.; *fa-verő; fejező-verő; foglaló-verő; homorító-v.; láb-v.; plancs-v.;* v. *plancz-v.; sík-v.; szaru-v.* (t. i. szarvból készült); *trébellő-verő*. — Szentpétery kézirata szerint, a magyar ezüstmívességben használatban vannak: «Hammer: kalapács; innen Fusshammer: lábverő; Streckhammer: nyujtó kalapács; Zeinhammer: nagy kalapács, a melylyel a rúdba öntött ezüstöt szokás eleintén verni; Scherfenhammer: ollyan kalapács, a mellyel a pártázatnak (Scherfe) keskeny lapos részecskéje verődik; Spannhammer: laposra, egyenesre és símára verő kalapács; Tiefhammer: méllyre verő kalapács; Treibhammer: a ponczol munkához való kalapács». A verő részei, u. o.: «Bahne: a kalapácsnak *lapja;* die Finne: a kalapács *csákánya*». Kecskemétinél: verőnek az *talpa*, verő talpa.

Veszédő asszonyi állat = vajudó.

veszekedik, El —, = sokáig, a lassú szén az aranynyal; vagyis sokáig küszködik vele, míg erőt tud venni rajta, azaz a míg olvadásba hozza.

Virágokkal jár az ezüst = Blumen gibt das Silber. Berwardus: Interpres phraseologiæ metallurgicæ. 1684. p. 48.

Víz. Kecskemétinél: *enyves-, étető-, folyó-, kút-, ó, slejt-, Szamos-, tiszta-, választó-víz.*

Viza-hójag. Kecskeméti megfőzte a vizahólyagot, s a zománcz felrakásánál ragasztó-szerűl használta. E szerint nála viza-hólyag, tulajdonkép a. m. Hausenblasenleim, mely Theophilusnál a. m. gummi liquor. Heracliusnál: De col. Lib. I. cap. 9:

Quære tibi piscem qui dicitur usa liquentem
Vesicam tamen serva cum flumine coctam
Inde locum petulam (t. i. auri) cui vis
componere signa
Sic ebori facile poteris ipsam consolidare.

Víz-színü safil, Wasser-Saphir, pelion saphir d'eau. Fladung: Kennzeichen der Edelsteine. Pesth, 1819. 100.

Vonnyi v. **felvonnyi a próbakőre** = streichen auf dem Probirsteine; «goldtstreichen: aurum coticula experiri.» Agricola: Auszlegung d. Bergkwörtern, 1557. — Matkó Istvánnál: Fövényen épitett ház romlása, 1666. 24. l.: «Mikor régi aranyat akarnak megpróbálni ... próbakőre vonszák.» U. o. 50. l.: «régi jó próbakőre ... vonszod.»

Zománcz = Schmeltz. Eredeti jelentése a. m. áttetsző máz (v. ö. fogak fehér zománcza) agyag-edényen és érczművön. Mivel e mázat, s a zománczot Theophilustól Kecskemétiig mindenkor tojás sárgájával rakták fel: a szláv nyelvekben tojás sárgája és zománcz egy ugyanazon szóval jelöltetik. E zománcztechnika tájékoztathatja a legújabb magyar nyelvészeket affelől, a mit mindeddig nem tudtak megérteni, hogy t. i. a szláv nyelvek mi okból zavarják össze (!) a zománczot a tojás sárgájával. Czuczor-Fogarasi: Magy. nyelv szótára, VI.

1218, így ír: «A Dankovszky felhozta szláv zamazanetz és zámázka Miklosichnál és Jancsovicsnál nem fordulnak elé;» melyhez Simonyi, Ny. ő. X. 98. e megjegyzést fűzi: «ezek a szavak csakugyan nincsenek meg egy szláv nyelvben sem s nyilván csak Dankovszky faragta őket a szláv *maz* «máz» szóból, hogy így a zománcz-ot megfejtse.» Ez nem épen így van; mert Dankovszky *1833-ban* adta ki szótárát s már *1799-ben* írja Gyarmathi: Affinitas, p. 319: «*mazaty* (oroszúl), salben, mázolni; *zamazka,* Kitt, zamáncz». Miklosich pedig, a magyar nyelvtudósok egyhangú tiltakozása ellenére, a Slav. Elem., valamint a Fremdw., valamint legújabban a Denkschriften der k. k. Akad. hasábjain közzétett czikkeiben makacsúl ragaszkodik ahhoz, hogy a zománczot, a szerb zumanac, žumancéből mi vettük át s nem a szlávok tőlünk, mint a hogy pl. legújabban Munkácsi állítja, Nyelvt. közl. XVII. 108. Úgy gondolom, a magyar nyelvészek főkép azért nem fogadják el a szlávból kölcsönzést, mert ez ellen az u. n. hangtörvény tiltakoznék, mely szerint sz-et igen (mint Sack = zsák), de zs-t nem vesz át a magyar z-nek. Eltekintve attól, hory a régi írásmód incorrectsége mily legyőzhetlen akadály a zs hang kikutatásánál, mert hiszen s-nek, z-nek, vagy ó-cseh s lengyel helyesírással sz-nek is írták: van egy XVI. századi adatunk, mely világosan zsománcznak írja a zománczot. Verantius, kinél x=zs (pl. xufa=zsufa, hanxar=hanzsár) így ír, Dict. 1595. p. 114: «Vitellus, it. Roſſod'-ouo, germ. Der eyr-tatter, dalm. *Xomalcze,* vng. *Xomancz,*» vagyis žomalce és zsománcz. Általában, e kétségkívül nemzetközi szó, tág teret nyit az etymologiai játékoknak; bármely hypothesist be lehet vele bizonyítani, mert igen gyakran fordúl elő a legkülönbözőbb alakokban és jelentésekben. Legtöbbször: *zománcz.* A Lugossy-codexben: ſomancz, somanch, ſomancz, zomancz. 1582: *zomálcz.* B. Radvánszky. II. 57. l. 1600: (háromszor!) *zomálcz* nélkül való arany szem. Történeti lapok. I. 53. 1633: egy nagy öreg arany pohár *zamánczos* és fedeles. Orsz. levélt. Act. N.-Reg. fasc. 795. nro. 22. Sz. Molnárnál és P. Páriznál: *szománcz* és *zománcz:* crusta, gypsum, encaustum. Adáminál: *szománcs:* Gips, Malter; *zománcs:* Gips od. Malter zum bestreichen. stb. — Megemlítem még, hogy e szó, Simonyi szerint, Ny. ő. X. 98: «nemcsak jelentésére, hanem hangtestére, eredetére nézve is szőröstül bőröstül azonos a franczia *émail* szóval». A német Schmeltz, Schmalzczal való atyafiságára azonban, azt hiszem nevezetes példa, melyet fölhozok alább: Zománcz-ezüstnél, és zománczoló kemenczénél, ld. ezeket. Kecskemétinél említve: achamarin, fejér, fekete, gró, kék, sárga, szederjes, színes, tüdőszín, türkés, és veres-zománcz; zománczot kipattogtatnyi, a zománcz kipattog, a Lugossy-codexben: az zomanch kÿ zókÿk.

E tárgy irodalma. A magyarországi sodrony zománczról írt Bock: Jahrbuch der k. k. Centr. Comm. zur Erf. u. Erh. der Baudenkmale. 1859. III. 107—146. Nálunk a magyar zománcztechnikát tudtommal legelőször Ipolyi Arnold méltatta figyelemre a magyar ereklyékről szóló értekezésében, Arch. közl. 1863. III. 67—125. Jobbára ugyanez közölve: Magyar műtört. tanulm. 1873. 249—404. középkori magy. ötvös-művek cz. alatt. Ipolyi egyéb művei e tárgyban: A magyar és erd. zománczról. Budap. szemle. 1874. V 232—239. A magyar mű- és tört. em-

lékek kiállítása. Századok, 1876. 541—561; mai napig főkép e czikk körül forog a zománcz-vita. A magy. iparélet tört. fejlődése. Önállóan és a Száz. 1877. okt. füzetében. Ipolyi jelentése a magy. szent koronáról. Egyházműv. lap. 1880. I. 211—218. l. — Henszlmann Imrétől a Gazette des Beaux-Arts, 1867. okt. füz. és «a bécsi világtárlat magy. rég. osztálya», Magy. orsz. rég. eml. 1874. II. k. II. r. bev. és 220—224. l. — Rómer Flóristól: Exposition univ. de 1867 à Paris. Catal. spéc. du roy. de Hongrie. p. 11. és «majcz és zománcz». Egyházműv. lap. 1881. II. 29. — Pulszky Ferencztől: Adalékok a magyarországi műtörténelemhez. Budap. szemle. 1874. IV. 233., 234. — Czobor Bélától: A középkori egyh. műv. kézikönyve, 1875. 144. l. A zománcz-kérdéshez; és «a kehely». Egyházműv. lap. 1880. I. 107—118., 307—316. Szikinczey B.-től: Régészeti irodalom (I. A. értekezéséről). Arch. ért. 1876. X. 223—232. — Pulszky Károlytól: Acta nova musei nat. Hung. 1878. II. 7. Iparművészeti jegyzetek. Arch. ért. 1879. XIII. 259—274. Magyarhoni sodrony-zománczos kelyhek. U. o. 1881. XIV. 11—28., 100. A zománcz kérdéshez. U. o. 369—374; ez értekezés, kemény czáfolata Deák Farkas ugyanily czímű czikkének, mely az Egyetértés 1880. 279., 280., 283. sz. és Száz. 1880. 655—678. l. jelent meg.

Zománcz-ezüst = geschmeltztes Silber, vagyis eresztett ezüst. 1584: iiij kerekded pogacza zomancz ezwst, a. m. geschmeltztes u. in rundlichen Plantsch gegossenes Silber. Századok. 1877. 559.

Zománczolnyi, megzománczolnyi, = emailliren; üvegmázzal, zománczczal bevonni. Sz. Molnárnál: crustare, gypsare! Ugyanily bevonás értelemben Pázmánynál: Préd. 16: «az ő rút sebek helye az ártatlan bárány vérével megmosatott és zománczoztatott».

Zománczoló kemencze=Schmeltz-Ofen. A Lugossy-codexben: az szomanczozo kemenczen had ßódórÿefesen fel egnÿ.

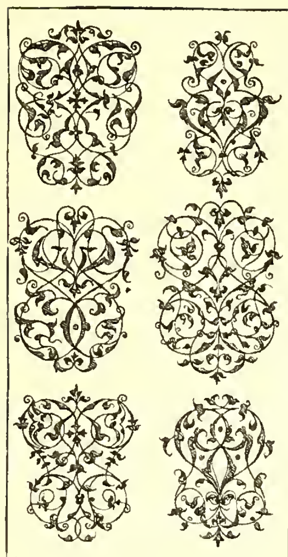
Zománczra írnyi, Kecskemétinél a. m. mézzel elegy aranynyal festeni a zománczra.

Zúz = zúza. Francovith: Haznos Es Fölötte Szikseges Könyv. 1588, f. 33: «Az fekete kakasnak az zuzzan auagy gyomran a ki hartya vagyon». Ugyanígy Sz. Molnárnál: «zúz: iecur anserinum, et aliarum avium». Miskolczi: Vad-kert. 1702: «a madaraknak az ő begyek és zúzzok». Kecskemétinél: a fecske fiunak az zúzza avvagy hasa.

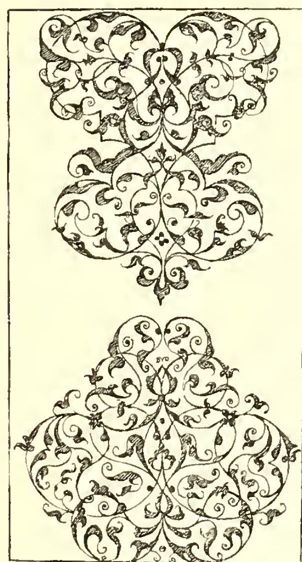
Ballagi Aladár.

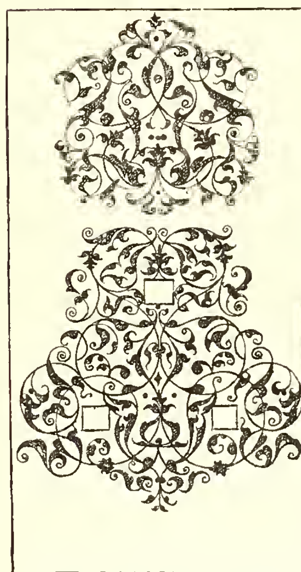
FÜGGELÉK.

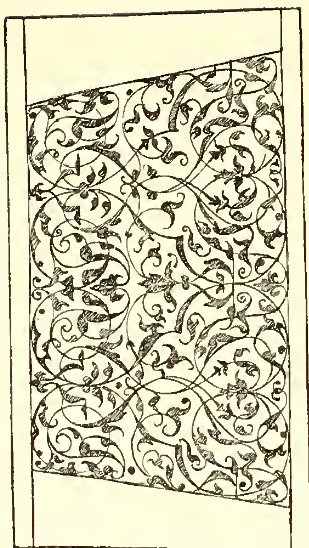
ÉTETŐ-MUNKÁHOZ VALÓ RÉGI MAGYAR ÖTVÖS-MINTÁK.

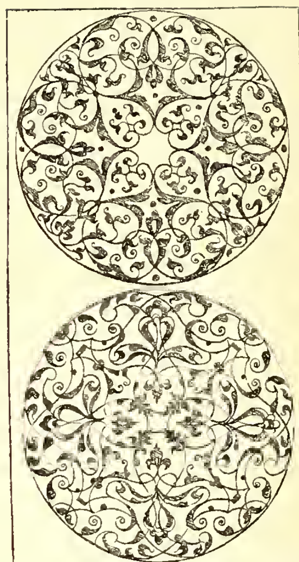

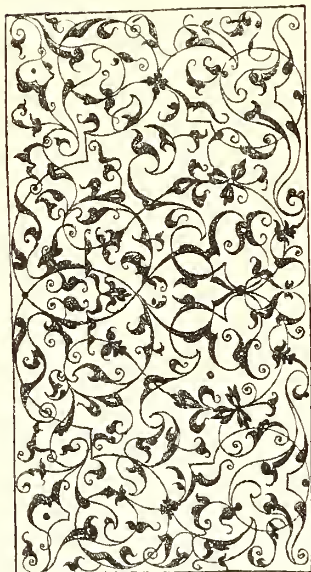

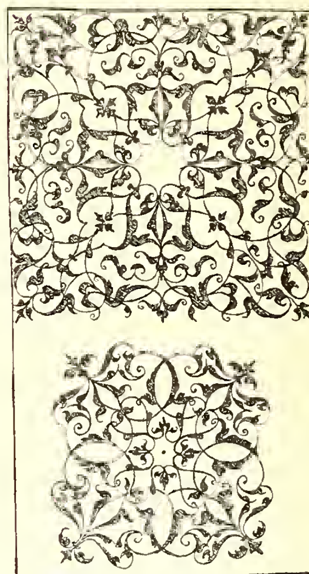

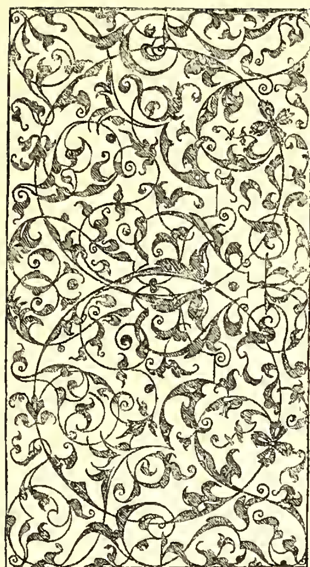
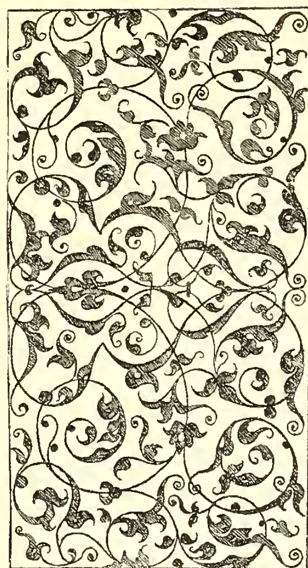
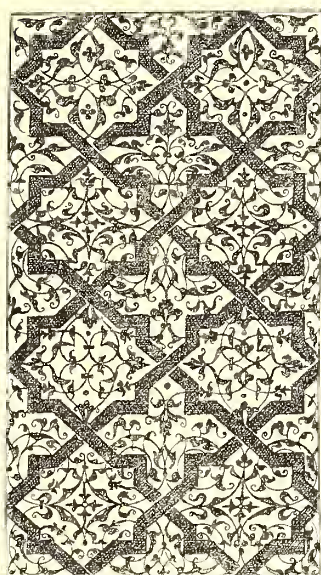
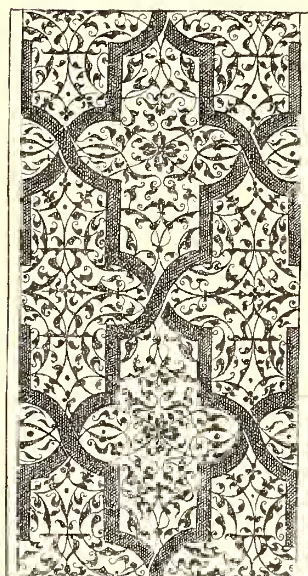

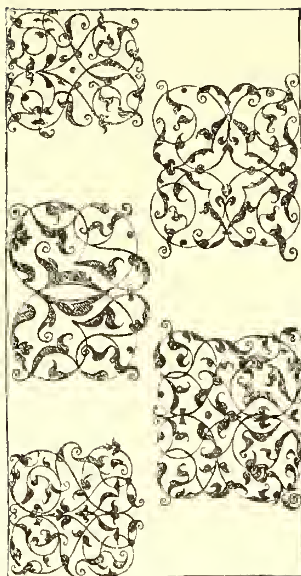

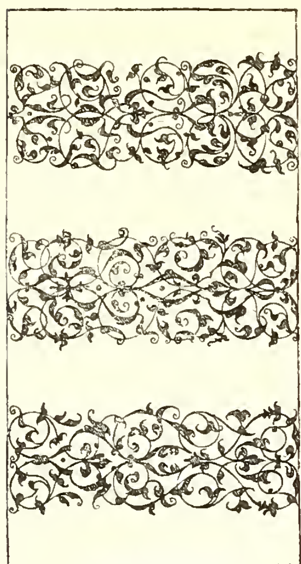

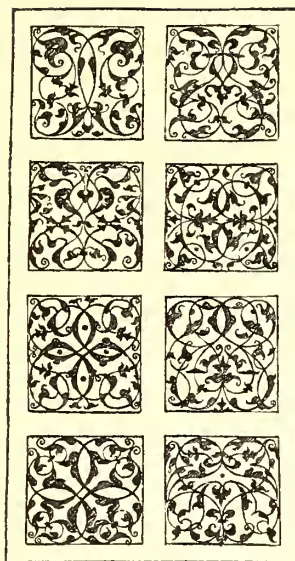

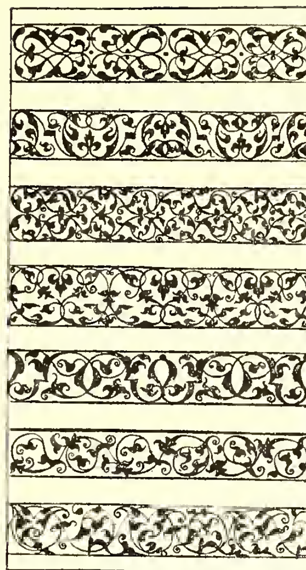

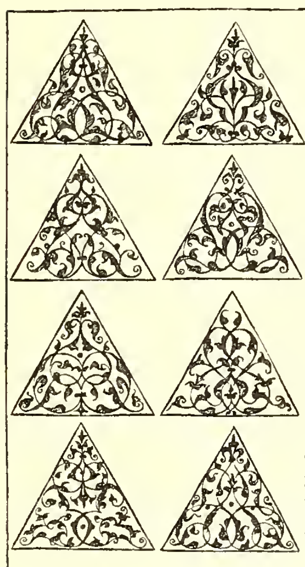

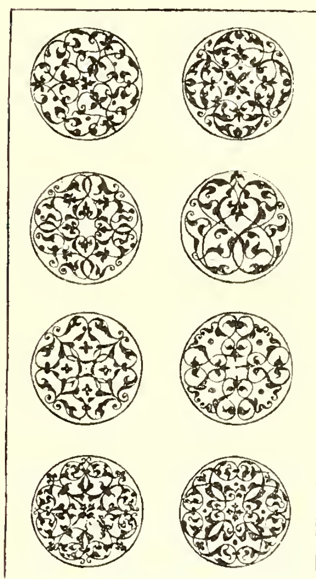

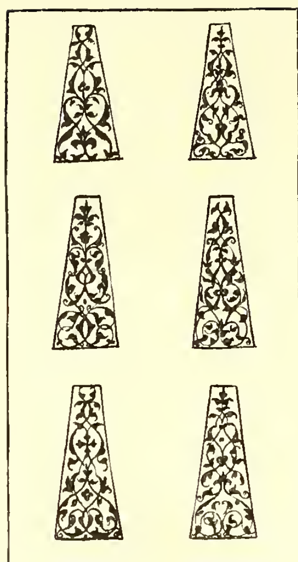

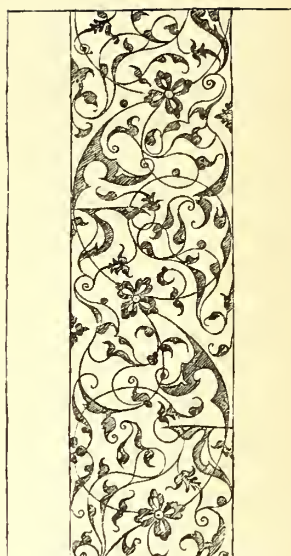

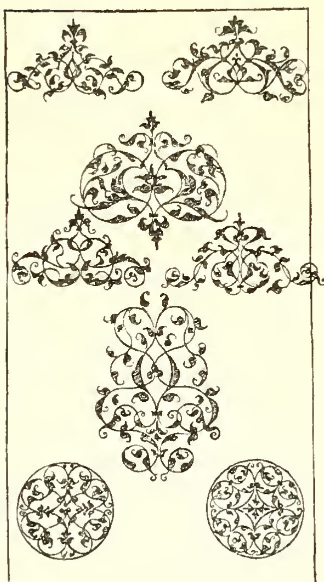

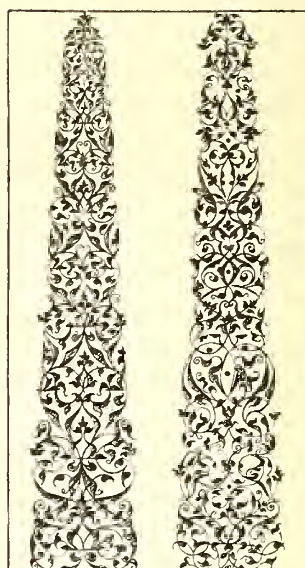

AZ ORSZ. RÉG. ÉS EMB. TÁRS. HIRDETMÉNYEI.

TAGVÁLASZTÁSOK: Az Országos Régészeti és Embertani Társulat f. évi január 22-én tartott közgyülésén megválasztattak (rendes) tagokul: A somogymegyei történeti és régészeti társulat aj. Melchárd Gyula, Kaposvár; ifj. gróf Teleky Sándor Budapest, aj. Tergina Gy.

AZ ORSZÁGOS RÉGÉSZETI ÉS EMBERTANI TÁRSULAT f. évi február hó 28-án tartott ülésében megválasztatott (rendes) tagul Kunváry Fülöp Budapest, király-utcza 29, aj. Hampel József.

A társulat pénztárába befolyt 1884. január 1-étől márczius hó 10-éig:

a) alapítványi kamatok: báró Mednyánszky Dénestől 1884-re és báró Nyáry Jenőtől 1883-ra 5—5 frt.

b) évdijak 1881-re: Adám Ivántól 5 frt; 1882-re: Dusóczky Károly, Zeller Elemértől 5—5 frt; 1883-ra: Daróczy Zoltán, Inkey Béla, Kleiszl Károly, Szendrei János, Vagner József, Varga Ferencz, Zeller Elemér és Zsivora Györgytől 5—5 frt; 1884-re: Adám Iván, Bnnyitay Vincze, dr. Chyzer Kornél, Czanyuga József, Deák Farkas, Hopf János, Inkey Béla, Ivánfi Ede, Margittay Gábor, Pálffy Sándor, Sperlágh József, Szemenyey Mihály, Szent-Ivány Zoltán, Varga Ferencz és Vásárhelyi Gézától 5—5 frt.

AZ ORSZÁGOS RÉGÉSZETI ÉS EMBERTANI TÁRSULAT pénztári állása 1883. nov. hóban.

Bevétel.		*Kiadás.*	
Október havi pénztármaradvány	1544.79	Igazgatási költségék	47.31
Értékpapirok kamatjai	50.50	Összes kiadás	47.31
Évdijak	200.—	Készpénz	1747.98
	1795.25		1795.29

Vagyon.

Értékpapirok	6300.—
Készpénz	1747.98
Összesen	8047.98

Budapest, 1883 november hó 30-án. *Czanyuga József, pénztárnok.*

AZ ORSZÁGOS RÉGÉSZETI ÉS EMBERTANI TÁRSULAT pénztári állása 1883 decz. hóban.

Bevétel.		*Kiadás.*	
Pénztármaradvány novemb. hóról	1747.98	Igazgatási költségek	301.47
Alapítványi kamatok	20.—	Rajzolás	17.—
Tagdíjak	45.—	Kiadások	318.47
Értékpapirok kamatjai	59.82	Készpénz	1554.33
Összesen	1872.80		1872.80

Vagyon.

Értékpapirok	6300.—
Készpénz	1554.33
Összesen	7854.33

Budapest, 1883 deczember hó 31-én. *Czanyuga József, pénztárnok.*

Az Országos Régészeti és Embertani Társulat pénztári állása 1884 jan. hóban.

Bevétel.		*Kiadás.*	
Pénztármaradvány 1883-ról	1554.33	Igazgatási költségek	88.16
Alapítványi kamatok	10.—	Készpénz	1572.29
Evdíjak	65.—		1660.45
Értékpapirok kamatjai	31.12		
	1660.45		

Vagyon.

Értékpapirok	6300.—
Készpénz	1572.29
Összesen	7872.29

Budapest, 1884 január hó 31-én. *Czanyuga József pénztárnok.*

Tagdij. Kérjük azon t. tagtársainkat, kik tagdíjaikkal különösen az előző 1879—1882. évekből hátrálékban vannak, hogy tagsági hátralékaikat (évi 5 frt) a társ. pénztárnoknak (Czanyuga József Budapest, Nemz. Muzeum) minélelőbb beküldeni sziveskedjenek, mert társulatunknak jelentékeny kára van, ha befizetéseikkel késnek. A folyó évi költségvetésbe különben is fel lévén véve ezen hátrálékok összege, arra kérjük t. tagtársainkat, sziveskedjenek ezen kötelezettségeiknek eleget tenni, annyival is inkább, mert ellenkező esetben társulatunk anyagi érdekeinek tekintetéből kénytelenek leszünk hivatalos uton bekérni a hátrálékos összegeket. A befizetés legkényelmesebben póstautalvány által történik. A befolyt tagdíjakat a társ. pénztárnok e folyóirat borítékán nyilvánosan nyugtázza.

Lakhelyváltoztatás. Kérem tagtársainkat, hogy saját érdekükben pontosan tudassák a segédtitkárral (dr. Tergina Gyula, Budapest. Nemz. Muzeum) lakhelyüket és lakhelyük változtatásáról is értesítsék minél előbb a titkári hivatalt.

Figyelmeztetés és kérelem. Kérem társulatunk tagjait, hogy a magok körében társulatunknak pártfogókat nyerni sziveskedjenek.

Társulatunk alapszabályai 6. §-a szerint alapító tag lehet mindenki, *a)* a ki az «Orsz. Rég. és Embertani Társ.» céljainak megvalósítására legalább 100 (száz) o. é. forintot készpénzben vagy teljes biztosítékot nyujtó 5 %-os megfelelő értékű papirban adományoz. *b)* Évdíjas taggá választathatik egy tag ajánlatára, minden, a régészet és embertan iránt érdeklődő, ki kötelezi magát, hogy három éven át 5 o. é. forintot fizet. A társulati év mindenkor januáriusban kezdődik. Tagsági bejelentések a társulati titkárhoz (nemzeti muzeum), pénzküldemények *Czanyuga József* társ. pénztárnokhoz (nemzeti muzeum) küldendők. Társulatunk tagjainak a tagdíj fejében az *Archæologiai Értesítő* jár, szakfolyóirat képes táblákkal és a szöveg közé iktatott számos illustrátióval. Reclamátiók a titkárhoz intézendők.

Kérelem. Kérjük tagtársainkat, hogy előforduló leletekről és egyéb régészeti mozzanatokról a társulati titkárt vagy a n. muzeum érem- és régiségosztályát lehetőleg gyorsan értesíteni sziveskedjenek. — Az ujonan belépő tagokat e folyóirat borítékán szoktuk megválasztásukról értesíteni s a társulat folyóiratát az Archaeologiai Értesítőt czímökre azonnal megküldjük.

Új régészeti társulat mosonymegyében.

Mosonymegyében egy történeti és régészeti társulat alakult, melynek eddigelé 4 örökös (100 frtos), 3 alapitó (50 frtos) és 56 rendes (3 frtos) tagja van; de a kis és nagyrészt idegen ajkú megyét tekintve ez is nevezetes szám. Az egylet már meg is tartotta alakuló gyülését és megválasztotta tisztviselőit.

Elnök: dr. Sőtér Ágost; alelnök: Ivánfy Ede; titkár dr. Nagy Kristóf; választmányi tagok: Alleker Lajos, Braun Adolf, Deininger Imre, Tabsy Nándor, Tóth Imre, Zechmeister József, kik az ügyek vezetését elvállalták, egyesültek a megye színejavával történelmi adatok gyűjtésére és esetleg ásatások eszközlésére, illetőleg egy mosonymegyei történeti és régészeti muzeum alapitására. A nemes megye, mely oly nagylelkű volt az országos képzőművészeti társulatnak egyszer mindenkorra 1000 frtot és évenkinti 500 frtnyi subventiót megszavazni, a megye multját felderíteni akaró egylet protectoratusát is szives volt ellvállalni, muzeumi helyiséget kijelölni, és évenkinti subventiót kilátásba helyezni.

Franklin Társulat nyomdája

HIVATALOS KÖZLEMÉNYEK.

A MAGYARORSZÁGI MŰEMLÉKEK ORSZÁGOS BIZOTTSÁGA 1883 IKI MÁRCZIUS 3-ÁN TARTOTT RENDES ÜLÉSÉNEK

JEGYZŐKÖNYVE.

Jelen voltak Hegedüs Candid elnöklete alatt: dr. Arányi Lajos, Geduly Ferencz, Havas Sándor, dr. Henszlmann Imre, Pulszky Ferencz, Steindl Imre, Szumrák Pál, Thaly Kálmán, Torma Károly és Zsigmondy Gusztáv.

1. Olvastatott a múlt évi deczember 29-én tartott rendes ülésnek jegyzőkönyve. Észrevétel nem történt.

2. Vallás és közokt. m. k. Minister Horváth Miklós dévai rajztanárnak a beregszói falképek lerajzolására előleg 50 frtot utalványoz. Tudomásul szolgál.

3. Vallás és közokt. m. kir. Minister Medgyaszay Lajos számára az ásatásokra kért engedélyt megadandónak nem találja. Tudomásul szolgál.

4. Vallás és közokt. m. kir. Minister Reichling Ferencz kapusnak az akadémia épületében 1882. évben teljesített szolgálatokért 20 frtot utalványoz. Tudomásul szolgál.

5. Vallás és közokt. m. k. Minister a bizottságot értesíti, hogy a pécsi cubiculum fentartása czéljából szükséges intézkedések megtétele végett a pécsi püspököt megkérte, s egyuttal a mondott cubiculum fölé néhány évvel ezelőtt Schulek Frigyes által tervezett kápolna terveit és költségvetését a bizottság rajztára számára megküldi. Az első pont örvendetes tudomásul vétetik, a rajzok és a költségvetés, a bizottság levéltárában őrzendők.

6. Hanzély János számvevőségi igazgató a bizottság könyvtárának folytatólagos leltárát (184—193 tételéig) helyesnek találta. Tudomásul szolgál.

7. Vallás és közokt. m. k. Minister a bizottságot értesíti, hogy a pécsi székesegyházban felfedezett falfestményekből öt lapnak lemásoltatására Schmidt Frigyes beltagot felhívta. Tudomásul szolgál.

8. Vallás és közokt. Minister az ó-budai amphitheatrum területének kisajátítására vonatkozó iratokat és tervrajzokat véleményezés végett megküldi. A bizottság ezen ügyet behatóan tárgyalván, a tervrajzokban kisajátítandó területet elégségesnek találván, az okiratok azon kérelemmel felterjesztendők, hogy a Minister Ő Nagyméltósága a kisajátítást kieszközölni kegyeskedjék.

9. Vallás és közokt. m. k. Miniszter a Huszka József sepsi-szentgyörgyi rajztanár által a besenyői templom falfestményeiről készített másolatokat dijazás iránti véleményes jelentéstétel végett megküldi. Ezen ügy tárgyalásában három kérdés merült fel: vajon a falképek lemásolásra érdemesek-e? vajon a lemásolás a templom további képeire is kiterjesztendő? és vajon a lehámozással és lemásolással a beadott példány tanusított képessége értelmében Huszka József mebizandó-e? A bizottság mind a három kérdésre igennel felelvén, a nagyméltóságú Miniszter megkérendő, kegyeskedjék Huszkát eddigi működéseért 100 frttal jutalmazni, sőt annak folytatásával őt megbízni, úgy hogy a képeket átraj-

zolja, és az átrajzoláshoz színes vázlatot csatoljon. A bizottság fentartja magának, hogy a majdan beküldött munka jutalmazásáért a nagyméltóságú Miniszter urhoz előterjesztést teend.

10. Henszlmann Imre előadó jelenti, hogy a zerge-utczában levő szállás felmondatván, a vas-utczában 10. sz. alatt kibérelt nagyobb hivatalos helyiségre szálláspénz fejében 600 frtot kér engedélyeztetni. Tudomásul szolgál, miután a felirás rövid uton már megtörtént.

11. Vallás és közokt. m. k. Miniszter az okolicsnai templom befedésére 500 frtot utalványoz. Tudomásul szolgál.

12. Steindl Imre b. tag a rudobányai ref. templom helyreállítására vonatkozó jelentését beterjeszti. Steindl e véleményéből kitűnik, hogy a templom csekély műértéke miatt nem érdemes, miszerint helyreállítása országos költségen történjék. A bizottság ezen nézetet magáévá teszi.

13. Vallás és közoktatási m. k. Miniszter a bizottságot felhívja, hogy a benei (Beregmegye) templom restauratiójára vonatkozó s az illető alispán által 1878. évben megküldött tervek iránt véleményesen nyilatkozzék és a mondott tervezetet és költségvetést (ez nem küldetett meg) a megye alispánjának használat végett mielőbb kiadni sziveskedjék.

A benei templom ügyét a bizottság már 1878-ban tárgyalta és ekkor kimondta, hogy a templom késő-korú és inkább durva alkotású lévén, a bizottság nem véli czélszerűnek maga részéről restauratiójához járulni; nem maradt tehát egyéb hátra, mint az alispán által beterjesztett okmányok visszaterjesztése.

14. Zsigmondy Gusztáv bizottsági tag a zsámbéki templomról Hofhauzer Antal műépítész által felvett rajzokat bemutatja és azok megvételét a bizottság részéről kéri. A rajzok hasonlíthatlanul legnagyobb része a templom restauratióját czélozza, azonban a bizottság ilyent ez idő szerint lehetetlennek találván és csak is a romnak mint romnak fentartására szorítkozván; a rajzok köszönettel visszaadandók.

15. Előadó bemutatja Szabó Gyula maros-csucsi tanító hozzá intézett levelét, melyben Szabó jelenti, hogy a nagy-őlyvi templomban falfestmények találtatnak, s hogy a község e templomot rosz állapota miatt tavaszszal lebontani szándékozik, kéri tehát, hogy azok lemásolására szakértő küldessék ki. A nagyméltóságú Miniszter megkérendő, hogy a lemásolást Br. Kemény György marostordai főispán útján kieszközölni kegyeskedjék, czélszerűnek találja az átrajzolást és ha lehet szines vázlat készítését.

16. Előadó bemutatja Myskovszky Viktor k. tag küldeményét, le van másolva: Cromer Ágoston sírköve Kassán, a boldogkői vár, a csetneki templom, a hárskuti (Gömörmegye), a richwaldi (sáros) a kruzslyovai fatemplom (Sárosmegye) a kézsmárki evangelikus fatemplom, a poprádi és a gölniczbányai székesegyház, összesen 30 táblán, azokhoz csatolandó 9 törzs ív. A bizottság ezen munkát kiadja megbírálás végett Schulek Frigyesnek és gróf Khuennek, terjesszék véleményöket a bizottság elébe, mi ezen munkából megtartandó és mennyire becsülik a megtartandó táblákat?

17. Előadó bemutatja Myskovszky Viktor a kassai székesegyház három kapuzatának aquarallejeit, melyek a nagyméltóságú Miniszter által már előbb ugyanazon székesegyházat ábrázoló megvett aquarellek folytatását képezik.

18. Torma Károly bizottsági tag felolvassa a következő indítványát: kérje fel a tiszt. bizottság a vallás és közoktatásügyi m. k. Miniszter ő nagyméltóságát, hogy régi királyaink hamvainak Székesfehérvárott, és pedig mivel az őseredeti helyen az egykori basilika romjaiban nem lehetséges, a mai püspöki székesegyházban leendő végleges elhelyeztetését, s azoknak valamely lehetőleg díszes emlékjellel való megörökítését eszközölni kegyeskedjék. Az indítvány helyesléssel találkozván, annak ajánló felterjesztése elrendeltetik, azon megjegyzéssel, hogy a bizottság minden netán ez ügyben az egyházi jogokba és szokásokba vágó eljárástól tartózkodni kíván.

Kelt Budapesten, 1883-diki márczius 3.

Hegedüs Lajos, m. b. h. elnök. *Henszlmann Imre*, előadó.

A MAGYARORSZÁGI MŰEMLÉKEK ORSZÁGOS BIZOTTSÁGA 1883. MÁJUS 22-ÉN TARTOTT RENDES ÜLÉSÉNEK

JEGYZŐKÖNYVE.

Jelen voltak gróf Zichy Jenő elnöklete alatt: dr. Arányi Lajos, Forster Gyula, Geduly Ferencz, Havas Sándor, Henszlmann Imre, gróf Khuen Antal, Pulszky Ferencz, Steindl Imre, Thaly Kálmán, Zsigmondy Gusztáv.

1. Olvastatott a f. é. márczius hó 3-án tartott rendes ülésnek jegyzőkönyve. Eszrevétel nem történt.

2. Vallás és közoktatási m. k. miniszter Forster Gyula miniszteri tanácsost a műemlékek bizottságához mint a kormány képviselőjét beltagnak kinevezi. Örvendetes tudomásul szolgál, s miután a tanácsos megjegyzi, miszerint anomáliának tartja, hogy a kormány képviselője a rendes elnök távollétében a bizottságban elnököskődjék és ügyeit a miniszteriumban is vigye; határoztatik, hogy a rendes elnök akadályozása alkalmával a bizottság esetről-esetre helyettes elnököt saját kebeléből válaszszon.

3. Kilián Frigyes könyvárus a bizottság számára szállított 101 o. é. frt 10 krnyi számláját az előadó bemutatja. A számla fölterjesztendő.

4. A vallás és közoktatási m. k. miniszter a hunyadmegyei történelmi és régészeti társulatnak a Várhelyen feltakart római templom területének kisajátítására vonatkozó kérelmét megküldi. A kisajátítás czélszerűnek elismertetvén, a nagyméltóságú miniszter megkérendő, hogy az erre vonatkozó lépéseket megtétetni kegyeskedjék.

5. A vallás és közoktatási m. k. miniszter a bizottság számára kibérelt új helyiség lakbér fedezésére 600 frtot engedélyez. Tudomásul szolgál.

6. Véghelyi Dezső, Veszprémmegye alispánja a berhidai r. k. templom stylszerü helyreállítása iránti intézkedést a bizottság részéről megtétetni kéri. Lásd e jegyzőkönyv 12. pontját.

7. A vallás és közoktatási miniszter a bizottságot értesíti, hogy a nagyölvesi templom falfestményeinek fölvételével Margitay Gábor mérnököt és Nemes Ödön, marosvásárhelyi rajztanárt megbízta. Tudomásul szolgál.

8. A vallás és közoktatási miniszter Medgyaszay Lajosnak a pankotai apátsági templomról készített és Aradmegye alispánja által fölterjesztett alaprajzát véleményes jelentéstétel végett megküldi. A romok megvizsgálására gróf Khuen Antal másodépítész küldetik ki.

9. A vallás és közoktatási m. k. miniszter a bizottságot felhivja, hogy Mátyás király Kolozsvárott lévő születési háza tárgyában véleményes jelentését mielőbb beküldje. A mult évi szeptember 14-én tartott bizottsági ülésnek 14-ik pontjával: «Schulek Frigyes megbizatott, tekintse meg Harinára teendő útja alkalmával a kérdéses házat, adjon jelentést annak állapotáról és netalán szükséges helyreállítása költségeiről.» E szerint Schulek Frigyes bizottsági építész újra felszólítandó a bizottság ezen határozatának keresztülvitelére.

10. A vallás és közoktatási m. k. miniszter Stehlo Ottonak a kassai székesegyház rajzolójának a rudóbányai ref. egyház megszemlélése alkalmából fölmerült költségei fejében 30 frt 80 krt utalványoz. Tudomásul szolgál.

11. A vallás és közoktatási m. k. miniszter a gelencsei és homorod-szentmártoni templomok falképeiről Huszka József rajztanár által készített másolatokat díjazás és véleményes jelentés végett megküldi. A beküldött számos és terjedelmes színezett rajzokat, melyek csak a falképek igen fáradságos feltakarása után készülhettek, úgy Huszka József útiköltségeit tekintve, a bizottság 300 (háromszáz) forintnyi díjat hoz javaslatba; annál inkább, hogy Huszka József ez által buzdítva a még hátralévő falképek lemásolására buzditassék. A homorodi templom unitáriusoké levén, itt a munka folytatása nehézségekkel jár, melyek elhárítására a nm. miniszter Dániel Gábor főispán közbevetése révén megkérendő. E képek műértékkel nem, hanem műtörténetivel bírván, azok megújítása nem ajánltatik ugyan, hanem másolatnak birtoklása igen is kívánatos.

12. A vallás és közoktatási m. k. miniszter a Veszprémmegyében kebelezett berhidai templom restauratiójára vonatkozó véleményes jelentés fölterjesztését megsürgeti. E jegyzőkönyv 6-ik pontjában érintett alispáni felirat múlt

évi juliushó 3-án lett keltezve ugyan Veszprémben, hanem a bizottság irodájába csakis folyó évi márczius 24-én érkezett, mióta ülés nem tartatott. A mai ülésben gróf Khuen Antal másodépítész megbizatott a kérdéses templom megvizsgálásával.

13. A vallás és közoktatási m. k. miniszter a szakadáti (a nagy-szebeni egyházkerületben fekvő) ágostai község régi templomának helyreállítását kérelmező folyamodványt véleményezés végett megküldi. A Királyhágón túli Magyarország ezen legrégibb ó-román stylben épített templom fölvétele, leírása és helyreállításának költségvetése jelentéstétel végett Steindl Imre bizottsági tagnak kiadandó.

14. A vallás és közoktatási m. k. miniszter Könyöki József k. t. és pozsonyi tanárnak az óvári, sztrecsnói, budetini, lietavai, hricsói, sulyói, ledniczi, vágbeszterczei, kassai, illovai, oroszlánkői, éleskői, jókői, korlátkői, szomoláni, szentgyörgyi várromoknak, valamint a vasini, teplicskai, zsolnai és halusiczi templomok alaprajzaiért, továbbá a pominócsi templom rajzáért 500 frtnyi tiszteletdíjt engedélyez. Ehez Thaly Kálmán bizottsági tag megjegyzi, hogy e szerint Magyarország északnyugati határa szélső várainak fölvétele be lévén fejezve, következnék a délnyugati védelmi határváraké ; kéri tehát, hogy Könyöki ezek fölvételével, egyetértve magával, megbizassék, és erre nézve a jövő év' bizottsági budgetből ismét 500 frt engedélyeztessék. A nagyméltóságú m. k. miniszter a megbizás helyeslésére megkérendő és egyszersmind arra, hogy Könyökinek munkálkodásának megkönnyebbítésére Sopron- és Vasmegyének szóló ajánlólevelet kiadni kegyeskedjék.

15. Dr. Szabó József egyetemi tanár a somoskői várrom, melynek köveit útépítésre fordítják, fentartását kérelmezi.

A várrom basalt anyaga és ennek különös elrendezése miatt nemében egyetlennek tekinthető, s azért valamint helyiségeinek elosztása miatt a műemlékek sorába tartozván : a nm. miniszter megkérendő, hogy annak elpusztítását Nógrádvármegye útján keményen eltiltatni kegyeskedjék.

16. A vallás és közoktatási m. k. miniszter a bizottságot értesíti, hogy a benei ref. templomnak országos költségen való helyreállítása nem engedélyeztetett. Tudomásul szolgál, az irományok az alispánnak visszaküldendők.

17. Előadó beterjeszti a bizottság irodája átszállításáért általa fizetett 25 (huszonöt) forintról szóló nyugtát. A nyugta fölterjesztendő.

18. Előadó beterjeszti a kassai székesegyházat illető indítványát három következőleg szóló pontban :

1. Kivánatos az altemplom stylszerű ujítása,
2. a szentély alatti tér megvizsgálása és
3. a nevezetes domborművek lemintázása és felállítása a nemzeti Muzeumban. A bizottság előadója véleményét elvileg elfogadja, azonban az altemplom restauratióját főleg költség hiánya miatt jelenleg foganatosítani még nem lehet, a szentély alatti tér megvizsgálása a kövezet megujítása alkalmával megtehető, a padló megujítását a káptalan saját költségén közelebb megtétetni igérte, végre a domborművek lemintázását legközelebb foganatosítani óhajtja. Az indítvány fölterjesztendő.

19. Steindl Imre jelenti, hogy hallgatóival kész Abauj- és Szepesmegyékbe kirándulni és az ottani emlékeket fölvenni. Kéri tehát a bizottságot, hogy a nm. miniszternél e czélra mintegy 700 o. é. forintig hitelt kieszközölni szíveskedjék.

Előadó megjegyzi, hogy a bizottság Szepes- és Abaujmegye emlékeinek fölvételét már bírja s így czélszerűbb volna, a kirándulást máshová, nevezetesen Besztercze vidékére tenni. Mindazáltal Steindl megigérvén, hogy a már meglevő rajzoknál pontosabbakat készítend és a sorban hiányzó emlékekre leend figyelemmel, a bizottság a tanár indítványát elfogadja, kivált azon tekintetből, hogy a tanár növendékei a Szepesség számos középkori emlékein a régi stylt legjobban tanulmányozhatják, valamint azért is, mert az erdélyi kirándulás többe kerülne és így a nm. minisztert megkérendi, hogy e czélra Steindlnek 700 frtnyi összeget engedélyezni kegyeskedjék.

Budapest, 1883. május 22-én.

Láttam : *Zichy Jenő.* *Henszlmann Imre*, előadó.

A MAGYARORSZÁGI MŰEMLÉKEK ORSZÁGOS BIZOTTSÁGA 1883-IKI AUGUSZTUS 16-ÁN TARTOTT RENDES ÜLÉSÉNEK

JEGYZŐKÖNYVE.

Jelen voltak gróf Zichy Jenő elnöklete alatt: Forster Gyula, Geduly Ferencz, Havas Sándor, Henszlmann Imre, Torma Károly és Zsigmondy Gusztáv.

1. Olvastatott a f. évi május 22-én tartott rendes ülésnek jegyzőkönyve. Észrevétel nem történt.

2. Elnök mély fájdalommal jelenti Hegedüs Lajos Candid bizottsági tag és a kormány képviselőjének kora halálát.

3. Vallás és közoktatás ügyi m. k. miniszter a szepes és abaujvári műemlékek fölvételére Steindl Imre bizottsági tagnak 700 frtot engedélyez. Tudomásul vétetik.

4. Vallás és közoktatás ügyi m. k. miniszter a tardosi ősrégészeti telep és ásatásainak költségére Torma Zsófia részére 300 frtot engedélyez. Tudomásul szolgál.

5. Vallás és közoktatásügyi m. k. miniszter a műemlékek országos bizottsága új hivatalos helyiségének kifogadása alkalmával felmerült költözködési költségek fejében Henszlmann Imre előadónak 25 frtot utalványoz. Tudomásul szolgál.

6. Vallás és közoktatás ügyi m. k. miniszter a bizottságot értesíti, hogy az óbudai castrum stativum felkutatási költségére Havas Sándor albizottsági elnöknek 500 frtot utalványozott. Tudomásul szolgál.

7. Dr. Hegedüs Lajos Candid f. évi junius 13-án történt haláláról szóló gyászjelentés megküldetik. Hegedüs Lajos volt azon férfiú, ki bizottságunkat nagy részben teremtette, tanácskozásait gyakran mint helyettes elnök bölcsen vezette és határozatait a miniszteriumban foganatosította, működésének hazánk sok műemléke mintegy feltámasztását és bizottságunk régészeti és művészeti készletének létrejöttét köszöni; miért e bizottság sajnos mély fájdalmát ezen ügyében oly nagy érdemet szerzett férfiúnak kora halála fölött jegyzőkönyvileg kifejezi, és ezen fájdalmát Hegedüs Berta, az elhunyt nőtestvéréhez küldendő levélben is ki fogja jelenteni, kivel egyuttal jegyzőkönyvünk ide vonatkozó pontja is közlendő.

8. Vallás és közoktatási m. k. miniszter Henszlmann Imre előadónak f. évi július és augusztus hóra terjedő szabadság időt engedélyez. Tudomásul szolgál.

9. Vallás és közoktatási m. k. miniszter megengedi, hogy Könyöky József kültag a soproni és vasmegyei várakat fölvegye s e czélra 500 frtot engedélyez s nevezettnek ajánló levelet küld. Tudomásul szolgál.

10. Vallás és közoktatási m. k. miniszter Kilián Frigyes könyvárusnak, a bizottság részére szállított könyvek ára fejében 101 frt és 10 krt utalványoz. Tudomásul szolgál.

11. Vallás és közoktatási m. k. miniszter Tholt Titus budapesti ügyvédnek a cs. k. 4-ik hadparancsnokság által áttett folyamodványát, melyben Etelvár maradványainak kutatási czéljából a kisczelli katonai kórház épület megvizsgálására engedélyt kér, véleményezés végett megküldi. Ámbár az épület csak is a múlt században emeltetett, s így a vizsgálat régészeti eredménye nem várható, a bizottság a negativ eredményt is hasznosnak tartván, az engedély megadása mellett nyilatkozik és ha megadatik, a vizsgálatot elnöke vezetése alatt megtartandónak véli.

12. Vallás és közoktatási m. k. miniszter Körmöcz város közönségének a régi vártemplom stylszerű helyreállítására vonatkozó kérvényét megküldi. Mihez Forster Gyula a kormány képviselője felvilágosításul hozzáadja, hogy Körmöcz város a tervező Storno Ferenczczel új építkezés ügyében már is szerződést kötött: és ez annál örvendetesebb, mivel így Körmöcz saját erejéből templomát stylszerűleg restaurálni szándékozik; megjegyzi végre, hogy Steindl Imre és gróf Khuen Antal bizottsági másodépítész az itt is előmutatott tatarozási tervet megvizsgálta és megfelelőnek találta. Az említett két építész felszólítandó, hogy szóval kifejezett véleményét írásban is közölje a bizottsággal.

13. Vallás és közoktatási m. k miniszter Geduly Ferencz titkárnak szep-

tember 1-től október 15-ig terjedő hat heti szabad időt engedélyez. Tudomásul szolgál.

14. Henszlmann Imre előadó jelenti, hogy miután a moly a hivatalos terem divánjában oly nagy kárt tett, miszerint az egészet meg kellett újítani és csak a régi puhafából készített állvány volt használható, ő a gyökeres javításért a mellékelt számla és nyugta értelmében ötven forintot fizetett, mely összeget magának visszatéríttetni kér. A számla és nyugta felterjesztendő.

15. Előadó jelenti, hogy a bizottság régi szállásának volt három helyisége, melynek fütésére neki 90 frt o. é. évenkint engedélyeztetett, így harmincz forint egy-egy helyiség fűtésére esvén: a mostani hivatalos helyiség négy darabból állván, kéri, hogy a negyedik (uj) fűtésre is 30 frt és így egészben 120 frt engedélyeztessék. A kérelem felterjesztendő.

16. Előadó bemutatja régészeti jelentését, mely liptói, sz.-andrási és okolicsnai, továbbá a kassai és gölniczi templomok állapotáról szól: az irományok közt elteendő jelentés pontjait csak szóval adván elő, különösen megjegyzi, hogy a kassai székesegyház szentélyének díszesebb kikövezési költségét sem a város sem a káptalan sem a püspök nem akarja magára vállalni, holott a mostani durva padolat sehogy sincsen összhangzatban a szentély többi dúsabb díszitésével; úgyszintén ámbár a bizottság f. é. május 22-én tartott ülése a fölötte érdekes kapuk fölötti domborművek gypszbe való lemásolását szorgalmazta, erre nézve eddig semmi előkészület nem történt, holott ezt épen most legczélszerűbben lehetne eszközölni és hogy valamint a padolat alkalmával történhető a szentély földalatti részeinek megvizsgálása a templom építkezése történetének megírására mulhatlanul szükséges, úgy a domborművek mintáinak kiállítása a m. n. muzeumban fölötte kivánatos. A jelenlevő kormány-képviselő ennek folytán megkéretik, hogy a bizottsägg múlt ülésének határozata foganatosítására közbenjárni szíveskedjék.

17. Szóba hozatván, hogy az 1885-re tervezett országos kiállításon kivánatos volna bizottságunkat is képviseltetni, és hogy ez idő szerint hivatalos felszólítás hozzánk nem érkezvén, e tekintetben az initiativát magunknak kell megkezdeni; azonban miután a kiállítási bizottságok már jövő héten alakulni fognak az idő rövidsége a hosszabb felírati útat már nem engedi, miért is a jelenlevő kormány-képviselő megbízatik, szíveskedjék a szükséges lépéseket valamint saját úgy a kereskedelmi minisztériumnál rövid úton megtenni; másrészt felírat menesztendő az országos általános ipar és gazdasági kiállítás első elnökéhez, melyben kifejezendő, hogy bizottságunk is kíván a tárlatban részt venni és abban magát megbízandó tagjai által képviseltetni.

18. Torma Károly bizottsági tag szóval előadja az óbudai római castrum stativum ügyében végbevitt ásatásai eredményét (tüzetes, az Archæologiai Értesítőben megjelenendő jelentésén dolgozik). E szerint megtalálta a castrum északi sarkát és délnyugati sarkát, épen azon a helyen, melyet eleve kijelölt; e sarkon erős körded torony ásatott fel. A castrum valószínűleg kelet felé a mostani országútig terjedett el, hol a régi vízvezeték is a város felé vonult. Hátra van a porta principalis dextra és a castrum saját vízvezetékének feltalálása, hogy így az egésznek határai constatáltassanak mi a jövő évnek feladata leend. A bizottság Tormának eddigi sikeres tudományos munkálkodásáért köszönetet szavaz.

Kelt Budapesten, 1883-ki augusztus 16-án.

Gróf Zichy Jenő, elnök. *Henszlmann Imre*, előadó.

A MAGYARORSZÁGI MŰEMLÉKEK ORSZÁGOS BIZOTTSÁGA 1883-IKI NOVEMBER 21-ÉN TARTOTT RENDES ÜLÉSÉNEK

JEGYZŐKÖNYVE.

Jelen voltak gróf Zichy Jenő elnöklete alatt: Arányi Lajos, Geduly Ferencz, Henszlmann Imre, Thaly Kálmán, Torma Károly és Zsigmondy Gusztáv.

1. Olvastatott a f. é. augusztus 16-án tartott rendes ülésnek jegyzőkönyve. Észrevétel nem történt.

2. A vallás és közoktatási m. kir. miniszter a bizottságot értesíti, hogy a tordosi ősrégészeti telepen Torma Zsófia által eszközölt ásatások alkalmával előkerült tárgyakra nézve megengedte, hogy ezen leletekből megfelelő sorozat a hunyadmegyei régészeti társulat muzeumának adassék át. Tudomásul szolgál.

3. A vallás és közoktatási miniszter a bizottságot felhívja, hogy a kebelbeli számvevőséggel közölje az állandó vasuti szabadjegygyel ellátott tisztviselők névjegyzékét. Hogy a bizottság egy tagjának sincsen szabadjegye, rövid úton följelentette.

4. Könyöky József k. t. jelenti, hogy Baumkircher emlékkövének másolata a steier orsz. tört. társulattól könnyen megszerezhető volna. A jelentés használat végett a m. n. muzeum igazgatóságának megküldetik.

5. A vallás és közoktatási m. k. miniszter a pankotai apátsági templom romjai iránt kivánt véleményes fölterjesztését megsürgeti. A romok megvizsgálásával s illetőleg fölvételével gróf Khuen másodépítész levén megbizva, s eddig jelentését nem adván be, a bizottság e tekintetben nem nyilatkozhatik. Ez úttal szóba hozatván, hogy a másodépítész még több más kiküldetésről sem tett jelentést, azok beterjesztése sürgetőleg kivánandó, mi végett a jegyzőkönyv ezen pontja vele közlendő.

6. Könyöky József k. tag a pomissáczi templom helyreállítására vonatkozó költségvetést és az ajtó rajzát megküldi. A költségvetés és rajz a minisztériumhoz ajánlólag fölterjesztendő, a kivitel felügyelőségével Könyöky volna megbizandó.

7. Myskovszky Viktor kültag a sárospataki és terebesi műemlékek fölvételéről szóló előleges jelentését beterjeszti; a rajzokat az év végéig elvégezni reméli. Tudomásul szolgál.

8. A vallás és közoktatási m. k. miniszter a bizottság hivatalos helyiségének fütésére 120 frtot engedélyezett. Tudomásul szolgál.

9. A vallás és közoktatási m. k. miniszter a bizottságot értesíti, hogy az okolicsnói templom befedésére engedélyezett 500 frton felül szükséges összeg a szepesi püspök fölterjesztése szerint magánadományozás útján gyült össze. Tudomásul szolgál.

10. Téglás Gábor, dévai főreáliskolai igazgató, megküldi Szinte Gábor rajztanárnak folyamodványát, melyben a beregszói templom falfestményeinek másolatára az időközben eltávozott Horváth Miklós rajztanárnak engedélyezett 50 forintnyi segélyt a maga részére átruháztatni kéri.

11. A vallás és közoktatási m. k. miniszter a bizottságot értesíti, hogy a nógrádmegyei alispán fölterjesztése szerint a somoskői vár romjain újabbi rongálás nyomai a megejtett vizsgálás alkalmával nem találtattak. Tudomásul szolgál.

12. Könyöky József k. tag 50 darab törzsívet kér; az ívek egy része már is megküldetett, a többi megküldendő.

13. A vallás és közoktatási m. k. miniszter a bizottságot értesíti, hogy a csász. kir. hadparancsnokság a kis-czelli katonai épületek átvizsgálását megengedte.

14. Horváth Miklós jelenti, hogy megbizatásának családi körülményei miatt eleget nem tehetvén, a beregszói templom frescóinak fölvételére Szinte Gábor rajztanárt ajánlja. A nm. miniszter megkérendő, hogy Szinte Gábort e munkával megbízni és a Horváth Miklósnak segélyképen engedélyezett 50 frtot Szinte Gáborra átruházni kegyeskedjék.

15. Az erdélyi r. k. status igazgatósága a gelenczei templom és falfestményeinek restauratióját kéri.

16. A vallás és közoktatási miniszter a homorod-szent-mártoni unitárius templom falfestményeinek fentartására az unitárius megye presbyteriuma által 1000 frtnyi segélyt kérő folyamodványát megküldi. A két templom freskóinak ügye a f. é. május 22-én tartott ülésben tüzetesen tárgyaltatván; a bizottság akkori határozata és feliratának megfelelőleg most is azon nézetéhez ragaszkodik, mely szerint a két templom restaurálására kivánt összeg a bizottság budgetjét nem terhelheti; de a freskók restaurálása sem kivánatos; mennyiben azonban ezek mégis legalább műtörténeti becscsel birnak, kivánatos azok lemásolásának

folytatása. A 15. pont határozatáról értesítendő a status igazgatósága; a 16. pont határozatáról a nm. miniszteriumnak jelentés teendő.

17. Henszlmann Imre előadó bemutatja a kis-czelli épület megvizsgálásáról szóló jelentését, megjegyezvén szóval; hogy ez alkalommal semmi sem találtatott, mi a mult században történt fölépítésnél régibb állapotra mutatna. Tudomásul szolgál.

18. Thaly Kálmán bizottsági tag beadja Könyöky József k. t. hozzá intézett levelét, melyben ez röviden megnevezi az általa ez év idényében fölvett várakat, a rajzokat ez év végéig elvégezni reméli. Örvendetes tudomásul szolgál. Thaly Kálmán bizottsági tagnak ez ügyben való közremunkálásáért köszönet szavaztatik.

Budapest, 1883. november 21-én.

Gróf Zichy Jenő, elnök. *Henszlmann Imre*, előadó.

A MAGYARORSZÁGI MŰEMLÉKEK ORSZÁGOS BIZOTTSÁGÁNAK 1883-IKI DECZEMBER 18-ÁN TARTOTT RENDKÍVÜLI ÜLÉSÉNEK

JEGYZŐKÖNYVE.

Jelen voltak Havas Sándor helyettes elnöklete alatt: Arányi Lajos, Geduly Ferencz, Henszlmann Imre, Torma Károly és Zsigmondy Gusztáv.

1. Előadó beterjeszti a november 21-én tartott rendes ülésnek jegyzőkönyvét. Észrevétel nem történt

2. A vallás és közoktatási m. k. miniszter Dochnal Béla könyvkötőnek bekötésekért 17 frt 25 krt utalványoz. Tudomásul szolgál.

3. Steindl Imre beltag jelenti, hogy érdekelt fél lévén a körmöczbányai templom restaurationalis terveiről véleményt nem adhat. Tudomásul szolgál.

4. Steindl Imre beltag a szakadáti román stylű templom restaurálására véleményes jelentését beterjeszti, mely szerint újabb beható megvizsgálására szükséges nyilatkozni, jelesen megtudandó vajjon a templom alapzata nincsen-e vízbeszivárgásnak kitéve. Ezen megvizsgálásra gróf Khuen másodépitész küldetik ki, kinek a helyettes elnök megjegyzésére különös feladatául tüzetik ki beszivárgó vizek és azok eltávolitása iránt jelentést tenni. A jegyzőkönyvnek ezen pontja vele közlendő.

5. A vallás és közoktatási m. k. miniszter a hivatalos helyiségben levő pamlag költségére 53 o. é. frtot utalványoz. Tudomásul szolgál.

6. A vallás és közoktatási m. k. miniszter a beregszói falfestmények lemásolásával Szinte Gábor dévai rajztanárt bizza meg. Tudomásul szolgál.

7. Geduly Ferencz bizottsági titkár a bizottsági könyvtárnak folytatólagos leltárát a 194. számtól a 204. számig bemutatja. A számvevőséggel közlendő.

8. A titkár indítványoza, hogy Reichling Ferencz akadémiai kapus a bizottságnak tett szolgálataiért 1883. évre 20 forinttal jutalmaztassék. Helyeseltetik, felküldendő.

9. Előadó beterjeszti évi jelentését a bizottság munkálkodásáról 1883-ban. A jelentés felterjesztendő.

10. Szóba jövén az óbudai római castrum folytatólagos kiásása. A nm. miniszter megkérendő, hogy ezen munkálatra a jövő évben 1000 frtot engedélyezni kegyeskedjék.

11. Helyettes elnök jelenti, hogy indítványára a főváros a jövő évben teendő ó-budai ásatásra 3000 frtot engedélyezett. Örvendetes tudomásul szolgál és az alelnöknek köszönet szavaztatott.

Budapest, 1883 deczember 18.

Havas Sándor, elnök. *Henszlmann Imre*, előadó.

ÉVI JELENTÉS

A MŰEMLÉKEK ORSZ. BIZOTTSÁGÁNAK MŰKÖDÉSÉRŐL 1883-BAN.

Felette nagy sajnálatott keltett a bizottságban Hegedüs Candid Lajos f. évi június 13-án történt halála. Hegedüst nagy részben bizottságunk megteremtőjének tekinthetjük, gyakran ő vezette bölcsen ügyeink tanácskozását és mint a nm. ministeriumnak képviselője határozataink meleg és sikert eszközlő szószólója volt. Halála hazánk valamennyi culturalis intézetében gyászt okozott. A nm. miniszter Hegedüs utódjának az évek óta bizottságunk ügyében működő dr. Forster Gyulát, ministeri tanácsost, nevezte ki. A bizottság ez évi teendőit öt ülésben végezte: négy rendesben (márczius 3-án; május 22-én; augusztus 16-án és november 21-én) és egy rendkívüliben (deczember 18-án).

A küldemények és a könyvek száma folyvást szaporodván, a bizottság irodája áttétetett a vas-utcza 10. szám alatti nagyobb helyiségbe.

Miután a bizottság fontos feladata az országban szétszórt emlékek szemmel tartása, a még nem ismeretesek megismertetése, a restauratióban levők feletti felügyelet, s e feladattal gyakori utazás szükségképen egybe van kötve, minőt a külföldi hasonló intézeteknél az állam mindenütt elősegít: bizottságunk utazási szabadjegyekért folyamodott, de ezeket nagy sajnálatunkra a közlekedési miniszter megtagadta.

Rajzkészletünk a következőkkel szaporodott: Könyöky József kültag beküldötte az óvári, sztrecsnói, budetini, lietavai, hricsói, sulyói, ledniczi, vágbeszterczei, éleskői, jókői, korlátkői, szomoláni, szentgyörgyi várromoknak, valamint a vasini, teplicskai, falucsicsi, zsolnai és pominóczi templomoknak fölvételét. Ezzel hazánk nyugat-északi végvárai meg vannak ismertetve. Könyöky a fölvételt múlt évben bevégezte és jelen évben Thaly Kálmán beltag inditványára és a nm. miniszter felszólítására hazánk dunántúli végvárainak felvételéhez fogott, és munkálata eredményét a bizottságnak rövid napok múlva előterjeszthetni igéri. Ugyanis Könyöky megbizatott a pominóczi templom restauratiójának vezetésével.

Myskovszky Viktor kültag a következő rajzokat küldötte be: Cromer Ágoston (kassai) sírkövét, a boldogkői várét, a csetneki (Gömörmegye), hárskuthi (Gömörmegye), a richwaldi (Sárosmegye) egyházakét, a kruzolyovai (Sárosmegye) fatemplomét, a késmárki evangelikusok fatemplomáét, a poprádi templomét és gölniczbányai szentségházét.

Torma Károly beltag inditványára Myskovszky megbizatott a sárospataki vár fölvételével, mit a felhivott az iskolai szünidők alatt teljesitett és jelenleg fölvételei tisztázásával van elfoglalva.

A Királyhágón túl Huszka Józse., sepsi-szt-györgyi rajztanár több templom falképeit másolta; beküldte a besenyői templomban lemásolt falképeket (3 színes tábla tüzetes leírással), a homorod-szent-mártoni unitárius templom általa lefejtett falképeinek négy részletét (1 színes tábla) és a gelenczei templom falképeinek négy színes tábláját. Az utóbbi két templom falképei ugyanazon iskola alkotásai; mire az igen hasonló durva rajzok és ugyanazon vörössárga szinhangulat mutat. Csekély műbecsök és tárgyuk mindennapisága miatt a bizottság föntartásukra költségszavazást maga részéről nem tesz; hanem lemásolásuk folytatását, illetőleg átrajzolásukat és az átrajzolás színezését mégis úgy műtörténeti, valamint jelmeztani tekintetben hasznosnak tartja.

Nevezetesebbek az előbbinél művészeti értéköknél fogva a beregszói (Közép-Szolnok) templom falképei, melynek néhány példáit Horváth Miklós dévai rajztanár már tavaly beküldte, ezeket két kis táblával az idén szaporította, de egyszersmind fölmentését a munka folytatásától kérte, melyre Szinte Gábor rajztanárt ajánlotta. A beküldött példányok a renaissance befolyását mutatván, a templom kifestését a XVI. századba tenni javasolják.

Szabó Gyula, maros-csúcsi tanitó jelentvén, hogy a nagy-ölyvi község rozzant templomát lebontani szándékozik, s így falképei elvesznek. A nm. miniszter e templom falképeinek fölvételével Margitay Gábor mérnököt és Nemes Ödön marosvásárhelyi rajztanárt bízta meg.

A szakadáti evangelikus magyar nyelvű presbyterium régi rozzant temploma restauratiójához a nm. miniszterium segélyét kérelmezte, mely kérelmet D. G.

Teutsch superintendens istápolta. A beküldött kérvény és rajzok Steindl Imre tanárnak véleményezés végett kiadatván, ő is az igen érdekes templom restauratióját javaslatba hozta, de egyszersmind megjegyezte, hogy a beküldött rajzok hiányossága miatt az épületnek újabb és tüzetesebb megvizsgálása szükséges, melynek eszközlésére gróf Khuen Antal másodépítész küldetik ki.

Mátyás király kolozsvári születési házának megvizsgálására Schulek Frigyes bizottsági építész küldetett ki. Szabó Károly egyetemi tanár legújabban okiratot talált, mely az ismert házat Mátyás király házának bizonyítja. Azonban Schulek közbejött súlyos betegsége miatt feladatának eddigelé nem felelhetett meg.

A hunyadmegyei történelmi és régészeti társulatnak bizottságunk által is pártolt folyamodása következtében a nm. miniszter a várhelyi római templom területének kisajátítását elrendelte, valamint a tordosi ásatásokra is segélyt engedélyezett.

Ez idén hosszabb megszakítás után Steindl Imre tanár növendékeivel Szepes- és Abaujmegyékbe kirándult, hogy az ottani régi emlékeket fölvegye. Növendékei a fölvételek tisztára rajzolásával foglalkoznak.

Az 1885-ben életbe léptetendő országos kiállítás művészeti osztálya végrehajtó bizottságába a műemlékek bizottsága részéről kineveztettek, vagy megválasztattak: Geduly Ferencz, Henszlmann Imre és Steindl Imre.

A pécsi székesegyház restauratiója a templom nagy vagyonához képest gyorsan és kiváló stylszerűséggel halad. A bizottság a püspök és az építész figyelmét a templom tőszomszédságában levő ókeresztény cubiculumra irányozta, és ennek végveszélylyel fenyegető állapotát a nagy egyház restauratió alkalmával elháríthatónak hiszi.

Steindl Imre folytatja működését a bártfai és kassai templom ügyében. A kassai templom restauratiója ez idén a déli homlokzat felépítését megkezdte és be is végezte, mi ámbár a kőfaragó munka már nagyrészben előkészítve volt, mégis a homlokzat több mint hetven lábnyi magassága tekintetében, kiváló dicséretet érdemel.

Ugyancsak a budai vári főtemplomnak restauratiója dicséretesen haladt; déli és a szentélyt magába záró keletoldala elkészült, s a kelet és déli része zománczos födélcserepekkel elláttatott, végre a krypta is elkészült, s abba a bejárat a templom belsejéből helyreállíttatott. Lebontatott az északi fal is s annak felépítése után a templom az isteni tisztelet számára be fog rendeztetni. Ha tekintetbe vesszük, hogy itt a régi krypta kiürítése és teljes újjáépítése a melléképületek beosztása csak sok küzdés után sikerült, mi az építkezést jelentékenyen hátráltatta, és hogy a nagy templomok építése a középkorban is sok időt, többször századokat vett igénybe, az építkezési haladást valamint ezen, úgy a kassai egyház restauratiójánál is örvendetesnek mondhatjuk.

Elég gyorsnak mondhatjuk a máriafalvi templom restauratióját is, melyet Steindl Imre vezet.

Körmöczön a városi templomot az alatta levő beömléssel fenyegető bányaüregek miatt le kelletvén bontatni, a régi vártemplom restauratiója elhatároztatott és Storno Ferencz kültaggal e végből szerződés köttetett. A Storno által készített terv megvizsgálására Steindl Imre és gróf Khuen másodépítész lettek kiküldve, kik is szóval a terv felől helyeslőleg nyilatkoztak.

Az aquincumi amphitheatrum ügyében a bizottság területének azon beltartalmát kisajátítandónak javasolta, melyet a nm. miniszter neki előterjesztett.

Torma Károly beltag megtalálta az aquincumi castrum stativum nyugati falát és délnyugati sarkát; e sarkon erős körded torony alapfalazata ásatott fel. A castrum valószínűleg kelet felé a mostani országútig terjedett el, hol a régi vízvezeték a város felé vonult. A kérdést és a castrumhoz hozzá férhető egyéb részleteket a jövő évben remélhető ásatások felderíthetik, melyek fedezésére a nm. ministeriumtól 1000 frt engedélyezése kéretett; Havas Sándor a bizottság f. évi zárülésében pedig azt jelentette, hogy a főváros az ő indítványára az óbudai ásatások folytatására ismételten 3000 frtot szavazott meg, így a további kutatás a Papföldön és a Fehéregyháznak keresése a jövő év teendői közé soroztatott.

Kérdés támadván az iránt, vajjon a kis-czelli épület Ó-Budán nem áll-e épület helyén? Ennek megvizsgálására albizottság neveztetett, és a megtett vizsgálatról szóló jelentés kétségen kívül helyezi, hogy a mostani épület csakis a

múlt század huszas éveiben kiegyengetett terace-on emeltetett és hogy abban régibb építkezésnek semmi nyoma nincsen.

A nagyváradi, dr. Rómer Flóris beltag által igazgatott ásatás remélt eredményre azért nem vezetett, mert a templom és területe több ízben avatatlan kezek által felturkálva találtatott. Nevezetes azonban még is két nagyváradi püspök sírkövének feltakarása. Rómer beltag jelentése és az ásatást magyarázó rajzok beváratnak.

Pankotán, daczára hogy a bizottság a nem szakértő működését nem tanácsolta, Medgyaszay Lajos még is ásat. Ezen ásatás eredményének megvizsgálására és jelentéstétel végett gróf Khuen Antal másodépítész küldetett ki.

Torma Károly bizottsági tag azon alkalommal, melyben az előadó Nagy Lajos királyunk sírtáblájának általa készített restauratióját bemutatta, indítványt tett egy a székesfehérvári királyi templomban eltemetett magyar királyok tiszteletére díszes emléktábla felállítására a mostani székesegyházban. Az indítvány közhelyesléssel fogadtatott és a nm. miniszter megkéretett, kegyeskedjék ezt a székesfehérvári püspökkel pártolólag közölni.

Előadó az iskolai szünidő alatt két útat tett, egyet hazánk éjszaki részébe, a másikat a történelmi társaság ez idei kirándulása alkalmával Sopronba, környékére, Szombathelyre és Jákra.

A felföldön meglátogatta Majláth Béla társaságában a jelenleg a ferencziek birtokában levő késő csúcsíves stylű okolicsnói (Liptómegye) templomot, meglátogatta a szent-andrási falusi templomot, hol szent András apostolnak jeles faszobrára legelőször Majláth Béla figyelmeztette; ugyan e templomban van egy műbecscsel bíró régi oltár is. A kassai templom ügyében előadó több indítványt tett, nevezetesen: fölötte érdekes domborművei gypszbe való öntésére. Kassa mellett a kevésbé ismeretes paulinusi templomromot a gönczi erdőben meglátogatta. Második útja alkalmával Sopronban, a történelmi társaságnak megmagyarázván a város régi templomait, a társaság az ő indítványára a várost fölkérte, hogy az igen régi és fölötte érdekes Jakab kápolna restauratiójáról gondoskodni szíveskedjék. Kismártonban előadó egy eddig czélja iránt meg nem határozott kamrát mint hajdani felvárt constatált, a fraknói várban a donjont a XIII. századból valónak fölismerte. Szombathelyen meglátogatta a muzeumot, melyben római régiségek, szobrok, domborművek és terracota szobrocskák világosan bizonyítják, hogy Sabaria Aquincumnál régibb colonia, és így itt még jobb korból való domborművek találtathatnak. A székesegyház kúpjait a soproni születésű Dorffmeister a múlt század vége felé csínosan kifestette, sajnálattal kell említeni, hogy szülővárosában Sopronban legújabban Dorffmeister frescóit a városház tanácstermében felülfestéssel teljesen elrontották. Jákon előadó a híres templomot, mint ez Müller Pál «Das Riesenthor der Stephansdomes zu Wien» czímű ez idén megjelent művéből kitűnik, régibb ezen Riesenthornál, tehát kapuzata sem készült ennek mintájára; Jákon előadó kivált a déli apsidiolt fölötte rongált, sürgetős restauratiót kivánó állapotban találta és constatálta, hogy az eredeti templom csak famenyezettel bírt, mert a mostani boltozat fölött még látható a hajdan festett párkányzat vagy fries. Következő jelentések beváratnak: gróf Khuen Antal másodépítész részéről: az amphitheatrum két körgátát összekötő híd újabb tervezetéről; a zsámbéki templomról; a vajda-hunyadi várban tett munkálkodásról; a berhidai templomról; a pankotai ásatásról; a pusztaszeri és aranyi romokról.

Budapest, 1883 deczember hó 18-án.

Henszlmann Imre, bizottsági előadó.

AZ ORSZ. RÉGÉSZETI ÉS EMBERTANI TÁRSULAT F. ÉVI ÁPRIL HAVI ÜLÉSÉNEK

JEGYZŐKÖNYVE.

Az országos régészeti és embertani társulat f. évi ápril hó 10-én d. u. 5 órakor tartotta ez évben negyedik ülését a m. t. akadémia kis termében Pulszky Ferencz elnöklete alatt.

Első előadó dr. Pulszky Károly volt, ki a fekete zománczról «nielló» értekezett. Az értekezést egész terjedelmében más helyen veszik t. olvasóink.

Utána Pulszky Ferencz niellóval diszitett ezüst imakönyv-táblákat mutatott be a n. muzeum gyüjteményéből.

Más tárgy nem lévén, az ülés véget ért.

Budapest 1883. ápril hó 12-én.

Tergina Gyula, társulati segédtitkár.*

AZ ORSZ. RÉGÉSZETI ÉS EMBERTANI TÁRSULAT F. ÉVI OKTÓBER HAVI ÜLÉSÉNEK

JEGYZŐKÖNYVE.

Az országos régészeti és embertani társulat f. évi október hó 30-án d. u. 5 órakor tartotta ez évben ötödik havi ülését a m. t. akadémia kis termében Pulszky Ferencz elnöklete alatt.

Előadó volt dr. Hampel József, ki görögországi útjáról adott jelentést; előadását fényképekkel illusztrálta, melyek az ülés alatt a teremben voltak kifüggesztve. Előadását más helyen veszik t. olvasóink.

Utána dr. Rómer. F. Ferencz jelentése olvastatott fel a nagy-váradi ásatásokról, melyet jelen füzetünkben egész terjedelmében vesznek t. olvasóink.

Ezután az ülés véget ért.

Budapest, 1883 október 30-án.

Tergina Gyula, társulati segédtitkár.

AZ ORSZ. RÉGÉSZETI ÉS EMBERTANI TÁRSULAT 1883 NOVEMBER HAVI ÜLÉSÉNEK

JEGYZŐKÖNYVE.

Az országos régészeti és embertani társulat folyó évi november hó 27-én d. u. 5 órakor tartotta ez évben hatodik ülését a M. T. Akademia kis termében Pulszky Ferencz elnöklete alatt.

Az ülés tárgysorozata a következőleg volt megállapitva:

Szendrey János a budavári Mátyás templom régiségeit ismerteti.

Réthy László a nemzetképző elvről tart felolvasást.

Elnök az orczi (Somogym.) Tergina Gyula az alpári leletet mutatja be.

A tárgysorozat azonban a következő változáson ment át:

Szendrey előadása az előadó betegsége miatt elmaradt; első értekező Tergina Gyula, a második Réthy László volt, az előbbi a kecskemét-alpári leletet mutatta be, a második a nemzetképző elvről tartott felolvasást, melyek társulatunk közlönyében fognak megjelenni.

Az orczi leletet a m. n. muzeum vendége dr. Ingvald Undset, a christianiai muzeum őre, mutatta be; miután őt az elnök fölkérte és a társulatnak bemutatta. Undset a fiatal generatio egyik legtehetségesebb s legszorgalmasabb tagja, nagy tetszés közt szólott a magyar leletekről, a magyarországi bronzkorszakról, melynek ő szorgalmas kutatója. A társulat a vendég tudós előadását élénken megéljenezte, s az elnök azt a társulat nevében megköszönte.

A társulat titkára igéretét bírja, hogy folyóiratunk számára legközelebb egy értekezést fog írni Magyarországban tett tanulmányairól.

Ezzel az ülés véget ért.

AZ ORSZ. RÉGÉSZETI ÉS EMBERTANI TÁRSULAT 1883 DECZEMBER HAVI ÜLÉSÉNEK

JEGYZŐKÖNYVE.

Az országos régészeti és embertani társulat folyó évi deczember hó 18-án d. u. 5 órakor tartotta ez évben hetedik ülését a M. T. Akadémia kis termében Pulszky Ferencz elnöklete alatt.

* Alulirott, a társulatnak az Arch. Ért.-ben megjelenő hivatalos közleményei és jegyzőkönyveiért sem tartalmi, sem styláris tekintetben felelősséget nem vállal. *Pulszky Károly*, titkár.

Első értekező Némethy Lajos volt, ki a budai Mátyás templom hajdani kincseiről értekezett, s kétkiváló szépségű kelyhet mutatott be, melyek közül az egyik a budaújlaki plébánia tulajdona, a másik a budai János szegények kórházában őriztetik. A nagy tetszéssel fogadott értekezést és a kelyhek leírását és rajzát társulatunk közlönyében veszik t. olvasóink.

Második értekező Havas Sándor volt, ki az óbudai római castrumról tartott felolvasást. Ennek megértésére szükséges tudnunk, hogy dr. Fröchlich Róbert a társ. 1882. évi október havi ülésében tartott hasonczímű felolvasást, melyben kimutatja, hogy a budai határban lévő lőpormalom melletti romok egy római erődítés maradványai, mely a legio egy részének volt táborozó helye. Akkor is többen szóllottak a kérdéshez, s mert eldöntetlenűl maradt, hogy a kérdéses romok rómaiak-e vagy középkoriak, Pulszky Ferencz a társulat nevében arra kérte fel Havas Sándort, hogy vegye vizsgálat alá a kérdést, és adjon jelentést, lehetne-e a mondott helyen kevés költséggel czélra vezető ásatást eszközölni?

Havas megfelelt megbizatásának, s mai előadásában kutatásainak eredményét adta elő, melyet e lapokban vesznek t. olvasóink. Előadása, melyben kimondja, hogy a Fröhlich úr által megvizsgált romok nem római castrum maradványai, nagy vitára adott alkalmat, melyben dr. Fröhlich, Torma Károly és az értekező vettek részt.

Dr. Fröhlich Róbert úr a következőkben felelt: A lőpormalom körül lévő nyomokat, illetőleg árkokat és körsánczokat nem tartottam soha *castra stativa*-nak, hanem csak castrum, helyesebben castellumnak, melyben nem is az egész legiónak, hanem csak egy részének volt táborozó helye. Hogy Aquincum közelében voltak ily kisebb erődítmények azt tudjuk a Notitia dignitatumból, melyben Transacincum és Contraacincum említtetik, ha nem tudjuk is ezeknek helyét meghatározni; de hogy *castra*-nak neveztetik legalább az egyik, az tény. Azon ellenvetés tehát, hogy a nagy állandó tábor közelében nem létezhetett más kisebb tábor, régi írók által czáfolható meg. — Marsigli rajzából és leírásából is az tűnik ki, hogy egy négyszögletes épület a mocsár mellett, vagy ha az ő térképét egy kissé helyreigazítjuk, a mocsárban feküdt és ezen férfi adatait annál inkább kell hiteleseknek tartani, mivel nem egy maga dolgozott, hanem szakértő emberek segítségével állította össze művét.

A mi előadó úrnak azon állítását illeti, hogy már Tiberius alatt volt legió Aquincumban, és hogy a rómaiak már az első század második felében építették Aquincumot, erre nézve a következő megjegyzésem van. — A legrégibb író, kinél Aquincum neve előfordul Cl. Ptolemæos, ki a második század első felében működött, már 138 táján. Ő ugyan régebbi forrásokat, különösen régebbi térképeket használt fel geographiája kidolgozásánál. de ezek 30—40 évnél régebbiek nem lehettek, és ekként legfeljebb a második század elején fordulhatott elő Aquincum neve a római állami térképen. De Aquincumot nem is a rómaiak alapíthatták, különben bizonyára *latin* nevet adtak volna a városnak; és különben is tudva, hogy Aquincum neve azon celta eredetű nevekhez tartozik, melyek a Duna forrásától kezdve egészen ennek torkolatáig a folyó melletti városoknál előfordulnak, tehát nem is lehet Aquincum alapítását másnak mint a celtáknak vindikálni. — A legió II. adi. pedig Tiberius korában még nem létezett, ez Vespasianus alatt alakíttatott, pedig újabban Aquincumban állomásozó csapatok nyomai eddig nem találtattak, tehát nem lehettek e tájon. A Pannoniában állomásozó legiókat ismerjük Tacitusból, ki az Annales első könyvében azt említi, hogy Augustus halálakor a pannoniai legiók fellázadtak, de a lázadás színhelye nem Aquincum vidéke volt, hanem Naupartus, a mostani Ober-Laibach, és e körülmény is azt mutatja, hogy ez időben hazánk dunántúli része csak bizonyos határig volt a rómaiak által elfoglalva.

Utána Torma Károly szólott a kérdéshez. Ő a lőportorony melletti romokban nem lát római castellumot, azok a romok ott egy római vízreservoir-telep romjai lehetnek, de semmi esetre középkori épület maradványai.

Castrum nem lehetett, mert akkor ez lett volna Aquincumban a második castrum, már pedig azt tudjuk a rómaiak táborozási szokásaiból, hogy egy helyen két castrumot nem építettek sehol, még Afrikában sem, s ha egy máso-

dik castrum építésére a szükség kényszerítette őket, akkor azt csak földből hányták föl.

Aquincum környéke a Kr. u. 2-ik században lett elfoglalva. Azt Salamon Ferencz is kimutatta, hogy Aquincum elfoglalása Traján, illetőleg Hadrián korára esik, pedig ő azt akkor mondotta ki, mikor ezen állítását még az ásatások nem erősitették meg, tehát az ásatások előtt, az amphitheatrum és fürdő ásatásánál előforduló érmek sorozata, illetve csoportja és a római feliratok is Traján illetve Hadrián idejétől kezdenek jelentkezni. A lőpormalom melletti romok jóformán egy római víztartó romjai, mert a római városok lakói mindig forrásvizet ittak és soha folyóvizet, ezért Aquincum lakói is inkább e távolabbi helyről vezették be városukba a forrásvizet, mint a sokkal közelebbi Dunából a sokszor egészségtelen folyóvizet; azért van annyi aquæductus a forrásoktól a város felé vezető úton; sőt ha ma vezettetné Budapest városa be ezt a vizet, sokkal egészségesebb vizet nyerne, mint a minő a Duna vize.

Havas csak azt jegyzi meg Torma felszólalására, hogy ha csak Traján, illetve Hadrián idejében foglalták el a rómaiak Aquincumot, hogyan értsük akkor azon történeti adatot, mely szerint Claudius legiója Kr. u. 51 táján Győr táján táborozott? Arra pedig, hogy a rómaiak a lőporos malom melletti források vizét vezették volna be a városba ivóviznek, azt jegyzi meg, hogy azt nagyon bajos lett volna, mert akkor meleg vizet ittak volna.

Torma Károly Havas első állítására azzal felel, hogy Claudius ezen a vidéken csak mászkált, úgy, mint pl. 1866-ban Magyarországban, Pozsonymegyében a poroszok, kikről senki sem mondaná, hogy Magyarországot akkor elfoglalták, s hogy Pannonia illetve Aquincum elfoglalásának idejét Mommsen is így döntötte el.

Havas második állítására megjegyzi, hogy a források vizének hőmérséke 18° s ez még nem meleg víz, a mely tehát a kőmederben való lehütés alkalmával igen jó ivóvízzé válhatott.

Az idő előre haladt, azért az elnök fölkérte a társulat választmányi tagjait, hogy a jövő évi január havi közgyülés előkészítésére tegyék meg a szükséges lépéseket.

Az elnök a társulat pénztári számadásainak felülvizsgálására s az évi költségvetés megállapitására egy bizottságot küld ki, melynek tagjai:

B. Nyáry Jenő elnöklete alatt Deák Farkas, Pulszky Ferencz elnök, Pulszky Károly titkár, és a társulati segédtitkár mint jegyző.

Ezután a szokásos újévi ajándékok szavaztattak meg a társulati szolgák részére, felolvastatott a pénztári kimutatás, s ezzel az ülés véget ért.

JELENTÉS

AZ ORSZÁGOS RÉGÉSZETI ÉS EMBERTANI TÁRSULAT VAGYONÁNAK ÁLLÁSÁRÓL 1883-BAN.

Az országos régészeti és embertani társulat választmánya 1883. évi deczember hó 18-án alólirottakat küldötte ki a pénztárvizsgáló és a társulati költségvetést előkészitő bizottság tagjaivá, kik ezen megbizatásunknak eleget téve, a következőkben adjuk elő jelentésünket.

I. A társulati tagok száma.

Tagok	1879	1880	1881	1882	1883	Apadás	Növekedés	
Alapitó tag	63	66	66	68	69	—	9	1870
Rendes tag	365	371	385	399	345	—	15	1881
Meghalt	3	4	3	8	5	—	16	1882
Belépett	—	12	14	17	5	32	—	1882
Kilépett	—	5	4	17	38			
Összesen	428	437	451	467	414			

II. A társulat vagyonának fejlődése.

Bevétel	1879 frt kr.	1880 frt kr.	1881 frt kr.	1882 frt kr.	1883 frt kr
1. Pénztármaradvány	—.—	47.50	224.30	1188.94	751.58
2. Évdíjak	980.—	1100.—	1760.—	895.19	1730.—
3. Takarékpénztári kamat	2.85	8.04	—.—	—.—	—.—
4. Értékpapirok kamatai	159.50	277.60	287.90	317.67	371.73
5. Alapítványok kamatai	35.—	110.—	25.—	55.—	75.—
6. Alapítványok befizetése	4600.—	300.—	100.—	100.—	300.—
7. Rendkivüli bevételek	52.—	150.—	31.59	—.—	46.16
Vagyon	5829.35	5224.30	6288.94	6151.58	7854.33
Készpénz	47.50	224.30	1188.94	751.58	1154.33
Kiadások					
1. Igazgatási költség	576.63	617.39	291.50	614.91	822.99
2. Kiadványok	446.80	703.79	620.01	788.28	143.12
3. Póstabérek	101.37	68.65	103.43	37.77	152.75
4. Alapítvány-tőkésítés	165.80	59.50	11.50	14.60	8.78
5. Kiküldetés	4494.25	319.40	103.41	40.75	593.30
Összesen	5781.85	1768.84	1229.85	1805.22	1720.94
Vagyongyarapodás	—.—	532.25+	2029.28+	1594.72+	2105.50

Társulati vagyonunk tehát az 1883. év végén 9008 frt 66 krt tesz ki (ebből 7854 frt 33 kr értékpapirokban, 1554 frt 33 kr. készpénzben); ehez hozzá kell még vennünk az előző 1879—1882. évekről hátralékos tagdijakból remélhető összeget (480 tagdij à 5 frt = 2400 frt felét) 1300 frtot s igy a brutto vagyon összesen 10.308 frt 66 krra tehető.

Ebből a folyó 1884. év bevételeit és kiadásait a következőleg állapithatjuk meg.

Az 1884. év költségvetésének előirányzata.

Bevétel

	frt kr.
1. Alapitványok kamataiból	75.—
2. Évdíjakból 1884-re (1725—20% = 345)	1380.—
3. Hátrálékos évdíjak 1883-ról (1275 frt)	1000.—
4. Hátrálékos évdíjak 1879—1881 (1125 frt)	300.—
5. Értékpapirok kamatai	372.—
6. Ehez készpénz 1883-ról	1154.33
Összes bevétel	5281.33

Kiadás

	frt kr.
I. Személyi kiadások.	
1. Pénztárnok évi tiszteletdíja	200.—
2. Segédtitkár évi tiszteletdíja	200.—
3. Társulati szolga fizetése	30.—
4. Ülési segédkezés	40.—
	470.—
II. Dologi kiadások.	
1. Igazgatási nyomtatványok és póstabérek	180.—
2. Ülésterem költsége két évre	200.—
3. Archæol. Értesitő 1884. évre (450 à 1 frt 50 kr.)	675.—
4. Archæol. Értesitő 1883. évre (450 à 1 frt 50 kr.)	675.—
5. Archæol. Értesitő 1882. évre (475 à 1 frt 50 kr.)	712.50
6. Póstabérek a behajtásra	220.—
7. Magyarországi őskori bronzemlékek kiadása	900.—
8. Előre nem látott kiadások	50.—
9. Kiküldetések	100.—
Összes kiadás	4182.50

Összes bevétel 5281.33
Marad készpénzül 1885-re 1098.83

Indokolás.

A fentebbi költségvetési előirányzat tételeinek indokolására a következőket látjuk szükségesnek felhozni. A bevételek rovatánál a 2. tétel alatt az 1884-iki évdijakból 1725 frtnak kellene tényleg a pénztárba folyni 345 tag után, mi azonban csak 1380 frtot vettünk fel, minthogy minden tudományos társulatnál körülbelül 15% marad hátralékban a tagdijaknak, mi ennél is többet t. i. 20% számitottunk a hátralékokra s igy kaptuk a 345 tag után (1725/20% : 345—1380) az 1380 frtos tételt.

A bevételek rovatának 3. és 4. tétele alatt az előző 1879—1883. évre hátralékos évdijakból (2400 frt) 1300 frtot reménylünk behajthatni, a kint levő összegnek tehát körülbelül felét, mi a múlt évben foganatba vett tagdij behajtásokhoz mérten remélhető, mikor az 1882. évre hátralékban volt 1240 frt csaknem teljesen befolyt, sőt ezen felszólítás folytán voltak sokan, kik előbbi hátralékaikat is befizették.

A bevételek többi tételei változatlanúl megmaradnak.

A személyi kiadások rovatánál a következő tételeket kell indokolnunk: Az 1. és 2. tétel változatlanúl megmarad. A 3. tételnél a társulati szolga fizetése 30 frtra szállittatott le (eddig 60 frt), miután a társulati közlöny expeditiója s a tagdij behajtása a Franklin-Társulatra bizatott, s igy a munka egy része tőle elvételett. A dologi kiadások 1. tétele alatt (180 frt) értendők az összes igazgatási nyomtatványok és postabérek, a magyarországi őskori bronzemlékek mutatványivének kinyomása (70 frt) és szétküldése (30 frt); a társulat havi üléseire való meghivók nyomatása (20 frt) és szétküldése (30 frt). Az akadémiai ülésterem költsége két évre változatlanúl megmarad (2. tétel 200 frt). A dologi kiadások 3., 4 és 5. tétele alatt a társulat közlönyének kifizetése van fölvéve 1882-, 1883- és 1884-re, tehát három évre. Társulatunk ugyanis a m. t. akadémia közlönyét választván hivatalos közlönyéül; minden tag példányát 1 frt 50 krral váltja meg az akadémiától, mi két évre (1883 és 1884) 450 példány után 1350 frtot egy évre (1882) 475 példány után 712 frt 50 krt teszen ki, összesen tehát 2062 frt 50 kr. A dologi kiadások 7. tétele alatt dr. Hampel József művének «A magyarországi őskori bronzemlékek»-nek kiadása van fölvéve, melyet társulatunk választmánya 1883. márezius havi ülésében már elfogadott.

A dologi kiadások 8. és 9. tétele alatt az előre nem látott kiadásokra 50 frt és a kiküldetések és ásatásokra 100 frtot vettünk fel, hogy a legfontosabbaknak látszó leletekről értesülvén a helyszinére szakértőt küldhessünk.

Midőn ezen jelentésünket beterjesztjük, maradtunk a társulat t. választmányának alázatos szolgái:

Budapest, 1884. jan. 20.

Báró Nyáry Jenő, elnök. *Deák Farkas.*
Dr. Thallóczy Lajos. *Pulszky Károly.* *Tergina Gyula.*

ELŐLEGES JELENTÉS

A NAGYVÁRADI VÁRBAN 1883-BAN TÖRTÉNT ÁSATÁSRÓL.*

A nagyváradi vár belső területén, hol hajdan a püspökség és főtemploma, a káptalan és melléképületei állottak, tudományos-czélból első ízben csak akkor lehetett ásatni, mikor a belső udvar egy részén álló kaszárnya s melléképületek szabályozásánál ezek részben lerombolattak. Ez alkalommal az egykor itt emelkedett palotának alapjai részben napfényre kerültek s számos régi épület-tagozatra bukkantak, melyek közül a fontosabbakat most a bihari muzeum őrzi. A talált alapfalak között e sorok írója több faragott kőben fölismerte egy templomnak nyugat felé nyiló bejárását s ezt bejelentette a magyarországi műemlékek országos bizottságának, mely a találandók fölmérésével és lerajzolásával Zsigmondy Gusztáv urat bízta meg. Ugyanakkor a vallás- és közoktatásügyi m. kir. miniszter ő excellentiája a lelet fontosságát méltányolva, az ásatás megtartásának lehetőségét leirat s Hegedűs Kandid miniszteri tanácsos személyes jelenléte által előmozdította, a bir. közös hadügyminiszterium pedig megengedte, hogy az új laktanya alapfalait megvizsgáljuk, az udvaron pedig folytassuk az ásatást.

* Fölolvastatott az Orsz. rég. és embert. társulat 1883. évi október 30-án tartott ülésében.

1881 szeptember 14-én Bubics Zsigmond apátkanonok, Churary Brunó helybeli parancsnok, Hegedűs Kandid, miniszteri tanácsos, Henszlmann Imre királyi tanácsos, Komark Alfréd kapitány, Neinhaus László építész, Rómer Flóris apát-kanonok, Schulek Frigyes építész, Zsigmondy Gusztáv építész urak megállapították, hogy a régi templom keleti homlokzatának alapfalai az ötszögű udvart környező falazatokat északnyugati és délkeleti irányban 19 méternyi hosszúságban metszik. A már napfényre került részekből következtetni lehetett, hogy a régi templom maradványai nyugotkeleti irányban terjeszkednek s hogy a Boldogságos Szűz kápolnájáé valószinűleg az ötszögű udvar területén fekszenek, minélfogva a bizottság leglényegesebbnek tartotta e részek fölásatását ajánlani a vallás és közoktatásügyi miniszteriumnak, még kevésbbé fontosnak látszott az ujonnan épülő kaszárnyarész alatt fekvő maradványokat követni, minek egyébiránt lényeges akadályául szolgált volna, hogy a katonai parancsnokság a legjobb akarat mellett sem térhetett el a már 1880-ban törvényszentesítette építkezési tervtől. Ez ásatás fontosságát hangsúlyozni a bizottság fölöslegesnek vélte, hiszen tudjuk, mely épületek romjai temetvék el itten? a szent László alapította basilikáéi, melyet a századok lefolyása alatt többszörösen átidomítottak, a török ostromok és foglalás idején elpusztítottak, végre II. Rákóczy György idején várrá átalakítottak, vagy helyesebben a falak anyagát az erődítések készítésére használván, végleg lerombolták. E tény maga elegendő indokolása annak, hogy a bizottság ez ásatást a legérdekesebbek egyike gyanánt ajánlja a vallás- és közoktatásügyi miniszter úrnak. Az ásatást lehetővé tette a várépítészeti igazgatóságnak 1881 szeptember 9-ről kelt nyilatkozata, melyben annak foganatosítása ellen semmiféle akadályt nem gördített, sőt a helybeli császári és királyi parancsnokság az előreláthatólag huzamosabb időt igénylő kutatások tartamára irodai és raktári helyiséget ajánlott fel, kikötvén azonban, hogy a kiásandó terület deszkapalánkokkal bekerítessék, a földomlások kellő rendszabályokkal meggátoltassanak, a kiemelendő földtömeg a várárokba vitessék, a kutatások végeztével pedig a terület eredeti állapotába visszahelyeztessék, hacsak a maradványok fentartása nem mutatkoznék kívánatosnak, mire a vallás- és közoktatásügyi s a közös hadügyi miniszterium együttes beleegyezése volna szükséges. Az ásatás megkezdését a bizottság 1882-re tervezte, minthogy 1200 □méternyi területet kellene mintegy 3 méternyi mélységben kiásni, mi 1881-ben előkészületek és költségfedezet híján már alig eszközölhető. A bizottság tárgyalásaiig s az azon túl előkerülendő mindennemü régiségekre nézve a bizottság véleménye az, hogy a vallás és közoktatási miniszterium felügyeletére bizassanak, e végből lajstromoztassanak s további rendelkezésig a kir. nagyváradi jogakadémia épületében őríztessenek.

Az ásatás költségeinek fedezetéről a műemlékek országos bizottsága a rendelkezésére álló összegekkel nem gondoskodhatván, a vallás

és közoktatásügyi miniszter úr ez ügyre a nagyváradi latin szertartású katholikus püspök és káptalan figyelmét fölhívta. A püspök ő kegyelmessége nem habozott a 4—5000 forintnyi költség felét magára vállalni, a másik részt pedig a káptalan vállalta el, visszaemlékezvén a szent alapító s utódjainak számtalan jótéteményeire s ragaszkodván az ősi egyháznak még alapjaihoz is.

Meglevén tehát az ásatási *engedély* és a *szükséges pénzerő* is, az ügy maga most a püspök és káptalan kezeibe ment, mely utóbbinak keblében olyan tagok vannak, kik a műemlékek országos bizottságának tagjai: *Bubics* és *Rómer* urak. Közülök Rómer kezdettől fogva a nevezett bizottság tagja volt, s míg a fővárosi muzeum- és egyetemnél működött, hasonló ásatásokat több ízben már vezérlett és most is a bizottság vidéki tagjai közé számíttatik. — A főt. káptalan ő reá bízá az ásatási ügyet, és ezen választást a megyés püspök ő kegyelmessége helybenhagyta. Minthogy már most vállalkozóra is szükség volt, a főt. káptalan választása *Kutlánya János* épitészeti vállalkozóra esett, *Pották Lajos*, káptalani mérnök úr pedig elkészítette a munka tervét, melynek végrehajtására a vállalkozó 4200 forintért kötelezte magát. A kaszárnya építését azonban félbe nem lehetett hagyni, s így kevés volt a kilátás, hogy még 1882 őszén lehessen tudományosan ásni, mivel nem csak a régi templom kijelelt helyén, az épitéshez szükséges mészgödrök állottak, hanem az épülethez szükséges gerendák is le valának ásva a fal hosszában; az ásatást tehát 1882-dik évben elhalasztottuk, *Kutlánya* urat pedig újra felszólítottuk, beleegyezik-e az ásatásnak más időre való halasztásába, és azon esetre tartja-e magát a már helybehagyott szerződés által lekötelezettnek. *Kutlánya János* úr ezen tudományos vállalatért is maga részéről áldozni szándékozván, az 1882 szeptember havában czélzott ásatás helyébe az 1883-ki ásatást elfogadta *ugyanazon föltételek erejével.* Ezalatt *Pották Lajos* káptalani mérnök ebbeli hivatalát elhagyta, a káptalan helyébe *Kiss Eleket* választotta, én pedig megkértem, miszerint a földmunka megitélésénél az ellenőrzési tisztet a káptalan részéről vállalja el. — A kaszárnya építésénél a másod-vállalkozók hanyagsága okozta késedelem miatt a tavasz után kitűzött határidő nem volt megtartható. A hónapok múltak, de az udvar még nem tétetett az ásatásra alkalmatossá, sőt a nagy harczi gyakorlatok augusztus vége felé és szeptember első heteire tüzetvén ki, az ásatás megkezdését biztosan még mindig nem lehetett meghatározni. Végre 1883 augusztus 30-án kaptam *Schönberger* altábornagy leiratát, melyben jelenti, hogy a várbeli ásatások 1883 szeptember 16-án megkezdhetők és hogy a kastélyban egy szoba fog számomra kirendeltetni. Ezen leirathoz két jegyzőkönyv volt csatolva: *a)* a régi jegyzőkönyv német szövege, melyben az országos bizottság tagjai alá vannak írva és az állapot úgy, mint már akkor fölemlíttetett, le volt írva; *b)* egy más német nyelvű jegyzőkönyv, mely f. évi szept. 13-án volt felvéve és ezen a napon

talált, némileg változtatott állapotot tüntette fel. Hivatkozván t. i. a régi 1881-ik szept. 14-én létezett tényállásra (Jegyz. I.) hozzá van csatolva a II. jegyzőkönyv, mely foglalja azon változtatásokat, a melyek a laktanya befejezte után az archæologiai ásatásokra átadhatók; ezen vizsgálat és jegyzőkönyv kiállitásánál jelen voltak: *Churary Brunó* cs. kir. kapitány, *Mrazowni Illés* cs. kir. főhadnagy, *Waczátka László* hadnagy felügyelő úr a 37-ik számú ezredből; továbbá *Komart Alfréd*, épitészet-vezető, az aradi várnoki igazgatóságtól kiküldött várnok-testi kapitány, a laktanya ujításának elrendezője. Felolvastatott mindenekelőtt a régi (1881 szeptember 14-ki jegyzőkönyv); a várparancsnokság kegyes rendeletére ezután a megbízott Rómer Flóris F. kanonoknak a földszinti 38-ik számú szegletszoba adatott át az ásatás tartamára, a szerszámok számára pedig külön helyiség nem találtatván, azok a bekerített téren fognak fentartatni, minthogy ez úgy is a vállalkozót illeti. Továbbá előadatott a vázlat, mely a kiásható térnek mostani állapotát tünteti föl. Azt a katonai bizottság tagjai elfogadják, határozván, hogy a mérnöki kar által kijelölt helyet átlépnie az ásóknak semmi ürügy alatt nem szabad. Nevezetesen kiemeltetik az, hogy a kút táján a legnagyobb elővigyázat uralkodjék, nehogy annak fenléte valamiképen ne koczkáztassék. (Ellenkező esetben t. i. mint szóbelileg is hangsúlyoztatott, a kút a kiküldött káptalani megbizottaknak költségén lenne helyre állítandó.) Összehasonlítva a két rajzbeli vázlatot, kitünt, hogy a kiásandó tér csekélyebb az eredetileg kijelöltnél és hogy a két toronynak alapjai a kiásáson kívül esnek. Az ásatásra nézve elhatároztatott, hogy az *érdeklést mutató* közönség és az iskolák részére belépti jegyek nyomattassanak; a *munkások* pedig személyükre szóló jegyekkel láttassanak el. A tömegesb látogatásra a *déli szünetórák*, valamint a *vasárnapi munkaszüneti idő* határoztatott meg. Ezen jegyzőkönyv kézbesítése után az ásatás eszközlését dr. *Rómer* vette át magának, a munka mérnöki részét pedig *Kutlánya János* úr több év óta nála alkalmazott *Erlesbek Henrik* hites mérnök úrra bízta, ki is az egész vállalatban teljhatalmú intéző, az ásatást és a mérnöki munkákat a határozott előrajz szerint végzi, míg a főt. káptalan részéről *Kiss Elek* úr a hites mérnöki tiszttel van megbízva. — Fölvett szokásuk szerint az egész kimért területnek egy a többinél valamivel kisebb, a kapuig terjedő harmadát ásták le először egy méternyire.

Az 1-ső méternyi föld kihordásánál 26-án igen sok bombadarabot és kisebb ágyúgolyot, vadkan-fogakat és állkapcsokat, szarvas- és őz-állakat, végen kerekített, keskeny, barnára zománczozott téglákat, valamely oszlop részeit, a hajdan az építésnél használt *Rimanóczy*-féle mészvermet még friss mészszel, sok újabb tégla-töredéket és bámulatos sok kődarabot, egyes üvegdarabokat, sok zománczozott zöld virágos kályhafiók-darabokat stb. találtak. 27-én két munkással növekedett a társaság. Találtak koponyákat, három pipadarabot, különféle réz-töredéket. Szeptember 28-án oldalfalra bukkantak; de a pillérnek

vagy oszlopnak semmiféle nyomát sem kívül, sem belül nem láttam. E fal kőtörmeléknek nagyobb darabjaiból állott; de kifelé vékonyabb, lemezekké vágott kőlapokkal bírt; belűl pedig lefelé vastagodott és vakolat nyomait lehetett látni. Azon rész, melyet oldalajtónak tartottunk, csak mélyedésnek bizonyult, mely a fal hiányából származott. Találtak ismét sok alakos kályhadarabot; de semmi egészet; pipákat, köztük arabs irásuakat is, csont-fűzőt a hajtekercs összetartására, beégetett karikákkal és ponttal közepükön. 29-én a mészverem végén, északra találtatott egy körte-alakú góth ívezet-darab, hasonló átmetszetű mint a várkapunál létezők. Ezen kívül előfordultak 1·50 méter mélységben barna zománczos cserepek és kályhafiókok czifrázatokkal; szarvas-, vadkan-állkapcsok, fogak; emberi vázak egyes darabjai. Feltünő, hogy míg a lerombolt kaszárnya, mely, mint mondják, *Izabella királynénak* és az *erdélyi fejedelmeknek* palotájuk helyén emelkedett az egész fal, számtalan góth tagozatot foglalt magában, itten, e templom maradékján az említett tagozaton kívül csak még egy ablak alsó fele volt található.

Magát a földtömeget tekintve, észrevettük, hogy a keleti részén 1 méternyi mélységig mintegy vízirányosan fekvő 10 laza réteg fekszik, mely többnyire ökölnyi nagyságú kő- és tégladarabokból áll, és máshonnan elhozott tölteléktől származik, melyet még újabb időben is ide szállítottak, hogy az udvart, a mélyebb helyeken megálló pocsolyáktól felszabadítsák.

Nevezetessé vált mindnyájunkra nézve a szeptember 29-én szombati napon az ásatás, midőn estve felé az I metszetnek délnyugati szögletében, közel a kapuhoz, egy kőlapra bukkantunk, melyen a püspöki alakot azonnal fölismertem, de az ásatás folytatásánál az is kitünt, hogy a keletnek dült fejénél a kő rézsút el volt törve. A töredéket azonnal felhoztuk. Későbbi ásatásból kitünt, hogy ezen kő a mögötte levő, a főhajót az északitól elválasztó *pillér* aljához volt alkalmazva. – Ezen eddig legnevezetesebb leletünket, hajdan a püspöki egyháznak bizonyosan egy főékességét, már nem eredeti helyén találtuk. A mint utóbb látni fogjuk, a talán hamarjában kirabolt sírok fedői a vázak melletti kincsek kizsákmányolása és a csontok minden rend nélküli össze visszahányattatása után szintén behányattak és eltörettek. Ezen alkalommal az arcz megsérült és alig kivehető, de a kajszán köröskörül alkalmazott írás egyike a legszebbeknek, melyeket eddig látni szerencsém vala.

A képnek, mely egy régi püspököt teljes papi fényben tüntet elő, leírásához csatolom egyszersmind a méreteket is, hogy rajz nélkül is fölismerhetővé legyen az eredetinek nagyszerüsége.

A sírkő hossza, levonván az egész kövön átnyuló törést, 2.04—5 centiméter, szélessége 0·70—72 cm. Az alaknak a püspöksüveg alatti feje tetejét is hozzá számítva, 1·81 cm.; a test szélessége 0·60 cm. A bőr fejalj 0·48 cm., széles és behorpasztott oldalai 0·335 magasak,

a bojtok, melyek golyó-alakúra összehuzvák, alább szétterjednek. A szakálatlan arcz le van ütve, a haj hátra van fésülve és kettős sodrot mutat. A felálló gallér a nyaktól távolabbra és az állkapcson felül terjed el és elől a papi öltönyre ömlik le.

A *casula* középett a kezek fölött két ránczot vet, alól pedig, a harangidomú, csúcsban végződő felső öltönyben még 3 nagyobb ránczot tüntet fel. Ez a vállakról simán lóg le, a kezein pedig 6—7 ránczra van felgyűrve.[1] A miseruhához való keztyű a csuklón felül kétszeresen tágul kifelé és golyócskából fejlődő bojtban végződik. A kő horzsolása miatt ujjain gyűrű nem látható; a kezek az alak hasán nyugszanak, úgy hogy a bal kéz alúl, a másik keresztben felül szabadon feküdjék. A balkéztől kifelé ferdén kettősen a *manipulus* (karék l. Lonovics [2]) foly le, a mainál, valamint a *stola* is sokkal keskenyebb [3]) és alsó végein nem is szarvalakulag kinyuló; de az alsó részén mégis bojtos és e bojtnak végei 0·06—7 centiméternyiek. A hasonló szerkezetű stola a térden alúl nyúlik le és jól látható.

Alúl a főpapi öltözetre való *tunicella* térden felül ketté hasad, hogy a lépdelést ne gátolja, ez alatt az *alba* kifelé csapott részei látszanak. Kihajlása vagy gereznás (hiszen András püspök télen halt meg) vagy az itten feltünő kacskaringós vonások talán a csipkét jelelik, mely az alba alját elfoglalja. Ezen ruha félrecsapott része még egy más ruhát, talán a soutane-t gyaníttatja, ez is metszést mutat közepén. A lábak csak rövid háromszöget tüntetnek fel és ezek a hűségnek jelvényén, egy bal felé fekvő kutyán nyugszanak. A kutya feje előlábain terül el, a hátsók is egészen láthatók, a serényes farknak vége hiányzik, az alatta levő felirat egyes betűivel együtt. — A püspöksüveg alacsonyabb a mostaniaknál vagyis 0.26 cm. magasságu és nem keresztbe, hanem tojásdad kőben végződik. Az egész balszélt elfoglaló pásztorbot csöve sima, alúl szegbe megy át, felül látni a tagozatos és mintegy lőrésekbe átmenő gombot, hanem a bot még jól fölfelé emelkedik, hol tekercsén kifelé hármas bogyót, belül pedig a görbületet összekapcsoló négyszirmu virágot látunk. A gombján alúl 0·32 cm. hosszú, alúl 0·08-ra szélesbedő és négy fodorra oszló bojt foly le. Szóval e helyen, mint e korban divatos, és a hol a költség kifutotta, *egész papi díszben* megjelenő főpásztort látunk, kinél a pompás kinyomatu felirás semmivel sem alábbvaló.

A kő t. i., mely alúl 2·10 cm. hosszú, 0·10 cmnyire egyenesen emelkedik, innen a felső szélig rézsút 0·8 cmeterre ugrik vissza, és e kajszán fut köröskörül a felírás, melynek betűi középszámítás szerint 0·05 cmnyiek. A magas alak a mellnél 0·24 cmnyire emelkedik ki a talajból. Az alak mellett jobbra a családi czímer foglal helyet, melynek magassága 0.195, szélessége 0·175 m.

[1] A *casulán* levő keresztnek szélessége 0·05 és a körülfutó paszománt is hasonló szélességgel bír, bár némely helyen csak 0.048.

[2] *Lonovics* «Népszerű egyházi archæologia» II. 91.

[3] 2 vagy is 0·04 m. széles, míg a bojtok 0.06 m. szélesek.

A felírás kezdete, mely a balkéztől felül behorzsolása miatt alig megfejthető, a kajszán átvágásánál kétes az első betűkben; két oldalra fekszik e jel, utána

1 . . . . . . reuedus · i · xº · pr · dns · Andreas § florentins §
hius · ecclie · waradien · pontifex § uenera

2 rövid alsó sor:

ndus · deo · ac · gentibus · hung

3 hosszú sor:

aria · dilectus · qui · obiie · xº · vii ii · die · mensis ·
Januari · vii · hor (a kő törve) a · noctis · ano · dni ·
mº · c · c · c · c · x

4 felső rövid sor:

x · vi · hic · honrifice · sepultus

Vagyis: (Reve(ren)dus i(n) xº (christo) p(ate)r D(omi)n(u)s Andreas Florentin(u)s h(u)ius eccl(es)ie Waradien(sis) pontifex, venera.

2 sor: ndus deo ac gentibus hung

3 sor: arie dilectus qui obiit XVIIII die mensis Januari VII hor (tört kő) a noctis an(n)o d(omi)ni M.C.C.C.C.X

4 sor: XVI, hic hon(o)rifice sepultus.

Nem egyszer javítják vagy egészítik ki a talált kövek magát a történelmet. Így e gyönyörű kőlap tanusítja azt, hogy *II. András* püspök, kiről Bunyitay Vincze jeles munkájában oly tudományosan ír, hivatalosan — bár a *Scolari*-ak családjából eredhetett, — *Florentinus* nevet viselt, mely nemzetiségét árulta el. Ezen czímzés e helytt annyival többet nyom, mert e felírás folytán e főpap nem csak tiszteletre méltó volt már magas állásánál fogva, hanem a mi reánk nézve nagy súlylyal bir: deo ac *gentibus hungarie*, mint olasz *dilectus.* Az sem megvetendő, hogy halálának *éjjeli órája* és január 19-ik napja kitétetik Mert ha ő az év elején meghalt, még igen lehetséges, sőt valószínű, hogy azon évben, t. i. 1426-ban *Pratói János* neveztetett ki váradi püspöknek. Nem tudjuk, miképen szerkesztette Richenthal G. «Concilium ze Constenz»-ét; de ezen föltevésem által a czímer-ügy (l. Bunyitay i. m. 243. l.) kérdéssé válhatnék, melynek megfejtését szakférfiainkra bizzuk.

Van még egy egész kőlap, mely szintén eltörött; találtatott közel a *II. András* ferdén fekvő táblájához. Könnyebbsége miatt ragasznak tarták; síma 1·36 cm. magas, 0·735 széles, 0·115 vastag. Felül szegletes, alúl szögletei 0·20-ra leszeltek, s így a követ egyenetlenül hatszegűvé teszik. E kő semmiféle felírással nem bír, van közepette egy jobbra kanyarodó főpásztori bot; e kanyarodás külső szélén öt kiálló lombozatot látunk a belső közt nagyobb levél kettőse által tartatik össze. A bot hossza 1·16 m.; a bot maga, gombjától lefelé 0·85 centimétert mér.

A Betlenfalváról elnevezett *Thurzók* eredeti sírkövei a *lőcsei* plebánia-templomban őriztetnek. Ott fekszik az 1508-ban elhalt *Thurzó János*, kinek két püspök fia, *Szaniszló* olmüczi, *János* pedig a boroszlói egyházfőnöki tisztet viselék. [1] *György* a Magyarországban létező bányák főkezelője volt; *Elek* Ferdinánd királyunk helynökségét viselé, míg *János* mintegy harmadik főúr *Szepesmegyének* főispánjává lett. Talán ugyanaz élt 66 évig és mint nőtlen halt meg 1558-ban. *Kristóf* Szepesmegye örökös főura és Sárosmegyének főispánja volt; 1572-ben *Jeromos*, hajdan nyitrai püspök halt meg, kinek emlékét a templom egyik pillérjén szemlélni lehet. Ezen előkelő családhoz tartozott *I. Zsigmond*, ki egyházi tudósítóink szerint négy év alatt négy püspökséget kormányzott egymásután. Előbb esztergomi olvasó-kanonok és nem sokára rá királyi titkárrá lett; 1501-ben fehérvári prépostból lett *sirmiumi* (diakovári) egyházfőnökké, 1504-ben a nyitrai, utána az erdélyi püspökségen találjuk, míg végre Nagyváradon megnyugodhatott és itten meg is halt. Kormányzott 1505-től fogva 1512-ig és mint állíttatik, *Lőcsén*, szülőhelyén temettetett el. A nagyváradi régi főegyház területén f. évi szeptember havában kezdett ásatásoknál október 3-án három méternyi mélységben többféle faragott követ találtunk, a melyek egy *régibb templomból* felhasználtatván, tagozataikkal lefelé fordítva, a nagy pillérek megerősítéseül, szélesbitéseül szolgáltak és e másod helyükből eltávolíttatván, a főt. káptalan kőtárába vitettek. A jó szerencse irányozta oda az ásást igazgató *Erlesbek Henrik* mérnök úr figyelmét, miszerint a köröskörül faragott és nagyobb kiterjedésű kőlapot megfordíttatta, és ime egészen ép, századát már a felirás nélkül is eláruló sírkőnek bizonyult, melynek érdekes volta miatt e helyen bővebb leírásával kedveskedünk.

A fehér, *Komark Alfréd* mérnökkari kapitány bizonysága szerint, *kolozsvári* homokkőnek, mely Váradon gyakran lett felhasználva, hossza 1·79 m., szélessége 0·88, vastagsága 0·20—0·24 cm. Áll e lap két különböző mezőből, a felsőn látjuk a családi czímert, mint ez másutt is mindenütt feltünik, alatta következik a jellemző felirás.

A czímert egy keret foglalja be, melynek külső lapja 0.07 m., a szíjtagot kis mélyedés veszi körül; követi ezt egy 0·04 széles, 0·03 magas hullámzó tag; a képnek hossza 1·085 cm., szélessége pedig: 0·75 cm. Középett van a felűl szívidomra kivágott pajzs, melynek leszelt felső kiálló részét két oldalt behorpasztás, majd ismét kidudorodás követi, legalúl pedig csúcsban végződik. E pajzsnak alsó harmadát vonal választja el, s e rész tészen 0·26 cm.; tartalma három (fönt kettő, alant egy) ötszirmu rózsa; e fölott egy jobbra tekintő koronázott, kiöltött nyelvű és karmait jobb felé nyujtó oroszlán nő ki; ez majdnem hasáig sörényes, farka pedig hármas bojtba nyulik bal felé. A püspöksüveg bojtos szalagjai oldalt lógnak le; maga a

[1] Ezen *Jánosnak* érmeit talléroktól kezdve a kis pénzekig numismatikai munkáinkban szemlélhetjük.

süveg széles szalaggal van övedzve, és az elejét osztja ketté a tetéző, felűl álló gombig, a kereten apró gyöngyök látszanak, két oldalt a fenmaradt mezőkben gyöngyökből álló kereszt tünik fel. A szöveg magassága 0·25 cm. Az írás lapjának hossza 0·62; a betűk 0·05—0·055 cmnyiek.

1 I SIGIS ⁊ THVRZO ⁊ ANTIS ⁊ WARAD ⁊
2 DE ⁊ SE ⁊ AD ⁊ LEC ⁊
3 HVV ⁊ THVZo ⁊ LOI ⁊ PRNCP ⁊ AVHR ⁊ QE ⁊ SACLLI ⁊
4 DOMO ⁊ DV ⁊ TOO ⁊ PEROHT ⁊ ORBE ⁊ TVBA ⁊
5 PARC ⁊ MV ⁊ QIS ⁊ QS ⁊ LEG S ⁊ HEC ⁊ EPHA ⁊ SONV ⁊
6 RVPRE ⁊ NA ⁊ NVRVS ⁊ TV ⁊ QQ ⁊ NOR ⁊ ERIS ⁊
7 M ⁊ D ⁊ X ⁊ II ⁊ PRI ⁊ NO ⁊ SEP ⁊ FATS ⁊ CCSS ⁊
⁊ VI ⁊ IDs ⁊ TVMVLTVs ⁊ EST ⁊

vagyis a mai olvasás szerint kiírva, így fog hangzani:

1. «I? (primus?) Sigis(mundus) Thurzo, Antistes Waradiensis 2. de se ad Lectorem (dicit.) Huius Thurzo loci Princeps authorque sacelli, dormio dum toto personhet Orbe Tuba. Parce meum, quisquis legis hec epitaphia, somnum, rupere, nam numerus Tu quoque noster eris. MDXII. pridie Nonas Septembris fatis concessit, VI° Idus tumulatus est.»

Ezen egykoru felirásból látjuk, hogy Thurzó püspök a váradi főegyházban kápolnát épített. Nem ismerem ezen kápolna védszentjét, ezt a *Bunyitay Vincze* («Váradi ős Székesegyház» czímű) értekezése kápolnái és oltárai közé nem számíthatjuk. Ha sz. Zsigmond tiszteletére emeltetett volna, a 36-ik szám alá nem tartozhatnók, mivel ez *Vámos* polgár által lett emelve. Azon eset, a melynek ezen kő, mely 1512-ből vagy talán közel ezen időhöz, azt köszöni, hogy felfordíttatva a padolaton alkalmazva találtatik, eléggé mutatja azt, hogy mennyire van minden, a mi még fenmaradt, felforgatva! Mikor és kik által? — egyházi vagy más czélokra-e?

Feltünő továbbá a végső sorok szerkezete. Míg íróink, még a buzgó adatgyüjtő *Bunyitay* is nevezetes munkája 364-ik lapján Wagner Károly nyomán azon véleményt követi, hogy *Thurzó Zsigmond Lőcsén* családi sírboltjában temettetett el, ezen adatnak majdnem lehetetlenségét eme legújabban talált sírkő ellene látszik mondani, minthogy szerinte Pridie nonas vagyis szeptember 4-én in festo S. Rosaliæ Virg. halt meg, és 6. Idibus vagyis szeptember 8-án a boldogságos Szűz napján temettetett el, a mi majdnem lehetetlennek látszik, ha a XVI. századot és annak fuvarozását vesszük tekintetbe.

Ezen adat tehát bővebb felvilágositást, illetőleg helyesb és alaposabb magyarázatot fog kivánni, főképen, ha ezen *Thurzó* püspök emléke Lőcsén nem találtatnék!

A márvány sírkőtöredékekről, a talált sok kisebb tárgyakról, valamint az ásatás érdekes folytatásáról a II. közlés szóland.

Rómer.

HIVATALOS KÖZLEMÉNYEK.

AZ ORSZ. RÉGÉSZETI ÉS EMBERTANI TÁRSULAT F. ÉVI JANUÁR HAVI ÜLÉSÉNEK

JEGYZŐKÖNYVE.

Az orsz. rég. és embertani társulat f. évi január hó 22-én tartotta évi közgyűlését délután 5 órakor a m. t. akadémia kis termében, Pulszky Ferencz elnöklete alatt, nagyszámú közönség jelenlétében.

Előadó volt gróf Hunyady László, ki a belgrádi muzeumról értekezett. Az értekezést egész terjedelmében folyóiratunk jelen füzetében veszik tisztelt olvasóink.

Utánna Pulszky Ferencz mutatott be egy somogyvidéki római bronzleletet — Venus szobor és két szűrő edény bronzból, melyet szintén folyóiratunkban fogunk kiadni.

Utánna a titkár évi jelentését olvasta fel, bemutattatott a pénztárnok évi jelentése, s felolvastatott a pénztárvizsgáló bizottság jelentése, melynek alapján a pénztárnoknak a fölmentvény megadatott. A társulat f. évi költségvetését előkészítő bizottság munkálatai szintén el lettek fogadva, melyet az előbbi jelentésekkel együtt a folyóirat hivatalos részében találnak meg t. olvasóink.

Ezután 2 örökös és 2 ideiglenes (minden három évben kilépő) választmányi tagot, egy előadót és egy társulati ügyészt választott a társulat. A beadott szavazatok szerint örökös választmányi tagokul b. Révay Ferencz és Thaly Kálmán, ideiglenes választmányi tagokul Téglás Gábor és dr. Réthy László; az I. szakosztály előadójává Szendrey János és társulati ügyésszé Gaál Ernő lettek megválasztva. Ezzel az ülés véget ért.

AZ ORSZ. RÉGÉSZETI ÉS EMBERTANI TÁRSULAT 1884 FEBRUÁR HAVI ÜLÉSÉNEK

JEGYZŐKÖNYVE.

Az országos régészeti és embertani társulat az országos magyar történeti ötvösmű-kiállítás alkalmából nyilvános ülését a kiállítás helyiségeiben (M. N. Muzeum, képtár, II. emelet, bejárat a főlépesőn s a mellékkapun) tartotta meg kedden, február hó 26-án, délután 4 órakor.

Ezen ülésünket kizárólag az ötvösmű-kiállításnak szenteltük, melyet Pulszky Ferencz, dr. Czobor Béla, dr. Pulszky Károly, Szemere Attila, Radisits Jenő és dr. Thallóczy Lajos mutattak be.

Az országos történeti ötvösmű-kiállítás termei ez alkalomból is zsúfolásig teltek meg. A kiállítás első termét, melyben a hazánk területén talált őskori és római leletek és emlékek vannak elhelyezve, Pulszky Ferencz ismertette, a második teremben elhelyezett egyházi kineseket Czobor Béla magyarázta, a har-

madik teremben dr. Pulszky Károly a zománczozás mesterségéről tartott egy magvas és beható értekezést, utána a kiállított tárgyakat Szemere Attila mutatta be, a negyedik teremben elhelyezett világi czélokra szolgáló ötvösművekről Radisits Jenő, az ötödik teremben elhelyezett fegyverekről dr. Thallóczy Lajos tartott előadást. A jelenlévők ez előadásokat élénken megéljenezték. Ezzel az ülés véget ért.

Budapest, 1884 febr. 28

TITKÁRI JELENTÉS.

Országos társulatunk az idei évben fennállásának ötödik évét töltötte be. Működésünkben szorosan ragaszkodtunk az eddigi gyakorlathoz. — A társulat vagyoni állása következtében nem foghattunk még nagyobbszerű ásatásokhoz, melyek e társulat legjelentékenyebb föladataihoz tartoznak. A társulat másik fontos föladatának megoldása felé ellenben, tudományunknak szakszerű és egyuttal népszerű terjesztése felé a kezdeményező lépést megtette a választmány egy a magyarországi bronzkori leleteket tárgyaló munka szerkesztésével, melyben Hampel József, a társulat volt érdemes titkára ismeretes alaposságával összegezi számos éven át e szakban tett észleléseit.

Üléseinken összesen tizenöt szakelőadást hallgatott meg a nagy közönség, melyek következőképen csoportosíthatók szakosztályaik szerint:

Az I. ősrégészeti szakosztály körébe tartozó előadások:

A január 16-ki ülésen: Pulszky Ferencz az emberi művelődés rézkorszakáról értekezett. [1]

Könyöky József jelentését a pozsonyi detrekő-szent-miklósi barlangokról felolvasta Tergina Gyula.

A február 13-iki ülésen: Szendrei János a diósgyőri őskori barlangásatásokról adott jelentést. [2]

A márczius 13-iki ülésen: Pulszky Ferencz az őskori és népvándorlási ötvösművekről értekezett.

A november 27-iki ülésen: dr. Ingvald Undset, a christianiai muzeum őre, mint vendég az orczi-somogymegyei leletet mutatta be.

Dr. Tergina Gyula az alpari ásatásokról adott jelentést. [3]

Dr. Réthy László a nemzetképző elvről tartott felolvasást. [4]

Az II. antik emlék és éremtani szakosztály körébe tartozó előadások:

A február 13-iki ülésen: dr. Fröhlich Gusztáv az agathyrsekről tartott felolvasást. [5]

Az október 30-iki ülésen: Hampel József jelentést tett Görögországi útjáról.

A deczember 18-iki ülésen: Havas Sándor egy aquincumi castrumról értekezett. [6]

A III. Magyar emlék-, érem-, czimer-, pecsét- és fegyvertani szakosztály körébe tartozó előadások:

A január 16-iki ülesen: dr. Hampel József a m. n. muzeum legújabb zománczos ékszereit mutatta be.

Az ápril 10-iki ülésen: dr. Pulszky Károly a «nielló»-ról tartott értekezést.

1 Sajtó alatt van.
2 Kiadva az Archæologiai Értesítő. Új folyam II. k. 3. rész. CI—CVII. l.
3 Archæologiai Értesítő. Új folyam. III. k.
4 Sajtó alatt.
5 Archæologiai Értesítő. Új folyam. III. kötet.
6 U. o

Pulszky Ferencz niellóval diszített ezüst imakönyv-táblákat mutatott be a Jankovics-gyüjteményből.

A IV. egyházi régészeti szakosztály körébe tartozó előadások:

Az október 30-iki ülésen: dr. Rómer F. Flóris jelentését a nagyváradi ásatásokról, felolvasta Tergina Gyula.[7]

A deczember 18-iki ülésen: Némety Lajos a budavári Mátyás-templom hajdani kincseiről értekezett.

Összesen hét ülést tartottunk a mult évben, melyeken tizenöt előadás tartatott.

Fájdalommal kell jelentenem, hogy társulatunk tagjai közül az 1883-ik évben öt buzgó pártolót vesztettünk, u. m.: Váradi József, Méry Etel, gróf Festetich Tassiló, Zsivora György és dr. Hegedűs Candid Lajos miniszteri tanácsost.

A társulat tagjainak létszáma 1883. év végén:

Alapító 69, rendes 345, összesen 414. A múlt évben kilépett 38 tag, főleg a hátrálékok behajtása következtében, s így remélhetjük, hogy ezentúl jövedelmeink biztosabban fognak befolyni. Új tag 6 lépett be.

Köszönettel tartozunk a m. n. muzeumnak, mely társulatunkat az előbbi évek szokásaihoz híven folytonosan támogatta, rendelkezésünkre bocsájtva gazdag gyüjteményeit, újabb leleteit, szerzeményeit és rajzait, hogy azokat üléseinkben bemutathassuk és értékesíthessük.

Pénztári számvizsgáló bizottság jelentése.

Tisztelt közgyülés!

A mult év deczember hó 18-án tartott választmányi ülés határozatából mi alólirottak küldettünk ki a f. évi pénztári kezelésnek s általában a társulat pénzügyi állapotának megvizsgálására. Mi e tisztünket a társulati segédtitkár jelenlétében 1884. évi január hó 20-án teljesítettük; az egyes kiadási tételeket egybevetettük a mellékelt utalványokkal, nemkülönben a bevételek rovatait s a készpénz állapotát; szemle alá vettük a tűzmentes, biztos helyen őrzött értékpapirokat, s azt találtuk, hogy 1883 deczember hó 31-ig

a bevétel	3275	frt 27	kr.
a kiadás	1720	« 94	«
maradék pénzül	1554	frt 33	kr.;

mihez hozzáadva a 6300 frt névértéket képviselő értékpapirokat, a társulat 7854 frt 33 kr. vagyonnal rendelkezik.

A pénztárvizsgálat alkalmával meggyőződtünk a kezelés pontosságáról, a bevételi és kiadási tételek igazolt bevezetéséről s a kimutatott pénztári állapot teljes megbizhatóságáról, valamint az értékpapirok rendes kezeléséről: minélfogva inditványozzuk, hogy a t. Elnökség Czanyuga József társulati pénztárnok úrnak 1883 deczember 31-ig a szokásos felmentvényt kiadatni, a t. választmány pedig neki a pontos kezelésért az elismerést kifejezni méltóztassék.

Budapest, 1884 január hó 20-án.

Dr. Tergina Gyula
mint társulati segédtitkár.

Br. Nyáry Jenő
mint a számvizsgáló bizottság elnöke.

Deák Farkas,
számvizsgáló.

Thallóczy Lajos,
számvizsgáló.

Pulszky Károly,
számvizsgáló.

7 Archæologiai Értesítő. Új folyam. III. kötet.

AZ ORSZÁGOS RÉGÉSZETI ÉS EMBERTANI TÁRSULAT 1883. ÉVI PÉNZTÁRI SZÁMADÁSAINAK KIVONATA.

Bevétel:		*Kiadás*:	
Pénztári maradvány 1882-ről	751.58	Igazgatási költségek	822.99
Alapítványi befizetés	300.—	Kiadványok	143.12
Alapítványi kamatok	75.—	Postabérek	152.75
Évdíjak	1730.—	Tőkésítés	593.30
Értékpapirok kamatjai	371.73	Kiküldetések	8.78
Rendkivüli bevétel	46.96	Rendkivüli kiadás	—.—
Összes bevétel frt	3275.27	Összes kiadás frt	1720.94

Bevétel	3275 27
Kiadás	1720.94
Készpénz	1554.33

Vagyon:

Értékpapirok	6300.—
Készpénz	1554.33
Összeg frt	7854.33

Hogy ezen pénztári kivonat az 1883. évi általunk megvizsgált számadásokkal megegyez, bizonyítjuk.

Budapest, 1884 január 20-án.

Br. Nyáry Jenő, társ. II. elnök.

Deák Farkas, számvizsgáló. *Thallóczy Lajos*, számvizsgáló. *Pulszky Károly*, számvizsgáló.

ADATOK A BELGRÁDI SZERB NEMZETI MUZEUMRÓL.*

A szerb nemzeti muzeum azon házban őríztetik, melyet Anastasievics Miska őrnagy ajándékozott a szerb államnak.

A muzeum minden egyes ágai még a kezdetlegesség színét tüntetik föl, — nincs egy ága sem oly módon képviselve, hogy történeti fejlődésének szakadatlan folyamát szemlélhetnők benne.

A szerb nemzeti muzeum mindenekelőtt csak csekély számu olajfestményeket tartalmaz s ezek is nagyobbrészt arczképek, melyek művészeti értékét nagyban túlszárnyalja az ábrázolt személyek történeti becse, miután ezek főképen arczképmásai azon férfiaknak, kik századunk első évtizedeiben a szerb szabadságharczokban szerepet játszottak. — Életnagyságu olajfestményben van ott a többek közt herczeg Obrenovics Mihály és felesége Julia herczegné is ábrázolva.

A kőkorszakból bír a muzeum egy nehány szerszámot, melyek nagyobb része Szerbiában találtatott.

A bronz-korszakból találunk a muzeumban mindenféle ütő és vágó szerszámokat, kardokat, kapákat, tűket, furókat, gyűrűket, karpereczeket s más kisebb tárgyakat.

A régi görög időszak gyengén van képviselve: mindössze egy pár apró, befestett «Lekyth»-ek, egynehány edényfül, jelvényekkel és relieffel; azután nehány darab márvány relief, és ezüstérmeknek egy kis gyüjteménye mutatható.

A római régiségek már nagyobb számban vannak képviselve s

* Fölolvastatott az orsz. rég. és embert. társulat ülésében.

nagyobbrészt magában Szerbiában találtattak, bár rendszeres ásatásokról még szó sem lehet.

Ezen római régiségek közt szemlélhetünk itt:

Sírköveket, ábrákkal és felíratokkal, kő- és ólomkoporsókat, nagyobb és kisebb bronz-tárgyakat, továbbá terracotta-téglákat, edényeket és bálványképeket s arczképeket kövön és érmeken.

Nagyon érdekes egy ezüst áldozószer-garnitura, és pedig: 5 kisebb-nagyobb paténa, 3 paténa nyél nélkül; 3 nagy kerek lemez, egy kisebb tojásdad és egy kis kerek lemez (Platte), azután egy öblös merítő-kanál. Ezen lelethez tartozik 11 ezüst kanál is vékony nyéllel, mely némelyeknél csúcsban, másoknál kettős gombban végződik.

A nagy lemezeken, középen, körben olvashatók a betűk: «SIMPLICI.»

A kis tojásdad alaku lemezeken «SIM» szótag áll. Ezen feliratok feketék és a lemezekbe beolvasztvák. A kerek kis lemezen aranyozott betűkkel körben «EPONE△» szó olvasható.

Két paténanyél Epheulevéllel reliefben van diszítve, egy másiknak nyelében egy istenség képe koronával van bevésve, bal karján egy kis állatot tart; ezen istenség mellképén alul áll egy bak, fölfelé fordult fejjel, alatta egy balta és egy kis ára.

Egy negyedik paténa nyelén D B S (bizonyára Deo Baccho Simplici) aranyozott betűk vannak.

Egy paténán ismét relief munkában sárkánymellbe végződő tigris állaton egy bachansnő vehető ki, előtte lebeg egy kis génius kettős fuvolával a száján, a bachansnővel átellenben ugyanily állaton egy bachans áll a thyrsossal és ivócsészével; előtte lebeg egy genius, kezeiben cimbelával (Cimbeln).

Az állatok vízben mozognak.

Ezen áldozó szerek 1859. évi május 27-kén, a rudniki járásban Branetič falu közelében pásztorfiu által találtattak.

Emlitésre méltó továbbá egy vas álarcz az egész fej számára, és egy réz álarcz csupán az arcz számára. Utóbbi egy sírban találtatott, a pozerevaci járásban, «Goruják» klastrom közelében.

Mint római műemlék említendő még néhány ezüst fibula s arany gyűrűk kövekkel, melyek legnagyobbrészt sírokban találtattak.

A római éremgyüjtemény csaknem teljesnek mondható és a későbbi császárkorszakból ritkább példányokat is mutat fel.

Kisebb bronztárgyakban a muzeumban láthatunk: különféle istenségek alakjait és szobrait igen középszerű műértékkel.

A Nemanya-dynastia korából a muzeumban más régiségek nincsenek, mint az ezüst és arany érmek, melyekről Ljubic Simo Zágrábban, Numismatikájában körülményesen értekezett.

Brankovics György idejéből van a muzeumban két harang, az egyik nagyobb, a másik kicsiny, a harmadik és ez a legnagyobb, a Cačakban, a hol mindhárom találtatott, maradt.

A nagyobb harangon, mely a muzeumban van, Nicephorus metropolita neve áll, továbbá az öntő Radoje neve és az 1454. évszám.

A kisebb harangon csak egy relief kereszt látható.

Van azonkívül a muzeumban Brankovics Györgynek egy kardja, melyen a vérnyomok is még láthatók, felső végén van egy csillag és egy félhold.

A markolat felett, a kard pengéjének egyik oldalán olvasható: «Brankovits György despota, Krisztus nevében a horvátok és szerbek bánja.» Másik oldalán: «Az Úr 1428. esztendejében.»

Bír a muzeum még két szerb kardot, melyek közül egy a Szávában találtatott, a másik a cupiai kerületben. — Ezeken feliratként + 1441 +; s mindkettőn vonalakból vésett egyforma alakú állatnak a rajza tünik fel.

A muzeumban levő sisakok közül kettő van bronzból. — Mindkettő félgömbalakú; az egyiknek oldalnyujtványai is vannak, melyek az arcz védelmére szolgáltak. A másik vízszintes karikával van körülvéve.

Mindkettő római eredetűnek mondatik.

Užitzából került elő egy félgömbalakú vas sisak, kis szemvérttel és orrvédővel, a sisak rézgombokkal van diszítve.

Van a muzeumban egy tatár vas-sisak és egy középkori német üstalakú sisak egészen vasból.

1875. évi áprilisban a kultuszminiszterium a muzeumnak több darab arany régiséget ajándékozott Milutin Dušán király idejéből.

Ezek közül kiemelendők:

Egy kis arany kereszt, mely ereklyéket rejt bensejében, s melynek keresztalakú tábláján dedicatio felirat van bevésve.

Továbbá egy katonai arany rendjel, melyet Dusán tisztjeinek Szaloniki bevétele alkalmából adományozott.

Ennek egyik oldalán a czár lovon ülve koronásan és fejedelmi pálczával van ábrázolva, előtte egy vár látszik, melynek falain át egy alak kulcsokat nyujt ki. — A ló alatt s körül sisakos és lándzsás harczosok látszanak. — Az érem másik oldalán a rendalapítás motivuma van jelezve a következő szavakkal: «Isten kegyelméből, melylyel a czárnak sok várost és várat meghódítni engedett.» — E szavak között arany sugarakkal körülvett fehér kristály van elhelyezve.

A rendjel széléről gyűrűkkel odakapcsolt három keresztalaku lemezecske függ alá.

Érdekes ezek közül még:

Dusán egy arany érme: előrészén a czár lóháton, jobbra fordult arczéllel. A czár felett «Stefan czar» felirat.

Egy másik arany érmen pedig a czár ornatusban és fejedelmi pálczával kezében, állva jelenik meg; jobbról és balról egy-egy főpap kereszttel és könyvvel s ezek mellett egy-egy ministrans, ki a püspöki pásztorbotot tartja. — Az érem szélén következő felirat: «Stefanus Krisztusban igazhivő czárja a szerbeknek» és «Stefanus, a szerb és primorje országok első koronázott czárja.»

Egy harmadik érmen Dusán czár koronásan és fejedelmi pálczával áll; balra fia, Uros, szintén koronásan és fejedelmi pálczával. Kettőjök közt egy nagy kereszt, melyet kezeikkel fogva tartanak. — A czár és fia egy keretben állnak, mely fent ívalakú; a kereten kívül jobbra olvasható: «Stefan», balra: «Czar»; a kereten alul pedig: «Uros-sal».

Az érem hátlapján ismét: «Stefan Uros trónörökössel».

Dusán aranypénzén az előbbihez hasonlóan a czár és fia és közöttök a kereszt látható. — Felirat a pénz előlapján: «Krisztus Istenben igazhivő Stefan czár.» A hátlapon: Krisztus trónuson ülve, jobbját áldásra emeli, baljával egy könyvet melléhez szorít.

A mi a magyarhoni régiségeket illeti, ezekből néhány arany és ezüst pénzen kívül a szerb nemzeti muzeumban alig találunk valamit.

1872-ben a szerb muzeum egy magyar kardpengét vett meg, mely a Dunában találtatott.

Ennek egyik oldalán a markolat felett két vonal által képezett keretben, folyó írásban és öt sorban állnak a következő szavak: «Maria Mater — Dei, Patrona Hungariæ — Sub tuum — Præsidium confugio».

E keret felett a szent szűz alakja áll összekulcsolt kezekkel és körülsugárzott fővel. — Azután a kardpenge hosszában folyó írásban olvassuk: «Maria Mater gratiæ Mater Misericordiæ Patrona Regni Hungariæ». Ezen felirat is rajzolt diszítményes keretbe van foglalva.

A kard másik oldalán két vonal által képezett keretben ezen négy soros felirat áll, mindjárt a markolaton felül: Deus Exercituum Pellator fœtissime — esto mecum.

E felett egy kettős kereszt «In hoc signo vinces» felirattal.

Végre a kardpenge hosszában: Christe Salva nos ‡ Christe defende nos ‡ Christe protege nos ‡.

Ezen muzeumnál talán még érdekesebb az onnét egy puskalövésnyi távolságban levő belgrádi vár, a régi híres magyar Nándorfejérvár.

Ez megvan a maga épségében bástyáival, tornyaival és ormaival, úgy mint azt Capistrán hadai elhagyták; még a szegletbástya is megvan, honnét Dugonich Titus ledobta magát a torkon fogott tatárral.

Az egész fellegvár belseje csak rom és törmelék; hosszu sorát jelzi a történeti eseményeknek, melyek ott keresztül vonultak, mindegyik rombolt, egyik sem épített. Csak gondosan őrizve a híres mély kut van meg, melyről a népek költészete szól, mely a fellegvár tetejéről leszolgál a Duna medrének vízszinéig. Ezen kutra keresztének és pogánynak egyaránt szüksége volt. Úgy van építve, hogy lóháton is lehet a fenekéig eljutni. A közepén ugyanis van egy erős falazott tölcsér, melyet köröskörül bolthajtásos galleria környez, ebben van a spiralis ut, mely lassankint körben menvén, levezet a víz tükréig, a

honnét lovak hátán lehet a jó ivó-vizet felhozni. — A kut teteje fent erős bombamentes bolthajtással és földhányással be van fedve.

Én hosszu belgrádi tartózkodásaim alkalmával régi magyar emlékek keresésében e kut fenekéig eljutván, ott találtam bevésve a sziklákba egy magyar nevet: »Bárdosy«.

Rab volt-e az, vagy talán egy kutmester, felvilágosítást nem adhatok.

Az alsó várban, a Duna és Száva beömléseinél állnak még VI. Károly építményei, a császári sassal és 1732 évszámmal ellátva.

A várnak több kapui megőrízték a régi magyar elnevezést; ott van a város kapuja és a vízi kapu, ez a város felé, amaz a Duna felé nyiló uton.

Rég elhagyták Nándorfejérvárt a régi híres magyar vitézek, kiknek sorában nem egy a magyar főrendek közül elődjét vagy névrokonát találja fel; — elhagyták a magyar lobogók; — jött a félhold és a lófark.

Most a tornyokon sugárzik a kettős keresztje az óhitüeknek és a szláv tricolor.

Nekünk magyaroknak azon nagy megnyugvásunk van, hogy ezen országoknak ura, a negyedik uralkodó Obrenovich, legjobb barátunk. Soha talán idegen trónuson az osztrák-magyar birodalomnak oly nagy barátja nem ült, mint I. Milán király, ki ebben is híven követi elődjének, herczeg Obrenovich Mihálynak politikáját és érzelmeit.

Ha én képes voltam a t. társulatnak egy rövid és szerény értekezést tartani, azt is egyenesen Milán királynak köszönöm, ki meghagyta, hogy nekem ezen adatok átszolgáltassanak; azért is megengedik, hogy azzal zárom szavaimat, hogy a haladás, a tudomány és barátság nevében azt kivánjuk, hogy: Éljen sokáig Milán, Szerbia királya!

Budapest, január 22-én 1884.

Gróf Hunyady László.

IV. KÖTET. UJ FOLYAM. MDCCCLXXXIV. ÉV.

ARCHÆOLOGIAI ÉRTESITŐ.

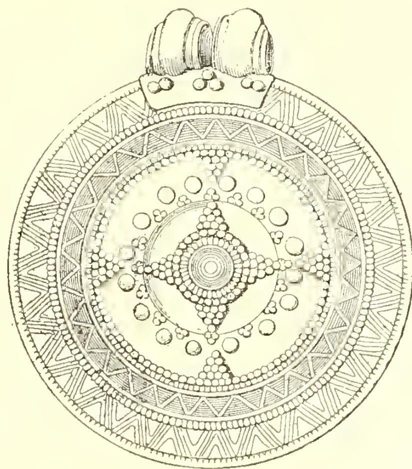
A M. T. AKAD. ARCHÆOLOGIAI BIZOTTSÁGÁNAK
ÉS
AZ ORSZ. EMB. S RÉG. TÁRSULATNAK KÖZLÖNYE

SZERKESZTI

PULSZKY KÁROLY.

KIADJA

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA.

BUDAPEST.
FRANKLIN-TÁRSULAT KÖNYVNYOMDÁJA.
1884.

TARTALOM.

CZIKKEK.

VEGYES KÖZLÉSEK.

HIVATALOS KÖZLEMÉNYEK.

RAJZOK.

ŐSKORI EMLÉKEK.

Lap.

NÉPVÁNDORLÁSKORI EMLÉKEK.

KÖZÉPKORI EMLÉKEK.

UJKORI EMLÉKEK.